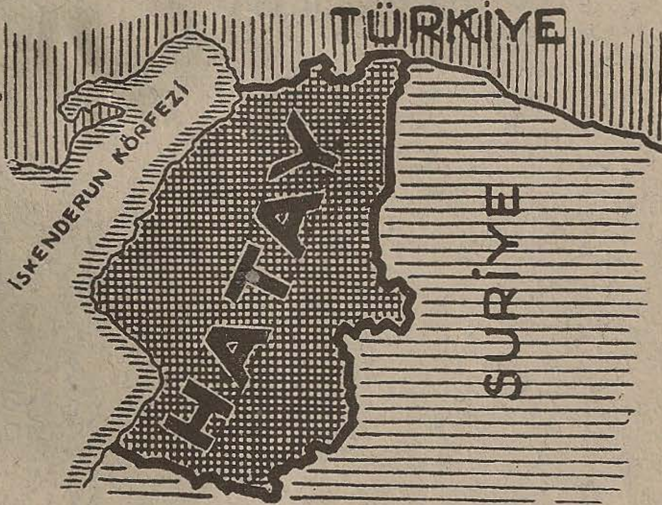
HATAYLI

A. FAİK TÜRKMEN

MUFASSAL

HATAY TARİHİ

D
645

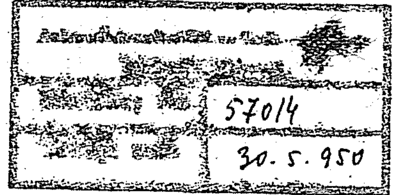
CUMHURİYET MATBAASI
İstanbul : 1937

230
500 Krş
49583

MUFASSAL

HATAY

Tarih, coğrafya, ekalliyetler, mezhepler, edebiyat, içtimaî durum, lengüistik durum, folklor, etnografya ve Hatay davasını ihtiva eden 4 cild.

1 inci Cild

COĞRAFYA

Türk Dili ve Edebiyatı
ENSTİTÜSÜ N. 5794
D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

HATAYLI

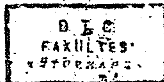
A. FAİK TÜRKMEN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültelerinden mezun, Paris Üniversitesi felsefe yüksek tahsil devresinden diplomalı, Maltepe süel lisesi felsefe, içtimaiyat ve Heybeliada R. Rahipler mektebi tarih. coğrafya öğretmeni.

Tercüme ve iktibas hakkı mahfuzdur.

CUMHURİYET MATBAASI

İstanbul : 1937

Profösör Abdulkadir İnan'a
müellifin derin saygılarile
armağanıdır
15-3-938 Hataylı
R. Faik Türkmen

89133

Müellifin başka kitapları

a) Neşrolunanlar:

1.) — Askerlik Psikolojisi (225 sahife olup tashih ve ilâvelerle 3 defa basılmıştır.)

2.) — Vasiyet: Millî piyes

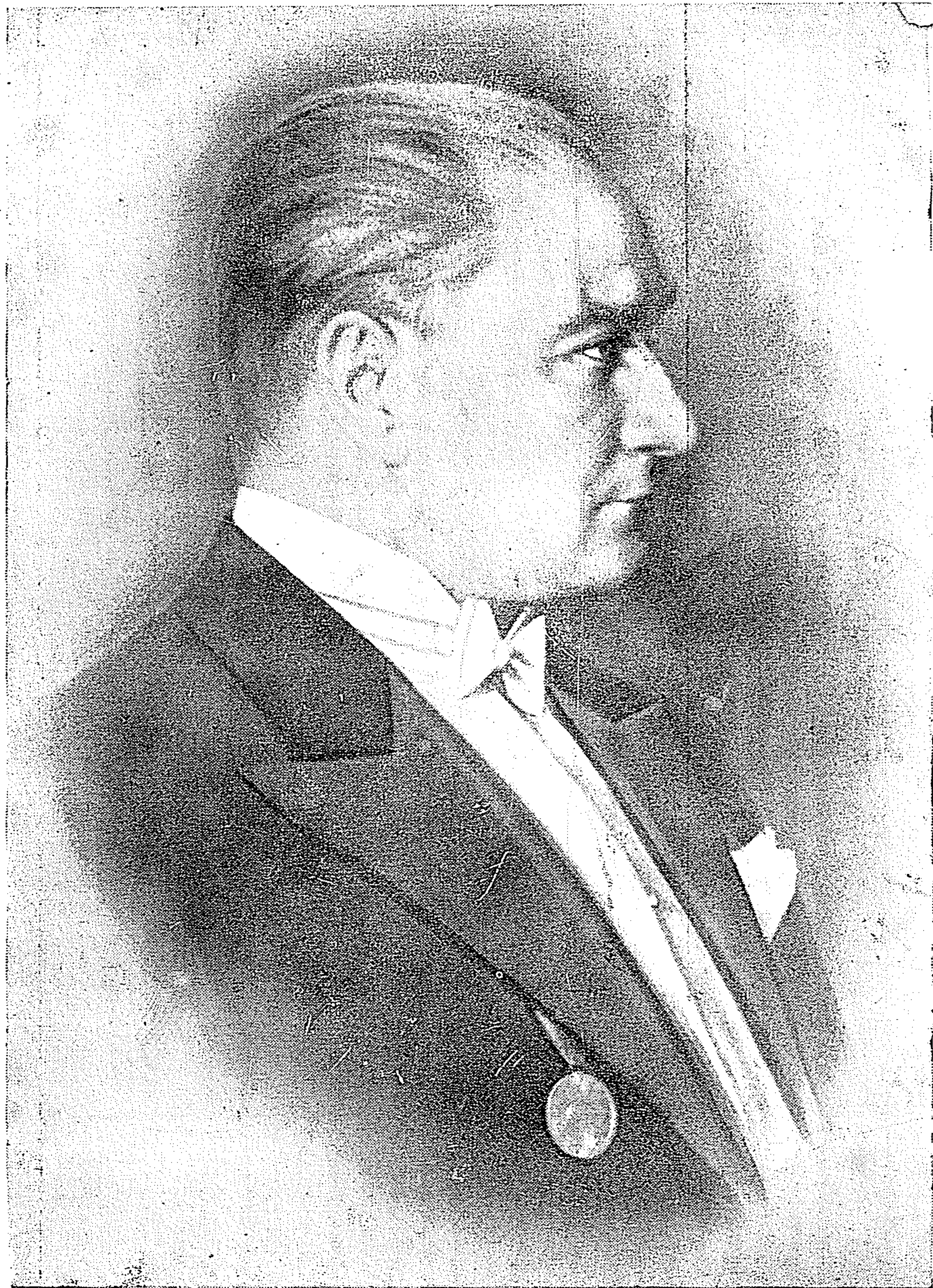
b) Müellifin hazırlanmış kıtapları:

1.) — Garp Türkçesinin tarihi ve Türk Dil inkilâbı (4 cilt 1500 sahife),

2.) — Hatay Filmi sanaryosu.

3.) — Hatay piyesi.

1.) c) Müellifin hazırlamakta olduğu yeni kitabı Muasır Psikoloji ve Sosyoloji cereyanları karşısında Güneş - Dil Teorisi.

D. T. C.
FAKÜLTESİ
KÜTÜPHANESİ

Bu kitabı büyük şefimiz Atatürk'e sonsuz saygılarımla ithaf ediyorum,

A. F. T.

ÖN SÖZ

Yazan : **İsmail Müştak Mayakon**
Siirt Saylavı

Memleketimizin millî kültürünü tesis ve temsil eden Çankaya mektebi feyizli ve müsbet adımlarla hedefine doğru ilerlemektedir.

Millî kültürümüz Osmanlı idaresinin eski devirlerinde Arapların ve İranlılarıntesiri altında kalmış, Tanzimattan sonra bu tesirlere Fransız kültürü de katılarak onu bir kat daha kendi benliğinden uzaklaştırmışdı. Bu müfrit tesirlerle kendi millî kuretleri dahilinde inkişaf edemiyen Türk kültürü millî şuurunu kaybeden ve memleketimizde münevver geçinen bir zümre tarafından son derece ihmal edilmişdi. Eski Arab ve İran kültürüne hayran kalan ve garp medeniyetinin uzakdan gelen ziyalarile gözleri kamaşan bir kozmopolit muhitte yetişen bu Türk zümresi Türk kültürünün millî karakterlerini anlamaktan çok uzak, feci bir kifayetsizlik içinde bulunuyor, korkak, mütereddit ve müsbet randıman vermiyen bir mesai içinde bocalıyordu.

Bunların nadiren meşgul oldukları yurdumuz, milletimiz ve mazimiz hakkındaki etüdler çok karakteristik bir hususiyet arzeder: bu yazılarda kendi millî varlığına mağrur bir Avrupalının Şark memleketlerini mevzuu bahsederken kullandığı satıhbin, müstehzi ve tek taraflı bir haleti ruhiye sezilir. Osmanlı ideolojisile beslenmiş bu beyinler, kendi öz yurtlarını müstemlekelere gönderilmiş bir Avrupalı münevver gibi gezerler, bu haleti ruhiye ile görürler, bu üslûpla tasvir ederlerdi.

Bu kabil eserlerin renksizlik ve şahsiyetsizlik gibi noksanlarla dolu olması, o devirdeki sosyal durumun zarurî bir neticesi idi.

Kültür ilimlerinde kıymet hükümlerinin büyük bir rol oynadığı malûmdur. Bir memleketin millî kültürünü takviye ve temsil edenlerin kıymet hükümlerini mütalea ederek termleri tesbit ve onları bu maksada göre etüd etmiş olmaları lâzımdır.

Osmanlı devrinde memleketimizde bu kabil mesai yapılmamış olduğundan millî kültürün teessüsü bittabi müşkül olacaktı.

Esasen millî şuurunu duymıyan bir zümre millî kültürünü aramak arzusunun bulunmıyacağı pek tabiî idi.

İşte bu sebepten Türk kültürünün orijinal ve orijinel düşünen başı ATATÜRK yarattığı inkılâplarla Türk milletine millî şuurunu duyurdu. Milleti-

miz kendi varlığını Büyük Şefinin derin varlığı içinde buldu. Bu birinci merhaleden sonra Türk millî kültürü müsbet adımlarla inkişaf etmeğe başladı.

Acaba millî Türk kültürünü yakın bir mazideki Osmanlı kültüründeki ifratkâr yabancı te'sirlerden sinirlenerek yabancı kültür hareketlerine ehemmiyet vermemek hususunda ifratkâr iki aksülâmel gösterdi mi?

Hayır, kuvvetli olduğu kadar da muvazeneli adımlarla ilerleyen millî kültür hareketlerimizde denemeler görülürse de kendi içine kapanan jestlere ve mubalağalı hareketlere rastgelinmez.

Atatürk'ün kurduğu Çankaya mektebi faaliyetlerile yabancı milletler kültürü arasında hakikî bir münasebet vardır. Fakat bu alâka Osmanlılığın mistik ve tanzimatçılığın mukallit kültürlerindeki yabancı hayranlığına benzemez. Kamalist Türk Kültürünün yabancı kültürlere karşı muttasıf olduğu alâkanın başka meziyetleri, başka hususiyetleri vardır. Millî kültürümüz vakarlı ve şuurlu bir hamle ile kendi varlığını hissettikten ve kendi kıymetlerine inandıktan sonra yabancı kültürlerine karşı vaziyet almağa başlamış ve muayyen bir tavır takınmışdır.

Asrî ilim metodlarını kullanan ve müsbet bir tarzda çalışan Çankaya mektebi, üzerinde çalışdığı her mevzu ve müdafaa ettiği her teze ait başka memleketlerdeki mesaiye bigâne kalmış değildir. Yabancı mmleketlerdeki ilim mekteblerile ve âlimlerle kendi tezi arasında fikir birliği görürse onlarla müşterek mesailer te'sis ve münasebetler temin etmişdir. İhtilâfa düşdüğü noktalarda is daima kendini müdafaa etmiş ve muvaffak olmuştu.

Büyük Şefin himayesi altında ilim endişesile çalışan ve millî varlıklarımızdan kuvvet alan Çankaya mektebi aynı zamanda terbiyevî rolünü ve vazifesini de ihmal etmekdedir. Memleketin genç elemanlarile temas etmek - den onların yetişmesine rehbrlik yapmakdan hali kalmaz. Bir kaç dfadır açtığı Tarih ve Dil kongreleri çok verimli mesailerle Çankaya mektebinin faaliyetini yurdun her köşesine yaymış ve tarih ve dil tezlerini genç elemanların kavramasına âmil olmuşdur. Genç elemanlar gerek kongredeki müşterek mesai ile gerekse Çankaya mektebi muhitile yaptıkları münferit temaslar ve konsültasyonlarla millî Türk kültürünün ilim metodunu öğrenip, mantığını kavramakdadırlar. Bu yeni ve millî mantelite ile yurdun her köşesine dair kültürel etüdler yaparak millî kütüphanemize yeni hediyeler veriyor, yeni dokümanlar bulmuş oluyorlar.

İşte bu eserile çok değerli arkadaşım Hataylı Faik Türkmen de bu suretle ve bu metodla Hatay İlini etüt etmiş oluyor. Türk tarihi ve Türk dili tezlerinden hareket etmek suretile Hatayın etüt edilmesi, hudutlarımız haricinde kalmış olan bu öz Türk yurdunun da aynen diğer vilâyetlerimiz gibi millî kültür camiamıza katılmasına yardım etmiş oluyor. Hatayın Çankaya mektebi metodile etüt edilmesi hiç şüphesiz millî kültürümüz hesabına ehemmiyetli bir kazançdır.

Bize bu kazancı temin eden Faik Türkmeni hem takdir, hem de tebrik etmek millî bir borçtur. Ben bu çok zevkli borcu öderken millî bir ihtiyaca hitab eden bu eseri vatandaşlarıma tavsiye etmekle ayrıca haz duymaktayım.

Siirt Saylavı
İSMAİL MÜŞTAK MAYAKON

Bu kitabımızın Cumhuriyet Gazetesinde tefrikası münasebetile yazılan bazı kritik makalelerinden ikisini buraya geçiriyoruz:

Hatay tarihi hakkında bir tetkik:

Talebem felsefe muallimi Hataylı Ahmed Faik Türkmen Hatay tarihini ilim âlemine prezante ediyor. Bu eser üzerinde durulacak ilk nokta; meşrutiyetten sonra denemeleri yapılıp cumhuriyetten sonra da inkişaf ettirilen millileşmiş bir ilim metodile Hatayın izah edilmiş olmasıdır. Filhakika Antakyaya aid Avrupanın ikinci ve üçüncü derece müellifleri tarafından yazılmış Antakya tarihlerinin Faik Türkmenin dediği gibi «verdikleri malûmatın daha ziyade turistlerin işine yarıyacak bir mahiyet arzetmesi, tarihi alâkadar etmiyen teferruatla dolu olması (1)» bu eserleri ilim adamlarına seve seve okutamıyordu. Fakat bu maksadla ve bu kıyafetle ortaya çıkarılan eserler yalnız Hataya mahsus değildi. Osmanlı Türkiyesinin her mıntakası için bu gibi eserler eksik değildi. Biz nekadar terakki etsek gene Avrupalı muharrirler Çin için, Hindistan için hatta şimalî Afrika için kullandıkları bir üslûbla memleketimizi ifade ediyorlardı. Mevzuu mevzu çin değil, belki Avrupa tecessüsüne cevab vermek için kaleme alıyorlardı. Bu ıstırabı ilk duyan ve Türk memleketlerini gene o memleketin münevverleri için ifade etmek istiyen Türk muharriri zanndiyorum ki Ziya Gökalp olmuştur. Avrupanın ilmî eserlerinin metodile gazeteci veya seyyar haleti ruhiyesi değil, ilim endişesile memlektlrimizi izaha çalışan bu cereyanda Necib Asım ve Fuad Köprülü de hayli çalışmıştır. Bu cereyan eski Darülfünun ve yeni Üniversitenin malıdır. Bu müessesenin her zaman her elemanı bu işin heyecanını duymuş ve bu işe emek vermiştir. Ben, arkadaşlarım ve talebelerim memlekete aid her yazımızda bunu gözönünde tutmuşuzdur. Kısa bir mazisi bulunan fakat uzun bir istikbali olacak olan bu uğurlu cereyan ve bu millî metodun son zamanlarda yetiştirdiğimiz gencler tarafından hazmedildiğini gördükçe kıvanç duymamak elde değildir. İşte Erzurum şairlerini yazan Ziyaeddin

(1) Hatay tarihi 11 inci tefrika, Cumhuriyet gazetesi 2/1/937.

Fahri, işte Konya Halefiyatını kaleme alan Sadettin Nüzhet ve işte Hatay tarihini etüd eden Faik Türkmen. Konferans vermek için davet edildiğim Anadolunun bir çok Halkevlerinde etrafımı alan genc muallimlerin gözlerinde bu millî metodun heyecanını okudukça düşünüş ve çalışmalarında bunun izlerini ve eserlerini gördükçe bu atılan adımın istikbalinden bir kat daha emin oluyorum. Meğer ki bu metodun tesiri yalnız Üniversitemiz muhiti ve onun talebelerinin yayıldığı Türkiye vilâyetleri değil, hudud haricinde kalmış olan Türk memleketleriymiştir de... Hataylı Faik Türkmen etüdünde, bize bunu ispat etmiştir.

«Hatay ili, halk dili bakımından şark Anadolusunun folklof bakımından da umumî Anadolunun bir parçasıdır (2)» diye müellif Suriyeye Hatay kanalı vasıtasile birçok türkçe sözlerin geçtiğini ileri sürüyor. Filhakika Halebde buna dair bir çok misaller bulunabilir.

Faik Türkmen (empurunt) e ödünc söz dedikten sonra (3) Arab hududuna yakın olan Hatay mıntakasında türkçe ve arabcadan birbirine geçmiş ödünc söz alışverişleri meselesine temas ediyor ve gösteriyor ki Hatay dilinin ihtiva ettiği Arab ödünc sözleri Suriye halk dilinin ihtiva ettiği Türk ödünc sözlernden daha azdır. Vakıâ bu ödünc sözler meselesi dilcilerin ehemmiyetle üzerinde durduğu bir noktadır. Gerek dilcilerden gerekse son zamanlarda dil ile meşgul olan psikologlardan buna dair çok misaller bulabiliriz. M. Vendryes, Le Langage adlı eserinde hangi dil unsurlarının emprunt haline gelebileceğini, hangilerinin gelemiyeceğini veya güçlükle gelebileceğini izah etmiştir. Meselâ Fransız müellifine fotenit unsurlar ödünc söz sırasına giremiyor. Bu noktadan Hatay tarihine baktığımız zaman görüyoruz ki Türk Aleviler hakikî Arab fonetiğile konuşamıyorlar (5).

Faik Türkmenin birçok etnik delillerle ispat ettiği ve meslektaşım ordinaryüs profesör İsmail Hakkı İzmirlinin de teyid ettiği veçhile (6) Türk olan Hatay Alevilerinin dil vaziyeti, hakikaten üzerinde durulacak bir meseledir. Bunların kullandıkları sentakstın da etüd edilmesi faydalıdır. Gene M. Vandriyes'in adı geçen eserinde temas ettiği gibi Kanada İngilizlerin eline geçtikten sonra Nat Pinkerton gibi bir takım halk romanlarile alaca ilimli büyük kütle okutulmağa başlanmış ve neticede Kanada halkı fransızcayı unutarak ingilizce konuşmağa başla—

(2) Hatay tarihi, tefrika numarası 30, Cumhuriyet gazetesi 22/1/937.
(3) Ayni tefrika.
(4) Hatay tarihi, tefrika 10, Cumhuriyet gazetesi 1/1/937.
(5) Cumhuriyet gazetesinin 41/1/937 tarihli nüshasındaki tetkik makalesi.
(6) Mr. Vendryes le langage, S. 333.

mışlardır. Fakat bugün Kanadanın bozuk ingilizcesi çok calibi dikkat bir hususiyet arzediyor. Kelimeleri ingilizce olan bu dilin sentakstı, esas itibarile fransızca olarak kalmıştır.

Hatay tarihinin metoduna ve teferruatına böyle temas ettikten sonra eserin heyeti umumiyesinin görünüşüne geçelim:

Hatayı tanımıyanlara hitab eden bu eser, Hatayın coğrafî vaziyetini hulâsa etmekle işe başlıyor. Bittabi bu mevzua girmeden evvel okuyucuların coğrafî malûmatını tazelemek için eserin coğrafî tezinin başa alınması muvafıktır. Hataydaki ekalliyetler meselesi de bunu takib ediyor. Çünkü beşerî coğrafyaya aid olan bu mesele bazı münazaalı noktaları havidir. Hatay ekalliyetleri meselesinde Hatay Alevilerinin Türklüğünden şüphe edilmemesinin tebarüz ettirilmesi lüzumlu görülmüş ve müellif bu hususta ilmî delilller serdetmiştir. Münhasıran Hatayın tarihine hasredilen 3 üncü cild, eserin tabiatile en uzun parçasıdır. Burada 40 asırlık Hatay tarihi beş devreye ayrılarak hulâsa edilmiş ve tasnifler güzel yapılmıştır.

Hususî bir fasılda, Hatay münevverlerine ve kültür hayatına tahsis olunmuştur. Müellif burada göstermiştir ki Hatayda ekalliyetlerin kültür hayatında ehemmiyetli rolleri yoktur. Bütün kültür hareketlerini hep Türk münevverleri temsil etmişlerdir.

Eserin bir kısmı da Hatayın etnik durumunun tetkikine hasrolunmuştur. Bilhassa müellif burada muhtelif ilimler bakımından Hatayın etnik noktadan Türk olduğunu belirtmiştir.

İçtimaî durumun tetkikine gelince; Faik Türkmen Hatayın içtimaî sınıflarını ve bunlar arasındaki mihanikî ve uzvî tesanüdleri etüd ettikten sonra Hataydaki türkçülük cereyanının nasıl doğduğunu ve Atatürkün inkılâblarından Hatayın nasıl müteessir olduğunu izah etmiştir.

Hulâsa ilmî esaslar dahilinde yazılan ve titiz biri ihtimamla hazırlanan Hatay tarihi muvaffakiyetle ikmal edilmiş bir eserdir.

İstanbul Üniversitesi psikoloji profesörü

ordinaryüs profesör

M. Şekib Tunc

Bir tetkik :

Antakya tarihi

Bugünlerde sevimli Cumhuriyet gazeteside tefrika edilen Antakya tarihi, aylardanberi efkârı umumiyeye arzedilen bu mevzu üzerindeki yazılar arasında ilmî bir mahiyeti haiz olduğundan bu makalemizle bunun kritiğini yapmak istedik.

Eserin muharriri Ahmed Faik Türkmen 932 tarihinde neşrettiği «Askerliğin Psikolojisi» adlı eserile kendini tanıttı; o sırada kıymetli meslektaşım ordinaryüs profesör Mustafa Şekibin dediği gibi genc muharrir tasnifçi bir zekâ ile, telkinli bir ifade ile, tek taraflı hükümlere bakmıyan bir mantıkla, Türk irfan âlemine bir şeyler vadeden bir kabiliyetle kendisini gösteriyordu. 932 den 937 ye kadar geçen müddet zarfında şurada, burada makaleleri görülmüş, Paristeki iki senelik felsefe tahsilile de döndükten sonra yeni bir tetkik eseri neşredeceğini muhterem gazeteniz yazınca hemen bu etüdü okumağa başladım. Gelecekte kendisinden bir şeyler beklediğimiz bu zekânın yorulmuş ve durmuş olmasından korkuyordum. Fakat yorulmıyarak çalışmakta olduğunu ve çok terakki ettiğini görerek sevinc duydum. Yazılarında bir olgunluk bulmakla beraber mevzudaki tenevvü ve fikirlerdeki zenginlik de inkâr olunamaz. Çünkü bu genc muharrir şu bir aylık neşriyatta sıra ile Tarihe, Türk - İslâm felsefî tarih ve mezhebine, Türk edebiyat tarihine, içtimaiyata, beşerî ve fizikî coğrafyaya, lisaniyat ve halkiyata temas eylemiştir.

Ben burada en ziyade tetebbü ve ihtısas mevzuum olan Nuseyriliğe temas eden noktalar üzerinde bazı fikirler serdedeceğim.

İlmî mselelerde tek ölçü, İngiliz filozofaları Beykin ve Stuvart Mil tarafından vazolunan metodoloji fennidir. Metodoloji her ilme şamil metodları bildirdiği gibi bir ilme mahsus olan metodları da bildirir. Muharririmiz Nuseyriler hakkında yazdığı bahislerde acaba ilmî metodları gözetmiş midir? İşte ilkönce aranılan nokta budur. Etüd lâyıkile gözden geçirildiği takdirde bir takım tahlil ve terkibler, müşahedeler, faraziyeler, temsil ve tasnifler, istikralar, nihayet (tradition), riva-

yetler göze çarpıyor. Bu ilmî metodları güdenler ancak felsefe düşünceli olan muharrirlerdir. Felsefe öğretmeninden beklediğimiz de budur ve beklediğimizi muvaffakiyetle yapmıştır.

Bu metodlar vasıtasile varılan neticeler münakaşa olunabilir, Moral ilimlerde bu gibi münakaşalı neticeler çoktur. İlmî metodlar dahilinde elde edilen neticeler ilim sahasında olur. Yoksa ilim sahası haricinde olamaz. Moral ilimlerde yekin pek ziyade nisbidir; mutlak yekin bu ilimlerde elde edilemez. Çünkü kat'iyet ifade eden mantıkî bürhan Moral ilimlerin sahası haricindedir.

Nuseyriliğin Türklüğü hakkında gösterilen deiller de hep münakaşa olunabilir. Ancak köy, mahalle, oymak soy adlarının hep türkçe olması daha kuvvetli delildir. Türk dâhisi başfilozof İbni Sinanın bundan sonra gelenlere yadigâr bıraktığı «kıyasî şartî» tarikile bir mukaddem sabit olursa bunun neticesi sabit olur. Elverir ki mukaddem ile netice arasında mülâzeme menolunmasın. İşte kıyası şartî tarikile şöyle denebilir: «Antakya ve civarı Hatay Türkleirnin yurdu ve civarı Hatay Türklerinin yurdu olunca o yurddaki Nuseyrilerin Türk olması lâzım gelir.» Buna köy, mahalle, oymak soy adlarının türkçe olması da katılırsa mukaddem ile netice arasındaki (mülâzeme) menolunmıyabilir.

Nuseyriliğin müessisi Mehmed bin Nuseyr, evvelce Şiî Dailerindendi. Dailer arasında bir takım Türkler de vardı. Mehmed bin Nuseyr de Türk olabilir.

Genc ve çalışkan müellif Faik Türkmen bir, iki kalem darbesile bütün islâm mezheblerini kısaca hulâsa ederek Nuseyrilerin İslâm Mezhebleri Tarihindeki mevkiine geçiyor. Burada da vüzuhtan ayrılmıyarak karışık dalbudağı takdire değer bir temyiz kudretile hulâsa ediyor.

Ordinaryüs profesör
İzmirli: İsmail Hakkı

BAŞLAMADAN EVVEL

Hatay üzerinde ilmî bir etüd olmak iddiasında bulunan bu kitab, siyasî bir maksadla ortaya çıkarılmış değildr. Bu kitabı yazarken her şeyden evvel Hatay için ve Hatay davası için lâzım olan malûmatı bitaraf bir dille anlatmak son hâdiseler dolayısile bu mevzua merak edenleri tenvir etmek istiyoruz. İşte bundan dolayıdır ki Hataya ait türlü mevzulara temas ettik. Muhtelif menbalardan Hatayı alâkadar eden malûmtı çıkardık. Fakat şüphesiz vazifemizi tam olarak yapamdık. Htalarımızı bundan sonra gelecek ve bizi geçecek olan nesiller düzeltecektirler.

Bu kitapta muhtelif mevzulara temasımızın sebebi, son hâdisat dolayısile Hatayla daha çok meşgul olan «Efkârı umumiye»nin bu mıntaka üzerinde derli toplu bir malûmata ihtiyacı olması idi.

Bu sebeple kitabımızı dört cilde ayırıyoruz,

1 — Coğrafya.

Burada fizikî coğrafya ile mıntakayı tanıttıktan sonra beşerî coğrafya ile buradaki insan emeğinin vücude getirdği faaliyetleri ve Hataydaki işçi hayatını etüd ediyoruz. Bundan sonra Hatayın kültür hayatına geçerek burada yetişmiş felesof âlim ve sanatkârları tercüme halleri ve eserlerinden seçtiğimiz misallerle prazante ediyoruz. Ve görüyoruz ki Hataya bugün olduğu kadar dün de Türk kültürü hâkim olmuştu.

Nihayet Hatayın bugünkü halkını teşkil eden muhtelif unsurlar ve ekalliyetlerden bahsederek Türkler (Sünnî Türk), Eti Türkleri (Şiî Türkler. Aleviler) ve Hıristiyanlar hakkında malûmat veriyoruz.

2 — İçtimaî ve lenküstik durum.

Burada Hatayın bütün içtimaî müesseselerini muasır içtimaiyat metodile etüd edip bunları bugünkü ve eski Türk içtimaî müesseselerile mukayese ederek müsbet neticeler eld diyoruz ve bu sayede Hatayın atinin durumu hakkında ilmî delillere müstenid hükümlerimizi veriyoruz.

Lenküstik kısma gelince burası için de Türk Dil Kurumunun bütün Türkiye vilâyetleri için yaptığı gibi halk ağzından derlenmiş malzemeler üzerinde işliyoruz. Burada Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmenin yardımlarını bir kere daha şükranla anmayı bir borç bilirim. Bize Türk Dil Kurumunun çalışma malzemelerinden istifade için imkânlar bahşedip yollar gösterdiler. İşte bu kısımda da Türk Dil Kurumu tarafından bastırılmış çalışma fişlerini Hataylı arkadaşlarımıza gönderip aldığımız cevaplar üzerinde Türk Dil inkılâbının yarattığı yeni Teoriler ve yeni metodlardan aldığımız müsbet bir zihniyetle işliyerek Hatayın lenküstik durumunu tebarüz ettiriyoruz.

3 — Tarih.

Bu cildimizde de Hatayın tarihini yazıyoruz. Birinci ve ikinci cildde Hatay üzerinde toplu malûmat edinmiş olan okuyucularımız üçüncü cilde geldikleri vakit artık tarih kısmını daha büyük bir alâka ile takip ederler ve görürler ki Hatay ili «kırk asırlık Türk yurdu!» dur.

Hatayın tarih kısmı için de, yalnız Asya ve Türk tarihi için değil bütün cihan tarihi için yol gösterici ve aydınlatıcı bir tez olan Türk Dil Kurumunun tarih tezini esas olarak aldık ve Hatay tarihini yazarken 4 cildlik büyük Türk tarihinden istifade ettik. Hatay tarihini hazırlarken rasgeldiğimiz güçlükler ve kullndığımız metod hakkında 3 üncü cildimizin baş taraflarında uzun uzadıya izahat veriyoruz.

4 — Hatay davası.

Bu kısımda, 1918 den zamanımıza kadar Hatay mıntakasında geçen tarihî vak'alar ve içtimaî lenküstik hâdiselerin ve ATATÜRK'ün büyük inkılâplarının bıraktığı akislerin tetkikine hasredilmiştir. Sırf ilim tecessüsünü tatmin etmek için bitaraf bir dille yazdığımız bu hâdiseleri okuyanlar göreceklerdir ki ATATÜRK'ün yüksek dehasile elde edilen Hatay istiklâli bu mıntaka için çok büyük bir kazanç olmuştur.

Şu bir kaç satırı bitirmeden evvel kitabımızın metodu hakkında da bir kaç söz söyliyelim:

Muasır ilmî eserlerde görülen metod manzarası malûmdur: Eser muayyen bir mevzuu etüd eder, o mevzu üzerinde yazılmış diğer ilmî eserlere karşı muayyen bir vaziyet alır, sistematik bir irtibat teminine çalışır, uzlaşmak istemediği noktalarda kendini müdafaa eder, gayesile alâkadar diğer ilmî eserlerle hemfikir ise onlarla kendi mevzuu arasında muayyen sentezler yapar.

Bunlar ve bunlar gibi birçok evsaf ve şeraiti gözönünde tutmak suretile Hatay tarihinin metodunu inceliyecek olursak, bu mevzuun niçin şu veya bu kıyafetle ortaya çıktığını mevzuu bahsedebiliriz:

Hatay tarihinin gayesile alâkadar olan ilmî eserlerin mahdudiyeti mesaimizi hayli güçleştiriyordu. Hatayın Toponomi etüdü, edebiyatı, Folkloru, Lengüstiği hakkında müstakil bir ilmî esere, hulâsa Hatayın Etnik durumunu mevzuu bahseden hususî bir etüde de raslanmış değildir. Hatayın tarihi hakkındaki eserlerin kifayetsizliğini ise kısmı mahsusumuzda izah edeceğiz. Suriyeyi mütalea eden coğrafya kitablarının fizikî ve beşerî coğrafya bakımından Hatayı müstakilen mevzuu bahsetmedikleri malûmdur. Hatay hakkında muhtelif ansiklopedilerdeki malûmat da mevzuumuzu gayesine ulaştıracak kadar zengin değildri. Atatürk devrinde asrî vasıtalar ve metodlarla Anadolunun muhtelif mıntakalarında yapılan mesaiden Hatay ili bittabi mahrum

kaldı. Ne Anadolu vilâyetleri gibi Hatay ilinin folkloru tetkik olundu, ne Lengüstik mesaileri yapılarak derleme fişleri dolduruldu, ne de muhtelif istatistikler yapıldı. Bittabi Anadoludaki asarı atika araştırmaları da Hatay iline kadar teşmil edilemedi.

Eğer Hatay böylece Atatürk devrinin yeni Türk kültüründen uzak kalmasaydı Hatay tarihini yazarken karşılaştığımız fakirlik bu dereceyi bulmazdı. Bu itibarla bize evvelemirde bu noksanları doldurmak düşer: Anadolunun muhtelif semtleri cumhuriyettenberi nasıl etüd edilmişse, evvelâ ayni metod ve ayni zihniyetle Hatayı da mütalea etmeli. Bundan sonra Çankaya ekolünün millî tezlerinin zihniyetile bu mesaiden sentezler yapmalıdır. Bize kalırsa ancak bu suretle Hatay ili Atatürk Türkiyesinin yeni kültür sahasına katılmış ve Hataya da yeni Türk kültürünün damgası vurulmuş olur.

Kendi sahası ve kendi gayesi içinde ilk defa kaleme alınmış olan bu kitabın noksan tarafları bulunacağı nekadar tabiî ise, bundan sonra bu mevzu üzerinde yazılacak eserlerin çok muvaffak olacağı o nisbette tabiidir. Çünkü Türk kültürünün orijinal düşünen başı Kemal Atatürkün Çankaya ekolü ve bu ekolün yetiştirdiği yeni Türk nesli günden güne kültür sahasında ilerlemekte ve gelişmektedir.

Yeni tezlerden hareket edecek ve Kemalist zihniyetle Hatayı tetkik edecek müstakbel Türk âlim ve müverrihleri ilim âlemine daha mükemmel Hatay tarihleri hediye edeceklerdir. biz eserimizin noksanlıklarından duyduğumuz ıstırabı bu ümidlerle teskin ediyoruz.

Cihangir 21-12-936

Hataylı Ahmet Faik Türkmen

Birinci cildin plânı

Birinci fasıl	:	Hatayın tabii coğrafyası
İkinci fasıl	:	» beşıri coğrafyası
Üçüncü fasıl	:	Hatayda kültür hayatı: Filozoflar, Alimler ve şairler... hayatları ve bunlardan seçme yazılar
Dördüncü frsıl	:	Hatayda unsurlar ve ekalliyetler: Sünni Türkler, Eti Türkleri (Alevi Türkleri) ve Hırıstiyanlar.

BİRİNCİ FASIL

HATAY MINTAKASININ TABİÎ COĞRAFYASI

1 — Hataya umumî coğrafî bakış.

2 — Mıntakanın Morfolojisi.

3 — Sahiller.

4 — Hatayın dağları ve akarsuları hakkında mufassal malûmat.

5 — Mıntakanın iklimi.

6 — Nebatî çehre ve ormanlar.

HATAYA UMUMÎ COĞRAFÎ BAKIŞ

a) Tabiî coğrafya bakımından Hatay, Suriye ile değil Anadolu ile alâkalıdır;

b) Hatayın coğrafî vahdeti etrafında bazı mülâhazalar;

1) Garptaki yüksek arazi;

2) Merkezdeki depresyon;

3) Şarktaki yükseklikler ve yaylâlar;

c) Hatayın coğrafî vahdeti.

a) Tabiî coğrafya bakımından Hatayili Suriye ile değil Anadolu ile alâkalıdır.

Balkan yarımadasının coğrafya bakımından birbirine benzemiyen mıntakalara ayrıldığı malûmdur. Bu sebepten eski devirlerdenberi Balkan yarımadasında muhtelif milletlerin birbirine komşu olarak yaşadığı, ve bu yarımadanın tabiî coğrafyasındaki bu hususiyet dolayısile bu milletlerin birbirine kaynaşmadığı artık bugün herkes tarafından teslim edilmektedir.

Suriyeyi bu noktai nazardan tetkik ettiğimizde bu kıt'anın coğrafî durumunda da ayni hususiyetleri görürüz. Yani Akdenizi şarktan tahdit eden ve umumiyetle Suriye ismini alan bu kıt'anın birçok mıntakalara ayrıldığı görülür. İşte bu mıntakalardan birisi olan Hatayın aşağıda bahsedileceği üzere Suriyenin değil Anadolunun bir parçası olduğu aşikârdır.

Bu noktanın izahına geçmeden evvel Avrupa âlimlerinin Suriye mıntaka taksimatı hakkındaki noktai nazarını görelim:

Bu âlimlere nazaran Suriye tabiî coğrafya bakımından şu üç mıntakaya ayrılır:

I — Garpta iyi yağmur alan arazi, Akdeniz boyunca sıralanan Lübnan ve Antilübnan dağları;

II — Ortada yer yer mümbit ve kurak bir derin hufre;

III — Şarkta yer yer step ve çöl halini almakta olan düzlükler ve yükseklikler.

Fakat bu üç mıntakayı temyiz eden coğrafî vasıflar, bütün Suriye için ayni değildir.

Bilâkis fizikî coğrafya noktai nazarından birçok hususî vasıflar, umumî Suriyeyi vahdetten mahrum bir hale sokmaktadır.

Hulâsa fizikî ve beşerî coğrafya hâdiseleri umum Suriyeyi sahil, orta, şark mıntakalarına ayırmaktan ziyade; şimal, orta, cenub mıntakalarına ayrılmış. Bu üç mıntaka arasında başlıca mümeyyiz vasıflar şunlardır:

1 — Fizikî coğrafya noktai nazarından:

a — Cenubî Suriye (Filistin) gittikçe alçalan kademeler halindedir;

b — Orta Suriye, sehven umum Suriyeye teşmil edilen fizikî evsaf ve vahdetini muhafaza etmektedir. Yani şark, orta, garb diye üç mın-

uriyedeki fizikî coğrafya vasıfların-
ı yüksek bir yaylâ halindedir. Yani
yoktur. Filhakika Lübnan ve Anti-
klaştıkça irtifalarından çok kaybe-
a mıntakasında kendini büsbütün
yaklaştıkça büyük dağ manialarıı
eçit veren silsileler ve dar yaylâlar
ger iki mıntakada gözüken hufreler
doğru Torosun ilk iltivaları kendi-
âkim olan arazi şekli ile bu iltivala-
ğını bozmakla beraber bu mınta -
ekle koyar. Ve cenubu garbiye mü-
Suriyede görülen üç arazi şekli bu-
ıile muhafaza edememiştir. Ve Ha-
ır hale getirmiştir ki kitabımızın ta-
yan eden büyük tarihî hâdiseleri hu-

üntaş
E.Ü. Kampüsü Yeşil Köşk Yanı Bornova/İZMİR
Tel: 0.232.373 81 43 Fax: 0.232.373 60 16/114

lâsa edecektir.

2 — Beşerî coğrafya noktai nazarından da Suriyenin diğer mıntakalarında görülen evsaf burada kendini göstermez. Orta ve Cenubî Suriyenin iş hayatında mezheb ve dillerde görülen rengârenk manzara burada bir vahdete doğru gider. Burada artık normal bir ekalliyet karşısında tek bir din ve gene normal bir ekalliyete karşı tek bir ırk vardır.

Hulâsa jeolojik teşekkül Suriye şimalinin yüksek arazisini Anadoluya bağladığı gibi insan mesaisi de buranın alçak arazisini Anadolunun yaşama şeraitine bağlıyor. Çünkü eski devirlerden Osmanlı ordusu -

nun ricatine kadar Amık ovası (Suriye şimalinin alçak kısmı) Anadolunun buraya yakın mıntakalarının mer'ası olarak bulunmuştur.

Esasen Toros ve Antitoros mıntakası hatta kısmen şark vilâyetlerimiz için Adananın Çukurovasından başka Amık ovasının iyi bir mer'a vazifesini görmesi iş hayatı noktai nazarından gayet elverişlidir. Halbuki arazinin tabiî şekli noktai nazarından Lübnan ve Antilübnan dağlarında beslenen hayvanların otlamak için Amık ovasına geldiği vaki değildir.

Hulâsa Suriye şimalinin alçak arazisi bu suretle Orta Suriye ile değil Toros mıntakasile alâka peyda etmiş olduğundan fizikî coğrafyada olduğu gibi beşerî coğrafya noktai nazarında Suriye şimalî arazisinin Anadolunun bir parçası olduğu meydana çıkar.

İşte iş hayatı noktai nazarından Anadolunun komşu mıntakalarile eski devirlerdenberi mevcut olan bu mudil münasebet bu mıntakayı Anadoludan ayıran gayritabiî bir hududun çizilmesinden sonra perişan olmuştur. Yani 1918 den sonra buranın Türkiyeden ayrılması gerek iktisadî gerekse kültür hayatına büyük zararlar vermiş ve iktisadî coğrafya kısmımızda izah edeceğimiz veçhile kapalı bir iktisad hayatı teşekkül etmiştir. Gerek fizikî ve gerekse beşerî coğrafya noktai nazarından bu mıntakaların Orta Suriye ile hiçbir alâkası olmadığından onunla müşterek bir iş hayatı tesis edememiştir. Bu sebebden Suriye şimalinin iktisadî hayatı büsbütün müzminleşmiştir.

Mahallerinde esaslı bir müşahede yapılmadan çoğrafya manuellerinin ötedenberi burasını Suriyeden addetmeleri hangi bir zühulün neticesi olduğu düşünülecek olursa hatıra ilk gelen ihtimal şu olabilir: Birçok geçit yollarına malik olan bu topraklar Suriyenin Anadolu ile münasebetini temin ettiği için Suriyeye lâzım bir parça gibi görünmüş ve haritalarda İskenderon körfezinin biraz cenubuna doğru sarkması da böyle bir prejüjenin teşekkülüne yardım etmiş. Hulâsa coğrafya kitaplarına Hatayili Suriye olarak girmiştir.

Halbuki Anadoludan Suriyeye geçidler temin eden bu mıntaka sırf bu sebebden Suriyenin bir parçası sayılırsa Irakın da böyle garib bir hak iddia etmeğe hakkı olur. Çünkü Akdenizden ve Garbî Anadoludan Iraka giden yollara da burası geçit vazifesini görmekte bulunmuştur. Irakın da Akdeniz yolile inkişafı için bu mıntakaya ihtiyacı vardır. Eğer tek taraflı hükümlere düşmeden düşünülecek olursa bir mıntakayı şu veya bu kıt'anın ihtiyacına yaradığı için şu veya bu kıt'aya maletmenin herhalde hiçbir ilmî kıymeti olmadığı görülür. Medenî dünyanın her tarafında bu gibi vaziyetler ortaya çıktığı vakit bi-

taraf olarak ilmî metodlarla o mıntakanın inkişafının neye mütevakkıf olduğu düşünülür ve inkişafı için o mıntakayı hangi kıt'aya raptetmek lâzımsa oraya bağlanır. Artık bu medeniyet asrında insanlar gibi arazi mıntakalarının da birer manevî şahsiyeti, birer hürriyet hakkı vardır. İşte bu mutalarla ve kitabımızda baştan başa yapacağımız tetkiklerimizden anlaşılıyor ki bu mıntakayı siyasî mecburiyetle bir tarafa bırakacak olursak, coğrafî zaruretlerle Anadoluya bağlanması lâzımdır.

b) Hatayın Coğrafî Vahdeti Etranfıda Mülâhazalar.

Hatayı 3 tabiî mıntakaya ayırmak mümkündür.

1 — Garbdaki yüksek arazi.
2 — Merkezdeki depresyon.
3 — Şarktaki yükseklikler ve yaylâlar.

1 — Garbdaki yüksek arazi:

Bu mıntaka kısmen Suriyenin şimalini ve Hatayı kaplar. Çünkü Suriye platformunun arzettiği bünyeyi haizdir. Maamafih Alp iltivalarının tesirile tahavvüllere maruz kalmıştır. Onun için de garbdaki yüksek araziyi teşkil eden kütleler muhtelif tabiattedirler. Cenub daha ziyade Suriye karakterini haiz, inşikaklarla tahdit edilmiş yüksek yaylâlar vasfını haizdir. Bunlar Lâzkıye ile Trablusşam arasında bulunan Ansariye kütlesi olup nefsi Hatayın haricinde kalır. Filhakika 1200 - 1500 metre irtifaı haiz olan Ansariye kütlesi inşikaklarla tahdit edilmiş natamam bir antiklinal vaziyettedir. Bu mıntaka iklim ve nebatî hayat bakımından cenubî Suriyeye nazaran daha müsait bir vaziyet arzeder. Filhakika mezkûr mıntakada yağmurlar daha fazla ve nebatî hayat daha feyyazdır. Sahil daha sarp olup bazı sahil ovalarını ihtiva eder. Sahilin dahil ile olan münasebatı tam değildir.

Fakat Lâzkıye depresyonunun ortasında kalan sahada bünye bakımından ehemmiyetli tebeddülât husule gelir. Suriye platformunun boyunca görülmeyen sahralar burada daha ilk depresyonda kendini göstermeğe başlar. Bunlar yeşil sahralar, serpantin ve gabrolar olup şimaldeki mültevi mıntakada mebzuldür. Bunların mevcudiyeti mıntakanın Torosların tesiri altında bulunduğuna delildir. Diğer taraftan depresyonun ortasında bulunan Cebeli Akra şimali şarkî istikametinde Toros iltivalarına muvazi olarak uzanır. Bu dağ Alp iltivasından olan cenubu garbî dağlarının temadisidir. Kretas devrine ait pakelerden müteşekkil olan ve deniz seviyesinden 1750 metreyi mütecaviz, irtifaı haiz olan bu mültevi silsile bilâhare inşikaklara maruz kalarak parça-

lanmıştır. Ası nehri depresyonunun ortasında kalan Amanos silsilesi hakikaten mültevi bir silsile olup Toroslarla ayni yaştadır. Amanos silsilesi şimali garbî dağlarının temadisi olup şimali şarkiye doğru kıvrılarak Almadağı ve Gâvurdağı vasıtasile Maraş mıntakasında Antitoroslara müntehi olur. Miyosen devrinde ve dördüncü zamanda husule gelen hareketler silsilenin arzettiği iltiva karakterini takviye etmiştir.

Diğer silsile olan Amanos kütlesi bunu teşkil eden sahraların az kabili nüfuz olması dolayısile Cebel Akra'dan daha ratıp ve daha feyyaz bir hayatı nebatiyeye maliktir. Amanos ve temadisi olan dağlar 1500 metreyi mütecaviz zirveleri ihtiva etmekle beraber birçok geçidlere de maliktir. Şimalde 950 metre bir irtifada Aslan boğazı cenubunda 730 metre irtifada Suriye ve Mezopotamyanın hakikî kapısı olan Bilan geçidi...

Suriyede basit bir inhidam sahası olan inşikaklar tahdit edilmiş depresyondur. Bu depresyonlar burada hakikî senklinallerdir. Yalnız son zamanlarda husule gelen inşikak, vaziyeti biraz karıştırmıştır. Meselâ Trablusşamın arkasındaki Akkar ovası münhedim bir mıntakadır. İkinci bir depresyon neojen devrine ait konglomera, marn ve grelerden müteşekkil tepecikler mıntakası olan ve lâzkıye ile Ası nehri arasındaki depresyondur.

Fakat arzanî depresyonlar içinde en tipik ve en derin olan Antakya ile Ası nehrinin aşağı mecrasıdır. Antakya ovası ve temadisi olan Amık gölü sahası hakikî bir miyosen senklinalı olup bilâhare inşikaklara maruz kalmıştır. Dağlarla çevrilmiş olan Antakya ovası mümbit ve mahsuldar bir saha olup yükseklerden inen nehirlerle iyice sulanır. Sellerin ovaya indikleri yerde dağ etekleri dut, incir, ve zeytin ağaçlarile kaplıdır.

Nihayet Amanosun şimalinde bulunan İskenderon körfezi de hakikî bir senklinal olup bilâhare deniz istilâsına maruz kalan körfeze inkilâp etmiştir.

Bütün bu depresyonlar, kuvvetli zelzele sahalarıdır. Meselâ Antakya Milâdî 115 de böyle bir zelzele ile altüst olduğunu Diyon Kasyos bize bildiriyor. 5 nci asırda ayni şiddetle 3 defa harab olmuştur. [1] Bu depresyonların denize açılışı ehemmiyetsizdir. Depresyonlardan cereyan eden nehirler yumuşak olan neojen arazisini kolayca parçalayarak mansab oldukları körfezlere külliyetli miktarda allüviyon getiriyor ve bu enkaz körfezleri mütemadî bir surette doldurup liman-

[1] Kitabımızın 3 üncü cildini teşkil eden tarih kısmında bu zelzeleler hakkında mufassal malûmat vardır.

ları çok müteessir ediyorlar. Hatayın az aşağısında bulunan Lâzkıye de bu vaziyettedir. Bu mıntakanın en mühim limanı Amanos kütlesile iyi muhafaza edilmiş ve hakikî seyrüsefer şeraitini haiz olan İskenderon limanıdır. İskenderon bütün Suriyede eşi bulunmıyan mühim bir limandır.

Burası Mezopotamyanın yani eski Hint yolunun Akdenize olan bir mahreci idi. Büyük Anadolu yolunun Kilikya kapısından buraya açılması; Humus vasıtasile Arabistan ve Mısıra giden yolun da buradan geçmesi dolayısile büyük beynelmilel bir antreponun burada teessüsünü icab ettiren şeraiti haizdi. Antakyaya gelince burası Roma devrinde Garbî Asyanın iki defa merkezi olmuştu. Bunlardan birincisi Romalılar devrinde diğeri de bilâhare Ehlisalip devrindedir. Antakya bizzat bir liman olmadığı için kendisinin civarında ayni mahiyeti haiz şehirler tarafından rekabete maruz kalmış ve nitekim kendisinin kudret ve ehemmiyeti Halebe geçmiştir.

2 — Merkezî depresyon:

Burada da Suriyeden geçen büyük depresyonun parçalanışını görüyoruz. Bu parçalanış Suriyedeki gibi değildir. Parçalanış istikameti muayyen olmayıp bazan şimal - cenub bazan şimali şarkî ve cenubu garbidir. Suriyeden gelen depresyonlar cenubdan şimale doğru şunlardır:

İlkönce Hatay mıntakasının haricinde kalan Lübnan ve Antilübnan arasında bulunan (Beka) depresyonu: Bu büyük depresyon Humusun cenubunda, Nehrülkebir bazalt kütlesine tesadüf ederek burada nihayet bulur. Büyük bazalt kütlesinin öte tarafında yine ayni evsafı haiz olan mümbit ve mahsuldar Gap ovası açılır. Genişliği 14 kilometre, uzunluğu da 60 kilometre olan bu ova, yekdiğerine muvazi olan iki inşikak hatti arasında açılmış bir sahadır. Bu bazaltların tecezzisinden mütevellit allüviyonlu toprağın büyük bir kuvvei imbatiyesi vardır. Fakat bu ova kışın Ası nehrinin feyezanlarına ve muhtelif membaların fazla sularının hücumuna maruz kalır. Bunların tevlit ettiği bataklıklar insanları bu sahadan uzaklaştırmıştır. Bu güzel ovanin gittikçe darlaşan ve yükselen şimal kısmında inhidam hareketi de zayıflar, kudretini kaybeder. Ve şark - garb istikametlerinde olan yeni maniler önünde dağılıp parçalanır.

Garb depresyonunun nihaî kısmında şarka doğru münşaap faylar mevcuttur ki bunlar mütebait birtakım küçük depresyonlara meydan

vermiştir. Bunların başlıcaları Er Revşî vadisi ve Balâ depresyonlarıdır. Nihayet şimalde Antakya senklinalının temadisi olan ve onun gibi Suriyede husule gelen hareketlerde alçalmış olan yeni bir havza meydana çıkıyor ki bu da Amık ovasıdır. Bu ova bir taraftan Elmadağı, Gâvurdağı diğer taraftan Kürtdağı iltivaları arasında Karasu vadisile şimale doğru uzanır. Amık ovası bir senklinal olup bilâhare inşikaklara maruz kalmıştır. Karasu depresyonu daha şimalde 550 metrelik bir eşikten sonra Maraşa kadar devam eder. Dağlar ekseriya depresyona dik bir surette müntehi olur. Depresyonun dibinde yeni indifaî unsurlar mevcuttur. Men'şei muhtelit olan bu büyük depresyon şimale doğru Toros silsileleri boyunca yeni iltiva şekilleri arasında Aksu vadisi vasıtasile temadi ederek yavaş yavaş şahsiyetini kaybeder.

3 — Şark yükseklikleri ve yaylâları:

Büyük depresyonun şarkında mıntaka az ve mürtefi ve çok geçid veren bir yaylâ sahasıdır. Bunlar cenubda karstik şekiller arzeden bir kalker yaylâ olup garb depresyonunun şarkında temadi eder. Bu yaylâların kenarından dahile doğru gidildikçe yavaş yavaş bazalt kütleler meydana çıkar. Memleket bir çöl manzarası gösterirse de burası epeyce mezru bir steptir. Hattâ yağmurlar oldukça mebzul olduğu için bu kırmızı topraklar üzerinde pamuk, iska ameliyesi olmaksızın kolaylıkla yetişir. Hatayın cenub şark komşusu olan İdlib mıntakası Suriye pamuğunu yetiştiren en mühim membadır. Halebin şimalinde yaylâlardan hakikî dağlara geçilir.

Cebeli Akra'ın temadisi olan Kürtdağı hakikî bir kalker ve serpantinden müteşekkil bir silsile olup kesif bir maki ile örtülüdür. Ayıntaba doğru yüksek olan yerler orman bakayasını ihtiva eder. Buradaki ağaçlar sedir ve mantar meşesidir.

Ayıntap ile Halep arasındaki saha, kalker ve marnlı kalkerlerden müteşekkil ve bunların aralarında yer yer meydana çıkan bazalt kütleleri bulunan mütemevviç bir havzadır. Bu büyük havzanın irtifaı Halep civarında 400 metreden daha aşağıdadır. Ayıntap dağlarından inen sular bu depresyonu takip ederek cenuptaki sepka denilen muvakkat göllerde kaybolur. Bu saha da Akdeniz yağmurlarının tesiri altındadır. Bu mıntakaya bilhassa ikinciteşrin ve ikincikânunda düşer. Burası Fırata kadar mezrudur. Fakat mıntakada esas rol oynıyan ticarettir.

Filhakika mıntaka Akdenizden Fırata ve şimalden cenuba yani Mısıra ve Arabistana giden yolların tekatu noktası üzerinde bulunuyor.

İşte Halebin ehemmiyeti bu noktadan ileri geliyor. Bu şehir Antakyanın sukutundan sonra gitgide ehemmiyet kesbetmiştir.

Görülüyor ki Hatay her hususta ehemmiyeti haiz bir mıntakadır. Cenuptan (Suriyeden) daha az kurak olan Hatay mıntakası dağlardan ziyade ziraî kabiliyeti fevkalâde olan ovaları ihtiva eder. Bundan başka her taraftan gelen yollar, burada düğümlenir.

C — Hatayın coğrafî vahdeti

Yukardanberi kaydettiğimiz mülâhazalardan şu neticelere varmış oluruz:

Doğu Anadoluya doğru irtifaı az, manialan seyrek olan bir yaylâ ile uzanan Hatay ülkesi birçok müsait geçidlerle Suriye platformunu, Antitoroslara rapteder. Bu itibarla iki âlemin bir intikal sahasıdır. Ve bu intikal sahasında hâkim olan şekil de tezatlardan âri yeknasak bulunmasıdır.

Denize ve içe açılan geçidlerin Hatayda düğümlenmiş olması da mıntakanın en mühim hususiyetlerinden biridir. Bu hal yalnız iktisadî hayatın inkişafında en büyük âmil olmakla kalmamış ayni zamanda birçok insan topluluklarını kendisine çekmiştir. Tarihte görüleceği üzere zaman zaman şark ve garbin çarpışması; ihtiraslarının merkezi hep bu saha, hep bu depresyon olmuştur.

Şarkın sulama ziraati, Akdeniz âlemine yayılırken kendisine en müsait yol olarak burasını bulmuştu. Bugün bile bu sulama üzerine dayanan ziraat, Hatay zürraının bellibaşlı unsurudur.

Binaenaleyh bugün Hatay ülkesi yeknasak avarızile Şarkî Anadolunun cenuba uzanan bir parçası veya Cenubî Suriye platformunu, Şarkî Anadoluya birleştiren bir yaylâdır. Bu yaylânın Şarkî Anadolu ile olan münasebeti yalnız bünye bakımından değil beşerî, iktisadî olduğu kadar da hars ve kültür bakımından pek sıkıdır. Nasıl ki Hatay ülkesine Şarkî Anadoludan bir hudut çizmek imkânsız ise; morfolojik bünye Toroslara lehimlenmiş bulunuyorsa, ayni ülkenin kültürel görgüleri de birbirinden ayrılamıyan bir bütündür.

Tarihsel hâdiselerin seyri esnasında zaman zaman birçok kavimlerin sevkülceyş mahalli olan Hatay bu kavimlerin din ve dillerinin de çarpışmasında sahne olmuştur. Fakat bütün bu çarpışmalar esnasında beliren ve hâkim olan varlık (Türk kültürü ve Türk dili) dir. Bu hakikat dün olduğu kadar bugün de meydandadır. Zira Hatayda hâkim olan dil türkçe, hâkim olan varlık ta Türklüktür. Binaenaleyh Ha-

tay beşerî coğrafya bakımından kendine has bir vahdet göstermekte - dir. Bütün bu vahdetlerin tek olan bir örneği de Anadoluda olduğuna göre Hatay da Anadoludan ayrılmıyan bir küldür.

HATAYIN MORFOLOJİSİ

Tetkik mıntakamız Suriyeden değil, Antitorosların cenub kısmından görülmüştür ki: Bu kısım ile esas kütle (şimal - cenub) arasında en fazla tazyika maruz kalmıştır. Dağ sıralarına dikkat edilirse daha şimalde bulunan Torosların haricî kavislerinden oldukları görülür. Ve her ne kadar burada göze çarpan silsileler arasındaki çukurlar varsa da buranın Küçük Asyanın avarız istikametleri hattâ tabiatları bakımından ayni olduğu bugün tesbit edilmiştir. Denilebilir ki Toros dağlarının inşikaka uğramış senklinal ve antiklinal kısmıdır. Burası için muayyen bir hudut çizmek hiç te doğru olmamakla beraber cenubu şarkî Türkiyenin cenubu garbisinde İskenderon körfezi sahillerile garbe, Cebeli Akrada garb - şark istikametine çizilen bir hatla cenuben nihayet şarkta Halebin garbinde uzanan alçak ihtiyar dağlarla çevrilir. Bu çevre içerisinde kalan Hatayın mesahasına gelince bu hususta bugün için kat'î bir rakam veremiyeceğiz. Çünkü mıntakanın genişliği hakkında verilen malûmat birbirini tutmamaktadır. Meselâ; B. Selim Sadinin Ulus gazetesindeki bir makalesinde (6/1/937) Fransız membalarına atfen söylediğine göre Hatayın genişliği 4700 kilometro murabbaıdır. B. Reşadın Tan gazetesindeki bir yazısına göre de (29/11/937) Hatayın mesahai sathiyesi 12,000 kilometro murabbaına yakındır. Bize kalırsa Hatay anayasasının gösterdiği hudutları göz önüne alarak haritada yaptığımız hesaplara göre bu mıntakanın büyüklüğü hakkında Tan gazetesindeki rakamın mubalâğalı olduğunu görüyoruz. Hatayın büyüklüğünün B. Selim Sadinin verdiği rakamdan daha az olmadığına da eminiz. Hulâsa bu mıntakanın mesahai sathiyesi hakkında şimdilik hiçbir rakam veremeyiz. Müstakil Hatay idaresi teşekkül ettikten sonra yapılacak tetkiklerde kat'î bir rakam verilebileceği tabiidir.

Morfoloji bakımından Hatay mıntakası şu manzarayı arzeder:

A

A) — Dağlık mıntaka.

B) — Bu dağlık mıntaka arasında kalan çukur saha, ve buna birleşen şimal, şimali şarkî, ve cenub istikametinden gelen akarsu vadileri. Nihayet Çukurovayı Akdenize bağlıyan Asi vadisi.

Burada a 1, a 2, ve a 3 mıntakalarını sıra ile görelim;

a 1 — İskenderun körfezine muvazi şimali şarkî, cenubu garbî istikametile Gâvurdağları umumî ismile Amanos dağları Basından dağları, Kızıldağ, Musadağı.

a 2 — Birinci istikamete muvazi Kürtdağı (700 m.) ve depresyonun cenubundaki Ziyaratdağı (1248 m.) Çaksınadağı, Cebeliakra (1739 m.) ve tevabii.

a 3 — Bazı münferit tepeleri ihtiva eden bu yayla Amanos ve Gâvurdağları ikinci ve üçüncü zaman arazilerinden mürekkeptir. Bilhassa üçüncü zaman iltivalarından husule gelmiştir. Bu tepe, umumiyetle, yeşil sahralardan mürekkep olmakla beraber yer yer bahrî miyosen kalkerleri mevcuttur. Bu dağlar (1840 m.) yi [1] geçmiyen irtifaa kadar yükselirler. Bu silsile Bilan boğazı (4730 metre - dir) ile ikiye ayrılarak mütalea edilir.

Şimali şarkî kısım, cenubu garbî kısım: bu iki kısım arasındaki tabiî geçid olan Bilan boğazı, gerisinde bıraktığı çukur havzayı İskenderona ve Adana ovasına bağlıyan şosenin geçtiği bir geçittir.

Akdenizi şarktan çeviren Amanos dağları Akdeniz ikliminden çok istifade eder.

Akdenize bakan garb yamaçları ile sırtları ormanlarla örtülüdür. Bilhassa garb yamaçlarile Akdeniz sahillerine tesadüf eden kısımları meyvalıklarla kaplıdır ki bunlardan portakal ağaçlıkları, dutluklar, zeytinlikler ve üzüm bağları mıntakada göze çarpan nebatî örtülerdir.

Mıntakada cenubu garbî rüzgârlarına mahfuz tabiî tek bir liman vardır. O da ötedenberi ticaret merkezi olan İskenderon limanıdır. Bu teferruattan sonra Amanos dağlarını Bilan boğazı ile ayırdığımız iki kısmı ayrı ayrı görelim:

1) Cenubu garbideki kısım:

Amık ovasile İskenderon arasında kalan arızalardır. Bu avarız daha sık olup cenubu garbiye doğru gittikçe genişler ve yayılır hattâ parçalanır. Dik bir surette sahile iner. Burada Musadağı, Gökbel, Sarmaşıklı ikiz tepe gibi kısımlar görüldüğü halde şimali şarkiye doğru Domuzdamı tepe, Susuz tepe, Köpüklü tepe, Gök Mustafa tepe, Eziyet tepe görülür ve nihayet bunlardan ayrılan Firniz yaylâsı gibi kısımlar bulunur. Bunların her birisi belki tabiatları ayni fakat muhtelif irtifada yayla ve tepelerdir. Burada şimali şarkî - cenubu garbî istikametinde bariz bir su bölümü hattı mevcuttur ki bununla silsile şimali garbî - ce-

nubu şarkî maileleri yekdiğerinden ayrılmıştır. Her iki mailede de akar sular mevcut ve sıktır. İlâveten tamamen müstakil fakat ayni denize dökülen silsilenin cenubu garbî sahiline nihayetlenen yamaçtır.

2) Şimali şarkî Gâvurdağları kısmı: Burası cenubu garbinin imtidadından başka bir şey değildir. Oradan farklı olarak avarız daha sık ve bir hat üzerinde imtidat eden bazı muhtelif kısımlara ayrılmıştır.

Dazdağı, Mangiz dağı da ayni istikamettedir. Burası da Amık ovasına ve İskenderun körfezi sahillerine birçok akarsular gönderir.

a 2 — Bu kısmı da tabiatları ne olursa olsun yekdiğerinden geniş bir hufre ile ayrılmış iki dağlık mıntakada mütalea edebiliriz ki bunun birisi cenubdan gelen hududumuz dahilinde Ası nehrinin şark şimal ve şimalî garbisinden hudutlanan Çaksına ve Cebelimasır dağı mıntakasıdır ki Lâzikıyeden başlıyan Amık ovasına kadar devam eden umumî ismile Cebeli Akra silsilesinin bir kısmıdır. Burası, Ası vadisine doğru dik yamaçlar şimali şarkide Amik ovasına doğru alçalan yine şarkta nisbeten dik yamaçlarla nihayetlenen bir platodur, bir yaylâdır. Bu yaylâ henüz tamamile parçalanmış değildir. Yalnız Çaksına dağları yakininden membaını alan ve köprü mevkiinde Ası nehrine birleşen Kuser suyile tulânî bir surette yarılmıştır. Fakat tebeşir devri kalkerlerinden mürekkep olan bu plâtoda yer yer çukurluklar (Dolin) de eksik değildir.

İkincisi ise Kürtdağı mıntakası olup azamî 1060 metreye kadar yükselir. Burası şimali şarkide imtidadını görmek kabil fakat Amık ovası kenarında yükselen çıplak Karasu vadisine doğru asıl bloktan ayrılmış ve yekdiğerine boyunlarla hali iltisakta olan münferit tepeleri ihtiva eden yamaç nihayet Afrin suyu vadisine doğru mevcut akarsu vadilerile parçalanmış yamaçlar arzeden büyük ve kütlevî bir kısımdır ki bu da bir yaylâdır. Bu yaylâyı şimali şarkiden Afrin suyunun bir kolu vasıtasile ayırmak mümkündür.

Amanoslara muvazi istikamette olan ikinci sıra dağlarda nebatî örtü: İklimin garbe nazaran daha kurak oluşundan sık ormanlardan mahrumdur. Ancak bunların yerine hafif cılız nebat kaim olmuştur ki bunlar Akdenizin nebatî hayatını temyiz eden makilerdir.

a 3 — Bu mıntaka umumiyetle geniş bir yaylâ manzarasındadır. Bu yaylâ üçncü zaman rüsubu tabakalarından mürekkeptir. Yalnız yer yer lâv (Bazalt) yaylâlarını buna ilâve etmek lâzımdır. Bu yaylâlar stepikdirler. Ziraate elverişlidir. Akdenizin kış yağmurlarını zorlukla alırlar. Buradan daha şarka geldikçe çöl sahasına girilir ve cenubu şar-

kiye doğru irtifalar azalır. Bu kısımda da bir ve ikinci kısımlara muvazi bir avarız istikameti seçmek kabildir. Ancak mevcut münferit dağları yekdiğerine eklemek suretile ki bunların bellibaşlıları şunlardır:

Aladağı, Barış dağı, Selimdağı nihayet Cebeliseman bu kısımda Amık ovasına ve Halebden geçen Koveyk suyuna bazı akarsular göndermektedir.

B

Yukarıda işaret edildiği veçhile bu çukur saha tek değildir. Yani üç istikamete ayrılan yekdiğerinden farklı genişlikte uzunlamasına çuleşmesinden hasıl olmuş veya birleştiği mahaldir. Burasına Amık ovası kur sahalardan mürekkeptir ki en büyük saha bu üç tâli havzanın birdenilir. [1] Amık ovası, cenubu garbî köşesinde ayni isimle tavsif edilen göl ile işgal edilmiştir. Gölün şimali şarkî ve şark sahilleri ki Amık ovasının temadisi olan kısım tamamen bataklık ve sazlık bir sahadır. Halbuki cenubu garbî ve cenub ve hattâ garb tarafı kumsaldır. Ve göl buradan harice mecra vermektedir. Göl sığdır. Kışın seviyesi yükselebilir, yazın epeyce alçaldığı görülür.

Amık gölü bilhassa Afrin suyu ile beslenir. Şimalden gelen Karasu kuvvetini Kırıkhan önlerinde kaybeder. Ve burada tereşşüh dolayısile gittikçe kuvvetten düşerek Amık gölüne vasıl olamaz. Bu havzada Karasu çayından başka diğer bazı akarsular vardır. Bunların da hiç biri göle vâsıl olamıyarak yollarında kururlar. Bu hal bittabi birçok bataklığa sebebiyet verir. Cenubu şarkide de ayni hâdise vakidir. Afrin suyundan başka garbden yani Gâvurdağlarından hattâ Belandan geçen şosenin takib ettiği vadinin suyu Karamuraddan geçen akarsularla beslenir.

Amık ovasının unsurları olarak gösterdiğimiz diğer üç vadi zemininde (Amık ovasının temadileri) göl değil fakat bu çukurlukları baştan nihayete kadar kateder. Ve yukarda işaret ettiğimiz üzere Amık çukurovasında birleşen akarsular vardır. Bunlardan başka Afrin suyu düzlüğile Karasu çayının bulunduğu düzlüklerde münferit tepeler mev-

[1] Bay Edib Ferhad «Suriye Coğrafyası»"nda burasının büyüklüğünü 1.200 Km. olarak gösteriyor. Bay Selim Sadi ise Ulus gazetesi 6 - 1 - 937 tarihli makalesinde bu ovayı 1.600 Km. olarak kaydediyor.

cuttur. Bu tepeler düzlükteki yeknasaklığı bozmaktadırlar. Bu tepeler birer şahit tepedir.

Amanos ve Cebeli Akra sıra dağları arasında kalmış olan bu küçük ovalar mıntaka dağlarının haricî hüzmeleri olduğunu işaret ettiğimiz Toros iltivalarına ait kırılmış senklinallerden başka birşey değildir ki burada Aşağı Ası mecrası ve Afrin, Karasu, çukurovaları gibi kollara ayrılan ve Maraştan başlayıp Şarkî Afrika göller havzasına kadar devam eden (Gor) çukurunun temadisidir.

Amık ovası bu vaziyetle üç muhtelif istikametten gelen akarsuların birleştiği çukur bir depresyondur. Bu depresyon Ası vadisile Akdenize hali iştiraktedir. Bu vadi her iki yamacından dik, vadi zemini dardır. Fakat yukarda ayırdığımız üç numaralı silsile istikametlerine (muvazi) tulânî bir vadidir.

Bu vadi Amık ovasına doğru genişlediği gibi munsabında geniş bir ova, Süveydiye ovası ile nihayetlenir. Amık gölünden çıkan müfriğ bir tâbi Sultaniye gölü cenubundaki Ası nehrile birleşerek Antakya tulânî vadisini bir baştan diğer başa kadar katederek Süveydiye ovasında denize munsap olur.

Amık ovasının sureti teşekkülü: Hâlen meşhur (Gor) çukurundan madut ve bir depresyon olduğunu işaret etmekle ve zemindeki bakiye bir gölün mevcudiyetile ihtimalle denilebilir ki bu depresyon son jeolojik zamanda bütün bu sahayı işgal eden büyük bir gölle kaplı idi. Ve tabiî gölün seviyesi bugünkünden daha yüksek idi. (Bu müşahedeyi kuvvetlendirmek ve teyit edici müsbet morfoloji teşekküller henüz elde edilememiştir. Ancak bugünkü görünüşe nazaran sahanın bir gölle işgal edilmiş olduğunu işaret ediyoruz). Çünkü bu depresyonun tâli kısımlarında nede olsa Amık gölünden yüksekçe bakıye göllerde bataklıklar mevcuttur. Bu bataklıklar etrafında bugünkü göl seviyesinden 10 metre yüksek taraçalara tesadüf edilmektedir ki, bunların da eski göl seviyesine tekabül etmeleri ihtimal dahilindedir. Binaenaleyh eski gölün seviyesinin lâakal (10) metrelik farkla bugünkünden yüksekte olduğunu kabul edebiliriz.

Ratıb devrin mahsulü olan bu göl bugün Akdenize boşalmaktadır. Bu boşaltma ameliyesi herhalde Amık ovasının men'şei için kaydettiğimiz faraziyeden daha mudil bir safha geçirildikten sonra vukua gelmiştir. Yani vaktile Amık gölüne her cepheden su gelirken Antakya cihetinden de bir akarsuyun geldiğini düşünebiliriz. Ayni şekilde bu istikametin aksine Akdenize giden bir akarsuyun mevcut olduğunu dü-

şünürsek mesele biraz aydınlatılmış olur. Yani kaide seviyesi Akdeniz olan akarsu ile kaide seviyesi Amik gölü olan iki akarsuyun mücadelesile olmuştur. Yani bu müsadere (Kaptür) neticesinde eski Amık gölü Akdenize Ası vadisi ile iltisak etmiş, binnetice suyu boşalmıştır. [1]

Eski gölün seviyesi öyle bir hadde (Yağışi bol zamanda) gelmişti ki kendisine Antakya cephesinde suyunu akıtabilecek bir yatak bulmuş ve bu suretle husule gelen bu akarsu (Taşan su) bugünkü Antakya boğazını (Ası vadisini) vücude getirmiştir. Nihayet son bir noktai nazar daha serdederek diyebiliriz ki bugünkü Amık gölünün bulunduğu çukurova ve bunu şimali şarkî istikametinde tahdit ile Karasu çayı düzlüğü ve yine cenubda Antakya boğazı (Ası vadisi) Gâvurdağlarile Kürtdağları silsilesi arasında kalmış tulânî bir çukur (synclinal) den ibarettir. Bu çukurun fazla bel vermiş olduğu yerde (çukurlaştığı yerde) bugünkü göl vücut bulmuş diğer yerlerinde akarsu şebekesi teşekkül etmiştir.

Bugün Amık gölünün vüs'ati 89 kilometre murabbaıdır. Taşdığı zamanlar 220 kilometre murabbaını bulur. Gölün etrafını kaplıyan geniş sazlıklar birer tehlikeli bataklıktır. Bu yüzden orada sıtma eksik olmaz. Bu bataklıktan sonra zeminin sertleştiği yerlerden itibaren köyler başlar. Buranın vaktile pek kalabalık ve zengin bir yer olduğunu bütün eski coğrafya kitapları ittifakla naklederler. (1)

Gölde balık çok olduğu gibi, etrafta da çeşit çeşit kuşlar uçuşur. Bu sebeple ova, av hayvanatı bakımından pek zengindir. Sular çekildiği zaman ovanın yeşil çayırlarında pek çok ehlî hayvan beslenir ve burada otlatmak için uzak yerlerden sürüler gelir ki bunların tafsilâtını şimdi coğrafya kısmımızda göreceğiz.

Mıntakanın idroğrafyası:

Her nekadar mıntakada Akdeniz iklimine çok yakin bir iklim hüküm sürerse de buradaki akarsuların ancak bazıları bu iklimi temyiz eder vaziyettedir. Binaenaleyh Hatayın idroğrafyası kısımlara ay-

---

[1] Bay Selim Sadi Ulus gazetesinin 6 - 1 - 937 tarihli nüshasında Amık gölü hakkında şöyle düşünüyor. «Burası bir çöküntü ovasıdır. Toprak tabakası çok kalındır. Ova bir çayırlık manzarası gösterir. Ortada çok derin olmıyan bir göl vardır.» «Fakat zamanla göl zeminin yükselmesi Ası ırmağına dökülen ayağın dolması neticesi bataklıklar çoğalmıştır.»

(1) Bugün bu bataklık sahada eski bir şehrin batmış olan eserlerine tesadüf edilmekte olup buna ait malûmat tarih kısmımızda görülecektir.

sılarak mütalea edilebilir. Bu bakımdan Hatayda akarsular şu üç tipte görülür.

1 — Yataklarında daima su mevcut olan akarsular: (Daimî akarsular).

2 — Mevsimlere tebean yataklarında suyu azalan veya çoğalan akarsular. (Seviyesi mütehavvil sular).

3 — Yataklarında daima su bulunmıyan akarsular. (Muvakkat akarsular).

Birinci grup akarsular:

Yataklarında daima akarsu mevcut olanların başlıcası Ası nehri ve Afrin suyu ve Karasudur. Bunlar uzun yollar katederek mıntakayı baştan başa geçerler. Debileri muntazam değilse de asgarî bir hadle azamî bir had arasında tahavvül eder. Kışın ve ilk yazda azamî, yazın asgaridir. Mıntakanın başlıca büyük akarsuyu Ası nehridir.

Ası nehri:

Lübnan hükûmeti dahilinde Hermel köyü civarında Ayin - al - Tinehden membaını alır. Uzunluğu hakkında Suriye membaları takribî malûmat vermektedir ki bu malûmata nazaran bu nehrin uzunluğu 400 kilometre kadar tahmin edilebilir (1). Ası nehri Orta Suriyeden şimale doğru akarken 50 kilometre murabbaı genişliğinde olan Humus gölünden geçer.

Amık ovasına kadar şimal - cenub istikametine aktığı halde buradan itibaren büyük bir kavis resmederek Antakya şehrine kadar hemen şark - garb, buradan şimali şarkî, cenubu garbî istikametinde Aşağı Ası vadisi içerisine sıkışıp akışına devam eder. Süveydiye önünde kendisinin yaptığı kumsal ovayı da geçerek Akdenize mansab olur. Yalnız Ası nehri Hatayın çok cenubundan membaını alır. Sıralanmış birtakım münhat ovaları kateder. (Bunlar Humus 480, Hama 300 m. Antakyaya doğru 180 metredir) (2).

Şimal - cenub istikameti sıra dağlar arasındaki boğazlarda vadisi daralır ve süratle cereyan eder. Halbuki münhatlarda yayık olmakla

(1) Suriye salnamesi, 1925, S. 18 de 350 Km. ve ayni eserin 319 uncu sahifesinde 440 Km. olarak kaydedilmiş. Bay Edib Ferhadın Suriye coğrafyasında 400 Km. olarak gösterilmiştir.

(2) Suriye ve Lübnan salnamesi. 1925. S. 17.

beraber tembelce akar. Yalnız buralarda sulama hususunda Ası nehri büyük ve çok müessir rol oynar. Meselâ Amık ovası, Antakya civarı bu hususta Ası nehrinden çok istifade etmektedir.

Hemen şunu kaydedelim ki Ası nehrinin her akarsu sistemide olduğu gibi membaından munsabına kadar suyu çoğalmaz. Çünkü Ası nehri birtakım depresyonlardan geçtiğini yukarda söyledik. Bu depresyonların her biri başlı başına birer çöldür. Binaenaleyh sühunet her zaman yüksek, tebahhürat da pek fazladır. İşte bu çehreyi arzeden depresyonlardan Ası nehri geçerken bir defa süratli değildir. Saniyen sühunet fazladır. Çok tebahhürat dolayısile kuvvetini kaybeder. Buna bir de bu depresyonlardaki tereşşühü ilâve edersek bütün mecra boyunca nekadar zayıf düşeceğini derhal hatırlarız. Bu vaziyet güzergâhtaki bütün depresyonlarda vakidir. Hattâ Amık ovasında ayni keyfiyet müşahede edilir.

Ası nehri Amık gölünden aldığı müfriğ tâbile Aşağı Ası vadisine girer ki bizce Ası nehri asıl şahsiyetini burada kazanır. Sağ ve soldan birçok tâbiler alarak beslenir ki bunları Hatay akarsularının 2 inci katagorisinde göreceğiz.

Hulâsa Hatayın en mühim akarsuyu Ası nehridir. Bu nehir Antakyaya kadar uyuşuk ve bati hareket ettiği halde Antakyadan itibaren kanalize edilerek daha derin ve meyilli bir vadide akarak hız kazanmış olur. Bu da bize eski Antakya Süveydiye suyunun Antakya Amık suyunu kaptür etmesile kuvvetlenerek bilâhare kenar dağların yükselmesi zamanında vadisini kazmakta devam etmiş olduğunu hatırlatır. Bu suretle bir antisendans hâdisesinin vukuunu kuvvetle tahmin edebiliriz.

Afrin suyu: Membaını Anadolu topraklarındaki yukarı Kürtdağı, ve Karaca dağlardan alır. Aşağı Kürtdağı şarkındaki Afrin hanı civarına kadar civar dağlardan birçok tâbiler alarak cenubu garbî istikametinde akar. Buradan itibaren Afrin düzlüğü içerisinde seyrine devam eder. Bu esnada düzlükte bilhassa Kürtdağından gelen birkaç küçük tâbi alarak Amık düzlüğünde bataklık arasından geçer ve göle munsab olur.

Karasu:

Yukarda Amık ovasını tetkik ederken görmüştük ki şimali şarkî istikametli tulânî Karasu çukurovası içerisinde ayni ismi taşıyan bir

akarsu mevcuttu. Bu su Antitoroslardan ve bunun Şarkî Toroslarla haddi fasılındaki dağlardan membaını alır. Ve hemen Afrin suyuna muvazi istikamette akar. Bu çukur düzlüğü şark ve garben tahdit eden mevcut avarızdan birçok tâbiler alır. Bu tâbilerin en mühimlerini bilhassa garbdan yani Amanos sıra dağlarından celbeder ki, bunlar Karasuyun hayatı üzerinde en büyük âmildirler. Çünkü Karasu ve büyük tâbileri tamamen çukurovaya girdikleri vakit, düzlükte tebahhurat, suhunet ve tereşşüh dolayısile kaybolabilirler. Fakat bunlar ikinci dereceden tâbi kolları aldıklarından yekdiğerlerini besliyerek asıl Karasuya mülhak olurlar. Ve bu suretle Karasuyu Kırıkhan civarına kadar devem ettirirler. Böylece Karasu mıntakanın başlıca akarsularından madut olabilecek derecede sayılır.

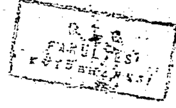
Karasu dağlık nahiyelerden geçerken kısa küçük tâbiler alır, halbuki tam çukurovada, hemen kendi cesametinde büyük tâbiler alır. Ve bunlarla kuvvetlenerek Karasu çukurovasında Amık gölüne doğru akar. Çukurovada Karasu, Türkmenler civarında küçük bir göl yapar. Buradan sonra Gâvurdağlarından inen tâbileri alır. Kırıkhana doğru akışına devam eder. Fakat burada çok yayılır. Birçok küçük kollara parçalanır. Müteaddit göl ve bataklıklar yapar. Bir kısım suyu da tereşşüh eder. Bu suretle Karasu, şahsiyetini kaybederek bataklıklar arasında yok olur. Ancak ondan ayrılan küçük kolların en kuvvetlileri pek zayıf olarak Amık gölüne munsab olurlar. Her nekadar Karasu Kırıkhanda bu vaziyete giriyorsa da tereşşüh hasebile yeraltı mecrası vasıtasile Amık gölile hali irtibatta olduğunu unutmamak lâzımdır.

İkinci grup akarsular: Bunlar, birincileri besliyen ve civar dağlardan inen hırçın akarsulardır. Bunların başlıcaları Aşağı Ası vadisinde bu nehire dökülen ve civar dağlardan gelen sulardır.

Asi nehri gerek sağdan ve gerek soldan birbirine müvazi istikamette kendisine dökülen bu sularla haylıca beslenir. Hataydaki bütün bu ikinci grup akarsulardan az aşağıda «Dağlar ve akarsular hakkında mufassal mlûmat» kısmında bahsedeceğiz.

Üçüncü grup akarsular:

Yataklarında daima akarsu bulunmıyanlardır. Bunlar kendilerini kış mevsiminde ve ilkbaharda gösterirler. Bunlar sağnak halinde düşen yağmurlar dolayısile vücut bulan sel suları ve bunların birleşmesinden husule gelen derelerdir. Hatayın her tarafında bol bol görülen bu üçüncü grup sulardan burada bahsedecek değiliz.

Hulâsa, Hatay akarsularının göstermiş olduğu umumî karakter, Akdeniz nehir tipidir. Azamî seviyeleri yağışların fazla olduğu mevsimlere tekabül eder.

SAHİLLER

Şimaldeki Antitorosların cenuba doğru istitalesi olan bu yaylanın sahilleri umumiyetle sığdır. Avarız sahile muvazidir. Bu vaziyetin olmadığı yerlerde aksi vardır. Şu halde burada sahiller biri yüksek diğeri alçak sahil diye tarif edebiliriz.

Yüksek sahiller: Hınzır burnunda şimali garbiye ve cenubu şarkiye (Çanlık) a kadar olan sahada dik ve derin yüksek sahiller vardır. Buraları kalabalıktır. Önlerinde ince sahil ovaları da yoktur. Ancak deniz istilâsı altında kalmış sahil falezlerinin yaptıkları gayet dar plâtformlar vardır. Bu plâtformların satıhlarında karadan koparılıp gelen bir sürü taş blokları vardır. Bu yüzden burada sahil küçük bir takım girinti ve çıkıntılar arzetmektedir. Fakat bu girinti ve çıkıntıların hiç birisi insanların faaliyetlerine müsait değildirler, hatta burada vücut bulmuş basit iskân topluluğu dahi azdır.

Hatayın sahillerinin bu kısmını gözden geçirdikten sonra İskenderun körfezi kısmına isabet eden sahillerine ve Asi nehrinin munsabındaki Süveydiye ovası sahillerini tetkik edelim.

Alçak sahiller — İskenderun körfezinin şark sahilleri kâmilen Hatayın sahilleridir. Bu sahil çok yeni zamanda teşekkül etmiş ve gene bu zamanda işgal ettiği sahasını bilâhare civardan gelen akar suların doldurma ameliyelerinin mücadelesi sonunda gittikçe küçülen ve halen tabiî bir büyük liman olan İskenderun körfezinin sahilidir. Bu sahil şimalden cenuba Hınzır burnuna kadar takip edilirse aşağıdaki modle kolaylıkla görülür. Ana vatan hududları dahilinde kalan Dörtyol ovası şimale doğru genişleyip cenuba doğru Payasın az şimaline kadar gittikçe daralır. Tam manasile alçak bir sahil evsafı arzeder. Payasta Amanoslardan çıkan ve şark istikmetinde akıp buradan İskenderun körfezine munsap olan Seyidhane deresi suyunun yaptığı güzel bir delta mevcuttur. Delta faaliyete devamla İskenderun körfezinin içerisine doğru ilerlemektedir. Ve tabiî bu delta teşekkül ve ilerlemesi dolayısile enine ve boyuna da genişlemektedir. Bu itibarla burası düz bir ovadan ibaret olup körfezle irtibatı tamamile alçak sahil iledir. Ayni zaviyet (Hicce) ye kadar devam eder. Yalnız bu alçak sahilin işgal etmiş olduğu kısım gittikçe daralır. Buradan itibaren İskenderun şehrinin kurulduğu küçük (koy) a kadar sahil alçak olmak-

la beraber saha şimal mıntakalara nazaran çok dardır. İskenderun ve civarında sahil yeniden genişler, büyük bir saha kaplar. Burası tamamen sahil ovasıdır. Bu ovanın sahile yakın kısımlarında küçük küçük göller ve bataklıklar mevcuttur. Dikkat edilirse İskenderun ovasının şimalindeki bazı istisnalardan sarfınazar, cenubu garbî kısmında bir takım akar sular vardır. Bunlar İskenderun ovasının cenubu garbiye doğru devamına sebebiyet vermişlerdir. Hatta denilebilir ki İskenderun ovası bizzat bu akar suların sahili doldurmalarından hasıl olmuştur. Ve asıl İskenderun koyu da bu akar suların getirdikleri allüviyon ve sahil kumlarının şimali şarkiye doğru nakledilmesile teşekkül etmiştir. Şöyle ki; mıntakada hâkim olan cenubu garbiden esen rüzgârların tesirile dalgaların sahil mevaddını bu istikamette sürüklemesini, nihayet dalgaların bir haile tesadüfünde naklettikleri mevaddı bu nokta etrafında teraküm ettirmek ve binnetice sahilde bir çıkıntı teşekkülüne sebebiyet vermekle, bugün üzerinde kurulmuş liman feneri burnu ve bunun gerisinde İskenderun şehri koyu teşekkül etmiştir. Burada çok şayanı dikkat bir vaziyet karşısında kalırız. İskenderun ovasında sahile munsap olan akar suların ağızlarının kâmilen şimali şarkiye doğru atılmış olduklarını görürüz. Hatta ayni keyfiyet akar suların ovada cereyanları esnasında yatakları da şimali şarkiye doğru atılmış olarak müşahede edilir. Ve bu istikamette bir çok méandreler resmetmişlerdir. İşte bu vaziyette İskenderun koyunun ve İskenderun liman burnunun teşekkülü de serdettiğimiz noktai nazarı teyit etmektedir.. Hatta bu mıntakanın sahillerinin girinti ve çıkıntıları ayni vaziyeti pekâlâ göstermektedir. İskenderun ovası Çerkezköy civarında daralır. Ve Adatepe (220) ile Çerkezköy mıntakası arasında mevcut akar suların aşağı mecralarında kaide seviyesi ovalarından sonra Adatepenin sahilleri artık daralmış ve ancak münakale için şosenin geçirilmesine müsait bir koridor haline inkılâp etmiştir. Adatepenin cenubu garbisinde Gülcihan ve Arsus ovası ismi verilen geniş bir ova mevcuttur. Bu ova her tarafından Amanosların devamı olan Kızıldağ (1755) metro tevabiile çevrilmiştir. Ancak ova garben İskenderun körfezi sahillerine tamamen açık değildir. Sahilde, ortada azamî 75 metroyu bulan sırtlarla ayrılan ova, Gülcihan ve Arsus civarında doğrudan doğruya devam ederek sahili yapar. Bu ova da civar dağlardan gelen ve bu ovada toplanan bir takım akar suların getirdikleri allüviyonların terakümünden hasıl olmuştur. Buradan sonra Arsus kesabasından itibaren (Çanlık) kasabasına kadar devam eden yukarda işaret ettiğimiz yüksek sahil kıs-

mı başlar. (Burada Arsus ile Hınzır burnu arasında küçük akar suların yaptıkları bazı ehemmiyetsiz ovacıklardan sarfınazar.)

Süveydiye ovası ve sahilleri: — Burası takriben 10-15 kilometro genişliğinde 30 - 35 kilometro uzunluğunda Çanlık mevkiinden başlayıp Cebeli Akra eteklerine kadar devam eden düz bir ovadır. Bu ovada göze çarpan başlıca vaziyet Ası nehrinin bir çok méandre'lardan müteşekkil yatağı ve onun denize vâsıl olduğu mahaldeki ağzıdır. Ovanın sahilden gayrı cephesi kâmilen yüksek avarızla çevrilmiştir. Yalnız bu avarız aşağı ovaya civardan inen küçük sular azdır. Fakat pek çok sel yatakları mevcuttur. Süveydiye ovası ve sahili yukarda tetkik ettiğimiz İskenderun ovasından tamamen ayrı bir şekil göstermektedir. Burada küçük göller ve bunun tekâmül etmiş şekli olan bataklıklardan eser olmadığı gibi sahilde de rüzgârların tesirile teşekkül etmiş bir koy yoktur. Burada sahil hemen cenubu şarkî, şimali garbî istikametinde düz bir hat olup kumsal alçak bir sahildir. Çok ilerilere kadar sığdır. Sahilin böyle müstakim bir hat takip edişi nazarları çok celbetmektedir. Bizce şu vaziyet şundan mütevellitir.

Süveydiye ovasının teşekkülünde yegâne amil Ası nehridir. Bu nehrin dar boğazdan çıktıktan sonra vadisi genişler. Binaenaleyh yayılmak mecburiyetinde kalır. Bu takdirde hamulesinin büyük bir kısmını burada terke mecbur olur. Nitekim öyle olmuştur. Ve bu suretle Süveydiye ovası teşekkül etmiştir. Ası nehrinin bu terakümü ilerledikçe ve ova tamamen belirdikçe civar dağlardan inen sellerin yaptıkları birikinti mahrutları da bu işi tesri etmiştir. Bu suretle bugün gördüğümüz Süveydiye ovası teşekkül etmiş olur. Ovanın sahillerinin müstakim oluşuna gelince; buna da sebep ovanın sahillerinin cenubu garbî rüzgârlarına amuden bulunuşudur. Yani sahile amuden gelen rüzgârla sahildeki mevaddı nakledemezler. Tabiî enkaz muhaceretini tevlit etmeğe muktedir olamazlar. Bu yüzden sahil hergün tesviye görmekte ve Ası nehrile gelen allüviyonlarla ve sahil enkazı üstüste teraküm etmekte, binnetice düz tesviye edilmiş, sahil hattı teşekkül etmiş olmaktadır. Süveydiye ovasından sonra gelen mıntakanın sahilleri kâmilen dik ve derin sahillerdir.

HATAYIN DAĞLARI VE AKAR SULARI HAKKINDA BAZİ MALÛMAT

Türkiye hududundan itibaren Beylân geçidine kadar uzanan silsile üzerinde sıralanan tepeler şimalden cenuba doğru sıra ile şun-

lardır: Sahilden uzaklaşıp dağlara doğru çıktıkça gittikçe yükselen yaylalar görülür. Paşa yaylası (925 M.) olduğu halde cenubu şarkide Katıroluk yaylası (1280) metroyu bulur. Daha cenuba doğru inildikçe yaylalar bu irtifaları muhafaza eder. Çermik yaylası (1175) metro, Bedrik yaylası (1285) metro gibi. Yayla adı verilen bu yaygın irtifaların şark cihetinde ormanlarla kaplı sivri tepelerin sıralandığı görülür. Sureti umumiyede Elma dağı adını alan bu tepeler şimalden cenuba doğru Sivritepe (1696) metrodur. Bu tepeden (Kırıkhan) dan geçen Deli çayı çıkar. Pekbelâ Tahtır tepesi (1215) metro, Kisur tepe (1215) metro, Çağşak tepe (1835) metro, Daz tepe (1707) metre, Koyunoluğu (1385) metre, Çardaklı tepe (1015) metre yüksekliğindedir. Beylân geçidine doğru irtifalar azalır. Şimali garbî, cenubu şarkî istikametinde İskenderun körfezini Amık ovasına vasleden bu geçit en fazla (800) metre yüksekliğindedir. Amık ovasından itibaren başlıyan irtifa Kayaktepede (430) metreyi bulur. Bu yükseliş süratle ilerliyerek Yukarı Çakallıda (750) metreye çıkar. Beylân kasabasından sonra yavaş yavaş alçalarak Arabali civarında (315) metreye iner ve nihayet İskenderun ovası görünür.

Beylân geçidinden sonra arazi yeniden yükselmeğe başlar. Sureti umumiyede Kızıldağ ismini alan bu silsile şimali şarkî, cenubu garbî istikametini takip eder. Ormanlarla örtülü olan bu silsile üzerindeki yüksek tepeler sıra ile şunlardır:

Karlık tepesi 1445, Hortum 983, Nergislik 935, Diyet tepe 1175, Ziyarettepe 1275, Eziyettepe 1280, Bardana dağı 975, Duramantepe 1340, Gülmustafatepesi 1615, Çatal dağı 1535, Çakçaktepe 855, Kabayartepesi 1714. Köpüklütepe 1880, Domuz damı tepesi 1755. Bu mıntakalar Kızıl dağın en yüksek tepeleri olup 2550 metreye kadar yükselen kısımları ihtiva ederler. Daha cenuba doğru inildikçe irtifa yavaş yavaş azalmağa başlar. Burada tesadüf edilen yüksek tepeler şunlardır: İkiztepe (1700), Gökbel (1320) metre, İğrikaya (700), Kozlucatepesi (1255), Fatmatepe (650). Bu tepelerden sonra irtifaın yavaş yavaş azalıp Ası vadisi ve Süveydiye ovasına indiği görülür.

Ası nehrinin vücude getirdiği dar vadi geçildikten sonra arazi tekrar yükselmeğe başlar. Cenub istikametinde gittikçe artan bu yükseklik Cebeli Akra (Kel dağı) da azamî derecesini bulur. Ası vadisi geçildikten sonra birdenbire yükselen bu tepeler Ziyaret dağında (1249) metreyi bulur. Cenubu garbiye doğru yükselmeler devam ede-

rek Cebeli Akrada mıntakanın en yüksek noktası olan (1759) metreyi bulur. Cebeli Akradan itibaren cenuba doğru inildikçe irtifalar azalmağa başlar. Cebeli Akra kasdedilerek tevsim edilmiş olan (Dağardı) mevkiinde ve buna yakın Bozdağda irtifalar (850) metreye iner. Az cenupta (Kızıldağ) (864) metredir. Hatayın cenub hududu haricinde kalan cenup mıntakalarda irtifalar bu rakamlar etrafında bir müddet devamdan sonra gittikçe alçalır ki bu kısımlar tetkik mıntakamız haricindedir.

Cebeli Akradan sonra cenuba doğru başlıyan bu nisbî alçalış şark cihetinde de kendini hissettirir. Kekeç mevkiinde (848) metreye inen irtifalar daha az şarkta Devedağında (751) metreye iner. Daha şarka doğru gidildikçe Cisrişüğur kazası ve Ası nehrine doğru arazi irtifaından çok kaybeder. Hatay dağlarının ikinci silsilesini teşkil eden bu yükseklikler şimali şarkî istikametinde uzadıkça irtifalarını kaybetmekte devam ederler. Ası nehrinin geniş kıvrımı dahiline girildikçe yaygın irtifalara ve yavaş yavaş Kuseyr yaylasına rasgelinir. Bu yaylada yükseklik bir kaç yüz metre etrafında değişir. Ormansız olan bu düzlükler Antakya - İskenderun arasındaki Ası vadisine yaklaştıkça irtifalarını arttırırlar. Antakyaya yakın Hammecar tepeleri (440) metredir. Bütün Ası vadisi boyunca bu yaylanın Antakya ve Süveydiye arasında ve Ası vadisine gönderdiği mail satıhlar dik ve ağaçlıdır.

Akar sular:

Mıntakanın idroğrafyasını yaparken suları 3 kategoriye ayırmış ve birinci kategorideki nehirleri tetkik etmiştik. Buradaki mufassal malûmat kısmında da ikinci grup suları sıra ie gözden geçireceğiz:

Amanoslardan irili ufaklı birçok sular çıkarak birbirine muvazi istikametlerde akar ve Akdenize dökülürler. Çok uzun mesafeler katetmiyerek denize dökülen bu suların ekserisi yazın kururlar. Bunlar Hatay sahillerinde şimalden cenuba doğru sıra ile şunlardır: Seydihane deresi, Kaplan deresi, Dereyanı deresi, Kocadere, Karaağaç suyu, bu su diğerlerinden daha uzun olup Daztepe (1707) metre ve Çardaklı (1015) metreden çıkarak İskenderun civarında denize dökülür. Bunun az cenubunda Frenk çiftliği mevkiinde denize dökülen bir su daha mevcut olup Karlıktepe (1440) metre Yukarıçakallı (750) metre, Beşikçi, Bayraklı, Atık, Sovancı mevkilerinden muhtelif membalar alarak Beylândan gelen küçük bir suyu da kendine katarak garba mütevecciben akar ve Ak-

denize dökülür. Karahüseyinli su sahile yakın tepelerden çıkıp birkaç kolla birleşerek denize dökülür. Bunu Büyükdere ve Kaplanderesi adlı sular takip eder. Ilıca deresi geçildikten sonra Zilli çayı görülür. Bu çay mıntakanın en uzun akar sularındandır. Birkaç kolun birleşmesinden hasıl olan bu çay membaını Ziyarettepe (1275) metre, Dumantepe (1340) metre, Sincirtepe (1710) metre gibi mürtefi noktalardan alır. Zili çayından sonra Akdenize pek yakın bulunan Ekberköy, Beyköy mevkilerinden bazı akar sular Arsus ovasına inerek burayı dolaştıktan sonra denize dökülür. Çakçak tepeden (885) çıkan bir akar su (1880) metre irtifaındaki Köpüklü tepeden çıkan Sulucak suyu Beyköy civarında birleşerek ovaya iner ve Arsusa yakın denize dökülür. Membaını Gökmustafa (1615) tepesinden alan Bend deresi gene ayni istikametten çıkan Avret deresi Arsus ovasını sulayarak bu kasaba yanında denize dökülür. Mantara deresi de Çataldağı (1535) ten çıkarak ovaya iner ve diğer akar sulara karışır. Arsus ovasını müteakıp sahillerin yükselmeğe başladığını, sahiller bahsinde görmüştük. İşte bu sahil tepelerinden irili ufaklı bir çok sular birbirine karışarak denize dökülürler. Bunlardan en mühimmi Kuvvetçayı ve (1645) metre yüksekliğindeki Sarıdiz mevkiinden çıkan Kara çaydır. Bu mıntaka Hızır burnuna kadar da bir çok akar sular hâsıl ederek denize yollar. Hınzır burnundan sonra sahil birdenbire şimali şarkî, cenubu garbî istikametini takip ettiğinden burada dağlar sahile pek yakın yüksek noktaları ihtiva eder. Bu itibarla Hınzır burnundan Süveydiye ovasına kadar denize dökülen akar suların boyları pek kısadır. Bu tepelerden çıkan akar suların en mühimleri şark cihetine doğru akarak Ası vadisine inerler. Akdenize dökülen bu kısa sulardan en mühimleri şunlardır: İncesu, Erkmez çayı, Todor çayı, Tahta çay, Kocakaragöl çayı, Akçay, Tekeçay, Periçay, Ayvalıçay, Karakiliseçay, Kazmaçay, Niyetliçay, Bahçeçay, ve Değirmenderesidir. Bu sarp ve dik sahillerden sonra Süveydiye ovasına gelindiği zaman bu ovada Ası nehrinden başka yakın tepelerden gelen küçük akar sular varsa da bunlar zikre şayan değildir.

Amanos sıra dağlarının Ası nehrine döktüğü akar sulara gelelim: Bunlar cenubu garbiden şimali şarkiye doğru sıra ile şunlardır: Muğeyrin, Zeytuniye, Sevşiye, Hızırbey, Kabaklı ve saire sular küçük akar sular olup Asi vadisinin ağzında bulunurlar. Bundan sonra Amanoslardan çıkan akar suların en büyüğü olan B. Karaçay gelir. Büyük Karaçay birçok akar suların birleşmesinden meydana gelir. Bu sular Seldren dağlarında birleşir. Asıl membaları daha uzaklardan İkiztepe (1700)

metre civarındaki muhtelif mevkilerden gelir. Büyük Karaçay Soğukoluk civarındaki sağdan soldan bazı akar sular aldıktan sonra Asi vadisine düşer ve burada uzunca bir düzlükte aktıktan sonra Ası nehrine dökülür.

Küçükkaraçay: Fatmatepe (650) metre, ve Aşağıçakırlıkor, Yukarı Çakırlıkor mevkilerinden birçok membalar alarak vadiye düşen Küçük Karaçay, Büyük Karaçaya muvazi bir istikamette olarak Ası nehrine dökülür.

Çokak çayı: Tülel - Hömbeles tepelerinden çıkarak vadiye inen bu çay Küçük Karaçaya muvzi olarak Ası nehrine dökülür.

Mengüliye çayı: Çokak tepesinden çıkarak vadide kısa bir mecra takip ettikten sonra Ası nehrine dökülür.

Derseden çayı: Derseden tepesinden çıkarak vadide kısa bir mecra takip ettikten sonra Ası nehrine dökülür.

Çekmece çayı: Bu da Amanos dağlarının Asıye gönderdiği çayların uzunlarındandır. Membaını Yaylacık mevkiin muhtelif noktalarından alır. Bu dereler birleşerek Barbarın mıntakasında büyürler. Kisecikten gelen bir kol ile de büyüyen Çekmece çayı Ası vadisini diğer çaylara muvazi bir istikamette katederek Ası nehrine dökülür.

Kadınlar çayı: Membaını Kisecik yakınındaki tepelerden alarak Antakya vadisine iner ve şehre yakın bir noktadan Ası nehrine dökülür.

Koğası çayı: Membaını Karaksı tepelerinden alarak Ası vadisine iner. Düzlüklerde bir müddet aktıktan sonra bu nehre dökülür.

Tülel çayı: Kızıldağın en mürtefi noktası (2550 metre) civarından çıkan muhtelif sular şark sathı mailine doğru inerken daha vadiye gelmeden evvel azalır ve kaybolurlar. Bunlardan biri ikisi birleşerek vadiye kadar inip fakir bir akar su vücude getirirler ki Tülel çayı ismini alır ve diğerlerine muvazi bir istikamette akarak Ası nehrine dökülür.

Daha şimale doğru çıkıldıkça Ellezi, Avakiye ve saire mevkilerden geçen dereler Ası nehrine yetişmeden evvel kururlar. Yalnız bu gibi sulardan birisi Dalyan köyüne kadar gelerek Asiye dökülür. Şimale doğru gidildikçe Kızıldağ Amık ovasına doğru daha birçok fakir sular indirir. Yalnız bunlardan Yıldırım deresile Fenk deresi ve Karanlıkdere ovaya kadar inerek Bedirge, Paşaköy ve Araphan mev-

kilerinden geçerler. (430) metre yüksekliğindeki Kabaktepe ve civarından gelen birkaç fakir su birleşerek Amık gölüne kadar inerler. Amanosların Beylân geçidinden sonraki tepelerinden de birçok sular inerek ovadan geçip bataklıkta kaybolurlar. Bunlardan Kurtlugök deresi Akçakoyunlu mevkiine kadar Amık gölüne yaklaşır. Kırıkhandan geçen küçük bir dere ise (1696) metreden mambaını alır, daha şimale doğru çıkıldıkça Amanoslarla Kürddağı arasına sıkışmış Karasu vadisine girilir. Burada Karasuyu besliyen birçok irili ufaklı dereler Amanosun şark sathı maillerinden kopup gelirler. Bunlardan en mühimleri Çiftehöyük ve Kömürçukuru mevkilerinden çıkan sularla daha şimalde Taşoluk mevkiinden çıkan sular ve hududa yakın bir mahalde Deliçay deresidir. Karasu, garp cihetinden Hassa civarından gelen Çatal çayı da aldıktan sonra göle doğru akar. İki ırmağın arasında Karataş namile taşlık bir sahaya uzanır. Burada Köroğlu gezi (250) metroluk bir saha üzerinde (700) metreye kadar yükselir.

İkinci dağ silsilesinden inen sular Amık ovası depresyonile ikiye bölünen ikinci silsile dağlar birinciler kadar fazla su membalarına malik değildirler. Bu dağlardan inen ikinci kategori suları da şimali şarkiden cenubu garbiye doğru sıra ile gözden geçirelim:

Kürddağlarının Karasu vadisine gönderdiği sular: Bunlar vadide uzun müddet akamıyarak kururlar. Yalnız bunlardan Harcım deresi zikre şayandır. Kürddağının (850) metre yüksekliğindeki bir çok tepelerinden çıkan membalar Ramazaneli mevkiinde birleşerek ve sağdan soldan küçük sular alarak ovaya iner ve Akkoyun yakınlarına kadar akarak orada kaybolur.

Afrin nehri de gerek Kürddağından gerek Sam'an dağından sağlı sollu bir çok tâbiler alırsa da bunlar Hatay hududu haricinde kaldığı için mevzuumuzdan uzaktır. İkinci sırayı takiben daha cenuba gidildikçe Amık ovasında ikinci kategori akar sulara çok rasgelinmez. Şurada burada görünen dereler yazın kururlar. Yalnız Harimden geçen küçük bir dere bundan müstesnadır. Daha aşağı inildikçe Ası nehrinin çerçevelediği Kuseyr yaylasına çıkılır. Bu yayla umumiyetle susuz olup tektük görünen dereler yazın kururlar. Bunlardan en büyükleri Kuseyr çayıdır. Bu çay yayla dahilinde uzunca bir mecra takip ederek Bohşun yakınlarında Ası nehrine dökülür. Bir çok küçük membaları kendine katan Kuseyr çayının iki ayağı vardır. Bunlar Mağdele civarında birbirile birleşirler. Kuseyr yaylasının cenup ve cenubu garbî mıntakaları birdenbire yükselmeğe başlar ve cenubu garbideki Cebeli Akra'a ka-

dar uzanır. Bu dağlık mıntakada akar sular Kuseyr yaylasına nisbetle ziyadedir. Bu akar sulardan bir kısmı cenuba doğru inerek hudud haricinde kalmış nehirleri besler. Diğer bir kısmı ise şimali garbî istikametinde akarak Ası vadisine iner ve bu nehre dökülür. Bunlardan en mühimlerini sıra ile görelim:

Kuseyr yaylasının garbında sıralanan Habibneccar tepelerinin garp sathı mailleri Ası vadisine dik sathı maillerle inerler. Bunlardan çıkan irili ufaklı sular bu nehre dökülürler. Şimalden cenuba doğru sıra ile şunlardır:

Bu küçük suların birincisi Ağcürüm ve Mansuriye yakınlarından çıkarak şimale doğru akarak Ası nehrine dökülür. Ası nehri Amık gölünden gelen kolu almazdan evvel bu suya karışır.

Soğuksu membaını Habibneccar dağının garp sathı maillerinden alarak vadiye iner ve kısa bir akıştan sonra Antakyanın şimalinde Ası nehrine dökülür.

Felit çayı Dersuniye dağlarından çıkıp kısa bir mecra takip ettikten sonra Antakyanın cenubunda Ası nehrine dökülür.

Favar çayı: Harbiye nahiyesinin şark cihetini tahdit eden sıra tepelerden membaını alan bu çay, bu nahiyenin şimalinden geçerek Ası nehrine dökülür.

Düver ırmağı bunların en mühimleri olup ayni zamanda Ası vadisinde Asi nehrine dökülen ırmaklardan en büyüğüdür. Düver ırmağının membaı meşhur Defne şelâleleridir. Ası vadisindeki Antakya şehrinin on iki kilometro cenubunda ve Ası vadisini şarkan tahdit eden sıra tepelerin garp sathı mailinden nebean eden bu şelâle müteaddit kaynaklardan çıkarak yine müteaddit kollarla oldukça geniş bir sathı mail işgal eder. Bu kollardan bazılarının sukut irtifaı 10-15 metroyu bulur. Bu şelâleler kademe kademe vadiye indikten sonra birleşerek Düver ırmağını vücude getirir. Düver ırmağı Ası vadisinin zemininde düzlükte şark tarafında méandre'lar resmederek aktıktan sonra bu nehre dökülür. Şelâle mıntakasile Düver ırmağının geçtiği yerler Ası vadisinin en sulak mıntakasını teşkil eder. Burada sayısız membalar ve Ası nehrine ulaşmasına meydan kalmadan civarındaki bahçeler tarafından sularından istifade edilen bir çok dereler vardır. İleride kendilerinden bahsedeceğimiz Harbiye ve Düver bahçeleri bu sulardan istifade ederler. Ası vadisinin şarkını tahdit eden sıra tepelerdeki membalardan bazıları da borularla Antakya kasabasına getirilmiş olup şehre içecek ve kullanacak su ihtiyacını temin eder.

Ası vadisinin Harbiye mıntakası gibi ikinci bir sulak mıntakası da Süveydiye civarıdır. Burada da birçok dereler birleşerek Ası nehrine dökülür ve mıntakayı baştanbaşa muhtelif kollarla irva ve iska eder.

Sinaniye çayı: Çaksına dağlarından çıkan bazı membalar birleşerek bu çayı vücude getirirler. Ası vdisine doğru inen bu çay Sinaniyey kariyesi yakınında bu nehre dökülür.

Çakı suyu: Ziyaret dağı ile Karaköse arasındaki Çakı mevkiinden çıkan bu su Tumamiye (Tumama) mevkiinden geçerek Ası vadisine iner ve Gözne mevkii civarında bu nehre dökülür.

HATAYIN İKLİMİ

Hatay umumiyetle şarktaki ve cenubu şarkideki çöl iklimile garbdaki Akdeniz iklimi arasında berrî Akdeniz iklimine çok benzer mutavassıt bir iklim manzarasını gösterir. Burada yazın hava açık ve berrak ve sıcaktır. Kışın ise sema bulutlarla kapıldır. Suhunet düşüktür ve bütün kış hava yağmurludur. Yağış mütemadidir. Bu vaziyet mıntakada oldukça devamlıdır. Halbuki yazın yağmurdan eser yoktur. Ender olarak garp ve cenubu garbiden gelen rüzgârlar sağanak halinde yağmur getirirler. Fakat bu mutavassıt tip garp ve şarkta tamamen değişerek tipik Akdeniz ve çöl iklimlerini iktisap ederler. Bu itibarla mıntakanın iklimini garp, orta, ve şark mıntakaları olmak üzere üç kısımda görelim:

Garp kısmında iklim:

Tamamen Akdeniz iklimi hâkimdir. Yani kışları ılık ve ratıp, yazları sıcak ve kuraktır. Senelik suhunet farkı 10 dereceden aşağı değildir. Temmuz ve ağustosta derecei hararet azamî olarak 27 - 28 dereceyi bulur. Fakat bu vaziyet sahile muvazi sıralanan dağlarda yükseldikçe değişir ve soğuklaşır. Buralarda kışlar şiddetli, yazlar ise serindir. İkincikânun — 6 derece - ağustos 23 derecedir. Hattâ sıra dağların yüksek zirveleri aylarca karla örtülü kalır. Ancak temmuz ve ağustos aylarında bütün bu zirvelerden kar kalkar. Mıntakaya teressübat; Akdenizden gelen ratıp rüzgârlarladır. Bu rüzgârların menşei Akdenizdir. İstikametleri garp ve cenubu garbidir. Ratıptırlar. Mıntaka içerisine sokulurken dağların garp yamaçlarına çarptıklarından taşıdıkları su buharını yağmur halinde terkederler ve dahile sokuldukça kuraklaşırlar. Bu vaziyet Hatayda garptan şarka gidilirken ve şarktan

garba gelinirken çok bariz bir surette göze çarpar. Bilhassa sahil sıra dağları (Amanoslar) ile Kürddağı ve Cebeli Akra sıra dağlarının aşağıda izah edileceği vecih üzere yer yer ormanlarla örtülü oluşu veya bundan mahrum kalışı yukardaki fikri tamamen teyid eder vaziyettedir.

Orta kısımda iklim:

Burası sahilden Amanoslarla ayrılmıştır ve Akdeniz ikliminden uzaklaşmıştır. Ancak Aşağı Ası vadisi kanalile Akdeniz iklimi tesirini zayıf olarak gösterir. Halbuki şarktan alçak sırtlarla çöl ikliminden pek ayrılmış değildir. Binaenaleyh daha ziyade çöl iklimi tesiri altındadır. Öyle ki, hemen daima hava berraktır, bulutsuzdur. Gündüzleri çok sıcaktır. Gece gündüz sühunet farkları barizdir. Ayni vaziyet mevsimler arasında da vardır. Teressübat umumiyetle yağmur halindedir ve garbe nazaran çok azdır. Yağış mevsimi Akdeniz ilkiminde olduğu gibi kışındır. Yağmur azamisi ikincikânun ve şubattır. Vasatî yağış miktarı 600 milimetre etrafındadır. Bütün bu yağmurlar Amanosları aşan ve Aşağı Ası vadisinden kanalize olarak dahile sokulan Akdeniz ratıp rüzgârlarından mütevellittir ve bu keyfiyet kış mevsimine hastır. Halbuki yazın şark ve cenubu şarkiden gelen menşei çöl olan rüzgârların tesiri altındadır. Bunlar kuru ve sıcaktırlar. Estikleri vakit her tarafta tahammül edilmez bir sıcaklık hüküm sürer.

Şark kısımda iklim:

Burası Akdeniz ikliminin tamamen tedenni etmiş bir mıntakasıdır ve daha ziyade çöl iklimi hâkimdir.

NEBATÎ ÇEHRE

Hatayda nebatî çehre iki cephe gösterir. Bunların birisi tamamen çukur sahalara münhasır çayırlık, sazlık ve ziraat sahaları; diğeri ise sıra dağları örten ormanlıklardır.

Çayırlık, sazlık ve ziraat sahalarında nebatî çehre:

Mevsimlere uyarak tabiaten yeşeren ve kuruyan veya insanlar tarafından zer edilerek yetiştirilen hububatla gölün etrafında mevcut bataklıklardaki sazlıklardır.

Çukurovada hububat tarlaları geniş sahaları kapladığı gibi dağlarda da ormanlar ayni vaziyeti arzederler.

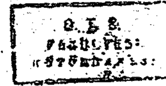
Ormnlar:

Burada ormanlık saha oldukça mühim yer işgal eder. Bilhassa dağlık nahiye ormanlarla örtülüdür. Meselâ Amanoslar ikinci avarız sırasını teşkil eden Cebeli Akra tâbilerinde göze çarpar. Birinci sıra avarızında yer tutan ormanlık sahanın mesahası her nekadar ölçülmüş değilse de cenupta bilhassa Cebeli Akra tâbilerinden Nuseyriye dağlarındaki ormanların kapladığı saha 196 kilometre murabbaıdır. Bu sahanın 32 kilometre murabbalık sahası Bayır, Bucak nahiyelerindedir (1).

Ormanları teşkil eden ağaç nevileri sedir, meşeler ve çamlardır. Akdenizi temyiz eden bu meşe ve emsali ağaçlar bulundukları sahanın her tarafında ayni büyüklükte ve ayni evsafta değildirler. Bunlar muhtelif nevilerdedir. Yani büyük meşelerden başlar, maki ve garik nevine kadar iner ve bodurlaşmış meşeliklere inkılâb ederler. Her nekadar ormanlık diye bahsettiğimiz bu nevi büyük ağac tecemmü mıntakalarından başka Aşağı Asi vadisinde boylu boyunca ve diğer akar sular etrafında mevcut yetiştirilme ağaçlıklar ve meyvalıklar da mevzu içerisine girerse de yalnız bunlar sun'î olarak yetiştirildiği için muhakkak sun'î çareler aranmış, müsait zemin ve vasat bulunmuştur. Binnetice istifade düşünülerek üretilmiş ağaçlıklar olduklarından bunlarda yetişme âmillerini insan faaliyetine terkederek burada asıl tabiî ormanlıkların vücut buluşunu izaha çalışacağız. Dikkat edilirse görülür ki mıntakada mevcut ormanların hemen hepsi sahile muvazi sıra dağlarda, garp yamaçlarında ve zayıf olarak yaylaların sathındadır. Buna mukabil bu sıra dağların şark yamaçları ve etekleri nihayet alçak sahaların hepsi tamamen çıplaktırlar.

Bu keyfiyet grb ve cenubu garbiden gelen Akdeniz menşeli rüzgârların avarıza çarpması, dolayısile fazla yağmur almasile izah edilir. Bu, şu demektir: Akdenizden gelen yağmurlu rüzgârlar sahile muvazi dağlara çarparak bir kısım teressübat bıraktıktan sonra yükselirler ve yayla sathını yalıyarak iç kısımlardaki alçak sahalara çok yüksekten geçer ve istikametlerine amud ikinci dağ sıralarına çarparlar. Burada da son hâmil oldukları rutubeti terkederek yağmur tevlit ederler. İşte

(1) Edib Ferhad Suriye ve Lübnan.

bu nevi rüzgârlara maruz olan Amanos sıra dağlarının garp yamaçları ve yayla sathı, Kürddağı garp yamacındaki vaziyet tamamen bu keyfiyeti gösterir. Halbuki alçak saha Amık ovası ve Amanosun şark tarafları ve etekleri ratıp rüzgârların tesirinden muaf oldukları için buralarda ormandan eser yoktur. Ormanlardan istifade ancak mahrukat makamında kullanılmakla yapılır. Bir de mhallî inşaatın keresteleri ormanlardan temin olunur. Bu meyanda cenuptaki ormanlardan gemi inşasında da istifade edilmektedir (1).

(1) Edib Ferhad. Suriye ve Lübnan tabiî coğrafyası.

İKİNCİ FASIL

BEŞERÎ COĞRAFYA

1 — İktısadî durum ve iktısadî bölgeler.

2 — Ziraat.

3 — Sanayi ve san'atkârlar.

3 — Ticaret.

4 — Beşerî durum.

5 — Umumî netice.

İKTISADÎ DURUM

1 — Tabiî bölgelere tekabül eden başlıca iktısadî bölgeler:

Hatayın iktısadî durumunu tetkik ederken birbirinden bir çok farklarla ayrılan dört tabiî bölgeyi gözönünde tutarak bunlara tekabül eden iktısadî durumlarını tetkik edeceğiz. Başlıca dört iktısadî bölgeler:

1) Ası vadisi

2) Kuseyr yaylası

3) Amık ovası

4) Dağ mıntakası

Iktısadî bölgeleridir. Şimdi bunları birer birer tetkik edelim:

Ası vadisi iktısadî bölgesi.

Bu vadi Ası nehrinin Antakya ovasından itibaren denize kadar uzanan yatağına tekabül eden sahadır. Yukarıda morfoloji kısmında bahsettiğimiz gibi evvelce Ası nehri suları Amık kapalı havzasına dökülürken denize de diğer bir akar su kavuşuyordu. Bu iki akar suyun da duruk noktası Antakyanın cenubunda bulunuyordu. Bu duruk noktasından şimal ve cenuba dökülen sular tabiî meyle uygun konsekan akar sulardır. Beslenme itibarile daha zengin olan cenub akar suyu yeknesak bünye içerisinde gayet dik ve derin vadilerini mütemadiyen kazmakta devam ederek yatağını geriletirken nihayet zayıf olan şimal suyunu da kaptür ederek ve daha ziyade gencleşmiş olarak daha dik yeni yataklar açıyor.

Ratıp devirlerde bu yatak azamî genişliğine kavuşuyor. Bilâhare yabis devrede azalan sular bu geniş yatak içerisinde bir çok meandrlar husule getirerek akıyor. İşte Ası vadisinin bugünkü iktısadî durumundaki varlığını temin eden dik yamaçlı mahfuz ve mümbit olan bu sahadır. Şarktan Kuseyr yaylası, garbdan Kızıldağın eteklerile çevrilmiş olan bu saha sekiz on kilometro genişliğinde bir vadidir. Hatayın iktısadî hayatında servetçe başta gelen Ası vadisinin bellibaşlı servetini bahçeler teşkil eder. Hatayın mühim serveti olan ipeğini hemen tamamen temin eden bu sahadır. Binaenaleyh bahçelerin başında mühim ykûn tutan dut bahçeleridir. Vadinin dekorasyonun-

da yeknesaklığı vücude getiren dut bahçeleri arasında külliyetli meyva ağacları vardır. Binaenaleyh Ası vadisi bugün Antakyanın olduğu kadar Halebin ve bütün Hatayın en mühim meyva deposudur. Bu işlerde kullanılan mendövr de Alevî Türklerle temin edilmektedir.

Bu Türk unsurlarının ikametgâhlarını teşkil eden ve (dam bahçe) denilen basit ve iptidaî damlar bazan teker teker ve bazan kümele halinde vadinin birçok yerlerinde toplanır. Budamların basitliğini süsliyen çınar, kavak, dut ve meyva ağaclarıdır.

Ası vadisi iktısadî hayatında mühim olan diğer unsur da sebze ziraatidir. Hatayın Akdeniz ziraati tipindeki sulama kültürüne en geniş mikyasta Ası vadisine tesadüf edilir. Bu sulama kültürü de (zikir) denilen ağac sedlerle toplanan nehir suyunun döndürdüğü dolaplar ve oluk denilen tahta cetvellerle temin edilir. Vadide hububat ziraati yok denecek kadar ehemmiyetsizdir. Biraz buğday ziraati yapılırsa da bunun bile kâfi gelmediği görülür. Bahçe ve sebzeye dayanan sahanın kazancı oldukça mühim bir yekûna baliğ olur ve ihtiyacı olan buğdayı da Amıktan temin eder. Esasen Alevî Türklerin fakir kısmının gıdası darıdır. Buğday yemesini bir lüks hayat olarak telâkki ederler. Ası iktısadî bölgesi Hatayın en kesif nüfusunu toplamış hemen hemen monokültür denecek olan ipekçiliği binnetice dut bahçelerile ve sulama ziraatinin inkişaf etmiş şeklile tebarüz eden en mühim mıntaka - dır.

Ası vadisinde boş yer yoktur. Akar sular etrafını köyler ve su kenarlarına uzak kalan düzlükleri de tarlalar kaplamıştır. Su kenarlarında bahçe yerine tarlalara pek nadir tesdüf edilir. Ası vadisindeki bahçeler üç kısma ayrılır.

Sebze bahçeleri, dut bahçeleri, meyva ve dut bahçeleri.

Sebze bahçeleri: Ası nehrinin iki tarafına sıralanmış ve Antakya şehrine en yakın mahalleri işgal etmiştir. Bu suretle belediye ve bizzat bahçıvanların yardımile toplanan nebatî ve uzvî gübreler şehrin haricinde ve sebze bahçelerinin yakınında eski usullerle muhafaza ve ihzar olunur. Bu sebepten sebze bahçeleri şehrin yakininde intihap olunmuştur. Sulama ziraati kısmında bahsettiğimiz büyük tahta dolapların suyu 15-20 evli bahçıvan köyünü idare eder. Binaenaleyh dolap ve zikir o köyün müşterek malıdır. Suları nöbetle alındığı gibi masarifi de müştereken temin olunur. Bir ailenin kadın erkek, çoluk çocuk çalışabileceği bir saha Hatayda vahidi kıyasî olarak (bir dam bahçe) denir. Binaenaleyh her bahçenin bir evi (damı) olur. İçerisinde ilkba-

harda ipekböceği beslenen bu evler bazı köylerde toplu bir halde bulunur. Fakat ekseriya her ev kendi bahçesi içerisine kurulmuş ve köyler dağınık bir manzara almıştır. Antakya kasabasının kenar mahalleleri demek olan bu sebze köylerinin sayısı on ile on beş kadardır (1). Bu köyler geniş sebze tarlaları manzarasını arzeder. Yalnız her dam bahçe ekseriya dört geniş murabba şeklinde taksim olunmuştur. Bu murabbaları yekdiğerinden ayıran çitler dut ve yemiş ve kavak ağaçlarile bezenmiştir.

Meyva ve dut bahçeleri: Düver çayı şelâle ve membalar mıntakasındaki sayısız derelerin etrafını kaplıyan sular mıntakasında ağaç daha mebzuldür. Burada çınar, kavak, ceviz gibi iri ağaçlar arasında yukarıda izah ettiğimiz tarzda dam bahçelere rasgelinir. Fakat bu bahçelerde umumiyetle mustatil damlar mutlaka bahçelerin ortasında olup böylece köylü toplu değil, dağınık bir halde bulunur. Bu mıntakada sebze tarlaları yerine dutluklar ve bunlar arasına serpilmiş çeşitli meyva ağaçlarına rasgelinr. Hatta bazı bahçelerde meyva ağaçlarının miktarı duttan fazladır. Antakya zengilerinin sayfiye mahalli olan bu mıntakada mustatil bahçıvan evleri arasında güzel köşklere rasgelinir.

Meyva ve dut bahçelerinin teşkil ettiği köylerin miktarı yüzü mütecavizdir (1).

Dut bahçeleri: Antakya civarı ve Harbiye nahiyesinden başka bütün su kenarlarında dut bahçeleri vardır. Bunlar Ası nehri kenarında yahut ta bu nehre akan ırmaklar ve dereler kenarında iki sıra dizilmiş bahçelerdir. Sebze bahçeleri gibi devamlı ve muntazam bir sulamaya ihtiyacı olmıyan bu bahçeler ırmaklar ve derelerden ayrılan su cetvelleri (arıklar) (2) vasıtasile sulanır. Ası vadisinin ortasından geçen Ası nehri ve ona dökülen birbirine muvazi ırmaklar ve derelerlele, muntazam cetvellerle iska edilen bir arazi manzarası arzeden Antakya vadisinin ratıp düzlükleri arasındaki tepeciklerde zeytinliklere ve su arıklarının ulaşamıyacağı düzlüklerde de tarlalara rasgelinir. Böylece bu vadide hâli arazi görülmemiş olur. Ası vadisinin tabiî zenginliğini teşkil eden ipekçilik, meyvacılık ve sebzeciliktir. Bunlardan ipek kozaları Ası vadisindeki bahçelerde eski usullerle beslenir. Toplandık-

---

(1) Hicrî 1924 senesi Haleb salnamesinde sebze bahçelerinin adedi 255 olarak gösterilmiştir. Tabiîdir ki bugün bu miktar artmıştır.

(1) Haleb salnamesinin 324 tarihli nüshasında Alevi Türklerin ikamet ettiği bu bahçelerin adedi 2525 olarak gösterilmiştir. Fakat bugün bu miktar artmıştır.

(2) Arık, ayruk yani büyük sudan ayrılmış küçük su bölüğü demektir.

D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

tan sonra hayvanlar sırtında şehre sevkolunur. Antakya kasabasında bunları boğarak Avrupa fabrikalarına sevkedecek bir hale getirmek için hususî imalâthaneler vardır.

Hatayda nüfusun en kesif olduğu Ası vadisi ayni zamanda tabiî zenginlikleri en fazla olan mıntakadır. Bu mıntaka Antakya kasabası müstesna tamamen Alevî Türklerle meskûndur.

Ası vadisinde iş hayatı ve teşriki mesai:

Ası vadisinde her bahçede bir Alevî Türk ailesi oturur. Bunlar kadın erkek, çoluk çocuk çalışırlar. 1918 Fransız işgaline kadar bu bahçelerin yüzde doksanından fazlası Antakya kasabasında oturan Sünnî Türklerin malı olup Alevî Türkler bu bahçelerde amele vaziyetinde çalışırlardı. Fakat bugün bu bahçelerde çalışan Alevî Türkler de epeyce mülk sahibi olmuşlardır. Alevî Türklerin maişet yolları çok güç ve çalışma şekilleri pek yorucudur. İçerisinde ipekböceği beslendiği için böcek damı denilen mustatil şeklindeki tek katlı evlerde evli çocukları ve torunlarile birlikte oturan geniş bir Alevî Türk ailesi hayatını kazanmak için ailesinin bütün efradını çalıştırmak mecburiyetindedir. Böcek damının önüne ektikleri sebze yiyeceklerini teşkil eder. Bir iki keçinin verdiği sütü satmak suretile bazı mübrem ihtiyaçlarını temin ederler. Meyva ağaçlarının mahsulü epeyce bir kazanç temin eder se de bunlar kış sonlarından itibaren yaz ortasına kadar ipekböceği beslemekle meşgul olurlar.

Ası vadisindeki tarlalar da küçük parçalar halinde taksim edilerek her biri bir bahçeye ait bulunmuştur. Bu bahçeler alınır ve satılırken tarlalar da hesap olunur. Bu tarlalar amelelik eden Alevî aileler tarafından ekilir, fakat hasıl olan hububat bu ailelerin senelik ihtiyacına kâfi gelmediği için bunlar bakiyye zahirelerini Amıktan satın almak mecburiyetinde kalırlar. Pek kanaatkâr ve çalışkan olan bu Alevî Türkler buğday ekmeği yemeği lüks telâkki ederler. Umumiyetle arpa ve darı ekmeği yerler. Rutubetli ve yağmurları bol olan bu vadide üzüm bağları azdır. Asmalar su kenarlarında sık sık görülen kavaklara ve sair büyük ağaçlara tırmanmış bir halde bulunur. Üzümler ancak mahallî ihtiyaca kâfi gelip pekmez ve kuru üzüm olarak ihracat yapılmaz. Fakat incir, üzümden daha mebzuldür. Gerek tazesi ve gerek kurusu Alevî Türklerinin başlıca gıdasını teşkil eder.

Amık ovasındaki mülk sahibi münhasıran Amık Türkmen beyleri olduğu gibi Ası vadisi bahçelerinin sahibleri de hemen hemen Antakya

eşrafı (Sünnî Türk zenginleri) dir. Bunlar Antakyada ikamet edip kendi işlerile meşgul olurlar. Yalnız senenin muayyen günlerinde koza toplanmasına (katıf işlerine) nezaret etmek üzere bahçelerinin başında bulunurlar. Fakat bu bahçe köylerinin ekserisi ayni zamanda şehir eşrafının sayfiye mahalli olduğundan mal sahiblerinin ekserisi yaz mevsimini bahçelerindeki köşklerinde geçirirler. Amıkta işlerin sıkı olduğu mevsimlerde mal sahibi ortakçıya yardım etmek için amele tutmasına mukabil Ası vadisindeki mal sahibleri bahçelerine yardımcı olarak kimseyi göndermez, yalnız ekseri bahçelerin (subaşı) adlı mal sahipleri tarafından gönderilmiş kimseler varsa da bunlar bahçıvanlara yardımcı değil; bilâkis âmir vaziyetindedirler. Hataydaki subaşılar Anadoludaki çiftlik beylerinin kâhyalarına tekabül ederler. Sebze bahçeleri için umumiyetle meyva ve dut bahçelerinde ekseriyetle istihdam edilen subaşılar Antakyalı Sünnî Türklerden olup meyva ve sebze satışını idare eder. Bahçelerin hesabını sorarlar. Mal sahipleri bazı ipek bahçelerini ipekböceği beslenmesine nezaret etmesi için hususî adamlar gönderirler ki bunlara muallim adı verirler. İpek, sebze ve meyva bahçelerinde bütün masarif ve vergiler ortadın çıkmak suretile hasılat bahçıvanla mal sahibi arasında yarıyarıya taksim olunur. Yalnız ipek kozası hasılatının üçte ikisi mal sahibine aittir. Dut bahçelerinden her birinin birer küçük tarlası olduğunu yukarıda görmüştük. Bunlar bahçıvanlar tarafından ekilir, fakat hasılatı bahçıvan ailesinin ihtiyacına bile kâfi gelmez ve mal sahipleri esasen büyük bir yekûna baliğ olmıyan bu tarla hasılatından ekseriya hisse almazlar. Sebze bahçelerinin böyle tarlaları olmadığı için mal sahibi yeni tuttuğu bir bahçıvan ailesine muayyen bir meblâğ avans verir ki buna Hatayda (kuvvet) denir. Bahçenin satılması veya bahçıvanın çıkarılması gibi müstesna anlarda kuvvet bahçıvandan geri alınır. Mal sahipleri bahçıvanın müsait bir zamanını bulduğu vakit kuvveti geri almağa teşebbüs etmez. Bu para bahçıvanda faizsiz olarak kalır. Bahçıvanlar uzun seneler içerisinde çalıştıkları bahçeleri terketmediklerinden ve bahçıvanlık babadan evlâda intikal ettiğinden mal sahibinin ipek bahçelerinde çalışan Alevî Türk ailelerine kuvvet vermesi pek nadir görülür. Şurasını da kaydedelim ki Amık ovasının ve Kuseyr yaylasında Sünnî Türklerden ibaret olan amele aileleri arasıra yer değiştirip bir mal sahibinin çiftliğinden diğerine geçtikleri halde Ası vadisindeki bahçelerde çalışan Alevî Türk amele aileleri böyle değildir. Bunlarda mal sahibi değiştirme hadisesi pek nadir görülür. Pek çalışkan ve ve kanaatkâr olan Alevî Türk aileleri mahsulün az olduğu senelerde maddî muzayakalara gö-

ğüs gererek kendisine babasından, dedesinden intikal etmiş olan bu bahçesini terketmez ve mal sahibile asla geçimsizlik yapmaz. Hulâsa Ası vadisinde iş hayatı tamamen Alevî Türklerin inhisarı altındadır. Sünnî Türkler ancak mülk sahibi vaziyetinde olup amelelikte rolleri yoktur. İşlerin fazla olduğu haftalarda (katıf zamanı = koza toplama zamanı) bile başka mıntakalardan muvakkat amele gelmez. Bu fevkalâde işler amele ailelerinin nöbetle birbirine yardım etmeleri suretile temin olunur. Mıntakada karakteristik bir iş bölümü yoktur.

İş hayatında yeknesak bir manzara mevcuttur. Her amele ailesi bir mülk sahibinin bahçesinde ortakçı vaziyetindedir. Diğer mıntakalarda olduğu gibi serbest amele tipine Ası vadisinde tesadüf edilmez.

Sahil mıntakası:

Dar sahil ovalarına inhisar eden bu mıntakayı ayrı bir katagori şeklinde mütalea etmeğe lüzum yoktur. Ekserisi Alevî Türklerle meskûn olan bu mıntakada Ası vadisindeki çalışma ve yaşama vasıfları görülür. Burada da Kızıldağın garp sathı maillerinden inen akar suların denize döküldüğü yerlerde dut bahçeleri ve suların çıkamıyacağı yüksek düzlüklerde tarlalar ve zeytinlikler görülür. Dar sahil ovalarından ibaret olan bu mıntakayı Ası vadisinden ayıran bir küçük fark vardır. O da bahçelerin ve arazinin doğrudan doğruya Alevî Türklere ait olmasıdır. Burada Ası vadisinde olduğu gibi mülk sahipleri Antakya eşrafı Sünnî Türkler değildir. Fakat şurasını da unutmıyalım ki bu dar ve sarp sahil mıntakasında dut bahçeleri büyük bir yekûna baliğ olmaz. Yalnız Arsuz civarında orta arazi sahibi zengin Alevî Türk aileleri vardır.

Kuseyr yaylası iktısadî bölgesi:

Ası vadisinin şarkında sıralanan 250-300 metro yüksekliğindeki tepelerin şark sathı maili fazla bir meyil arzetmiyerek gitgide yükselen bir yayla teşkil eder ve şarkta Ası nehrinin kıvrımı, şimalde Amık ovasına, cenupta da Ordu mıntakasına kadar uzanır. Kuseyr yaylasının başladığı Ası vadisinin şarkındaki sıra tepelerin garp sathı mailleri fundalık ve zeytinliklerle örtülüdür. Bu manzara yayla kısmında da görülmez. Fundalıklar yerlerini tarlalara ve üzüm bağlarına ve zeytinliklere terkederek yayla baştanbaşa mezru bir hale getirilmiştir. Tarlalar ve bağlar arasında köyler birer vahayı andırır. Kuseyr yaylasında akar sular yok gibidir. Yalnız Kuseyr çayı adındaki bir küçük

ırmağın bulunduğunu tabiî coğrafya kısmında görmüştük. Bu ırmak yazın kuruyarak su birikintileri halinde bulunduğundan burada Ası vadisinde olduğu gibi bir sulama faaliyeti yoktur.

Kuseyr yaylası ormansız ve meyvasız bir düzlük olup tektük tesadüf edilen kaynaklar itina ile çeşme haline getirilmiş ve her çeşme başında bir köy kurulmuştur. Bu yaylada bu suretle 200 kadar köy vardır. Bu bölgenin en mühim servet membaı zeytin, buğday, arpa ve biraz da darıdır. Akar sular o kadar bol olmamakla beraber Kuseyr bağlarında suya ihtiyacı olmıyan meyvalar yetişir. Kuseyr bağlarının üzümlerinden külliyetli pekmez yapılarak Hatayın ihtiyacını temin eder. Gerek pekmezler, gerekse bu bağlarda kurtulan incir ve üzümler harice sevkedilecek kadar fazla değildir. Kuseyr yaylasında meyan köklerine de mebzul olarak tesadüf edilir. Hulâsa Kuseyr yaylası iktısadî bölgesi tabiî servetleri bakımından Hataya senevî azamî kazanç temin eder. Bilhassa bunun içinde zeytincilik çok mühimdir.

Kuseyr mıntakası ziraat hayatında teşriki mesai:

Burada arazi Amık ovasına nisbetle daha az ve dolayısile daha kıymetlidir. Çünkü Kuseyr yaylasının büyük bir kısmı zeytinliklere ve bağlara tahsis edilmiş olduğundan burası Amığa nisbetle daha kesif bir insan kalabalığı toplamıştır. Bu vesile ile mal sahibi daha ehven şeraitle mendövr bulabilir. Bu sebepten toprak daima daha kıymetlidir. Burada Amıkta olduğu gibi geniş arazi sahibi beyler yoktur. Toprağın büyük bir kısmı Antakya eşrafının, zengin, ortahalli ailelerin ve hatta esnafın tasarrufları altındadır. Köylerde oturan ve köy ağası olan Kuseyr eşrafının da oldukça geniş arazileri vardır. Bu vaziyet karşısında Amıkta tesbit ettiğimiz iş bölümü şekillerile mal sahibi ve çiftçi arasındaki anlaşmalar burada aynen görülmez. Şimdi buradaki çalışma tiplerini hulâsaten görelim.

Kesimcilik: (Maktu icar)

Bu usulde mal sahibi tarlasını muayyen bir miktar buğday veya para mukabilinde bir çiftçiye icar eder. Fakat bu vaziyette icar müddetinin üç seneden aşağı olduğu görülmez. Çünkü müstecir ancak uzun bir müddet zarfında tarlayı istediği gibi kullanmağa imkân bulur, dinlendirir veya eker. Bu takdirde mal sahibi hiçbir masrafa müdahale etmez. Tohum, âşar, çift masarifi hep müstecire aittir. Mal sahibi yalnız toprak vergisini verir. Çiftçinin böyle ağır aşrtlarla tarlaya sahip

olmasının sebebi köylü için tarlanın daima mübrem bir ihtiyaç karşılığı olmasıdır. Köylünün en çok heves ettiği buğdaydan ziyade hayvanının gıdası için samanıdır.

Ortakçılık:

Bu usul Amıktakinden daha ziyade mal sahibinin lehinedir. Çünkü tohum da müstecire ait olduğu halde gene mahsulün yarısı mal sahibine aittir.

Maraba usulü:

Amıktakinin ayni olup yalnız anlaşma şartlarında daima mal sahibinin menfaatine uygun maddeler konur. Kuseyr marabaları daha çok sabit vaziyette olup senelerce ayni mal sahibile beraber çalıştığı görülür. Çünkü her marabanın o köyde az çok bir alâkası vardır. Küçük bir bağı veya tarlası mevcuttur. İşte bu sebepten köyünden uzaklaşamadığı için Amık ovasına nazaran daha ağır şartlarla marabalığı kabul etmiştir. Bu takdirde marabalar mal sahibinin yalnız tarlasını sürmekle kalmaz, daha başka angarye işler görür. Kuseyr marabalarının Amığın daha kârlı şartlarını kabul etmeyip Kuseyr marabalarında kalmalarının daha bir çok sebepleri vardır. Kuseyr köylerinde mahsul daha mütenevvi olup amele için her mevsimde iş ve kazanç yolu bulunabilir. Binaenaleyh marabalar boş kaldıkları zamanlarda ya bizzat veya aile efradından birini bu işlere de sevkederek fazladan menfaat temin edebilirler. Zeytin çırpımında çalışırlar. Zeytin yağını şehre indirmek için kiracılıkta, incir, üzüm, badem ve ceviz ameleliklerinde bulunurlar ve mengenelerde de çalışırlar.

Azab usulü:

Bu da Amıktakinin ayni olup Kuseyr mıntakasına ait hususiyetleri yoktur.

KUSEYR MINTAKASINDA İŞ HAYATI VE AMELELER

Toprak sahibi olmıyan aileler:

Bunlar Kuseyrin en eli dar ailelerini teşkil ederler. Topraksız amele aileleri Kuseyrde nüfusun yarısına yakındır. Bunlar şehirli mülk sahiplerinin tarlalarında bağ ve bahçelerinde teşriki mesai kısmında bahsettiğimiz şartlar dahilinde çalışırlar. Bu ailelerin geçim tarzlarına dağ

köylerinden bahçelerden tafsil ettiğimiz şekillere dahil olabilir. Yalnız bunlarda kerestecilik, katrancılık yoktur. Azablar bu gibi ailelerden seçilir. Umumiyetle mülk sahiplerinin ağır işlerini gören aileler bunlardır.

Küçük toprak sahibi aileler:

Bunlar Kuseyrin ortahalli ailelerini teşkil ederler. Kuseyrde halkın büyük bir kısmı ortahalli denebilecek bir vaziyettedir. Bunların biraz zeytinleri, küçük bir parça bağları, tarlaları, az miktarda hayvanları bulunur. Fakat bunlar dağ köylerinde olduğu gibi bu küçük malları idare etmekle iktifa etmiyerek ortakçılık ve marabacılık yaparlarlar, fakat azablık yapmazlar.

Kuseyrin gerek fakir ve gerek ortahalli aileleri pek çalışkan olup bu saydığımız bellibaşlı işlerden maada daha bir çok kazanç yollarına maliktirler. Bunlardan mühimleri meyan kökü toplayıp satmak (1) hasad zamanı gerek köylerinde, ve gerek Amıkta biçincilik, yolmacılık, haşifçilik yapmak, kış mevsiminde ise zeytin işlerinde ve mengenelerde çalışmak, şehre mahsul nakletmek, bostan yetiştirmek ve saire gibi.

Kusyr amelelerinin en kârlı işi (mülk yetiştirmek) tir. Kuseyr arazisi çok mümbit ve mahsuldar olduğundan hemen her toprak zeytin, badem, incir ve üzüm bağlarına ifrağ edilmeğe müstaittir. Geniş topraklara sahip şehirlilerden bazıları tarlalardan bir kısmını böylece mülk yetiştirmeğe terkederek uzun seneler iradını almamağı göze alırlar. Bu takdirde ağaç fidanlarına bakmak ve imar etmek için bir amele ailesi tutulur, ileride bu aile mülkün üçte birine tasarruf eder. Hatta bazı yrlerde nısfına da tasarruf eder.

AMIK OVASI İKTISADÎ BÖLGESİ

Doğu Anadoluya kadar şimal, cenup istikametinde uzanan büyük depresyonun Halebe doğru genişliyen sahasında cenuptan Kuseyr yaylası, garpten Kızıldağ ve Ası vadisile, şimalde Kürd dağile çevrilen Amık ovası ortasındaki göle izafeten bu adı almıştır. Depresyonun tam ortasında mühim bir saha kaplıyan Amık gölü kışın taşarak etrafını bataklık haline sokar. Bu yüzden bir çok arazi istifade edilmez bir hale gelir. Bu bataklığı çoğaltan amillerden biri de Antakya kasa-

(1) Antakya kasabasında meyanköklerini Avrupaya sevketmek üzere bir ecnebi şirketi mevcuttur.

başındaki setler (zikirler) le Amık gölü kenarında balık avı için yapılmış setlerdir. Ova, heyeti umumiyesile Hatayın bir zahire ambarıdır. Buğday, arpa, darı başta gelmek üzere diğer hububat maddelerini külliyetli yetiştiren bu sahada senenin mühim mevsimi olan hasad mevsiminde fazla miktarda amele ihtiyacı vardır. Buradaki amele de daimî veya muvakkat olduğu gibi ekseriya da yazın işsiz kalan Kuseyr yaylasından ve Ası vadisinden hatta Halepten bir çok muhacirler buraya göç ederek hayatlarını temin etmeğe çalışırlar. Amık ovasındaki hayat, diğer sahalardan daha fakirdir. Zira umumiyetle meskenler Amık gölünün kamış ve sazlarından istifade edilerek yapılmış basit damlar olup bazılarının üzerleri çamurla sıvanmıştır. Böyle sıvanmış olan evlere Hatayda (Perdi ev) derler.

Bu iktısadî bölgenin Hataydaki ehemmiyetine gelince herşeyden önce külliyetli miktarda hububat yetiştirmesile ambar vazifesini görmesidir. Fakat bugün azamî randımanı kıran en büyük mâni bataklık sahaların hâli olarak bırakılmış olmasıdır. Binaenaleyh kurutma ameliyesinden sonra havzadan daha ziyade istifade edileceği aşikârdır. Bugün yalnız kamış ve sazlrından istifade temin eden Amık gölünün kurutulması Hatay iktısadî hayatına yeniden bir varlık temin etmiş olacaktır.

Amık ovasında büyük arazi sahipleri Sünnî Türk aileleridir. Hatayda bunlara Türkmen beyleri derler. Kendilerinden ayrıca bahsedeceğimiz bu beyler Antakya eşrafının Kuseyr çiftliklerinden daha vâsi arazi sahibidirler. Bu ailelerden her birinin bazan birkaç köyü olur.

Amık mıntakası ziraat hayatında teşriki mesai:

Bu mıntakada iş verenler büyük arazi sahibi Türkmen beyleri olup bunlar tamamen Sünnî Türklerden ibarettir. Bu geniş arazi sahiplerinin tarlalarını işletmelerinde şu tipler göze çarpar:

Ortakçılık usulü:

Bu usulde mal sahibi tarlasını bir senelik için çiftçiye verir. Tohum mal sahibine hayvanat biçin ücreti ve hayvanların bütün masarifi ve ziraat levazımı hesap masarifi tamamen çiftçiye ait olup mal sahibi tohumdan başka hiç birşeye karışmaz. Yalnız hasad zamanı vergi çıkarıldıktan sonra mahsulün nısfını alır.

Maraba usulü:

Bu usulde tohum, hayvanat ve gerek hayvanata ve gerekse ziraate ait bütün masraflar mal sahibi tarafından verilir. Çiftçi yalnız emeğini koyar. Neticede vergiler çıktıktan sonra mahsulün dörtte birini çiftçi alır.

Azab usulü:

Bu usulde mal sahibi çiftçiyi muayyen bir ücret mukabilinde angaje etmiştir. Çiftçi karısı ve çocuklarile birlikte mal sahibinin gösterdiği evde oturur. Ve mal sahibi tarafından iaşe ve ibate edilir. Bu usulde mahsulün tamamı mal sahibinin olup yalnız hasad zamanı evvelce kararlaştırılan ücret bu çiftçi ailesine mal sahibi tarafından verilir. Fakat bu usulde azablar yalnız ekip biçtikleri tarlanın işlerinden mes'ul olmayıp mal sahibinin teklif edeceği her işi görmeğe mecburdur. Azablık ta diğeleri gibi bir seneliktir. Hasad sonunda azabın senesi dolmuş sayılır. O zaman İkinci sene için yeni bir anlaşma yapılır. Aksi takdirde azab ailesile birlikte başka bir mal sahibinin hizmetine girer. Bu üç usulden Amık ovasında brinci usul yalnız ortakçılık daha fazla görülür.

Büyük arazilere malik olan Amık beylerinin tarladan istifade şekillerinde bazı tipler daha vardır.

1 — İstirahatte bulundurulan (felhan) çıkarılan tarlaların ilkbaharda yeni bir müşterisi çıktığı görülür. Bunlar Kuseyr yaylasında işini bitirmiş ve bir iki ay için boş vakti bulunan köylüler ve Ası vadisindeki Alevî Türkler ve dağ mıntakasındaki köylülerdir. Bunlar bu hazırlanmış tarlalara beyaz darı ekerek iki üç ay içerisinde mahsulünü alırlar. Bu takdirde tohum gene mal sahibinden olup hayvan ve çift levazımı çiftçiye aittir. Esasen bu seyyar çiftçiler hayvanlarını köylerinden sürüp getirmişlerdir. Binaenaleyh çiftçi yeniden bir masrafa girmek vaziyetinde değildir. Hatta bilâkis masrafını azaltmış demektir. Çünkü bu vesile ile hayvanlarını otlatmış olurlar.

2 — Muvakkat bostancılar:

Amık ovasının akar su kenarları düz olup kolayca irva ve iska edilmeğe müstait mümbit ve mahsuldar tarlalardır. Eğer Amıkta Ası vadisinde olduğu gibi nüfus kesafeti toplanmış olsaydı buralar kolaylıkla sebze ve meyva bahçeleri haline getirilebilirdi. Fakat nüfusun

seyrekliği dolayısile buralar tarla halinde kullanılmaktadır. Ekseri seneler Ası vadisindeki bahçıvanların boş vakti bulunduğundan yazın buraya gelerek birkaç ay için muvakkat bostanlar yaparlar. Bu takdirde ya küçük arıklarla veya dermeçatma yapılan bentlerle vâsi bir toprak parçası sulanır. Ve külliyetli miktarda bostan ve sebze mahsulâtı elde edilir. Gene bu civarlarda külliyetli miktarda yetiştirilen kavun karpuzla mısırı da kaydetmek lâzımdır. Bu takdirde muvakkat bostancılar toprak sahiplerine muhtelif nisbetlerde hisse verirler.

3 — Mer'acılık:

Amığın geniş arazisinin her sene bir kısmı dinlenmeğe terkedilir ve bu arazide külliyetli çayırlar husule gelir. Mal sahipleri bu topraklardan da otçuluk ve mer'acılık suretile de istifade ederler. Bunlardan bilhassa mer'acılık ehemmiyetli bir kazanc verir. Kitabımızın tarih cildinde izah ettiğimiz veçhile uzun asırlar burası cenubî Anadolunun mer'ası halinde bulunmuştur. İşte eski asırların bıraktığı bir itiyatla her sene buraya civar mıntakalardan ve hatta Musul havilisinden külliyetli miktarda koyun sürüleri gelir. Bunlar birkaç ay burada otlanıp güzelce beslenir. Çünkü hem bor bırakılmış tarlalarda yeşil otları yerler, ve hem de mahsul tarladan kalktıktan sonra yerinde kalan buğday sapları (firezler) den istifade ederler ve mevsim sonunda İskenderun vasıtasile harice sevkedilirler. İşte bu ihtiyaç karşısında Amık beyleri bor kalmış tarlaların yeşil otlarını muayyen bir para mukabilinde sürü sahiplerine satarlar (1). Bu çayırların bir kısmı da her sene müteahhitlere satılır. Bunlar da topladıkları külliyetli kuru ot balyalarını taahhüt ettikleri müesseselere teslim ederler.

AMIKTA İŞ HAYATI

Amık sahinlerinin hemen hepsi toprak sahibi olmıyan amele aileleridir. Topraklar ise yukarıda bahsettiğimiz gibi zengin Türkmen beylerinindir. Burada dağ mıntakasında ve Kuseyr yaylasında olduğu gibi küçük topraklara sahip ortahalli köylü aileleri pek azdır. Dağ mıntakası Kuseyr yaylası gibi Amık ovasının sakinleri de Sünnî Türklerden ibarettir. Arap köyleri pek azdır. Burada da Ası vadisinde olduğu gi-

(1) Ötedenberi sürü sahiplerinin arazi sahibi beylere muntazaman taahhütlerini ödemedikleri ve bu yüzden mal sahiplerinin bir çok zararlara uğradıklarını tahmin edebiliriz. Çünkü mer'acılık (otlakcılık) Hatay muhitinde (parazit) manasını veren bir halk ekspresyonu haline gelmiştir. Şunun bunun kesesinden yaşıyan açıkgöz adamlara Hatayda (otlakcı) denir.

bi iş hayatında yeknesaklık görülür. Oradaki koza ve meyva mahsulüne mukabil burada da hububat vardır. Burada amele iki tiptir:

1 — Daimî amele

2 — Muvakkat amele

1 — Daimî amele:

Bunlar Amıkta ikamet eden ve mal sahiplerinin tarlalarında teşriki mesai kısmında bahsettiğimiz şekillerde çalışan amele aileleridir. Burada mahsul Kuseyrden fazla olup bu ailelerin hisselerine düşen kısım yıllık zahirelerinden daha çok olmakla beraber gene bunların hal ve vakti Kuseyr marabasından daha müzayakalıdır. Bunun sebebi Kuseyr amelesi yalnız hububata bakmayıp yukarıda temas ettiğimiz veçhile başka kazanc vasıtalarına da maliktir. Amık marabalarının geliri ise yalnız hububattır. Bu mahsulün para etmediği seneler amelelerin elleri çok dar olur. Vâkia Amığin bir çok yerlerinde bostancılık ve mütenevvi ziraat hayatı mevcutsa da sırf hububat yetiştiren köyler de az değildir. Bu amele aileleri için ancak Perdi (1) toplamak, balıkçılık, hendekçilik gibi (1) mahdut ve kazancı az işler kalır.

Amık ameleleri Hatayın diğer üç mıntakasında olduğu gibi çalışmak üzere başka mıntakalara gitmezler. Çünkü arazileri geniş olduğundan ancak kendi işlerile meşgul olurlar.

2 — Muvakkat amele:

Amık marabalarının zararına olan hâdiselerden birisi de hasad zamanı gelen muvakkat amelelerin kazançlarının da kısmen bunlara yüklenmiş olmasıdır. Amık marabalarının ektikleri arazi Kuseyrinkilerden daha geniş olduğundan hasad zamanı bunlar hububatı toplamağa yetişemezler, Hatayın diğer üç mıntakasından hatta Halep civarından buraya amele kafileleri üşüşür. İşte bunlar Amıktaki muvakkat amele tipini teşkil ederler. Bunlara (mevsimlik amele) demek daha doğrudur. Amıktaki muvakkat amele Hatayın diğer üç mıntakasında kendilerinden bahsettiğimiz amele aileleri olup burada ayrıca bahsetmeğe lüzum yoktur. Yalnız şunu ilâve edelim ki eğer Amık olmasaydı diğer

---

(1) Amık gölü kenarındaki sazları ücret mukabilinde toplamaktır.

(1) Düz bir araziye malik olan Amık çiftliklerini su basmak tehlikesinden kurtarmak için mülk sahipleri tarafından ücretle amele tutularak açtırılan geniş hendeklerdir ki bunlar her bir kaç senede bir kere yeni baştan kazdırılır.

üç mıntakadaki fakir halk, hatta ortahalli halkın bir kısmı senelik zahiresini kolaylıkla tamamlıyamazdı. Çünkü Asi vadisi ve hele dağ mıntakası halkının hububat mahsulâtı ancak kendi köylerinin birkaç aylık zahiresini temin edebilir.

DAĞ MINTAKASI İKTISADÎ BÖLGESİ

Hatayın bu sahası şimali garbideki Kızıldağ mıntakasile, Kuseyrin cenubundaki dağlık sahadan ve nihayet şimal ve şimali şarkide Türkiye hududuna kadar uzanan dağlık mıntakadan ibarettir. Hatayın mesahai sathiyesinde en geniş parçayı teşkil eden diğer üç mıntaka arasında ve etrafında muhtelif yerleri işgal eden bu sahalar yukarıda gördüğümüz gibi Kuseyr, Asi ve Amıktaki arazi kadar mümbit olmadığı için zengin, sermayedar eşrafın ve beylerin tasarrufundan kısmen uzak kalmıştır. Bazı sahalar müstesna hemen hâli denecek olan bu sahanın iktısadî bakımdan serveti ormanlarıdır. Bu ormanlardan istifade müşkül ve henüz pek mühim olmadığından bugün için sahanın faal bir rolü görülemez. Orman mahsulâtı mıntakanın en mühim kazancıdır. Ekseriya Akdeniz havzasında görülen ve bu gibi yerlerin varidatını temin eden sürüler de burada pek az gelir temin etmektedir. Zira bu mıntakalarda nomat hayatın faaliyeti ehemmiyetsizdir. Yalnız Kızıldağın Süveydiyeye yakın kısmında (Aydınlılar) denilen bir kaç köy istisna teşkil eder.

Bu dağlık sahadan en mühimmi Kızıldağın şimalindeki Beylân geçidi mıntakasıdır. Dün olduğu kadar da bugün Hatayın haricî ticaretini, denizle münasebetini temin eden binnetice Hatay iktısadî hayatında mühim rol oynıyan, Hatay - İskenderun yolu buradan geçmektedir. Binaenaleyh dağlık sahada en mühim kesafeti toplıyan Beylânın zengin ormanlarına ve basit küçük mikyastaki ziraat hayatına dayanan faaliyetine bir de ticarî ehemmiyeti ilâve edilmiş demektir. Ormanlar arasında küçük küçük topluluklar gösteren köyler oldukça seyrektir. Her köyün ormanlar arasında açılmış ve pek kıymetli olan az miktardaki tarlasında yetiştirdiği mahsul ancak kendine kâfi gelebilecek derecededir. Binaenaleyh Beylân mıntakası istisna edilecek olursa dağ mıntakası hayatı kendi yağile kavrulmağa çalışan bir rejim göstermektedir.

Görülüyor ki, Hatayın en geniş bir parçasını teşkil eden bu mıntakada Kuseyr nahiyesi ve Asi vadisinde olduğu gibi her taraf işlenmiş ve ziraate elverişli bir hale getirilmiş değildir. İskenderun, Beylân

gibi şehirler ve bir çok büyük köyleri ihtiva eden bu mıntaka ekseriya Türklerle meskûndur. Bu mıntakanın tarlalar ve bahçelerinde elde edilen hububat köylünün ihtiyacına kâfi gelmez. Meyva ve sebzeler ise ancak kendi yiyeceklerini temin ederek harice satılmaz. Çünkü Ası nehrine garpten dökülen küçük ırmaklar bu dağlardan nebean ettiği halde bunlar ancak Ası vadisine indikten sonra sularından istifade edilebilir. Bu mıntakadaki köylülere para getiren şeyler çobanlık, ormanlardan keresteciliktir.

Burada büyük arazi sahibi kimseler ve emlâk sahibi şehir eşrafı olmadığından her köylünün azçok kendine göre küçük bir bahçe veya tarlası ve birkaç keçisi bulunduğundan bunlar Ası vadisindeki Alevî Türk köylüleri gibi amele vaziyetinde değildirler.

Kızıldağda bulunan bazı katran yataklarından köylüler gayet iptidaî bir tarzda istifade ederek bunları satarlar.

Hatayın cenubu şarkisinde bulunan Ordu mıntakası da dağ mıntakaları içinde ehemmiyetli bir yer tutar. Arazi yeknesak bir manzara arzetmez; kayalık, küçük düzlüklerin yeknesaklığını bozan dağlar, çamlar ve fundalıklarla örtülmüştür. Fakat ormanlarla düzlükler nisbeten azdır. Bazı kısımlar istisna edilirse burası Kızıldağ mıntakasına benzer. Tarlalar güçlükle açılmış olup pek kıymetlidir. Koyun, inek ve sığır nisbeten az olup siyah keçi çok görülür. Pek seyrek olan köyler arasında hâli arazi çok olduğu gibi sarp kayalar ve dağlardan geçen yollar da pek fenadır. Köylerde evler toplu bir halde olup köyün etrafı bağlık ve bahçelik olduğundan uzak yerlerden ilk nazarda göze çarparlar. Kuseyrde olduğu gibi her köyde toplu bir harman yeri yoktur. Bazı köylerde tarlalar köyden oldukça uzak mahallerdedir. Bu sebepten herkes hasad zamanı kendi tarlasına giderek harmanını orada yapar. Çünkü her taraf kayalık olduğundan tesadüfen trlaların köye yakın olmadığı semtler de vardır. Dağ mıntakasında ovaya ulaşmadan kuruyan derelerin ve kaynakların suları birleştirilerek köy değirmenleri vücude getirilmiştir.

İŞ HAYATI VE ZİRAATTE TEŞRİKİ MESAİ

Dağ köylerinin iş hayatında diğer üç mıntakada olduğu gibi yeknesak bir çalışma şekli tesbit etmek pek güçtür. Zira tabiatteki tenevvü bunu icab ettirir. Mülk sahibleri ekseriya köylüler arasında sivrilmiş ortahalli ailelerdir. Bunlar bazı köylülerin küçük tarlalarını satın almak

suretile diğerlerinden daha geniş toprağa sahip olmuşlardır. Her köyde böyle ortahalli bir aileye rasgelinir. Bunlar Antakyada ikamet eden Kuseyr mülk sahiplerine ve büyük arazi sahibi Amık beylerine benzemezler. Daima köylerinde otururlar, servetleri müsait olmadığından kendi işlerini kendileri görürler. Ortakçı ve maraba tutmazlar. Yalnız bir iki azap tutmakla iktifa ederler. Bunların bazılarına (köy ağası) denir. Dağ mıntakası köy ağalarının köylü üzerinde kuvvetli bir nüfuzu yoktur. Bunun sebebini şu noktalarda toplıyabiliriz:

1 — Dağ mıntakası köy ağaları köylüden çok zengin olmayıp yaşayış itibarile onlardan çok farklı değildirler. Senenin bir kısmını Amık beyleri gibi şehirde oturmazlar.

2 — Daima şehirde oturan seviye ve yaşayış itibarile köylüden çok farklı olan Ası vadisi ve Kuseyr yaylası mülk sahiplerile de kıyas edilemezler.

3 — Esasen dağ mıntakası köylüleri de başkalarının nüfuz ve tahakkümlerine alışkın değildirler.

İşte bu sebeplerden dolayı esasen seyrek ve şehirle münasebeti olmıyan dağ köylülerinin yabancı otoritesini sevmiyen bir haleti ruhiyede oldukları görülür. Uzun zamanlardanberi muayyen mülk sahiplerinin amelesi vaziyetinde olmıyan kendi küçük toprağının veya bağının sahibi veya küçük bir geçim tarzının müstakil kurucusu olan bu dağ köyleri arasında uzvî tesanütten ziyade mihanik bir tesanüt kendini gösterir.

Mıntakalarda zaman zaman halk üzerinde büyük nüfuzlar peyda etmiş zengin ailelere de rasgelinmişse de bunlar müteferrik hâdiseler olmaktan daha ileri gitmemiştir.

DAĞ MINTAKALARINDA İŞ HAYATI VE AMELELER

Burada mahsuller gibi işler de mütenevvidir. Geçim şekli her üç mıntakadakinden daha güçtür. Ası vadisinin amele hayatında bir yeknesaklık olmasına mukabil burada iş hayatı tamamen karışık bir manzara arzeder. Topraksız ve sermayesiz amele aileleri için devamlı bir iş pek azdır. Yalnız bazı köy ağaları nezdinde azablık gibi oldukça uzun süren işler bulunabilir. Amık ve Kuseyrde olduğu gibi bu gibi amele aileleri için ortakçılık ve marabacılık hemen yok gibidir. Çünkü herkes tarlasile bizzat meşgul olur. Esasen nüfusu seyrek olan dağ köylerinde en fakir ailenin bile küçük bir evi, birkaç keçisi vardır. Bunun süt-

lerini münavebe ile toplıyarak yağ ve peynir yapar, şehre indirirler. Bir yük hayvanına malik olan fakir aileler ise kiracılık veya yakın ormanlardan odunculuk veya kömürcülük yaparlar.

Dağ mıntakaları amele aileleri için mevsimine göre bazı ufaktefek işler bulunabilir. Bu aileler hasad zamanı Amık ve Kuseyr mıntakalarına giderler. Erkekleri biçincilik eder, kadınları ve çocukları başak toplarlar. Kış mevsiminde ise zeytin toplamak için Kuseyre giderler, erkekleri çırpıcılık gibi ağır işleri, kadınları ve çocukları da zeytin taneleri toplamak gibi hafif işler görürler. Dağ köylerinde katrancılık, tütüncülük ve kerestecilik, kömürcülük gibi işler de fakir ailelere kazanç temin edebilir. Fakat şurasını da kaydedelim ki dağ köylerinde sırf amelelikle geçinen ve hiçbir sermayeye malik olmıyan aileler diğer mıntakalara nazaran azdır. Bunlar esasen diğerlerine nazaran daha az verimli oan bu mıntakada tutunamazlar. Bu mıntaka halkında ortahalli aileler ekseriyeti teşkil eder. Zengin pek azdır. Bunların servet membaı başlıca tütüncülük ve hayvan yetiştiriciliktir. Bazı köyler için kerestecilik de kayde şayandır. Bu mıntakada iş fazla olmadığından başka mıntakalardan buraya amele geldiği vaki değildir. Bu sebepten dağ mıntakaları Hatay sakinleri için az çok meçhuldür.

Hulâsa bütün Hataydaki muvakkat veya mevsimlik ameleyi iki grupta toplıyabiliriz:

1 — Hatayın diğer mıntakalarından gelen muvakkat ameleler.

2 — Hatayın haricinden gelen ameleer.

Hatayda ziraat mevsiminde işsiz kalan dağ mıntakası köylüleri ile kısmen Ası ve Kuseyrden gelen bir çok işçilerdir. Serbest olan bu amele ekseriya biçincilik ve saire yaparak az zamanda işlerini görürler ve kazanclarını temin ettikten sonra köylerine dönerler. Ayni vaziyet iktısadî faaliyeti pek fazla olan garbî Anadoluda Büyük ve Küçük Menderes havzalarında görülür. Bilhassa hasad zamanında fazla ameleye ihtiyaç gösteren garbî Anadoluda bu zaman bir amele buhranı başgösterir. Bu buhrana cevap veren en mühim mendövrler ise henüz mahsulleri kemale gelmiyen Konya ovası halkile küçük sanayi nüveleri olan Çal, Buldan ve diğer şehirlerde muvakkat zaman için işsiz kalan kimseler olup garbî Anadoluya kısa bir zaman için kazanmağa gelirler. Bilâhare hububatın toplanmasından sonra da bilhassa büyük ve küçük Mendereslerde külliyetli olan incirlerin kurutulması işinde kantarcı olarak iş gördükten sonra kazançlarile sonbahara doğru

memleketlerine dönerler. Bu manzarayı Anadolunun mahsulü çok olan her mıntakasında da görebiliriz. Meselâ mahsulü çok olan Adana (Çukurova) ya civar vilâyetlerden mevsimlik amele gelerek pamuk tarlalarında çalışırlar. Hatay millî hudutlar haricinde kalmazdan evvel Adanaya gelen mevsimlik ameleler arasında Hataylılar pek çok görülürdü.

Hatayın tabiî bölgelere tekabül eden dört iktısadî bölgesini böylece tetkik ettikten sonra iş hayatı bakımından şehirlerde çalışanlar hakkında da kısa bir tetkik yapmağı gerekli buluyoruz.

İş hayatı ve yaşama tarzı Hatay şehirleri halkını başlıca dört grupta mütalea edebiliriz. Yalnız şurasını da unutmıyalım ki zikrettiğimiz vasıflar daha ziyade Antakya kasabasına uymaktadır. Esasen Hatayda Antakya en büyük şehir olduğundan verdiğimiz malûmat kısmen diğerlerine de teşmil edilebilir.

Hatay şehirlerindeki 4 grup, 1) Zenginler, 2) Hali vakti yerinde olanlar, 3) ortahalliler, 4) Eli dar olanlardır.

1 — Zenginler

a — Eşraf:

Ötedenberi büyük arazi sahibi münevver ve kibar ailelerin çocukları olup mallarının iradile geçinirler. Hataydaki nüfuzları ve yaşayışları hakkında üçüncü cildin nihayetlerinde izahat verdiğimiz eşraf sınıfı ikinci ve dördüncü cildlerimizde amillerini tesbit ettiğimiz veçhile Hataydaki servetlerini ve parlak yaşayışlarını kaybetmişler ve bugün azala azala birkaç aileye inhisar etmişlerdir ki tekrarlara düşmemek için burada bu zümreden uzun uzadıya bahsedecek değiliz.

b — Tüccarlar:

Babalarından büyük bir sermayeye tevarüs etmiş veya kendisi kazanmış kimselerle servetini piyasada kullanmağa başlamış eşraf bu zümreye dahil olur. Bunlar toptan alışveriş yapan ve Hatayın haricî ticaretini elinde bulunduran kimselerdir. Sabunculuk ve ipekçilik gibi işler de bunların elindedir. Antakyanın meşhur sabun imalâthanelerini işleten bunlardır.

2 — Hali vakti yerinde olan grup

a — Memurlar:

Bunlar hiç şüphesiz hali vakti yerinde olup küçük memurlar bun-

dan müstesnadır. Büyük memurlardan bazıları eşraf zümresinden veya zenginlerden olup bittabi bunlar ikinci grupa dahil değildirler.

b — Buhran dolayısile büyük servetlerini kısmen kaybetmiş kimselerdir. Bunlar bilhassa Antakyada epeyce bir yekûna baliğ olurlar. Bu zümre ellerinde kalan malları idare etmekle beraber görmüş geçirmiş olan ailelerini fena yaşatmamak için bazı serbest ticaretler yaparak çalışmaktan geri kalmazlar ki bu nokta üzerinde biraz duralım:

Eşraf sınıfının ticaretle iştigal etmesinin artık ayıp sayılmadığını ikinci ve dördüncü ciltlerimizde içtimaî âmillerile birlikte göreceğiz. İşte bu hâdise üzerine bu zümrenin yaptığı serbest işleri bilhassa Antakya kasabanın iş hayatında rubu asırdanberi çok görülmeğe başlamıştır. Bunların hususî bir yazıhaneleri veya mağazaları bulunmaz. Bir taraftan mallarını idare ederler, bir taraftan da kasabanın ticaret hayatında ellerindeki küçük sermayeleri işletirler. Meselâ mevsiminde zeytinyağı alıp bir tüccar yanında emanet bırakarak pahalandığı zaman satmak gibi veya kendi hesaplarına sabun pişirterek harice sevketmek gibi onları daimî surette işgal etmiyen işler yaparlar. Çünkü bunların senenin bazı mevsimlerinde köylerindeki mahsullerinin başında bulunmak ihtiyaçları olduğundan devamlı bir ticaret hayatı takip edemezler.

Bu zümre arasıra hal icar etmek, ticarî taahhütlere girmek gibi kazanç yollarına da teşebbüs ederler.

c — Yüksek tahsil görmüş serbest meslek erbabını da bu grup içerisinde mütalea etmek mümkündür. Bunlar da doktorlar, avukatlar, eczacılar, diş tabipleri ve saire gibi iş sahipleridir ki mıntakada bunların kazancı büyük bir yekûn tutmamaktadır.

Orta sermayeli tüccarlar:

Bunlar da bazı tâli kısımlara ayrılırlar.

a — Manifaturacılar, tuhafiyeciler ve saire gibi muayyen bir grup mal satan orta sermayeli tüccarlardır. Bunların müşterisi hem şehir halkı hem de köylüler olup mallarını bizzat kendileri büyük şehirlerden gidip getirirler.

b — Hem toptan, hem perakende gıda malları satan tüccarlardır ki bunlar hem şehir ve hem de civar köylerle alışveriş ederler. Bunlar mallarını Hatay dahilindeki büyük tüccarlardan alırlar.

c — Ötedenberi muayyen bir zümre esnaf tarafından benimsenip

satılması mutat olmıyan ve hergünkü ihtiyaca cevap vermiyen eşyayı satanlar. Bunlara Hatayda (hurdavatçı) derler. Bunlar mallarını gidip büyük şehirlerden getirirler.

Müşterileri hem şehir halkı, hem köylülerdir.

3 — Ortahalliler.

a — Küçük sermayeli esnaf. Bunlar yalnız şehir halkı ile alışveriş ederler. Bunlar halka günlük yiyeceklerini satan kasap, bakkal ve saire olup küçjük dükkânlarda çalışırlar.

b — Küçük san'atkârlar:

Bunlar küçük bir sermaye ile çarşı içerisindeki atölyelerinde çalışan san'atkârlar olup sınaî ve iktısat kısmımızda kendilerinden mufassal bahsediyoruz. Koza ve ipek fabrikatorlarından başka şehir içinde iş veren zümre bu küçük san'atkârlardır. Şimdiye kadar saydığımız diğer tüccarlar, hep kendi işlerini kendileri görürler ve nadiren bir kâtip kullanırlar. Fakat bu küçük san'atkârları iş veren sınıf demekle zengin olduklarını işaret etmek istemiyoruz. Ortahalli olan bu esnafın Avrupa emtiasının rekabeti karşısında ancak ortahalli olduklarını görüyoruz. Bunlar içerisinde hali vakti yerinde olanlar az olduğu gibi fakir olanlar da bulunur. Fakat babasından kalmış atölyesini her şeye rağmen kapatmak istemez.

4 — Eli dar olan grup. (Amele aileleri)

a — Daimî ameleler: Bunlar sermayesiz fakat küçük bir san'atı bulunan ameleler olup küçük san'atkârlar yanında çalışırlar. Aldıkları para ile yaşayışları pek mütevazıdır.

b — Muvakkat ameleler.

Bunların ne sermayesi ve ne de san'atı vardır. Devamlı bir iş tutmazlar. Hergün hem geçinecek para kazanmak ve hem de iş aramak mecburiyetindedirler. Hamallar ve inşaat amelesi gibi. Şunu da kaydedelim ki eskiden İstanbulda olduğu gibi Hatayda da hamallarda gedik usulü yoktur. Şehir halkının iş hayatını bu gibi gruplara ayırdıktan sonra şunu da ehemmiyetle kaydedelim ki her grup aile arasında küçük emlâk sahibleri bulunabilir. Meselâ Kuseyrde ufak bir tarlası, bir kaç ağaç zeytini, Ası vadisinde bir tek bahçesi olan küçük bir tacir veya bir san'atkâr her zaman tesadüf edilen hallerdendir. Bunlar bu mülkü satıp sermayesini veya atölyesini genişletmeğe teşebbüs etmezler.

Hatayda mülk satmamak eski bir itiyattır. Hatta bu yüzden son senelerde birçok kimseler Suriye ve Büyük Lübnan veya ziraat bankalarına borçlanarak mallarını rehin etmişlerdir. Bankanın faizi malın iradından çok yüksek olduğu halde gene baba yadigârı olan malları satıp borçlarını ödemeği istemezler.

Hatayda ziraat :

Hataydaki ziraat hayatı küçük sermayelere istinad eden bir ziraattır. Çok itina edilmez, geniş sahadan azamî randıman da temin edilememektedir. Ziraat faaliyeti bakımından başta gelen mıntaka Amık ovasıdır. Bilâhare Kuseyr yaylası ve Ası vadisi gelir. Bu sahalarda zengin kimselerin idaresinde olan toprakların işletilmesi bir çok şekillerde olur. Bunları aşağıda göreceğiz. Her ne şekilde olursa olsun topraktan azamî randımanı temin maksadile o nisbette fazla para sarfedilemez. Toprağın kuvvetlenmesi münavebe ile temin edilmektedir. Bu münavebede yerin göre dinlendirmek ve yerine göre mütenevvi mahsul yetiştirmekle mümkün olur. Şimdi ziraat hayatını şu maddelerde tetkik edelim: •

Başlıca ziraat mahsulleri :

Hatayda ekilen başlıca ziraat mahsullerinden başta hububat gelmektedir. Bu maddeler buğday, arpa, mısır, darı, yulaf, çavdar ile pamuk, susam, pirinç, patates, bakliye fasilesi, verdiye fasilesi nebatları, tütün, üzüm ve külliyetli meyvedir.

Buğday :

Hatayda buğday bilhassa Amık ovasında ve Kuseyr yaylâsında ekildiği gibi Ası vâdisinde de ekilmekte olup buradaki mahsul ihtiyaca kâfi gelmez. Dağ mıntakasında da köylüler de kendi zahirelerini temin için bir miktar ekerler. Hatayda iki türlü buğday vardır:

a) Amık buğdayı,

b) Beyaz buğday (muhtelif cinsler).

Amık buğdayı halk tarafından daha rağbet kazanmıştır. Her ne kadar rengi esmer ise de bulguru çok lezzetli olmasından dahilî ticarette en çok yer tutan buğdaydır. Beyaz buğday ise beyaz ve nisbeten ekimi daha azdır. Akdeniz havzasında ve Türkiyede olduğu gibi sert ve yumuşak buğdaylardan Amık buğdayına tekabül edeni daha ziya-

de sert buğday ve beyaz buğdaya tekabül eden de yumuşak buğdaydır.

Sonbaharda zeredilen ve bütün kış yerde kalan buğday mayiste kemale gelerek biçilir.

Buğdayın sarfiyatına gelince; bugün umumiyetle buğday ekmeği yenir. Yalnız bazı sahalarda ezcümle Kuseyr yaylâsile dağ mıntakalarında buğday ekmeği lüks hayata girdiğinden, yedikleri en fazla darı, arpa ve karışık ekmeğidir. (Karışık, buğday, darı, arpa ve nohuttur). Buğdayın bilhassa Amık buğdayı ile yapılan bulgurlar Hatayın belli başlı gıdasını temin eder. Hatayda yalnız fakir halk değil zenginler bile pirinçten fazla bulgur sarfederler. Buğdayın ekildiği saha 31.000 hektar olup yıllık verimi vasatî 2.400,000 kilodan fazladır.

Arpa :

Hatayda buğdayın yetiştiği sahalarda umumiyetle arpa da yetişmektedir. Arpa yetişmesi bakımından başta Amık ovası gelir. Bundan maada Kuseyr yaylâsı ve Asi vadisinde yetiştiği gibi az miktarda da dağlık sahada yetişmektedir. Arpa umumiyetle son baharda ekilir ve ilk yazda hasad edilir. Hatayın en iyi arpa cinsi ise (şatır arpa) dır. Dolgun ve özlü olan bu arpa ekmek yapmakta fazla kullanılmaktadır. Türkiyedeki biralık arpa cinsine benziyen bu arpadan Hatayda bira imal edilmez. Ekilen saha 6.500 hektar olup hasılat 720,000 kilodan fazladır.

Mısır :

Hatayda mısır ziraatı buğday ve arpa ziraatına nazaran daha ehemmiyetsizdir. En ziyade Amık ve Ası vadisinde yetiştirilen mısır o kadar mühim değildir. Amıkta serpilerek ve bilâhare aralanma ile yetiştirilen mısır Asıda tarlaların sınırlarında sıra halinde dikilir. Ve Ası vadisinin dekorasyonunu artırır. Mısır umumiyetle baharda ekilir ve ilk yazda mahsul alınmıya başlanır. Mısırın Hataydaki sarfiyatı ehemmiyetsizdir. Ancak dağ mıntakalarında ekmek yapmakta az miktarda sarfedilir ve Hatayda (kavurga) tabir edilen kıtır yapmakta da kullanılır. Ekilen saha 200 hektar olup yıllık hasılat 9.000 kilodan fazladır.

Yulaf :

Daha ehemmiyetsiz olarak ekilen yulaf ise Amık ovasında ve Kuseyrde yetişir. Sonbaharda ekilerek kışlık buğday zamanında kema-

le gelen yulaf haziranđan evvel hasad edilir ve hayvanların gıdasını teşkil eden yulaf sarfiyatı Hatayda pek ehemmiyetsizdir. Sahası 7.800 hektar olup senelik hasılat 630.000 kilodan fazladır.

Beyaz darı :

Hatayda bilhassa Amık ovasında yetiştirilen beyaz darı ilkbaharda ekilir ve yazın kemale gelir.

Beyaz darının Hataydaki sarfiyatı mısırdan daha fazladır. Bunları kavurarak nadiren bir nevi kıtır (kavurga) yaparlar. Ve mühim miktarda un haline getirerek ekmek yapmakta kullanırlar. Ve külliyetli miktarda harice sevkedilir.

Patates:

Hatayda patates ekilen saha dağ mıntakasıdır. Ziraat ehemmiyeti o kadar fazla değildir. Esasen Hatayda patates ancak yemek yapmakta kullanılır. Patates cinsi yerli ve Fransız tohumudur. Fakat Fransız tohumu muhite intibak ettirilmediği için tohum çabuk bozulmuştur. Yerli tohum ile istihsal edilen patates daha makbuldür.

Pirinç :

Hatayda pirinç sahası yine Amık ovasıdır. Az mikdarda Kömür çukuru civarında da yetiştirilir. Kalite itibarile o kadar güzel olmıyan pirinç ziraati büyük bir ehemmiyet göstermez. Hattâ Hatayın ihtiyacına bile kâfi gelmemektedir. Esasen prinç de lüks hayatın gıdasıdır. Fakir olan köylünün pirinci, bulgurudur. Pirince tahsis edilen saha 190 hektar kadar olup yıllık hasılat 18.500 kilodan daha fazladır.

Pamuk :

Hatayda pamuk ekilen yer yine en fazla Amık ovasıdır. Fakat pamuklar halite itibarile büyük bir ehemmiyet göstermezler. Elyafı kısa, rengi çok beyaz değildir. Pamuğun cinsi de vaktile Mısır ve Hint tohumlarının birleştirilmesile elde edilen ve Adanada parasız dağıtıldığı için (iane) adını taşıyan pamuk cinsidir (1). Binaenaleyh Adananın eski pamuk cinsine tekabül eden bu pamukların da verimi ehemmiyetsiz ve ticarî kıymeti de azdır. Ekilen saha 300 hektar olup yıllık hasılat 10.500 kilodan fazladır. Pamuk ziraatı gitgide inkişaf etmektedir.

(1) Bu iane cinsi hakkında biraz malûmat verelim. Malûm olduğu veçhile Mısırda pamuk bugün olduğu kadar dün de mühim bir hususiyet göstermiş bulu-

Hatayda bundan maada yetişen ziraat mahsulleri bakliye fasile - sinden (nohut, mercimek, bakla, bezelya, küşne) ile susam ve diğer maddelerdir. Bunların çok yetiştiği sahalar Amık ovası, Ası vadisile Kuseyr yaylâsıdır. Ası vadisinde bu maddelerin ziraatine tahsis edilen yerler vadi yamaçlarıdır. Ve yamaçlarda yapılan bu ziraatte Akdeniz-de görülen (taraça ziraati) şeklindedir.

Hulâsa ziraat mahsullerini kaydettiğimiz Hataydaki mezru sahaları da büyüklüklerine ve verimlerine göre üç grupta toplıyabiliriz:

1) Büyük arazi,

2) Orta arazi,

3) Küçük arazi.

Bunlardan ziraate müsait olan en büyük arazi Amık ovasında görülür. Orta arazi ise Kuseyr yaylasında ve kısmen de Arsuz ve civarındadır. Küçük araziye ise ancak dağlık sahalarda açılan ormanlar arasında tesadüf edilir.

Ziraat şekilleri :

Hatayda ziraat şekilleri modern olmıyan bir usuldür. Saban ziraatı sahanın en karakteristik ziraat şeklidir. Ve çekme hayvanları da öküz ve mandadır. Son yıllarda ziraat biraz makineleşmiye başladı ise de bu usul taammüm etmemiştir. Zira her şeyden evvel ziraat memleketi olan Hatayda eski an'aneleri kökünden atarak yeni bir usulün taammümü büyük sermayeye mütevakıf olduğu gibi mühim bir zaman meselesidir. Ziraat makineleri ancak Amık ovasında görülmektedir.

Ziraat şekillerinde hem dar ve hem geniş usul görülmektedir. Dar usulün ziraatı ancak kesafeti pek fazla olan Ası vadisindedir.

---

nuyordu. Şüphesiz bunda en büyük âmil tabiî şartların mevcut olmasıdır. Eskiden Mısır Osmanlılar idaresinde iken pamuğa ayni derecede ehemmiyet vermişlerdi. Bu ehemmiyet bilhassa Mehmed Ali Paşanın Mısır valisi olduğu zamanda fazla görülür. Mehmed Ali Paşa bu zaman Hind ve Amerikan pamuk cinslerini birleştirerek Mısıra yeni bir pamuk cinsi hediye etmişti. Azamî randımanı görülen bu pamuğun methi etrafa yayılınca Osmanlıların Adana valisi, Mehmed Ali Paşaya müracaat ederek bu tohumlardan istemiş ve köylü arasında rağbet kazanması için de halka bedava dağıtmıştır. Bunun için iane adını taşıyan bu pamuk cinsi de Hataya kadar gitmiştir. Zira pamukların tohumlarındaki renklerinin hususiyeti, iane cinsinin gösterdiği evsafı arzetmektedir.

Sulama ziraatı :

Hatayda Akdeniz sulama ziraatının tipik bir şekli görülür. Yazları kurak mevsime tekabül eden bu sahada da ekseri mahsuller sulanarak yetiştirilir. Anadoludaki sulamaya benziyen bu sahanın irva ve iskasında tipik olan şekiller de mevcuttur. Umümiyetle sulardan istifade şekli iki türlüdür.

1) Arık denilen cetvellerle sulama (Asıya dökülen akar sulardan istifade).

2) Dolaplarla sulama (yalnız Ası nehrinden istifade).

Cetvellerle sulama bilhassa su seviyesi yüksek olan ve Asıya dökülen sular sahasında yapılır. Cetvellerle sular bahçelere sevkedilerek istenildiği gibi sulanır.

Daha enteresan olan sulama şekli ise dolaplarla sulamadır. Bu dolaplar Ası nehri kenarına oturtulmuş 10 metre kutrunda tahtadan yapılmış büyük dolaplar olup akar suyun akış kuvvetile dönerler. Bu dönme esnasında dolabın kovaları yukarı yükselirler ve sularını tahta cetvellere boşaltırlar. Bu suretle oldukça mühim bir irtifaa kadar yükselmiş olan su yine meyilli su yolları ile bahçelere kadar sevkedilerek sulanır. Bu dolapla sulama bilhassa Ası vadisinde çok fayda temin eder. Burada derinde olan sular bu suretle istifdeli bir hale sokulmuş olur.

Hataydaki sulama kültürü çok eski bir tarihe mâliktir.

Menşei Orta Asya olan sulama kültürü şarktan Akdenize göç ederken en müsait saha Suriye bilhassa Şimalî Suriye olmuştur. Bu kültürün en mühim şekli de bugün Hatay mıntakasında Ası vadisinde göze çarpar. Şark vilâyetlerimiz ile Orta Anadoluda bu sulama şeklinin benzerlerine tesadüf olunur.

Meyve :

Hatayda meyve ziraatı da mühim bir yekûn tutmaktadır. Hatayın meyve ziraati için başta Ası vadisi mıntakası gelir. Bundan sonra da dağ mıntakası, nihayet ehemmiyetsiz olarak Kuseyr yaylâsı gelmektedir. Ası vadisinde meyve ziraatı o kadar fazla bir kesafet arzeder ki adetâ monokültür bir mahiyet iktisap eder.

Dağ mıntakalarında ise meyvenin her cinsine rastgelinirse de bu-

rada meyvecilik fazla inkişaf etmemiştir. Bunların başlıca sebepleri şunlardır:

1 — Dağlardan çıkan suların büyük bir kısmı ancak ovaya indikten sonra kendilerinden bahçe sulamak hususunda istifade edilmesi.

2 — Bahçelerde çalışacak amelenin bulunmaması.

3 — Dağ köylerinin yolları muntazam olmadığından istihsalatın nakli hususunda müşkülât çekilmesi.

Hatayın meyveciliği bilhassa Ası vadisinde çok inkişaf etmiştir. Bu vadide münhasıran meyva yetiştirmekte olan bahçeler yoktur. Ancak meyva ağaçları dutluklar arasında görülür. Bunların dut ağaç - larına nisbeti Harbiye ve Düver gibi bazı mıntakalarda fazla ve bazılarında ise azdır.

Ası vadisindeki meyveciliğin inkişafındaki başlıca âmiller şunlardır :

1 — Vadinin düzlüklerinde akar suların çok bulunması gerek Ası nehrinden, gerekse bu nehre dökülen sulardan meyva bahçelerini sulama hususunda kolaylıkla istifade edilmesi.

2 — Meyva ağaçları için lâzım gelen amelenin çokluğu, meyva bahçelerinin ayni zamanda dut bahçeleri olduğunu yukarıda görmüştük. Bu bahçede ikamet eden ve çalışan daimî amele aileleri dut ağaçlarını yetiştirmekte olduklarından ağaç bakımından anlıyan kimseler - dir. Bundan başka böcekcilik senenin muayyen aylarını işgal ettiğin - den bunlar meyve ağaçlarına bakmaya çok müsait vakit bulabilirler. Esasen meyve ağaçları dut ağaçları arasına serpilmiş olduğundan bu ağaçların ameleliği onları sureti mahsusada işgal etmiş olmaz.

3 — Ası vadisi düz bir mıntaka olduğundan yolları muntazam ve çoktur. Bu itibarla meyvelerin nakli kolay ve ucuzdur.

4 — Halep gibi meyvasız ve kalabâlık bir şehre yapılmış asfalt yol Ası vadisi meyvelerinin ucuz ve kolay satılmasını mümkün kılmıştır.

5 — Son zamanlarda ipek fiatlarının sukut ederek ipekçiliğin azalması üzerine dut bahçecilerinin çarnaçar meyvacılığa ehemmiyet vermesi.

Burada kaydedelim ki bir çok bahçelerde dut ağaları kesilerek yerine meyve ağaçları dikilmiştir.

Bundan on ve on iki yıl evveline gelinceye kadar Hatayda meyve-

cilik bu derece inkişaf etmiş değildi. Bu halin başlıca âmilleri şu idi:

1 — Yolların fena olması, meyve fiatlarının yol bedelini korumaması.

2 — İpekçiliğin inkişaf etmiş bir halde olması bahçelerde ame - lenin meyvecilikle işgale vakit bulamaması. Hattâ öyle vaziyetler olmuştu ki bahçevanlar kendi yiyecekleri için yetiştirtikleri meyva ağaçlarını keserek yerine dut dikerlerdi.

Ası vadisi Ası nehrinin sürükleyip getirdiği allüviyonlarla mümbit ve mahsuldar bir mıntaka olmuştur. Meyve ziraatına müsait kabili nüfuz ve kimyevî terkibi itibarile zengin olan bu topraklarda meyve ziraatı azamî kesafetini kazanmıştır. Eskiden bilhassa 1918 den evvel bütün Ası vadisini dut ağaçları kaplamakta idi. Bilâhare ipek ehemmiyetinin azalması yüzünden az zamanda dut ağçlarının yerine meyve a - ğaçları kaim olmuştu. Bunun sebebi ipek kozası fiatlarının sükûtundan başka sulama kültürünün mütekâmil oluşu ve amele bolluğudur. Se - nenin ancak koza toplama zamanında fazla meşgul olan ameleler diğer zamanlarını meyve bahçelerinde geçirirler. Mıntakada istihsali artırmak kadar da mühim olan mesele bu maddeleri ihraç etmek oldu - ğundan Ası vadisi buna da sahip olmasile büyük bir ehemmiyet ka - zanmıştır. Bugün istihsal etmiş olduğu meyvelerinin çoğunu Halebe sevkettiği gibi Beylân yolu ile de İskenderuna göndererek ihraç eder.

Yalnız burada şunu da kaydetmek lâzımdır ki 1918 den evvel mıntakada dutlukların yer kaplaması sebepleri:

1 — Henüz yolların inkişaf etmemesi yüzünden nakli müşkül olan meyve yerine nakli kolay olan ipeğin yer alması.

2 — Henüz sun'î ipeklerin geniş mikyasta tekâmül etmemesi yüzünden bilhassa Avrupada ipeğe karşı olan talebin fazlalığı.

3 — Kesif olan insan grupuna fazla iş temin edilmiş olmasıdır.

Bilâhare 1918 den sonra meyva ziraatinin artması sebeplerini ise yukarıda saydığımız imkânsızlıkların temin edilmiş olmasında arıyabiliriz. Yolların inşasile pek yakın olan sahaların meyva ihtiyacını temin etmek, binaenaleyh meyveye karşı talebin çoğalması ve canlanması.

Bu meyvacılığın daha avantajlı olan neticelerinden bir diğeri de ipek kadar fazla ameleye ihtiyaç göstermemesi bundan başka istihsalinde muvakkat bir zaman için olsa bile muayyen bir sermayeye dayanmaması ve piyasaya çıkıncıya kadar da bu paranın tedahülde kalması meseleleri mevzuu bahsolamazdı. İktısadî oduğu kadar yukarıda kay-

dettiğimiz gibi tabiî imkânların da toplanmış bulunması Ası vadisinin meyva ziraatini doğurmuş, binnetice Hataydaki meyvacılık ehemmiyetini iktisap etmiştir.

Başlıca meyveleri :

Üzüm, zeytin, kayısı, şeftali, portakal, limon, incir, badem, fıstık, elma, armut, ceviz, erik vesaire..

Üzüm :

Hatayın Amık ovası müstesna hemen her tarafında üzüme tesadüf edilir bilhassa siyah olan üzümlerin arasında razaki de mühim bir yer tutmaktadır. Ası vadisindeki üzüm asmalarının hususiyeti uzun ve ağaçlara tırmanmış şekilde olmasıdır. Garbî Anadoluda bu şekildeki bağlara çok tesadüf edilir. Bu vaziyet Ası vadisinin süsünü bir kat daha artırmış bulunmaktadır. Hatayda bağların kaplamış olduğu saha 5.320 hektar olup vasatî olarak 570.000 kilo senelik randıman verir. Üzümlerin bir kısmı kurutulur diğer kısmı da pekmez vesaire yapılır. Anadoluda olduğu gibi burada da köylünün mühim tatlısını pekmez teşkil eder. İhracat bilhassa kuru üzüm şeklinde Halep ve civarına yapılır.

İncir :

Hatayda incir sahası yine Amık ovası müstesna hemen her taraftadır. Yalnız Kuseyr fazla kesafet gösterir. Bilhassa yaş olarak ve dahilde sarfedilen incirlerin senevî rekoltesi vasatî olarak 160.000 kilo kadardır. Bir kısmı kurutularak sarfedildiği gibi bir kısmı da alkol istihsalinde kullanılır.

Zeytin :

Amık ovası müstesna Hatayın hemen her tarafında zeytine tesadüf edilir. Akdenizin karakteristik nebatı olan zeytin Hatayda pek yüksef istifalara kadar çıkar, zeytinlerden azamî verim temin edilmemektedir. Bilhassa toplarken ağaç dalları fazla vurmaktan mütevellit kırılır, bu yüzden bir sene için ağaç verimden akim kalır. Mahsul de her sene ayni derece olmayıp bir sene çok ve bir sene az olur. Zira ağaçlar toplandıktan sonra ertesi sene kırılan dalların neşvünemasile uğraşacağından mahsul az olur. Hatayda vasatî olarak 7.380 hektar yer kaplıyan zeytinliklerde senevî elde edilen hasılat 400,000 kilodan fazladır. Zeytinlerin

mühim bir kısmı yağ imâlinde kullanılır. Ve bunun merkezi de An - takyadır. Diğer kısmı da tane olarak muhtelif şekillerde terbiye edilerek yenir. Bütün Akdenizde olduğu gibi Hatayda da zeytin ziraatı diğer ziraatle birlikte yapılmaktadır.

Narenciye:

Hatayda narenciye sahaları bilhassa Ası vadisile Akdeniz sahil nahiyeleridir. Bunlardan portakal başta gelir. Senevî hsılat 175.000 kilodur. Başlıca portakal sahası Ası vadisile Akdeniz kıyılarında bilhassa Süveydiyede görülür. Ve iklimin müsaitliği yüzünden nzun zaman portakal ağacı üzerinde kalacağından bu itibarla turfanda yetiştirmekte mühim bir ehemmiyet kazanmıştır.

Limon ayni sahalarda kesretle yetişir. Senevî hasılat 5.000 kilo kadardır. Ancak dahilî ihtiyaca bile kâfi gelmediğinden tabiî ihracatı vaki değildir.

Turunç da bilhassa Ası vadisinde toplanmıştır. Narenciyeden bilhassa portakalın (kebbat) ve (annam) portakalı nevileri şekerleme yapmakta sarfedilmekten büyük bir rağbet kazanmıştır.

Diğer meyvelere gelince :

Şeftali Ası vadisinde olduğu kadar Kuseyr yaylâsında da yetiş - tirilen şeftalilere Hatayda mühim ehemmiyet verirler. Bilhassa son senelerde bu ehemmiyeti bir kat daha artmıştır. Şeftaliler iki nevidir:

1 — Tüylü şeftaliler,

2 — Tüysüz şeftaliler.

Bunlardan tüylü şeftaliler içerisinde de rağbete mazhar olan (acem şeftalisi) dir. Senevî hasılat 17.000 kiloyu geçmektedir.

Elma :

Dağlık saha ile beraber Kuseyr ve Ası vadisinde yetişen elmaların senelik hasılatı vasatî 32.000 kilodur. Sandıklarla Halep civarına ihraç edildiği gibi kısmı azamı Hatayda sarfedilmektedir.

Armut :

Senelik hasılat 10.500 kilodan fazla olan Hatayın armutları sulu ve iridir. Mühim miktar harice de ihraç edilir.

Erik :

Hatyda Amık ovası müstesna hemen hertarafta görülen eriğin muhtelif cinsleri vardır. Yaş olarak sarfedildiği gibi mühim bir kısmı da kurutulmaktadır.

Kayısı :

30.000 kilodan fazla senevî hasılatı olan kayısı da bilhassa Ası vadisinde ve Kuseyr vadisinde görülmektedir. Diğer meyveler gibi kayısının da mühim bir kısmı ihraç edildiği gibi kuru olarak da ticarete sevkedilir.

Badem :

Hatayda badem bilhassa Kuseyr yaylâsında fazla görülür. Senevî hasılatı 12.000 kilodan fazla olan badem en ziyade dahilde sarfedilmektedir.

Ası vadisinde fazla tesadüf edilen diğer meyvelerden mühimmi de vişnedir. Bu da ekseriya yaş olarak dahilde sarfedildiği gibi mühim mikdarda kuru olarak harice sevkedilir. Bundan maada nar ve diğer meyveler de yetişir.

Orman mahsulâtı :

Hatayın tabiî servetleri meyanında en mühim bir yer işgal eden ormanları ve orman mahsulâtıdır. Odun ve kömürünü temin eden ormanların mühim bir kısmı meşe, pırnaldır. Uzun devirlerde tahrip edilen ormanların yerini bugün orman altı nebatlarının inkişafı olan maki ve garipler tutmaktadır.

Bu maki ve garik mecmuaları bilhassa denize bakan yamaçlarda daha gürbüz ve büyük olduğu halde iç tarafda cılız ve hakikî bir karofil tip arzederler. İtina edilmemiş Hatay ormanları az bir ihtimamla daha avantajlı bir şekle sokulabilir. Bugün Hatay orman mahsulâtı arasında en mühim yer tutan çitlenbik, fıstık, gap, çam fıstığı ile cevizi zikredebiliriz. Yaprak olarak mersin, tefne ve sairedir. Bunlardan en mühimmi fıstıkla senevî 24.000 kilodan fazla hasılat temin eden cevizdir.

Hayvan yetiştirme:

Hatayın her mıntakası hayvan beslemeğe elverişli mer'alara ma-

liktir. Amık ovasile Karasu havzası en müsait yetiştirme sahalarıdır. Tabiî çayırlar mahallî hayvanatın beslenmesini temin ettikten başka bunlardan her sene takriben 4000 - 7000 ton ot istihsal edilir.

Bu çayırlarda muvakkaten beslenmek üzere her sene civar mıntakalardan sürüler getirilir. Bunlar mal sahibine muayyen bir ücret verirler. Amık ovasında bu muvakkat beslenme usulü yukarıda temas ettiğimiz gibi pek eskidenberi mevcut olup burası Cenubî Anadolu mevaşisinin merası haline gelmişti. Fakat Fransız işgalindenberi bunun arkası kesilmiştir.

Hayvan yetiştiricilik yalnız Amık ovasına inhisar etmeyip Hatayın her tarafında mevcuttur. Bilhassa dağ köylerinde çobanlık başlıca maişet vasıtalarındandır. Musadağı üzerinde Aydınlılar adile tanınan birkaç parça Türk köyü sırf hayvan beslemekle geçinirler.

Hatayın mevaşisi takriben şu rakamlarla gösterilebilir:

Feresiye	5000
Bakariye	40.000
Ganemiye	55,000
Maaziye	100,000
Manda	1.000

ZİRAÎ HAYATIN UMUMÎ DURUMU

Hatay ziraat hayatının muhtelif unsur ve maddelerini yukarıdan beri sayageldik. Bu vaziyetin bize vermiş olduğu umumî neticeleri çıkaracak olursak görürüz ki: Hatayda ziraat hayatı büyük bir yardım ve ihtimama muhtaç bulunmaktadır. Zira Hatay herşeyden evvel, belki de tamamen bir ziraat memleketidir. Şu halde ziraat maddelerinin ıslahı ve iyi olduğu kadar verimli cinslerin yetiştirilmesile dahilî ihtiyaç tamamen temin edilerek ihracat ta artırılacak olursa bu Hatay iktısadî hayatının yayımında ve inkişafında en büyük amil olacaktır.

Hububattan en mühim madde buğdaydır. Bugün Hatayın buğdaya tahsis edilen sahası 31,000 hektardır. Umum hububata tahsis edilen arazi ise 50690 hektar olduğuna göre buğdayın ekim sahası, umum hububat sahasının üçte ikisinden fazla demektir. Buna rağmen buğdayın hektar başına olan verimi 78 - 80 kilodur. İtinasız olarak yapılan ziraatteki bu verim de doğrudan doğruya Hatayın volkanik bakıyelerle zengin olan topraklarının bir yemişidir. Eğer modern usullerle zi-

raate biraz itina edilmiş olsa, alınacak randıman şimdiden tahmin edilebilir. 50.690 hektar olan umum hububat sahasının 19690 hektarında diğer maddeler ekilir ki ehemmiyet derecelerine göre arpa, yulaf, mısır, pirinç, darıdır.

Hatay ziraat hayatında bakliye fasilesine tahsis edilen saha yekûnu 7900 hektardır. Bunun da 4600 hektarını bezelye kaplar ki hasılatı 30.000 kilodan fazladır. Diğer bakliyeye tahsis edilen saha da 3300 hektar olup mühimleri bakla, mercimek, nohud, fasulyedir.

Hataydaki sanayi maddelerine gelince:

Başta pamuk gelmesine rağmen o kadar fazla bir yekûn göstermez. Zira sanayi maddelerine tahsis edilen saha ancak 750 hektardır. Bunun da yarısı pamuk ziraatine tahsis edilmiş olup yıllık vasatî randıman 10500 kilodan fazladır. Mütebaki 450 hektar saha da diğer sanayi maddeleri olan tütün, şekerkamışı ve susam zer'ine tahsis edilmektedir.

Görülüyor ki, Hatay ziraat hayatını kararkterize eden en mühim madde buğdaydır. Zira hububat, bakliye, sanayi maddeler zeriyatına tahsis edilen arazinin umum tutarı 59.340 hektar olduğu halde bunun da yarısından fazlasını buğday kaplamakta olup 31,000 hektardır. Binaenaleyh Hatay ziraat hayatında buğday monokültür bir mevki kazanmış demektir.

Ağaç ziraatine gelince: Yukarıda gördüğümüz gibi Hatayda meyvacılik mühim bir faaliyet göstermektedir. Bilhassa dut ve zeytin, mıntakanın her tarafında bulunmakla sahayı karakterize etmektedir. Buna bir de ormanları ve orman mahsulâtını ilâve edecek olursak Hatayın iktısadî hayatını tanzim eden en mühim varlığın ziraat ve tabiî maddeler olduğunu pek aşikâr görürüz. Aşağıda, sanayi kısmında göreceğimiz gibi kendi ihtiyacını ancak küçük tezgâhlarla temine çalışan Hatay, bir sanayi memleketi değil, tamamen bir ziraat memleketidir. Bu itibarla geniş mikyasta olmasa bile bir ziraî teşkilâta binnetice ihtimama muhtaç bulunmaktadır.

HATAYDA SANAYİ

Hatayda sanayi hayatı dün olduğu gibi bugün de küçük sanayi halinde bulunmaktadır. Başta el sanayii gelir. Aşağıda bahsedeceğimiz gibi Hatayda sanayi iptidaî maddesini kendisi temin eden ve ancak kendi ihtiyacına cevab veren bir şekil arzeder. Binaenaleyh herşeyden evvel bu sanayiin faal unsurları olan san'atkârları bunların muhafazakârlığını, ortaklık şekillerini, yetişmelerini ve içtimaî durumlarını gözden geçirmemiz herhalde yerinde olacaktır..

San'atkârlar:

Bugün Hatayda el san'atkârlarının yetişmesi çıraklıktan olmaktadır. Bütün esnafın resmî olmamakla beraber aralarında tesbit edilen birlikleri mevcuddur. Bu birliklere girebilmek için çıraklık çağına gelen çocuklar ebeveynlerinin münasib gördükleri san'ate girerler ve çırak olurlar. Çıraklık devresi çocuğun yaşına tâbi olduğu gibi muvaffakiyetine, kalfalığın inhilâl etmesine tâbidir. Ustalığa terfi eden kalfaların yerine çıraklar geçerler. Kalfalık devresi çıraklıktan daha uzundur. Kalfanın usta olması en mühim iştir. Zira tam yetişmemiş bir ustanın hatası şahsî olmaktan ziyade esnaf birliğine taallûk ettiği için o birliğin şerefini taşımaktadır. Binaenaleyh o, san'atın bütün inceliklerine karşı tam vukuf kazanan şahıs usta demektir. Bir san'atkâr usta olduktan sonra eğer sermayesi varsa kendine bir dükkân açar ve yahut ta ücreti artarak orada çalışır. Bu çalışma şekli de ekseriya ortaklıktır. Ortak olan iki san'atkâr masariflerini çıkardıktan sonra kazançlarını taksim ederler. Bazan da zengin olanların sermayelerile açılan atelyelerde çalışarak kazançtan birer hisse alırlar. Şu halde bugün Hatayda san'atkârlar mektebden muayyen metodlarla yetişmiş kimseler olmayıp çıraklıktan yetişmedirler. Bu tip de orta zaman Avrupa sanayiinin vaziyetini arzetmektedir. Bu yüzden sanayiin hâkim olan tarzı görenektir. Amiyane bilgiye güzel bir nümune teşkil eder.

Hatay esnafı çok zeki ve yeni fikirlidir. Bunun ve en mühim misalini yetişen evlâdlarına yalnız kendi san'atlarını öğretmekle kalmayıp ayni zamanda okutmak arzusudur. Bunu da mekteblerdeki esnaf çocuklarının mühim bir yekûn tutmasından çıkarabiliriz. Bugün Hatay-

daki talebelerin yüzde kırkından fazlasını san'atkâr çocukları teşkil etmektedir. Fakat çok zeki ve kabiliyetli olan esnaf çocuklarının bir çoğu himayesizlik yüzünden tahsilini yarıda bırakmak mecburiyetinde kalırlar. Çünkü çok hünerli ve kabiliyetli olan Hatay san'atkârlarının kazandıkları para maalesef pek az olduğundan evlâdlarının tahsilini temin için kazançlarından mühim bir hisse ayıramazlar. Binaenaleyh bu yaşa gelen çocuk daha geç çıraklığa atılmak mecburiyetinde kalır. Halbuki tahsilini bu dereceye kadar ilerletmiş olan san'atkâr çocuğuna bir san'at mektebi hazırlanmış olsa ilmî metodlar dahilinde malûmatını az zamanda genişletmiş olacak, bu müesseselerden yetişen elemanlarla Hatay sanayi hayatı da tarihî olan çerçevesinden çıkarak teknikle ilerleme yolunu tutacaktır.

Hatayın bugünkü esnaf hayatında hâkim olan şekil resmî bir tarzda olmamakla beraber Anadolunun eski lonca teşkilâtına benzer. Yukarıda kaydettiğimiz gibi bu teşkilâtta çırak, kalfa ve ustanın bütün hususî hayatlarına varıncıya kadar tavır ve hareketile alâkadar olan lonca reisi idi. Bu lonca reisine şeyhül'esnaf ta derlerdi. Tamamen gayriresmî olan bu şeyhül'esnaflık ta daima bir ailede babadan oğula intikal ederdi. Muhtelif zamanlarda muhtelif namlar altında toplanan bu birlikler 1935 te san'atkârlar cemiyeti namı altında iki grupta toplanmışlardır:

1 — Belediyece musaddak birlikleri olan esnaflar,

2 — Gayrimusaddak esnaflardır.

Fakat bu da kat'î bir toplantı olmamıştır. Zira muhtelif esnaftan teşekkül eden bu birliklerde idare müşkül bir vaziyet arzetmiştir. Hatta daha evvel 1928 de sırf marangozların kurmuş oldukları cemiyet bile maatteessüf bazı sebeblerden dolayı tam bir birlikle yaşıyamamıştır. Binaenaleyh Hatayda bugün için bütün ihtiyaclara cevab veren esnaf cemiyetleri teşekkül etmiş değildir. Şimdi sanayiin mühim unsurları olan iptidaî madde, sermaye ve mendövr meselelerini gözden geçirelim:

İptidaî madde :

Bugün Hatay sanayiine iptidaî maddeyi temin eden gene kendisidir. Esasen küçük mikyasta el sanayii şeklinde olan san'atlara külliyetli miktarda iptidaî madde ihtiyacı varit olmadığından bu iş dahile inhisar etmektedir. Ezcümle tahta sanayiine lüzumu olan keresteler dağlık sahalardan, mensucat sanayiine lüzumu olan ipek Asi nehri vadisinden, pamuk Amık ovasından ve maden sanayiine ihtiyacı olan ma-

denini de ekseriya haricden temin etmektedir. Hatayın umumiyetle bu iptidaî maddelerin işlenmesinde lüzumu olan enerji küçük mikyasta beyaz kömürle kol ve bacak kuvvetine ve kısmen de elektriğe dayanmaktadır. Alelûmum el sanayiinde görülen küçük tezgâhları idare eden bacak ve kol kuvvetidir. Gıdaî maddeler sanayiinde, değirmenlerin işletilmesinde en mühim memba beyaz kömürdür.

Mendövr

Hatay sanayi hayatında amele temini en kolay bir iştir. Zira iptidaî madde hazırlıyan Ası vadisinde en mühim iş gören unsur Alevî Türklerdir. Hatta sanayi hayatındaki en ağır işler de bunlarda toplanır. Zira umumî bir tasnif yapacak olursak:

Alevilerin san'atları: Çıkrıkçılar, bıçakçılar, demirciler, kalaycılar, kireççiler ve saire..

Sünnî Türklerin san'atları: İnce marangozlar, araba yapanlar, saraçlar, kunduracılar, halı ve kumaş örücüleri ve saire..

Hıristiyan ve Ermeni unsurlarında ise mühim san'atları mücevherci lik, kısmen duvarcılık ve küçük tahta san'atları (tarakçılık, kaşıkçılık) görülür. Maamafih her unsurun muayyen bir zümrede topluluklarından ziyade her işte çalışmaları da göze çarpar.

Sermaye:

Hatay sanayi hayatı küçük mikyasta yapılan san'atlar olduğundan fazla sermayeye lüzum göstermezler. Binaenaleyh büyük sermayeler üzerine kurulan fabrikalardan beklenilen muayyen verimler mevzuubahs değildir. Ancak çalıştığı zaman kısa zaman için tedavüle konan sermayelere dayanan koza fabrikalarını kaydetmek icap ederse de bunlar da müşterek sermayelerle temin olunmaktadır (1). Şehirlerin diğer ihtiyaclarına karşı teşkilâtların sermayeleri de şahsî olmaktan ziyade resmî bir vaziyet arzederler. Şu halde Hatay sanayi hayatında hâkim rol oynıyan sermayeler küçük olduğu kadar da vadesiz olan meblâğlardan ibarettir.

Başlıca san'atlar:

Hatayda göze çarpan başlıca sanayi tahta, kumaş, deri, maden, mesken, sabun, koza işlerile gıdaî san'atlardır.

---

(1) Çünkü bu fabrikalarda mahsul zamanı toplanan külliyetli kozaların ekserisi emanet maldır. Küçük sabun fabrikalarında ayni hal vakidir.

Tahta işleri:

Hatayda tahta sanayii ekseriya büyük fabrikalar halinde değil; el tezgâhları vaziyetindedir. Ve bu sanayii de iki grupta toplıyabiliriz:

1 — Kaba tahta işleri,

2 — İnce tahta işleri.

Kaba olan sanayie alelûmum tahta işlerile arabalar ve saire girer. Bu meyanda Ası üzerinde kurulan büyük tahta dolabları da bu kısma ithal edebiliriz. Bu dolablar gayet muntazam olup bütün aksamını yeniden yapmak pahalıya malolur. Bu yüzden her sene muayyen bir parçasını tamir ederek birkaç senede bir tamamen tamiri yapılmış bulunur. Araba sanayii de burada mühim bir mevki tutar. Arabalar da garbî Anadolu ve bilhassa İzmirde olduğu gibi at için iki tekerlekli olur ve yahut ta bilhassa şarkî Anadoluda olduğu gibi öküze çektirmek için dört tekerleklidir.

Hataya hicrî 1293 ten sonra gelen muhacir akınından sonra bilhassa Rumeli tipi dört tekerlekli arabalar taammüm etmiştir.

İnce tahta işlerine gelince; bunlar eski Şam kakmacılığı ismile şöhret bulmuş Abbasiler devrinde başlamış olan Türk kakmacılık sanayi tipinin bugünkü yaşıyan branşına tekabül eder.

Bu sanayi ile de bugün kakma dolab, sandıklarla diğer oda takımları çok itinalı bir şekilde yapılır. Bundan maada tahta sanayiine ithal edebileceğimiz diğer küçük el san'atları da tarakçılık, kaşıkçılık ve sairedir (1).

Kumaş sanayii:

Hatayda dokuma sanayiine gelince bu sanayi de iptidaî şekilde ve el san'atları vaziyetindedir. Bugün basit olan bu el tezgâhlarını da gördükleri işe göre dört kısma ayırabiliriz:

1 — Abacı tezgâhları,

2 — Çulha tezgâhları,

3 — Halı tezgâhları,

4 — Mazman tezgâhları.

Abacı tezgâhile ekseriya bükülmüş kıl iplikle kilim, aba ve perde dokunur.

Çulha tezgâhile daha ince işler yapılır. Zira mekikten maada bastırmakta mühim iş gören yardımcı manivelâ mevcuttur. Pamuk ipliğin-

(1) Bunların nasıl yapıldığına dair en ince teferrüat üzerinde fazla malûmat P. Bazantay'ın «Antakya sanatı üzerine bir anket» adlı kitabında mevcuttur.

den bu tezgâhlarda çarşaf, yatak örtüsü, perde, gömlek, şalvar ve entariler dokunur.

Halı tezgâhları daha basittir. Ve halı yapmakta kullanılır. Bundan maada mazman tezgâhı keçi kılından yapılan örgülerde istimal edilir. Bunlar da zeytin torbası, heybe, çoban torbasi ve çuvallardan ibarettir.

Bu tezgâhlarda dokunan diğer mensucattan bilhassa evlerde kadınlar tarafından dokunan pamuklu bezler mühim mevki tutarlar. Bu vaziyet tıpkı Anadoludaki vaziyet gibidir. Orta ve şarkî Anadoluda evinin işini bitiren ev kadını boş zamanlarını tezgâhı başında geçirir ve dokuduğu bezle evine lüzumu olan eşyayı yaptıktan maada fazlasını da satar. Bu vaziyet Hatayda daha fazla köylerde görülür. Esasen evinin işi daha az olan kadın, müsait zamanlarını tezgâhı başında veya elişlerile meşgul olur. Bu tezgâhlar gerek dükkânlarda ve gerekse evlerde ekseriya toprak zemine açılmış bir çukur içine yerleştirilir. Tezgâhların mühim bir kısmında dokunan basmalara renk vermek işi de Hatayda enteresan bir şekil arzeder. Basmaların rengi ekseriya Hatayda yapılan boyalarla boyanır. Yeşil, kırmızı, sarı.... gibi birçok renklerde kullanılan malzeme nar kabuğu, ceviz kabuğu, sovan kabuğu tanen ve saire nebatî maddelerden istifade ederler. Bunların imtizacı ve güzel renklerin bulunması ve sabitliği en mühim noktadır. Bu da san'atkârların sırrıdır. Ustalık derecesi boyaların imtizacile gösterilir.

Bu basit olan dokuma sanayiine bir de keçe işlerini ilâve edebiliriz. Bu da tıpkı Anadoluda olduğu gibi keçeciler tarafından yapılır. Bunların yaptıkları şeyler de hayvanlarda eğerlerin veya semerlerin altına konan keçelerle çoban ve devecilerin kepenekleridir. Dokuma sanayiine bir de Antakyadaki makineleşme faaliyetini ilâve edebiliriz. Ası vadisinin ipeği bugün Antakya ve etrafında işlenir. Ve ipeklerin bir kısmı ihrac edildiği gibi diger bir kısmı da buralardaki fabrikalarda dokunur. 1918 den sonra yukarıda bahsettiğimiz gibi bir çok iktisadî meseleler yüzünden ipek ihracatı azalınca bu sanayi Antakyada mecburî olarak revac görmüştür. Bugün bu ipekli kumaşlar harice çıkarılmaz. Zira Hatayın ihtiyacına bile kâfi gelmediği gibi bugün istimali çok azalmıştır.

Deri sanayii:

Hatayda deri sanayii dün olduğu gibi bugün de umumiyetle Ası nehri kenarında yerleşmiştir. Antakya şehri kenarındaki büyük taba-

kanede bütün deri san'atkârları toplanmıştır. Burada iptidaî denecek derecede değildir. Bölgeden toplanan deriler burada terbiye edilir.

Bu derilerin kullanma yeri de deri işleri sanayiinde eğer, semer, koşum takımları ve sairede olmakla beraber mühim mikyasta kundura imalinde kullanılır.

Maden elişleri:

Hatayda bugün maden sanayii tamamen el san'atları şeklindedir. Ekseriya eski maden parçalarından elde edilen hurdaların dökümleri pek ehemmiyetsizdir. Basit olan ocaklarda demir bükülür ve istenilen şekle konur. Ustaların göreneği üzerine müstenit olarak su verilir, çelik imal olunur. Bu suretle güzel bıçaklar yapan ustalar vardır. Diğer maden san'atları da böyle basit bir şekildedir.

Çamur sanayii:

Hatayda çamur sanayii mühim bir mevki işgal eder. Bilhassa Ası vadisinde ve kilce zengin sahalarda bu sanayiin ocaklarına pek çok tesadüf edilir. Burada tıpkı Anadolu usulü gibi çanak çömlek ve saire imal edilerek etrafa gönderildiği gibi bilhassa inşa malzemeleri olan tuğla, kiremid yapılır. Yalnız Antakya şehri dahilinde ve Ası nehrnin sağ sahilinde dokuz adet kiremit ve tuğlacı atelyesi vardır. Bunların bir tanesinde modern, diğerlerinde eski usullerle çalışılır. Atelyelerin ekserisi hıristiyan ve Ermenilere aittir. Amele olarak Aleviler bulunur. Bugün Hatay evlerinin umumiyetle ikinci katları ahşap olup bunların da çatı dolmaları tuğladandır. Anadolunun bazı köylerinde tesadüf edildiği gibi çatıları toprak damlar Hatayın köylerinde çok görülür. Bununla beraber kiremidin bolluğu karşısında bu çatılar kiremitle kısmen örtülmeğe başlamıştır. Tarihî devirlerde olduğu gibi Hatayda bugün elân yaşıyan kiremit sanayii mühim bir yer işgal etmektedir. 1930 senesindenberi Ası nehrinin sol sahilinde bir çimento plâk atelyesi açılmıştır. Bu atelyenin alet ve edevatı, desenleri Fransadan çimentosu ise Çekoslovakyadan getirilmektedir.

Bu küçük imalâthanenin çıkardığı bir senelik plâk adedi 75 bin olup şehrin ihtiyacına kâfi gelmemektedir. Ve gene buna yakın bir miktar İskenderun, Lâzkiye ve Beyruttan ithalât yapar. Bu imalâthanede çalışan amele ve patron kâmilen Sünnî Türklerdir. Hatayda diğer mühim olan bir sanayi de sabun sanayiidir. Bu sanayi de hemen tamamen Antakyada toplanmış gibidir. Sabunculuk burada pek eskidir.

Gıdaî san'atlar:

Hatay gıdaî san'atlarının başında değirmenler gelir. Burada gene tabiat kuvvetlerinden istifade ederek işletilen değirmenlerin başında su değirmenleri gelir. Su değirmenlerini kesretle Ası nehri vadisinde ve küçük akar suların dağdan ovaya indikleri sahada görürüz. Bilhassa buğday öğütülen bu değirmenlerde diğer kırma ve ince, kalın işleme tertibatları da mevcuttur. Hatay köylüsünün esas gıdasını darı ve arpa teşkil ettiği gibi buğday ve ondan yapılan bulgurdur. Bilhassa İskenderun, Antakya gibi büyük şehirlerde yalnız buğday yenir. Bu şeşehirlerde bunun için hamur sanayii de muhtelif şekiller almıştır. Ezcümle bazı hamur işi yapan küçük fabrikalar olduğu gibi ekmekler de daha itinalı yapılır.

Hulâsa:

Yukarıdanberi kaydedegeldiğimiz Hatay sanayii küçük sermayelere dayanan küçük el san'atlarından ibarettir. Binaenaleyh bölgenin bu sanayii ancak mahallî ihtiyaçlarına cevp veren bir sanayi olduğundan buhranla hiçbir alâkası olamaz. Hatta kendi ihtiyacını kendi temin eden yani kendi yağile kavrulan bir rejim arzeder. El sanayiinin himayesinde en büyük âmil bu rejim olmuştur. İptidaî maddesini kendi temin eder. Ucuz amelesile maliyet fiatı az olan sanayi mahsullerini dahilde rakipsiz olarak satabilir. Bugün büyük sermayelerle kurulmuş geniş mikyastaki sanayi Hatayda mevvcut değildir. Esasen her şeyden evvel ziraat memleketi olan Hatayın makineleşmesi için iktısadî hayatında büyük değişmelere muhtaçtır. Zira böyle bir sanayie lüzumu olacak iptidaî madde temini meselesi fabrikayı kurmadan daha mühimdir. Bu da uzun zaman sermayenin temerküzünü mucip kılacak ve iptidaî maddenin tohum istasyonlarında ıslahından sonra mahallî mahsulâttan azamî randıman temini meselesi büyük sermayelerin uzun zaman gelirsiz kalmasını intaç edecektir. Yalnız Hatay bölgesini karakterize eden bir madde için makineleşme herhalde büyük faydalar temin edebilir. O da ipek sanayiidir.

Bugün Antakyada toplanan Ası vadisi ipek mahsulâtından burada ancak telleri çıkarılmakta ve ipek de ham vaziyette bir kısmı basit tezgâhlarda işlenmekle iktifa edilmektedir. Binaenaleyh ipek sanayiinin Antakyada genişletilmesi sanayi hayatının ihyasında ilk plânda gelebilir. Yalnız mamulâtının da korunması meselesi mühimdir. Zira Avrupa sun'î ipek sanayiine karşı bu sanayiin korunabilmesinin ancak himaye ile mümkün olabileceği şimdiden tahmin edebiliriz.

HATAYDA TİCARET

Hatay ticaret hayatını iki noktada tetkik edebiliriz:

1 — Dahilî ticaret,

2 — Haricî ticaret,

Bunlardan dahilî ticaret daha büyük bir faaliyet arzeder. Hatayın küçük mikyasta olan istihsalâtını, ziraat ve sanayi hayatını yukarıda görmüştük. Bu istihsalât için hâkim olan mübadele şekli de haricî olmaktan ziyade dahilde temerküz etmektedir. Hatayın dahilî ticareti de ya muayyen zamanlarda yapılan sergilerde veya umumî pazarlarda yapılır. Bu bakımdan dahilî mübadeleyi icap ettiren şekiller:

1 — Küçük san'atkârların dükkânlarında imal ettikleri eşyayı ya kendileri satarlar, ve yahut ta ortak olarak biri vasıtasile başka yerlere naklettirerek satarlar.

2 — Küçük sermayeli seyyar satıcılar pazarları gezerek eşyalarını satarlar, buna mukabil para ve yahut ta orada yetişen ürünlerle mübadele ederler. Bu mübadele yerlerine Anadoluda olduğu gibi pazar yerleri derler. Bu pazarlarda umumiyetle:

1 — Daimî pazarlar,

2 — Muvakkat pazarlardır.

Daimî olan pazarlar senenin her mevsiminde haftanın bir veya birkaç gününde kurulan pazarlardır ki ekseriya şehirlerde görülür. Buna mukabil muvakkat olan pazarları ise köyler arasında muayyen pazar yerlerinde vukua gelir. Bu pazarların kurulduğu zamanlar ekseriya senenin birkaç ayında mahsulâtın kemale geldiği zamanlarda vukua gelir. Bunlar bir nevi sergilerden ibarettir.

Binaenaleyh Dahilî ticarette mühim rol oynıyan merkezler bilhassa şehirler olup başta Antakya, İskenderun, Reyhaniye, Kırıkhan ile Süveydiye ve Beylânda görebiliriz. Bu şehirlerde hergünkü alışverişten maada muayyen olan bir günü umumî pazar günüdür. Bugünlerde şehrin muhtelif yerlerinde muhtelif pazarlar kurulur. Tıpkı Anadolu köylerinde olduğu gibi bu pazar o gün akşama kadar devam eder. Etraf köylerden o gün bütün köylü şehre iner. Satılacak ürünlerini getirirler, satarlar. Buna mukabil ihtiyaçları olan eşyaları

alarak köylerine dönerler. Binaenaleyh dahilî ticaretin en faal bulunduğu zamanlar bu pazar günleridir. Bu pazarlara ekseriya uzaktan gelenler de olur. Meselâ: Halep tüccarları Antakyaya geldikleri zaman en mühim ticarî muamelelerini bu pazar günlerinde görürler.

Hatayda bilhassa dağ köylerinde hâkim olan mübadele şekli takastır. Giyecek maddeler müstesna yiyecekler ekseriya bu şekilde temin edilir. Köylüler daima ürünlerini aralarında mübadele ederler. Bu suretle küçük mikyasta bir kapalı ticaret rejimi hâkim demektir. Bu rejimin de mübadele vasıtası üründür. Hatay dahilî ticaret hayatında faal rol oynıyan ticarî teşekküller bugün mevcut değildir. Yalnız Antakyada zaman zaman kurulmasına teşebbüs edilen kooperatifler de verim temin edemeden dağılmıştır. Yalnız yukarıda sanayi kısmında bahsettiğimiz gibi lonca teşkilâtının bir temadisi gibi olan esnaf birliklerinde azçok bir ticarî himaye göze çarpar. Ezcümle muayyen ustaların muayyen tezgâhlarına inhisar eden sanayi hayatının mamul eşyalarını satarken rekabetin rolü tâli kalır ve mallarının kıymetlerini koruma her esnaf birliği tarafından gözetilen en mühim noktadır.

Esasen san'atkârlar eşyalarını ekseriya toptan olarak tüccarlara devrederler. Bu tüccarlar da korunmuş bir birlikten aldıkları bu eşyaların kıymetlerini fazla kıramazlar. Her tüccar alışveriş ettiği san'atkâr nezdinde bir hesabı carisi mevcuttur. Paranın lüzumu anına göre ihtiyaçlarını temin eden gene kendileridir. O halde küçük mikyasta olan dahilî ticaret muamelelerinde bankaların yapacağı muameleyi de tüccarla esnaf ve san'atkârlar aralarında halletmiş bulunmaktadırlar. Bir de zürraın büyük tüccarlar nezdinde bir nevi kredisi vardır. Hatay zürrar henüz mevsimi gelmeden ipek kozası üzerine veya zeytinler kemale gelmeden zeytin bağı üzerine tüccarlardan avans alırlar. Amık beyleri de hasaddan evvel hububat üzerine para çekerler. Tüccar bu paranın faizini istemez. Mal sahipleri de mahsulü piyasadaki fiat üzerinde o tüccara teslim ederler. Bu hal Ege iktısadî sahasındaki satışa ve Anadolunun diğer mıntakalarındaki bağlama usulüne benzer.

Seyyar tüccarlar san'atkâr ve esnaftan mamul eşya alırlarken bazan da gezdikleri muhitten topladıkları iptidaî maddeleri satarak mübadele ederler. Meselâ bir dokuyucu esnafından dokunmuş eşya alan bir tüccar ekseriya ona topladığı yün yapağı kıl ve pamuğu da satar. Bu suretle esnaf ve san'atkâr bir kere iptidaî madde toplamak üzere sarfedeceği zamandan saniyen de bu iptidaî maddeyi almak için tedarik etmek mecburiyetinde kaldığı toplu paradan kurtulmuş olur. Bu suretle iptidaî madde almakta sarfedeceği para mamul eşya vazi-

yetine geçeceği zamana kadar tedavülde kalmıyacağı gibi mamul eşyasını da satmak için epey zaman beklemek mecburiyetinde kalacak olan esnaf için bu mübadele teşekkülü daha avantajlı bulunmaktadır. Bugün dahilî ticaret hayatında rekabet büsbütün kalkmış değildir.

Hatayın haricî ticaretine gelince bu da dahilî ticaretten daha fazla bir faaliyet arzetmez. Ezcümle haricî ticarette Hatayın ihracatı ithalâtından azdır. Bu itibarla hariçten yıllık gelirin Hatay iktısadî hayatında oynıyacağı rol bugün için ehemmiyetli değildir. Fakat Hatayın ziraat sanayii inkişaf ettikten sonra ihracatın çoğalacağı ve hariçten gelen paranın artacağı tabiidir. Hatayın haricî ticaretle münasebetini temin eden en mühim yol Antakya - Beylândan İskınderuna varan yoldur. Bundan maada Ası vadisile Süveydiyeye kavuşan yol ile Anadoluya ulaşan büyük iktısadî yolun. bugün için faaliyeti pek azdır. Halep, Beyrut, Şam yollarının iç ticaret merkezlerini Antakyaya birleştirmesi itibarile de haricî olmaktan ziyade dahilî ticaret hayatında mühim rolü vardır. O halde Hatayın bugün en mühim ithalâtı ve ihracatı İskenderun limanı vasıtasile yapılır.

Hatayın bellibaşlı ihracat maddeleri başında ipek gelir. Bundan sonra da yaş ve kuru meyvalarla portakal, biraz limon, zeytinyağı ve sabun, beyaz darı, meyankökü ve nihayet antika mahiyetinde Avrupa piyasalarında yer alan az miktarda işlemeli kumaşlarıdır. Fakat ihracatı da bilhassa hâkim rolü ipekle meyva oynar. Eskiden sabun da büyük bir yekûna baliğ olurdu ve bu maddelerin pek kısa bir zamandaki randıman tahavvülleri de bunu açıkça gösterir. 1918 den evvel Avrupada ipeğe karşı talebin hâkim olduğu bir zamanda ihracat maddesi başında münhasıran ipek gelmekte idi. Bilâhare sun'î ipeğin sahneye çıkmasile talebin azalması üzerine 1918 den sonra az zamanda dut yerine külliyetli miktarda dikilen meyva ağaçları yüzünden ihracat maddeleri başında meyva rol oynadı. Daha sonra bazı iktısadî sebeblerden dolayı ipeğin ticaretteki talep durumu muvazenesini bulmağa başlayınca bugün yavaş yavaş ipek de eski yerini tutmağa başlamıştır.

Buna mukabil Hatayın ithal ettiği maddeler oldukça mütenevvidir. Başta kimyevî, tıbbî maddelerle beraber giyecek, yiyecek ve lüks eşyalardır. Bu meyanda makineler de mühim yer tutar. Bilhassa giyecek tamamen ithal edilen maddelerin başında gelir. Vaktile haricî ticarette mühim merkez olan İskenderun limanı Anadolu ve Iraktan alâkasını kestikten sonra ticarî kıymetini kaybetmiştir. Bugün yalnız kendi mıntakası ve Halep şehri için çalışan bir mıntaka limanı olmuştur.

Dün için daha ziyade genişliyen hinterlândı bugün bazı sebepler yüzünden Hataya ve Halebe inhisar etmektedir. Suriyenin diğer mıntakalar için başka limanlar ve bilhassa Beyrut limanının daha mühim roller oynaması ve Halep eşyasının Beyruta naklini kolaylaştıran muntazam yollar yapılması İskenderunun zararına olmuştur.

Hulâsa:

Yukarıdanberi ziraat, sanayi ve ticaret hayatını kısaca kaydettiğimiz Hatay bugün geniş olmaktan ziyade dar bir kapalı iktısadî rejim arzetmektedir. Kendi sermayesile kendi iptidaî maddesini işliyen ve gene mühim kısmını kendisi için sarfeden Hatay ancak tâli derecede gelen eşyasını temin için harice bir ihtyaç göstermektedr. Binaenaleyh bu bakımdan umumî buhranlardan müteessir olmamak vaziyetini iktisaba müstait bir mıntakadır. Esasen herşeyden evvel bir ziraat memleketidir. Küçük olan sanayi hayatı ayrı bir kısım olmaktan ziyade ziraî faaliyeti tamamlıyan bir unsurdur. Bu unsurları yekdiğerine imtizaç ettiren en büyük amil de yukarıda kaydettiğimiz gibi kendine hâs olan mübadele şeklidir.

HATAYDA BEŞERÎ DURUM

Başlıca topluluklar:

Hataydaki nüfus topluluklarını bugün üç grupta tetkik edebiliriz:

1 — Kesif topluluklar (Ası vadisi Kuseyr yaylası),
2 — Seyrek topluluklar (Amık ovası),
3 — Molekül gruplar (dağ mıntakaları).

Hatayın en kesif olan nüfus toplulukları Ası vadisile Kuseyr yaylasında toplanmaktadır. Buradaki kesafetin başlıca sebepleri ise

1 — Ası vadisi gibi bahçıvan ve binnetice ipekçi ve meyvacı olan bir sahanın fazla miktarda mendövre ihtiyaç göstermesi,

2 — Bununla beraber Ası gibi rejimi azçok muntazam olan bir sahaya tabiî avantajların toplanmış olması,

3 — Geçinme tarzının nisbeten daha kolay olması,

4 — Küçük mikyasta bile olsa mıntakanın bütün ihtiyaçlara cevap verebilmesi,

Binaenaleyh Ası vadisi kesafetinin temininde herşeyden evvel Ası nehrine borcludur. Buna nazaran ikinci derecede gelmekle beraber gene mühim kesafet gösteren Kuseyr yaylası Ası nehri gibi bellibaşlı bir akar suya malik olmamakla gene mühim bir kesafet arzeder. Ası vadisinden bazı noktalarda farklı olan bu sahanın kesafetinde mühim rol oynıyan âmil de kuvvetli topraklarla beraber diğer tabiî menabiin zenginliğidir. Ezcümle orman mahsulâtile sahanın karakteristik teraçe ziraati ve Ası vadisinden farklı olan toprağına bizzat bağlı bulunan unsurların mühim bir yekûn tutması Ası vadisindeki kesafet bazı zamanlarda etrafa göç ederek mühim derecede bir azalma gösterir. Buna mukabil Kuseyr yaylasındaki topluluk daha ziyade sabit kalabilir. Zira senenin ancak muayyen zamanında ve monokültür bir verime bağlı olan Ası vadisi kesafeti ipek yetiştirmeğe dayandığı halde Kuseyr yaylası sekenesi her neviden mahsulâtla yılın her zamanında meşguldür.

Hatayda ikinci derecede kesafet arzeden seyrek topluluklar Amık ovasında görülür. Buradaki kesafetin Ası ve Kuseyrden daha az olması sebebi ise;

1 — Mıntaka geçiminin ancak hububat ziraatine dayanması ve bu ziraat sahasının da muayyen ellerde toplu olarak idare edilmesi.

2 — Gelirin yalnız ziraate dayanması ve küçük sanayiin az bile olsa yer tutmaması,

3 — Akar suların muayyen sahalardaki yerlere faydalı olması, bu yüzden diğer yerlerde fazla emeğe lüzum gösteren sulama ziraati yerine kuru ziraatin hâkim olması,

4 — Bazı sahalarda aksine olarak suyun bolluğu ve bu yüzden bataklık sahaların mühim bir yer tutması.

Amık ovasında senenin ancak pek kısa bir zamanında kesafet görünür. Tabiî bu da muvakkat kesafet olup ancak harman mevsimine tekabül eder. Hatayın üçüncü derecede gelen azlık sahaları dağlık mıntakalardır. Bu mıntakalardaki beşerî topluluklar pek küçük ve seyrektir. Mecburî olarak küçük bir akar su, ormanlar arasında açılmış bir tarlaya daha ziyade orman mahsulleri bol mıntakalar etrafında veya senenin muayyen zamanlarında insanları cezbeden sahaların gelirine bağlı olarak toplanan gruplar birer molekül birlikler teşkil ederler. Binaenaleyh kesafeti toplıyan tabiî amillerin tenevvüü kadar da buradaki topluluklar mütehavvildir. Binaenaleyh Hatay nüfus topluluğunun bugün bize arzetmiş olduğu manzara mecburî bir kesafet şeklidir. Fazla kesif olan sahalar tabiî verimleri bol ve istihsalleri kolay olan yerlerdir. Kesafette bu inhisar şekli de bölgenin en mühim hususiyetlerinden biridir.

Nüfusu:

Hatay nüfusu hakkında bir senedenberi birçok münakaşalar cereyan etmektedir. Suriye ve Fransız gazetelerinin Sancak nüfusu hakkında verdiği rakamlar şunlardır:

86.000 Türk Sünnî
59.000 Alevî
34.000 Kürd, Çerkez ve saire
25.000 Ermeni
16.000 Arap Sünnî
220.000 Yekûn

Türkiye gazetelerinin verdiği rakamlar şunlardır (1).

240.000 Türk olup bunların büyük bir ekseriyeti Sünnî, diğerleri

(1) Tan gazetesi: 29 - 11 - 937 B. R. Feyzinin yazısı.

Alevidir.
20.000 Arab Sünnî
25.000 Ermeni
15.000 Hıristiyan ve sair ecnebi
30.000 Yekûn

Her iki yekûnun arasındaki büyük farklar Hatayda pek çok mektum nüfus bulunmasından ileri gelmiştir. Yakında yapılacak olan nüfus sayımı ile şüphe götürmez bir netice elde edileceğinden burada nüfus hakkında hiçbir rakam kaydetmiyoruz.

Başlıca şehirleri ve nüfusları:

Bugün Hatayın mühim olan şehirleri başında Antakya, İskenderun gelmek üzere Kırıkhan, Reyhaniye, Beylân, Ordu, Süveydiye, Arsuz gibi büyük ve mühim şehirler ve kasabalardan mürekkebdir.

Antakya:

Antakya şehrinin site ve sitüasyonu:

Antakya şehrinin kurulması amillerini, tabiî, iktısadî ve siyasî bakımdan şu noktalarda toplıyabiliriz:

1 — Ası nehri gibi suları az çok muntazam olan bir akar suyun kenarında bulunması.

2 — Etrafı dağlarla muhat, geniş ve mümbit bir depresyona malik olması.

3 — Bu mümbit topraklardan geçinme tarzlarının kolay olması.

4 — Bilhassa Süveyş açılmadan çok evvel Akdenizi - Aksayışarka ulaştıran yolun üzerinde bulunması.

5 — Beşincisi ise siyasî amillerdir. Anadolu, Irak, Suriye gibi bir çok tarihî hâdiselere sahne olan üç mühim kıt'adan gelen yolların düğüm noktasında olması dolayısile askerî bakımdan ehemmiyetli olan bu mıntakada çok metin bir kalenin yapılması zarurî idi. İşte bu tarihî zaruretlerin meydana çıkardığı Antakya kalesi, bu müstahkem şehir, bir çok fatihlerin tamah gözünü çekmiş ve bu yüzden bir çok kanlı musademeler olmuştur ki 3 üncü cildimizde bunlar hakkında mufassal malûmat mevcuttur.

İşte şehrin ilk nüvesi olan bu yerleşmede müdafaası kolay, büyük geçide hâkim bir noktada olması itibarile bütün tarihî şehirler gibi üç tepe üzerine ve etrafı surlarla muhat olarak kurulmuştu. Bu Antak-

ya kalesi suru muhteşem duvarlarile asırlarca yakınşarkın fikirce ve zenginlikçe şöhret kazanan şehirleri sırasında sayılmıştı. Bu ilk nüvenin genişlemesi meselesine gelince, Antakya kalesi müteaddid zelzelelerle harap olmuş ve yıkılmıştı (1). Şehrin bu tarihî surlarında son askerî hareketlerinden biri de Hicrî 1248 de Mısırlı İbrahim Paşanın kurmuş olduğu kışladır.

Hulâsa: Selefkosların merkezi olması hasebile Antakyanın kazanmış olduğu bu ehemmiyet Romalılar devrinde de devam etmiş, hatta buna takaddüm eden zamanlarda (700,000) nüfusa bile (2) sahip olmuştu. Antakyanın bu azametli nüfusu az zamanda bir çok fatihlerin istilâları altında ezilip gitmiştir. İşte tarihin pek şaşaalı devirlerini yaşamış olan Antakya şehrinin ilk zamanlardaki ehemmiyeti yalnız siyasî noktaya dayanmakta idi. Şehrin tahribi devrinden sonra asırlarca bakımsız kalan Antakyanın ikinci merhalesi iktısadî esaslar üzerine dayanarak meydana çıkmıştır.

Bu sefer de şehrin inkişafı tepeden ovaya doğru olmuş, ve Antakya surları tarihe.bırakılarak Ası nehri kenarında yepyeni bir Antakya şehri doğmuştur. Fakat bu merhalede maatteessüf eski nüfus kesafetine kavuşamamıştır. Sebebi de artık şehrin üzerinde hâkim olan tesir siyasî değil, iktısadidir. Binaenaleyh sevkulceyş bakımından kazandığı eski ehemmiyetindeki mecburî kesafet yerine, tabiî kesafet kaim olmuştur.

İktısadî merhalede de Antakya şehri, kesafet bakımından tahavvüller göstermiş ve yavaş yavaş azalmıştır.

Maamafih buna rağmen pek kısa bir zamanda 935 yılında nüfus mühim miktarda yükselerek 34,000 ni bulmuştur ki (1) bugün için daha artmış olduğunu da kaydedebiliriz.

Antakya şehri nüfusunda dün olduğu gibi, bugün de hâkim unsur Sünnî olan Türklerdir.

Bugünkü Antakya şehri Halebin 100 kilometro cenubu garbisinde ve Süveydiye limanının 20 kilometro şimali şarkisinde olup Ası vadisinde ve Ası nehri üzerindedir. 440 metre yüksekliğindeki Habib Naccar dağının garp sathı mailinin vadiye ulaştığı noktada kurulmuştur. Hicrî 1293 Osmanlı - Rus muharebesi neticesinde gelen Rumeli muhacirlerinden sonra Ası nehrinin garp tarafına bir muhacir mahallesi ya-

(1) Tarih kısmına müracaat.
(2) Tarih cildimize müracaat.
(1) P. Bazantay. S. 4.

pılarak şehir ovaya doğru ilerlemiştir. Osmanlı devrinin son günlerinde yapılan bazı binalarla Fransız işgalinden sonraki inşaat, şehri ovaya doğru hayli genişletmiştir.

(Mesken tipleri) nde izah edilmiş olduğu veçhile evlerin şekilleri büyük bir hususiyet arzeder. Şehrin su teşkilâtı çok muntazam olup 1913 te, Zugaybe ve 1931 de Favar adlı büyük su membaları borularla 5 - 10 kilometro mesafeden şehre getirilmiş, şehrin içecek ve kullanacak suyunu temin etmiştir. Favar suyunun membaile şehir arasında rasgeldiğimiz köprüler ve su yollarının bugün bile âsarına rasgelinmesi bu suyun vaktilede Antakyanın parlak devirlerinde şehre getirilmiş olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

Fransız işgalinden sonra Antakya şehri oldukça genişlemiştir. Bilhassa sayfiyelerdeki köşkler güzelleşmiş, asrî konforlu oteller yapılmıştır.

Şehrin eski sokakları pek dar olup kaldırımlar arasında derin su cetvelleri bulunduğundan kış mevsiminde taş kaldırımlar arasından şehrin pek mebzul olan yağmur suları kolaylıkla akar. Bu yüzden böyle dar sokaklarda araba ve otomobillerin geçmesi çok güçtür.

Antakya kasabasının cenup ve şimal mahalleleri hıristiyan ve Ermeni ekalliyetlerle meskûndur. Alevî Türklere gelince bunların da oturduğu mahalleler ayrı olup gene şehrin şimal ve cenup köşelerine yerleşmişlerdi.

Fransız mandası zamanında şimal, cenup istikametinde şehri ikiye ayıran büyük bir cadde açılmıştır.

Antakya kasabasında 45 (1) mahalle olup bunların ekserisinde Sünnî Türkler otururlar.

Çarşılar:

Çarşıları; A) Şehirdeki konuşları ve kapladıkları saha itibarile, A) Şehirde işgal ettikleri mevki ve manzara itzarle.

---

(1) Ağbaba, Oruç bölüğü, Tutdib, Tabi Mahsan Arab, Camiikebir, Cemaliye, Hatina, Cedid, Hamidiyye, Derbüs, Dörtayak Ermeni, Dörtayak kebir, Dörtayak sagir, Dakik, Rekkâbiye, Saha, Sekkâkin, Şeyh Ali, Şirince, Şenbük, Sofularislam, Sarı Mahmut hıristiyan, Sarımahmut Arab, İmran. Kocaabdi, Kuyu bölüğü Kastol hıristiyan, Kanavat arab, Kanavat islâm, Karaali bölüğü, Kantora, Kastal islâm, Künlük arab, Künlük hıristiyan, Kubeyhat, Mahacirin, Osmaniye, Meydan, Mukbil islâm, Mahsan arab, Mahsan islâm, ve hıristiyan, ve Verd, Cincibölüğü, Edhemiye Garip.

B) İşgal ettikleri ticaretin cinsi itibarile bazı kategorilere ayırabilirz:

Şehirdeki mevkileri bakımından Antakya çarşılarını şu kısımlara ayırabiliriz:

1 — Büyük çarşı,

2 — Mahalle arası çarşıları,

3 — Yeni hayatı ifade eden çarşı,

4 — Ev içlerinde veya serbest dükkân halinde kadınların alışverişine mahsus satış yerleri ve dükkânlar.

1 — Büyük çarşı, Ası nehrinin şark sahilinden başlıyarak gayri-muntazam ve bazı kısımlarında gayet dar sokaklar halinde şehrin ortasına kadar yayılarak kasabanın takriben dörtte birini kaplar. Az aşağıda B ayırımında kendilerinden bahsedeceğimiz her san'atın kendine mahsus çarşılarile imalâthaneler, hanlar, iptidî tarzdaki haller bu büyük çarşının içinde bulunur. Burada hem Antakya halkı, hem de Hatayın diğer mıntakalarından gelen köylüler alışveriş ederler. Bunlar kasap, bakkal, sebzeci ve saire gibi.

2 — Sırf kasaba halkının günlük ihtiyaçları için eşya satan küçük küçük 15-20 dükkândan mürekkep çarşılardır. Bunlar dar sokaklardan bir kaçının birleştiği mahallerde intihap olunmuştur. Aşağı yukarı birbirine müsavi noktalarda intihap olunmuş bu çarşıların yekûnu takriben 10 kadardır (1).

Ermeni ve hıristiyan gibi ekalliyetlerin mahalleleri ayrı olunca bu mahalleler arasında kendilerine mahsus küçük çarşıların da bulunacağı tabiidir. Fakat bunları ekalliyet mahallelerine mahsus çarşılardan ayrı bir kategori gibi mütalea edemeyiz. Çünkü Türk halkının bu çarşılardan ve ekalliyetlerin Türk çarşılarından alışveriş etmemek gibi bir zümre taassubu gösterdikleri vaki değildir.

3 — Tanzimattan sonra Osmanlı İmparatorluğunun her yeri gibi Hataya 'da ağır ağır yeni hayat girmeğe başladıktan sonra kasabanın cenubundaki hıristiyan mahallelerinin bittiği yere yeni bir hükûmet konağının kurulması üzerine Antakyada yapılan kaza kaymakamlığı teşkilâtından sonra 19 uncu asrın 2 inci tarihinden itibaren kasabaya yavaş yavaş memur aileleri gelmeğe başlamıştı. Esasen Mısırlı İbrahim Paşa tarafından inşa edilmiş büyük bir kışlada hükûmet konağına pek uzak olmadığından her ikisine birden giden yol yavaş yavaş genişletile-

(1) Dutdibi, İpek pazarı, An'an, Süveke, Çağlık, Hamnecar önü, Selâmet mahallesi çarşısı, Dörtayak.

rek Saray caddesi (Hükûmet konağı caddesi) ismini almış ve yeni hayatı işaret eden gazino, lokanta ve saire ile bezenmiştir.

Fransız idaresinden sonra yukarıda zikrettiğimiz büyük caddenin açılması üzerine iki tarafa yapılmağa başlanan asrî evlerin altındaki mağazalarla, yeni hayatı ifade eden çarşının Saray caddesinden şehrin ortasına da geçtiği görüldü.

4. — 19 uncu asır ikinci nısfından sonra yeni hayat yavaş yavaş zengin tabakaya, yeni giyim tarzını da getirmişti. Artık kadın elbiseleri eskiden olduğu gibi tek elbiselik halinde top top satılan şark tezgâhlarından çıkma kumaşlar değildi. Yeni kostümler için kadınların bizzat gidip kumaş beğenmesi, tuvalet eşyası seçmesi iktıza ediyordu. Halbuki diğer taraftan da Sünnî Türkler arasındaki tesettür taassubu şiddetle hükümferma idi. Bunların büyük çarşıya kadar giderek bu eşyayı görüp beğenmeleri mümkün değildi. Bu hâdise, Musevilerin de karışık olarak bulunduğu hıristiyan mahallelerinde bazı evler içindeki bu odalarda kadın eşyası satan dükkânlara ifrağ edildiği görüldü. Kadınların bizzat oralara kadar giderek alışveriş ettikleri görülüyordu. Çünkü ötedenberi Sünnî Türk kadınlarının peçelerini açarak Sünnî Türklere mensup olmıyan bir yabancı erkekle konuşup alışveriş etmesi ayıp sayılmazdı. bu ev satış yerlerinden bazıları sokaklara kapılarını açarak dükkânlara istihale etti. Sünnî Türk tacirlerden bazıları da evlerinde mal bulundurmağa başladılar. Kadınlar alışveriş için bu evlere de devam ediyorlardı. Fakat bu (ev içi alışverişlerinde) Sünn'î erkekler bulunmazlar, bayiin, tacirin karısı tarafından yapılırdı.

Çarşının ayni cinsten iş yapan dükkânlara göre bölüklere ayrılması büyük çarşı Anadolunun her tarafında tesadüf edildiği gibi tutulan iş ve imal edilen eşyanın cinsine göre bölüklere ayrılmıştır. Bu hususta P. Bazantay'ın Antakya çarşı esnafından bahseden eserinde (1) derlitoplu bir cetvel vardır. Çalışılan işin nev'ini ve esnafın hangi cemaate mensup olduğunu da gösteren bu cetveli burada görelim.

(1) P. Bazantay, Enquête sur a'artisanat à Antioche, Beyrut 1936. S. 8-10.

1935 yılının ikinci kânununda tesbit edilen Antakya san'atkârları istatistik cetveli

San'atlar	Dükkân ve atelye	Sünnî Türk	Alevi Türk	Ortadoks Hristiyan	Ermeni
İnce tahta işleri yapan marangozlar.	21	65	—	—	1
Doğramacılar	40	55	—	—	—
İnşaata çalışan marangozlar	—	70	10	—	2
Bıçkıcılar	—	20	—	—	—
Çıkrıkçılar	5	—	7	—	—
Araba yapanlar	7	25	—	—	—
Tarakçılar	3	—	1	—	2
Su dolabı yapanlar	2	8	—	—	—
Hasırcılar	—	—	130	—	—
Bez basmacıları	1	1	—	1	—
İpek dokuyucuları ve ipek çekenler	6	—	—	12	—
Koz kurutan ameleler	2	—	12	38	—
Keçeciler	8	18	—	—	—
Kumaş dokuyanlar	6	15	—	1	—
Kilim dokuyanlar	20	52	—	4	—
Keçi kılı dokuyanlar	23	—	50	—	—
Terziler	47	25	—	90	4
Fes kalıpçıları	7	8	2	2	1
Nakış işliyenler	6	—	—	32	—
Gömlekçiler	6	3	—	7	—
Ütücüler	3	—	—	3	—
Debbağlar	23	70	—	—	—
Kundaracılar	52	110	12	25	9
Köşkerler (Pabuç yapanlar)	80	240	—	—	—
Eskiciler	8	30	2	6	2
Seyyar eskiciler	—	30	30	—	—
Saraçlar	10	18	—	—	—
Semerciler	15	7	—	9	2
Demirciler	22	—	70	—	4
Nalbantlar	20	15	—	12	—
Bıçakçılar	14	25	25	5	—
Tenekeciler	16	45	—	2	—
Bakırcılar ve kazancılar	12	1	14	8	2
Kalaycılar	21	4	66	—	8

1935 yılının ikinci kânununda tesbit edilen Antakya san'atkârları istatistik cetveli

San'atlar	Dükkân ve atelya	Sünnî Türk	Alevî Türk	Ortadoks Hristiyan	Ermeni
Kuyumcular	18	3	—	26	3
Taş yontmacıları ve dıvarcılar	—	4	—	80	—
Taşçılar, döşemeciler	—	3	1	2	—
Kiretçiler	—	—	—	100	—
Çimento ve döşeme levazımı yapanlar	1	8	—	—	—
Tuğlacılar	9	3	30	1	7
Çömlekçiler	3	6	8	—	3
Değirmenciler	4	12	6	—	—
Fırıncılar	32	6	64	4	1
Bulgur döğenler	—	18	—	—	—
Kasaplar	90	25	90	2	—
Lokantacılar	9	10	—	—	2
Tatlıcılar	8	8	8	1	1
Tel kadayıfı yapanlar	14	—	20	—	—
Şekerciler	25	6	24	—	—
Gazozcular	2	2	—	2	1
Buzcular	1	4	—	—	—
Şerbetçiler	5	15	6	3	—
Humusiye ve sair mahallî yemekler yapanlar	12	14	6	—	—
Zeytinyağcı ve sabuncular	11	168	30	—	—
Garaz işletenler	5	9	—	—	—
Şoförler	—	50	5	10	10
Makinistler, Çilingirler	4	1	—	2	6
Berberler	85	94	40	40	5
Hamamcılar	6	24	—	—	—
Boyacılar	—	12	1	12	—
Hamallar	—	70	59	3	—
Dellâllar	—	6	—	2	—
Mühürcüler	4	6	—	—	—
Soba, mangal ve kovacılar.	8	—	—	9	2

Cetvelde de görüldüğü gibi 862 dükkânda çalışan san'atkârlardan 1547 si Sünnî Türk, 824 ü Alevî, 556 hıristiyan ve 78 Ermeni mevcuttur ki Sünnî Türkler diğerleri arasında büyük bir ekseriyet teşkil ediyor.

İskenderun:

İskenderin büyük seferleri esnasında müstesna mevkiile göze çarpan İskenderun, daha çok zaman evvel Fenikelilerin de mühim limanı olmakla ehemmiyet kazanmıştı. İskender şark seferlerindeki büyük muvaffakiyetlerinin bir nişanesi olmak üzere (M. E. 333) te bu tarihî limana kendi ismine izafeten İskenderun demiştir. İskenderun şehrinin kurulması amillerinde dün olduğu gibi bugün de rol oynıyan sebeplerin başında en mühimmi kısmen siyasî olduğu kadar tamamen iktısadidir:

1 — İskenderun, bilhassa Süveyş açılmadan evvel, şark âleminin Akdenize açılan en mühim kapısı idi.

2 — Şark istilâsında, en mühim üssülhareke olabilmişti. Suriyenin büyük ve geçilmesi müsait olan depresyonu nihayetinde bulunuyordu.

İskenderunun dünkü iktısadî ehemmiyeti bugün daha çok canlanmıştır. Zira İskenderun bütün Hatayın olduğu gibi kısmen de Halebin bile en mühim ticaret limanlarından biridir. Hatayın haricî münasebetini burası temin eder. İthalât ve ihracatının en mühim merkezidir.

Binaenaleyh Antakya kadar eski tarihe malik olan İskenderun şehrinin de inkişafı sahile doğrudur. Bugün İskenderun kalesi de eski hakimiyetinin hatıralarını bütün ihtişamile canlandırmaktadır. İskenderun nüfus topluluğu da iktısadî amillerin tesiri altında kalmakla beraber tahavvüller göstermiştir.

İskenderun şehrinin nüfusu son senelerde 15 bine kadar düşmüştür. Bunun da sebeplerini Antakya gibi siyasî noktalardan aramak lâzımdır.

İskenuderun limanı:

Hatayın en büyük limanı ve ayni zamanda ön Asyanın en meşhur limanlarından biri olan İskenderundur. Çok eski devirlerdenberi işlemekte olan bu liman bugün hâlâ asrî bir hale konulamamıştır. Süveydiye limanı da vaktile bu mıntakanın en meşhur iskelelerinden biri idi. Fakat Ehlisalip mücadelelerinde bu liman tahrip edilmiştir. Tarih kitapları 1268 de Türk hükümdarı Baybars tarafından bu limanın dol-

D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

duruldüğunu yazarlarsa da bu mücadeleler esnasında limanın kimin tarafından doldurulmuş olduğu kat'iyetle sabit olmuş değildir. Bugün için Süveydiye limanına pek nadir uğrıyan vapurlar uzaklarda dururlar ve sahille münasebet mavnalarla temin olunur. Bundan başka Süveydiyeden mavnalarla yakın yerlere nakliyat yapılır.

İskenderun limanına gelince bu liman cenup rüzgârlarına karşı mahfuz olduğundan Akdenizin tabiî limanlarının en iyilerinden biri sayılır. Büyük Harpten evvel Bağdad demiryolu Toprakkaleden ayırdığı bir hatla İskenderuna inmiştir. Bu münasebetle İskenderun Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu, Suriye ve Mezopotamya mıntakaları için en ehemmiyetli bir mahreç olacaktı. Fakat harpten sonra İskenderunun Suriyeye bağlanarak Türkiye ve Irakla arası kesilmesi, ehemmiyetini biraz düşürdü. Fransızlar Humus ve Trablusşam arasına yaptıkları bir hatla Halep münakalâtının büyük bir kısmını Trablusşam limanına bağlamış olduklarından İskenderun limanının ehemmiyeti bu sebeple de zalmıştır (1). Büyük harpten sonra Suriyenin Anadoludan ayrılması üzerine Türkler tarafından başlanmak üzere bulunan bu imar faaliyeti bir Fransız şirketi tarafından idare edilmeğe bşlandı. Henüz asrî bir limana malik olmıyan İskenderuna yaklaşan gemiler sahilden uzakta demir atarak nakliyatını mavnalarla yaparlar. Halebin ve hatta bütün Suriyenin en iyi bir limanı olan İskenderun pek tabiî bir limandır. Cenup cihetini kaplıyan bir burun, cenup istikametinden gelen rüzgârlara karşı limanı muhafaza eder. Türkler zamanında İskenderun daha işlek bir limandı. Buraya muntazam deniz seferleri yapılır ve Beyruta giden her vapur buraya uğrardı. Bugün için Türkiye ve Irak ile münasebetini kaybeden İskenderun. Berut limanı karşısında rekabet edemiyerek ehemmiyetinin büyük bir kısmını kaybetmiştir.

Kuruluş tarihleri, Antakya ve İskenderundan yeni olan Kırıkhan, Reyhaniye ile Beylân ve Arsuz ile eskiden Antakyanın bir kısmı iken bugün nahiye merkezi halinde bulunan Süveydiye kasabasını kaydedebiliriz. Bu mühim kasabaların da kurulma amillerini iki grupta toplıyabiliriz:

1 — Zengin ve mümbit bir depresyonda kurulan ve ziraat memleketi olan Kırıkhan, Reyhaniye.

---

(1) Edib Ferhat, Suriyenin tabiî coğrafyası.
(1) Suriye ve Büyük Lübnan salnamesi. 1925. S. 50 - 51.

2. — Ticaret maksadile güzergâhlarda meydana çıkan Beylân ve Süveydiye.

Bugün Hatay şehirlerinde idarî teşkilât şu şekildedir:

Nahiye ve köyler:

Hatayili Fransız idarsindeki taksimatı mülkiye bakımından üç kaza ve 15 nahiyeye ayrılır. Bunlardan İskenderun kazası ayni zamanda Sancak merkezidir.

Şimdi bu kazalara tâbi nahiye merkezlerini ve bunların idaresi altındaki köyleri sıra ile görelim:

Antakya kazası nahiye merkezleri:

1 — Ordu 2 — Kesep, 3 — Süveydiye, 4 — Bityas, 5 — Yukarı Kuseyr (Şeyh köyü) 6 — Orta Kuseyr (Babutrun), 7 — Aşağı Kuseyr (Karsu), 8 — Harbiye, 9 — Karamurt (Avakya).

Kırıkhan kazası nahiye merkezleri:

1 — Kırıkhan, 2 — Reyhaniye, 3 — Hacılar, 4 — Beylân.

İskenderun kazası nahiye merkezleri:

1 — İskenderun, 2 — Arsuz.

Hatayın her nahiyesindeki köylerin isimlerini gösteren bir cetvelin noksansız olarak tetkiki bugün için imkânsızdır. Çünkü yegâne memba Fransız idaresinin resmî haritalarından çıkardığımız listemiz için, elimizde bunlardan başka memba yoktur. Bu haritalarda bazı köyler unutulmuştur. Adı geçen haritalarda bu köyler ırk noktai nazarından şöyle bir tasnife tâbi tutulmuşlardır:

a — Türk köyleri
b — Alevî Türk köyleri
c — Çerkez köyleri
d — Kürd köyleri
e — Hıristiyan köyleri
f — Ermeni köyleri
j — Arab (Sünnî) köyleri
h — Muhtelit köyler

Biz bu tasnifi hatırımıza gelen bazı Türk köylerini de ilâve etmek suretile aynen veriyoruz. Fakat bu tasnifte ve listemizde daha noksan köyler bulunduğunu gözönünde tutuyoruz.

Bu tasnifli listede mevcud olmayıp muhtelif haritalardan bulup

çıkardığımız veya mahallinde yapılan tetkiklerle elde ettiğimiz fazla köy ve mahal isimlerini de siyah harflerle her nahiyenin sonuna ilâve ediyoruz.

Şu noktayı da unutmıyalım ki listedeki Alevî Türk köylerinin hemen ekserisinin sahibleri Sünnî Türklerdir. Bunlar senênin bir kısmını bu köylerde ikamet etmekle geçirirler.

Gene listelerde muhtelit Türk köylerindeki nüfusun hiç şüphesiz ekserisini Türkler teşkil eder.

Şimdi bu köyleri nahiye sırasile gözden geçirelim:

Ordu nahiyesi:

a — Türk köylerinin sayısı 29 olup adları şunlardır: Beysun, Aşağı Tinziri, Yukarı Tinziri, Kozpınar, Hısarcık, Küveci, Tumtum, Kandıl, Hansuma, Kalados, Kışlak, Yayla, Lobaz, Ordu, Düstür, Aynice, Çandır, Bezge, Yeniçeköy, Kırkbuçuk, Şakşak, Refail, Kerer, Sungur, Sürütme, Kerekösü, Karacurun, Çakı, Tumamiye,

Alevî, Çerkez, Kürd, Hıristiyan, Ermeni köyleri mevcut değildir.

g — Arab köyleri bir tane olup adı Belângözdür.

h — Buradaki muhtelit köylerin sayısı 2 olup isimleri şunlardır: Arpalı, (Türk - Arap), Nişrin (Türk arap).

Kızılçat, Eskitozbez, Melenkür, Kekece, Güveci, Yayla, Kappınar, Düğentaş, Sapanlı, Nişrin, Kaladuz, Kayapınar, Lemekiçek, Dosdoğru, Berci, Karacaahmed, Gökpınar, Mecid, Bekçeköy, Hakluca, Tatar, Ödekmez, Bozadu, Beylikli, Çınar, Kozluca, Kaleboğazı, Çörüçiftlik, Ovacık.

Kesep nahiyesi:

a — Türk köyleri:

Sayısı bir olup ismi Mürselektir.

b — Alevî köylerinin sayısı bir olup ismi Başyurddur.

Çerkez, Türk, Hıristiyan, ve Arab köyleri olmayıp 7 tane Ermeni köyü vardır: Kesep, Eskifırın, Körküme, İkizoluk, Çınarcık, Düzağaç, Karadurandır.

Kabacık, Mazılık.

Bityas nahiyesi:

Burada yalnız Ermeni köyleri mevcut olup isimleri şunlardır:

Bityas, Hacıhabibli, Yoğunoluk, Hızırbey, Vakıf, Kâbusiye.

Kabaklı, Damlacık, Sürütme, Evliklikapı, Soğukoluk, İkizköprü.

Süveydiye nahiyesi:

Türk, Çerkez, Kürd köyleri mevcud olmayıp sayısı 15 i bulan Alevî Türk köyleri mevcuttur. İsimleri şunlardır: Port, Sabuniye Ciliye, Sabuniye Mugayrin, Zizaniye, Sabuniye, Cideyde, Kor-Taras, Mugayrin, Mişrakiye, Facet - Değirmen, Vadicerep, Facetminet, Asekriye, Nêri, Büyük Karaçay.

Hıristiyan köyleri bir tane olup ismi Zeytiniyedir. Ermeni köyleri bir tane olup adı Mağaracıktır. Arab köyleri bir tane olup ismi Zeytiniyeislâmdır.

Miyadun, Sövşiye, Nair, Sincan, Özbekli, Feysiye, Pezor.

Yukarı Kuseyr:

a — Türk köylerinin sayısı 8 olup adları şunlardır: Şehköy, Şumracık, Selkiye, Marso, Çaksuniye, Okçular, Kalâatkuseyr, Sofular, Alevî kö.ylerinin sayısı iki olup adları şunlardır: Cindelye, Bayra.

Çerkez ve Kürd ve Hıristiyan köyleri mevcut değildir.

g — Arab (Sünnî) köyleri sayısı 5 olup adları şunlardır: Askıyat, Mastaba, Turfando, Karsambol, Mishano, Kınehiye.

Muhtelit köyler sayısı 3 olup isimleri şunlardır: Mireyc (Alevî Arab), Haynı (Türk, Kürd), Zermaberdiye (Türk Alevî),

Matlak, Deylâliye, Çataltek Cevizsiz, Berdiye, Hırıldak, Aarabil, Bozullu, Bebir, Kına.

Orta Kuseyr nahiyesi:

Türk köylerinin sayısı 3 olup adları şunlardır:

Karbiyaz, Safariye, Kolayzan.

Alevî, Çerkez, Kürd, Ermeni köyleri mevcut değildir.

e — Bir tane hıristiyan köyü varrdır. Adı Cineydodur.

g — Arab (Sünnî) köylerinin sayısı 15 olup isimleri şunlardır: Babuturun, Firfiriye, Bedirhun, Aynfavar, Coma, Keferabit, Filincar, Mukabrıs, Mezreâttürkmen, Der, Hacıpaşa, Anso, Kişkinit, Mağdele, Baksanus.

h — Muhtelit köylerin sayısı 3 olup isimleri şunlardır: Beşirbe (Türk Arab), (Şakura (Türk Arab), (Besibbe (Türk Arab).

Gasörköy, Hetye, Rif'at, Ömer, Beşirağa, Kocaiki, Hasiniye, Eton, Harbe, Ayinka', Karamuk, Hanbard, Beyithuban, Benye, Telliciye.

Aşağı Kuseyr nahiyesi:

a — Türk köylerinin sayısı 21 oluu adları şunlardır: Karsu, Alakent, Baslika Boberte, Ermence, büyükburç, Mayras, Yarımcamaâhunkâr, Kuriye, Gökçegöz, Agcurun, Kozluca, Öbeyde, Cisrihadid, Mansuriye, Bitrin, Bozhöyük, Subuhiye, Tel-Habeş, Narlıca, Ilıca.

b — Alevî köylerinin sayısı 5 olup isimleri şunlardır: Bitliali, Bulluk, Mâşuka, Küçükdalyan, Harabarası.

Bu nahiyede, Çerkez, Kürd ve Ermeni köyleri yoktur.

c — Bir tane hıristiyan köyü vardır, adı Sûridir.

h — Bir tane muhtelit köy mevcut olup adı Tanışma (Türk - Arab) dır.

Ağaçifliği, Bavarda, Kalanis, Bitetin, Ziyarat köyü, Sebatin, Ferzole, Afsiye, Alibeyli, Güzel burç, Zeytuniye.

Harbiye nahiyesi :

Buradaki köyler kâmilen Alevî Türk köyleridir. Sayısı 20 olup isimleri şunlardır:

Harbiye, Sinaniye, Düver, Ayn - Semek, Ziri, Karye, Ayn - Camus, Cermeste, İsmailiye, Derusiye, Bağdadiye, Halisiye, Yakto, Ambara, Dersuniye, Cerbâkıye, Bostanras, Fellit, Devrişe, Bedevi.

Karamurt nahiyesi:

a — Türk köylerinin sayısı 12 olup isimleri şunlardır:

Hüseyniye, Çubukçu, Ellezi, Alahan, Bedirge - Osmanağa, Deliler, Taraşiye, Çokat, Kilisecik, Karaksı, Gülderen, Sünberi.

b — Alevî Türk köylerinin sayısı 29 olup isimleri şunlardır:

Avakıye, Küçük - Karaçay, Hancağaz, Meydancık, Tavuklu, Suriye, Turunçlu, Amudiye, Dersaadân, Orhaniye, Çekmece, Karamaniye, Kabaharnup, Menguliye, Hicar - el - Bid, Maraşboğaz, Ağbayır, Tlel - Hömbek, Barbarun, Sarancık, Akıliye, Kavasiye, Aydiye, Tlel - Hoza, Güzelburç, Dikmece, Dabyan - Mazlumpaşa, Koralı.

c — Bir tane Çarkez köyü vardır. Adı Bedirge - Kerkestir. Burada Kürd, hıristiyan, Ermeni köyleri yoktur.

g — Arab (Sünnî) köylerinin sayısı 9 olup adları şunlardır: Saylıca, Kavşut, Alâettin, Dambalka, Sultaniye, Kara Süleyman, Tırfalı.

h — Muhtelit köylerin sayısı 2 olup adları şunlardır: Zelf Hanlı (Alevî Türk - Arab), Araphan (Türk Arab).

Seldiren, Hasanduzi, Hamduniye, Cimbe, Zelule, Karanşa, Dersedan, Aşağı Çakıllıkoz, Yukarı Çakıllıkoz, Ödek, Yaylacık, Karakız, Küldüren, Köleyiren, Aktaşköyü, Karagündüz, Servili, Yukarı Zülfükanlı, Aşağı Zülfükanlı, Çerkesköy, Maraşboğazı, Teltizbiç.

İskenderun kazası:

a — Türk köylerinin sayısı 12 olup adları şunlardır: Karahüseyinli, Müftiler, Nergislik, Sakıt, Cebeki, Akşarbeyli, Akçay, Akçaymahacirin, Abacılıgüzeli, Sarıseki, Karayılanlı, Sıncen.

b — Alevî köylerinin sayısı 3 olup isimleri şunlardır:

Sofun, Arabalı, Karaağaç.

Bu nahiyede, Kürd, Çerkez, hıristiyan, Ermeni ve muhtelit köyler mevcut değildir.

Mümeşler, Şarıbey, Bozdoyduran, Azgınlık, Eriklik, Beşoluk, Akarca, Pendirlik, Kozluçukur, Kavaklıoluk, Gökçeboyun, Muhacırköy, Gömbece, Kötügöl köyü, Görgip, Bitişik, Kurumboğazı, Kabaktepe, Pekbelâ, Akoluk, Güngörmez, Bağlıca, Kayrak, Yarıkkaya, Kavkurt, Keripli, Certman, Arpali, Şükre, Keşmer, Gözelli, Arapderesi, Büyükdere, köy, Karahüseyinli, Saferin, Kesalinine yurdu, Kızgınca, Kışlak, Çoplakkap, Değirmendere, Çerçerne.

Arsuz nahiyesi:

a — Türk köylerinin sayısı 3 olup isimleri şulnardır: Kesrik-Karaçay, Kesrik-Haymeseki, Kurtbacı.

b — Alevî Türk köylerinin sayısı 10 olup isimleri şunlardır: Nehrisıyad, Hüyük, Hacıahmetli, Elhüp, Beyköy, Ekberköy, Ağcalı, Gökmeydan, Kiliseönü, Çeng.

Bu nahiyede, Çerkez, Kürd, hıristiyan, Ermeni ve Arab (Sünnî) köyleri yoktur.

h — Bir tane muhtelit köy vardır. Adı Arsuz (Türk - Hıristiyan) dır.

Tekesekisi, Toruk, İğneocak, Oğlansenis, İncesu, Kale, Tatarlı, Haymesekisi, Büyükköy, Gümüşoluk, Arapgediği, Çiftlik, Karagöz, Ekberköy, Gülcihanköy, Yukarıçingen, Aşağıçingen, Halvalı, Beymülkisi.

Kırkhan nahiyesi:

Bu nahiyedeki Türk köylerinin sayısı 30 olup isimleri şunlardır: Saylak, Bozhüyük, Karamankaşı, Kozluca, Çamsarı, Halilağahüyük, Karaçağıl, Arpalı, Karamağara, Ilıkpınar, Hamamgarbi, Darpsak, Alabeyli, Delibekirli, Karataş, Akrasdlı, Abalaklı, Turun-Anaplı, Kalakamberli, Adakamberli, Çiloğlanhüyük Karadurmuşlu, Reşadiye, Tokluca, Baldıran, Baytarlı, Baytarlımezraası, Akkuyu, Cingiloğlu, Samanlı.

Bu nahiyede Alevî, Kürd, Çerkez, hıristiyan ve Ermeni köyleri yoktur.

g — Arab (Sünnî) köylerinin sayısı sekiz olup isimleri şunlardır: Acemli, Mahmutlu, İçada, Arabgölbaşı, Hırsızpınar, Kızılkaya, Nefiskızılkaya, Baklıca,

h — Muhtelit köylerin adedi 2 olup isimleri şunlardır : Kastalkızılkaya (Türk Arab), Uzunkeli (Türk Arab).

Çirazağaköy, Fink, Terbezek, Gündüzlü, Ceylânlar, Sivritepe, Almacık, Abacılar, Küfürçukur, Taşoluk, Dedeçınar, Kösi, Söğütobası, Gözlüce, Çiftehöyük, Danaahmedin köyü, Aylıkpınar, Çataltepe, Torunatabeyli, Mahmutlu, Kulak, Kavaklar, Kunduzhöyük, Abalaklı, Kötüoba, Gölbaşı, Boğanlı, Ağırgölbaşı, Gök. Muradpaşa, Muratpaşakızılkayası, Gavûrköy, Paşakastalı, Metelikköy, Akkuyu.

Beylân nahiyesi:

a — Buradaki Türk köylerinin sayısı 8 olup isimleri şunlardır: Beylân, Sarımazı, Kurtlu, Kıcı, Çakallı, Kömürçukuru, Çerçikayası, Şembek,

Bu nahiyede Alevî, Çerkez, Kürd, hıristiyan ve Arab köyleri yoktur.

f — Ermeni köylerinin sayısı 2 olup isimleri şunlardır: Atık, Soğukoluk.

h — Bir tane muhtelit köyü vardır. Adı Bakras (Türk Alevî).

Çınaralanı, Bayraklı, Alıç, Hortum, Karnıyarık, Beşikçi, Yukarıçakallı, Alacakoyun.

Hacılar nahiyesi:

a — Bu nahiyedeki köylerin hepsi Sünnî Türk köyleri olup sayısı 13 ve isimleri de şunlardır: Hacılar, Miğberetepe, Boztape, Arablıuşağı, İribucak, Katranlık, Şarklı, Aktepe, Kureci, Yuvalı, Demirekmaakünce, Bektaşlı, Narlıhubur.

Çakallı, Köroğluköyü, Macarköy, Hacılarbanisi, Zümrüdhanı, Gümüş. Karanlıkhöyük, Saylak, Battalşeyhin, Yoklukaya, Ovas, Göller, Tataluşağı, Demirek, Kiranyurdu, Hesunler, Gülpınar, Karagedik, Karacaörün.

Reyhaniye nahiyesi:

a — Buradaki Türk köylerinin sayısı 58 olup isimleri şunlardır: Reyhaniye, Yeniköy, Cürcürüm, Muştara, Keferkale, Yoğurma, Kemalbey, Cideyde, Kırcaoğlu, Cıncıklı, Vatfa, Killik, Gökçeoğlu, Yeniyapan, Keli, Kötüköy, Kastalkabalay, Ayrancışarkî, Zorahüyük, Acemköy Mehmetbey, Acemköy Ahmetbey, Cerantepe, Ayrancıgarbî, Osmaniye, Keferşak, Kızeyme, Karakaya, Teldavutpaşa, Telkırmit, Müşerfe, Hasnekye, Telkarkur, İrta, Paşahüyük, Karahüyük, Kürdtokullu, Tarfa, Hasanuşağı, Başköy, Mastepe, Karmaztepe, Hürriyet, Dağlağan, Haraplı, Acerköy, Kodaya Abdülâziz, Çathüyük, Çakaltepe, Üçtepe Kalbiye, Telgazi, Küçükavara, Kodaya Alibey, Göktepe, Aptalhüyük, Telkeleş, Hamda, Hambesin, Arabmirmiran, Kürdmirmiran.

b — Bu nahiyede Alevî köyü yoktur.

c — Çerkez köylerinin sayısı 3 olup isimleri şunlardır: Afnir, Yenişehir, Harran.

d — Kürd köylerinin sayısı 3 olup isimleri şunlardır: Şerşep, Sucu, Tof.

e — Hıristiyan köyü yoktur.

f — Bir tane Ermeni köyü vardır. Adı Çayırdır.

g — Arab Sünnî köylerinin adedi 28 olup isimleri şunlardır: Maarada, Borniyas, Bellâne, Kobsat, Kefertizaya, Sansarin, Kefertokraya, Mugayrşoms, Tizin, Keferada, İbrahimpaşa, Büyükavara, Telaptal, Adalet, Algani, Bahlilâ, Bukarlı, Salihiye, Kötübüyük, Selâmüaleyküm, Vaznaza, Sıçanlı, Merrüş, Cambolat, Horlak, Telakrat, Taynat, Saçaklı.

h — Buradaki muhtelit köylerin sayısı 3 olup isimleri şunlardır: Akpınar (Türk Arab), Tilyat (Kürd Arab), Hamamşarkî (Türk Kürd).

Hatayda iskân:

Bugün Hatayda hâkim olan iskân şekilleri iki grup arzeder.

1 — Toplu iskân, Antakya, Ası vadisi.

2 — Dağınık iskân, Kuseyr yaylası, Amık ovası ve dağlık mıntaka.

1 — Toplu iskân:

Toplu iskânın görüldüğü en mühim mıntaka Ası vadisi ve yegâne şehri Antakyadır. Burada nüfus topluluğunu mucip kılan en mühim âmil tabiî olduğu kadar da iktisadidir. Bir kere mononkültür denebilecek bir mahsule hâkim olan Ası vadisi ipekçi ve meyvacıdır. Buna tebaan dut yetiştirebilecek en müsait saha Ası vadisi ve etrafıdır. Binaenaleyh burası insanların müşterek çalışmalarile başarılan ve toplu nüfusa ihtiyaç gösteren düz çehre arzetmektedir. Yani kesif nüfusa iş veren ve onları besliyen bir saha olmak itibarile Ası vadisi toplu iskâna müsait bir şekil gösterir. Bilhassa Antakya şehri bu kesif nüfusun istikrarında en mühim âmil olmuştur. Zira Hatayın sanayi bakımından bilhassa azçok makineleşme gösteren ve mühim iktısadî emtiası olan ipeği işlemekte müstesna bir mevki gösteren yegâne şehir Antakyadır. Ası üzerinde muntazam yollarile mühim sanayi olduğu kadar da ticarî ehemmiyet göstermesile bu kesafeti ve topluluğu kendinde mezcetmiş bulunmaktadır.

2 — Dağınık iskân:

Hatayda daha ziyade hâkim olan iskân şekli dağınık iskândır. Fakat bu dağınık olan iskân şekli de yer yer farklar göstermektedir.

Ezcümle 1 — Kuseyr yaylası gibi dağınık olmakla beraber azçok istikrar gösteren saha.

2 — Dağınık ve istikrarsız olan sahalar, Amık ovası ve dağlık mıntakalar.

Kuseyr yaylası kesafet bahsinde zikrettiğimiz gibi azçok mühim bir kesafet görülür. Fakat bu kesafetin arzettiği çehre dağınıktır. Sebebi de insanları toplıyacak olan tabiî menabiden istifade tek ve yeknesak değildir. Binaenaleyh mıntakada teşekkül eden gruplar yer yer

geçinme tarzlarına uyan ve onlara tâbi olarak da dağınık vaziyet arzetmektedir. Ne de olsa bu dağınık şekildeki iskânda bir yerleşme hâkimdir. Yani dağınık iskânın unsurları olan zümreler otokton olan kimselerdir.

Buna mukabil Amık ovasile dağ mıntakalarında istikrarsız bir toplanma vardır. Ezcümle Amık ovasında ziraat mevsimine tâbi olarak görülen azamî kesafet zamanlarındaki topluluk ziraat mevsiminin geçmesile azalır. Bilhassa hasad anında olan bu toplulukların en mühim melcei olan saz kulübeler bu zamanda ortadan kalkar. Ayni şekilde dağlık arazide ormanların tahribile açılan sahalarda veya tabiat menabiinden istifadesi kolay olan yerlerde göze çarpar. Binaenaleyh kendisi için daha avantajlı olan saha, yerleşmeğe daha müsait olan yer demektir. İşte iskânda görülen umumî durum istikrarsızlıktır. Binnetice dağınık iskânın şekli de bu suretle otokton olmaktan ziyade alloktondur.

Mesken tipleri ve inşa malzemeleri:

Hatayda görülen ev tipleri üç grupa toplıyabiliriz:

1 — Şehir evleri, 2 — Köy evleri, 3 — Seyyar kulübeler ve dağ evleri.

Şehir evleri umumiyetle Hatay mesken tipinin umumî karakterini gösterir. Umumî olarak da inşa malzemeleri Akdeniz mıntakasının umumî malzemesi oan taş ve tuğladır. Yani kârgir ve ahşabın karışık şeklidir. Şehir evlerinde görülen umumî inşa tarzı ise birinci katları taş ikinci katları ise ahşaptır. Bu tip Anadoludaki umumî iskân tipinde görülen şeklin aynidir. Anadoluda ekseriya birinci katlar taştan, kârgir olarak yapılır ve ikinci katları da ahşaptır.

Hatay inşa malzemelerinde göze çarpan yegâne hususiyetlerden biri de tuğlanın taştan fazla yer tutmasıdır. Zira Ası vadisinde ucuza maledilen tuğlaların kullanılması ve mıntakanın inşaatında çok avantajlı olmaktadır. Bu yüzden bilhassa Antakyada inşa malzemelerinde hâkim olan unsur tuğladır.

Birinci kat kârgir, taş olan kısmın en mühim harç malzemesi de kireç, kumdur. İkinci katın ahşap iskeleti tahtadan yapılır ve bu çatıların arası da tuğla ile doldurularak üzeri sıvanır. Evlerin üstü şehirlerde umumiyetle kiremitle örtülmüştür.

Son zamanlarda Hatayın İskenderun ve Antakya gibi şehirlerinde yapılan yeni ve büyük binalar betonarme olarak inşa edilmekte ise de

bunlar o kadar mühim bir yekûn tutmazlar. Hatayda şehir evleri, dikkate şayan hususiyetler gösterirler.

Antakya şehrindeki Sünnî ve Alevî Türk evleri arasında bazı küçük farklar bulunur.

Türklerin evleri yekdiğerinden ayrı olduğu halde Alevilerinki birbirine daha girift bir şekildedir. Orada hayat içeri tarafa çekilmiştir. Evler harice karşı daima ihtiyatlı ve müdafaakâr vaziyette bulunur. M. Völeres; Antakyanın beşerî coğrafyası üzerine yapmış olduğu etüdünde bu Alevî Türk evlerinin şehir içinde adeta birer Alevî köyü manzarası arzettiğini işaret etmiştir.

«Oraya dar ve kapısı kapanabilen çıkmazlardan girilir. Okaniye mahallesinde evvelce bunlardan dört tane bulunuyordu. Bunların üçer cepheleri mahallenin dahilî kısmına müteveccihtir. Pencereler her tarafı kapalı bir bahçeye açılır. Kapılar gayet küçük olup mahalle, hariçten adèta küçük bir istihkâmı andırır.

Bunlar son zamanlarda asayişin düzelip unsurlar arasındaki ahengin artması üzerine bu sıkı disiplini gevşetmişlerdir. Fakat mahalle evlerinin ekserisi bu ilk ve esaslı karakterleri hâlâ terketmemişlerdir. Yalnız bunlar arasından bazı mülk sahipleri caddeye müteveccih kapılar açtırmağa başlamışlardır. Fakat bu evlerin dar yollar, ağaçlar ve saire ile isabında birbirile tamamen birleşebilmeleri bu eski karakterin hâlâ mevcut olduğunu göstermeğe kâfidir.

Hakikaten bu mahalleler memleket içerisine kurulmuş bir köyden başka birşey değildir. Buğday yıkayıp kurutmak, dövmek için sahaları ve bazı ufaktefek ekilecek yerleri içerisinde mevcuttur.»

Müellif bu tasvirinde pek yanılmış olmamakla beraber P. Bazantay (1) de dediği gibi bunu bütün Alevî evlerine teşmil edemeyiz. Yalnız Orhaniye mahallesi için kabul edebiliriz. Meselâ Alevî Türklerinin kesif olarak bulunduğu Affan evlerinde bu tarz mesken tiplerine rasgelinmez.

Sünnî Türklerle Alevî Türk ve hıristiyan zengilerinin evlerinin içi birbirniden farklı değildir.

Kapıdan geniş mermer veya taş döşeli bir avluya girilir. Avlunun bir tarafında oturma odaları, diğer tarafında mutfak, kiler ve saire bulunur. Avlular ekseriya portakal, mandalina, limon ağaçlarile gölgelenmiş olup böylece taze ve yeşil bir manzara arzederler.

---

(1) P. Bazantay Enquête sur l'artisanat à Antioche, Beyrut. 1936.

Alelûsul avluda yüksek kenarlı bir kuyu (seki) denilen ve zeminden 25 santimetre kadar yüksek olan taş eyvanlar mevcuttur. Orada yazın istirahat ederler. Bazan seki inşaata dahil ve önü tamamile avluya karşı tamamile açık olur. Buna Hatayda (Livan) derler.

Birinci katın merdivenleri ekseriya hariçtendir. Ve altında çeşme vazifesini gören bir yer mevcuttur. Zemin katın pencereleri iki kısımdır. a) Geniş ve engin avluya karşı açılmıştır. b) Duvarın ta yukarısında dizilmiş küçük kuş pencereleridir. Bunlar sabahleyin namaz vaktinin gelip gelmediğini bilmek için ilk ışığın çabuk görülmesine yarar. Oturma odaları avlu hizasından 25 santimetre kadar yüksektir ve antrede (eşik) denilen alçak bir kısım vardır. Burası mermer döşelidir. Oda döşemeleri ve halılar kirlenmesin diye kunduralar burada bırakılır. Duvarlarda, kapılarda olduğu gibi işlenmiş tahtalardan yapılmış (kitabiyeler) ve bugün içerisine yatak ve yorgan istif edilen (mahmel) bulunur.

Fakir ailelere gelince; bunların da evleri ayni tiptedir. Yalnız avlular dar, kuyuları her zaman bulunmaz, odalar halı yerine hasırlarla döşenmiş bulunur.

Hatayda mühim bir yer tutan fazla mesken, şüphesiz köy evleridir. Herşeyden evvel bir ziraat memleketi olan Hatayda ekseriyet nüfus köylerde toplandığı için bunların meskenlerini yakından tetkik te burada greklidir.

Hatay köylerinde görünen umumî mesken tipleri:

1 — Zengin olanlara mahsus şehir tipinde evler.

2 — Üstleri saz veya toprak olan evler.

Zenginlere mahsus olan şehir tipindeki evler de yerine göre taştan, yerine göre de tuğladan inşa edilmişlerdir. Üzerlerinde umumiyetle görünen kiremittir. Bu gibi evlerde kiremitin daha fazla yer tutması son zamanların işidir. Köylerde daha fazla hâkim olan tip kârgir olan dört duvar üzerine yerleştirilmiş toprak çatı şeklidir. Cenubu şarkî Anadoluda bazı yerlerde görülen bu tipte basit olan inşaatta gözetilen gaye metanettir. Köy evleri ekseriya toplu bir şekildedir. Bir nevi hamolar arzeden bu bir kaç köy evinin müşterek birer damlarile samanlıkları, ambarları mevcuttur. Fazla masrafa lüzum göstermiyen bu evler, köylünün kazancına en uygun bir şekil gösterir. Bundan sonra gelen dağ evlerile ovadaki seyyar kulübeler bugün göçebe olan unsurların meskenlerini teşkil ederler. Bunların evleri sedanter olan köylü evlerin-

den çok farklıdır. Dağlarda olanlar tamamen ahşap, ormanlardan elde edilen odunlardan inşa edilmiş bir şekil arzeder. Bunların ekseriya üstleri siyah kiremitle örtülmüştür. Hatayda nadiren çadırlara da rasgelinir. Buna mukabil ovada ise muhitin en kolay inşa malzemesi olarak elde edilen kamışlar ve sazlar portatif hayatı mümkün kılan amillerdendir. Kendisi için daha müsait yerleşme imkânını bulan ve daha müsait şartlarla bir toprak sahibile anlaşan Amık marabaları kulübelerini oraya naklederler. Fakat bu hâdise pek nadirdir. Çünkü Amık marabaları mülk sahiplerinden iyi muamele görürler. Ası vadisindeki Alevî Türk bahçelerinin evleri daha başka tarzdadır. Asıya dökülen akar suların geniş yataklarındaki siyah ve yuvarlak taşlardan inşa edilmiş tek katlı büyük bir müstatil şeklinde olan bu evlerin üstleri siyah kiremitlerle ve kamış sedirlerle kapanmıştır. İçerisinde ilkbaharda ipekböceği beslendiği için nisbeten Amık köy evlerinden daha itinalı yapılmıştır.

Hulâsa:

Hatayda hâkim olan mesken tipi Akdeniz mıntakasına hâs olan bir tip arzeder. Ve inşa malzemelerinde olduğu kadar da tarzlarındaki Türk mimarisi şekli Anadolunun aynidir. Bu kısmı bitirmezden evvel Antakya mesken tiplerini tetkik etmiş olan P. Bazantay'nin şu fikirlerini görelim:

«Uzun asırlarda vukua gelmiş bir çok inkılâplar Antakyada din, dil, entelektüel hayatı hayli değiştirebilmişse de eski giyinişleri ev ve çömlek eşyası şekillerini, et kesme usulünü ,yükleri merkeplerin sırtına eskisi gibi yükletme tarzını değiştirememiştir.» (1).

Yollar ve nakil vasıtaları:

Hatayda yollar, tarihî devirlerdenberi mühim bir mevki işgal etmiştir. Yalnız eskiden yüksek sahalardan geçen yollar bugün daha ziyade ovalara inmiş bulunmaktadır. Yolları başlıca üç grupta toplıyabiliriz:

1 — Demiryolları.

2 — Şoseler.

3 — Adi yollar.

Hatayda demiryolunun bugün için ehemmiyeti pek mühim değil-

(1) Enquête sur l'artisanat à Antioche. P. Bazantay. S. 57.

dir. Zira uzun Hicaz demiryolu buraya uğramadan geçtiği gibi 912 de Bağdat demiryolu üzerinde Toprakkaleden ayrılan bir kol İskenderuna kadar uzanmışsa da bütün Hatayı katetmemektedir. Yalnız Erzin, Dörtyol, Payastan geçerek İskenderuna kadar varan bu demiryol 20 kilometro bir uzunlukta olup yalnız Hatayın dış ticaretinde mühim bir vaziyet arzetmektedir. Bir senelik nakliyat 31,000 tona baliğ olur (1).

Hatayda şoselerin ehemmiyeti daha fazladır. Ve Hatay iktısadî hayatının yayımında en mühim rolü de şoseler oynar. Uzunluk itibarile en fazla yekûn gösteren taş şoseler olup bunların tutarı 464 kilometredir (1). Modern olan asfalt yollar bugün ancak 130 kilometredir. Bundan maada bir de eski tarihî devre ait olan ve büyük bir itina ile inşa edildiğinden bugün de kabili istifade olan dağ şoseleri mevcuttur ki bunların tutarı ise 45 kilometreyi geçmez.

Başlıca şoseler şunlardır:

İskenderun - Arsuz 33 kilometre,

İskenderun - Payas 23 kilometre,

İskenderun - Top boğazı 28 kilometre,

Topboğazı - Kırıkhan (Halep hududuna kadar) 36 kilometre,

Kırıkhan - Hacılar 35 kilometre,

Yeniköy - Yenişehir 19 kilometre.

Yenişehir — Antakya. (K. 52)

Topboğazı — Antakya. (K. 30)

Antakya — Süveydiye (K. 25).

Antakya — Ordu (K. 63).

Bundan maada dağ şoselerinin geçtiği yerler: Süveydiye - Hızırbey - Karaçay, Bityas - Karaağaç - Nergizlik - Sarımazı - Atık - Soğukoluk, Delibekirlidir. Bu yolların arasında pek çok tesadüf edilen patikalar da oldukça mühim bir mevki işgal ederler.

Nakil vasıtaları:

Hatayda nakil vasıtaları otomobil, araba ile at ve merkeptir. Ekseriyetle görülen arabadır. Zira herşeyden evvel bir ziraat memleketi olduğunu kaydettiğimiz Hatayın nakliyatına her zaman

(1) Çizgiler ve bilgiler, Tarık Mümtaz. S. 201.

(1) Yollar hakkında verdiğimiz bu rakamlar 935 yılına kadar yapılmış olanlara aittir. Halbuki şose ve asfalt yol faaliyeti halâ devam etmekte olup bunlar hakkındaki malûmatı da 4 üncü cildimizde kaydediyoruz.

yakından cevab verecek en mühim vasıta şüphesiz arabadır. Arabalar iki şekildedir:

1) İki tekerlekli,

2) Dört tekerekli.

İki tekerlekli olan arablar ekseriyeti teşkil ederler. Bunlar yaylı olup atlar veya öküzler tarafından çekilir. Bu tip araba Türk tipi olup bütün Anadoluda, bilhassa Garbî Anadoluda bu şekildeki arabalara çok tesadüf edilir. Bilâhare Rumeli muhacirlerinin gelmesile dört tekerlekli arabalar da taammüm etmiş olup bunlar da bilhassa şarkî Trakya arabalarının aynidir.

Hatayda otomobil bilhasas yeni asfalt şoselerin çoğalmasile ehemmiyet kazanmaktadır. Bunlar bilhassa İskenderuna işliyen ve nakilleri kolay, hafif olan maddelerin naklinde iş görürler.

Hatayda dağlık mıntakalarda daha fazla iş gören nakil vasıtaları at, merkep ve katırlardır. Umumiyetle Akdenizin her tarafında görüldüğü gibi, Akdenizin karekteristik hayvanı merkep daha kanaatkâr olmasile köylü için daha fazla istifadeler temin etmektedir.

Şark memleketlerinin her tarafında olduğu gibi Hatayda da Büyük Harpten sonra otomobil nakliyatı birdenbire çoğalmıştır.

Bilhassa Hatayda bu faaliyet daha fazladır. Çünkü mandater hükûmet otomobil kayıd muamelâtında vergileri pek az alıyor ve otomobil ithalâtını teşvik ediyordu. Böylece 919 senesinde Hatayda 15 otomobil varken 30 haziran 1930 da bu miktar 353 e çıkmıştır. Fakat mandater hükûmetin otomobil kayıd muamelâtında son zamanlarda gösterdiği bazı takayyüdler üzerine bu miktar yavaş yavaş azalmıştır. 31 birincikânun 1934 te 280 ve 31 birincikânun 1935 te 269 a inmiştir (1). Otomobiller yolcu, kamyon ve kamyonetler de ticarî eşya naklederler.

Son senelerde Hatayda sebzecilik ve meyvacılığın inkişafı nakliyatta kamyon kullanılmasını istilzam ettiren sebeblerden biri olmuştur. Yaş meyva ve sebze nakliyatında bittabi arabalar kamyondan elverişli değildir.

Hulâsa: Hatay 600 kilometrelik yollarile araba ve otomobillerile bugün bölgenin iktısadî faaliyet mihverini teşkil etmektedir. Hatay dahilinde nakliyat için muntazam servisler yapan bir şirket yoktur.

(1) Tarık Mümtaz. Çizgiler ve bilgiler. S. 201.

Bu ihtiyaç hükûmet tarafından idare edilmemektedir. Nakliyat, hususî ellerle idare olunur. Ticarî eşya nakliyatı açık kamyonlar ve komyonetler sahneye çıkmadan evvel hayvan nakliyatı daha geniş mikyasta olduğundn bu hususta kervanlar tertip edilirdi. Hatayda senevî nakliyat 95,000 tonu bulmaktadır. Bu yekûn ticarî eşyaya ait olup günlük ihtiyaçlar için köylerden şehirlere yapılan nakliyat müstesnadır.

Beşerî coğrafyadan içtimaî duruma geçerken bazı mülâhazalar:

Hatayın beşerî coğrafyasından sonra gelmesi zarurî olan içtimaî durumu için, mukadmememizde işaret ettiğimiz gibi, ikinci cildimizi tahsis eyledik. Bu cildde Hatayın bütün içtimaî müesseselerini etüd ederken lingüstik durumu üzerinde fazla genişliyoruz. Bilhassa Profesör H. Reşit Tankut'un değerli metodlarından istifade ederek Hatayın toponimik durumunu Güneş - Dil Teorisi bakımından mütalea ediyoruz.

Beşerî coğrafyaya ait gibi görünen bazı noktaların izahını Hatay mıntakasının bazı hususiyetlerini göz önüne getirerek 2 inci cildimize bıraktık ve içtimaî durumda bahsedilmesini zarurî bulduk. Fakat bu noktalardan bazılarına bu faslı bitirmeden evve lkısaca temas etmeği gerekli buluyoruz:

1) Hatayda geçinme tarzları:

Bugün Hatayın umumiyetle geçim tarzlarını tesbit edecek olursak şüphesiz başta ziraat gelmektedir. Bu ziraat te hububat ziraatile fidan ziraatine istinad eder. Nüfusun takriben %60 ından fazlasını ziraatçi unsurlar teşkil ettiği gibi, takriben % 20 sini san'atkâr, % 15 ini tüccar, memur ve nihayet % 5 kadarını da hayvan yetiştirenler teşkil eder. Hatayda hayvan yetiştirme o kadar inkişaf etmemiş, hatta bugün dünden daha fazla azalmıştır. Çünkü ziraatle beraber yanyana gidemiyecek olan hayvan yetiştirme ziraatin aleyhine olarak inkişaf eder. Binaenaleyh Hataydaki hayvan yetiştirme sahaları az miktarda Amık ovasında olduğu gibi ekseriyetle yayala ve dağlık mıntakadır. Amık bölgesi Hatayın et ihtiyacını temin etmesi bakımından ehemmiyetlidir. Mıntakada transmansa az miktarda tesadüf edilir. Bilhassa su noktasından yazın çayırsız ve otsuz kalan sürüler Hatayın meralarına gelirler. Binaenaleyh mıntakada mahallî olmaktan ziyade mevziî olan bir transmans göze çarpar. Dağlık sahanın fakir mıntakalarında halkın umumiyetle geçim tarzı hayvancılıktır. Ve otça en fakir olan yerlerde münhasıran keçiler hâkimdir. Hulâsa, Hatayın geçinme tarzında hâkim olan en mühim varlık ziraattir.

2) Mevziî kazanc çareleri:

Bunlarn başında sayfiye yerleri gelir. Bugün havası ve suyu gü-

zel olan bir çok yerlerde sayfiye mahalleri kurulmuştur. Hatayın bu sayfiye yerleri de muhitin zenginliğine, ve müşterilerin rağbetine, getireceği varidat nisbetine göre iki grupta toplanmaktadır:

1) Otel teşkilâtları olan, iaşe ve istirahatleri temin edilen yaylalar ki mühimleri: İskenderun civarında Soğukoluk, Beylân, Atık ile Antakya civarnda Harbiye, Bityas, Şeyhköy ve sairedir.

2) Henüz otel teşkilâtı mevcut olmıyan diğer meşhur yaylâlar ki: İskenderunda Nergizlik, Hortum, Kırıkhan civarında: Delibekirli, Antakya civarnda: Yemişcamus, Duveyr, Dervişiye; Kızıldağ etrafında: Çatalçam, Zorkun, Köseoluk, Kömürçukur yaylâları ile Çınaralan, Oluk, Yapraklı, Benlidere, Alıçtan ibarettir.

Bilhassa son senelerde fazla ehemmiyet verilen bu sayfiye yer - lerinden bilhassa Soğukoluk, Atık, Bityas ve Şeyhköy yaylâlarında konforlu oteller yapılmıştır. Binaenaleyh mevziî kazanc çareleri başında gelen sayfiyelerin ihyası Hatayda iktısadî bakımdan mühim olan turizmi doğurmuş olup her sene bu yaylâlara yakın olan köylere bir hayli kazanc temin etmektedir.

Umumî netice:

Yukarıdanberi ziraî, sanayi, ticarî ve beşerî durumunu kısaca kaydettiğimiz Hatayın iktısadî bakımdan arzetmiş olduğu çehre, kendine has bir iktısad rejimine malik olmasıdır. Haricî ticaretinde yer tutan ithalât ve ihracatı tamamen birbirini karşılamakta olduğuna göre Hatayda daha ziyade kendine teveccüh edilmiş iktısadî bir rejim göze çarpar. Bu rejimin en mühim hususiyeti ise mümkün olduğu kadar kendi ihtiyacına kendisinin cevap vermesidir. Bu mesele Hatayda halledilmiş gibidir. El sanayine istinat eden sanayi mahsullerini münhasıran kendi sarfeder, ziraat hayatının temin ettiği ürünleri kendi istihlâk eder. Yalnız ihracat maddeleri sırasında monokültür bir mahiyet iktisap eden ipek ve kısmen meyva istisna edilecek olursa, ve ithalât sırasında istihsal edemediği tıbbî eşyalarla, biraz da lüks eşya bir tarafa terkedilecek olursa Hatayın bu göstermiş olduğu iktısadî rejim (ekonomi ferme) kapalı bir iktisad rejimidir. Hatay bu rejime daha ziyade pek yakın bir tarihte girmiş bulunmaktadır. İleride dördüncü cildimizde zikredeceğimiz bu sebepler görüldükten sonra bu rejimi mecbur kılan amiller daha yakından anlaşılmış olacaktır.

Hatayın her mıntakasının kendi yağile kavrulur ve Hatayın bu rejimde yaşıyabilmesinde şüphesiz başta gelen amil kuvvetli topraklarıdır. Zengin toprakları olan büyük Suriye depresyonunun Hataydan

geçmesile tabiat tarafından bir nimet bahşedilmiş demektir. İşte bu rejimin en büyük sermayesi topraktır.

Hatayın bir ziraat memleketi olarak kalması muhakkaktır ki kendisi için çok faydalı olmuştur. Zira büyük sermayelere dayanan Avrupa sanayiinin son buhranlar içerisinde nasıl kıvrandığı ve neticede bazı sermayelerin ortadan kalkmasını intaç kıldığını biliyoruz. Bu sanayiin bir kısmı muvakkat zaman için himaye altına bile alınmış ve bazılarını kurtarmak imkânı hasıl olmuştu. Fakat Hatay için bunların hiç biri mevzuu bahsolamaz. Zira bir kere yerleşecek büyük sermayeler bir çok şartlara tâbi olacağı gibi, bu ecnebi sermayelerin de özyurda getireceği primin mahiyetini tahmin edebiliriz. Saniyen azçok mıntakaya bağlı gibi görünen bir sermaye ile kurulan fabrikaları bir buhran esnasında koruyacak sermaye, bunun etrafına toplanan ve tabiî işsiz kalan ameleye iş temini... Muhakkak ki ati için halli müşkül en mühim iktısadî meseleleri teşkil edecektir. Maamafih bilhassa monokültür mahiyette olan ipek ve meyvacılıkda; modern bir teşkilâtın lüzumu bugün kuvvetle kendini hissettirmektedir. Fakat muhakkak olan mesele şudur ki böyle bir küçük mikyasta makineleşmede bile gene millî sermayeyi gözönünde tutmak lâzımdır. Zira bölge için muhakkaktır ki en avantajlı olan sermaye millî sermayedir. Bu husus temin edildikten sonra Hatay için ihracat emtiası arasında mühim bir yekûn tutan ipek ve meyva, mamul eşya halinde kumaş ve konserve olarak ihrac edilecektir. Bu yüzden bölgede bir çok kimselere iş temin edilmekle beraber, ürünlerinin yurda temin edeceği randımanlar daha büyük olmuş olacaktır.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Hatayın eski devirlerinde felsefe ilim, ve Musikî

ÜÇÜNCÜ FASIL

Hatayın Umumî Kültür Tarihi

(İlk devirlerden Osmanlı devresinin sonuna kadar Hatayda yetişen münevverler ve eserleri.)

Hatayda münevver zümre ve şahsiyetler

Hatay tarihinin dördüncü ve beşinci devirlerinde bu mıntakadan bir çok âlimler, şairler ve devlet adamları yetişmiştir. Bu fasıl Hatayın kültür hayatının tarihine tahsis edildiğinden kültür hayatında bir rol oynamamış idareciler ve devlet memurlarından bahsedemiyeceğiz. Fakat şurasını kaydedelim ki gerek Arab idaresi altında bulunurken gerek büyük ve küçük Türk idareleri altında yaşarken gerekse memlûkler ve Osmanlılar gibi Türk devletlerine tâbi iken bu devletlerin idarî ve siyasî hayatında Hataylı şahsiyetler de büyük mevkiler işgal etmiş bulunuyor ve mühim roller oynıyorlardı.

Meselâ bunlardan Osmanlı riccali arasında Sadrazam Yegen Mehmed Paşa tarhite nam bırakmış bir Türk idarecisi idi. Bu Antakyalı Sadrazam irtikâb ve irtişa ile ve Osmanlı devrinin ahlâkî zâaflarile durmadan mücadele etmiş karakter sahibi bir adamdı (1). Mehmed Paşaya Yegen denmesinin sebebi, dayısı Kel Yusuf Efendi dolayısiledir. Yusuf Efendi 11 inci asırda İstanbulun en nüfuzlu ricali arasında bulunuyordu (1).

Bunlardan başka bir çok menbalarda bilhassa Sicilli Oemanî'nin her dört cildinde Şekayik tercümesi ve Zeyli Şekayikde, Kamusülâlâm ve Osmanlı müelliflerinde daha bri çok Antakyalı idareciler varsa da az yukarıda temas ettiğimiz gibi bunlardan bahsetmek bu faslın mevzuu haricinde kalır.

Keza Topçubaşı Kara Mehmed Paşa da İkinci Mahmud devrinin

---

(1) Cumhuriyet gazetesi 6/10/936 tarihli nüshasında M. Turhan Tanın makalesi. Sicilli Osmanî, Hadikatül Vüzera, Kamusülâlâm, İzzî tarihinin 1158 vak'aları ve Telhisilmuruc'un Bolak tab'ı.

(1) Cumhuriyet gazetesi 6/10/936 tarihli M. Turhan Tanın makalesi Sicilli Osmanî, Reşit tarihinin 1158 yılı vefiyat cetveli ve Telhisil muruc'un Bolok tab'ı.

meşhur askerlerindendi. Bu Antakyalı devlet adamı da Yunanistan isyanında gösterdiği şecaat üzerine nazarı dikkati celbederek Vezir olmuş ve Karadenizde kumandanlık yaparak şöhretini bir kat daha arttırmıştı (2).

***

Bu cildin beşerî coğrafya faslında Hatay ilinin nüfus ve şehirlerini mütalâa ederken bu mıntakanın Türklüğü nüfus çokluğu ile kendini gösteriyordu.

Muhtelif ekaliyetler daima Türkler kadar bir kesafet gösteremiyorlardı. Fakat Hatay ilinde Türkler sadece ekseriyeti teşkil etmekle kalmazlar ayni zamanda mintakanın kültür hayatını da ekndi münevverlerile temsil ederler.

Her memlekette olduğu gibi bilhassa şark memleketlerinde de münevver zümreler bulundukları mıntakanın içtimaî hayatında büyük roller oynarlar kendilerinin peşinden gelen ve tesirleri altında kalan halk kütlesi münevver zümre ile tamamen ifade olunabilir denemzse de bu zümrenin halk kütlesi üzerine çok esaslı tesirler yaptığı meydandadır. Hulâsa münevver zümrenin vasıflarını umumî kütlenin vasıfları imiş gibi kabul etmek yanlış olmaz. İşte bu noktai nazardan kitabımızın bu faslında da Antakya münevverlerini tetkik etmek istiyoruz. Antakya münevverlerinden her biri son asırlardaki Türk edebiyat üstadlarından birinin tesirine kalmıştır. Az aşağıda bizzat şahsiyetler üzerinde yapacağımız tetkikler de bize gösterecektir ki Antakya şairlerinden filan veya falan kimse o asrın Türk şairlerinden filan veya falan üstadı taklit etmiştir. Türk edebiyat tarihi bize gösteriyor ki her asrıda Anadolunun muhtelif mıntakalarında ekserisi İstanbulda bulunan büyük üstadları taklit eden şairler vardı. İkinci ve üçüncü dereceden sayılabilen bu vilâyet şairleri üstadlarından birini seçerek onun şiirlerine nazireler yapıyor, güzel bulduğu parçalarını terbi ve tahmis etmekle bu tesiri bariz bir şekilde ifade etmiş oluyordu.

Anadolunun her mıntakasını tetkik ettiğimizde bu büyük üstadları örnek ittihaz eden şairlerden bir kaçına tesadüf edebiliriz. Fakat bu hâdiseyi eski Osmanlı İmparatorluğunun Arab veya Arablaşmış Türk mıntakalarında göremeyiz. Bu cümleden olmak üzere Suriyenin başka semtlerinde göremediğimiz bu hususiyeti Antakyada vazıhan görüyoruz. Antakyada dahi Anadolunun sair mıntakalarında olduğu gi-

(2) Cumhuriyet gazetesi 6/10/936 tarihli M. Turhan Tanın makalesi.

bi büyük Türk üstadlarının tesirine tabi bir çok şair ve müellifler yetişmiştir.

Burada münevverleri sırf şairlere inhisar ettirmemekle beraber şairlerden çok bahsetmemizin sebebini arzederim. Eski Türk kültür hayatını ifad eden yegâne zümreler ve içtimaî hayatımızın yegâne münevverleri divan edebiyatçıları idi. Bunlar yalnız san'atkâr olmakla kalmayarak o devrin muhtelif kültür sahalarına derece derece alâkadardılar.

Başka bir tâbirle kültür hayatının san'at haricinde kalan sahalarında çalışanlar bile arasıra bir iki beyit söylemek suretile san'atkârlığa heves ederlerdi. Eğer teşbih caizse bu devir divan edebiyatçıları eski Yunan filozofları gibi muhitin bütün san'at ve fikir hareketlerine nefislerinde cemetmeğe çalışırlardı. Hulâsa bu devir için mıntakanın şairleri demek o mıntakanın münevver ve güzidesi demektir.

Meselâ kendilerinden hadisci diye bahsettiğimiz şahsiyetlerde muhakkaktır ki hayatlarında şiir söylemiye de heves etmişlerdir. Fakat hadisle iştigalleri daha galip geldiğinden eski müverrihler kitablarına bunları hadisci olarak kaydetmişlerdir. Biz bu cihetleri göz önünde tutarak Hataylı şahsiyetleri iki grupta mütalâa ediyoruz.

1) Âlimlik vasfı galip olanlar ki ekseriya eserlerini Arab dilile yazmışlardır.

2) Şairlik vasfı galip olanlar.. ki eserlerinin türkçe olarak yazmışlardır.

Eserlerini arapça yazmış olan birinci grup şahsiyetlerin Arab olduklarını düşünmek doğru olamaz. Bunların Türk olması tabiî ve mümkündür. Çünkü bu zatların Anadoluda hattâ Orta Asyada yetişmiş unsurları bile eserlerini Arab dilile telif ediyorlardı (1).

Birinci gruptan olan şahsiyetler

Hasan bin Mahûye:

Haşim bin Abdülmelikin adamlarındandı. Teracümülahval müelliflerinden Belâzürinin rivayetine göre Haşim bin Abdülmelik Hısnı Meskepi Hassanın nezareti altında yaptırmıştı. Hattâ bu kalenin hendeği kazılırken uek uzun bir bacak kemiğine tesadüf eden Hassan o kemiği Hişşama göndermişti.

Ahmed bin İbrahim bin İbrahim bin filül'esedi.

Babası aslen Balisli olup sonra Antakyaya gelip tavattun etmişti.

(1) Bu Türk âlimlerinin eserlerini niçin Arab dilile yazdıklarının içtimaî âmilleri Türk Dilinin Tarihi ve Büyük Türk Dil İnkılâbı adlı kitabımızın her dört cildinde gösterilmiştir.

Antakyada doğan oğlu Ahmed Ebu Tahir ismile şöhret kazandı. Antakya camiinin imamı idi. Ebu Tahir imam olmazdan evvel ilim tahsili için her tarafı dolaştı. Şamda ve Halebde hadis tahsil etti. ve en meşhur muhaddislerden oldu. İslâm dünyanın en büyük muhaddisleri Ebu Tahire ehemmiyet vermişlerdir. Meşhur hadis imamlarından İbni Hibban ve Toberoni bile ondan hadis rivayet etmişlerdir. Hadis âleminde sözü senet ittihaz edilen Darü Katni de bu Antakyalı muhadsis hakkında «Ebu Tahir sîkadendir» diyordu. Ebu Tahir bazılarına göre Hicrî 316, bazılarına göre 311 de vefat etmiştir.

Hasan bin İshak:

Meşhur muhaddislerdendir. Yalnız ismi üzerinde ihtilâf vardır. Bazıları bunun isminin Hüseyin olduğunu söylerler.

Hasan bin Cafer:

Muhaddislerden olan bu zatın da kendisi (Ebu Ali) dir.

Hasan bin Heccac bin Galip bin İsa:

Nerede doğduğu belli olmamakla beraber Antakyada yaşadığı ve uzun zaman burada hadis okuttuğu malûmdur. Yalnız hicrî 347 de Şama giderek kısa bir müddet orada da hadis okumuştu. Bu muhaddisin künyesi (Ebu Ali) olup lakabı (Zeyyat) idi. Ekserisi san'at ve küçük ticaretle meşgul olan eski devir âlimleri gibi bu muhaddis te zeytinyağı ticareti yapıyordu.

Hasan bin Hüseyin bin Bünder bin Abdullah bin Hayr:

Bu muhaddisin künyesi Ebubekir idi. İslâm dünyasında şöhret kazanmış bir muhaddis olan Ebubekir hakkında (İbni Hıbban) bile «sîkdendir» demişti.

Hasan bin Süleyman bin Hayr:

Yukarıda ismi geçen Abdullah bin Hayrın kardeşi olup künyesi (Ebu Ali) lâkabı (Nafiî) idi. Ebu Ali Mısırda uzun müddet ikamet etmiş ve ilmi kıraatte üstat olmuştu. Ulûmu arabiyeye de kuvvetli vukufu vardı. Hatta vezir (Ebilfazlı Cafer bin Elfazlı bin Elfırat) bile kendisini çocukları için hususî muallim tayin etmişti. Tefsirde de çok kuvvetli olan (Ebu Ali) Kura'nın manaları üzerinde de ders verirdi. Nahiv ilminde pek derin olan bu âlim ayni zamanda çok fasih ve beliğ konuşur. Dil hatası yapmazdı. Usulü kıraatte bir takım işaretler yapmak mutadı imiş. Hicretin 339 senesi zilhiccenin 13 üncü günü katledilmişti.

Vezir Hasan bin Zâhir:

Antakyayı Bizanslardan alan Türk kumandanı (Süleyman bin Kutalmış) a vezirlik yaptığı için bu ünvanı almıştı (Süleyman) ın Sonrada katledildiği vak'ada Hasan bin Zâhir esir düştü. Sonra (Tacüddevle Tutuş bin Alp Aslan) Hasan bin Zâhiri esaretten affetti (Hicrî 499). Bunun üzerine Hasan bin Zâhir Antakyaya geldi. Melikşah Halebe gelinciye kadar Antakyada kaldı. Melikşah, Antakya üzerine yürüdüğü zaman Hasan bin Zâhir, şehri Melikşaha teslim etti. Fakat bundan sonra eski mevkiini bulamadı ise de Melikşah gene bu sadakatini mükâfatsız bırakmadı. Bundan sonra Hasan bin Zâhiri Melikşahın Antakyaya tayin ettiği vali ve askerî kumandan Yağısoğan bin Alpın maiyetinde defterdarlık vazifesinde görüyoruz. Hasan bin Zâhir vefatına kadar bu vazifede kaldı.

Antakyalı Ahmed bin Hasan:

Künyesi (Ebu Bekir) olup kuvvetli muhaddislerdendi. Ebu Bekir Antakya asari atikası üzerinde şöyle bir rivayette bulunmuştur:

« Medayini kisra fethedildiği zaman kapalı, kilitli bir tabut satılmış. Bunu (Töbetübnü Cülhüme) seksen dinara satın almış. Açmış bir de görmüş ki içinde cevahirle murassa bir altın levha var. Bu levhada süryanice 19 söz yazılmış. Bu sözleri arabcaya tercüme etmişler, sözler şunlardır:

Her kim Cenabı Hakkı çok düşünürse zındık olur. Her kim yıldızlarla uğraşırsa kâfir olur. Çok söyliyen yalancı olur. Her kim kimya ile zengin olmak isterse fakir düşer. Babasına hürmet edenin, onu ağırlıyanın ömrü uzun olur. Anasına hürmet eden kendi hanesinde kendisini mesrur edecek şeyler görür. Her kim anasına, babasına dik bakarsa onlara asi sayılır. Güzel kokulu yağlar sıkıntıyı giderir. Güzel elbise zenginliği gösterir. Köleye iyilik etmek düşmanları kahreder. Kuş kıtırdağı verem iras eder. Güneşe karşı durmak gizli hastalıkları meydana çıkarır. Kamışla diş kurcalamak ağızda hastalık iras eder. Kepekle el silmek fakr getirir. Yüzünü paçavra ile silmek bit getirir. Fare artığını yemek nisyan getirir. Bir insan yattığı zaman içinde bir dirhem kadar havuç bulunursa o gece kulunc ağrısına uğramaz. İçinde sirke bulunan ev boş (yani katıksız) sayılmaz. İstenilen birşeyi ehli olmıyan kimseden talep etmedense ondan vazgeçmek daha iyidir.»

Hüseyin Ebulkasım:

Kuvvetli bir şairdi. Mısırda doğup sonra Nuseybine gelmiştir. Da-

ha sonra Antakyaya gelerek burada yerleşmiş olup bütün hayatını burada geçirmiş ve bütün yazılarında kendisini Antakyalı diye tanıtmıştır. Bizansların Antakyayı işgali üzerine Hüseyin Ebülkasım Seyfüddevlenin yanına gitmişti. Fakat Rumlar, zevcesi (Fatma bintü Muhammed) i esir etmesi üzerine pek fazıl ve edip bir zat olan Hüseyin Ebülkasım bu halden pek müteessir olarak zevcesinin kurtulması için bir çok teşebbüslerde bulunmuş ve zevcesinin kurtulduğunu görmüştür (1).

Ahmed bin Ahmed Ayizi:

Meşhur bir muhaddisti (2).

Ahmedet bin Revh bin Ziyad ibni Eyüp:

Meşhur bir muhaddisti (3).

Ahmed bin Şuayb bin Abdül'ekrem:

Kuvvetli bir muhaddis olmakla beraber salih, âbid, zâhid bir zattı. Hatta evliyanın aptal takımından olduğu da rivayet edilmektedir (1). (Aptal, evliyalığın en yüksek rütbesi olan kutup derecesinden bir derece aşağı demektir).

Ahmed bin Abdullah bin Elhasanülkadı:

Bu zat ta Ebülfazl diye meşhurdur. Antakyada siyasî bir mevki tutmuş, şan ve şeref kazanmıştı. Zamanının şairleri onu metheden kasideler yazmışlardır. Hattâ meşhur şair (Elmütenebbi) bile (Leki ya menazilü filkulûbil menazilü) diye başlıyan bir kaside ile bu zatı methetmiştir (1).

Ahmed bin Asım.

Kuvvetli bir hadisci olmakla beraber, o devrin zihniyetine göre, şeyhlerin ve zahitlerin de büyüklerindendi. Alîmane, zahidane şiirler yazardı. «Halep tarihi» «Ahmed bin Asım» için bir kaç sayfalık malûmat vermektedir (1). Yazılarında, tabiri marufile «hüsnü beyan» sahi-

---

(1) Haleb tarihi yaprak 8. S. 55. İstanbul Müze kütüphanesi Numara 2925. ve İbni Şeddadın El alakıl Hatıresi.

(2) Ayni eser: Cild 8. Yaprak 62.

(3) Ayni eser: Cild 8. Yaprak 85.

(1) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 115.

(1) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 239.

(1) Halep tarihi. Cild 8 yaprak 183 - 186.

bi olan bu Antakyalı müellif, vecizeşeklinde sözler söylemeye merak ederdi, o zamanlar çok beyenilmiş olan sözlerinden biri de şudur: «Bir insan Tanurı ne kadar iyi bilirse korkusu da o kadar çok olur.» «Ahmed bin Asım» ın mevizaları da çok meşhur olup Hatay sınırları dışında yayılmıştı. Hasılı zamanında çok büyük bir şöhret kazanmış olan «Ahmed bin Asım» dan bir çok meşhur müellifler ehemmiyetle bahsetmişler, ve tanınmış hadisciler de bu zattan bir çok hadisler rivayet etmişlerdir. «Esrarı kalbiye»ye de vakıftır. diye şöhret bulan bu Hataylı müellif o zamanlar «Casusul klup» unvani verilmişti. «Ahmed bin Asım»a bu lâkabı veren hadis imamlarından Ebu Süleyman Daramidir. «Ahmed bin Asım» zamanının meşhur adamlarile münasebette bulunurdu. Hattâ tanınmış evliyalardan «Fudeyl ilmi İyat» ide görmüştü. Bu Antakyalı müelliften «Şeyh Attar», «Tezkerei evliya» sında tafsilen bahsettiği gibi «Camî» de «Nefhat» ında «Ahmed bin Asım»ı zikretmiştir. Bu Antakyalı âlim, «Beşir ibni Haris», «Seriyyi sekati» ve «Harisî muhasilû» akrannıdan bir zat idi.

«Cüneydi Bağdadî», «Ahmed bin Asım» ın sözlerini senet makamında söylerdi.

Ebu Hafzi Ateki:

Büyük bir hadisci olup ayni zamanda tanınmış âlimlerdendi. «Yakütül Hamavî» kendisinden ehemmiyetle bahsetmektedir (1). Antakyalı bu âlimin «El makbul» adlı bir eseri de vardır. «Yakut» un ehemmiyetle bahsettiği bu eser Türkiye kütüphanesinde mevcut değildir. Türkiye ilim muhafilinde «El makbul» den bahsedilmeyişine nazaran bu kitabın başka memleketlerde de mevcut olmayıp, zayi eserler arasına karıştığı kuvvetle muhtemeldir.

Osman bin Hürdaz:

Bu Antakyalı âlim de bilhassa seyyah olarak tanınmıştır (1).

Ebu Yahya Ezdi:

Tanınmış bir hadiscidir (2).

Ahmed bin Abdülkerim:

Muhaddislerdendir (2).

Ahmed bin Mes'ud:

Muhaddislerdendi (1).

---

(1) «Yakutül Hamavî» Mucemül Büldan. Cild I S. 353.
(1) «Yakutül Hamavî, Mucemül Büldan. Cild I. S. 355.
(2) Yakutül Hamavî, Mucemül Büldan. Cild I. S. 356.
(2) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 239.
(1) Haleb tarihi. Üçüncü cild. Yaprak 4.

Ahmed bin Mehmed bin Harunu Hellâl:

Muhaddis olmakla beraber zamanın ilmi üzerinde derin bir vukufu vardı. Tasnifçi bir zekâya malik olan bu müellif oldukça ehemmiyetli malûmatı havi iktitafî eser ve mecmualar tertip etmiştir. Bir kere 270, bir kere 271 de Şama seyahat etmiştir. Tarihi vefatı hicrî 311 dir (2).

Ahmed bin Mehmed bin Ahmed bin ebu Hezzan:

Değerli bir muhaddis olan Ebu Hezzan bir müddet Halepte de hadis okutmuştu (3).

Ahmed bin Mehmed El'ukeylî:

Kuvvetli bir şairdi. Şiirlerinin en meşhuru av hakkında tertip etmiş olduğu 12 sahifelik bir kasidedir (4).

Ahmed bin Mehmed bin Hüzai:

Âlim ve tarihçi bir zattı. Tarih üzerine telif etmiş olduğu eseri de vardır (Hakanî) ismile anılırdı. Bir çok müellifler bilhassa (Mürucel - Zehev) sahibi (Mes'udi) bu Antakyalı tarihçiden bahsetmişti.

Ahmed bin Mehmed:

Kuvvetli bir şairdi. Hem ciddî sahada, hem de hezil sahasında güzel şiirleri vardır. Edebiyat âaleminde (Ebül Rekamek) diye meşhurdur. (Ahmed bin Mehmed) Mısıra doğru yaptığı bir seferde (Hâkim Fatımî) yi methetmiştir.

(Seâlibî), (Yetime) adlı mecmuai eş'arında bahsettiği şiirler arasında (Ahmed bin Mehmed) den ehemmiyetle bahseder. (Ebu Rekamek) diye meşhur olan (Antakyalı Ahmed bin Mehmed) zamanının misli nadir bir şairidir.) der.

Bu Antakyalı şairin vefatı hicrî 399 dur (1).

Ahmed Ebülvelid:

Sadece (Ebülvelid) diye şöhret kazanmış bir muhaddisti (2).

Ahmed bin Yahya bin Safvan:

(İmam Ebu Bekir) diye meşhur bir muhaddis idi (3).

---

(2) Ayni eser: Cild 3. Yaprak 8.
(3) Ayni eser: Cild 3. Yaprak 13.
(4) Ayni eser: Cild 8. Yaprak 42.
(1) a) Mes'udi Mervecülzeheb mukaddimesi. b) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 9. ve Haleb tarihi: Cild 3. Yaprak 50.
(2) Halep tarihi: Cild 3. Yaprak 96.
(3) Ayni eser: Cild 3. Yaprak 122.

Ahmed bin Yakup:

Muhaddislerdendir (4).

İdris bin Havle:

Zamanının meşhur âbidlerinden idi. (Sehl bin Abdullah Tüsteri) bu zattan güzel sözler ve dinî fikirler nakletmiştir (5).

Üsame bin ebi Atâ:

Bu zat Tabiîn zümresinden maduttur. İslâm dünyasında tanınmış bir şahsiyettir (1).

İshak bin ebi Abdurrahman:

Kuvvetli bir muhaddis olan (ebi Abdurrahman) ın künyesi bazılarına göre (Ebu Yakup) bazılarına göre de (Ebu Yusuf) tur. Vefatı hicrî 237 dedir (2).

Antakyalı İshak:

Çok salih ve âbit bir zat olan (Antakyalı İshak) dinî şiirlerile muhitinde iyi bir tesir bırakmıştı. Mezar taşına hâkkedilmek için vefatından az evvel hazırlamış olduğu şu mısraları görelim:

Eâdde lillâhi yevme yelkahu
İshaku en lâilâhâ illâhû
Yekulû leha muhlâsan âsahû
Yerhamahu filkıyametallahû

Tercümesi:

İshak Tanrısına kavuştuğu gün Tanrısı için ne hazırlamıştır.
«Allahtan başka Tanrı yoktur» sözünü
İshak bunu hulûsu kalble söylüyor.

İsmail bin Dâye:

Olur ki Cenabı Hak kıyamet günü ona rahmet ede (1).

Salih, âbit bir zattı. İslâmlığın neşrü tamiminde büyük roller oynamış ve muhiti üzerine kuvvetli bir tesir yaparak büyük bir nüfuz temin etmişti. Hatayın o zamanlar en mühim mevkilerinden olan (Şeyhulhadid) de otururdu (2).

---

(4) Halep tarihi. Cild 3. Yaprak 136.
(5) Ayni eser: Cild 3. Yaprak 187.
(1) Haleb tarihi: Cild 3. Yaprak 212.
(2) Haleb tarihi: Cild 4. Yaprak 10.
(1) Haleb tarihi: Cild 4. Yaprak 21.
(2) Ayni eser: Cild 4. Yaprak 33.

Hüseyin bin Abdurrahman bin Mervan Elkadı Elsabunî:

Bu zat (Süğur) kadısı olan (Ebu Abdullah Hüseyin bin Hüseyin) ile Antakya kadısı olan (Abdullah bin Elhüseyin) in pederidir. Kendisi âbit ve salih bir zattı.

İslâmlığın neşrü tamiminde mühim roller oynamış ve muhiti üzerine bir tesir yaparak büyük bir nüfuz kazanmıştı (1).

Hubeyk bin Sabık:

Kûfede doğmuş olan (Hubeyk bin Sadık) sonra Antakyaya gelerek yerleşmiş ve Hatayı kendisine vatan edinmişti. Künyesi (Ebu Abdullah) tır. İyi bir muhaddis olan Ebu Abdullah ayni zamanda salih âbit bir zattı. Bir çok müellifler gerek kendisi gibi kuvvetli bir şahsiyet olan oğlu Abdullahtan ehemmiyetle bahsetmişlerdir. Meselâ (Cami) (Nefehat) adlı eserinde Abdullahtan uzun uzadıya bahseder (2).

Hıdır bin Ali bin Mehmed:

Künyesi (Ebülkasım) olup iyi bir muhaddis idi. O devrin bir çok âlimleri de olduğu gibi bunun da bir san'atı vardı. (Ebülkasım dokumacılıkla meşgul olduğu için (Bezzaz) diye şöhret almıştı (3).

Davud bin Hayyan:

Muhaddislerdendir (1).

Davud bin Ahmed:

Künyesi (Ebu Süleyman) olup Antakyanın (Bukahi) adlı köyünde doğmuştur. Bu köyün diğer bir ismi de (Buka) dır. İslâmlığın yayılmasında tesiri görülmüş kuvvetli bir şahsiyet, zâhit, âbit bir zat idi (2).

Zekeriyya bin İdris:

Muhaddislerdendir (3).

Zekeriyya bin Eyyüp:

Muhaddislerden olup künyesi (Ebu Yahya) dır (4).

---

(1) Haleb tarihi: Cild 4. Yaprak 40.
(2) Haleb tarihi: Cild 5. Yaprak 131.
(3) Haleb tarihi: Cild 5. Yaprak 200.
(1) Haleb tarihi. Cild 5. Yaprak 273.
(2) Haleb tarihi: Cild 5. Yaprak 277.
(3) Haleb tarihi: Cild 6. Yaprak 187.
(4) Haleb tarihi: Cild 6. Yaprak 186.

Zekeriyya bin Yahya:

Künyesi (Ebu Yahya) olup muhaddislerdendir. Vefatı hicrî 280 tarihindedir (5).

Deli Zuheyr:

Her nekadar lâkabı deli idiyse de kendisi zeki ve kuvvetli bir şahsiyetti. Şiirleri ve bilhassa hakimane hikâyelerile şöhret bulmuştu. (Hasan bin Yezidül' Antaki) bile ondan şiirler ve hikâyeler nakletmiştir (1).

Hafız Said bin Harb:

Muhaddislerden olup künyesi (Ebu Osman) idi. Mesleği asker olduğundan Bakras kalesinde ikamet ederdi (2).

Ebu İshak:

Muhaddislerdendir (3).

Ebu Bekir:

Antakyanın değerli şairlerinden olup (Mısrî) lâkabile de anılırdı. Çünkü bu şair bir müddet Mısıra giderek orada kalmıştı (4).

Ebu Elhasan:

Hicrî 6 ncı asır şairlerinden olup (Seâlibi), (Yetime) sinde bu şairden bahsetmiştir (5).

Ebu Osman bin Harb:

Muhaddislerdendi (1).

Ebu Galip:

Muhaddislerdendi (2).

Ebu Numan:

Muhitinde siyasî roller oynamış ve nüfuz sahibi olmuş kuvvetli bir şahsiyetti. Arap tarihçileri kitaplarında (Ebu Numan) için (sınır meşayihindendir) derler (3).

(5) Haleb tarihi: Cild 6. Yaprak 189.
(1) Haleb tarihi: Cild 7. Yaprak 25.
(2) Haleb tarihi: Cild 7. Yaprak 289.
(3) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 7.
(4) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 10.
(5) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 61.
(1) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 135.
(2) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 150.
(3) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 206.

Ebu Nuvas:

Tanınmış bir şairdi. Yukarıda adı geçen (Yetime) de Ebu Nuvasın şiirlerinden nümuneler vardır. Fakat bunu Bağda-tta Harunerreşidle Me'muna nedimlik eden Ebu Nuvasla karıştırmamalıdır. (Hataylı Ebu Nuvas) sadece şair olup siyasî hayatı yoktur (4).

Ebu Elvelid:

Muhaddislerden idi (1).

Ebuhüreyre:

Muhaddislerdendi (2).

Ebu Talip Hüseyin bin Ali:

Kuvvetli bir şairdi (3).

Hasib:

O devrin ilmî seviyesine göre kuvvetli ve tanınmış bir riyaziyecisi idi. Hesap ve hendesede müteaddit eserleri bulunan bir müelliftir (4).

Mehmed bin Zeynel'islâm bin Şerefül'islâm Hamza:

Zamanının meşhur din âlimlerinden ve Hanefî mezhebinden bulunan bu zat, (Kitabülmakasıd fi Fezailülmesacid) adlı bir eser vücude getirerek bunu Osmanlı hükümdarı (İkinci Beyazıd) a takdim etmişti. Bu eserden dolayı müellif takdir ve taltif edilmiş olup eser İstanbulda bugüne kadar muhafaza edilmiştir (1).

(Hadikatürriyazin) in zikrettiği binlerce âlim arasında Antakyalı olarak iki kişi bulduk. Bunların isimleri Davut ve İbrahim bin Abdürrazzak olup bunlardan da kısaca bahsedelim:

İbrahim bin Abdurrazzak:

İlmi kıraatte meşhur olan Abdurrazzak hadisle de meşgul oluyordu. Şamda çok vakit geçirmiş olan bu Antakyalı orada uzun müddet kıraat tedris etmiştir. Vefatı hicrî 339 dadır (1).

(4) Haeb tarihi: Cild 8. Yaprak 207.
(1) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 207.
(2) Hadeb tarihi: Cild 8. Yaprak 210.
(3) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 255.
(4) Haleb tarihi: Cild 8. Yaprak 260.
(1) İstanbul Ayasofya kütüphanesinde 3447 numara ile mukayyed ve mahfuzdur.
(1) Hadikatürriyazeyn. S. 483.

Ebu Abbas Muhammed Hibetullah:

Hayatı:

1151 'de Antakyada doğdu. Bu zatın ailesi on karın kadar mağlûm olup bunu kendisi eserinde zikrediyor. Antakyanın meşhur bir ailesi olan Muhammed Hibetullahın silsilesi Muhammed Hibetullahtan itibaren ecdadına doğru sıra ile şunlardır: Muhammed, Yahya, Abdurrahman, Tacettin, Muhammed, Ebubekir, Nebi, Abdurrahman.

Muhammed Hibetullahın en uzak ceddi olan bu Abdurrahman (Abo) (1) adile meşhur olup Kuseyriye tayfesinin şeyhi idi (3).

Cebeli Akra'da metfun olan bu zat (2) yaşadığı asırda çok büyük bir şöhret kazanmıştı. Çünkü (Radiî Halebi) (Dürrülhabeb) (4) adlı tarihinde ve (Necmi Gazzi) (Elkavakibilsaire) sinde bu adamdan ehemmiyetle bahsediyorlar.

Bu kitapların ifadesine göre Şeyh Abdurrahman irşad ve velâyet sahibi idi. Şeyh Abdurrahman, Süleyman adlı bir zatın oğludur. Büyük pederi Veliyyi Kebir adile şöhret bulan Şeyh Alidir. Şeyh Ali Antakyada büyük bir cami yaptırmıştı. Kendi bu cami içinde meskûndu. Şeyh Alinin kabrı yalnız bugün değil eskiden beri ehemmiyetli bir ziyaretkâh olduğu bir çok eserlerde yazılıdır.

İşte böyle bir ehemmiyetli aileye mensub olan Muhammed Hibetullah biraz büyüyünce o zamanki usule göre camiler içerisinde bulunan mahalle mektebine başlanıldı. Çok zeki bir çocuk olan Muhammed Hibetullah altı ayda Kuran'ı hadmetti. Bundan sonra pederinden ders almıya başladı. Ve yavaş yavaş nahviarabî, feraiz fıkı usulu fıkı, kıraat mantık okudu.

---

(1) Hatayda bugün ekseriya Abdullahlara münhasran Abdu derler.

(2) O zamanki mülkî teşkilâta göre Şeyh köyü Cebeli Akra adlı bir nahiyeye merbut olması kuvvetle muhtemeldir. Binaenaleyh Şeyh Abdurrahmanın Şeyh köyünde medfun zevat arasında bulunması tahmin olunabilir.

(3) Bugün Antakyanın en eski ailelerinden biri olan Kuseyri zadelerin bu aile ahfadından olup olmadıkları 4 üncü cildimizde görülecektir.

(4) Haleb tarihçilerinden biri olup daha ziyade Halebde yetişen ve bu şehre uğrıyan âlimler ve şairlerden bahseder. Halebli Radinin bu kıymetli eserinin bir nüshası İstanbul Nuru Osmaniye kütüphanesinde mahfuzdur. Bu eserde de Antakyalı olarak 13 zate daha (numara 3293) rastgelinmiştir. Necmi Gazzi ise Gazzeli bir âlim olup (El keyakibüssaire) adlı kitabı bir çok meşhur âlimler ve şairlerden bahseder. Bu kitabı İstanbul kütüphanesinde bulamadık. Yalnız (Hadikatürreyalin) de gördük.

Gençlik çağına geldiği sıralarda Antakyadan geçen (1) Mulla Abbas'tan da seb'a okuyan Muhammed Hibetullah yüksek tahsil için Şama giderek orada bir çok âlimlerden aklî ve naklî ilimler tahsil etti. Bu sıralarda genç Antakyalının pederi ile beraber Kahireye gittiğini görüyoruz (1166). Oranın âlimlerinden de feyzalan Muhammed Hibetullah tekrar Şama dönerek üç sene daha burada tahsiline devam etti. Ve 1169 da tekrar Kahireye döndü. Muhammed Hibetullahın Mısırdaki bu ikinci tahsil devresi dört sene devam ederek kendisini hayli inkişaf ettirdi. 1173 de tekrar Şama dönen genç âlim artık burada bizzat ders okutmağa başladı.

Antakyalı âlim tahsilini yalnız Şam ve Kahire medreselerine inhisar ettirmeyip İstanbul âlimleri de tanışmak ve onlardan da feyzalmak istiyordu. Bu maksatla 1173 de pederi ile beraber İstanbula geldi. İstanbulda beş sene kalarak payıtaht medreselerinde tetebülerini ilerletti. 1178 de tekrar Şama dönerek orada hadis okutmağa başladı.

Muhammed Hibetullah İstanbulda bulunurken ileri gelen devlet adamlarile dost olmuştu. Bu suretle edinmiş olduğu dostlar ve hâmilerden Vezir Derviş Mehmed Paşa kendisini müftilikle Baalbek'e gönderdi. Fakat bu kıymetli âlim orada altı ay kadar kalıp tekrar Şam medresesindeki kürsüsüne döndü. Mehmed Hibetullahın nerede ve hangi tarihte vefat ettiğine dair elimizde şimdilik hiçbir malûmat yoktur.

Eserleri:

Bu değerli âlimin yazdığı eserleri sıra ile görelim:

1 — Eşbah (1) ın üç cilt olarak şerhı.

2 — Vaz'iye (2) için yazdığı haşiye.

3 — Silkilkelâid adlı bir eser. Bu kitap müteaddit âlimlere ait malûmatı ihtiva eden bir mecmuadır.

4 — Rahmet hâdisinin şerhı. Bu risale Cenabı Hakkın rahmeti hakkındaki hâdisinin şerhı ve bu meselenin münakaşasına dairdir.

5 — İbni Şehne'nin ilmikelâm üzerine yazmış olduğu meşhur manzumenin şerhı. İbni Şahne Halebin onbeşinci asır âlimlerinden biri ve belki de en büyüğüdür. Büyük Timur'un ön Asya fütuhatı esna-

(1) Anadolu, Kafkas ve Rumeli gibi memleketlerden Hicaza gidenler yolda Antakyaya uğrarlar, bu meşhur kasabada bir müddet vakit geçirirlerdi.

(1) İşbah, (İbni nücceym) in fıkha ait meşhur bir eseridir.

(2) Dillerin sureti teşekkülüne dair bir risaledir.

sında bu âlim Timurla görüşmüş ve büyük fatihin teveccühünü kazanmıştır. Hattâ bu yüzden hemşehrilerine büyük yardımı da dokunmuştur. Timur İbni Şahne'nin iltimasile Haleblileri bazı tekâliften affetmişti. İbni Şahnenin meşhur bir İslâm tarihi vardır.

6 — Rafıdi mezhebi hakkında reddiye.

7 — Hadikatürreiyahim : Antakyalı âlimin en son ve en mühim eseridir. Kendi sahası içinde yazılmış olan eserlerin belki en mufassalı olan bu kitap üç bine yakın âlimin tercümei halini ve eserlerini ihtiva etmektedir.

Müellifin bu kitapta takip ettiği metot da dikkate şayandır.

Muhammed Hibetullah evvelâ kendi hocalarını zikrediyor, sonra bu üstadların kimlerden ders okumuş olduklarını birer birer tercümei halleri ve eserlerile tadad ediyor. Bundan sonra da onların hocalarına geçiyor ve ayni tarzda onların da eserlerini ve tercümei hallerini anlatıyor. Ve böylece kademe kademe maziye doğru ilerliyerek ve sıra tertibini bozmıyarak asrı saadete kadar vâsıl oluyor. Bu hesapça maziye doğru her kademe ilerlettikçe âlimler listesinin biraz daha kabaracağı tabiidir. Nitekim Antakyalı âlimin meşhur eseri 3000 âlim ve müellifi ihtiva etmektedir.

Bu eserin de (kitabülmakasit...) gibi Osmanlı padişahına takdim edilip edilmediği hakkında Türkiye Cumhuriyeti hazinei evrak dairesinde yaptığımız araştırmalarda hiçbir malûmat elde edemedik. Yalnız bu eser İstanbul Esad Efendi kütüphanesinde mukayyed ve mahfuzdur (1).

Bu membadan anlaşıldığına göre tasnifci bir zekâ ve daha ziyade iktitafçı bir bilgiye mâlik olan Antakyalı âlim Türk kültür tarihinde önemli bir yer tutmuştur.

Davud bin Ömer Antaki.

Hayatı:

Antakyada doğdu Ömer isminde zengin, cömert ve zahit bir adamın oğlu idi. yedi yaşına kadar yerinden kalkamıyacak kadar sakat ve gözleri kör kaldı. Habibinneccar (1) köyünün ağası olan pederi

(1) İstanbul Esad Efendi kütüphanesi numara 2196.

(1) Bugün Antakya ve civarında bu isimde bir köy mevcut değildir. Ancak kasabanın şark cihetinde Babibünnecar dağı üzerinde bir türbe harabesi ve bunun etrafında bir kaç zeytin ağacı mevcuttur ki kasaba halkının adak adadığı bir ziyaret yeridir. Burasının 17 ve 18 inci asırlarda bir köy olması kuvvetle muhtemeldir.

zengin ve çömert bir zattı. Habibinneccar türbesinin yanına bir misafirhane yaptırmş olan bu zatın sofrası herkes için açıktı.

Yukarıda temas ettiğimiz gibi Hicaza giden birçok âlimler ve dervişler tabiî zenginliklere ve tarihî bir şöhrete mâlik olan Antakyaya uğrarlar, medreselerini ziyaret ederler, âlimlerile görüşürlr, zengin eşraf konaklarında misafir kalırlardı. Bu itiyada hattâ son zamanlara kadar tektük tesadüf edilmektedir. İşte Davudu Antaki'nin pederi de konağını bu gibi misafirlere açık bulunduran kimselerdendi. Bazı fakirler bu konağın daimî misafirlerindendi. Hususî bir uşak her gün Davudu evinden alarak arkasında Habibinneccar türbesi yanındaki misafirhaneye götürür ve akşama kadar orada zahitler ve âlimler arasında bırakırdı. Sakat ve malûl olmasına rağmen pek zeki olan küçük Dvud az zamanda Kuran'ı hıfzetmiş ve birçok ilimlerin mukaddimesini kavramıştı. Bir gün bu misafirhaneye Mehmed Şerif isminde bir İranlı âlim misafir olur. Ve orada hazır bulunanlara ders vermiye başlar. Dinliyenler arasında küçük Davud ta bulundurulur. O zamanın tıb malûmatına vakıf olan Mehmed Şerif, küçük Davud'un zekâsına hayran olup ve haline açıyarak onun sıhhî durumile yakından alâkadar olmıya başlar. Muhibbi'nin rivayetine göre (1) bu tedavi şu şekilde cereyan etmiştir. Hekim evvelâ Davud'un vücuduna bir yağ sürer. Bundan sonra her tarafını sıkı bir sargı ile sarar. Bir müddet böyle bıraktıktan sonra kolundan ve bacağından kan almıya bir taraftan da çocuğu beslemeğe devm eder. Küçük Davud böylece yavaş yavaş iyileşir ve meşhur Davudu Antaki olur.

Hastalıktan kurtulup yürümeğe başlıyan Davud hocası ve tabibi Mehmed Şeriften mantık, riyaziye tahsil edip farisî öğrendi. Mehmed Şerif Davudu iyice yetiştirdikten sonra Antakyayı terketti. Çok geçmeden Davud'un pederi vefat ederek kendisine külliyetli bir servet bıraktı. Kafası olgunlaşan ve sıhhatı yerine gelen Davud babasının misafirhanesini devam ettirmiyerek (1) bilgisini inkişaf ettirmek ve te-

(1) Mühibbi, hulâsetüleser. Cild II. S. 141. Ve Hadikatürriyahin S. 62.

(1) Davud Antaki hakkında muhtelif eserlerden hissettiğimiz havaya göre ve Habib Necar türbesinin bugün Antakya halkının hastalar için adaklar yeri olduğunu göz önünde tutarak Davud Antakinin hayatı hakkında şunları da tahmin edebiliriz: Davudun pederi mutekid bir zattır. O zamanın inanşları tesiri altında kalmış olan bu zat Habib Neccar türbesinden çocuğunun illetine manevî yardım umuyor. Ve bu imanla türbesinin yanında bir misafirhane yaptırarak kimsesizler ve yolcular için Habib Necar türbesi hürmetine iyilikler yapıyor ve her gün oğlunu da bir uşak arkasında oraya göndermesinin küçük Davudun belki gelen geçen

tebuatını arttırmak için seyahata çıktı. Hemşehrisi Mehmet Hibetullah gibi Mısır'ı ve Şam'ı dolaştı Mekkeye kadar gitti. Hadikatürreyahin Davud'un Kahirede çok kaldığını kaydeder. Hülâsetüleser ise bu vaziyeti şöyle hulâsa eder. Pederinin vefatından sonra Davud Mısıra gitmek üzere yola çıkmış. Yolda Şam vilâyeti sahillerine uğramış oraların ülemasından da istifade etmiş sonra Şama gitmiş. Şam âlimlerinden bir çok eserler sahibi İbni Abdisselâm ve Bedri Gazzi gibi zatlarla görüşmüştür. Kuran'a 30.000 beytile nazman tefsir yazan ve İstanbula gelirken İstanbul seyahatnamesi gibi değerli eserler vücude getiren Mahmudu Gazzinin Antakyalı Davud üzerinde çok derin tesiri olmuştur.

Antakyalı âlim kuvvetini daha ziyade tıb üzerinde teksif ederek meşhur tezkeresini Şamda telif etti. Bu eser üzerine Şamda büyük bir şöhret kazanan Davud hasta tedavi etmiye başladı. Bir müddet sonra şöhreti daha geniş sahalara yayılan Antakyalı âlimin Kahireye gittiğini görüyoruz. Orada uzun müddet kalarak ders okutan Davud'un şöhretini artık bütün Türk ve İslâm âlemine yaymışlardı. Ve nihayet Mekke Şerifi Hüseyin tarafından zevcesinin tedavisi için Mekkeye davet olunan Davud orada ancak bir sene kadar kalarak ishaldan vefat etti. Hicrî 1008.

Yalnız şark menbalarında değil, Avrupa eserlerinde de mühim bir mevki işgal eden Davuddan (Leclerc) de (Histoire de la médecine) adlı eserinin ikinci cildinde (Sahife 304) ehemmiyetle bahsetmektedir.

Eserleri :

Mantık ilmikelâm, felsefe ve heyete dair bir takım eserler teeyyüt etmiş olan Davud'un en mühim eseri tıbba ait olan tezkeresidir. (Tezkerei Davudu Antakî) ismile bütün İslâm dünyasında şöhret bulan bu eser tıb tarihimizde ehemmiyetli bir yer iştigal eder. Bu eserin tetkikinden anlıyoruz ki Davud büyük Türk filozofu İbni Sinanın tesiri altında kalmıştır. Bu itibarla Antakyalı âlim ikinci İbni Sinadır diyebiliriz.

Tıbbî meseleleri vazı ve tetkik ediş tarzı İbni Sinayı hatırlatır (1).

---

bir adamdan derdine bir deva bulunur ümidiledir. Nihayet günün birinde bu fırsat zuhur ediyor. Ve Davud kurtuluyor. Bu misafirhanenin harabesine ait muayyen âsar bugün bile mevcuttur.

(1) Müracaat 1 - İbni Sina, 1937 ihtifali münasebetile neşrolunan büyük eser. 2 - Türk - İslâm filozoflarında nefis ve mizac hakkında bir tetkik, Ahmed Faik Türkmen, felsefe yıllığı 1932 - 1933. 3 - Tencizilmathun.

İslâm dünyasında büyük üstad addedebileceğimiz bir çok kimseler Davudu Antakiye büyük bir ehemmiyet vermişler ve ondan çok bahsetmişlerdir. Kadı Beyzaviye haşiye yazan ve bir çok eserleri bulunan meşhur âlim ve edib Hafacı ile meşhur müverrihlerden Talevî ve yine en büyük müverrihlerden Muhibbi gibi tanınmış daha bir çok müellifler Davudu Antakinin tercümei halini yazmışlardır. Bunlardan Hafacı Davud'dan ders okumuş olduğunu söylüyor ve onun yüksek kabiliyetlerini takdir ve hürmetle zikrediyor. Hadikatürreyyahin ise Davudu Antaki hakkında «zamanında reisülettibba idi. Ulûmu hikemiyede üstad idi» diyor.

Davudun dikkate değer eserlerinden biri de İbni Sinanın Ürcüze adlı manzum tıb kitabına şerh yazmış olmasıdır.

Davudun bilâhare gözlerinin açılıp açılmadığı hakkında rivayetler muhteliftir. Bazıları bütün hayatınca kör kaldığını iddia ederler. Fakat buna rağmen Arab menbaları Davuddan bahsederken onu basir diye lakâblandırırlar.

Hicrî 1050 tarihinde Sultan İbrahimin Sadrazamı Mustafa Paşa Mısıra kadar seyahat etmiştir. Mustafa Paşa maiyetinde bulunan kâtib Ahmed Efendi ile birlikte Mısır medreselerini gezip müderrislerle temas ediyordu. Sadrazamın maksadı orada bulacağı eserlerin en mühimmini seçip türkçeye çevirerek böylece İstanbuldaki ilim muhitine kendini sevdirip beğendirmekti. Bu maksatla yapılan tetkikatta o zaman için Mısırda en mühim eser olarak Antakyalı Davudun tezkeresini buldu.

Sadrazam bu tıb kitabının tercümesini Mehmed bin Mustafaî Kevranî adlı bir zata havale etti. Böylece tercüme edilen bu eser 1052 tarihinde ikmâl edildi. Bugün Fatih millet kütübhanesinde mahfuzdur (1). Tezkerei Davud o zamana kadar tıb sahasında gerek İbni Sina gerekse onun şakirdleri ve maiyetleri tarafından ortaya konmuş bütün malûmatı toplıyarak bir mecmua haline getirmiştir. Buna tıb kamusu diyebiliriz. Bütün hastalıklar ve hastalıklarda kullanılan nebatlar ve hayvanlar hakkındaki malûmat hulâsa edildikten sonra bunlar alfabe sırasile tertip edilmiştir.

Her madde hakkında tıbbî malûmat verildikten sonra - eğer mevcutsa o madde hakkında âyet, habis, kibar kelâmı veya beyitler kıt'alarile zikredilmiştir. Bunlardan bir tanesini görelim:

---

(1) İstanbul Fatih Millet kütüphanesi Hekimoğlu Alipaşa kısmı numara 566.

Hanzir:

Meşhurdur. İyisi siyahı ve kılı çok olanıdır. Ve iki yıldan tecavüz etmiş ola ol mütedildir ve bir kavilde demişler ki hardır ikincide ratıptır üçüncüde anın eti iç yağından ziyadedir ve etinde halavet vardır kan tevlid eder ve mizaca muvaffıktır zira hayvanatın akrebidir insanın mizacına ol ecilden haram olmuştur havasındandır ki her kim anın etinden yese hâris ve hain ve mürivetsiz olur bu müceretttir ve ol baş ağrısın ve daülfil ve mefasil tevlid eder ve kuvayı halleder ve eğer şarapsız içseler mideyi zayıf eder ve anın tersi ve bevli mücerettir ki hisayi ezmede ve kanı kâteylemede ve evcaıcembiyede iyi gelir ve ödü kulakta olan kuruhu ıslah eder ve anın iç yağı makkat şukukunu ve ceredi zail eder ve demişler ki sığırın iç yağı andan eyudır ve anın tabanın yaksalar cerahati etlendirir ve anın kılın zift ile yaksalar ve gül yağı ile karıştırsalar kuruhu tahdit eder ve anın kanın kaçarkine hüküm ede devaı hazinedir iki kırat andan tesir eder.

Adem Efendi:

Hatayın yetiştirdiği âlimlerdendir. Zengin ve nüfuzlu bir aileye de mensup olan Adem Efendi mesnevinin en mühim şarihlerinden biri olmuştu. Davud Antakiyi tanımış olan Adem Efendinin vefatı 1030 dadır (1).

Yukarıki haşiyelerimizin birinde de söylediğimiz gibi Halep tarihinin başka bir cildinde de yne Antakyalı 13 zattan daha bahsedlmektedir (2). Hem de oldukça mufassal yazılmış olan bu Antakyalılardan da bahsetmeği zaten oldukça uzayan bu kısım da bahsetmek istemedik.

İkinci grup şahsiyetler:

Daha ziyade Osmanlı Türkleri devrinde yetişerek İstanbul münevverlerinin tesirine tâbi bir inkişaf eseri göstermiş olan bu şahsiyetlerden sureti umumiyede her biri bir üstadı rehber edinmiştir. Bazan bunu taklid ederek hattâ bazan rehber edindiği üstadı derecesinde nümuneler vererek Hatayın kültür hayatını yükseltmişlerdir. Ekserisi şair olan bu münevverlerden en mühimlerini sıra ile kısaca görelim:

Şehdi:

16 ncı asır şairlerinden olan Şehdî Antakyalıdır. Lâtifî tezkeresine göre helvacılıkla maişetini temin edermiş. Sözünün eri olan şair

---

(1) Cumhuriyet gazetesi 6/10/937 tarihli M. Turhan Tanın makalesi.

(2) Dürül Habeb fi tarihi Haleb: Nuru Osmaniye kütüphanesi No. 3293.

muhitinde iyi bir tesir bırakmıştı. Şiirlerinde hakimane bir eda vardır. Bundan anladığımıza göre Şehdî esnaflık yapmakla beraber Antakyada ciddî bir tahsil görmüş olmalıdır.

Âdeme âhır haram olur harimi âlemin
Taku eyvanile görme kendini âlicenap
Kasru eyvanile ey âli makam oldum sanan
Kendini yüksekte görme menzilin tahtı turap

Gibi şiirelr kaleme alan şairi, tezkerelerimiz «Halâveti eş'ar ve lezzeti şehdi güftar» sahibi olmakla tavsif ediyorlar. Bu şair hakkında etraflı malûmata sahip değiliz. Yalnız tezkerelerde Sultan Selim devrinin sonlarında vefat ettiği kayidlidir. Çok mütekâmil bir şair olmıyan Şehdînin eserlerinde Âşık Paşazade gibi şairlerin tesiri hissedilmektedir.

Sabri:

Hataylı olup 16 ncı asır şairlerindendir. Tasavvufî şiirlerile tanınyesini kabul etmediğini ve kimsenin yemeğini yememek gibi bir takva sahbi olduğunu görüyoruz. Başına arakiye giyen bu derviş Lâtifiye göre «çok muarife sahib» idi.

Ermez baka gülzarına bu gülistandan geçmiyen
Canana vâsıl olmaya canı cihandan geçmiyen.

Gibi mutasavvifane şiirler kaleme alan Sâbride, Usulî, Hayretî, Fevrî Dâkakinzade Ahmed Bey gibi hem Divan Edebiyatı, hem de tasavvuf edebiyatı tesiri altındaki şairlerin izini görüyoruz.

Remzi:

Asıl adı Mustafa olan Remzi Antakyada doğdu. İlk tahsilini orada yaptıktan sonra medreseye girdi. Muayyen tahsilini bitirdikten sonra müderrisliklerde ve kadılıklarda bulundu. İstanbul Kadısı iken hicrî 1100 de vefat etti. Süleymaniye kütüphanesinin Esad Efendi kitapları kısmında Lemat-al-envar, Beyzavî hâşiyesi, Kur'an tercümesi ve diğer eserleri vardır.

Remzi, devrinin kudretli bir âlimiydi. Malûm olduğu üzere klâsik osmanlıcada ilim lisanı, hususî terimlerile teşekkül etmiş olmadığından eserler bazan edebî seci ve bazan edebî mürsil nesir lisanile yazılmaktaydı. İşte Remzinin kitaplarında o devrin üstadlarından Nergisi ve Veysi gibi seci üstadlarının tesiri görülmektedir.

Şeyhinin Vakayi-ül-Fudelâsında ve Uşakizade Nasibin Şakayik

zeylinde de yazıldığı veçhile Remzi Antakyanın yetiştirdiği kıymetli şahsiyetlerden biridir.

Şuuri:

Asıl ismi Hasan olan Şuuri Hataylıdır. Genç yaşında maliye mesleğine intisap etmiş ve bu meslekte tefeyyüz etmiştir.

Uzun bir ömür süren Şuuri yaşadığı müddetçe boş durmamış mütemadiyen çalışmış ve muhtelif mevzulara dair eserler kaleme almıştır. En meşhur eseri Ferhengi Şuuri adile meşhur olan lûgat kitabıdır. Bu eserde 22,550 farsçadan türkçeye kelime vardır ve lûgatların gerek telâffuz itibarile doğru yazılması gerek manalarının vazih ve hakikî olması itibarile bu lûgat büyük bir takdir kazanmış ve elden ele dolaşmış, bugün bile müracaat ettiğimiz en mühim membalardan biri olarak bulunmuştur.

Şuurinin mürettep divanı da vardır. Birkaç seçme beytini görelim:

Nigâhı hüsnü âlemsuzu kudret
kende ben kende
Tecelli-i cemali yare taket
kende ben kende.
Bu bahti na müsaitle felek lûtfetse de olmaz
Visali şahidi âmile fırsat
kende ben kende

Aczin ikrar eylemek hayli hünerdir arife
Bilmediğin bilmemek cehlile olur şöhreti

Şuuri Hasan Efendinin manzumelerinde bilhassa Baki, Riyazi, Cevri ve Vecdi gibi şairlerin tesiri görülür.

Merididdini Attarın (Bend) ini nazmen tercüme eden, Riyazinin (Düsturülâmel) ine bir zeyil yazan ve daha birçok eserler kaleme alan Şuuri muhakkak ki devrinin yüksek bir yaratılışı idi. Uşşakizade Hasip, Şeyhi, Salim gibi membaların çok takdirle bahsettikleri Şuuri İstanbulda 1105-te vefat etmiştir. Edirnekapı kabristanında metfundur.

Antakyalı Münif:

Türk edebiyatı tarihinin meşhur tezkerecilerinden Ramiz, Safai gibi üstatların müttefikan kabul ettikleri veçhile kudretli bir şair olan Münif Antakyalıdır. Tahsilini evvelâ Antakyada yapıp genç yaşında is-

tanbula gelen Münif muhtelif hizmetlerde bulunduktan sonra büyüklerin nazari dikkatini celbetmişti.

Münif yalnız edebiyatla iştigal etmekle kalmamış, idarecilikte, bilhassa maliye işlerinde ihtisas sahibi olmuştu. O devrin en mühim maliyeciledinden ve kıymetli şairlerinden Defterdar Atıf Efendinin teveccühünü kazanmıştı. Bu yoldan yürüyen Münif rütbe-i-hacağaniyi ihraz ettikten sonra maliye tezkereciliğine yükselmişti.

İran sefareti gibi mühim bir vazifede bulunan şair hicrî 1156 da vefat etti. Üsküdarda medfundur. Munif evvelâ Hezari mahlasile şiirler yazmağa başlamıştı. Bilâhare muverrih ve şair Raşidin tensibile mahlasını (Münif) e tebdil etti.

Hadisi arbein şehri olan, divanı da matbu bulunan (1) Münif 18 inci asır şairlerinin en kıymetlilerinden biridir. O devir şairlerinin hemen hepsinde gördüğümüz Nabi ve Nedim mukallitliğini Münifte de görüyoruz. Fakat Münif sırf mukallit olarak kalmamış, kendi şahsiyetinde, eserlerinde bir çok hususiyetler göstermiştir.

Müellif, lirik ve hissî şiiler yazdığı zaman Nedim, hakimane mevzularda kalem yürütmek istediği zaman Nabiyi örnek ittihaz etimiştir.

Münifte tasavvufî birçok hususiyetlere de tesadüf ediyoruz. Vahdeti vücut prensipini vâzıh bir şekilde bakınız nekadar güzel terennüm etmiştir.

Güftügû çok sadedi aşk'da cumhura göre
Hakkı kendine ara mezhebi Mansura göre
Ruşen dilam nuru hakayik bu elemin
Her zerresin bir ayinei pur iber bulur.
Olan remz aşinayi sohbeti hizru kelim anlar
Ki olmaz cem'i aşku akli pur tedbir bir yerde

Şehdi:

Asıl adı Mustafa olan Şehdi bütün membaların ittifakile Antakyada dolaşmıştır.İlk tahsilini memleketinde yapmış, arabca, acemce öğrenmiş, şiirler yazmağa başlamış ve böylece mütekâmil bir hale geldikten sonra İstanbula gelmiştir.

Şehdi hakkında şöyle bir rivayet vardır: Evvelâ mahlassız şiirler yazıyormuş. Kendisine bir mahlas ihtiyar etmek için meşhur Sadinin Gülüstanından tefe'ül etmiş, (Şehdi Faik) tabiri çıkınca Şehdiyi intihap etmiştir. Halbuki bize kalırsa bu zat 16 ıncı asırda Antakyada yeti-

(1) Osmanlı müellifleri. Bursalı Tahir. Cild 2. S. 288.

şen şair şehdinin ahfadından veya prestişkârlarından olduğu için bu mahlası almıştır. Şehdi bazı vezirlerin kâtibliğini etmiş ve divan kâtibliğinde bulunmuştur.

Şehdinin bugün elimizde divanı yoktur fakat Salim, Safai, Saffet, tezkerelerinde ve 18 inci asıra yazılan mecmularda Şehdinin bir hayli şiirine tesadüf ediyoruz:

Felekte zuhreden ahengi nakşi kâri kim dinler
Bu devr içre muhalif nağmeli edvarı (2) kim dinler
Sarılmışlar lihafen naze yer yer goncalar der - hâb
Figani ateşini andelibi zari kim dinler
Çekerler hale - i - aguşa âhir ol mehi akyar
Edayi şekvezarı âşıkı didarı kim dinler
Çıkıp kürsüye vaiz pendini âlem pesend etmiş
Sadayi na'rei mestanei meyhârı kim dinler
Ko teklifi nezair etmeği yarana ey Şehdî
Dimağ efsürde âlem güfte-i kim dinle.

* * *

Mehveşim divançei hüsnünde matla' gösterir
Ebrüvanın şakkı mâh âsâ dü mısra' gösterir.
Vechi vardır kıt'ai Mir olsa ba hattı imad
Hüsnü hattıle o çâr ebru murakka' gösterir

* * *

Faş etti halkı âleme râzı nihanımı
Gözden bıraktı akıbet eşki revanımı
Ol mürgi pur şikestei gülzarı hasretim
Hârı cefada yaptı felek âşiyaneme
Şehdî o şahı hüsne feda etmedir garaz
Mühlet verip Huda eğer almazsa canımı

Şehdinin edebî kıymeti haiz olan şiirlerinde Naili, Vecdi, Neşati, Nabi gibi 17 inci asrın tanınmış üstadlarının tesiri görülür.

Abdullah Necib:

Mevlevî şairleri üzerinde yaptığımız tetkikler esnasında Antakyalı Abdullah Necib isimli bir şaire de rastlıyoruz. Bu şair 19 uncu asır başlarında Antakyada doğmuş ve orada ilk tahsilini yaptıktan sonra mev-

(2) Edvar = musiki.

leviliğe intisap ederek Anadoluyu dolaşarak Geliboluya kadar gelmiştir. Gelibolu Mevlevihanesi şeyhi, şair Hüseyin Azmi Dedenin takdirini kazanan bu mevlevî şairi uzun müddet onunla en yakın dost olarak yaşamıştır. Hatta bu münasebetledir ki Abdullah Necib 1872 de Hüseyin Azminin oğlu Ahmed Celâleddine ders vermiştir. (1). 1908 de Üsküdar ve 1911 de Galata Mevlevihaneleri Şeyhliğine tayin olunmuş olan şair Ahmed Celâleddin Dede eski hocası Antakyalı Abdullah Necibi daima hürmetle yâdetmiştir. Çok kuvvetli bir şair olmıyan Abdullah Necibden bazı parçalar zikretmeğe lüzum görmüyoruz.

Sadık Efendi:

Hayatı: 1788 de Antakyada doğan ve 1828 de pederi Ahmed Efendinin vefatile yerine müfti olan Sadık Efendi uzun müddet Antakya müftiliğinde bulunarak hemen daima Antakyada kalmıştır

İlmiye mesleğine intisab eden ve genc yaşında büyük bir istidat gösteren Sadık Efendi okumağa çok hevesliydi. O sırada devrin meşhur âlimlerinden Şirvanî İsmail Efendi Hicaza giderken Antakyaya da uğramıştır. Sadık Efendi, bu âlimi bir sene babasının konağında misafir ederek ertesi sene beraber Hicaza götürmüştür. İşte bu bir sene içinde Sadık Efendinin Şirvanîden Türk kültürünün klâsik malûmatını iyice öğrendiği anlaşılıyor. Müfti Sadık Efendi de 17 nci asır şairlerinden Şeyhülislâm Yahya Efendi gibi fırsat düştükçe, hatta resmî mesaisi esnasında bir takım tuhaflıklar ve hazırcevaplıklar yapmış. ... bu yoldaki birçok zarif vak'aları ve nükteleri Antakyalıların hafızasında yaşamaktadır (2). Fakat icabında ciddî ve bilhassa cesareti medeniyesi meşhur olan Sadık Efendi 1860 da Antakyada ölmüştür.

Edebî mevkii ve eserleri:

Aşağıda bahsedeceğimiz (Tercii Bend) ile İstanbulda bile şöhret kazanan Sadık Efendinin şiirlerinde Sümbülzade Vehbi, Keçecizade İzzet Molla ve Enderunî Vasıfın yeryer tesirlerini görüyoruz. Şiirlerinde lâfız sanatları yapmağa heves eden ve tasannulara ehemmiyet veren bu Antakyalı şair, 19 uncu asırdaki Türk divan edebiyatının umumî vasıklarını eserlerinde tebarüz ettirmiş oluyor. Esasen artık büyük üstatlar yetiştiremiyen ve zevale yüz tutan 19 uncu asır Türk divan edebiyatı tektük istidadlı şairler yetiştiriyordu. İşte Sadık Efendi de bunların

---

(1) Türk şairleri Sadeddin Nüzhet. Cild 1. Sayı 18.

ön safında gelenlerden sayılmazsa da herhalde kabiliyetli bir şair olduğu da inkâr edilemez. Şiirde Sıtkı mahlesini alan Sadık Efendi herhalde Divan Edebiyatı üstatlarından okuyup hazmetmiş, fakat bu noktadan daha ileriye geçmemişti. Yani Antakyalı bu şairde tesir altında kalmıyan bir şahsiyet, dehaya yaklaşan bir kabiliyet mevcut olsaydı ihtiyarlamış olan Divan Edebiyatının kifayetsizliğinin şuurunu duyacak, ruhunda Divan Edebiyatına karşı, edebiyat tarihçileri için karakteristik olabilecek bazı aksülâmeller uyanacaktı. İşte 19 uncu asır Türk edebiyatının dâhiliğe yaklaşan şahsiyetlerinde gördüğümüz bu aksülâmellere Sadık Efendinin eserlerinde tesadüf ediyoruz. Gayrimatbu divanı, 20 cüz Kur'an tefsiri ve hafızalarda yaşıyan darbımesel hükmüne geçen buluşları Sadık Efendinin bellibaşlı eserlerini teşkil eder.

Sadık Efendinin meşhur Tercii bendinden intihap edeceğimiz şu parçayı görmeden evvel bu manzumenin yazılmasını icab ettiren hâdiseyi hulâsa edelim:

Haleb Valisi Sadık Efendi ile diğer bir zata müşterek bir mektub göndererek onlara mekremetlû diye hitab etmiştir. Bu ünvanı kendisine küçük gören Sadık Efendi Haleb mektubcusuna tarziye olarak meşhur Tercii bendini yazıp göndererek o zaman için Padişahı temsil eden valiye karşı büyük bir cesareti medeniye göstermiştir. Vali de hatasını anlıyarak bir kaza müftisinin bu cür'etini haksız bir gururla cezalandırmak cihetine gitmiştir.

Terci-i- Bendden

Müşterek mekremeti istemeyiz âr ideriz
Ârımızdan bu gelen kâğıdı inkâr ideriz
Şairiz hazimamiz yok haman iş'ar ideriz
Hakkımız hürmet iken lâyık olur mu tağyir
Mekremetlû yazılır mı bize ey kilki debir

Sadık Efendinin Tercii bendinden aşağıda zikredeceğimiz diğer bir parça da Antakyalı şairin başka bir medenî cesaretini gösteren bir fahriyesi demektir.

Sadık Efendi bir gün İkinci Mahmud tarafından gelen bir fermanı kendi dinî kanaatlerine uygun görmiyerek kaza meclisi idaresinde alenen buna muhalefet etmiştir. O sırda Haleb Valisi olan âmiri kendisini azlettikten başka hâdiseyi İkinci Mahmuda bildirmiştir. Müftinin şiddetle tecziyesi emri beklenirken mağrur ve zâlim Padişah nasılsa Sadık Efendinin bu cesaretini beğenmiş ve kendisine müftiliği iade etmiştir.

İşte böye bir hâdise atlatmış olan Sadık Efendinin Tercii Bendinde şu mânidar parçayı da görüyoruz:

Halka tebliğ ile fermani şehi kevneyni
Vüzerayi şehi dünyaye şebihiz ayni
Olmuşuz şer'ide fetvayi buyurmakta vezir
Mekremetlû yazılır mı bize ey kilki debir

Bu harektile çok kuvvetli bir şahsiyete malik olduğunu bize isbat eden Sadık Efendi eğer İstanbulda bulunup ta bu kuvvetli karakterini görgü ve bilgilerile daha fazla inkişaf ettirmiş olsaydı, hiç şüphesiz bize daha başka türlü bir çehre ile görünürdü. Divan Edebiyatının kifayetsizliğini, karakteristik aksülâmellerle yazılarında gösteren, yukarıda arzettiğimiz Türk edebiyatçıları safında muhakkak Sadık Efendiye de rasgelirdik.

Mehmed Sun'î:

1806 da Antakyada doğarak bütün hayatı müddetince burada kaldı. Antakya medresesinde 19 uncu asrın klâsik Türk kültürünü uzun müddet ciddî şekilde etüd etti. Fakirliğine rağmen çok maddî fedakârlıklarla medrese tahsiline fasıla vermedi. Antakya muhitinde klâsik Türk edebiyatının tesiri altında olduğu için Sun'înin kabiliyetleri bu Türk münevverleri muhitinde inkişaf etti. Medrese tahsilinden sonra Sun'î hiçbir zaman fakru zaruretten kurtulamadı. Bütün hayatını Antakyalı bir tacirin sabun imâlâthanesinde kâtiblik yapmakla geçirdi. 1889 da Antakyada vefat etti.

Sun'înin edebî şahsiyetine gelince etüdümüz için hepsinden ziyade şiirlere yarıyacak karakteristik bir hâdise ile alkışlıyoruz: Yani Sun'î ihtiyarlıyan 19 uncu asır klâsik Türk Edebiyatını, eksentrik vasıflarile beraber aynen taklit etmiştir. 19 uncu asırda ve bu asrın bilhassa ikinci nısfında, Türk içtimaî hayatını natık garb medeniyeti karakterlerini beğenmeğe başlıyordu. Kibar sınıf fransızca öğrenmeğe heves ediyor. Daha sonra kibar konaklarda şairlere mahsus imtiyazlı mevkiler ve misafirperverlikler tavsıyarak bunların yerine fransızca hocaları ve Fransız mürebbiyelerinin kibar muhitte kredisi artıyordu.

Bu hâdiselerin tabiî neticesi olarak İstanbul kibarlarının ve onları taklid eden vilâyetlerdeki eşrafın himayesile geçinen şairler fakrü zaruret içinde kalıyorlar. Bakınız bize bu hâdiseyi Sürurî nasıl bütün çıplaklığile anlatıyor:

Bir boğaz tokluğuna kaniiz ancak o da yok
Gerçi kim mashara-i-bezmi ekâbir oluruz
Köfteden güfte, sovandan sühan ilham iderek
Gerçi çok herze yeriz kim müteşair oluruz

İşte kibarların yüz çevirdiği ve kıymetlerini anlamıyanların etrafına toplanmağa mecbur olan 19 unsır klâsik şairleri onların hoşuna gidecek klâsik hünerler göstermeğe mecbur oluyorlardı. Artık klâsik edebiyatın kendine mahsus bediî vasıfları azalarak bunların yerine sanat akrobatlarının garib marifetleri kaim oluyordu. Zevksiz hâmilerin anlıyabileceği tarzda marifetler gösteriliyordu. Tasannu son haddini bulmuş, edebiyat mihanikî bir şekil almıştı. Şiir, artık, tarih, muamma ve saire gibi bediî heyecanları değil, merakı tahrik edecek bilmeceler haline gelmişti.

İşte 19 uncu asır Türk klâsik edebiyatının geçirdiği bu kriz devresinin içtimaî karakterlerini aynen Antakyada da görüyoruz. Burada şair Sun'î, muhitin bütün ihmal ve lâkaydisine karşı mütevekkilâne mukavemet ederek muhitin istediği tipik rolü oynamıştır. Mihanikî edebiyat sahasında çok yazı yazmıştır. Zayi olan Divançesinin büyük bir kısmını bu kabil yazılar teşkil ediyormuş. Bu yazılar içinde, ekserisinde muvaffak olan şaiirin 36 türlü okunan bir gazeli meşhurdur (1).

Hulâsa, Antakya muhiti münevverleri, 19 uncu asır Osmanlı Türkiyesinin bütün Türk memleketlerinde mevcud olan bu karakteristik manzarasını, şair Sun'î vesilesile, bariz bir şekilde arzetmiş oluyorlardı.

Şair Sun'înin marifet kabilinden yazdığı bu kelime oyunları haricinde taşıdığı başka bir şahsiyeti vardı: Derviş Sun'î Baba...

Sun'î Baba Divan Edebiyatının sehi mümteni dedikleri kuvvetli beyitlerini vücude getiriyordu. Meselâ şu:

Gördüm rakib oturmuş, ol gül izare karşu
Berd-al-acuze benzer evvel bahara karşu

Beyti İstanbulda bile beğenilmiş ve hafızalarda yaşamıştır.

Akif Efendi:

Bursalı Tahir Beyin Osmanlı Müelliflerinde Hicrî 1260 ve 1310 seneleri arasında yaşadığı bildirilen Akif Efendi Hicrî 1237 de Antakyada doğmuştur.

(1) Yeni Gün mecmuası. Antakya, 15/8/928 Bay Vedi Münirin makalesi. İmam Zeki efendiden naklen.

Hicrî 122 teki meşhur Maraş isyanını idare eden Derebeyi mıs - tık Paşanın oğlu ve Antakya kadısı olan Ömer Efendi, çok âlim ve fazil bir adam olduğundan oğlunun tahsil ve terbiyesile bizzat meşgul olmuş, bu sayede Akif Efendi klâsik Türk kültürü üzerinde kuvvetli ve ciddî bir tarzda yetişmek imkânını bulmuştur. Genç yaşında müderris olmuştur. «1256» e doğru siyasî bir meseleden dolayı Antakya kadısı Ömer Efendi Birinci Mecidin iradesile İstanbulda ikamete memur edilmişti. Bu siyasî mahkûmiyet bir kısmı İstanbulda, bir kısmı Belgradda geçmek suretile yedi sene sürmüştür. Bu müddet içinde ekseriya babasına refakat eden Akif Efendi pederinin vefatından sonra hayatını hep Antakyada geçirmiş ve uzun müddet Antakya müftisi olarak kalmıştır. Faziletlerile kendisini muhitine sevdiren Akif Efendi (1297) de vefat etmiştir.

Edebî şahsiyeti:

Ziya Paşada olduğu gibi Akif Efendinin hayatında da iki inkişaf safhası vardır.

Birinci safha: Akif Efendinin Antakyadan çıkmadan ve İstanbul münevverlerile temas etmeden evvelki zamanlarıdır. Bu esnada henüz pek genç olan şair, Divan Edebiyatının tesirile şiirler yazıyor ve bunların bazılarında çok muvaffak oluyordu. Henüz bu safhada iken arabca ve acemceyi iyice öğrenmiş olduğu için Divan Edebiyatı üstadlarını pek güzel kavrıyabiliyordu.

İkinci safha: Antakyalı şaiirin İstanbul ve Belgrad seyahatlerile bilgisinin ve görgüsünün arttığı ve birçok münevverlerle temasa imkân bulduğu inkişaf devresidir. Akif Efendi bu safhasında Akif Paşa ve Pertev Paşanın tesiri altında kalmıştır. Fakat bu tesir çok kuvvetli olmamıştır. Şair bütün hayatında gene Divan Edebiyatı üstadlarının tesirini daha çok duymuş ve onları daha çok okumuştur.

Antakyadan uzak kaldığı zamanlarda yazmış olduğu şu parça Akif Paşanın Bursada menfi iken İstanbula hasretle yazmış olduğ[illegible] hatırlatıyor.

Gel ey beridi beşaret de yârıdan ne haber
Mizaci afiyetinden, diyarden ne haber
Kanı selâmiye mektup, ya bir peyam bize
Vatanda terk edilen gül izardan ne haber

Akif Efendi eğer fransızca öğrenmiş olsaydı herhalde Akif ve Pertev Paşaların tesirine daha çok maruz kalmış olacaktı. Hatta diye-

biliriz ki belki de daha sonraları yetişenlerin Ziya Paşa ve Namık Kemallerin bile tesiri altında kalmış olacaktı. Fakat biz Antakyalı şairde daima eski Divan Edebiyatı üstadlarının tesirlerini görüyoruz. (800) sahifelik gayrimatbu divanda fuzuli, Baki, Nabinin şiirlerine nazireler ve Ruhi, Vahid gazeline yapılmış tahmisler vardır. Bundan başka Akif Efendinin divanı, eski divanlar gibi gazel, kaside tahmis, teşir, müstezat, kıt'a, rübai ve sair edebî nevilerle doludur.

Kendisinden ayrıca bahsedeceğimiz şair Yahya Efendinin biaman rakibi idi. Antakya müftülüğünde ikisi de zaman zaman bulnmuşlardı. Bunların vaziyeti birbirini çekemiyen Etem ve Akif Paşaların rakiblik hayatını andırır.Bu dağdağalı hayatına rağmen Akif Beyin divanında hiciv ve tehzile rasgeliyoruz.

Nabiden kopup gelen hikmiyat nevilerine Akif Efendinin divanında da sık sık raslıyoruz:

Pek derin deryada girmez cevheri maksut ele
Kesreti efkâre dalmak mâni-i- tedbir olur.
Kimsenin kadrinden efzün etme zinhar itibar
Vefreti tevkir zira mucibi tahkir olur

Akif Efendinin divanında güzel parçalar eksik değildir. Meselâ:

derunü dilde ne zevkü ne hal kalmıştır
Dihende dilbere dair mekal kalmıştır
Gönül alâkayı bir âdet eylemiş yoksa,
Ne bende aşk, ne sende cemal kalmamıştır

Selimbeyzade Mehmad Bey:

Hicrî 1272 tarihinde Antakyada doğmuştur. Eski ve asil bir aileye mensub olan Mehmed Bey, iyi bir tahsil ve terbiye görmüş ve genç yaşında güzel şiirler söylemeğe başlamıştır. Fakat çok içli ve ince tuhlu olan bu genç şair bir aile felâketi yüzünden delirmiştir. Hastalanmadan evvel yazmış olduğu bi şiirden aldığımız şu beyit geçirdiği sinir buhranının ıstırabını ifade etmektedir.

Ebri sitemin geçmede madam üzerinden
Baranı belâ munkati olsun mu serinden
Bir vadii muzlim de işim abü bekâdir.
Her dem ki o meh gaib olur çeşmi terinden
Duydun ki rekiban ile cümbuşlar idermiş

D. T. C. F.
KÜTÜPHANESİ

İnsaf idiniz çok mudur ölsem kedeirmden
Feth etmeğe iklimi cununu sefer ettim
Ey nas haberdar olunuz bü seferimden
Tir mejesin görmek ise ol kası yayin
Menendi fuad işte uruldum ciğerimden.

1932 de vefat eden Mehmed Bey hayatının sonuna kadar cinnetle malûl kalmıştır. Gençliğinde herkesin takdir ve sevğisini kazanmış olduğu için takdirkârları daima ziyaretine gelerek kendisinden tarih söylemesin irica ederlerdi. Mehmed Bey bu hasta halinde de bazan güzel tarih düşünmeğe muvaffak olurdu.

Mehmed Beyin şiirlerinden bir parça seçelim:

Ebri sitemin geçmede madam üzerimden
Barani bela münkatı olsunmu serimden
Bir vadii muzlimde işim ahı bükâdır.
Her dem ki o meh ğaib olur çeşmi terimden
Tuydumki rekiban ile cunbüşler idermiş
İnsaf ediniz çok mudur ölsem kederimden
Fethetmeğe iklimi cümuni sefer ettim
Ey nas haberdar olunuz bu seferimden
Tiri müzesin görmek ile ol kaşı yayin
Manendi Fuad işte vuruldum ciğerimden.

Şairin bu zarif gazeli Antakya münevverleri tarafından çok sevilmiştir. Bugün hemen bütün meraklılar tarafından hıfzedilmiş ve birçok nazireleri yazılmıştır. Bilhassa Halefzade Halef efendi tarafından yazılan nazire zikre şayandır.

Sami Efendi

Azarbaycandan gelip Antakyaya yerleşmiş olan eski bir Türk ailesine mensup olan Sami Efendi, (Osmanlı müellifleri) ne göre hicrî 1270 te Antakyada doğmuş olduğu yazılıysa da bu şairin tarihi tevellüdü hicrî 1266 dır. Hicrî 1346 ya kadar yaşıyan Sami Efendi basit ve mütevazı bir hayat geçirmiştir. Şiirlerinde daima Divan edebiyatçılarının tesiri altında kalmıştır. Yazıları matbu değildir. Velûd bir şair olmıyan Sami Efendinin mürettep divanı yoktur. Esasen çok kuvvetli bir şair olmıyan Sami Efendi üzerinde fazla durmıyarak büyük kardeşi Antakya Müftisi Yahya Efendiye geçeceğiz.

Yahya Efendi

Hicrî 1241 de Antakyada doğmuştur. İlk tahsilini Antakyada ikmal ettikten sonra ilmiye mesleğine girmiş ve seri bir inkişaf göstermiştir. Sadırazam Rüştü Paşanın Hicaz Valiliğinde teveccühünü kazanmıştır. Bir müddet Şam Valisi Arifî Paşanın mühürdarlığında bulunmuş, sonra Harput vilâyetinin Siverek kazasında kaymakamlık yapmıştır. Nihayet Antakyaya dönerek evvelâ Fetva Emini, daha sonra Müfti olmuştur. Yahya Efendi hicrî 1314 te Antakyada ölmüştür (1).

Edebî şahsiyeti:

Kuvvetli bir şair olan Yahya Efendi Divan Edebiyatının her nev'inden yazı yazmış ve muvaffak olmuştur. Eserlerinde Divan Edebiyatı üstatlarının tesirleri vazıhan görülür. Meselâ şu gazelinde Fuzulinin bıraktığı tesire bakınız:

Bir dem beni âğyarına yâr eyleme harap
Mehcuri-i yâr ile de zâr eyleme yarab
Bir lâle rühe meylile şermendeliğimden
Şebnem' gibi hoygerde üzar eyleme yarab

Yahya Efendi, hem eski Divan Edebiyatı şairlerinin, hem de muasırı olanların tesiri altında kalmıştı. Antakyalı şairin şu ikinci parçasında da Ziya Paşanın Divan Edebiyatı vadisindeki yazılarının tesiri bakınız ne kadar barizdir.

Bu perişanlığa zülfünde sabadır bâis
Dilde aşüfteliğe böyle havadır bâis
Kangı bağın gülüsün derdim aradım ağzın
Bir cevap yokluğuna varsa hayadır bâis

Tertip ve tabedilmemiş olan şiirleri herhalde bir divanı teşkil edecek derecede çok ve mütenevvidir. Yahya Efndi Antakyada bir Divan edebiyatı sevenler muhiti yaratmıştı. Anadolunun diğer yakın mıntakalarından bazı şairler Yahya Efendi ile müşaaralar yaparlarmış. Bu edebî meclislerin birisinde Hafız ismile tanınmış bir şairle Yahya Efendi arasında şöyle müşaara olmuştur:

Şair Hafız — Hafız kulunu hıfzeden ol hafızı dânâ.
Müfti Yahya Efendi — Yahyayı da ihya eden ol hayyi tüvana.

Şair Hafız, Gabi Antebin 19 uncu asırda yetiştirdiği değerli şah-

(1) Yeni Gün mecmuası, Antakya, Bay Vedi Münir Karabayın makalesi.

siyetlerden Hasırcızade ismile meşhurdur. Bu kıymetli şairin İstanbul, Millet kütüphanes Ali Emirî Efendi şubesi divanlar kısmında müretteb bir divanı da vardır.

Attar oğlu İzzet Efendi

Hicrî 1282 de Antakyada doğmuştur. İlmiye mesleğine intisap etmiş, Antakya medreselerinde okuyarak icazet almıştır. İzzet Efendi bütün hayatında Antakyada kalmış ve Divan Edebiyatını tetebbu etmiştir. Hicrî 1332 de Antakyada ölmüştür. Çok kuvvetli olmıyan bu şair Türk Divan Edebiyatını büyük bir taassubla müdafaa etmesi meşhurdur. Azçok muvaffak olduğu parçalardan birisi de şu gazelidir.

Âsarı hüsnü dilbere çeşmin nigâh ider
Kalbin kemali vahdetine intibah ider
Bir şahidi hakikate kul olmak isteyen
Sültani aşka övci dili tahfigâh ider

İzzet Efendi zayıf bir şair, fakat kuvvetli bir nâzımdı. Mehmed Akifin kuvvetli taraftarlarını istisna edecek olursak çabuk ve kolay her hâdiseyi nazma çekmek hususunda nasıl şayanı dikkat bir mehareti varsa Antakyalı şairde de ayni meharet mevcuttu. Mektup yazmaktan daha kolay manzume yazdığını arkadaşları söylerler.

Hatırlarda kaldığı üzere Büyük Harp senelerinde birçok şeyler gibi gazyağı da kaymakama istida verilip muayyen kanunî muamele neticesinde tedarik edilebiliyordu. İşte her fırsatta Mehmed Akife yakın bir sühuletle manzumeler yazan ve taklid eden İzzet Efendinin 1915 te Antakya kaymakamına gazyağı tedariki için verdiği manzum bir istidadan bazı parçaları görelim:

Ey mir habiri künh insaf
Matlubunu sen idersin is'af
Kurtar bizi gel şu kâre günden
Muzlim geceyi idüp te ruşen

Bir tezkere yaz beyim reîse
Beş okka kadar haman ne ise
Versin bizi eylesin de memnun
Hakkında teşekkür olsun efzun.

Fermani senin cemi-i demde
İzzet kulunu bırakma gamde.

Nâzım Efendi

Hicrî 1255 te Antakya civarında (Şeyhköyü) nde doğmuştur. Bugün nahiye merkezi olan bu büyük Türk köyünde ilk tahsilini yaptıktan sonra Antakyaya gelerek orada fasirî tahsil etmiş ve Türk Divan Edebiyatını tetebbu etmiştir. Şeyhköyü ve Antakya muhitinden uzaklaşmamış ve mütevazı bir hayat geçirmiş olan bu şair 1298 de ölmüştür. Divanı mürettep ve matbu olmıyan Nâzım Efendi Divan Edebiyatı şairlerinin tesiri altında kalmış, 19 uncu asır ikinci nısfının yetiştirdiği Teceddüd Edebiyatı şairlerinin ve Serveti Fünuncuların tesirini hissetmemiştir. Nâzım Efendinin şiirlerindeki mümeyyiz vasfı tabiilik ve vuzuhtur.

Antakyalı şairin muvaffak olduğu parçalardan bazılarını görelim:

Kâh firkat, kâh hasret, kâh gurbet gösterir
Talihim hergün bana bin türlü mihnet gösterir
Cuşeşi seylâbı eşkim daima tûfan olur
Çeşmi giryanım uli-al-absara ibret gösterir

Bu gazelde Antakyalı şairin mısraları Hersekli Arif Hikmet, Kâzım Paşa, Leskofçalı Galip ve Yenişehirli Avnilerin tesiri görülür. Şair Nazım Efendide bazan da Fuzulinin tesirlerini görüyoruz. Meselâ:

Bela peykani tende ney gibi sureh açup yer yer
Vücudüm göz göz oldu derdi hicranınla kan ağlar

Beytinde olduğu gibi.

Ben gülâmı kemteri kutbül kuseyrin Nazına
Hanika da nazmile hamen keramet gösterir.

Fahriyesine lâyık olacak derecede güzel gazeller söylemiştir. Nazım Efendi şiddetli bir aşka müptelâ hicranlı bir aşık olduğu da muhitinde meşhurdur.

Belâyı âşık ey Nazım başım birden komaz hâli
Nasihat dinlemez, ben bu dili mekkâra az-etmem.

Beyti ile sanki kendi hayatını tasvir etmiştir.
Nazımın bir gazelini daha görelim:

El sunmadığın sageri peymanemi kaldı
Nuş eylemediğim badei mestanemi kaldı.

Dermanı bile dili (1) gamzei hunhâr da derler
Yarab işimiz hançeri berranemi kaldı.
Aklü dilü din, garetü küfrü migeh oldu
Kasdın sanemâ şimdi bir imor nemi kaldı.
Cemiyyeti saman bütün oldu perişan,
Kahrın bana ey şuh şu bir canemi kaldı.
Nazım nola kalmazsa sana ruyu zamanın
Bu rahti fena tahtı Süleymanemi kaldı.

Bereket oğlu Refet Bey

1872 de Antakyada doğdu. Tahsilini Antakyada yaptı ve Antakyadan ayrılmadı. Antakyanın zengin ve nüfuzlu bir ailesinden olduğu için bütün hayatında refah içinde yaşadı. Bu münasebetle Türk Divan Edebiyatını tetebbu ettikten başka hususî muallimlerden fransızcayı da öğrendi. Refet Bey 1918 de vefat etti.

Refet Bey yukarıdanberi etüd ettiğimiz Antakyanın diğer şairlerinden kabiliyetçe aşağı kalmaz. Yalnız şayanı kayid hususiyeti vardır. Fransızca bilmesi ve İstanbulun münevver bir ailesile sıhrî münasebeti olması dolayısile Refet Bey seyahatler yapıyor ve inkişafını temin edecek daha olgun muhitler buluyordu. Bu maddî imkânlara inzımam eden şahsî kabiliyetlerile Refet Bey hem Serveti Fünuncuların, hem de Naci ve arkadaşlarının tesiri altında kalmıştır. Bundan başka arabî ve farisiyi de bilen Antakyalı şair Divan Edebiyatile meşgul olup eski üstatların eserlerini taklid etmiştir.

Bazı parçalarını aşağıya naklettiğimiz Refet Beyin bir mersiyesinde Ziya Paşanın ve Recaizade Ekremin tesirlerini görüyoruz:

Elden ne gelir derler evet gelmedi elden
Desti ecel aldı seni aguşu emelden
Pür neş'e gezerdin şu küçük kızlar içinde
Şimdi ararım ben seni yıldızlar içinde.....

Şu gazelinden de Refet Beyin Nabi, Refi Kalayi ve Haşmeti okuduğu anlaşılıyor:

Zebunu keşmekeşi ahü zar olup kaldık
Ftâde hali gamü inkisar olup kaldık
Hayal içinde geçen hep tehi zemanımızın
Peyinde hasret ile eşkibar olup kaldık.

(1) Bu mısrada maful bih olarak kullanılmış olan dili süzü Anadoluda ekseriya maful ileyh (dile) olarak kullanılır. Anadolunun Sivas vilâyeti gibi bazı mıntakalarında ve Hatayda.

Miskioğlu Bay Nâfi:

1887 de Antakyada doğdu. Pederi Antakya ve civarında şöhret kazanmış bir naklî ilimler âlimiydi. Bay Nâfi Antakya medreselerinde kuvvetli bir tahsil gördü. Şahsî mesaisile Divan Edebiyatını tetebbü etti. En ziyade Nâbinin tesirine tâbi olarak inkişaf ediyordu. Bu sebepten (Nabii zaman) namı müstearını kullanarak şiirler yazmağa başladı. Bay Nâfi evvelâ Divan Edebiyatı üstadlarına nazireler yapmak ve beğendiği eski şiirleri terbi ve tahmis etmekle Antakya muhitindeki edebî hayata karıştı. Fakat çok geçmeden şu karakteristik vasıfla akranı arasında hususî ve mümtaz bir mevki tuttu: Meşrutiyetten sonra Fazıl Ahmed (Divançei Fazıl) ı ile Türk edebiyatına yeni bir saha açmıştı. Muhitindeki simaları Divan Edebiyatı şiirlerile tasvir etmek suretile karikatürize ediyordu. Bu çığır az zamanda Türkiyenin her tarafında taraftarlar ve amatörler bulmuştu. İşte Antakya muhitinde de Bay Nâfi bu sahada çalışmış ve muvaffak olmuştur. Suriyeden Türk orduları çekilirken Araplar her tarafta olduğu gibi Antakya Türkleri arasında da Araplık propagandası yapıyorlardı. Bittabi Hatay Türkleri bu küstahça propagandalara kulak asmıyorlardı. Fakat Arap propagandacıları bir iki Hataylı Türkü itmaa ve satın almağa muvaffak olmuşlardı. İşte buna telmihen Bay Nâfinin yazdığı bir manzumeden bir iki satır görelim:

Eylesün eşrafı belde aslın ihfaya şitap
Ben asîlim aslımı inkârı etmem irtikâp.

Bay Nafinin Fazıl Ahmed vadisinde yazdığı şiirlerden de bazı parçalar görelim:

Nice gündür biz seni ey miri Hikmet bekleriz
Bir akıllı şoförün avnile avdet bekleriz
Kahvei billûr önünde sakiniz şamü seher
Tekyei günci hüdadan taze kısmet bekleriz
Bütçede çoktan bitirdik faslı fevkalâdeyi
Bir sahavetkâr dilberden [illegible]üvvet bekleriz
İntihabından bu çarhın g[illegible]dik bir faide
Müntahibi sani gibi hâlâ ziyafet bekleriz
Rahın uğrarsa eğer İskenderuna ey seba
Sıhhati yârın içün senden inayet bekleriz
Mesti camı aşk olup yatmış Füzulî Nâbiya
«Biz olar yattıkça» üstad ile növbet bekleriz

Nabii Zaman arasıra Antakya muhitindeki hâdiseleri de karikatürize eder. Şu parçalar ise lise muallimleri hakkında yazılmıştır.

Muallimini kiramın imtihanları münasebetile

Vaktimiz pek hoş geçirdi bir zaman mey nuş olup
Nare attık kahvei billûrda hem pür cuş olup
En nihayet na'remiz İskenderuna gûş olup
Ah neler çektik belâyı imtihana duş olup.

Nagihan düştü semadan imtihan bir taş gibi
Kıldı faş esrarımız bir naseza yoldaş gibi
Zan ederken biz onu yâğlı, güzel bir aş gibi
Ah neler çektik belâyı imtihana duş olup

Nâfi arasıra yalnız muhitinde kalmaz. Mensur parçalar ve hece veznile şiirler, Divan Edebiyatı üstadları tarzında manzumeler de yazar. Bir bayram münasebetile yazdığı şu şiiri görelim:

Bayramlık müseddes

Bugün iyd oldu artık ehli dilcü ber kenar olsun
Şerabı feyz aksın şişelerden bir pınar olsun
Nevayi ud ile demsaz olup mutrip hezar olsun
Sefayi menedenler isterim her zarı zar olsun
Cihan varsın yıkılsın küşei meyhane var olsun
Sebu endam saki daim olsun berhüdar olsun
Kamaşsın gözleri sofilerin bu bezmi söhbetten
Bahar olsun açılsın lâleler feyzi muhabbetten
Hayatı taze bulsun ehli dilber zevki ülfetten
Hüda hifz eylesin yârânı her bir gamdan, âfetten
Cihan varsın yıkılsın köşei meyhane var olsun
Sebu endam saki daim olsun berhüdar olsun
Çiçeklerle, ipeklerle donansın taze dilberler
Karanfilden nesimi subhdan hoş bû sürünsünler
Sevinsin körpe yavrular memnun görünsünler
Sefamızdan bunalsın zümrei nâdan serta ser
Cihan varsın yıkılsın köşei meyhane var olsun
Sebu endam saki daim olsun berhüdar olsun

Uyandık hayli demler mephasi nari cehennemden
Bu şehrin farkı yok mu şehri dilsuzu muharremden
Yeter vaiz bunaldık şiddeti alâmı matemden
Beşaret yok mudur firdevsten hiç camdan cemden
Cihan varsın yıkılsın köşei meyhane var olsun
Sebu endam sâki daim olsun berhüdar olsun.

Nabii zaman eski üstadlar tarzında yazmış olduğu şiirlerden ıki nümune görelim:

ANTAKYA KASİDESİ

Bu Antakiyye şehri bir güzel şehri dilârâdır
Buna nisbet Halep, bir şehri sengistanı hârâdır
Havâsı mutedil bir firdevsi sahrâsında her dâim
Baharı daimî feyzi muhabbet hükmü fermâdır
Ağaçlar hep.yeşil handan sular şellâleler cûşar,
Füsunu hüsn ile sevdalı kuşlar sanki gûyâdır
Kavaklar bahçeler afâkı tezyin eyleyor yer yer
Bayırlar têpeler zümrüt gibi dilcuvü zibâdır
Yeşil sahilli bir ırmak geçer şehrin kenarından
Önü bir bahri hülya arkası bir gûhu sevdâdır
Geçerken el eder yer yer çınarlar, çeşmeler vardır
Serindir gölgesi, hoşdur suyu pek neş'e bahşadır
Yeşildir arzı, daim nur akar maî semasından
Kızıl ufkunda akşam vakti bir volkan peydadır
Bulutlar pembe bir ahrâm olmuştur şevahikte
Cebel Musâsı ammâ galibâ bir Turi Sinâdır
Değildir inleyen boş bir sedâ cevvide seher vakti
Dolabı nehri âsi uür enini zikri mevlâdır
Gece tâ suphadek sevda eser ufku hayâlinde
Havayi dilküşası serteser meşhumu hülyâdır
Sabâhında ki ruhu okşayan hoş bir beşaşet var
Sabahı seyredenler nurlu suretler hüveydâdır
Eder ihya dili uşşakı bir nim tebessümle
Ne dilberler ki vardır zannedersin bir mesihâdır

Ne âhular esir etmiş ne âhu gözlüler vardır
Bu şahnın deşti aşkı sahnai Mecnunu Leylâdır
Bu yerde âşık mâşuklar nazu niyaz eyler.
Bu bağı vasılda bülbül güle makrunu hemfâdır
Nesimi subh şâdandır, zıyayı mihri pürhande
Fakat şairleri heyhat me'lûfu belâyâdır
Belâyı aşka nâzım baş verip bir gûh tutmuştur (1)
Nasihet dinlemez hiç kimseden bir özge şeydâdır
Tariki aşka düşmüş rind bir dervigtir Âkif (2)
Yine desti ümidi bir asâ bir piri bernadır
«Yîne sen yâra arzet yâr elinden dâd lâzımsa»
Diyen feryad eden gûşundan her şeb rûhu Yahyâdır (3)
Bu toprak feyzalmış böyle âşıklar vücudünden
Bu sahra söylemek lâzım mıdır artık ne sahrâdır
Mukaddestir demem bu toprâğa bu eski bir sözdür,
Bihamdullah lisanım eski sözlerden müberradır
Sanâ ilhamlar yerden değil gökten iner Nebi!
Onunçün sözlerin bir nur gibi kutsi muallâdır
Târıkı feyzide hemroz oldum ruhu Sıtkîfe (4)
O rindi fâki sorma evliyadır, evliyadandır.
Bu feyza feyz şehrin kim bana bir zerrei hâkî
Halepten, Şâmdan, Beyrûtudan bin kerre âlâdır.

FUZULİ GİBİ

— Üstat V. Münire ithaf

Küfrü fikrin saçalı zihrini vicdânımıza
«Zahit ağlar bakup ahvâli perişânımıza»

Seyfi katı' gibi meydan alalîdan kalemin

---

(1) Nâzım efendi ismile yukarıda zikredilmiştir.
(2) Akif efendi ismile yukarıda zikredilmiştir.
(3) Müftü Yahya efendi ismile yukarıda zikredilmiştir.
(4) Bazan Sıdkı diye kendini mahlaslandıran Antakyalı şair olup Sadık efendi ismile yukarıda zikredilmiştir.

Değil bağı gülistanın buna ayni bükâ ağlar
Çöktü bir ebri sitem gülşeni irfânımıza

Yeni Yeni mecmûa deyip âdına bir köhnefesi
Etti püsküllü musîbet seri iz'ânımıza

O kadar bozdu harabette râşın bezmi
Bir gelen bir dâhi hiç uğramadı yânımıza

Muntazırken nice gün görmek için bir yeni gün
O dâhi sürmedi merhem seri üryânımıza

Yayı kilkin ile iflâsı siyaset düştü
Sanki bir cemrei dilsûz gibi cüzdânımıza

Âkıbet particilikle bizi ettin hasta
Koşmadı hazreti doktor dahi dermânımıza

Bize sevdirmede leylâyı hayalin bu kadar
Niyetin kast mıdır ey mâh bizim cânımıza

Bivefâlık ile tarihçei çevrin pek uzun
Sığamaz bir iki mısra ile destânımıza

İhtisar etti bugün bahsini Nabîi zeman
Yoksa yoktur haddı pâyân bizim efganımıza

Bilirsin bahri edepte bu gazel naçîzdir
Medhiniz şan verecektir yine divanımıza

Biraz uzıyan bu faslı bitirmezden evvel yukarıda adı geçen Müfti Akif Efendinin torunlarından da kısaca bahsetmek lâzımdır. Hatay ilinin edebî muhitinde ehemmiyetli mevki alan bu iki kardeş Bay Vedi Münir ve Bay Zübeyir Münirdir.

Bay Vedi Münir;

1887 tarihinde Antakyada doğdu. Yüksek bir tahsil görmediyse de kendi kendini iyi yetiştirdi, boş zamanlarını tetebbüle geçirdi. Bugün kendisini Antakya edebî muhitinin bir muharriri ve edebiyat münakkidi olarak tanımaktayız. Bay Vedi Münirin edebî tenkidleri ne dereceye kadar kuvvetlidir. Edebî eserlere kıymet

takdir ederken kullandığı ölçünün kıymeti nedir?.. Bittabi burada bu meselelerin tahliline geçmiyeceğiz. Bay Vedi Münirin muvaffak olduğu makaleler çoktur. İstanbulda yüksek bir tahsil yapmış olsaydı bugün Türkiyenin muharrirleri arasında ismi okunur bir şahsiyet olurdu. Bay Vedi Münirin Antakyada birkaç sene evvel neşrolunan (Yeni Mecmua) da çok kuvvetli yazıları vardır.

Bilhassa bunlar arasında içtimaî hayata ait yazıları ehemmiyetlidir. Bay Vedi Münirin bir de polis romanı Antakyanın (Yeni Gün) gazetesinde tefrika edilmiştir. Antakya edebî muhitinde Serveti Fünun edebiyatçıları tesirini en çok hisseden Vedi Münir olmuştur. Antakyanın (Yeni Mecmua) sında yazıları arasında Serveti Fünun tesiri altında kalmış hikâyeler çoktur ki burada bu uzun yazılardan misaller getiremeyiz. Yalnız Vedi Münirin Serveti Fünun şairleri tesirile yazmış olduğu şiirlerden bir parçayı görelim:

Mebde'im nerde münteham nerde
Kimbilir kaç bin asrın âvare
İşleyüp ördüğü şu silsileye
Katılıp savrılan beşer hayran:
Bu tereddüdde çırpınır elân

Bu muamma bilinmiyor heyhat
Anlaşılmaz muaddelâtı hayat

Bay Zübeyir Münir:

1895 tarihinde Antakyada doğdu. Ağabeyi gibi yüksek tahsil göremedi ve İstanbulda bulunmasile de boş vakitlerini daima okumakla geçirdi. Vedi Münir kadar velûd olmıyan Zübeyir Münirin dikkate şayan taraflarından biri de büyük Türk nâşiri Falih Rıfkının tesiri altında güzel ve temiz nesir parçaları yazmış olmasıdır. Büyük Harbde Falih Rıfkı gibi çöllerde askerlik yapan Zübeyir Münir, üstadın (Ateş ve Güneş) ini okuyarak bu cazibeli üslûbun tesirile kendi kabiliyetlerini inkişaf ettirmiştir. Böylece kendi çöl tahassüslerini küçük mensureler halinde Antakya muhitinde neşretmiştir. Bu parçalardan birini görelim:

«Çölde gece:

Güneş, ufuklara uçuk, sarı ışık parçaları döke döke ötede beride olgun muhtazar renkler unutarak mağrur, kıskanç indi. Akşam... Çölün öksüz namütenahiliği üstünde hep ziya, semanın mavi tüllerine takı-

lan elmaslar, pırlantalar, ezeliyetin bariz ziyaları.. Şimdi çöl, mecalsiz lerzelerle hummalı rüyasından kuru, çatlak dudaklarında hasta tebessümlerle uyanmıştı. Onda veremli, ince bir kadın hali vardı. Boynu bükük yetim bir edayi melûl ile yıldızlardan biraz şifa, biraz ziya yalvardı. Sema, şeffaf şafaklarını: «İşte sana bütün ruhum, gülsün dudakların» diye döktü. Sonra bu meshuf üryan sine de mütehassir bir nefes «meleğim yıldızlar, hani, hani rayihalarınız, nerede aman, biraz biraz» diye inledi. Tekmil nücumü lâhutinin sehrâver menekşelerini serpti. Bunları eme eme çöl baygın uyudu.»

Hulâsa Hatay ilindeki Türk münevverlerinin vücude getirdiği edebî muhit, daima İstanbul edebî muhitinin ve Türk edebiyatı üstadlarının tesirine tâbi olarak inkişaf etmiştir. Çok verimli ve feyizli Hatay münevverler muhitinin yetiştirdiği şahsiyetler yukarıdanberi zikrettiğimiz şairlere inhisar etmez. Bunların her birinin etrafında yazı yazmağa hevesli ikinci derecede şairler ve nasirler birçok heveskârlar görülür. Meselâ yukarıda adı geçen müftü Yahya Efendinin oğlu Bay Asaf, Cemalî oğullarından Bay İsmail ve daha bir çokları gibi.

Eski asırlardan başlayıp Büyük harbin sonuna kadar Hatayın kültür hayatı ve münevverlerini tetkik eden bu dördüncü faslımızı burada bitirmekle Hatay münevverlerinin bu şahsiyetlerden ibaret olduğu zannolunmamalıdır.

Büyük Harbden sonra Hatay Türk gencleri yüksek tahsile daha çok heves ettiler İstanbul Üniversitesinin muhtelif şubeleri birçok Hataylı genç mezun verdi. Bunların ekserisi mesleklerinde ilerlediler. Hatay Türklerinden bazıları pariste de tahsil gördüler. Hulâsa Büyük Harbden sonra Hatayın münevver muhitini hem kendi içine kapanmış olmaktan kurtuldu, hem de daha kabiliyetli elemanlarla zenginleşti. Fakat henüz şahsiyetlerini iyice tebarüz ettirememiş, inkişaf merhalelerinin nihaî safhalarına gelmemiş olan bu genclerin teker teker etüd edilmesi mevsimsiz olur. Haklarında şimdiden verilecek hükümlerde yanlışlıklar ve noksanlıklar bertaraf edilemez.

Fakat dördüncü cildimizde (Hatayın Fransız işgalindeki devresinde kültür hayatından bahsederken bizzarure bu gençlerden bir çoğunun isimleri mevzuu bahsolacaktır. Fakat haklarında sarfedilecek fikirler onların bütün şahsiyetlerini ifade etmiş olmıyacaktır. Yalnız mevzuu bahsedilecek hâdiseler arasında o zaman için oynamış oldukları rollere temas edilmiş olacaktır.

Halk şairleri ve halk mistikleri:

Antakya ve civarında halk şair ve mistiklerine de tesadüf olunur.

Bunların ekserisi Amık taraflarında yetişmiştir. Amıkta büyük arazi sahibi Türk beyleri, Türk âdet ve an'anelerini büyük bir ehemmiyetle muhafaza ettikleri için eski ozanları hatırlatan bu gezginci halk şairlerini daima himaye ediyorlardı.

Hatay ilinin bu kabil şahsiyetleri pek çoktur. Yalnız bunların eserlerinin çoğu kaybolmuştur. Hayatları hakkında da müsbet bir ve itimada şayan malûmat elde etmek mümkün değildir. Fakat halk ağzında bu şairlerin olması muhtemel olan bir çok parçalar vardır. Kime ait olduğu belli olmıyan bu parçalardan 3 üncü cildimizde folklor kısmında bahsedeceğiz.

Türk Edebiyat tarihi bile, Anadolunun muhtelif semtlerinde, eski devirlerde yetişen halk şairlerini henüz tesbit edememiştir. Eski devirlerde Hatay ilinde yaşamış halk şairleri hakkında bittabi biz de bir şey bilmiyoruz. Yalnız son zamanlarda yetişip hatıraları henüz yaşıyan halkın hafızasında silinmemiş olan bazı isimler vardır. Meselâ Antakyada yukarıda ismi geçen Sun'î Baba, Abdülgani Baba gibi halk mistiklerile Amık ovasında Haci ve Dadal oğlu gibi halk şairleri bunların en meşhurlarıdır. Ankarada neşrolunan (Halk Bilgisi) mecmuasının birinci nüshasında (1928) mevzuu bahsedilen Dadal oğlile Hataylı Dadal oğlunun arasında ne gibi bir münasebet veya ayniyet bulunduğu bugün henüz tesbit edilmiş değildir. Hatta Amıkta son zamanlarda yetişti... rivayet olunan bir de Köroğlu vardır. Burada Dadal oğlunun kuvvetl... bir parçasını görelim:

Kalk gidelim şu dağlardan yukarı
Bize bu illerde durmak yogumuş
Yiğitin bir başı gezginci gerek
Yiğit gezmeyince miraz (1) alamaz
Üç güzel oturmuş aşın (2) pişirir
Gören yiğitler aklın şaşırır
Yiğit (3) sevdiğini sarpa düşürür
Ara kötülerde yolun bulamaz
Yiğit olan yiğit fıraklı gerek
Sağ yanı, sol yanı silâhlı gerek
Taştan demirden yürekli gerek

(1) Miraz Hatay halk dilinde hayattan nasibini almak, mes'ut olmak demektir.

(2) Aş: Hatayda çok yenilen bulgur pilâvıdır, Sureti umumiyede yemek manasına da gelir.

(3) Yiğit: Genç ve kahraman erkek manasına gelir.

Kötü kervana ağır kumaş alamaz
Dadal oğlu der ki sen Hakka güven
Aldırdım atımı ben kaldım yaya
Ölümden korkup ta sonunu sayan
Ölür gider yâr koynuna giremez

Bu şiire iyice dikkat edilirse görülür ki Dadal oğlunun Hataylı olması çok kuvvetle muhtemeldir. Esasen Halk Bilgisi mecmuasında Dadal oğlu hakkında yazılan makalede bu halk şairi hakkında kat'î bir malûmat elde edilmiş değildir. Dadal oğlunun Manisalı veya Kozanlı olduğu tahmin ediliyor. Halbuki bu halk şairinin kullandığı kelimeler ve ekspresyonların hususiyeti Hataylı olduğuna dair bizi imale eder. Fazla olarak Dadal oğlunun Hataylı olduğu hakkında mahallî rivayetler de vardır. Hatay köylerinde Dadal oğlunun ismine halk hikâyeleri arasında tesadüf olunur.

Amık köylerinin yetiştirdiği şairlerden biri de Meçamîdir. Bu halk şairinin de 3 üncü cildimizde bahsedeceğimiz Derviş Paşa hakkında yazmış olduğu bir manzumesini görelim:

Duam budur Derviş Paşa ölmesin!
Bu yakında mazul olsun gülmesin
Böyle zâlim bir diyara gelmesin
Ahir zaman devri irdi ağalar
Kadısın da şeriat yok nidelim?
Beylerbeyi zalim kime gidelim-
Hele defterdara lânet idelim
Ahir zaman devri irdi ağalar.
Ulemanın alûfesi alınmaz
Gazilerin mevacibi satılmaz
Paşadandır, Padşahdandır bilinmez
Ahir zaman devri irdi ağalar
Riâyet yok şimdi bir er yiğite
Adalet yok zira Beylerbeğide
Zulmumuz çok kimse yoktur sigide
Ahir zaman devri irdi ağalar.

Amık ovası Türkleri arasında kime ait olduğu belli olmıyan daha bir çok halk şiirleri vardır ki bunlardan bir tanesini daha görelim:

Sevgilim senin ile gidelim
Bahar ayları gelsin de gidelim
Duman alsın kızıl dağın karını
Yollar çamur kurusunda gidelim.
Erisin dağların karı erisin
İnsin seli düz ovayı bürüsün
Türkmen ili yaylasına yürüsün
Ak kuzular melesin de gidelim.
Dört gün oldu Antakyadan göçeli
Üç gün oldu Ası suyun içeli
Başı siyah örtülü yüzü peçeli
Antakya kızları yürüsün de gidelim.

SON DEVİRDE MEDRESELER VE BAZI ŞAHSİYETLER

Eski devirlerde büyük bir şöhret kazanmış ve en meşhurlarını yukaridanberı tadad edegeldiğimiz bir çok alimler, şair ve münevverler yetiştirmiş olan Antakya medreseleri 19 uncu asrın sonuna kadar canlılığını muhafaza etmişlerdi. Bugün resmen mevcut olmakla beraber eski kuvvetini kaybetmiş olan bu medreselerin geçen asırdaki durumu hakkında birkaç söz söyliyelim: 19 uncu asrın ortalarında hoca Abdüssamed Efendi ve şakirdleri Antakya medreseleri faaliyetinin son hamlerini yaparak son canlılığını temsil etmişlerdir. Nereli olduğu kat'iyetle malûm olmıyan Hoca Abdüssamed Efendi 19 uncu asrın birinci nısfında Anadoludan Antakyaya gelerek yerleşti. İlme hürmetkâr olan bu muhitte çok büyük bir saygı havası içinde yaşadı. Ömrünün sonuna kadar hadis ve fıkıh okuttu. Ciddiyetle çalıştı ve çok adam yetiştirdi. Yalnız şakirdleri değil, bütün halk bu adama çok kıymet verirlerdi. Hatta vefatını müteakıb yetiştirdiği şakirdlerin en ileri gelenlerinden hangisinin boş kalan kürsüyü işgal edeceği şehirde mühim bir mesele olmuştu. Miskizade Ahmed Efendi, Kömürçukurlu Ali Efendi, Tavilzade Ahmed Efendi, Şeyhköylü Mahmud Efendi, Kâmil Efendi ve sair zevat Abdüssamed Efendinin güzide şakirdlerinden olup 19 uncu asrın 2 nci nısfında Antakya medreselerinde ders vermişler ve çok adam yetiştirmişlerdir. Yine 19 uncu asrın birinci nısfında yetişen Maraşlı Kadı Ömer Efendile ayni asrın 2 nci nısfında uzun seneler Antakya müftiliğinde bulunan Abdülkadir Efendi de hadiş ve fıkıh üzerinde kuvvetli alimlerdendi. Yine bu sıralarda Antakya medreselerinden yetişen Müftizade Ahmed, Necib ve Abdurrauf namlarındaki üç

kardeş kendi zamanlarının ilmi ve medrese kültürü üzerinde çok kuvvetli kimselerdi. Bunlardan Ahmed Efendinin matbu bir risalesi de vardır.

Mısırın Bulak şehri matbaasında Hicrî 1300 tarihlerinde Arab dilile basılmış olan bu risale 4 kısmı ihtiva eder: Feraiz, man tık, Adab, Beyan. 52 sahifeyi geçmiyen bu risalede vakıa orijinal bir fikir ve calibi dikkat bir sentez yoksa da medrese ideolojisini emsalinden geri kalmıyan bir vukufla tekrar etmesi bakımından zikre şayan bir risaledir.

Son devirde medreselerde okuyanlardan bazıları fıkih ve tefsir üzerinde derinleşmemekle beraber idarî ve siyasî hayata atılarak Hatay mıntakasında rol oynıyan şahsiyetler de yetişmişti. Bunlardan bir çoğu bugün yaşamaktadır ki kendilerinden 4 üncü cildimizde lâik mekteblerden yetişen şahsiyetler arasında bahsedeceğiz. Bazıları ise Fransız idaresinden evvel de tanınmış olduklarından onlardan bu cildimizde bahsetmek lâzımdır.

19 uncu asrın sonlarında yetişenler içerisinde bilhassa iki isim vardır: Bereketzade Rifat Bey, Çınçınzade Hakkı Bey. Hakkı Bey Antakyamuhitinde yetişmiş, fakat İstanbulda uzun müddet kalarak Abdülhamid zamanının ikinci derece ricali arasında bulunmuştur. (Zarafet) adlı matbu bir risalesi de vardır.

Rifat Beye gelince, bu zat, Abdülfamid zamanında Antakyada büyük bir nüfuz sahibi olmuş, yalnız vilâyet merkezinde değil, İstanbulda bile kendisini tanıtmıştı. Çok zeki ve şair ruhlu olan Rifat Beyin Antakya muhitinin incelmesinde ve kibarlaşmasında büyük tesirleri olduğu görülür. Meşrutiyetin ilk Antakya meb'usu çıkan Rifat Bey kendisinden 4 üncü cildimizde bahsedeceğimiz sabık Suriye Cumhurreisi Bay Suphinin pederidir. 31 mart vak'asında geçirdiği bir kaza yüzünden çok yaşamıyarak vefat etmiştir.

Türkmenzade Ahmed Bey: Kendisinden 4 üncü cildimizde ehemmiyetle bahsedeceğimiz bugün Hatayın halk mümessilleri reisi Abdülgani Türkmenin büyük kardeşi olan Türkmenzade Ahmed Bey Hatay ilinde yenilik, milliyetçilik ve türkçülük cereyanlarının ilk siması olup tabir caizse Hatayın Mithat Paşasıdır.

Meşrutiyeti müteakıb yeni fikirli gencler Ahmed Türkmenin etrafında toplandılar. 1909 da Bereketzade Rifat Beyin vefatı üzerine Antakya meb'usu seçilen bu Ahmet Bey, Osmanlı idaresinin sonuna kadar meb'uslukta kaldı. Anadoluda millî hükûmet teşekkülünden

sonra kendini Ankaraya bağlıyan Ahmed Türkmen 4 üncü cildimizde izah edilecek bir çok hadisattan sonra Gazi Aayıntabda ikamet etmeğe başladı. Cumhuriyet hükûmetinin maddî ve manevî lûtuflarına mazhar oldu. Yalnız Hatayda değil, Ayıntab muhitinde de çok büyük bir muhabbet kazanmış olan Ahmed Türkmen 1932 ilkbaharında Ayıntabda vefat etti.

Ahmed Türkmen arasıra şiir de söylerdi. Vatan hasretile yazmış olduğu şu parçayı görelim (1).

Fırakından ey Antakya kara bahtım bana ağlar
Husufü taliinden didei encüm sana ağlar
Adüvve aşiyan oldum, hezarın nerde kalmıştır
Değil bağı gülistanın buna ayni bükâ ağlar
Hilâl gitmiş salib gelmiş ne matem tutmuş afakın
Bahar ağlar harif ağlar sana seyfi şita ağlar
Ezan mahkûm salib hâkim aman yarab nedir hikmet
Buna elbet diyar ağlar melek ağlar sema ağlar
Garib bir hükm ile misakı millet nakzedilmiştir
Bu davada değil millet desatiri kaza ağalar
Yetim kalmış bu yerlerde hezaran Türk evlâdı
eder feryad mezalimden felekte pessade ağlar
Belyı dehr ile bağrın nasıl yanmış ki ey Ahmet
Hayat benden kaçar eyvah eninimden cefa ağlar.

(1) Bu manzume Kilisli Asteymen Ata Turan tarafından zaptedilip kitabımıza geçirilmek üzere Cumhuriyet gazetesi vasıtasile bize gönderilmiştir.

Hatayda halk musikisi

Bir mıntakanın etnik durumunda musikinin büyük rol oynadığı âşikârdır. Bu itibarla Hatay hakkında etnik hükümler vermek için, muhtasaran, musikisinden de bahsetmeği gerekli buluyoruz.

Son senelerde Türk musiki tarihi üzerinde yapılan önemli araştırmalar yakında Türk musiki tarihinin vücuda getirileceğini bize müjdelemektedir. Hatay musikisinin Türk musiki tarihindeki yeri ne olabilir?

Türk musiki tarihi henüz meydana çıkmazdan evvel bu önemli meselenin cevabını vermek hayli müşküldür. Fakat Hatay hakkında derli toplu bütün malûmatı vermek iddiasında bulunan kitabımızın bu hususta tamamen meskût kalması mümkün değildi.

Türk musikisini inkişaf ettiren ve Türk musiki tarihini yazan kıymetli musikisinaslarımızla yaptığımız konsültasyonlar neticesinde Hatayın musikisi hakkında şimdilik şu malûmatı kaydediyoruz. Bu malûmatı elde etmek için yapılan tetkikat nisbeten mahdut şerait içinde ceryan etmiş olmakla beraber Hatay musikisinin esas vasıfları hakkında ilk tahlilî bilgiyi edinmemize kâfi gelmiş ve ilerdeki teşebbüslerle tevsii de kolaylaşmıştır.

İstanbul Konservatuarı Türk musikisi tasnif ve tespit heyetinden Doktor Suphi ve Mesut Cemil'e münevver Hataylı gençlerden ve memleket musikilerini bilen Necmeddin Melek, Necmeddin Kâtip, Osman Zeki Bilgin'i götürerek konservatuarda içtima ettik. Hatay halk musikisinin muhtelif nevilerinden dört parçayı gençlerimiz okudular ve musikişinaslar bunları nota ile tespit ettiler.

Bu dört parça iki türkü bir dağ havası, bir de Tepki oyun havasıdır. Notalarını dercettiğimiz bu melodilerin hepsi uslûp, karakter, fonalite, ritm bakımlarından ayrılması mümkün olmıyacak derecede A-

nadolu melodilerinin vasıflarını taşımakta oldukları görülür.

Hatayda her yerde olduğu gibi bir san'at musikisi bir de halk musikisi vardır. San'at musikisi şehirli münevverler arasında taammüm etmiştir. Ve bu doğrudan doğruya ana yurd Türk san'at musikisinden başka bir şey değildir. Halk musikisi halk tabakalarının içinde köylüler, dağlılar, çobanlar arasında yayılmıştır.

«Şekil» bütün halk musikilerinde görülen 2, 3 veya 4 haneli «Lied» şekli türküler ile Anadoluda uzun hava denilen serbest vezinli taksim gibi resitativo gibi apiasere okunan melodilerdir ki bu şekil Hatayda dağ havası adını alıyor. Dağ havalarının ekseriya bir lejandı da vardır. Bir jandarma onbaşısının pususuna düşüp vurulan genç bir eşkiyanın dayısı Kara Hocanın yeğeni ağzından düzenlediği şu dağ havasına bakınız.

(Birinci notaya bakınız)

Bu dağ havasını Necmeddin Melek Harun Ali adlı Yenice köylü seksenlik bir ihtiyardan öğrenmiştir. Anadolu şark ve cenup vilâyetlerinin uzun havalarındaki edayı aynen taşıyan bu dağ havası bütün diğerleri gibi tonal ve modal unsurlarda da onlarla müşterektir. Modal kuruluş tıpkı Anadolu uzun havalarının ekserisinde olduğu gibi isim verilmiş makamlardan hiç birisine izafe edilemiyecek surette hususidir. Veya bir kaç makamın renklerinden müteşekkildir.

Yusuf Ziya Demircioğlunun Bursa ve Akşehirde gerek küfte ve gerek bestesi ne hafif variyantlarla tesadüf ettiği şu türkünün ikaı da modalitesi de sarih ve muayyendir. İkaı Türk halk ve san'at musikisinde en çok tesadüf edilen halis bir Türk ikaı = aksak (1) $\frac{4}{8} + \frac{5}{8} = \frac{9}{8}$

(1) Şark musikilerine ait meselelerde umumiyetle çok kısa görüşlü ve bazan fahiş derecelerde yanlışı olan bazı Avrupalı müellifler binlerce misallerile yalnız Türk ana yurdunun malı olan (Aksak) ritme «Bulgar ritmi» ismini vermek gibi feci bir gaflete düşmüşlerdir. Hattâ «Bela Bartok» da bir konferansında ihtiyat kaydile böyle söylemiştir. Bu ve bunun gibi meseleler sırasında topta ncevap verilecek olmakla beraber şimdilik billhassa kaydedelim ki: değil böyle bir Bulgar ritmi, hattâ tamamen müstakil ve ayrı bir Bulgar hakl şarkısının mevcudiyetini bile münakaşaya hazırız. (Doktor Suphi, Mes'ut Cemil).

ve modalitesi de Anadolu halk musikisinde ekseriya tesadüf edilen ve san'at musikisinde girdane makamı ismini alan nevidendir.

(2 numaralı notaya bakınız.)

Daha basit formda yalnız «A» ve «B»den teşekkül eden bir başka türküde her iki A ve B cümlelerinin tekerrürleri ve bilhassa karar perdesi olan «La» ya nazaran kent ve bazan kuart arasında değişiyor. Dominan üzerindeki tekerrürü ve sonra ayni şekilde başa dönüşile poetik forma basitliği içinde ne kadar güzel tetabük etmiştir.

(Üç numaralı notaya bakınız.)

Yine konservatuvardaki bu toplantılarımızda, Haleb ve civar Arapların Dipki ismile arpalaştırdıkları Hataydaki Tepki dansının, Hasandağı pınara vurdum kazmayı, Yeniceköy dağ havası vesaire melodilerle yapılan mukayeseli tetkiki bize göstermiştir ki bu millî dans Türkün öz malıdır. Hatayda kullanılan kemençe, keman, zurna kaval, darbuka, davul gibi sazlar içinde bilhassa bir nevi çifte flüt sayılması lâzım gelen argıl de mevcuttur ki bu müzik âletlerinin Mısırdaki ergül ve hattâ orgel ile olan muhtemel münsebeti ve mahiyet ve menşei nazarı dikkatimizi celbetti. İstanbul konservatuarı tasnif ve tesbit heyeti azaları bu husustaki tetkiklere büyük bir alâka ile devam etmektedirler. Hatayın zengin ve güzel halk türküleri de 2 inci cildimizin Folklorlar faslında göreceğiz.

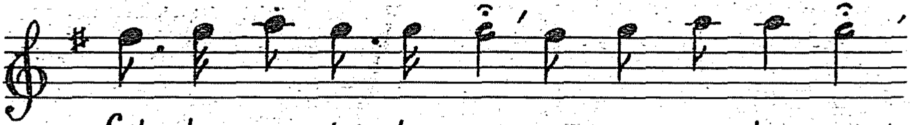
(1) İstanbul Konservatuvar Müdürü Yusuf Ziya Demircioğluna göre Hatayın millî oyunu olan Tepki, Erzurum Bar oyunlarına ve Sivasın Tanzarasına figürler ve umumî karakter itibarile çok benzemektedir.

— Cillinin dağları —

Cillinin dağları Asıya karşı
Adımı vurdular eşkiya başı
Tepeme sıktı gâvur onbaşı
Alıgnan avlandım ona yanarım oy

Ana bana çok kurşunlar sıktılar
Ve sıkarken istihkâma yattılar
Üleşimi bir handeğe attılar
Alıgnan avlandım ona yanarım oy.

a piacere con dolor «Cilli» dağ havası

Karanfil türküsü

Kapımın önünden gelir geçersin
Karanfil kokulu tütün içersin
Ne beni alırsın ne vazgeçersin
Atma bu sözleri ben yaralıyem
Benim yarim allar giymiş ben karalıyem

Kapımın önünde bir ağaç kiraz
Yarısı kırmızı yarısı beyaz
Al gerdan üstünde yatmalı biraz
Atma bu sözleri ben yaralıyem
Beni myarim allar giymiş ben karalıyem.

♩= 140 „Karanfıl„ türküsu

1 Ka pı mın ö nün den ge _ lır ge çer_ sin Ka ran fıl ko ku lu
2. Ne be ni a lır sın ne _ vaz ge çer _ sın be nım yarım allar gey mış

pour finir

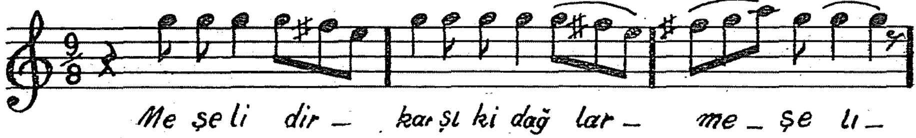
tü tün i çeı sın tü tün ı çer sın
ben ya ra lı yam ben ya ra lı yam

Meşeli dağlar

Meşelidir karşıki dağlar meşeli
Teşrif eyle bizim hane döşeli
Kaç yıl oldu kız sevdana
Düşeli aman düşeli.

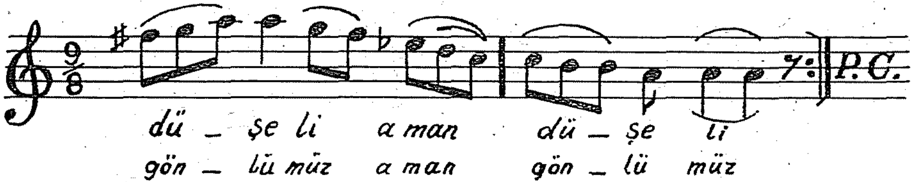
Yar bahçende ayva iken nar iken
Senden özge sevdiciğim yok iken
Ölürüm vazgeçmem senden
Der iken aman der iken.

♪= 130

DÖRDÜNCÜ FASIL

Hatayda ekalliyetler:

Alevî Türkleri (Eti Türkleri), Hıristiyan ve Ermeniler.

DÖRDÜNCÜ FASIL: BİRİNCİ KISIM

Şiilik ve Sünnilik arasında çok mühim bir fark yoktur.

Bu fasılda ileri sürdüğümüz iki tez vardır:

Birincisi şiîlerle sünnîler arasındaki fark, halkın mahiyetini tetkik etmeden asırların miras bıraktığı bir düşünüş itiyadile zannettikleri gibi çok mühim değildir. Sünnîlerin şiîlerle değil haricîlerle aralarında bir uçurum vardır. O halde şiî bir Türk cemaatı olan Hatay Alevîleri ile Hatayın sünnî Türkleri arasında çok mühim bir fark, baş döndürücü bir uçurum yoktur.

İkincisi Hatay Alevîlere Türktürler. Bu itibarla Hatay sünnî Türkleri ile ırkdaşdırlar. Böylece Hatay şiî ve sunî Türkleri her iki bakımdan birbirine uzak zannedilmemelidir.

Sünnîler ve şiîler arasındaki farklar.

Şiîlerle sünnîler arasındaki fark eski devirlerde izam edilmiş olduğu gibi pek mühim değildir. Yani bu iki mezhep arasında büyük bir uçurum yoktur. Yalnız eski devirde bu mezhep farkları siyasî ihtilâflara âlet olduğundan her iki taraf da lüzumsuz yere birbirinden soğutulmuşdur.

İşte biz bu fasılda bitaraf olarak bu iki fırka arasındaki siyasî zıddiyetlerden sarfı nazarla itikad hususunda ne gibi farklar olduğunu mükayeseli bir tarzd ahulâsa etmek istiyoruz.

Sünnîlerle şiîler arasındaki en büyük ihtilâf imamlık meselesidir. Şiîlerin ifrad derecedeki sevdiği Ali'yi sünnîler de severler ve ona hürmet ederler. Buna mukabil şiîler «niçin Ebübekir, Ömer ve Osmanı da seviyorlar» diye sünnîlere kızarlar. Fakat hiç bir zaman onları kâfir addedip katillerini caiz saymazlar. Sünnîler de şiîleri nihayet Ebubekir, Ömer ve Osmanı sevmemekle haksız bulur. Fakat hiçbir zaman şiîleri kâfir addetmezler. O halde şiîlerle sünnîler arasındaki fark nihayet siyasî bir mesele olup itikad meselelerinde bazı fer'î noktalarda ayrılmışlardır.

Gerek sünnîlere gerek şiîlere düşman nazarı ile bakan İslâmlar Mârika fırkasıdır. Bunlar gerek sünnîlerin gerek şiîleri kâfir telâkki ederek katillerini gerekli sayarlar.

Hataydaki alevî Türk kardeşlerimizin ise Mârika fırkası ile hiçbir alâkaları yoktur. Onlar ilerde tafsilâtını vereceğimiz şiî fırkasının müfrid kollarından biridir.

Bu iki tezi incelemek için evvel emirde sünnî ve şiî fırkaları arasındaki farkın cüz'iliğini ve zannedilen uçurumun sünnî ve şiî fırkaları arasında değil başka fırkalar arasında mevcud bulunduğunu anlatmalı ve bunun için de İslâm mezhepler tarihi ve mezhep tasnifi hakkında muhtasar ve umumî bir malûmat vermelidir. Böylece Hatay alevî Türklerile sünnî Türklerinin İslâm mezhepler silsilesi arasındaki mevkiini bulmuş oluruz. Ancak bundan sonra alevî kardeşlerimizin Türklüğü meselesinin tedkikine geçebiliriz.

Şurasını da ehemmiyetle kaydedelim ki islâm dünyasında bu mevzu üzerine şimdiye kadar birçok eserler telif olunmuştur. Bunlardan bir kısmı sünniliği bir kısmı da şiiliği müdafaa etmek için kaleme alınmış olduğundan tamamen bitaraf bir görüşü istilzam eden mezhebler meselesi üzerinde objektif bir tasnife rasgelmek pek güçdür. Biz kitabımızın bu faslında hiçbir tarafın müdafiliğini yapmaksızın meseleyi tetkik edeceğiz. İlme hizmet etmek endişesinden ve lâik zihniyetden ayrılmıyacağız. Bugün tarihe karışmış olan şiî itikadına da hürmetkâr kalacağız.

Bu faslın plânını vermezden evvel şu nokta üzerinde de bir kaç söz söyliyelim: Malûmdur ki şiilerin bazı fırkaları nezdinde güneşin çok muhterem ve mukaddes bir yeri vardır. Bu hal derhal bizi şöyle bir düşünüşe sevkediyor. Acaba eski Türkler nezdinde güneşin mevkii nedir? Yapılan ilmî tetkikler göstermiştir ki eski Türkler nezdinde güneşin pek önemli bir yeri vardı. Türk dil inkılâbının yarattığı ve cihan dil âlimlerinin takdir ettiği Güneş - Dil Teorisi münasebetile yapılan tetkikler, eski Türkler yanında güneşin mukaddes bir varlık olduğunu bize daha vazıh olarak ispat ediyor. Bu hususta Ankara Dil Fakültesi profesörlerinden Abdülkadir İnanın fikirlerini ve topladığı değerli malûmatı gözden geçirelim:

Bütün söz köklerinin güneş mefhumuna dayandığını anlatan Abdülkadir İnan diyor ki:

«Filhakika, Türk Dilinde (ve başka dillerde de) kullanılan herhangi bir kelimeyi tetkik edersek onda güneşten alınmış olan yukarıda söylediğimiz mefhumlardan birini buluyoruz. Bu cihet o kadar vazıhtır ki her kelimenin etimolojik analizi yapılırken mesele kendi kendine meydana çıkıyor.

Güneş - Dil Teorisinin keşfettiği bu kanun, Türk dilindeki bütün

eski ve yeni kelimelerin yalnız bu bakımdan tetkikini icab ettirmekle kalmıyor, Türk kültür tarihine ve eski Türk kültürüne ait vesikaları da bu yoldan tetkik etmek lüzumunu günün meselesi olarak önümüze koymuş oluyor. Türklerin eski vatanlarında yapılan hafriyatta elde edilen asarıatika, eski Türk diline ait tarihî malûmat, kezalik Altaylıların ve Yakutların an'anelerinde mevcut «Güneş kültü» ne dair rivayetlerin de hep bu esslar dahilinde tetkiki lâzım geliyor. Bu sahada, yalnız dilcilerimiz için değil, tarihçilerimiz, arkeologlarımız, ruhyatçılarımız, sosyologlarımız ve folklorcularımız için de önemli ve ulusal vazifeler vardır.» diyen Bay İnan eski Türklerde güneşin aldığı büyük kıymeti tarihî vesikalara dayanarak izah ediyor, ve tanınmış arkeologlardan Florinskinin (Tomsk Üniversite müzesi) adlı eserinden bu fikri teyid edici misaller zikrediyor (1):

«Bu kavmin dinî ihtiyacatını nasıl tatmin ettiği, defin merasiminde ve dinî eserlerinde görülüyor. Bu kavmin mezarları gösteriyor ki, bunlar ahıret âlemine inanmışlardır. Galiba güneş ulûhiyet ve hayat membaı addedilmiştir. Mabutlar kuş suretinde ve güneş halesi içinde tasvir edilmiştir. Görülüyor ki bunların akideleri fetişizmeden yükselmiştir.

Tarihî eserlerden öğrendiğimize göre «Güneş Kültü» Türklerde pek eskidir. Bu kültün tarihî devirlere, tarihten önceki zamanlarda kökleşmiş bir kültün devamı olarak intikal ettiğinde şüphe yoktur.

Çin tarih kaynaklarında tesbit edildiğine göre, Hunların İmparatoru La - Oşan Giyuy (Büyük Metenin oğlu) Çin İmparatoruna yazdığı mektubda «Yer ve gökten doğmuş, Güneş ve Ay tarafından memur edilmiş, Hunların büyük hakanı..» diye yazıyordu (2).

Eski zamanlarda «Gök», «Yer», «Güneş», «Ay» ve «Yıldızlar» ın tek bir kelime ile ifade edildiği tahakkuk etmiştir. Bu meyanda eski Türklerin de kendilerine şef olarak tanıdıkları büyüklerin «sema oğlu» (yani «Güneş oğlu») olduğuna dair akideleri «Güneş - Dil Teorisi» bakımından dikkate şayan bir ehemmiyeti haizdir.

Hunların sabahleyin «güneş» e, geceleyin «ay» a taptıkları da Çin kaynaklarında yazılmıştır.

«Hunlar beşinci ayda toplanırlar. Babalarına, semaya, yere ve di-

---

(1) Florinski, Tomsk Üniversite müzesinde. S. 20 - 12.

(2) İakinof (Hiyacenth). Sobraniye Svedeniy, I, 28, Deguin, tom I; portie **2**, Sah. 26.

ğer ruhlara kurban sunarlar. Hakan, her sabah sarayından çıkarken tulû eden Güneşe, geceleri de Aya secde eder (1).

Hunların bir şubesi olan «Dunhu» Türkleri de Güneşe ve Aya taparlardı (2).

«Gau - Li» sülâlesinin müessisi olan Çicumin gencliğinde düşmandan kaçarken bir ırmağa gelmiş ve «Ben güneşin oğluyum.. «Haba» ilâhesinin torunuyum!» demiş. Bunu işiten balıklar ve kurbağalar ona köprü vazifesini görmüşler (3).

Türklerin ev ve çadır kapıları, genel olarak, şarka karşı olduğu da tarih ve etnografya âlimlerinin dikkatini celbetmiştir.

Prof. W. Bartold «şark kültü - doğan güneş kültü» nün Türklere mahsus olup çok eski zamandanberi Çinlilerin bunu kaydettiklerini yazmıştır (4).

Kidanlar devrinde (X. — XII. asırlarda) Çinlilerin cenub kültü «yükselen güneş kültü» Türklerin «doğan güneş kültü» nü tazyik etti. Moğol hakimiyeti zamanında ise bu Çin ve Mogol kültü orta Asyada resmî kült oldu. Bununla beraber «doğan güneş kültü» Türklerde devam etti. «Mihmannamei Buharî» (5) adlı bir yazma eserde «Kırgızların 16 ncı asırda bile Güneşe taptıkları» yazılmıştır. Hatta Mogollardan bir kısmının da bu eski Türk dinini devam ettirmiş oldukları görülmüştür. İbnül - Esir «Mogollar tulû zamanında güneşe taparlar» diyor (6).

Altay - Yenisey Türklerinin şaman davullarında güneş resmi ve şamanın ayin için kullandığı entaride güneş sembolü vardır. Şaman davullarının semayı tasvir eden yukarı kısmında «Güneş» ve ona doğru yerden uzanan kayın ağacı, tan yerinin sembolü «Sulban», ebekuşağı (alaimüsema) ve birkaç yıldız resmi bulunur (1).

---

(1) İakinof, Sob. Sved. I, 16.

(2) Ayni eser, I, 154.

(3) Ayni eser. II. 55-56.

(4) Türklerde defin âyinleri meselesi (Z WO, XV, 71-72).

(5) Bu eser «Nuru Osmaniye» kütüphanesindedir.

(6) Baron Tesenhausen «Altın Orduya ait materyaller mecmuası». S. 3 ve başkaları.

(1) Altay, Yenisey ve Yakut türklerinin Şaman davullariyle entarilerinde güneş resmi veya sembolü bulunduğu şu eserlerde yazılmıştır.

1 — Kalemanz. Minusinlilerin Şaman davullarından bir kaç örnek (Zap. Vos. - Sibir. O. geograf. O. B. II, 1890, Vip. 2, Sah. 26).

2 — Katanof. Sibirya ve Şarkî Türkistan Mektupları, Petersb. 1892, S. 31-37.

3 — A. Anohin. Materiali Po. Şamanstvu u Altaytsev, Sah. 41, 57.

Prof. Gordlevski kasım (Han - Kerman) Türklerinin kültürlerinden bahseden eserinde «bunlarda eski paganizm bakiyyeleri vardır: yemin ederken, güneş vursun! derler» diyor (2).

Altay Türklerinin kozmogoni ve mitololojilerinde eski Türklerin «Güneş Kültü» an'anesi pek bariz olarak göre çarpar.

Kozmogoniye göre Ulgen veya Aakay denilen erkek tanrı icat ve yaratma kuvvetini «Ağene» den almıştır (3).

Altaylıların «güneş» e «ana», «ay» a da «ata» dediklerine göre bu «Agene» güneşten başka birşey değildir.

Görülüyor ki Türklerde «güneş kültü» pek eski devirlerde, tarihin Türkleri kaydetmeğe başladığı zamanlarda mevcuttu. Yukarıda dediğidiz gibi bu an'ane tarihten önceki devirlerden tarihî devirlere intikal etmiştir.»

«Diğer bir cihetten «Gök Kültü» profesör Marr'a göre, «Güneş kültü» ile birdir. Filhakika insanın dikkatini celbeden obje «sema» değil, onda bulunan güneş ve güneşin parçaları ve kardeşleri zannolunan (4) Ay ve yıldızlar olmuştur. «Sema kültü» nün Çinlilere bile Türklerden geçtiği malûmdur. Çine bu kültü sokanlar Türk sülâleleridir. Rus âlimi Potanin «sema oğlu» itikadının orta Asyadan dünyaya yayıldığını ispat etmiştir. Şimalî Hindistanda bulunan bir İskit sikkesinde «Devepoutra - Gök oğlu» yazılı olduğundan bahsederken bu unvanın şimalî Hindistanda İstikler tarafındn ithal edildiğini söylemiş (1) ve bu akidenin Çinlilerden Türklere geçtiğini iddia eden sinoloğları, pek haklı olarak, cerh ve reddetmiştir (2).

Gerek «Güneş kültü» ve gerek bunun bir istihalesi olan «Gök kültü» nün bütün dünyaya Türkler vasıtasile yayıldığı muhakkaktır. Hıristiyanların «Allah oğlu» akidesi de İskenderin orta Asya seferlerinden sonra yakın şarkta intişar etmiş ve hıristiyanlığı meydana getirmiştir. Hıristiyan, Buda ve sair din azizlerinin tasvirlerinde gördüğümüz hale de eski güneş kültünün başka bir isim ve yeni bir akide per-

---

4 — E. K. Jakovlef, Etnograf. obzor inorod. nasel: dolını Yuçnogo Eniseya. Minusinsk 1900. Sah. 56.

5 — Pekarski, Yakut dili lûgati, 1297: «Kün = güneş» kelimesinin izahında 5. madde.

(2) «Kasım Türklerinde kültür unsurları» Rezan, 1927, S. II.

(3) Verbitski, Altayski İnorodsi, S. 89.

(4) Pekarski, Yak. Lûgati, 1296 «Ay güneşin kardeşi».

(1) Vostoç. Motivi, S. 848.

(2) Ayni eser S. 376.

desi altında devamından başka birşey değildir. Eski Arabların «hüdel» adındaki putları, eski islâvların güneş ve ateş şerefine yaptıkları «kupalo» merasimleri, Volga finlerinin «Kupal - Kermet», Eti «Hitit» lerin «Kübele» putları, Çuvaş lehçesinde «güneş» manasına gelen «hevel» i hatırlatmaktadır. Bütün bu kelimeler Güneş - Dil Teorisi bakımından incelenmeye değer.»

Bu iki tezi müdafaa etmeğe tahsis ettiğimiz bu faslı şöyle bir plânla prezante ediyoruz (1):

Birinci kısım:

A) Şiî ve sünnî fırkalarının arasında büyük bir uçurum olmayıp ancak cüz'î farklar bulunduğunu tebarüz ettirmek için şu maddeleri tetkik ediyoruz.

1 — İslâm mezheplerinin tasnifi ve bu İslâm fırkalarından herbirinin mahiyeti hakkında muhtasar ve mukayeseli malûmat:

2 — İslâmlarda fırkacılık ve muhalefetin tarihi,

3 — Siyasî bir maksad takib etmiyen fırkalar,

4 — Şiîlerin tarihi,

5 — Sünnî şiî mücadelesinde şiî cephesi.

6 — Sünnî şiî mücadelesinde sünnî cephesi,

7 — Nuseyrilere yapılmış haksız hücumlar ve Hatay alevî kardeşlerimiz üzerinde yaptığımız bitaraf görüşler,

İkinci kısım:

B — Hatay alevî Türk kardeşlerimizin (Nuseyrilerin) Türk olduğunu tebarüz ettirmek için de şu maddeleri tetkik ediyoruz.

1 — Nuseyrilerin tarihçesi,

2 — Nuseyrilerin Türklüğü meeslesi,

---

(1) Bizim burada verdiğimiz tasnif mensup olduğumuz Türkiye Üniversitesinde hâkim olan tasnif nümunesine uygun bir tarzdadır. kendimiz bu Üniversitedn yetiştiğimiz için bittabi bu mktebin tasnifine büsbütün aykırı bir tarz kabul etmek doğru olamazdı.

Şunu da unutmıyalım ki Arab ve Fars menbalarında daha bir çok tasnif nümuneleri vardır. Meselâ Fahrı Razi tefsiri, Hazın tefsiri Arab ilmi kelâm kitaplarının çok iyi bir nümunesi olan manzum Kasidei İmaliye gibi eserlerdeki tasnifler dikkate şayandır. Bunlardan Fahrı Razi tefsirinin bir kısmını tercüme eden Sırrı Paşanın (Sırrı Kuran) ında güzel tasnif nümuneleri gördükse de bunları pek karışık bulduk.

Birinci kısım:

Şiî ve sunnî fırkalar arasında büyük bir uçurum olmayıp ancak cuz'î farklar ve hal edilememiş siyasî meseleler vardır. Bunlar birbirine düşman değil sadece muhaliftirler.

1 — İslâm mezheplerinin tasnifi ve bu fırkalardan herbirinin programları ve esas prensipleri hakkında muhtasar ve mukayeseli malûmat (1).

A — Selefiler,
B) — Filozoflar,
C — Mutasavvıflar,
D — Mütekellimler,

Mütekellimler ayrıca üç sınıfa ayrılır ve bunlardan bir ve ikinci sınıflar bizi alâkadar eder.

a) Ehlisünnet (sünnîler),

b) Ehlibidat (şiîler bunlardan ayrılmış bir koldur,

Ehlisünnet üç kola ayrılır: Selefiler, Matüridiler, Eş'eriler.

Ehli bidât de başlıca 2 kola ayrılır: 1) Siyasî bir maksat takip edenler, 2) Siyasî bir maksat takip etmiyenler.

1 — Birinci kol siyasî bir maksad takib etmeksizin yalnız mefkûre bakımından sünnîlere muhalif olanlardır ki bunlar da 6 hizbe ayrılır:

a) Kaderiye,
d) Cebriye,
c) Mürcie,
d) Cehmiyye,
e) Müşebbihe,
f) Mücessime,

2 — Siyasî bir maksatla sünnîlerle anlaşamıyan fırkalar da şunlardır:

1 — Hariciler,

Altı kola ayrılır: a) Muhakimei ulâ, b) Ezarika, c) Necedat, d) Selefiyye, e) Acaride, f) İlbadıyye.

---

(1) Selefilerden sonra Mütekellimlere geçmek, filozoflarla mutasavvıfları daha sonraya bırakmak usulü ötedenberi takip edilmektedir. Fakat biz mütekellimlerden Aleviler üzerinde fazla duracağımız için filozoflarla mutasavvıfları mütekellimlerden evvel zikrediyoruz.

2 — Şiîler.

a) Keysaniye,

b) Zeydiye

c) İmamiye,

d) Müfritler.

A — Selefiler :

Tevile lüzum görmeksizin peygamber tarafından ne söylenmişse onu böylece kabul ederler. Birinci asrî hicrîde yaşıyan İslâmların mezhebi bu idi. Müteakip asırlarda İslâm âleminde bir çok mezhepler zuhur etmekle beraber bir çok din âlimleri yine bu yoldan yürümüşlerdir. Bugün bütün Vahhabiler (Selefî) dir. Selefîler sahabe ve tâbiin mezhebinde bulunan fakihler ve muhaddisler mezhebidir. Selefîyenin tariki Kur'an tarikıdır ki nizaı mucip ve hayli müşkül olan birtakım meselelerle uğraşmayıp ancak Kuranın gösterdiği veçh ile aklî ve naklî delillerle akaidi imaniyeyi isbat eylemek tarikıdır. Bunlara göre nazarı aklî mesnun olmak şartile emrolunmuştur.

Selefiye mezhebi bir tek mezheptir. Şuabatı yoktur. Yalnız evvelkiler icmâl ile iktifa etmişler sonrakiler tafsile girişmişler, kendilerine muhalif olan mezhebi reddetmişlerdir. İslâmların en mütaassıp zümresi olan Selefîler Kuran'a diğer mezheplerden fazla sarılırlar. Kitab ve sünnet mücerret rey ve nazarla tevil olunmaz.

İlk Selefîye tarikı üzerinde kitab yazan ve icmâl tarikını açan ve «marifeti bari» Allahın aklen vücudunu ortaya koyan imamı âzam Ebuhanifedir. Ebuhanife çok kuvvetli bir ihtimalle Türktür (1). Tefsil tarikını açan ise hicrî 728 de vefat eden Harranlı İbni Teymiye'dır. Bu zat Selefîliği daha fazla inkişaf ettirerek aklî ve naklî delillerle muhaliflerine hücum etmişdir. Fakat Selefîlik mütekellimlerin zuhurundan sonra fazla yayılmamıştır. Bugün ehlisünnet içinde Selefiler vardır. Selefîye tarikatı yedi esas üzerine müsteniddir : takdis, tasdik, itirafı âciz, sükût, imsak, kef, ehli marifeti teslimdir.

B — Filozoflar :

İslâm filozofları Meşaîler'le İşrakiler'e ayrılır.

Meşşaî Aristo'ya İşrakî Eflâtûna nisbet olunur. İşrakî felsefesi yeni Eflâtûnî tasavvufunun İslâma tatbiki demektir ki filozofların tasav-

---

(1) Ordinaryüs Profesör İzmirli İsmail Hakkının Türk Tarih Kurumuna verdiği bir broşürde isbat edilmiştir.

vuffu mahiyetindedir. Meşşaî felsefesi nazar ve istidlâl yolunu, İşrakî felsefesi hads ve keşif yolunu takib eder. Meşşaî felsefesi eski felsefeden süzülüp çıkarılan bir felsefe ile akideyi asliyeyi birleştiren felsefî maddelerden birçok şeyler yapıp dağınık olan düşünceler arasındaki boşlukları dolduran felsefî nazariyeleri âhenktar bir hale koyan başlı başına bir felsefedir.

Meşşaî felsefesi İskenderiyedeki Nev Eflâtunî tarzı üzere Aristo şerhidir. İslâm Meşaîleri Aristo mezhebini şerhederken kendi mezheplerini de beyan ederek Aristo'yu orijinal bir surette şerhettiler. İslâmda asıl felsefe Meşaî felsefesi idi. Bu da Türk felsefesi mahiyetindedir. Çünkü vâzıı Farabî olup tamamile inkişaf ve istikmâl ettiren İbni Sina'dır. Bütün Meşşaîler bu iki Türk filozofun şâkirdidir.

İşrakî felsefesi : İşrakî felsefesini Şahabettin Sühreverdi kurmuştur. İşrakîliği Beşaîlikten ayırarak müstakil bir mektep olan bu sisteme göre aklı beşer kâfi değildir, hakikatı bulmak için nazarı aklî bir başlangıçtır. Hakikat ancak nurları müşahede ile malûm olur. Nurları müşahede eden yine şüpheden kurtulamaz. Hikmetini elde edemez. Sühreverdî birtakım hususta Farabî ve İbni Sinadan ayrılmıştır. Bunların Anadoluda mümessili meşhur Molla Fenarî, Kadızade Ruhî idi. (İkisi de Bursalı). Her ikisi Türkler arasında İrşakî felsefesini neşretmişlerdir. Meşaîler ise evvelâ akıl vasıtasile hakikati tesbit ederler sonra nassı ona tevfik etmiye çalışırlar.

C — Mutasavvıflar:

Yukarda Batınîleri hulâsa ederken zikrettiğimiz gibi mutasavvıflar yalnız batınî mânâyı değil, hem batınî hem zahirî mânâyı alırlar. Ve böylece batınilere benzememiş olurlar. Mutasavvifler hakikati akıl ve muhakeme tarikile keşif ve ilham youl ile ararlar. Bunlardan nas ile keşif ve ilham tarruza düştüğü vakit keşif tercih nassı tev'il olur. Mutasavvıflerin batınîlere benziyen tarafı nassın mânâyı batınisini aramalarıdır. Mutasavvifler nassın manayı batınîsine nüfuz için ruhun muayyen bir terbiyeye tâbi tutulmasını ve böylece ruhun muayyen kabiliyetler göstermesini şart tutarlar. Fakat ruhu ne şekilde tercih edip hakkında elverişli bir hale getirmelidir. İşte mutasavvifler arasında bu nokta üzerinde ihtilâf zuhûr etmiş böylelikle muhtelif tarikatla rortaya çıkmıştır ki bunların sayısı 300 ü geçer.

Herhangi bir tasavvuf tarikatinde 4 derece vardır.

1 — Talip, Mürit, Salik, Vasıl.

Talip — Tariki talep eden zattır.

Mürit — Şeyh tarafından kabul olunup irade tarikine girendir. Çünkü mutasavvife iradeye, irade tarikine tazim eder. Ulûmu maarifi iradeye bina eder. Bu tarika gidenlere mürit demeleri bundan na - şidir. Mürid ancak şeyhine hüsnü zanneder. Şephe sualde edep şarttır.

Salik — Mürit seyrüsülûkta bulunursa ana salik derler. Sülûk ahlâkı, âmâli maarifi, tehzip etmektedir. Bu da zahirî veya batınî mamur kılmakla iştigal etmek demektir. Salik için sabit ve rasih olan hallere Makam derler. Salikin kalbi gayeti sübhaniye ile açılınca âlemi kaybi seyreder ilmi âyin olur.

Vâsıl — Salikin kendisinden Hilyei ilâhiye (zinet) münkeşif olur. Hakka müztağrak olan hakka erendir.

Sofiye. — Ahlâk ilmile meşgul olursa onlara tahakkuk sofiyesi tevhit veya mükâşefe ilmile meşgul olursa onlara tahakkuk sofiyesi derler. Bu her ikisi sofiye sarmıştır. Bunlara benzemek istiyen birtakım merasim vesait erbabına rüsum sofiyesi derler. Rüsum, maksutu bizzat değil iken bilâhare hakikat yerine geçmiştir. Sofiyenin en son emeli tevhittir. Tevhit te masivadan geçmek demek olan fenâ ile hâsıldır. Bu fenâ ya iradede veya şühutta veya vücutta olur.

1 — İradede fenâ:

Salikin iradesi Cenabı Hakkın kabul iradesinde fanî olmak de - mektir ki salikin kastı yalnız Allaha taallûk eder. Allahın irade ettiğini irade eder. Maksudu Allahtır.

2 — Masivayi yani Allahtan başkasını müşahedede fanî olmaktır. Yani mâbudundan başkasını görmemek masivadan geçmek masiveya huzuru kalmamaktır. Hattâ şuhud kul olunca kendinden bile geçer ki buna sekir de derler. Asıl fenâ da budur.

D — Mütekellimler:

Ulûm ve maarifi nazar ve istidlâle bina edenlerdir. Şu kadar ki nazar ve istitlâde Selefîlerden ziyade vüs'ati iltizam etmişlerdir. En evvel Türklerin kesif bulunduğu Basrada hicrî birinci asrın sonlarına doğru fikrî bir hareket başlamıştı. İlk önce Allahın ezelî takdirini ve ezelî ilmini inkâr eden Mabedülcühenî oldu. Sonra Türk şehidlerinden olan Kâbilli Baboğlu Amr İbni Übeyd beşerin fiillerinde ezelî bir kanun bulunmamak, ehliyetlerinde tam bir istiklâl bulunmak, iradelerine Allahın iradesi karışmamak hususlarını ortaya attı. Ve Kelâm denilen ilmi vazetti. Böylece cümhurdan arylımakla cemaatine Mutezile dendi.

İkinci asrın başında Haranlı Cad İbni Dirhem vasıtasile ikinci bir hareket başladı. Bu kere zatı bâri sıfatlardan ve fiillerden soyularak, sırf zat telâkki olundu.

Buharalı, Tibrizli veya Semerkandli Cehm İbni Safvan bu esasa müstenit olarak Cehmiye mezhebini vazetti.

Görülüyor ki her iki hareketin başında iki Türk evlâdı bulunuyordu; Kâbilli Amr İbni Übeyd, Tırmizli Cehm İbni Safvan. Abbasîler zamanında mantık ve felsefe kitablarının tercümesine başlandı. Ve tercüme faaliyeti, İslâm âleminde muhtelif mekteblerin açılmasına sebep oldu ki mütekellimîn ve filozoflar mektebleri bu meyanda zikrolunabilir.

Hulâsa Abbas halifeleri zamanında yunancadan arapçaya tercüme edilen felsefe kitabları bir çok kimselerin zihinlerini açmış ve onları İslâmî âkidelere karşı şüpheye düşürmüşlerdi. Binaenaleyh İslâm âkidelerini tehlikeden kurtarmak için bazı âlimler Aristo mantıkını ve felsefesini öğrenerek yine o vasıta ile hür düşünenlere karşı cevap vermek mecburiyetinde kaldılar. İşte bu yolda çalışan âlimlere mütekellim adı verilmiştir. Bununla beraber Selefî âlimler daima ilmi kelâma muarız kalmışlar ve bu hareketi bir hafiflik addetmişlerdir. Fakat sonra gelen âlimler ilmi kelâma büyük bir kıymet vererek o vâdide pek mühim eserler neşretmişlerdir. Bu sebepten Selefîler, mütekellimler kadar İslâm âleminde intişar edememişlerdir. Şu hulâsalardan da anlaşılacağı veçhile mütekellimler, Selefîler kadar mütesallib olmayıp İslâmî doğumların münakaşa ve müdafaasını kabul etmişlerdir. Mütekellimler iptidada mantık aleyhinde bulunmuş ise de bilâhare Gazalî'den sonra mantıkı ellerine almışlardır. Bu suretle İslâmî esaslara Aristo mantıkını sokarak, kategorik bir muhakeme sistemi vücude getirmişlerdir. Tâbir caizse bunlar İslâmlığın avukatlarıdır.

Asıl iddiaları akıl ile kasda nassin birbirine mutabık olduğu ve aralarında asla ihtilâf vâki olmadığıdır. Şayet akıl ile nakil (nass) birbirine uygun gelmiyecek olursa aklı tercih naklî te'vil ederler.

Mütekellimler başlıca iki zümreye ayrılırlar:

a — Ehli sünnet.

b — Ehli bid'at.

İşte ötedenberi halk arasında çok işitilen sünnîlik ve şiîlik buradan çıkmıştır. Mütekellimlerin şubeleri az olan ehli sünnet koluna münhasıran sünnî doğmuşdur. Bunlar kemiyet itibarile pek kalabalıktır. Mütekellimlerin, şubeleri çok olan ehli bid'at kolunun beşinci şubesine

mensup olanlara da şiî denir. Şiîler de ehli bid'at kolunun en kalabalığı ve en mühimmi olduğu için pratik olarak sureti umumiyede sünnîye mukabil tutulmuşlardır. Fakat aslında birbirine mukabil olan (ehli sünnet) ve (ehli bid'at) dır.

A — Ehli sünnet akıl ve muhakemeyi daima İslâmî doğmlara tevfika çabalıyanlardır ki başlıca iki kısma ayrılır:

1 — Matürîdiler,

2 — Eş'ariler.

Eş'arî : Ef'ali ihtiyariyenin Allah ile kıyamını kabul etmez. Allahın kendisile kaim, ihtiyarî bir fiili yoktur. Bu mesele çok naziktir. Çünkü ihtiyarî fiiller hâdis olduğu için Allah ile kaim olacak olursa Allahın hâdislere mahal olması (tabiri marufile mahalli havadis olması) itibarile bizzat hâdis olması lâzımgelecektir. Bundan dolayı eş'ariler ihtiyarî fiillerin Allah ile kaim olduğunu inkâr etmiştir. Bunlar Basralı Ebül Hasenüleş'arıyı imam edinmişlerdir. Eş'ari ilk önce kendinden evvel zuhur eden İbni Küllab mezhebine girmişti. Sonra eş'ari mezhebi Küllabiye yerine kaim oldu. Bunlar matürîdiler gibi iradenin hürriyetine kail değildirler. Ebül Hasenüleş'ari kul için bir kudret isbat ederse de bu kudretin hiç bir tesiri yoktur. Yalnız yaratılan şeye yaklaşması vardır ki ona kisibediyor. Bundan anlaşılıyor ki eş'ari ne iradeye ne kudrete kıymet vermiş değildir. Eş'ari esbabı da inkâr eder. (Ef'al esbaba merbut değildir) der. Esbabın fiil ile beraber olması (âdeti ilâhiyenin ceryanından naşidir) der. Hâdiselerde kuvvetlerin hiç bir tesiri yoktur. Eş'adi aklin hüsün ve kubhü idrak edemediğine kaildir.

Matürîdiler : Maveraünnehirde hanefî bir Türk olan Ebu Mansur Matüridîyi imam edinenlerdir. Anadolu ve Hatay sünnî Türkleri de dahil olduğu halde Türklerin kısmı azamı bu zümredendirler. Bu Türk âlimine göre Matüridîlere göre iradenin kıymeti vardır. Beşerin elinde bir iradei cüziyye vardır ki bu sayede hayır ve şerri, hüsün ve kubhü tercih eder. Görülüyor ki bu fikir o devrin taassubuna karşı ne kadar câlibi dikkattir.

Matürîdilerle eş'ariler arasındaki başlıca farklar

1 — İradei cüziyye : Eş'ariyeye göre iradei cüziyyeyi Allah yaratır Maturîdiye göre iradei cüziyyeyi Allah yaratmaz.

2 — Kisib : (Kul kisbeder, Allah yaratır). kaziyesindeki kisib eş'ariyyeye göre kuldaki kudretin kalple mukarenetidir (kudretle yapılacak şey). Matürîdiyeye göre kisib azmi musammemdir. Görülüyor ki matürîdiye iradei cüziyyeye ve kudrete ehemmiyet veriyor.

3 — Eş'ariyeye göre hüsün ve kubhü aklile idrak olunmaz. Maturîdiyeye göre hüsün ile kubhü akıl ile idrak olunur.

4 — Marifeti ilâhiye : Eş'ariyeye göre marifeti ilâhiye şerî ile vacib olur. Matürîdiyeye göre akıl ile vacib olur.

Görülüyor ki matürîdiye eş'ariyeden daha fazla akla kıymet veriyor.

5 — Tekvin eş'ariye indinde itibarî bir sıfattır. Hakikî bir sıfat değildir. Kudretin hussuî taallûkudur. Matürîdiyeye göre tekvin, kudret ve irade gibi hakikî sıfattır.

6 — Teklifimalayutak:

Eş'ariye itikatında insanların takatından hiraç olan şeyleri Allahın însanlara teklif etmesi caizdir. Matüridî itikatında işe bu hal caiz değildir.

7— Sebep :

Eş'ariyeye göre fiiller, sebeplere merbut değildir. Matürîdilerde ise merbuttur.

b) Ehli bid'at:

Ehli bid'at, Ehli sünnet gibi katagorik bir tarzda düşünmiyen bir fırkadır. Bunlar akla kıymet vermek hususunda Ehli sünnetten daha cesurdurlar. Nakle, Ehli sünnet kadar itina etmezler. Ehli bid'at başlıca 2 büyük grupa ayrılır:

1) Siyasî bir maksadla kurulmuş olmayıp sırf fikrî münakaşalardan doğmuş fırkalar.

2 — Siyasî bir maksadla kurulmuş olan fırkalar:

Birinci grupa dahil olan fırkaların en mühimlerini görelim:

1) Kaderiyye:

Bu mezheb Mabed-ül-Cühemi ile Hicrî 80 yani 8 inci asır iptidalarında yaşadı. Daha sonra Kaderiyye iman ile küfür arasında masiyet ispat etmekle sünnî cemaatinden ayrıldılar ve Mü'tezile namını aldılar. Bu nokta calibi dikkattir. Dünyanın hemen her dininde din bakımından insanlar iki katagoridir:

Müminler, kâfirler.

Fakat Mütezile, bunların arasında üçüncü bir katagori kabul ediyor ve bunlara fasıklar diyor ki bunlar kâfir demek değildir.

Bu fırka halk ve icad hususunda insanlara isbatı kudret keyfiyetinde Sünnîlerden ayrılır ve ifrata varırlar. Ve Allahın iradesinin kulun fiilinde dahli yoktur, derler.

Kaderi inkâr etmekle başlıyan Kaderiyye yukarıda işaret ettiğimiz gibi, sonraları, Mütezile adını almışlardır. Mütezile felsefe ile meşgul olarak filozoflara pek yaklaşmışlardır. Mütezile bir zaman sonra Cehim vasıtasile sıfatı inkârı da kabul etmişler ve böylece 3 pernsiple diğer fırkalardan ayrılmışlardır.

1 — Kader meselesi, yani kaderi inkâr

2 — İtizal, yani fasik imanla küfür arasında mutavassıt bir mevkidedir.

3 — Tecehhüm, yani sıfâtı inkâr keyfiyetidir.

Mütezile başlıca iki kola ayrılır:

a — Halis Mütezile kolu olup bunlar da Vasıliye ve Amriye olmak üzere 2 koldur. Bunların her ikisinde de tecehhüm yoktur.

b — Tecehhümü kabul eden diğer Mütezile kolları 20 ye yakındır. Ebülhüzeyl, Nazzam, Cahiz, Kabi, Ebu Ali Cübbai, Ebül Haşimi, Cübbai gibi meşhur âlimler bu mezheb imamlarındandır.

Mütezile fırkası Ebül Hüzelyden itibaren felsefe ile meşgul olmuşlardır. İslâm dünyasında bunlar kelâmla karışık bir felsefe mektebi açmışlardır.

Kaderiye fırkası keza galiye ve muktasıde olmak üzere 2 ye ayrılır. Galiye Allahın ezelî ilmini inkâr ederler. Bunlar az olmakla beraber zuhurlarını müteakıb çok geçmeden münkarız olmuşlardır.

Muktasideye gelince; bunlar Allahın ezelî ilmini ikrar ederler. İnsanların fiillerinin insanlardan müstakillen sudur ettiğine inanırlar. Emr ile iradeyi birbirinden ayrılmaz diye kabul ederek «Allah emrettiği şeyi irade eder» derler. Muktaside kısmına bir çok büykü âlimler intisap etmişti. Hicrî 2 inci asrın başlarında yaşıyan meşhur Kitade Kadriyenin bu kısmındandı.

Mütezile bugün inkıraza uğramışsa da Zeydiler ve İmamiler gibi bazı şiî fırkalarında Mütezile prensipinin bazı esasları baki kalmıştır.

Hulâsa Mütezile Allahın sıfatlarını, teşbihî ve Allahı rüyeti inkâr ve Kur'anın mahlûk olduğunu ve insanların bizzat kendi fillerinin halikı bulunduğunu iddia ederler. Allaha, şer ve zulüm isnad olunamıyacağını ve günah işlemiş bir kimsenin tövbe ile sevaba müstahak olacağını ileri sürerler ve kendilerine «eshabı adlü tevhit» adını takarlar.

2) Mürcie:

8 inci asrın birinci nısfında zuhur etmişlerdir. Bunlar islâmlığın tatbikat kısmına az ehemmiyet verirler.

Mürcie vaid ve ricayi ispatta ifrata giderek Sünnilerden ayrılırlar. Bu sebebden Mürcie mütekabil Veîdiye fırkası doğmuştur ki bunlar da vaid ve havfi ispat hususunda ifrata varırlar.

Mürcieye göre iman bir marifetten ibarettir. Masiyet imana zarar vermez. Yani haram işlemeyi iyi görmemekle beraber bunun imana zarar vrmiyecek derecede bir suç olmadığına kanidirler. Binaenaleyh bunlara göre fasikin imanı kâmildir. Fasik azaba düçar olmaz. Hasenatın sevabı vardır. Fakat seyyiât affolunmuştur. Tabiri marufile (hasenat mebrur seyyiat mağfurdur) derler. Bunun vazıı 152 de vefat eden Ebu Saltassammandır. Bu fırka taraftarları günah için Allahtan birşey rica etmezler. Bunlar günahların mazarrat vermiyeceğine kani oldukları gibi, küfür halinde de ibadetin faydası olmadığını kabul ederler.

Hasılı Mürcie fırkası vaid ve ricanın ispatile vâid ve havfin mümin üzerinden nefyi hususunda Sünnilerden ayrılırlar.

3) Cehmiyye: Bu mezhebi çıkaran Buharalı Cehmibni Safvan isminde bir Türktür. Cehmiyyeye göre Allah tamamen mücerred bir mefhumdur. Bunlar hâkim, celil, kadir, gafur, gibi Allaha bir takım sıfatlar izafe etmek onu nevama şahıslandırmak demek olacağını ve bunun hata olduğunu ileri sürerler. Yani bunlar Eş'ariler gibi yalnız ef'ali bâriyi tatilde kalmayıp böylece sıfatı bâriyi de tatil etmiş olurlar. Bu fırka Kur'ana mahlûktur derler ki bu nokta pek ehemmiyetlidir. Bunlara göre Kur'an hâdistir. Halbuki diğer fırkalar Kuar'nın kadim olduğuna ve mahlûk olmadığına kaildirler. Cehmiyye fırkası Allahın ahırette görülmesini de inkâr ederler.

Allahın uluv sıfatını da inkâr eden Cehmiyye fırkası bu itikadın neticesi olarak, Allaha yaklaşmak, Miracı nebî, elleri yukarı kaldırarak Allahtan birşey dua etmek, semadan inzal gibi hususatı tammile lüzumsuz bulurlar.

Cehmiyye fırkası kaza ve kader meselesinde ehli sünnete muvafık fikirler müdafaa ederler. Bu fırkalardan bazılarının aksülâmelleri:

Cehmiyye fırkasının aksülâmeli olarak (Müşebbihe) ve (Mücessime) fırkaları zuhur etmiştir.

(Kaderiyye) ye karşı da (Cebriyye) fırkası doğmuştur ki bunlardan da kısaca bahsedelim:

4) Müşebbihe: Allahı mücerred bir mefhum olarak kabul eden Cehmiyyeye itiraz edenler ileri giderek Allahı mahlûkata benzetirler ve bu sebebden (Müşebbihe) adını alırlar. Müşebbiheden bazı fikirler Şienin İmamiyye kısmına ve Mürcienin bazı kollarına girmiştir.

5) Mücessime:

(Müşebbihe) den daha müfrit bir fırka olup Allaha cisim vermeğe kadar ifrata varırlar. Bunlar da (Müşebbihe) gibi (Cehmiyye) nin Allahı mücerred mefhum tanımasına itiraz ederek büsbütün ifrata düşmüş bir fırkadır.

Kiramiyye hizibi de Allah cismidir fakat ecsam gibi değildir. derler.

6) Cebriyye:

(Kaderiyye) nin muktasıde kısmının aksülâmelinden zuhur etmiş olan bu fırkaya göre insanda ne ihtiyar, ne kudret vardır. Fail ve kadir ancak Allahtır. Cebriyyeyi kuran Cehmibni Safvandır. Bu fırka fiilden evvel ve sonra ve fiil ile beraber insanın istitaatini nefi hususunda çok ilre giderler. Cebriyye fırkasından bazıları insanda kisib ve ihti - yarı da kabul etmezler.

Cebriyye fırkasından çok ifrata varanlar «âlemi kevnde masiyet yoktur» derler. Çünkü mademki fail Allahın iradesine mutidir ve mademki fiil Allahın arzusuna muvafıktır. O halde kulların günah işle - mesi iddiası mantıksız oluyor. Bu mezhebe göre «mahlûku büda mahbubu hüdadır, hasene ile seyyie arasında fark yoktur». İşte mutasavvıflardan ve «iradei gayrimesnune» yi iltizam edenlerin kâffesi Cebriyyeden sayılır.

Cebriyye, Kaderiyye mezhebine muhalif olduğu için Kadere çok hürmet eder. «İrade» ile «muhabbet» i bir ve ayni şey addeder. İslâm şeriatini tatbikte ihmal eder. Kaderiyye ise «irade» ile «emir» i bir ve ayni şey saydığından «Allah şerri irade etmez» der. Cebriyyeden mutedil düşünenler ise insanda bir kudret vardır, fakat tesir yoktur, derler. Eş'arileri mutedil Cebriyyeden sayabiliriz.

Ceberiyye fırkası başlıca 2 şubeye ayrılır:

1) Bekiriyye: Bu şubenin müessisi olan (Bekir), bazı şeylerin yemesini haram sayar.

2) Zarrariye: Bu şubenin de müessisi «Zarrar bin Amr» olup Cebriyyenin müfrit bir zümresidir.

Bunlardan başka Neccariyye, Batıhiyye, Sabbahiye, Fikriyye, Havfiyye gibi zümreler de mevcuttur ki bunların en mühimmi Neccariyyedir.

Bu fırka «Hasan bin Mehmed bin Abdullah Neccar) ın taraftarlarıdır. Bunlar, kaza ve kader, vadü vaid, Ebu Bekirin imamlığı mese-

lelerinde ehli sünnet ile beraberdirler. Fakat halkı Kuar'an, nefyi sıfât ve rüyeti bâri meselelerinde de Mütezile ile ittifak ederler.

Bu fırkanın, Bergutiyye, Zağfraniye gibi kısımları da vardır.

Siyasî bir maksadla kurulmuş islâm fırkaları: 1) Hariciler, 2) Şiiler.

1). **Hariciler:** İslâmda ilk ihtilâf bunlar tarafından zuhur etmiştir.

Üzerlerinde velev halife ayarında olsun bir hâkimi siyasî asla kabul etmezler. Maasiyi imandan saymazlar. Nazarlarında her günah işliyen derhal dinden çıkar. Bunlar, aşağıda zikredeceğimiz bir çok şubelerle ayrılmışlardır. En sonra zuhur eden İbadiyedir. Buna Beyaziye de denilir. Afrikada Hanefi, Şafii, Malikî, Hambelî den sonra beşinci olarak bu mezheb gelir. Tunusta (Cirba) Trablusgarbda ve sair civar memleketler de vardır. Zengibarın resmî mezhebi ibadiyedir.

Hariciler milâdî 671 de Halife Alinin Muaviye ile Sıffın harbi esnasında Hakemeyin vak'ası dolayısile Aliye de, Muaviyeye de kızarak ayrılmış ve bu hâdise ile zuhur etmişlerdir. Haricilerin bid'ati Kuar'nı yanlış anlamadan ileri gelmiştir. Yoksa bunların maksadları Kur'ana muarız bir vaziyet almak değildi.

Haricilere göre mümin demek fırkacılıkla uğraşmıyan demektir. Binaenaleyh Osman veya Aliden birine taraftarlık eden kâfirdir.

Hulâsa Sıffın muharebesinde Hakemeyn vak'asından sonra kendileri gibi ayrılmıyanlar Muaviye veya Aliden birine taraftarlık yapmış demektir ki bunlar tamamen kâfirdirler. Bunlara göre Osman veya Aliden uzaklaşmak en büyük ibadetlerden daha hayırlıdır.

Haricilere Marika da derler. Bunlar Sünnilere Şiilerden daha uzaktır. Çünkü bunların nazarında Sünniler de Şiiler de kâfirdir. Bunlar cemaatlerile diğer müslümanlardan ayrılmışlar ve onlara düşman olmuşlardır. İslâmlar bunlara Şerirler, Harciler, Haruriyye, Vaidiyye, Nevasıb gibi lâkablar takmışlardır.

Kısmen de Şiiler gibi siyasî olan bu fırka zuhur tarihlerinden itibaren bir takım kollara ayrılmışlardır.

1 — Muhakkineiûlâ ilk huruc eden Marıka olup bunlar Haricilerin en mutedil fırkasıdır.

Kendilerile beraber bulunmıyanları tekfir etmezler. Sünnî imamlarına ve halifelerine karşı muhakkak isyan etmeği şart saymazlar. Eğer halk arasında seçilmiş ve adalet üzere hareket eden müslüman bir siyasî hâkim varsa ona itaat etmekte bir beis görmezler.

Fakat bu imamlar adaletten ayrılırsa katilleri vacib görülür.

2 — Ezarika Nafi bin Ezrakın tâbileri olup bunlar birinci fırka gibi mutedil değildirler. Kendilerine muhalif bulunan islâmları müşrik addederler. Hatta bir rivayete göre kendi aralarına gelip ikamet etmiyen müslümanları tekfir ederler. Nazarlarında bu gibilerin katli günah değildir. Bunların itikadlarına göre muhaliflerin çocukları bile daima cehennemde kalacaklardır.

Sirkatta Nisaba riayet etmiyerek çalınan miktar az olsun çok olşun hırsızın elini omzundan keserler. Bunların itikadlarında en enteresan taraf şudur: İnsan daima kalbinde hissettiğini açıkça söylemelidir. Gerek hareketlerile gerek sözlerile düşündüğünü samimî olarak ifade etmiyen adam en büyük haramı irtikâb etmiş sayılır.

3 — Necedat.

Necdet bin Âmirin tâbileridir. Bu fırkanın da en calibi dikkat itikadı halk için imama lüzum yoktur. Halka lâzım olan şey yalnız aralarında adalet ve insafa riayet etmektir. Fakat bunlar da muhaliflere karşı şedid davranırlar.

4 — Sufriyye.

Zıyad bin Asfarin tâbileridir. Bu fırka son iki kol kadar münferit değildir. Muhaliflerin kendilerini değilse de kadın ve çocuklarının katlini lüzumlu görmezler. Bu mezhebe mensub olanlar bugün Afrikada mevcuddurlar.

5 — Acaride:

Abdülkerim bin Acerdin tâbileri olup bunların itikadınca bir çocuk sinni rüşde vasıl olunca mezheblerine davet olunur. Bu adam muhalif aileden dahi gelmiş olsa artık nazarlarında suçlu sayılmaz. Bu fırkanın Meymuniyye kolu torunlarını nikâhla almağı caiz görür. Surei Yusufun Kur'andan olduğunu inkâr eder ki bu kol islâmlardan çok uzaklaşmıştır.

Acarideden ayrılan Hâzımiyye ve Seâlibe kolları da varsa da Hariciler içerisinde en calibi dikkat kol İbadiyyedir.

6 — İbâdiyye:

Abdullah bin İbâdin tâbileri olup diğerleri arasında mutedil bir fırkadır.

Kendilerine muhalif olan (gerek Sünnî, gerek Şiî) müslümanlara kâfir demeyip sadece Müşrik der. Onların nikâhlarını caiz ve mallarını helâl görür.

İbâdiyye fırkasından olanlar bugün Afrikada pek çoktur. Alimleri ve kitabları vardır. Zengibarın mezhebi İbâdiyyedir.

Yalnız İbadiyyeden ayrılmış olan (Yezidiyye kolu yukarıda adı geçen Meymuniyye gibi pek müfrit olup islâmlara uzaktır. Bunlar şeytana Melikitavus derler. Yezîdiler hâlâ Musul civarında mevcuddurlar.

Başta İbâdiyye olduğu halde bütün islâm fırkaları Yezîdileri çok müfrit bulurlar. Haricî fırkalarının çoğu bugün münkarız olmuştur. Yalnız İbâdiyye ile Sufriyye Afrikada mevcuddur.

Şiiler:

İslâm fırkalarının siyasî ve fikrî olmak üzere başlıca iki kategoride toplandığını yukarıda görmüştük. Bu fırkalardan siyasî maksadlarla kurulmuş olanların hemen hepsi şiilikten çıkmıştır denebilir. Şiiliği vücude getiren tarihî amil hakkında bir çok şeyler söylenmiştir. Bazı müelliflere göre bu ihtilâfın sebebi Arab ve Fars kültürlerinin rekabet ve mücadelesi ve Fars kültürünün bir türlü Arab tesirine girmeğe razı olmamasıdır.

Arabların İranı zaptetmeleri ve İranilere cebren dinlerini kabul ettirmeleri bu milletin gönlünde teskini kabil olmıyan bir kin vücude getirmişti. İranilerin yüksek bir medeniyeti olduğu halde çölde yaşıyan ve kendi nazarlarında hiç bir kıymeti olmıyan Arab kabilelerinin bu istilâsı İranilere mazilerini unutturamıyordu. Bu sebeble yavaş yavaş uyanan millî duygular İranileri ayrılığa sevketti. Bu ayrılık tamayül ve faaliyetinin ilk tecellilerinden birisi şüubilik hareketidir. Bu siyasî fırkaya mensub olanlar (Vecealnaküm şüuben ve kabaile litearefu) «Biz sizi birbirinizi tanıyasınız diye (Şüube) millet ve kabile olarak halkettik» ayetindeki şüub kelimesinin kabail kelmesinden mukaddem irad edilmiş olmasını gözönünde tutarak Farsların Arablara faik olduğunu istidlâl ediyorlardı. Çünkü sureta müslüman olmuş Fars âlimlerine göre Arablar kabile hayatı yaşıyorlar, fakat İraniler asırlardanberi (şüub - millet) hayatına yükselmiş bulunuyorlardı.

Bu haleti ruhiye ile beslenen o devir İran efkârı umumiyesi bu temayülleri «fiil» yapmak için fırsat beklediler. Nihayet Ali ve Muaviye ihtilâfı onlara bu fırsatı bahşetti. Bundan istifade etmeğe muvaffak olan İranlılar, tafsilâtını tarih kitablarında gördüğümüz şüubilik ve şiîlik fırkalarını tesis ettiler. Fakat bazı müelliflere göre de ihtilâfın sebebi başkadır. Çünkü onlara göre ilkönce şiiliği ortaya atan Abdullahibni Sebedir. Yemenden gelmiş lona bu zatın faaliyetile Şie lâkabı evvelâ Ali taraftarlarına verildi. Eshab ve tâbiinden olup sırf Ali fikrinin mu-

halifi olanlara da Şiei ulâ dendi. Sonraları bunlar Şiei ulâ unvanını terkederek Ehli sünnet ve cemaat lâkabını aldılar.

Şiiler evvelâ Aliyi vasî gösterdiler ve diğer sahabelere tafdil ettiler. Saniyen her iki taraf birbirine karşı şiddetli mücadelelere girince şiiler de Ali taraftarlığını ifrata vardırdılar. Çünkü mukabil taraf da Aliye düşman olmuş ve çocuklarını öldürmüş bulunuyordu.

İşte bütün bu haller şiilerde Aliye, çocuklarına ve bütün ahfadına karşı büyük bir sevgi hasıl etti. Şiiler nezdinde bu sebebden Necif, Kerbelâ, Samerra gibi şehirlere hürmet ederler.

Esasen daha Muhammedin vefatı üzerine hilâfet ve imametin Ebu Bekir, Abbas bin Abdülmutalib, Ali bin Ebi Talib, Osman bin Affan... ilâh. zevata aid olduğuna dair vaki olan davalar esnasında bir kısım halk, imametin Ali bin Ebi Talibin olduğunu iddia etmişlerdi. «Şiilerin fikrince imamet ve hilâfet celi veya hafi manen ve vesayeten» Aliye aiddir. Ve vefatından sonra da Alinin evlâdından ayrılamaz. Eğer ayrılırsa ya kendliğinden bir takva eseri ve yahud başkasından bir zulüm eseridir.» (1).

Şiilere göre imamet ihtiyarı umumiye terkedilemez. Belki bu dinin bir rüknünü teşkil eden bir kaziyyei esasiyedir. Binaenaleyh Peygamberin imamını iğfal veya ihmal ve yahud imamlığı teffiz caiz değildir.

Şiî fırkaları bu meselelerde müttefik iseler de bilâhare Aliden sonraki imamet hususunda çok büyük ihtilâflara düşerek fırkaları üç yüzü buldu.

Şiilerden bazıları hilâfet ve imametin Aliye ve sonra Hasan ve Hüseyine nas ile aid olduğunu ve fakat bundan sonrasının intihabla olacağını ileri sürmüşler ve bazısı ise imamlığın ancak Aliye münhasır olduğunda ısrar etmişlerdir. Biz burada şiî fırkalarının en mühimlerini hulâsa edeceğiz:

1) Keysaniye:

Bu fırka şu iki noktada diğer fırkalardan ayrılmıştır:

1 — İmametin Aliden sonra oğullarından Mehmed bin Hanifeye aid olduğu meselesi,

2 — Bed'in caiz olması.

Keysaniye fırkası bu iki noktadan başka bazı noktalarda ihtilâfa

(1) Şehir Sitani: Kitabül milel Vennahil.

düşerek bazı kollara ayrılmışlardır. Aralarındaki ihtilâfın bellibaşlıları Mehmed bin Hanifeden sonra imametin kime intikal ettiği meselesidir. Keysaniyenin bir kısmı imametin Hasan ve Hüseyinin çocuklarına döndüğüne, bir kısmı da Ebu Haşim Abdullah bin Mehmed bin Hanifeye intikal ettiğine kanidirler.

Keysaniyeden Muhtariye kolu en kalabalık olanıdır. İslâmlar arasında ilk evvel peygamberlik iddia eden Muhtar olmuştur. Ve tarih kitablarına ismi Muhtarı Kezzab olarak geçmiştir. Keysaniyenin diğer bir kolu olan Keribiye ise Mehmed bin Hanifenin öldüğüne kani değildirler.

Bu zatı Mehdii Muntazar olarak kabul ederler. Bu fırkada yetişen âlimlerin en büyüğü Kesan adlı zattır.

2) Zeydiye:

Zeyd ibni Ali bin Hüseyin bin Ali bin Ebi Talibin tâbileridir. Bunlar Zeydin imam olduğuna kanidirler. Bunlara göre imam olmak için Fatımenin çocuklarından olmak şarttır. Fakat bir imamın şu altı şartı nefsinde toplamış olması da lâzımdır: İlim, zühd, sehavet, şecaat, Fatıme çocuklarından gelmiş olmak, güzel yüzlü olmak.

Bu fırka taraftarları imamlıktan başka bütün meselelerde Mu'tezile ile beraberdirler.

Zeydiye fırkası başlıca üç kola ayrılır: Salihiye, Süleymaniye, Carudiye.

Salihiye, ilk, iki halifeye hürmet ederek Osmana hücum ederler.

Süleymaniye ise, ilk iki halifeyi tanımakla beraber Osman, Ayşe, Zübeyr ve Talhaya kâfirdir, derler.

Carudiye ise, Ebu Bekir, Ömer, Osman ve bütün Sahabeyi tekfir eder. Mehdii Muntazar meselelerinde diğer kollarla ihtilâfa düşer.

Zeydiye bugün bile Yemen taraflarında bulunur. Büyük âlimleri kitabları vardır ve Sünnilere en yakın olan Şiilerdir.

Zeydî âlimler islâm tarihinde pek çoktur. Yahya, Kasım, Hâdi, Hasan bin Salih bunların en meşhurlarındandır.

Bu fırkanın prensiplerini cemeden kitablar da şunlardır. Kitabül'ahkâm, Elezher Şerhiyyülbahrizzehhar,

Zeydiler evvelâ Hanefilere pek yakın iken son zamanlarda her iki fırka arasında ihtilâflı noktalar çoğaldı.

3) İmamiye:

Bunlar Zeydin katlinden sonra bir imam intihabına kalkışmak suretile

ortaya çıkan fırkadır. Bu fırkanın ilk defa olarak ideolojisini yapan zat Ali bin Meytemdir.

Bunlar imamet meselesinde şu kollara ayrılırlar:

Nefsiye, Bakıriye, Hasıriye, Navusiye, İsmailiye, Ammariye, Aftahiye, İshakiye, Şemitıye, Mübarekiye, Vâkıfiye, Memturiye, Ric'iye, Museviye, Kat'iye, Ahmediye, Caferiye, İsnâaşeriye.

Bugün Şiî namı altında bulunanlar İsnâaşeriye koludur.

Yukarıda adı geçen kolların hepsi esas itibarile Peygamberden sonra imametin Ali bin Ebi Talib ve evlâdına nas ile aid olduğunu iddia ederler. Bazıları Ali, Hasan, Hüseyin Ebazerülgafarî, Selmanı Farisî ve bazılarından maada sahabenin dinsizliğine kaildirler.

İmamiye fırkası Aliden itibaren (Caferüs - Sadık) a kadar olan imamların kâffesinde yani (Ali bin Ebi Talib, Hasan bin Ali, Hüseyin bin Ali, Ali bin Hüseyin, Mehmed bin Ali, Cafer bin Muhammedüssadık) ta ittifak etmekte iseler de bundan sonra ihtilâfa düşerler. Zira Caferüssadığın beş ve bir rivayete göre alti evlâdı (1) vardı. (Mehmed, İshak, Abdullah, Musa, İsmail, Ali). İmametin bu altıdan sonra kime aid olacağı meselesi ilk ihtilâfı vücude getirdi.

Daha sonra bazıları muayyen eşhasta imameti takib, bazıları ise tevkif etti. Bazan da ifrata varıldı ve bir çok fırkalar zuhur etti. Nitekim: İmamiye fırkasından (Katiye) imameti «Ali, Hasan, Hüseyin, Ali bin Hüseyin, Mehmed bin Ali, Cafer bin Mehmed, Musa bin Cafer, Ali bin Musa» da teselsül ettirdikten sonra katederler.

(Navusiye). Cafer bin Mehmedin ölmediğine kendisin hay olduğuna kaildir.

(Şemitiye): Yahya bin Şemitül'ahmesinin tâbileri olup imametin Caferden sonra oğlu Mehmede ve evlâdına intikal ettiğine kaildirler.

(Muammeriye): Muammerin tâbileridir. İmametin Caferden sonra oğlu Abdullah ve onun evlâdına intikal ettiğini kabul ederler.

(Museviye): Caferden sonra imametin oğlu Musa bin Cafere intikal ettiğine ve Musanın hay ve imamı Muntazar olduğuna kaildirler. Bu esas kollardan başka imamiyenin diğer kollarından en mühimleri şunlardır:

1) (Zerrariye): Zerrar bin Aynın tâbileridir. İmametin Caferden

---

(1) Daha fazla malûmat almak istiyenler İzmirli İsmail Hakkının Muhasselül kelâmü Velhikme adlı eserine müracaat ederler. İstanbul 1918.

sonra oğlu Abdullaha aid olduğunu beyan ederler. Fakat kendisinden sorulan suallere cevab verememesi hesabile Abdullahın, imameti biraderi bulunan Musa bin Cafere aid olduğunu iddia ve ikrar ettiğine kaildirler.

2) (Müfevvize): Allahın Muhammedi halkederek âlemin halk ve idaresini kendisine teffiz eylediğini iddia ederler.

İsna Aşeriler:

İmamiyenin ferdi kâmili isna aşeriyedir. İsna aşeriye 12 imam kabul ederler, ki isimleri şunlardır:

Elmürteda (Murtaza), Elmücteba (Hasan), Eşşehit (Hüseyn), Elseccad (Zeynelâbidin), Elbâkır (Bâkır), Essadık (Sadık), Elkazım (Kâzım), Elrıza (Rıza), Elteki (Taki), Elneki (Naki), Elzeki (Zeki), Elmehdi (yani sahibazzeman).

Elyevm şie denilen islâmlar ise aşeriyedir. Elsadıkın gaib ve hayyi lâyemut olduğuna kail olanlar Navusiye, Muhammed Bakırın hayyi lâyemut olduğuna kail olanlara Bakırıye, Bakırın oğlu Zekerriyayı hayyi lâyemut olduğuna kani olanlara Hasıriye, Caferin oğlunu tanıyanlara İsmailiye ilâh.. isimler verirler ki bunların her biri bir hizib halindedir.

İmamiyenin başlıca 2 hassası vardır:

1) İmamı masum isbat etmek (yani kavlen filen lâyuhtî bir imam ispat etmek).

2) İmamı masumluğu ispat etmek (yani imamı masuma ya peygamber veya imamı sabık tarafından bir nas vaki olmuştur demektir.) Bunun neticesi olarak cihad caiz değildir. Hurucu bisseyf yoktur.

İsna aşeriyenin hassaları ise bu iki hassa ile beraber masum imamları 12 ye hasretmek, bir de niyabet iddia ve ihdas etmektir. İmamı masum umuru külliye ve cüz'iyede naib ise ancak umuru cüz'iyede masumdur. 12 nci imam olan Mehdinin Samerre (1) ye duhulü ile kaybolduğundan itibaren 73 sene bir müddet zarfında dört naib gelmiştir ki: Bu müddete geybeti suğra, ondan sonraki müddete de geybeti kübra derler. Bu geybeti kübra devresinde hep Mehdi bekleniyor demektir.

Şiiler sureti umumiyede Sünnilere pek uzak da değildir. Batınilerin (zavahir) dedikleri Kur'an, hadis ve sair islâmî doğmlara bazı

---

(1) Bağdada yakın bir şehir olup Mutasım tarafından imar edilmiştir.

ihtiyatî kayıdlarla inanırlar. Fakat şiilerden İsmailiye kolu zavahir aleyhine doğru ilerleyince (Batınî) ismini alırlar. Bununla beraber, imamiler, isna eşeriler ve sair şii kolları gibi bâtınî olmıyan İsmaililer de vardır.

İsnaaşeriyece din usulü üçtür. Ve mezheb usulü 2 dir. Tevhid, Nübüvvet ve maad, Din usullerindendir. Adl ve imamet mezheb usullerindendir. Bazı kolları bugün hâlâ mevcud olan İmamiye fırkasının bazı akideleri hakkında birkaç fikir verelim (1): Allah meselesi üzerinde İmamiyeciler evvelâ Müşebbiheden idiler, sonra Mutezile oldular. Hişam binilhakem ve Yunus gibi zatlar hep İmamiye fırkasından yetişmişlerdir. İmamiyenin hemen bütün kolları kaderi inkâr ederler. Muhammedin en son Peygamber olduğuna inanırlar. Fakat Aliye de vahy nazil olduğunu ilâve ederler. Aliye karşı muharebe eden kâfir ve Aliye sadece muhalif olanlar ise fasiktir. Tenasühe hiçbir zaman inanmıyan İmamiye fırkasınca şer'î deliller dörttür: Kitab, sünnet, icma', akıl.

İmamiye fıkıh ve kelâm ilimlerinde veya usulü fıkıhta iki yolda yürürler. Ahbariye, Usuliye.

Ahbariye yolunda masum imamların hadislerine uymak ve imamların işittiklerini bilâitiraz kabul etmek, talile lüzum görmemek ve delil aramamak lâzımdır.

Usuliye yolunda da fıkıh usullerini akla bina etmek, talile ehemmiyet vermek ve delil aramak şarttır.

Bu ikinci yolda fazla olarak bir de içtihada cevaz verilmiştir.

Hulâsa: Ahbariye yolu, fıkhı habere usul yolu ise fıkhı istidlâl ve istimbata bina ederler.

İmamiye fırkası kendi yollarına «tariki hassa» ve muhaliflerin tuttuğu yollara da «tariki âmme» diyorlar. Görülüyor ki şiilerle sünniler arasındaki fark zannedildiği kadar çok büyük değildir.

İmamiye fırkası dört sünnî mezhebi (1) içerisinde Hanefileri diğer üç mezhebe tercih ederler. İmamiye fırkasının prensipleri hakkında telif edilmiş pek çok mühim eserler vardır. İlk kitab Selim bin Keys tarafından telif olunmuştur. Bu kitablar arasında İmamiye fırkasının kabul ederek mucibince amel ettiği kitablar dörttür.

---

(1) Fazla malûmat için İzmirli İsmail Hakkının Muhasselül Kelâmi Velhikme adlı eserine müracaat edilebilir. S. 175 - 179.

(1) Malikî, Şafiî, Hanbelî, Hanefî.

Kâfi, El'istibsar, Eltehzib, Men lâyahdüruhülfakih.

İmamiye fırkasından yetişmiş olan meşhur alimler de şunlardır: Ebülfeth, Ebuca'fertusi, Kelini, İbnilcüneyd, Mürteda, Mehmed bin Baböveyh, Müfid, Nâsıritusi, İbnilmütahharil Hillî.

4) Müfritler:

Galiye fırkasına gelince bunlar şiî prensiplerinin bazılarında biraz daha müfrit düşünen fıkralardır.

Bu fırkadan bazıları şunlardır:

Muhammediye, Alyaiye, Hattâbiye, Kâmiliye, Galbaiye, Cemaliye, Beyaniye, Harbiye, Berkukiye, Mukannaiye, Hülmaniye, Hallaciye, Azafire, Dürziye, Gürabiye, Mansuriye, Muğeyriye, Şeliiye, Şerifiye, İmariye, Babiye. Sebiyye.

Dürzüler: :

Müfritler fırkası içinde en müfrit şube Dürzüler olup bunlar ayni zamanda Sünnilere de çok uzaktırlar. Bu itibarla Dürzü mezhebinin ana hatlarını görelim (1).

Feraizi erbaa:

Dürzülük için dört şeyi bilmek farzdır. 1 — Marifeti hâkim. 2 — Marifeti kaimüzzaman. 3 — Marifeti hudud. 4 — Vesayaya riayet. Birinci farz. Hâkimi (2) bilmek, hâkimin birliğine inanmaktır. Hâkimin lâhutu da vardır, nasutu da vardır. Lâhutu bütün insanların idraki fevkinde olarak kendisinden sadır olan fiiller ve hareketlerle; ve hikmeti faikasile sabittri. Lâhut ve nasutu birbirinden asla ayrılamaz. Şu kadar ki lâhutî, insanlara görünen şahsın ayni değildir. İkinci farz: — Emri bilmektir. Emir hilkatin künhüdür. Eşyanın illeti ülâsıdır. Çünkü mezhebin temeli Allahı bilmek, emrini bildiğini itiraf etmektir. Emir, akli küllinin esmasından biridir. Yani Hamzadır. Kaim bilemirdir. Kaim bilemir Allahın abdi memlûküdür. Eşrefi mahlûkatıdır. Cevheri şerifi cismi beşeriye hulûl etmiştir. Görür, yer, içer, elle tutulur. Babası ve anası vardır. Fakat zevcesi, çocuğu yoktur. Tezevvücden ve sair günahlardan beridir. Hududu sairei ruhaniyeden bir çok şeylerle mümtazdır. Ezcümle Allah onu has nurundan ibda eylemiştir. Teyidi küllî ile teyid etmiş, onu her şeyin illeti, imamların imamı yapmıştır. O! rabbanî olan keşiflerin sahibidir. Kıyamet ve ceza sahibidir. Sevab ve ukab onun eline verilmiştir. Ona «İlletül'ilel» saikı hakikî, emir ve irade, aklı küllî denir. Mahlûkata hidayet etmek, kâinatı

---

(1) Ordinaryüs Profesör İsmail Hakkı İzmirli, Dürzü mezhebi İstanbul 1926 S. 37.

(2) Dürzülerin mukaddes tanıdığı hükümdar hâkim Biemrullahtır.

D. T. C. F.
KÜTÜPHANE

tedbir etmek, âmali zapt ve tescil eylemek, bütün âleme mücazat tertib eylemek, nüfusun intikalât ve tenasuhunda tasarruf etmek, devirlerin miktarını tayin eylemek.. ilâh.. onun imameti alâmetindendir.

Üçüncü farz — Üçüncü faz hududu bilmektir. Hududuallahı talim keyfiyeti vüzeraya teffiz olunmakla onlara hudud denmiştir.

Dördüncü farz — Şimdiye kadar zikrolunan üç farzla bunlara müteferri hususların hep vezaifi itikadiyeye, aiddi. Dördüncü farz ise vezaifi ahlâkiyeye, ahkâmı ameliyeye aid olup bu vezaifi taahhüd etmekten bahseder. Vezaifi ahlâkiye başlıca iki vazifeye ayrılır: Vezaifi seb'a, vezaifi saire.

Vezaifi seb'a: — Vezaifi seb'a (Deâimi sebai teklifiye veya namusiye) dedikleri, islâm dininin erkânı yerine ikame olunmuştur. Deâmi seb'a şunlardır: Kelimei şehadet, namaz, oruc, zekât, hac, cihad ve velâyet.

Vilâyet şiiler indinde Rükün'dür. Aliye muhabbet âdasından beraettir ki buna «Tevellâ ve teberra» da denir.

Fakat bugün cemaat halinde bulunan Dürzüler bu esaslara tammen riayet etmiyerek bazılarını gevşetmiş bulunuyorlar. Hulâsa ettiğimiz bu itikadlar münevverleşen Dürzü cemaatinde mazinin yadigârları halinde yaşamaktadır.

İslâmlarda fırkacılık ve muhalefetin tarihi

İslâmlarda muhalefetin en mühim dönüm noktası Ali ve Muaviye ihtilâfıdır. İslâmda fırkacılık tarihini kısaca gözden geçirmek istediğimiz bu kısmımızda evvelâ bu ihtilâfa kadar geçen yarım asırlık devreyi görmek ondan sonra da Ali — Muaviye ihtilâfını takibeden gürültülü devirlere geçmek lâzımdır.

1 — Ali - Muaviye ihtilâfına kadar fırkacılık: Bu devrin iptidalarında İslâmlığı henüz kabul etmiyen Arab kabilelerile umumî bir mücadele vaziyetinde bulunan İslâmlar tabiatile tek ve müttehit bir fırka halinde idiler. Esasen peygamber hayatta olduğundan ihtilâfı ve tereddütleri icabettiren meseleleri bizzat kendisi hal ediyor ve bunu herkes tereddütsüz kabul ediyordu. Peygamberden sonra ilk üç halife zamanında ise Ashab yaşamakta olduğundan tereddütler yine az oluyordu. Çünkü Muhammedin sözleri henüz hafızalarda yaşıyordu. Fakat bununla beraber ilk üç halife zamanında yine ihtilâflar baş gösterdi.

Ebubekir zamanında ihtilâf zuhur etti ise de takarrür edemedi. Ömer zamanında takarrür etti ise de muhalifler arasında yekdiğere karşı ağır hücumlar vuku bulmadı. Osman zamanında takarrür eden ihtilâf neticesi

en şedit hücumlarla ve en ağır sözlerle muhaliflerin birbirine girdiği görüldü. Ali zamanında ise daha ileri varılarak iş silâh kuvvetine dayandı ki: bunları az aşağıda madde madde göreceğiz. Fakat İslâmlık noktai nazarından değil sırf tarih bakımından hâdiseye bakacak olursak muhalefetin başlangıç tarihini biraz daha evvele almak lâzımdır. Yani daha geniş manâda düşünecek olursak Muhammed zamanında yine iki Arab fırkasının (Müşrik - Mü'min) birbirile mücadele halinde olduğunu ileri sürebiliriz:

Mekkede iktidar mevkiinde bulunan Ebu Süfyan Kureyşîlerden Abdülmenâf'ın oğlu Abdülşems kolundan idi. Muhammed ise Abdülmenâf'ın diğer oğlu Haşimin kolundan idi. Muhammed'in yeni bir din neşretmesi binnetice iktidar makamının Ebü Süfyandan Haşim oğullarına geçmesine sebep olacağı için Kureyşîler'den Müslüman olmıyanlar Muhammedi imhaya çalışmışlardı.

Muhammedin galebesi ve Mekkeyi fethi üzerine Ebü Süfyan İslâmlığı kabul etmişse de oğlu Muaviye babası elinden çıkan iktidar makamını bir gün ele geçirmek ümidini beslemişti. Nihayet bir gün Osmanın katli ve Alinin katil hâdisesinde rızası olduğuna dair yapılan iftiralar Muaviyeye bu fırsatı vermişti. Osmanı muhafaza etmek için iki oğlunu birden gönderen Alinin bu işte hiçbir suçu olmadığı halde Alinin muhalifleri bu hâdiseyi bir fırsat telâkki etmişlerdi.

İleride çok büyük neticeler doğuracak olan Ali-Muaviye mücadelesinden evvel yarım asırlık bir müddet zarfında islâmlar arasında meydana çıkan ihtilâflar bir fırkacılık halinde genişlemiş olmayıp münferid hâdiseler şeklinde zuhur etmiş ve çok geçmeden kapatılmıştı. Bunlardan bazılarını görelim:

1 — Peygamberin son hastalığı esnasında: E'tuni bidevatin ve Kırtas... ilâh.. (1) bana hokka ve kalem veriniz demesi üzerine orada

(1) Peygamberin hastalığı şiddetlindiği bir zamanda etrafında bulunan sahabeye (Bana kalem ve kâğıd veriniz, size bir şey yazayım ki anınla amel etmekle ebediyyen yolunuzu şaşırmazsınız.) mealinde hitab etmesi üzerine orada hazır bulunan Ömer (Peygamber hicret ediyor, kendine malik değildir) demiş ve bu esnada sahabedn bazıları Peygamberin buyuruğunu yerine getirmek, bazıları da Ömerin sözile hareket etmek istiyerek ihtilâf uzayınca Muhammed: «Peygamberlerin huzurunda niza olmaz.» demekle sahabe odadan çıkarak dışarıda münakaşa ve müzakereden sonra hokka ve kâğıdla Peygamberin yanına avdet etmişler ve bunları kendisine sunmuşlardı. Bu sefer Muhammedin: «Artık beni terkediniz, şimdi içerisinde bulunduğum hal bana teklif ettiğiniz şeyden ahsendir.» demiş idi. İlmi kelâmda İslâm ihtilâflarının mebdei olarak gösterilen buyak'ayı Elkâmil'den başlıyarak bütün tarih kitapları, bütün kelâm kitapları da zikretmişlerdi. Bu mesele

hazır bulunan Ömer bize kitabımız kâfidir, demiş ve ilk tereddüd böyle kapanmıştı.

2 — Keza Usame ordusunun teçhizi için Muhammedin emri üzerine çıkan bazı anlaşamamazlıklar etrafa yayılmadan halledilmişti.

Çünkü Ebubekirin sözü yürüyerek Usame ordusu Şam'a hareket etmişti.

3 — Peygamberin vefatına müteessir olan Ömerin «kim Muhammed öldü derse onu kılıcdan geçiririm» demesi üzerine Ebu Bekirin bu heyecanını teskin edici bir ayet okumasile büyük ihtilâflar doğuracak bir fitnenin önü alınmıştı.

4 — Peygamberin nereye denfedileceği hakkındaki tereddüd de bu husustaki bir hadisle halledilmişti.

5 — İmametle hilâfet hususundaki ihtilâflardır ki: Bunlar diğerleri gibi ehemmiyetsiz değildir. Halifelik meselesi üzerindeki ilk ihtilâf Muhammedin vefatını müteakıb ortaya çıktı. Çünkü Halifelik için üç namzed gösterilmişti. Ebubekir, Ali, Sadibni Ümâde, bunlardan Ali Ebu Bekire biat edince ihtilâf kapanmış fakat Sadibni Ümade Ebu Bekire biat etmemişti.

Elkâmil ikinci cildinde Alinin ancak herkesten 6 ay sonra Ebubekire biat ettiğini zikrediyor.

6 — Peygamberin mirası meselesinde Ebu Bekirle Fatime arasın-

---

üzerinde ilk muhakeme yürüten de Suphi Paşa olmuştur. (Bence bu mesele cayi tetkiktir.) ifadesile başlıyan mütaleasında diyor ki: «Hüccetülveda'da Peygamberin Kur'anın son nazil âyeti olan (Elyevme ekmeltü) âyeti ve: (Size iki şey bırakıyorum; birisi Kur'andır, diğeri Sünnet'tir. Bunlarla emin yürürseniz ebediyyen yolunuzu şaşırmazsınız.) hâdisi ile, hastalıkları arttığında (Bana mürekkep ve kâğıd veriniz, size bir şey yazacağım ki onunla ebediyyen yolunuzu şaşırmazsınız.) sözleri arasında tenakuz mevcuttur. Sonra istenen mürekkep ve kâğıdı evvelâ vermeyip münakaşaya başlıyan sahabenin bilâhare israrla Peygambere sunmalarında da tenakuz mevcuttur. Bir de huzurunda son derece mahviyetkâr olan sahabenin münakaşaya başlaması ile Peygamberin vefatı haberini alır almaz düşüp bayılan ve: (Her kim Muhammed öldü derse boynunu vururum) diyen Ömerin (Peygamber kendine malik değildir, hicret ediyor) demesi de tenakuz teşkil ediyor.»

Suphi Paşanın bu muhakemesini Arailmilel adlı eserine yazan Sırrı Paşa ise bu mütalealarım altına (Zanm âcizaneme nazaran...) diye başlıyan başka bir muhakeme yürütülmüştür. Ve Suphi Paşanın mütenakız gördüğü hususların tenakuz teşkil edemiyeceğini, aksi takdirde bütün kelâm ve tarih kitaplarından şüpheye düşülmek lâzım geleceğini izah ettikten sonra sahabenin bidayette istenenleri Peygambere vermeyip bilâhare getirip vermekte israr etmelerinde ise tenakuz değil nedamet mevcut olduğunu izah ve zikreylemiştir.

da çıkan ihtilâf Ebu Bekirin rivayet ettiği bir hadisle biraz şiddetini azaltmıştı.

7 — Gene Ebu Bekir zamanında zuhur eden zekât meselesi ihtilâfı da pek uzun sürmemişti.

8 — Ömerin birinci halife tarafından halifeliğe namzed gösterilmesi bazı hoşnudsuzlukları doğurmuştu. Fakat bütün bunlar Ömere biat edilmekle bertaraf edilmişse de Said ibni Ümade ölünciye kadar Ömere biat etmemişti.

9 — Halife Osmanın intihabı esnasında yine bazı ihtilâflar ortaya çıktı. Ömerin gösterdiği altı namzedden nihayet Osmanla Ali arasında halifelik mevzuu bahsolunca Abdurrahman ibni Övf tarafından Osman tercih olundu.

Hulâsa: Hilâfet meselesinden başka diğerleri hep ehemmiyetsiz ihtilâflardan ibaretti ki bu saydıklarımızdan başka mit'a ve saire gibi fıkhî ihtilâflar da vardı.

Ali - Muaviye ihtilâfı ve bundan sonraki fırkalar:

Ali - Muaviye ihtilâfının zâhirî şekli hilâfet meselesine dayanır. Peygamberin vefatından itibaren her üç halife zamanında gürültülere sebeb olan bu mesele Ali zamanında çok büyük hâdiselere yol açmıştı. Ve bazı fırkaların teşekkülüne sebebiyet vermişti. Hattâ bu ihtilâf (Beni Ümiye) hakkında hâdis kitaplarına giren bir çok hâdislerin Peygambere atfına bile âmil olmuştur. Alinin halifeliği zamanında Aliye muhalif olarak zuhur eden (Hariciler) fırkasından sonra Ali taraftarları da «Şiî» fırkasını vücude getirdiler. Bu siyasî fırkalar o devir efkârı umumiyesinin alâkadar olduğu din ve mezhep münakaşalarına da karışarak birbirlerine zıd ideolojiler yaptılar. Her iki taraftan da kendi noktai nazarında ifrata düşenler oldu ve bir çok hızibler teşekkül etti. Bu siyasî fırkanın bu gibi ifratkâr cephe alması Arab kültürünün tefevvukuna tahammül edemiyen Fars kültürünün mezheb perdesi altında bir ayrılık yapmak gayesile ortaya çıktığı islâm tarihinde rivayet olunmaktadır.

Bu hâdiselerin bitaraf olarak asırlar geçtikçe aldığı yeni şekilleri başka kısımlarda gözden geçiriyoruz. Muahhar asırların yeni ihtiyacları ve bunların yarattığı yeni zaruretlerle beslenen bu muhalefet hâdisesi zaman geçtikçe yeni yeni neticeler doğuruyordu ki bunlardan bir çoğu aslını unutturacak bir mahiyet arzetmiş ve bambaşka bir hüviyet ve tamamen orijinal vasıflarla tarih sahnesine çıkmıştı. İslâm muhalefet ta-

rihinde zuhur eden fırkaların bir kısmı siyasî olup muyyen siyasî teşekküller tarafından ortaya çıkarılmıştır. Diğer bir kısmı ise tamamen fikrî sahada kalmıştır.

Bu ikinci kategoriyi teşkil eden fırkalardan en meşhurları (Cehim ibni Safvan tarafından kurulan (Cehmiye), (Vasıl bin Ata) tarafından (Mutezile) ve buna karşılık olmak üzere zuhur eden Müşebbihe fırkalarıdır. Siyasî maksad ve rolleri fazla olmayan bu ikinci kategori fırkaların zuhuru 8 inci asırdan başlar. Çünkü Abbasî halifelerinin 7 ncisi olan Elme'mun zamanında ekserisi Türk olan bir çok aklî ilim âlimlerile filizofların yunancadan tercüme ettikleri felsefe kitabları fikir terbiyesini artırmıştı. Yavaş yavaş hür ve serbest düşünmeler başladı. Serbest münakaşalara yol açıldı ve Me'mun gibi bazıları müstesna olmak üzere halife otoritesinin şiddetli tazyiklerine rağmen bunun önü alınamıyarak fikir hayatı süratle inkişaf etti. Bu ikinci tip fırkaların zuhuru birinci kategoriden olan fırkaların faaliyetini azaltmış değildi. Bilâkis bunlar da büyük bir süratle inkişaf ediyorlardı. Bilhassa garb memleketlerinde (Fatımiye) şarkta Ali Büveyhler zamanında, nüfuzları artan bu Şiî mezhebi kollarının Hind felsefesi tesirile bir çok tâli zümrelere ayrıldığı da görülüyordu. Fakat muhtelif fırkalar her tarafa yayıldıkça, Ehli sünnet fırkası sinirleniyordu. Bu yüzden tarihin kaydettiği meşhur Sünnî - Şiî kavgalarının ve kanlı musademelerin arkası kesilmiyordu.

Siyasî olmıyan islâm fırkaları:

İslâm fırkalarından, şubeleri pek çok olan Mütekellimlerin başlıca 2 grupa ayrılıp bir kısmının siyasî bir maksadla meydana getirildiği diğerlerinin ise siyasî olmadıkları malûmdur. Siyasî olmıyan fırkalar fikir ve prensip münakaşaları dolayısile doğmuş olup hiç bir zaman siyasî gayeler takib eden fırkalar kadar çok taraftar kazanamamıştır. Bunlar bu faslımızın mevzuunu teşkil eden şiî - sünnî davasını yakından alâkadar etmediğinden üzerlerinde fazla tafsilâta girişmiyoruz.

Bu fırkaların nasıl zuhur ettiği kimler tarafından inkişaf ettirildiği ve nasıl inkıraza maruz kalıp hangi fırkalara kendi prensiplerini miras bıraktığı meseleleri hep bu faslımızın mevzuu haricinde bırakılmıştır. Yalnız bu faslın birinci kısmında bütün fırkaların esas prensipleri hakkında mukayeseli malûmat verirken siyasî olmıyan bu fırkaların mühimlerinden de kısaca bahsetmiştik. Kendi inkırazlarından sonra gerek sünnilere gerek şiilere birçok esas prensiplerini miras bırakmış olan bitaraf fırkalara şiî - sünnî davasını tenvir etmek maksadile tekrar temas etmek lüzumunu hissediyoruz.

Siyasî ve fikri olarak iki grupta mütalea edebileceğimiz islâm fırkalarının aralarındaki münazaalı meseleleri ayrı bir tasnife tâbi tutmak de kabildir. Bu bakımdan bütün münazaalı meseleler dört grupta mütalea olunabilir (1):

Birinci grup meseleler:

Bunların esası Allahın sıfatları ve tevhid meselesidir. İslâm mütefekkirleri arasında büyük münazaalara meydan açan mesele, bilhassa ezelî sıfatların isbat veya nefyidir. Bilhassa «zat sıfatları» ve «fiil sıfatları» dır. Bu sıfatlardan hangisinin Allah için vacib, hangisinin caiz ve hangilerinin müstahil olduğu meseleleri de ayrıca niza mevzuu teşkil eder. Birinci grup meselelerin münakaşaları şu fırkalar arasında şiddetle cereyan eder: Eş'ariye, Kiramiye, Müşebbihe, Mücessime.

İkinci grup meseleler:

Bunların esası da kader ve adl meselesidir. Burada da mühim münazaa kaza ve kaderle hayır ve şerrin makdur olup olmadığı ve insan iradesinin nerelere kadar vasıl olduğu meseleleridir. İkinci grup meselelerin münakaşaları şu fırkalar arasında şiddetle cereyan eder: Kaderiye, Neccariye, Cebriye, Eş'eriye, Kiramiye.

Üçüncü grup meseleler:

Bunların esası vadü vaid, tergib ve terhib ve esma' ve ahkâm meseleleridir. Yani Allahın isimleri muhakkak nasların içinde geçmeli mi yoksa bunlar istidlâl ile kabul edilebilir mi meselesidir.

Bir müslümanın hangi şeyi söylemek veya işlemekle dinden çıkacağı, tövbenin derecesi ve şümulü meseleleri de bu grupa dahildir. Bu münakaşalarda da en çok şu fırkalar birbirine zıd fikirleri müdafaa ederler: Mürcie, Vâidiye, Mutezile, Eş'ariye.

Dördüncü grup meseleler:

Bunların esası da semi, akıl, risalet, imamet meseleleridir. Peygamberden sonra imamlığın ve halifeliğin intikali nassan mı olmalıdır, yoksa icmaı ümmet yapılarak halkın reyi mi alınmalıdır? İşte bu meselelerin münakaşası da burada bahis mevzuu olur. Bu noktalar etrafındaki münakaşalar da şu fırkalar arasında cereyan eder: Şiiler, Hariciler, Sünniler.

Ehli itizal hatta bilûmum Ehli bid'atle Ehli sünnet arasında ihtilâfata menşe olan itikadî esaslar başlıca iki mühim meseledir ki kaza ve

(1) Kitabülmilel Vennahil - Şehri Stani.

kadar nefy sıfat ve sair meseleler de bunlardan teferrü etmiştir. Fahreddini Razi tefsirinde bu fikri müdafaa ediyor:

Birinci mesele:

(Ehli ehva), Hulefayi Abbasiye zamanında (Kur'an mahlûktur) diye, ondan evvel hiç işitilmemiş bir söz çıkardılar ve Hulefayi Abbasiyeyi bu fikirlerine meylettirerek Ehli Sünnetten bunu kabul etmiyen bir çok ulemayi katlettiler ki bu vak'alar tarihlerde meşhurdur.

Ehli sünnet uleması, bu iddiayı usulü itikada muhalif görüyorlardı. Çünkü Kur'an, Allahın kelâmıdır. Kelâm ise Allahın sıfatlarından biridir. Sıfatlar ise zat ile kaim olduğundan Allahın kelâmı olan Kuranda zat ile kaim ve binaenaleyh mahlûk olamaz, diyorlardı. İşte bu mesele üzerinde ehli sünnetin içtihadı bu merkezde idi.

Ehli ehva ise (Kur'an mahlûktur) şeklindeki iddialarını şu suretle ispata kalkışmışlardır:

1 — Sizin Kur'an kelimesile murad ettiğiniz nedir?.. Mushafın iki cildi arasında olan, gözle görülen, tekellüm uzuvlarile telâffuz olunan, kulakla işitilen elfaz, işarat ve ibadat değil midir?.. Halbuki bütün bunlar hudus alâmetlerindendir.

2 — Kur'an ezelî (yani halik) olaydı, ezeliyetine nazaran vukuu sonra olan ahvalden mazi sigasile bahsetmezdi. Kur'anda bunun misali çoktur. Meselâ: (Yusuf babasına dedi ki:.. Babası ona dedi ki...), (Biz ona vahyettik...) ilâh... gibi.. ki Kur'an ezelî olaydı henüz vuku bulmamış olan bu ahvalin istikbal sigasile sudur etmesi icab ederdi

Ve daha buna benzer bir çok delilleri ileri sürerek bu iddialarında ısrar etmişlerdir.

Dikkat edilirse görülür ki ekseri fırkaların Cenabı hakkı sıfatlardan tenzih için o sıfatların bir kısmını veya hepsini nefy ve inkâr etmelerine de işte bu mesele sebeb olmuş ve esas teşkil etmiştir.

Bu mesele bu suretle Ehli Sünnet ve Ehli ehva arasında uzun müddet münakaşa ve mücadele mevzuu olduktan sonra Ehli sünnet uleması şu şekilde son cevablarını vererek bu münakaşalara nihayet vermişlerdir. Bu âlimler Ehli ehvaya diyorlardı ki:

Kelâm ikidir: Kelâmı nefsî - Kelâmı lâfzî.

Kelâmı nefsî — Nefsî mütekellimde kaim olan manadır.

Kelâmı lâfzî ise kelâmı nefsiye delâlet eden elfaz, işarat ve ibarattan ibarettir.

Binaenaleyh Mushafın iki cildi arasında yazılan, gözlerle görülen, tekellüm uzuvlarile telâffuz olunan, kulaklarla işitilen ancak kelâmı lâfzidir ve işte bu, iddia ettiğimiz şekilde mahlûktur. Biz bu cihetten sizinle beraberiz. Ancak bizim kıdemini iddia ettiğimiz (yani haliktir dediğimiz) şey bundan başkadır. O, kelâmı nefsidir.

İşte bu mesele ulemayı o kadar işgal etmiştir ki (ilmi kelâma) (kelâm) denmesine de sebeb olmuştur.

İhtilâfata menşe olan ikinci mesele:

Başta (kader) meselesi olmak üzere büyük bir grup meseleler de bundan teferrü etmiştir. O da: (Kul fiilinin haliki midir, değil midir?) meselesidir. İşte bu mesele üzerinde Ehli ehva, iki büyük kola ayrılmışlardır: Kaderiyye - Cebriyye..

Kaderiyye: Kul, fiilinin halikidir demişler ve bunu ispata kalkışmışlardır. Bu hususta ileri sürdükleri delilleri saymak bahsimizin haricinde olduğundan yalnız bu hususta bir fikir hasıl etmek için kısaca izah etmekle iktifa ediyoruz. Kaderiyye, hem cehennemi, hem azabı halkeden Allah nasıl rahman ve rahim olabilir?.. Cehennemi ve ebedî azabı halkedip sonra da kuluna niçin böyle yaptın? diyen Allah nasıl rahman ve rahim olabilir?.. Halbuki mes'uliyet ve sual nas ile Kur'anda musarrah olduğundan ya bu nassın reddi veya Allaha zulüm isnadı ve yahud da bizim iddia ettiğimiz gibi kulun fiilinin haliki olması iktıza eder.

İşte kulun mes'ul olması keyfiyeti ancak bu suretle izah edilebilir, demişlerdir.

Cebriyye ise: Bunların tam aksine olarak insanları cemadat menzilesine indirmişler ve kulun fiilini de Allah halkeder, insanın hiç bir fiilinde ihtiyarı yoktur, ve bunun içindir ki meselâ fatiha suresinde: (Ehdina essıratelmüstakim) yani (Bize doğru yolu sen göster) buyurulmuştur, derler. Cebriyyun da bu itikadlarını ispat hususunda birçok deliller ileri sürmüşlerdir.

Kaderiyyenin itikadınca (yani kulun fiilini halik olması halinde) Allahın taaddüdü, Ceberiyyelerin itikadınca da kula mes'uliyet terettüb etmemesi ve ilâhî tekliflerin abes olması lâzım gelir.

İşte bunun her iki ucu da ifrat ve tefrit olduğundan Ehli sünnet mutavassıt bir mevkide kalarak ve iktitafçı bir zihniyetle: «Herşeyin haliki Allahtır, kuldan sadır olan ef'alin de haliki Allahtır. Ancak kulda (iradei cüz'iyye) denilen birşey vardır. Kul bu cüz'î irade ile Allahın mahlûku olan fiilleri kazanır» demişlerdir.

Fakat bu sefer de bu fikir hem Kaderiyenin hem Cebriyenin hücum ve itirazlarına uğramıştır ve bu meşhur sual, şu şekilde Ehli sünnet ulemasına tevcih olunmuştur: Acaba iradei cüz'iyye halik midir, mahlûk mudur? Eğer halik ise bu, Kaderiye mezhebine varır. Yok eğer mahlûk ise yine Cebriyye mezhebine varır. Binaenaleyh ikisinden birini tercih etmek lâzımdır.

İşte bu çok nazik meselenin bugüne kadar içinden çıkılamamıştır. Fakat ehli sünnet âlimleri tarafından, karşı tarafı tatmin edemiyen yüzlerce cevablar verilmiştir. Bunlar arasında Tanzimat devri alimlerinden Cevdet Paşanın verdiği cevabı görelim:

Bu Türk âlimi diyor ki:

Allah herşeyin halikidir. Fakat iradei cüz'iyye «şey» değildir. Zamanla mukayyed olmaksızın anî olarak indifa eder. Binaenaleyh bunun halik olmasında bir beis yoktur. Yani iradei cüz'iyye haliktir demekle kulun fiilinin halikı olması veya Allahın taaddüdü lâzım gelmez. Çünkü iradei cüz'iyye «şey» değildir, o, nefhanın kendisidir.

* * *

Ehli bid'atle Ehli Sünnet arasındaki itikad farklarını çok iyi tebarüz ettirebilmek için birçok tarih kitablarında ve Sırrı Paşanın «Araülmilel» inde kelâm ve tarih kitablarından naklen rivayet edilen şu karakteristik muhavereyi görelim:

İmam Ebu Musel Elaş'eri, evvelce Mutezileden idi. Ebu Aliyyülcebai de Mutezilenin rüesasından mütekellim bir zattı. Bir gün İmamı Eş'ari ile Cebai arasında şu muhavere cereyan eder:

Eş'ari — Biri mümin, biri kâfir, birisi de sabi olarak vefat eden üç birader hakkında reyin nedir?

Cebai — Mümin cennete, kâfir cehenneme, sabi ise ne cennete ve ne de cehenneme gider. (Ehli sünnet itikadınca ârafta kalır.)

Eş'ari — Ya o sabi kıyamet gününde derse ki: Yarabbi, beni niçin büyümeğe bırakmadın? Büyüseydim belki ben de muti bir kulun olurdum da şu müminlerin istifade ettiği cennet nimetlerinden ilgilenirdim. Rahmnürrahim olan Allah acaba ona ne cevab verir?

Cebai — Allah ona der ki: Ben halikım. Gaybı ancak ben bilirim. Seni büyümeğe bıraksaydım sen mümin değil, asi bir kul olacaktın. ve cehenneme gidecektin. Fakat ben rahmanürrahim olduğumdan seni küçükken öldürmeği hakkında hayırlı buldum.

Eş'ari — Ya bu sefer de kâfir olarak vefat eden adam da derse ki: Yarabbi gaybı ancak sen bilirsin. Binaenaleyh benim de büyüdü -

ğümde asi bir kulun olacağımı bilirdin. O halde ay rahmanürrahim olan Allh, beni de hiç olmazsa şu sabi gibi küçükken öldürseydin de, cennetten vazgeçtim, hiç olmazsa cehenneme sokmasaydın ne olurdu?... Rahmannür rahim olan Allah ona ne der?

Diyince, Cebai mephut kaldı ve bunun üzerine Eş'ari mezhebi itizalden ayrıldı.

ŞİİLİK TARİHİ

Diğerleri içerisinde tahavvülât ve inkılâblara en çok sahne olan mezhep hiç şüphesiz şiî mezhebidir. Bunun sebebi düşünülecek olursa hatıra gelen şey şiîliğin te kbaşına bir mezhep olmktan ziyade bir siyasî fırka olmasıdır. Bu itibarla siyasî hayatta husule gelen tahavvüller bu fırkada da tabiî olarak aksülâmeller yapıyor. Ve her yeni devir ve her yeni ihtiyaç şiî fırkasında yeni ufuklar açıyordu. İslâm tarihinin tetkiki bize gösteriyor ki şiî fırkasında Zeydiye müstesna her imamın vefatı yeni inkılâblara sebep oluyor ve bu mezhep yeni şekillere giriyordu. Bugünün siyasî hayatında fırkaların umumî prensiplerinde her lider değişince görülen ufak tefek tahavvüller gibi şiî fırkalarda da imamların değişmesi ayni yenilikleri getirmiş oluyordu. Fakat bu tahavvüller 15 inci asırda kurulup şiîlerin en büyük teşekkülü olan Safevî devletinden sonra az çok tevakkufa uğradı.

En evvel şia ismini alan Şieiulâ idi. Hicrî 37 de bunlara şiei muhlisin adı da verilmiştir. 2 sene sonra Sanâlı Abdullah Bin Sebe tarafından müfaddile fırkası zuhur etti. Bu zat bundan sonra Sâbbe çok geçmeden de müfritler fırkasının kurulmasında âmil oldu.

Hicrî 61 senesinde Hüseynin şehadeti üzerine Keysan adlı bir zat Muhammed Binilhanefiyyeye istinaden Keysaniye mezhebini kurdu (64). Bu mezhebe girenlerden Muhtarüssakafî ise bazı ilâveler yapmak üzere Muhtariye kolunu ihdas etti (66). Aşure günü matem merasimini ihdas eden Muhtardır. Hicrî 80 senesinde Muhammed Binilhanefiyye'nin irtihali üzerine Keysaniye liderleri arasında husule gelen ihtilâfta bunlardan Ebu Kureyb bazı yeni içtihatlarla Keysaniyeden ayrılıp Kureybiye kolunu teşkil etti. Diğer liderlerden İshak ise İshakiye veya Haşimiye kollarını teşkil etti. Yine bunlardan İbni Harb Harbiye kolunu ihdas etti. Bu sıralarda Mezopotamya ve İranda şiîlerin bu saydığımız kolları hâkim vaziyette olup Mufaddile ve mufritler kolları pek azdı, nüfuzları da yoktu.

Hicrî 95 de Zeynelâbidinin vefatından bir müddet sonra Zeydiye

mezhebi ihdas olundu (112). Bu mezhep Mufaddileden doğmuşdur. Bu sıralarda husule gelen siyasî karışıklıklar yine şiîler arasında İmamiye ve Rafıda şubelerini doğurdu. Bunlardan başka 109 tarihinde Hekemiyye, 113 de Salimiye ve Şeytaniye, 141 de Ravendiye 175 tarihinde ise Zerariye, Müfavvida, Bedaiyye fırkaları kuruldu. Muhammed Elbakır'ın vefatile yine ayni veçhile Bakıriye ve Hasıriye kolları doğdu.

Caferüssadıkın vefatile de Şümeytiyye, İshakıyye, Eftahıyye mezhepleri kuruldu. Ve hicrî 145 tarihinde de Amariye ve Navasiye kolları keza 155 de İsmailiye kolu teşekkül etti. Bu sıralarda bunlar içerisinden İsmailiye mezhebi daha çok dalbudak saldı. Bunlardan başka 159 tarihinde Mübarekiye, 163 de Mükanneiyye mezhepleri kuruldu, keza hicrî 183 de Musa'nın vefatı ile Vâkıfiyye, Menturiyye ve Ric'iyye kolları teşekkül etti.

İsmailiye kolundan Abdullah bin Meymun el Kaddahilehvazi, Meymunıyye ve Halefadan bir zat ise Halefiyye kolunu teşkil etti. 195 tarihinde ise Hüseyniyye, 225 tarihinde de İsnaaşariyye ve nihayet Mehmed Ali Berkai tarafından da Berkaiyye hizipleri kuruldu.

Hicrî 278 de Karamita ve 301 senesinde Ebu Sait Cenabi tarafından Cenabiyye kolları meydana geldi.

Yine İsmaililerden Ebu Muhammed Abdullah Şimalî Afrikada Mehdiyye kolunu teşkil ederek Mısırda çok tarafdar kazandı. Mehdiyye kolunun teşekkül tarihini bazı müverrihler 399 olarak kaydederlerse de bazıları bunu 450 tarihine indirirler. Çok geçmeden Mehdiyye ikiye bölünerek Nizariyye ve Müstaliye kolları teşekkül etti (475). Bu iki kolun başında Muhammed bini Abdullahın iki oğlu bulunuyordu. Nizariyye kolundan Hasan Sabahı Himyeri İslâm tarihinde meşhurdur. Himyeriyye kolu da hicrî 483 de zuhur etti.

İmamiyye ve bunun kolları hakkında bu faslın diğer kısımlarında malûmat verildiği için burada tekrar İmamiyyeden bahsetmeğe lüzum görmüyoruz.

SÜNNÎ - ŞİÎ MÜCADELESİNDE ŞİÎ CEPHESİ

Şiîler mezheplerini yaymak hususunda çok çalışırlar. Düşünecek olursak bunu tabiî buluruz. Çünkü şiîleri bir siyasî fırka telâkki ettiğimizden bu fırkanın çok taraftar kazanması lâzımdır. Ve nitekim şiîler bilhassa eski devirlerde bazan çok taraftar kazanarak sünnîlere galebe çalmışlardı. Az aşağıda söyleyeceğimiz gibi Selçukiler ve Osmanlıla-

rın Sünnî siyaseti takip etmesi şiîleri fena vaziyete sokmuştu. Şiîler en ziyade İran, Mezopotamya, Mısır, Şam, Azerbaycan, Horasan ve Fasta bulunuyorlardı. Fırkalardan her biri muhtelif devirlerde muhtelif mıntakalara hâkim olmuşlar, fakat uzun müddet tutunmıyrak nüfuzlarını kaybetmişlerdir. Bunlardan bazıları bugün bir cemaat halinde mevcut ise de bir çokları toplu vaziyetlerini kaybederek İslâm dünyasının şurasına burasına dağılmışlardır. Şiî fırkaların hangi tarihlerde, nerelerde ve ne şekilde çalıştıklarının mufassalan tetkik devzuumuzun haricindedir. Yalnız burada bazılarına temas ederek bir kaç fikir vermek istiyoruz (1). Şiîliği kuran İbni Sebe'nin fırkası daha ziyade Azerbaycanda tutulmuştu. Bunlara Türkistanda da tesadüf ediliyordu. Arab şeriflerinden bazılarının Zeydiyye mezhebini kabul etmesi üzerine Hicaz Arapları arasında mücadeleler başladı. Zeydiler Yemeni zaptederek bu mezhebi orada neşrettiler. Şimalî Afrikada başlıyan ve Mısırda çok taraftar kazanan Mehdiyye Yemene de uzanmıştı. Salâhaddin Eyubî bunlar aleyhine şiddetle hareket ederek bu fırkayı Mısırdan uzaklaştırmıştı. Nizariyye veya Himyeriyye kolu (İran) Alamot'ta temerküz etti. Ve Hülâgû'nun burayı fethetmesine kdar tutunabildi. Bu sıralarda Yemen ve Sint sahillerinde biraz Müsta'liye de bulunuyordu. Fakat bunları Sint'deki Mehdiye ile karıştırmamalıdır. İsnâaşeriyye evvelleri Irak taraflarında müteferrik bir şekilde bulunurlardı. Hiç bir nüfuzları yoktu. Fakat bu mezhepten olan Alibüveyh İrakı fethedince (321) İsnaâşeriyyenin mevkii tabiatile çok yükseldi.

Bu mezhepten bir çok âlimler zuhur ederek eserler yazıldı, 385 tarihlerinde meşhur veziri âzam Sahib Ebülkasım İsmail Mutezile mezhebini kabul ettiğinden İsnâaşeriyye mezhebine Mutezileden bazı fikirler karıştı. Hicrî 500 tarihlerinde ise Baödatta Navusiye mezhebi hayli intişar etti ise de yine İsnâaşeriyye kadar yerleşemedi. Alibüveyh devleti inkıraz bulduktan sonra İsnâaşeriler siyasî nüfuzlarını kaybettilerse de âdetleri hayli çoğalmış olduğundan Mezopotamyada yine mühim bir varlık gösteriyorlar ve mühim mevkiler işgal ediyorlardı. Meselâ Hülâğûnun Bağdadı fethinde kendisine tarafdarlık yapan Abbas halifesinin mevkii tekrar yükseldi, hicrî 694 de Hülâgû zamanında İsnâaşeriyelerin mevkii tekrar yükseldi, hicrî 694 de Hülâgû ahfadından Mahmudu Gazan maiyetile beraber İslâm olmuş ve sünnî mezhebine girmişti. Fakat halefi ve kardeşi Hüdabende veya Harbende İsnâaşeriyye âlimle-

---

(1) Daha fazla malûmat almak istiyenler İzmirli İsmail Hakkının Muhassalel kelâmü velhikme adlı eserine müracaat ederler. İstanbul 1918.

rinden Taceddin tarafından bu mezhebe celbedilmişti. Bu suretle saray muhitine hulûl etmiş olan Taceddin en büyük İsnâaşeriyye âlimlerini toplıyarak hükümdara tesir yapmıya koyuldu. Yeni hükümdar nihayet İsnâaşeriyyenin en büyük bir hâmisi oldu. Bu hususta İbnil Mutahharil Hillinin de çok büyük rolü oluyordu. Nihayet Sultan bütün tâbilerile İsnâaşeriyye mezhebine alındı. İşte İbnül Mutahharül Hilli Nehcülhak ve Minhacülkerame gibi kitablarını hep sultan ve tâbilerini İsnâaşeriyye mezhebine davet etmek için yazmıştı.

Bu suretle İsnâaşeriyye mezhebi en parlak devresine girmiş bulunuyordu. Bir taraftan Bbnül Mutahhar da Şerhi tecrid ve istibsar ve Nihaye ve Hulâsayı te'lif ediyordu. Fakat bunun karşısında da sünnîler - den şeyhülislâm İbni Teymiyetül Harrani bulunuyordu. Bu da İbnül Mutahharın yukarda adı geçen Minhacül Keramesine reddiye olmak üzere meşhur Minhacüsünneyi te'lif etti. Bu eser dolayısile şiîliğe geçen bazı kimseler tekrar sünnîliğe girdiler. Hüdabendenin vefatından sonra oğlu sünnîliğe meyletti (710). Ve İsnâaşeriyye nüfuzunu kaybetti. İbnil Mutaharril Hilli ise Hilleye döndü o sıralarda Diyarbakırdaki Türkmen devleti de İsnaâşeriyyeden idi. Bu münasebetle şiî âlimleri Diyarbakırda toplandı (860). Fakat Diyarbakırdaki bu Türkmen idaresi de çok geçmeden zaafa uğradığından İsnâaşeriler yine hâmisiz kaldılar. Bir müddet sonra (910) Safevi devletinin inkişafı üzerine İsnâaşeriler tekrar kuvvetlendi, bu sıralarda sünnîler İranda ve Mezopotamyada mağlûp olup nüfuzları da kalmamıştı. Vaziyetten müteessir olan sünnî âlimleri de Türkistana iltica ederek Buhara, Belh ve Harzem emirlerini şiîler aleyhine teşvik etmeğe koyuldular. Fakat bu emirlerin Safevi devletile mücadele edecek kadar kuvvetleri yoktu. Hulâsa buralarda şiîlik sünnîliği tamamn mağlûp etmişti. Tam bu sıralarda meşhur sünnî müdafii Yavuz Selim Osmanlı tahtına çıkmış bulunuyordu. Yavuzun malûm olan Çaldıran muzafferiyeti üzerine şiîlik büyük bir darbe ile ezilmiş oldu. Bu hâdiseler esnasında Şeyh Haydar, Şirvan üzerine yürüdüğü zaman müridlerinin başına kırmızı sarık sardığı için bazı memleketlerde bunlara ayni zamanda (Kızılbaş) demek âdet olmuştur. Yavuzun halefi Kanunî Süleymanın daha ziyade Avrupada fütuhat yapması üzerine şiîler biraz nefes almıştı. Fakat bu defa da Efganlıların İrana hücumu Seferiyye nüfuzuna nihayet vererek şiîleri yine zayıflattı. Nadirşah İranı Efganlılardan kurtarınca İsnaâşeriyye yine İranda nüfuz peyda etti. Bu mezheb ayni zamanda İrak, Azerbaycan, Horasan ve Hindistanda da çok yayılmıştı. Diğer şiî fırkalardan İsmaililer Suriyede Hindistanda ve Yemende toplu olarak bulunurlar. Zeydiler ise Yemende, Nuseyriler Suriye, Hatayda ve

Adanada cemaat halinde bulunurlar. Mehdilerden tevellüd eden Dürzüler Suriyede bulunurlar. İsnaâşeriyyenin bir kolu olan Mütevaliye Hatayın cenub komşusu olup sancak hududu haricinde kalırlar.

Şiîlerin zuhur tarihi itibarile en son fırkası olan Babî'ler de Akkâda bulunurlar. Ve buradan etrafa yayılırlar. Hatta Amerikaya kadar gitmişlerdir.

Sünnî - Şiî mücadelesinde Sünnî cephesi:

Kur'anın bütün ahkâmını kabul ettikten başka Peygamberden sadır olduğu kat'iyetle sabit olan sünnetleri aynen kabul ve tatbik eden fırkadır. Yukarıda bahsettiğimiz Selefiler çok ifrata düşmemek ve fazla mutaassıb olmamak şartile Sünnilerden sayılırlar.

Sünniler başlıca iki kısma ayrılır:

1 — Ehli sünneti hassa; meseleleri akılla halletmeği büyük bir mecburiyet olmadıkça hoş görmiyen ve daha çok ayete, kitab ve sünnete tâbi olmayı seven koldur.

2 — Ehli sünneti âmme

Bunlar birincisinden biraz daha fazla aklî faaliyete kıymet veren koldur.

Bu tasniften sonra Sünnileri başlıca üç kısma ayırabiliriz:

a — Selefiler

b — Matüridiler

c — Eş'eriler

Bundan başka Sünnilerin fıkıh imamları da vardır. Bunlar müteaddid ise de mezhebleri bugün baki kalmış olan dörttür: «Ebu Hanife, Malikî, Şfiî, Hambelî» Fakat bütün bunları ayrı ayrı birer mezheb zannetmek doğru değildir. Çünkü Sünnî imamları arasındaki fark Şiî imamlarına nisbetle çok cüz'idir. Hatta hiç yoktur, diyebiliriz.

Bu saydığımız dört imam nisbeten daha yakın zamanlarda zuhur etmiştir. İslâm mezhebleri tarihinde tâbileri ve şöhreti olan ilk Sünnî imamları şunlardı:

Ebu Hanife, Malik, Süfyani Sevri, Abdürrahmanı Evzâi.

Süfyani Sevrinin 600 tarihlerine kadar, Evzâinin 400 tarihlerine kadar tâbileri vardı. Şafiî mezhebile Ahmed bin Hambel mezhebi bunlardan sonra zuhur etmiştir.

Şafiî ve Ahmed bin Hambelden sonra zuhur etmiş Davud Zâhirinin mezhebi hayli devam etmiş, zaman zaman batmış çıkmıştır.

Matüridîler, Eş'ariyeden ziyade Selefiyyeye yakındır. Hanefîler iptidada tamamen Selefiyye idiler. Sonra bir kısmı Matüridiyye oldular. İçlerinde Eş'ari olanlar pek azdır.

Şafiiyye ve Malikiyye de iptida Selefiyyedendi. Sonra bir kısmı Eş'ariyyeden oldu.

Hambelilerin çoğu Selefiyyedir. İçlerinde Eş'arî pek azdır. İşte Hatayın Sünnî Türkleri, Hanefî kolunun Matüridî olmuş bir kısmına mensubdur.

Sünniler islâm tarihinde itidalle kendilerini temyiz ederlerdi. Daha canlı ve daha hür düşünen diğer fırkaların birbirile mücadelesinde bir çok ifratlar ve tefritlere tesadüf ediliyordu. Bunlardan her biri muarızlarının hücumlarına maruz kaldıkça islâm efkârı umumiyesinde kredisi sarsılıyordu. Asırlarca süren uzun mücadelelerle bunların her biri karşılıklı hücumlarla yaralanınca ağırbaşlı ve mutedil fırka olan Sünniler etrafında kalabalık çoğalıyordu. Münakaşalardan bıkan efkârı umumiye Sünnilere iltihak ediyordu. Sünniler de bir taraftan çalışarak kategorik bir tefekkür sistemi vücude getirmişlerdi.

9 uncu asırda temelleri kurulmağa başlıyan (ilmi usul ve füru) (Ebu Hanife, Malikî, Şafiî, Ahmed bin Hambel ve saire) çalışmalarile inkişaf ediyordu. Bunların müştereken tesis ettiği mutediller fırkası, (Ehli sünnet ve cemaat) fırkası idi. Bu fırka itidalde sebat ederek zihin ve teessür hayatını besliyen hür tefekkür, heyecanlı inanışlar ve sembolik itikadlardan nefret ediyor, bilhassa o asırların ihtiyacı olan sükûn ve istikrarı istiyordu. Bu vaziyet karşısında diğer fırkalar birer birer siyasî nüfuzlarını azaltarak umumî hayattaki mevkilerini kaybettiler .Sünnî fırka karşısında sebat ve mukavemet eden başlıca bir fırka kalıyordu: Şiiler.

Fakat Selçukilerin, daha sonra Osmanlıların Sünnî fırkasına dahil olması Şiilere büyük bir darbe vurmuştu. Hele Osmanlıların İstanbulu fethinden sonra birdenbire kuvvetlenerek büyük bir imparatorluk kurmaları Şiilerin büsbütün zararına neticelenmişti. Birinci Selimin Çaldıranda Şiî ordusunu perişan etmesi üzerine bu fırka artık Sünnilerle boy ölçmeğe cesaret edemedi. Her tarafta yavaş yavaş nüfuzları azaldı. Şiî cemaatler hududları çok genişliyen Osmanlı idaresinde çok tazyik gördüler. Bizans tahtına oturup eski Türk an'ane ve haleti ruhiyesini unutan Osman oğullarının idaresine ısınamıyan bir çok gayrimemnun

Türk kütleleri Şiî cereyanlarının tesirinde kalmakta devam ediyordu. Bu son Şiî hareketleri Sofi tarikatleri şeklinde Osmanlı ülkesine sokuluyor ve Sünnî halife tabaasını bilhassa Türk köylüsünü tesiri altında bırakıyordu. Son zamanlarda Avrupa terakkiyatının yakın şarka ve islâm memleketlerine tesir etmesi bu memleketler münevvrlerini, mezheb münakaşaları ve din ideolojisinden soğutmuştu. Artık zihinler Avrupa fikriyatına alâka gösteriyor ve din meselelerine karşı lâkayd kalıyordu. Münevverlerin faaliyetile tazelenmekten ve cilâlanmaktan mahrum kalan her siyasî ve fikrî hizib canlılığını kaybetmeğe mahkûmdur. İşte son devirlerde bütün islâm âlemindeki dinî fırkalar ve hizibler meflûc bir hale gelmişti. İdealist elemanlarını garbdan gelen cereyanlara kaptıran bu fırkalar artık cahil ve sarraf ruhlu unsurlar elinde birer intifa vasıtası olmuş ve eski vasıflarını kaybederek deforme edilmişlerdi. Nihayet bunların tarihe gömülerek yakın şark fikir hayatının asrî cereyanlar dahilinde inkişafı lâzım geldi. İşte Büyük Dâhi Atatürk bu mühim tarihî rolü oynadı. Memleketimizde Şiilik ve Sünnilik mücadelelerinin son izlerini de silerek tarihin hitama ermiş olan bu sahifelerini kapattı. Milliyetçilik, halkçılık, lâiklik gibi asrî vasıflar taşıyan Kemalizmin diğer memleketlerdeki mezheb kavgalarının kalkmasına örnek olacağına da şüphemiz yoktur.

NUSEYRİLERE YAPILAN HAKSIZ HÜCUMLAR

Nuseyrilerin, muayyen bir mıntakada oturan küçük bir Türk cemaati olduğunu yukarıda söylemiştik. Bilhassa eski devirlerde her ekalliyet kendisini ihata eden ekseriyet kütleleri tarafından daima haksız hücumlara maruz kalmıştır. Bu itibarla Nuseyrilere bazı islâm fırkaları ve bilhassa Dürzüler tarafından bir çok haksız hücumlar yapılmıştır. Bu itibarla kendilerine bir çok fena itiyadlar isnad edilmiştir ki, bitaraf olmıyarak söylenmiş olan bu fena isnadları bitaraf bir maksadla yazdığımız bu eserde zikretmeğe bile lüzum görmüyoruz. Tarihte Nuseyrilere ilk hücum eden adam Dürzü mezhebini neşreden Ebrisalet -ül- Damiğa sahibi (1) meşhur Hamzadır. Dokuzuncu asrın nihayetlerine doğru yazılan bu eserden anlaşılıyor ki o zamanlar Nuseyrilerle Dürzüler arasında

(1) Elrisalet - ül - Damiğa Lette qui extermine le débouché. Refuta - tion du Nasairi. B. bl. Nat. fonds arabe, Mss. 1415, 1416, écrit druze réfutant le Kitabul Hakaik ve Keşfil hucub. Ef. Silvestre de Sacy. journal asiatique t. x. p. 321 et S. et exposé de la religion des Druzes t. I. p. CCCC l XXI l'auteur de cette refutation est Hamza le celebre ministre de Hakim.

büyük bir prensip ve fikir münakaşası mevcuttur. (Elrisalet-ül-Damiğa) ya Nuseyrilerce yazılmış cevab eserleri ve bilmukabele Dürzülere karşı hücumlar olması çok muhtemeldir. Fakat maalesef bugün için ilim dünyasında bu eserler henüz bulunmamıştır.

Bize kalırsa o zamanlar bir Arab fırkası olan Dürzülükle Türk fırkası olan Nuseyrilik arasındaki bu münakaşa katagorik Dürzü zihniyetile geniş fikirli Türk düşünüşünün mücadelesi idi ve gene tahmin edilebilir ki islâmlığa pek uzak olan bu Dürzü mezhebine kendilerinden evvel mevcud ve kuvvetli fırka olan Nuseyriler tarafından kuvvetli hücumlar vaki olmuştur. Dürzüler bu şimal komşularının böyle cesurane hücumlarına nekadar çok kızmışlardır ki onların Nuseyrilere böyle iftiraları ihtiva eden bir eser yazmışlardır.

Dürzülerden başka İsmailî ve Mütevaliler de Nuseyrilere bazı hücumlarda bulunmuşlarsa da bunlardan başka yüzlerce islâm fırkalarından hiçbirisi Nuseyrilere hücum etmemiştir. Sünnilere gelince bunlar esasen Sünnî olmıyan her islâm fırkasına hücum etmek itiyadındadırlar. Nuseyrî dağlarında yaşıyan bu eski Türk cemaati yapılan haksız hücumların bir çoklarına münakaşa etmiye bile tenezzül etmiyerek fırkalarının fikir ve prensiplerini gizli tutmuşlardır. Bu itibarla bir çok islâm müellifleri bunlar hakkında malûmat verirken bu Türk fırkasını olduğu gibi tanıtmağa muvaffak olamamışlardır. Nuseyrilerden bahseden islâm müelliflerinin başlıcaları: (İbni teymiye), (İbni batuta), (İbni cebîr) ve (Ebulfeda) dır. Son zamanlarda Nuseyrilik hakkında bir eser neşreden (1) Nuseyrî müelliflerinden Antakyalı Süleyman Efendi garazkâr bazı hükümlerle ilim dünyasında fena bir tesir bırakmıştır. Süleyman Efendinin bizzat Nuseyrî oluşu kitabını okuyanlara verdiği malûmat üzerinde dikkati celbediyordu. Fakat bize kalırsa bu eserin içerisindeki Nuseyrilik aleyhindeki bazı hükümler yalandır. Çünkü bu kitabın müellifi düşünüş itibarile muvazenesiz bir adamdır. Zira kendisi Nuseyrilikten Museviliğe ve oradan sünnîliğe geçmiş ve bu dini de beğenmiyerek protestanlığa dönmüş bir adamdır. Pek uzun olmıyan hayatında bu kadar din değiştiren bir kimsenin zihnî salâbeti vereceği hükümlerin sıhhati bilmem ki ne dereceye kadar sağlamdır.

Nuseyriliği ilmî bir şekilde bazı müsteşrikler de tetkik etmişlerdir. Fakat bu husustaki vesikaların azlığı neticesinde bu mevzu tamamile aydınlanmış değildir. Bu hususta yazılan eserlerin en büyüğü

(1) Kitabi - al - Borkura, Süleyman Beyrut. 1890.

Fransız müsteşriki (René Dussoud) un Nuseyrilerin tarihi ve mezhebi adlı eseridir (1).

Nuseyriler aleyhindeki haksız hücumların hulâsası gûya bunların islâmlarca haram olan bazı şeyleri helâl telâkki etmesi imiş. Halbuki bu iddia yanlıştır. Çünkü evvelâ; eğer bu iddia doğru olsaydı Nuseyrî fırkasının itikadlarını ve hususiyetlerini anlatan kendi mezheb kitablarında bu itikadları ifade eden bazı kısımların bulunması icab ederdi. Halbuki elde mevcud metinlerin hiç birinde bunları ifade değil, ima bile eden hiçbir kısım yoktur.

Saniyen: Mahallinde yaptığımız bir çok tetkikler bize bu iddiaların yanlış olduğunu göstermiştir. Hatayda Sünnilerle beraber yaşıyan Alevî Türk kardeşlerimizin gerek ahlâkında gerek âdetlerinde hiçbir aykırı hareket görülmemiştir. 2 nci cildimizde hâdiseler üzerinde yaptığımız mukayeseli tetkiklerde görüleceği veçhile Hatay Alevî Türklerinin ahlâk ve âdetlerindeki umumî karakterler eski Türk âdet ve ahlâkının aynidir. Gene 2 nci cildimizdeki lengüistik durumda görüleceği veçhile bu Türk cemaatinin konuştuğu arabçada görülen bir çok hususiyetler bunların hakikî arabcayı tam manasile konuşamadıklarını göstermektedir.

Bu vaziyet Nuseyrilerin tarihçesinde ileri sürdüğümüz fikri teyid ediyor: Nuseyriler ancak 1517 de Birinci Selimin Hatayı işgalinden sonra arapça konuşmağa başlamışlar ve bu yüzden Arab dilini tamamen hazmedemiyerek türkçenin tamamen silinememiş izlerini ihtiva eden natamam bir Arab dili enmuzeci vücude getirmişlerdir.

Yapılan bu hücumlar yalnız Nuseyrî Türk cemaatine has değildir. Kendilerin bu faslımızda uzunuzadıya bahsettiğimiz Nuseyriler gibi daha bir çok Türk islâm cemaatleri bir çok garazkâr hücumlara ve haksız propagandalara maruz kalmıştır. Son zamanlarda bazı müelliflerimiz, neşrettikleri değerli eserlerle bu hücumların haksızlığını ispat etmişlerdir. Bunlardan bilhassa Besim Atalay ve Yusuf Ziya Anadoludaki Türk cemaatlerini tetkik edip onlara yapılmış bir çok yanlış isnatları düzeltmişlerdir.

Hatay Alevî kardeşlerimize yapılan iftiralardan biri de bunların cahil olduğu ve içlerinde ötedenberi bir müellif yetişmediği ve eser yazılmadığı meselesdir. Bu hücuma verilecek cevab ise hepsinden da-

(1) Histoire et religions des Nosairis, pur René Dussaud, Paris 1900.

ha kısadır. Çünkü böyle bir zanda bulunanların (Jurnal-Asiatique) in 1876. ikinciteşrin ve birincikânun nüshalarını okumaları kâfidir. Burada Nuseyrilere aid tam 40 eser zikredilmektedir ki bunların 10 tanesi Nuseyrî şairlerinin divanlarıdır.

Hulâsa bütün ırktaşlarımıza bir kere daha tekrar etmek isteriz ki Nuseyri adını alan Hatay Alevî Türk cemaati (Eti Türkleri) her bakımdan büyük Türk milletinin küçük bir parçasıdır.

Hatay Alevilerinin Türklüğünden şüphe edilemez. Bunların arabca konuşmaları aşağıda izah edeceğimiz içtimaî ve tarihî amiller yüzünden 16 ncı asırdan itibaren başlamıştır. Esasen milletlerin teşekkülünde lisanın yegâne âmil ve kıstas «criteriume» teşkil etmediği bugünün sosyoloji telâkkilerinde artık bir mütearife halini almıştır. Bu küçük zümrenin gûya Türk olmadığını gösterir gibi görünen zahirî ve sathî vasıflara aldanmamalıdır. Bunun benzeri olan vaziyetlere (Türk-İslâm) ülkelerinin her tarafında tesadüf olunabilir. Çünkü bugün İslâm âleminde ekserisi Türkler arasında olmak üzere yüzlerce tarikatler ve zümreler mevcuddur. Bu tarikatler ve zümrelerin bir kısmı mıntakavî olup coğrafî ve tarihî şartların ve hayat şartlarının inzımamile muayyen sahalarda kalmış olup böylelikle kendi hususiyetlerinin inkişafına daha müsaid zeminler bulmuşlardır. Meselâ Nuseyriler, gibi. Fakat bu tarikatler ve fırkaların ekseriyeti azimesi ise bu gibi şartlara malik olmadıklarından dağınık bir vaziyette bulunmuşlardır. Mevlevilik, Kadirilik ilâh.. gibi..

O halde Hatay Alevileri (Nuseyrileri) Türk değillerse yakın bir mazide Anadolunun her tarafında bulunan Mevleviler, Kadiriler ilâh.. ta Türk değillerdi.

Türk - İslâm tarihile Türk - İslâm felsefe tarihleri yakından tetkik edilirse bu gibi iddiaların mevzuubahs bile edilemiyeceği kendiliğinden ortaya çıkar. Hulâsa, Nuseyrilerin Türklüğüne tamamen kani olmak için evvelâ tarihçelerini, sonra da ahlâk ve âdetlerini gözden geçireceğiz.

4 ÜNCÜ FASIL 2 İNCİ KISIM

1) NUSEYRİLERİN TARİHÇESİ

Nuseyriliğin sureti zuhuru diye Sünnî kitaplarının bitaraf olmıyan rivayetleri bertaraf edilirse Alevî Türk kardeşlerimizin menşeleri hakkında şu neticeye vâsıl olunabilir:

Nüseyrilik 9 uncu ricalinden Mehmed bin Nuseyr isminde bir Türk tarafından Arab ve Sünnî siyasetine muhalif bir siyasî fırka olarak kurulmuştur. Malûm olduğu üzere Türklerin islâm âleminde siyasî rol oynamaları idarecilik ve teşkilâtçılık kabiliyetleri daha o devirde çok gelişmişti. O devirdeki zihniyet dünya ve ahıret işlerini birbirinden ayıracak bir seviyeye yükselmemiş olduğundan her siyasî fırkaya bir mezheb şekli vermek zarurî idi. Mehmed bin Nuseyr Hicrî 260 da Kûfede yerleşmiş ve siyasî bir mevki ve taraftar kazanmış teşkilâtçı bir Türktü. Mehmed bin Nuseyir taraftarlarını ve askerlerini alarak Emevilik bakiyyesile mücadele etmek üzere Suriyenin şimaline geldi. Hatay Türklerile, ırkdaş olması dolayısile onlarla kolayca anlaşacağını hesablıyarak yeni mezhebini (yani siyasî akidesini) Hatay Türkleri arasında tamime başladı. Şimalî Suriye dağlarında tutunarak Suriye Arablarile uğraşmağa koyuldu.

Mehmed Nuseyrin kuvvetli teşkilâtı kendisinden sonra da baki kalarak Nuseyrilerin daima müttehid bir kütle halinde kalmasına yardım etmiştir. Bu müttehid kütle Suriyedeki Arab Sünnilerle mücadele ettikten sonra diğer taifelerle de uğraşmışlardır. Meselâ Yezidiler, Dürzüler gibi. Haçlı seferlerinde de bunların büyük roller oynadığı görülür. Hatay Nuseyrileri zaman zaman Suriyeye hâkim olan Sünnî Türk teşkilâtları ve kuvvetleri de mücadele etmişlerdir. Salâhaddini Eyyubinin Nuseyriye dağını çok büyük müşkülâtla itaati altına almağa muvaffak olduğunu görüyoruz. Keza 1268 de Baybarsta Nuseyrilerle büyük bir mücadeleye tutuşmuştu. Nuseyrilerin merkezlerinden sayılan Süveydiye limanını tahrib ve imlâ etmeğe mecbur kalmıştı. Daha sonraları Mısır hükûmetinin gevşek zamanlarından istifade ederek Hatayda Nuseyrilerin nim müstakil yaşayıp vaziyete hâkim oldukları anlaşılıyor.

Mevlâna Celâleddinin bir şiirinde Nuseyri şenliklerinden bahis vardır. Nuseyrilerin faaliyetini felce uğratan en büyük bir darbe 1517 de Birinci Selimin Suriyeyi işgalile başlıyor. Sünnî siyasetinin en şedid bir mürevvici ve biaman Şiî düşmanı olan Brinci Selim Hatay Nuseyrilerini tamamen hükmü altına alarak onların artık kımıldamasına meydan bırakmamıştı. Esasen Mehmed Nuseyir ve haleflerinin 4 asırlık faaliyetlerine rağmen Hatay Türklerinin bir kısmı Sünnî kaldıklarından Birinci Selim ve haleflerinin muzaheretile bunlar Nuseyriler üzerine hâkim olmağa başlamışlardı. Bu hal böyle devam etmekle beraber 17 ve 18 inci asırlarda İstanbuldaki Sünnî halifeliğinin zayıf zamanlarında arasıra Hatay Alevilerinin Sünnî halife idaresine karşı kıyam ettikleri görülmekte idi, ki bunların en mühimmi 19 uncu asrın başında zuhur

etmiştir. Bu esnada Nuseyriler evvelâ cenub düşmanları olan İsmaililer üzerine atılarak onlarla meskûn olan Musid kasabasını zaptettiler. O sırada Şamdaki Osmanlı valisi bunlar üzerine beş bin kişilik bir kuvvet gönderdi ise de gelen asker birkaç köy yağma etmekten başka bir iş göremedi. Böylece Nuseyriler çeyrek asır kadar vaziyete hâkim oldular. 1832-33 te Mısırlı İbrahim Paşa Suriyeyi işgal ederken Nuseyriler İbrahim Paşaya da karşı durmağa teşebbüs ettilerse de muvaffak olamadılar. İbrahim Paşa Nuseyrilerin şeflerini katlettirip müstahkem mevkilerini tahrib ettirdi. İbrahim Paşadan sonra Osmanlılar yeniden vaziyete hâkim olduktan sonra (1839) Nuseyrilerin, İbrahim Paşanın tedibine rağmen faaliyetlerini kaybetmediklerini görüyoruz. Sünnî halifesine karşı kıyam etmek için gene fırsat gözetmekte devam ettiler. Nihayet 1859 daki Osmanlı - Rus ihtilâfını fırsat telâkki ederek kıyam ettiler.

Hama şehrine yakın Lukiye kasabasında Mütavere aşiretine mensub İsmail Bey isminde bir Nuseyrî reisi isyan ederek az zamanda bir çok Nuseyri cemaatlerini idaresi altına toplamağa muvaffak oldu. Bunu müteakıb İsmail Bey Safita kasabasına gelerek kendisini Cebel Müşiri ilân edip müstakilen burasını idare etmeğe başladı. O sırada pek mühim haricî meselelerle iştigal eden Babıali idarei maslahat siyasetini daha muvafık görerek İsmail Beyi bu mıntakaya vali tayin eyledi. Az bir zamanda teşkilâtını tevsi ederek 120 bin kişilik bir kütleyi idaresi altına alan İsmail Bey Babıaliden Hısnülekrad kalesinin de kendi mıntakasına ilhak edilmesini taleb etti. Talebinde muvaffak olmuşken Suriye Sünnileri Suriyede benzeri olmıyan böyle bir kalenin Nuseyrilere teslim edilmesine karşı isyan ettiler. İki taraf arasında muharebe vukua geldi. Hükûmet tabiî Sünniler tarafını iltizam ederek kendilerine 5000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Kumandan Tahir Paşa bir çok yerlerde tazyik ederek İsmail Beyi nihayet «maskatı resi» olan Lükiye kariyesine kadar kovaladı. İsmail Bey burada gene bir Nuseyri tarafından ölüdürüldü.

İsmail Bey kıyamının bu suretle muvaffakiyetsizlikle neticelenmesi üzerine Nuseyriler her tarafta çok zayıf düştüler. Artık hükûmet onlardan hiçbir reis, hiçbir mahallî teşkilât tanımıyarak onları doğrudan doğruya merkezden gönderilen memurlarla idare etmeğe başladı. Esasen tam bu sıralarda Tanzimatçıların Avrupa idare teşkilâtını takliden kurmağa çalıştıkları vilâyet teşkilâtı da bunu icab ettiriyordu. Tanzimatçılar ve Abdülhamid devirlerinde Nuseyrilerin bir kıs-

mı Halep, bir kısmı Beyrut vilâyetine bağlanarak merkezden gönderilen memurlar tarafından idare olunmağa başladı.

Sünnî siyasetini takibden kurtulamıyan Tanzimatçılar zamanında da maalesef Nuseyrilerin hükûmet işlerine karışmamalarına itina olundu. Bu devirde gerek hükûmetin, gerekse hükûmet elemanlarının dindar ve mutaassıb olduğu malûmdur. Sünnilere uzak zannedilen bu Şiî Türk kardeşlerimiz bittabi gerek Sünnî halktan, gerekse hükûmet tarafından daima tazyik edildiler. Bu şiddetli Sünnî siyaseti Nuseyrileri yavaş yavaş siyasî hayattan uzaklaştırmağa başladı. Osmanlı devletinin Adana vilâyetindeki Nuseyriler asıl Nuseyrî kütlesinden biraz uzak kalmaları dolayısile (1854) İsmail Bey kıyamına iştirak etmediklerinden bu tazyik siyasetinden masun kaldılar. Fakat bilhassa Hatay Nuseyrileri bu tazyikin en şiddetlisine maruz kaldılar, fakir düştüler, içerisinde çalıştıkları bahçelerin % 95 i Antakya Sünnî Türk eşrafının eline geçti.

Abdülhamid zamanında vilâyetlerde mektebler açılması üzerine yeni mekteblerden yetişen Nuseyrî gencler Türk olduklarını anlıyarak hükûmete ısınmağa başladılar. Meşrutiyetten sonra hükûmetin taassub siyaseti gevşemiş olmakla beraber İttihadcılar bu yanlışlığı tamamen düzeltmeğe muvaffak olamadılarsa da bir taraftan umumiyetle taassubun azalması, diğer taraftan milliyet cereyanının başlaması ve nihayet yukarıda arzettiğimiz Nuseyrî münevverlerinin çoğalması artık bu iki Türk kütlesi arasındaki anlaşamamazlıkları azaltmağa başlamıştı. İttihadcı klüblerine Aleviler de girmiş ve orada mes'ul mevkiler almağa başlamışlardı. Bu küçük mikyastaki anlaşma ve iki Türk kütlesi arasındaki kaynaşma tecrübesi ilk randımanını şu şekilde vermişti:

Hatay Alevileri öz Türk çocukları olduğundan Sünnî hükûmetin tazyikı gevşer gevşemez derhal millî camia içinde Sünnî kardeşlerile müşterek vatan müdafaasında samimî çalışmışlardır. Resmî kayıdlarla sabittir ki Büyük Harbde Hatay Alevî Türk gencleri büyük bir hamiyetle çalışmışlar ve askerden kaçmamışlardır. Fakat maalesef bir taraftan İttihad ve Terakki hükûmeti tarafından Hatay Nuseyrilerinin tamamen üvey evlâdlıktan çıkarılmış olmaması, diğer taraftan memlekette taassubun tamamen zeval bulmuş olmaması bu iki Türk kütlesinin tamamen anlaşmasını tehir etmişti.

Nuseyrî kardeşlerimizin Türklüğü meselesi

Alevî Türklerle Sünnî Türklerin ahlâk ve âdetlerindeki müna-

sebetleri 2 nci cildimizde göreceğiz ve anlıyacağız ki Hatayın Sünnî Türklerile Alevî Türkleri arasında fark yoktur. Ahlâk ve âdetleri birbirine benzemektedir. Fakat Hatay Alevilerinin Türklüğü hakkında bizi şüpheden uzak tutan hâdiselerden biri de oturdukları köylerin ve şehirlerdeki mahallelerin isimlerinin türkçe olmasıdır. Bundan anlıyoruz ki Hatay Alevileri aşağıda izah edeceğimiz veçhile Birinci Selimin tazyikile arabca konuşmağa mecbur kalmışlardır. Alevî köylerile mahallelerinden bazılarını zikredelim:

Antakya şehrinde Alevilerle meskûn olan mahalleler şunlardır. Dörtayak, Çağıllık, Harabarası, Çanacık, Şirince ilâh...

Hatay Alevilerinin çok büyük bir kısmı köylerde oturdukları için ancak bu köylerden bir kısmının isimlerini vereceğiz ki bunlar görüldüğü veçhile halis türkçedir. Çünkü onların ikamet ettikleri köylerin tam listesini yukarıki fasılda liste halinde kaydettik:

Çekmece, Tavuklu, Güldüren, Koğası, Topboğazı. Hacıdurmuş, Dervişe, Küçük Karaçay, Büyük Karaçay, Meydancık, Mağaracık, Soğuksu, Turunçlu, Karaksı, Pulluk, Tlıca, Güzelburc, Çayır, Yarımtepe.. ilâh...

Bunlardan başka Hataylı Nuseyrilerin oymak ve soy adları da türkçedir.

Hulâsa gerek Alevilerin menşei hakkında verdiğimiz bu malûmattan gerekse içtimaî hayat ve köy isimleri hakkındaki misallerden ve mahallinde yaptığımız tetkikattan anlaşıldığına göre Hatay Alevilerinin Türk oldukları hakkında şüphe edilmemelidir. Yalnız bunların arabca konuşmaları meselesi kalıyor ki bu da Hatay Alevilerinin Türk olmadığı hakkında kuvvetli bir delil teşkil etmez. Çünkü yukarıda arzettiğimiz gibi dil birliği bir millet için yegâne mümeyyiz karakter değildir. Bu itibarla Hatay Alevilerinin arabca konuşmaları çok ehemmiyetli bir nokta olmamakla beraber gene bunun üzerinde de duracağız. Hatay Alevilerinin 1517 de Birinci Selim istilâsından sonra arabca konuşmuş olduklarını tebarüz ettireceğiz.

Hatay Alevileri Birinci Selimin istilâsından evvel Hatay ilinde serbestçe yaşıyorlar ve mezheblerini propaganda ediyorlardı. Bu sebebden Hatay Türklerinin büyük bir kısmı bu mezhebe dahil olmuştu. Hatayın iktısadî hayatından bahsederken arzettiğimiz gibi 9 uncu ve 10 uncu asırlarda Hataydaki korporasyonlardan bazıları bu mezhebe dahil olmuş, fakat Alevilik bütün korporasyonlara kadar hulûl etmeden evvel Birinci Selim gelip, Hatayı istilâ etmiş ve bu propagan-

dayı tevkif ve tenkis etmiştir. Hatayın cenub mıntakasında Alevî kütlesinin tam merkezinde yüksek dağların tepelerindeki Bayır ve Bucak adlı iki büyük nahiye de bugüne kadar Sünnî olarak kalmış ve türkçe konuşmakta devam etmiştir. Tamamen Alevilerle meskûn olan köylerin ortasında kalmış olan bu nahiyelerin yüksek dağlar arasına sıkışmış olması bize kolayca kabul ettirebilir ki Alevilerin propagandalarını buraya kadar nüfuz ettirmeğe fırsat bulmadan Birinci Selimin kuvvetleri gelerek onların propagandalarına mâni olmuş ve gene bir Türk büyüğü olan Mehmed Nuseyrin mezhebine karşı maalesef çok şedid davranmışlar, bu yüzden bir çok Türk kanı dökülmüştü.

Bay Besim Atalay halk edebiyatından bahseden bir eserinde (sahife 27) pek haklı olarak şunları söylüyor: «Birinci Selim yalnız Anadoluda defter tutmaca tam 40,000 şiî Türk öldürtmüştü. Kimbilir daha ne kadar da köylü ve Yürük öldürttü. Zavallı Türklük.»

Birinci Selimin ve onu takib edenlerin Hatay Alevilerine ne derece tazyik yapmış oldukları şu hâdiselerle tebarüz ettirilebilir.

A — Osmanlılar zamanında Hatay Alevileri daima üvey evlâd muamelesi görmüş gayet uysal, sabırlı ve kanaatkâr bir karakter takınmışlardır. Fakat tazyik tahammülün fevkine çıktığı vakit isyan etmişlerdir. Bu isyanlar Osmanlı tarihinde zaman zaman Haleb valilerini uğraştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun son devrelerine kadar bu hal devam etmişti. Nuseyrilerin tarihçesini yazarken Nuseyrilerin Sünnî halifeye karşı yaptıkları isyanlardan bahsetmiştik.

B — Hatay Alevileri Atlas denizinden Basra körfezine kadar arabca konuşan mıntakalar arasında bu lisanı en fena konuşan ve en çok deforme eden bir kısımdır. Bunlar yalnız arabcanın fonetiğini bozmakla kalmıyarak gramer ve sentakst hataları da yaparlar. Hasılı her hususta arabcayı bir müptedinin konuştuğu tarzda söylerler. Meselâ Haza yerine Hada diyerek arabca (z) harfinden; misil yerine mitil diyerek arabca (s) harfinden birer nokta hazfederler.

Buna mukabil, Hatay Alevileri türkçeyi gayet temiz ve pürüzsüz konuşurlar. Halbuki Antakya Türkleri arasında tektük bulunan hakikî Arab aileler böyle temiz bir türkçe konuşamazlar. Hatay Nuseyrilerinin bilhassa türkçenin fonetiğinde hiç hata yapmadıkları görülür. Hatay Nuseyrilerinin konuştuğu arabcayı hakikî Arablar da çok tenkid ederler. Vâkıa muhtelif Arab memleketlerinde konuşulan arabcanın azçok birbirinden farklı olduğu inkâr edilemez. Fakat Hatay Nuseyrilerinin arabcası büsbütün başka mahiyette bir bozukluk arzeder. Aralarında bir mısraı

türkçe, bir mısraı arabca olarak tertib edilmiş halk şarkıları vardır. Arabça mukabilleri bulunan birçok kelimeleri türkçe olarak muhafaza etmişlerdir.

Bütün bunlar gösteriyor ki Hatay Nuseyrileri, 16 ncı asırdanberi türkçe konuşmağa başlamışlardır. Sonradan Nuseyriliği kabul etmiş olan bu Hataylı Türkler, Birinci Selimden evvel 35 asır türkçe konuşmuşlardır. Burada hulâsa ettiğimiz ve tafsilâtını 2 nci cildimizdeki lengüistik tetkiklere bıraktığımız bu etüdlerden de anlaşılıyor ki Hataylı Aleviliğin Türklüğünden şüphe edilemez.

Acaba Nuseyriliği bu suretle vücude getiren Mehmed Nuseyirle maiyeti Türk müdür? Bundan şüphe edilemez. Çünkü 9 uncu asırda Abbasî halifeleri üzerinde Türklerin nüfuzunun derecesini ve Türklerin Iraktaki mevkilerinin ne derece ehemmiyetli olduğunu tarih bize haber veriyor. Nuseyriliğin bir siyasî ve askerî şef tarafından meydana çıkarılıp evvelâ maiyetine kabul ettirip sonra onlarla beraber hicret edip intişar sahası ararken bir Türk muhitini intihab etmiş olması Nuseyriliğin müessislerin Türk olduğu hakkındaki kanaatimize bir delil teşkil edebilir. Çünkü Nuseyriliği tesis edenlerin Arab olmaları çok uzak bir ihtimaldir. Türk olmadıklarını da bir an için kabul edecek olursak bunların Acem olmaları iktıza eder. Halbuki Acemlerin kendi ana yurdlarını bırakarak uzak sahalarda böyle tehlikeli maceralar peşinde koşmaları 9 uncu asır için imkânsız gibidir. Bu mülâhazalardan sonra Nuseyrilik müessislerinin Türk olduğu sarahatle ileri sürülebilir. Buna kani olmak için o asırda Türklerin Irakta ne vaziyette olduklarını muasır müelliflerden dinliyelim:

Abbasiler zamanında yaşıyan Mes'udî, Mu'tasam zamanında teşekkül eden Türk ordusundan bahsederken şu satırları yazıyor: «Bu ordu genç, dinc, güzel ve levend efraddan teşekkül etmişti. Ordu efradı ipekli elbiseleri, sırmalı kumaşları, sırmalı kılıc askılarile herkesin takdir ve hürmetini celbediyordu. Bu Türkler sayesindedir ki Abbasî devletinin nüfuzu teessüs etti, islâm şevketi yükseldi» (1).

Gene Mu'tasam zamanında Bağdadda yaşıyan meşhur bir mütefekkir Arab edibi Samerra da yakından tetkik ettiği Türkler hakkındaki intıbalarını şu cümlelerle hulâsa ediyor:

«Türkler her işte basiretkâr, zekâ ve ferasetleri galib, inandıklarını müdafaa hususunda son derece fedakâr insanlardır. Tab'an halim ve sabırlıdırlar. Sözlerine sadık, vaidlerine vefakârdırlar. Yalan söylemek-

(1) Türk Tarih Kurumu, Büyük Türk Tarihi. Cild II, S. 157.

ten şiddetle içtinab ederler. Fakat harb meydanlarında hiddet ve gazab zamanlarında bir ateşparei celâdet kesilirler. «(2)

O devrin tarihi tetkik edilince görülür ki içtimaî hayatta rol oynıyan siyasî şahsiyetlerin kendi şahıslarına mahsus ve sadık adamları ve askerleri vardır. İşte bir Türk olan ve maiyetinde bulunan Türklere mezhebini telkin eden Mehmed Nuseyir onlarla birlikte Suriyeye ilerliyordu. O zamanki vaziyeti gözönüne getirecek olursak Mehmed Nuseyir için yerleşilmesi zarurî olan mıntaka ancak Suriyenin şimali olabilirdi. Çünkü başka tarafa yerleşse bu gibi mezheb ihtilâflarına sinirlenen Suriye Arablarına mezhebini kabul ettiremezdi. Suriyenin şimali ise Türklerle meskûn olduğundan burası maksadına her cihetçe uygun geliyordu. İşte Mehmed Nuseyir bu niyeti kullanarak Suriyenin şimaline yerleşti. Bu büyük şahsiyetin ilk konduğu dağa maiyeti tarafından Nuseyriye dağı ismi verildi ki bu isim hâlâ bakidir.

9 uncu asırda henüz islâm âleminin siyasî hakimiyetini tamamen ellerine almamış olan Türkler, Arab dilinin fazlaca tesiri altında kalıyorlardı. Türk mütefekkirler eserlerini bu lisanla yazıyorlar. Türk teşkilâtçılar programlarını bu lisanla propaganda etmeğe mecbur oluyorlardı. Bu zaruretler devresinde vücude gelmiş olan Nuseyrlilik te bittabi arabca olarak tesbit ve neşrolundu. Bu sebebden Arab dili kullanan Nuseyrilik etrafa bilhassa şimal cihetine çok yayılmıyarak mevziî ve mıntakavî bir vaziyette kaldı. Hatay Türklerinin bir kısmı Mehmed Nuseyrinin getirdiği bu yeni mezhebi kabul ettiler. Hatay ilinin cenub hududundaki Arab mıntakalarından bazı köyler de Nuseyrî mezhebine girdiler. Böylece şimalî Suriyedeki Nuseyrî kütlesinin kısmı azamı yani Hatay ilindeki parçası Türk olup cenub parçasının Arab olması ihtimali vardır. Bu nokta üzerinde düşünebilmek için Nuseyrilerin yaşadığı mıntakaya bir göz gezdirelim:

Lübnan dağlarının şimalinden başlamak üzere bütün sahil mıntakası ve Hatay ilinin garb ve cenubu garbî mıntakası Alevilerle meskûndur. Bilhassa (Nehrülkebir - Eleuthère) ile (9000) metro yüksekliğindeki Nuseyriye dağı tamamen Alevilerle meskûndur. Bundan başka Adana, Mersin ve Tarsus tarafında da cüz'î bir kısım vardır.

René Dussaud'nun Nuseyriler hakkındaki meşhur eserinde umum Nuseyrilerin 130,000 kişiden ibaret olduğu hakkındaki istatistiği hakikate yakındır. Bunlardan bir kısmı Hatay ilinin cenub hududunun dışında kalırlar.

---

(2) Türk Tarih Kurumu. Cild II. S. 160.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Hıristiyanlar:

Hatayın en mühim unsurları olan Sünnî Türk ve Alevî Türklerden bahsettiğimiz gibi hıristiyan unsur hakkında da malûmat vermemiz iktıza eder. Bugün Hatayda hıristiyan ekalliyet hakkında kat'î bir rakam verilmemekle beraber bunların 10-15 bin nisbetinde olduğu söylenmektedir.

Hatay hıristiyanlarının ekserisi ortodoks mezhebinden olup katolikler hem az hem de son zamanlarda gelmişlerdir. Vakıâ Antakyada eski devirlerde bile katolik - ortodoks mücadeleleri görülmüşse de daima ortodokslar ekseriyeti muhafaza etmişlerdi ki bu noktayı aşağıda Antakya kilisesinin tarihî seyri esnasında izah edeceğiz.

Hıristiyanlar Hatay ilinin daha çok şehirlerinde bulunurlar. Çiftçilikten ziyade sanayi ve ticareti tercih ettikleri için hıristiyan köyleri pek azdır. Nahiyeler ve köylerden bahsederken adedi bir ikiyi geçmiyen bu hıristiyan köylerini görmüştük. Şehirlerdeki hıristiyanların kiliseleri etrafına sıralanmış hususî mahalleleri vardır. Bunların bir kısmı ticaretle meşgul olurlar. İçlerinde büyük, orta ve küçük ticaret erbabı mevcuddur. San'atkârlara gelince; Hatayda bu cemaatin inhisarı altında bulunmuş bir san'at yoktur. Sanayi kısmındaki cetvelimizde verdiğimiz rakamlardan da anlaşılacağı veçhile her san'at erbabı arasında hıristiyanlara rasgelindiği gibi meselâ marangozluk ve dülgerlik gibi hıristiyanların hiç ithal edilmemiş olduğu san'atlar da vardır.

Ciddî ve çalışkan olan Hatay hıristiyanları sureti umumiyede arabça konuşurlarsa da türkçeyi pek güzel bilir ve icabında türkçe de konuşurlar.

Ermeni hıristiyanlara gelince: Bunlar yukarıda verdiğimiz rakamlara dahil değildirler. Ermeniler hıristiyan ekalliyetten daha fazla olmakla beraber bunlar için de bugün için kat'î bir rakam veremiyeceğiz. Çalışkan bir unsur olan Hatay Ermenileri de hıristiyanlar gibi ticaret

ve san'atla meşgul olurlar. İnhisarları altında bulunan muayyen bir san'at yoktur. Her san'atta Ermenilere de rasgelinir. Bunların hıristiyan diye ayırdığımız unsurdan farkları ayni zamanda çiftçiliğe de heves etmiş olmalarıdır. Nahiyeler ve köyleri gösteren cetvellerimizde yazdığımız gibi Ermeni köyleri hıristiyan köylerinden daha fazladır.

Muhtelif hıristiyan unsurların bugünkü durumundan kısaca bahsettikten sonra bunların mazisini karıştırmak ve Hatay tarihindeki yerlerini de görmek lâzımdır. Bunun için de hıristiyanlığın Hatayda ilk kuruluşunu ve muhtelif devrelerini birkaç satırla göstermek kültür hayatına temas etmek ve Hatay hıristiyanlarından yetişmiş filozof, âlim ve san'atkârları işaret etmek iktıza eder.

Hatayda yetişmiş olan bu hıristiyan münevverleri yazmadan evvel bunları yetiştiren kültür muhiti yani kilise hakkında biraz malûmat vermek ve Antakya kilisesinin geçirdiği safhaları kısaca anlatmak mecburiyeti vardır. Bu suretle hem Hataylı hıristiyan münevverleri tanımak için zihinlerimizi hazırlamış, hem de Hatay hıristiyanlarının eski devirlerdeki durumlarını aydınlatmış oluruz.

Hıristiyan dünyasında Antakya kilisesi:

Antakya kilisesinin tarihi 3 devreye ayrılır (1):

1 inci devre: Milâdî 37 den 637 yılına yani Antakyada hıristiyanlığın başlamasından Arabların Hataya geldikleri tarihe kadar geçen 6 asırlık bir devredir. Bu uzun devirde Antakya kilisesi kendi gayesine doğru hayli ileriledi ise de İsanın şahsına dair birçok dahilî mücadelelerle bazı kısımlara bölünmüştü.

2 ncisi: 637 senesinden 1517 senesine kadar geçen 9 asırlık bir devredir. Bu devirde Suriyedeki bir çok siyasî karışıklıklar Antakya kilisesine ve Antakya hıristiyan unsurlarına tesir etmekten hâli kalmamıştı. Esasen bu tarihte Hatayda hıristiyanlar siyasî hakimiyeti kaybetmiş ve hıristiyan sekene kısmen muhaceret etmiş, kısmen de Sasanilerin istilâlarında telef olmuş olduğundan Hatay hıristiyanları küçük bir ekalliyet haline gelmişlerdi.

3 üncü devir: Bu da 1517 Birinci Süleymanın Hatayı işgalinden zamanımıza kadar geçen 4 asırlık devredir. Bu devrede de garb katolik propagandaları dolayısile Antakya kilisesinde ve Antakya hıristiyan ekalliyetinde bir çok dahilî mücadeleler ve bölünmeler görülmektedir.

(1) Büyük Yunan Ansiklopedisinden ve Atina Üniversitesi profesörlerinden Dr. Balanus'un Patoloji adlı eserinden.

1 — Antakya kilisesi tarihinin birinci devresi (Milâdî 37 den 638 senesine kadar)

Antakya kilisesi yani Antakya hıristiyan cemaati şu suretle kurulmuştu: İncilin Amâlürrüsul kitabındaki ifadelere (11,19,30) göre hıristiyanlar Kudüsten kovulduktan sonra her tarafa yayılarak büyük şehirlerde bu yeni dini propaganda etmeğe başladılar. Henüz büyük organizasyonların yayılmadığı bu ilk devirlerde İsanın şakirdleri (Apotres) büyük şehirlere dağılıyorlar ve orada ilk cemaatleri tesis ediyorlardı. İşte bu sıralarda İsanın 70 şakirdleri arasından seçilen Varnavas ta Antakyaya gönderilmişti. Varnavas ilk faaliyetlerini yaptıktan sonra bu şehirde hıristiyanlığı daha iyi organize etmek için Tarsusa giderek orada bulunan meşhur şakirdlerden Pavlosu alarak Antakyaya getirdi. Bu iki şakirdin Antakyada ilk çalışmaları tam bir sene sürdü, bundan sonra Pavlos Antakyayı terkederek meşhur seyahatlerine koyuldu. Hıristiyan membaları İsevilere ilk defa olarak Antakyada hıristiyan adının verildiğini kaydederler. Antakya hıristiyanlarının ilk Episkoposu da (1) Pierre (Petros) olmuştu. Bundan sonra Episkoposluk mevkiine sıra ile Evağrios, Saint - İgnatius, Teofilos, Serapion, Asklipas, Saint - Vavilas adlı Episkoposlar gelerek hıristiyanlığın Antakyada inkişafına çalışmışlar ve hıristiyanları çoğaltmışlardı.

Hıristiyan membalarının haber verdiğine göre Milâdî IV üncü asrın başlangıcında Antakyada 100,000 hıristiyan bulunuyordu ki şehrin o zamanki nüfusun yarısına yakın demektir. Fakat Antakyada putperestlik gene ayakta kalmıştı. Hıristiyanlarla bu putperestler arasında şiddetli mücadeleler devam ediyordu. Bu sıralarda Bizans İmparatoru Julien Antakyada uzun müddet ikamet etti. Putperestliği ihya etmek istiyen bu imparator hıristiyanlığa karşı çok şedid hareket ediyordu. Bu yüzden hıristiyanlığın Antakyadaki kredisi biraz kırıldı. İşte az aşağıda kendisinden bahsedeceğimiz filozof Livanius tam bu tarihlerde Antakyada yaşıyordu. Gerek Livanios, gerek talebesi Joanis Hrisostomos Antakyanın yetiştirdiği mühim şahsiyetlerdendir. Hıristiyanların birinci umum meclisleri Synode «Oecomenique» 325 te Antakya kilisesini müstakil ve bütün civar memleketler hıristiyanlarının başı olarak ilân etti.

Beşinci asırda kilise reisleri patrik unvanını aldıkları vakit Antakya mitropoliti de patrik unvanını aldı. Ve Bizans, İskenderiye patriklerinden sonra Kudüs patriğinden evvel sıra aldı. Malûm olduğu üzere dinin içtimaî hayata hâkim olduğu eski devirlerde kiliselerin kendilerine mahsus teşkilâtı olup bunlar bugünkü devletler teşkilâtında oldu-

ğü gibi vilâyetlere taksim edilmişti. İşte Antakya patrikliğinin teşkilâtı şöylece tertib edilmişti.

1 — Umumî merkez: Antakya 9 Episkoposluk
2 — Fenike a. merkezi Tiros 12 Episkoposluk
3 — Fenike b. merkezi Şam 13 Episkoposluk.
4 — Arabistan merkezi Vostra 14 Episkoposluk.
5 — Kilikya a. merkezi Tarsus 7 Episkoposluk.
6 — Kilikya b. merkezi Anavarsis 9 Episkoposluk.
7 — Suriye merkezi Apamia 7 Episkoposluk.
8 — Fırat merkezi Tripolis 13 Episkoposluk.
9 — Hosroinis merkezi Edesa 12 Episkoposluk.
10 — Mezopotamya merkezi Amide 13 Episkoposluk.
11 — İsavriya merkezi Selefkia 29 Episkoposluk.

Böylece Antakya kilisesi 11 Metropolitlikten ve 131 Episkoposluktan ibaretti.

O zamanlar bir çok tebeddülât oldu ve bu teşkilât uzun müddet devam etmiyerek bozuldu.

Teolojik kültür:

Antakya şehrinin Yunanlılar ve Romalılar zamanında büyük bir kültür merkezi olduğunu üçüncü cildimizde göreceğiz. Bu münasebetle bu şehir hıristiyanlık kültürünün de bellibaşlı merkezlerinden birisi olmuştu. İlk zamanlarda Eflâtunun felsefesi tesirile «Gnostikismos» denilen bir hıristiyan sistemi «Héresie» ortaya çıktı. 3 üncü asrın başlangıçlarında da meşhur Antakya teoloji mektebi kuruldu. Bu mektebin İskenderiye mektebinden farkı şundan ibaretti:

İskenderiye mektebi İncil ve Tevrat için «allégorique» tercümeyi kabul etmişti. Antakya kilisesi ise doğrudan doğruya kelime tercümesini lüzumlu görüyordu. Bu mektebin en büyük şahsiyeti Yuanis Hrisostomos oldu. Gene bu mektebin talebelerinden Evsevios, Pamfilo, Metodios, Olimbu, Kirilos, Kudüs Metropoliti ve Kayseri Metropoliti Evsevios çok şöhret buldular.

Antakyada birçok muharrir de yetişti. Bunların en mühimleri Antakya Metropoliti Evstatios Flavianos, Tarsus Metropoliti Dioskoros ve Mompsuestias Teodoros idi.

Manastırlar:

Antakya manastırları ve manastır hayatı hakkında bütün hıristiyan membalarındaki malûmat ancak dördüncü asırdan sonrası için

mevcuddur. Antakya kilisesinde manastır hayatı çok disiplinli ve sıkı idi. Hıristiyanlığın propagandasında bu manastırların da çok tesiri olmuştu. Altın ağız namile maruf Yuanis Hrisostomos Antakyalı manastır târiki dünyaları vasıtasile Fenikelileri hıristiyan yapmıştı. Bundan başka bu manastır tariki dünyalarının daha bir çok kimseleri hıristiyan yaptıkları da kaydedilmiştir. Bu tariki dünyalardan Simeon Stilitis çok meşhurdur.

2) Antakya kilisesi: 638 den 1517 ye kadar.

Tarihinin ikinci devresi:

Antakya kilisesi bu devrede siyasî hâdiselerin tesirile kuvvetini ve hatta varlığını kaybetti. Bunların en mühimleri 636 daki Arab istilâsı ve daha evvel Antakyayı zapteden Sasaniler tarafından hıristiyanların katliâm edilmesidir.

Arablar devrinde Hatayın islâm ve ortodoks mücadelelerine büyük bir sahne olduğunu ve daima islâmların elinde kaldığını 3 üncü cildimizde göreceğiz. İslâmların bu hakimiyeti devrinde buradaki hıristiyanlar küçük bir ekalliyet halinde kaldılar ve Antakya kilisesi hayli zayıfladı. 969 da Bizanslıların istilâsından sonra Antakya şehri uzunca bir müddet Bizans idaresinde kalmasına rağmen Antakya kilisesi artık eski mevkiini bulamıyordu. Esasen 1084 te Antakya islâm Türklerin yeniden hakimiyeti altına geçmişti. 1098 de Haçlılar idaresinde uzunca bir müddet kalan Antakya kilisesi gene fazla inkişaf edemedi. Çünkü bu defa da ortodoksluk ve katoliklik meseleleri kiliseyi dahilî bir zâfa uğratmıştı. 1268 de Türk hükümdarı Baybarsın Antakyayı yeniden fethetmesi bittabi müslüman hakimiyetini getirmiş ve Antakya kilisesini yeni bir menkûbiyete terketmişti.

Bundan sonra son günlere kadar Antakya Türklerde kaldığından müslüman hakimiyeti altında hıristiyanlar arasında Antakya kilisesi bütün zâf ve menkûbiyetile beraber yine mevcud sayılıyordu. Çünkü 1439 da Antakya patriği Doroteos meşhur Floransa meclisine İsidoros ve Markosu elçi olarak gönderdi. Lâkin bunlar meclisin katoliklerle ortodoksleri birleştirme kararını bütün şark hıristiyanlar murahhaslarının yaptığı gibi imza etmeden döndüler. Patrik Doroteosun katolik ve ortodoks ittihadını temin için son Ayasofya meclisine de iştirak edip etmediği hakkında hıristiyan membalarında bir sarahat bulamadık.

3) Antakya kilisesinin 3 üncü devresi: 1517 den bugüne kadar.

1517 de Birinci Selimin Antakyayı fethetmesi Antakya kilisesi bakımından yeni bir dönüm noktası teşkil eder. Çünkü bu defa An-

takya kilisesi İstanbul patrikliğile temasa geçmiş oluyordu. Fakat her kilisede olduğu gibi Antakya kilisesi de gitgide inhitata uğradı. Çünkü Lâtin propagandası ve katolik rekabeti Antakya ortodoksları için başka zâf amili teşkil ediyordu. Suriye hıristiyanlarının kiliselerde Arab dilini kullanması ve bunun Hatay hıristiyanlarına da sirayet etmesi, panslaviste komitesinin propagandası hep Hatay hıristiyanları arasında muhtelif cereyanlar husule getiriyordu. 18 ve 19 uncu asırlarda Rusların Osmanlılar üzerinde büyük bir nüfuza malik olması her yerde olduğu gibi Hatay hıristiyanlarının da Rus ortodoksluğu cephesine temayül etmeleri için yapılan propagandaları kuvvetlendiriyordu.

1839 Tanzimat ilânından sonra Osmanlı Türkiyesinin her tarafında olduğu gibi Hatay hıristiyanları da daha serbest bir hayata girdiler, yeni kiliseler yapıldı ve mektebler açıldı. Kapitülâsyonlar dolayısile bunların nisbeten müreffeh bir hayat sürdüklerini de ilâve etmeğe lüzum yoktur. Yalnız 1897 de Antakya kilisesinde dikkate değer bir hâdise cereyan etti.

Bu tarihte Antakya kilisesinin patriği olan Spiridonos uzaklaştırılarak yerine Tarsus ve Adana Metropolidi Yermanos getirildi. Bu karar İstanbul patrikhanesi tarafından reddedildi. Bu hâdise üzerine 1909 a kadar Antakya kilisesinin İstanbul patrikhanesile olan alâkası kesildi. Antakya kilisesinin patriği epeyce zamandanberi olduğu gibi bu devirde de Şamda ikamet eder.

HATAYLI ESKİ HIRİSTİYAN MÜELLİFLER

1) Lukianos.

Hatayın eski ve zengin bir ailesine mensup olan Lukianos kendi asrının en yüksek teoloji mektebi olan Edesa mektebinde tahsil görmüş olup hıristiyanlık âleminde rol oynamış bir adamdır. Lukianos Edesa mektebini bitirdikten sonra Antakyada rahip meslekine girmiş tahsil ve bilgisi itibarile hıristiyan âleminde şöhret kazanmıya başlamış ve nihayet Antakya teoloji mektebini tesis etmişti (M. S. 260).

Antakya mektebinin esas İncilin tefsirinde Alegori metodunun terkile tarihî tefsir metodunun kabulüdür (1).

(1) Hıristiyanlıkta İncil tefsiri için 2 metod vardır. 1) Alegorie metoru, 2) Tarihî tefsir metodu. Birincisi metne mana verilirken olduğu gibi tercüme edilmeyip müellifler maksadlarını tesbit etmek ve onlardan başka manalar istidlâl et-

Bu cür'etten dolayı çok geçmeden kilise Lukianosu afaroz etti. Fakat bu hâdise Lukianosun faaliyetini durdurmadı. Bir müddet sonra Lukianosu Aryos'un muallimi olarak görüyoruz. Yine kilise tarihinde mühim bir mevki alan Aryos ise hıristiyanlık âlemine getirmiş olduğu yeni fikirleri hep Lukianos'un tesiri altında hazırladı. Lukianos yaşadığı müddetçe bir çok eserler meydana getirdi. Fakat eserlerinin bir kısmı da bugün elde mevcut değildir. Bu Antakyalı âlimin vefatı M. 312 dedir.

2) Hirisostomos.

Yuanis Hrisostomos (Yuhanna) 345 te Antakyada doğdu. Babası Sekundos, Suriyede yüksek bir mevki kazanmış bir zat idi. Yuhanna Hrisostomos Antakyada filozof Livanniosun talebesi oldu. O zaman Antakya, Suriye Ahnası unvanını taşırdı. Yuhanna Antakyada inkişaf ettikten sonra bilgisini artırmak için Atinaya gitti. 830 da Antakyaya döndü ve 11 sene kilise hizmetinde bulundu.

397 de İstanbul patriğinin vefatı üzerine, İstanbul halkı tarafından pek sevilmiş olan Antakyalı Hrisostomos bu mevkiie getirildi.

Hrisostomos, Antakya halkı tarafından çok seviliyor ve kendisi de Antakya halkını çok seviyordu. Bunun için Antakyadaki vazifesinden ve mevkiinden memnun olan Hrisostomos ana vatanından ayrılmak istemiyordu. Fakat o zamanki otorite kendisini zorla İstanbula celbetti.

Hrisostomos İstanbulda kaldığı müddetçe ciddiyetle çalıştı ve İstanbul kilisesinin şöhretini artırdı. Fakat 401 de bazı entrikaları yüzünden İstanbuldan atıldı. Çok geçmeden gene İstanbul patrikliğine getirildi (404). Fakat entrikalarla uğraşmaktan vazgeçmiyen Hrisostomos ayni sene içinde tekrar İstanbuldan uzaklaştırıldı. Nihayet (404) te (Küçük Asyada Pitius şehrinde) vefat etti.

Bu Antakyalı âlimin eserleri hem çok, hem de büyük bir kıymet ve ehemmiyeti haizdir (1). Çok güzel söz söylediği için kendisine Altınağız unvanı verilmişti.

---

mektir ki bu metodu İskenderiye mektebi bulmuş ve kendi adına izafe etmiştir.

İkincisine gelince: Bu metod birincinin aksi olarak metnin sadık bir tercümesi denebilir. Bu metoda göre tefsir kendiliğinden hiç bir istidlâl yapmağa mezun değildir. Metni olduğu gibi kabul etmeğe ve kelimelerin verdiği manayı ihtimamla tesbit etmeğe mecburdur. Bu metod Antakya mektebini kuran Lükyanos tarafından ortaya atılmış ve muakıbları tarafından inkişaf ettirilmiştir.

(2) Arios hıristiyanlıkda meşhur bir sima olup müfrid bir Mütezile mezhebi kurmuştur ki taraftarlarına Arianistes derler.

3) Livanyos.

Livanyos: 314 te Antakyada doğdu. Yüksek bir aileye mensubdisi için, Çiçeron (Pro Archia Poéta) namında bir eser yazdı. Ve tahsiline çok dikkat ve itina ediyordu.

Asrının en büyük mekteblerinde okudu. Dört sene Diofantisten ders aldı (3). Daha sonra İstanbula gelerek bir mekteb tesis etti. Fakat İstanbulda kendisini çekemiyenlerin iz'acına tahammül edemiyerek mektebini İzmite nakletti. İzmitte beş sene kaldıktan sonra 355 te Antakyaya döndü ve hayatının sonuna kadar orada kaldı. Bir müddet belâgat muallimliği yaptı. Hrisostomos ve Arkelinos da onun talebesi oldular. İmparator Julianus onu çok severdi ve kendisine hazinedar unvanını vermişti. Livanios bu sebebledir ki İmparator Julianos öldüğü zaman çok müteessir olarak meşhur bir (Monodi) yazdı. Livanios Romalıları hiç sevmez, Romaya tahsile gitmeği muvafık bulmazdı. Lâtince bilmezdi. İcabında tercüman kullanırdı.

Bu filozof eserlerinde daima fikir istiklâlini muhafaza ederek hıristiyanlık felsefesi tesiri altında kalmamıştır.

Livanios hayatında hiç evlenmemişti. Fakat Kimon isminde bir oğlu vardı.

Eserleri çok mütenevvidir. Livaniosa en çok şöhret temin eden nutuklarıdır. Livaniosun 1607 mektubu mevcuddur. Livaniosa bir çok âlimler küçük Dimostenis lâkabını vermişlerdir. Vefatı, Milâdî 393 tedir.

4) Arhias.

Arhias Antakyada doğdu. Meşhur Yunan şairlerindendir. Kendisi için, Çiçeron, (Pro Archia Poéta) namında bir eser yazdı. Ve bunun üzerine Arhiasın şöhreti büsbütün arttı. Arhias genc yaşında Anadoluya, Yunanistana ve İtalyaya seyahatler yaptı (102) tarihinde Romaya gitti. Gezdiği şehirlerde halka muhtelif şiirler okurdu. Romada Aristokrat sınıf tarafından çok seviliyordu. 93 Lukuluş tarafından (Civil Romain) unvanını alıp adı da (Lefkius, Licinius Arhias) oldu. 62 de Gradius isminde bir zat Arhiasın bu salâhiyetinin sahte olduğunu ileri sürmüştü. Bunun üzerine iş mahkemeye düştü. Fakat muhakeme esnasında Çiçeron, Arhias tarafını tutması üzerine Antakyalı şair muhakemeyi kazandı.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

---

(3) Sivil Romen olan yani bazı imtiyazlara mazhar olan bir yabancıya Romalılar tarafından ayni zamanda mükâfat olarak bazı isimler ve unvanlar da veriliyordu.

Bibliyografya

Profesör İbrahim Hakkı: Umumî Coğrafya.
Ahmed Tevfik: Meteoroloji.
Géographie Universelle, par F. Vid de la Blache et L. Gallois.
Géographie de la Syrie, Capitaine Toumain.
İhsan Abidin.
Anadolu Ziraat ve Yetiştirme vaziyeti: 1928.
Evliya Çelebi seyahatnamesi: Evliya Çelebi.
Halep Salnamesi. H. sene 1326. Millet kütüphanesi S. 293.
Halep Salnamesi. H. sene 1326: Millet kütüphanesi. S. 291.
Halep Salnamesi. H. sene 1284: Millet kütüphanesi. S. 263.
Beyrut Salnamesi. H. sene 1326: Millet kütüphanesi. S. 235.
Beyrut Salnamesi. H. sene 1322: Millet kütüphanesi. S. 233.
Beyrut Salnamesi. H. sene 1311: Millet kütüphanesi. S. 230.
Beyrut Salnamesi. H. sene 1335: B. Behçet. B. R. Teymi.
Adana Salnamesi. H. sene 1320: B. Behçet. B. R. Teymi S. 156.
Adana Salnamesi. H. sene 1289: B. Behçet. B. R. Teymi. S. 156.
İslâm Ansiklopedisi.
Traité de géographie physique: Demarton Cilt I.
L'Asie intérieure: Elisée Réclus.
La face de la terre: Suess.
Traité de géologie: Hang.
Clematologie: Hann.
L'Asie occidentale: Blanchard.
Trois ans en Asie : Cte de Gobineau 1859.
Enquête sur l'artisanat à Antioche : P. Bazantay, Beyrut 1936.
Bulletin de Géographie: Ş. Teksiye.
Küçük Asya: 1922.
Vidal - Lablache : Atlas Général.
Dr. G. Samne.
La Syrie Paris 1920.
Historie du Commerce du Levant Moyenâge: Reimppession 1923.
Les Richesses Economiques de l'Asie Mineur: İstanbul 1923.
A. L. U. Nicolas. Seyyèd Ali Mohammed dit le Bab.
Dabistan - al - madhahib: Muhsin Fâni Bombay.
Tarihil Aleviyyin: Mehmed İbnil Gabib. Lâzikiye 1343.
Mecmualar.
Annales de Géographie.
P. de Tchihatcheff: Asie Mineure Paris 1866.
Vital Cuinet: LaTurquie d'Asie. Cild II.
Du Temple: Turquie d'Asie.
Geiger. Syrie et Liban: Grenoble 1929.
De Martonne Traité de Géographie physique: Paris 1925.
Jean Brunhes La Géographie humanie: Paris 1925.

R. Blanchard Géographie Universelle.
Coğrafya: Bahramı Dımışki Köprülü.
Tarikirresad: Sipahizade.
Coğrafyayi Bahrî.
Usulü Coğrafyayi kebir.
Dairet - -ül - Maarif: Elbostanî.
Takvimil Büldan: Ebülfedâ.
Kitabi Bahriyye: Pirî Reis.
Cihannüma: Kâtip Çelebi.
Mesalikil Absar fil memaliki vel Amsar: Şehabeddin. Ayasofya kitab sarayı. No. 3439 - 3483.
Suriyenin iktisadî tarihi: Emir Abdülâziz Hesenil Cezâiri.
Ahsenittekarim fi Marifetül ahkâm: Lielbeşarî.
Kitabil Mesalik el memâlik: İbni Hürdabî.
İbni Batuta seyahatnamesi: Şerif Paşa.
İbni Batuta Zeyli: M. Cevdet.

Bay Edip Ferhad «Suriye coğrafyası» Beyrut 1937 Bay Selim Sadi ise Ulus gazetesi 6-1-937 tarihli makalesinde Suriye ve Lübnan salnamesi 1925. S. 17

M. Turhan Tan, makale, Cumhuriyet 6/19/936.

İzzi tarihi.

Sıcıllı Osman : Hadıkatulvüzera.

Kamusülalam.

Sadeddin Nüzhet Türk şairleri.

«Yakutül Hamavî» Mücemül Büldan Cild : I.

Mes'udi Murucüzzeheb mukaddimesi.

Haleb tarihi.

İstanbul Ayasofya Kütüphanesi No : 3447. ile mukayyed ve mahfuzdur.

Hadikatürriyazeyn : Memet Hibetüllah.

İşbah (İbni nücceym) ın fikha ait meşhur bir eseridir. Dillerin sureti teşekkülüne dair bir risaledir.

İstanbul Esad Efendi Kütüphanesi numara 2196.

Mühibbi : Hulâsetüleser. Cild II. ve Hadikatürriyahin.

1 — İbni Sina, 1937 ihtifali münasebetile neşrolunan büyük eser. 2 — Türk - İslâm filozoflarında nefis ve mizaç hakkında bir tetkik, Ahmet Faik Türkmen, felsefe yıllığı 1932 - 1933. 3 — Tencizılmathun.

Cumhuriyet gazetesi 6/10/937 tarihli M. Turhan Tan'ın makalesi.

Osmanlı müellifleri : Bursalı Tahir. Cild 2.

Elalâkulhatîre : İbni Şeddad.

El mekasidi fi fezailül.

Mesacid : Ahmet bin Zeynelişlâm.

Tezkirei evliya : Şeyh Attar.
Nefehatül'üns : Abdurrahman.
Dürrülhabeb fi tarihi Haleb : İst. Nuruosmaniye No. 3293.
Salim tezkeresi.
Fatin tezkeresi.
Lâtifi tezkeresi.
Münif Divanı.
Yeni Mecmua (Antakyada neşredilmiştir).
Şekayik.
İlâhiyat Fakültesi mecmuası.
El kindi (Üniversite neşriyatından 1 inci cild).
İhvanussafa.
Tasavvuf tarihi: M. Ali Aynî.
İlâhiyat Fakültesi mecmuası: M. Şemsettin.
Kelâm savaşları: M. Şemsettin.
İlâhiyat Fakültesi mecmuası: M. Şemsettin.
İlâhiyat Fakültesi mecmuası: Yusuf Ziya.
Müslüman - Türk feylozofları (Tarih Kurumu broşürlerinden): İzmirli İsmail Hakkı.
Müslüman - Türk hukuku (Tarih Kurumu broşürlerinden): İzmirli İsmail Hakkı.
Miratl Makasıd ve def - il - mefasid.
Kemalname - i - ehli Aba.
Bektaşilik ve Edebiyatı: Besim Atalay.
Elmilel vel Nihal tercümesi: Şehristani.
Beyrut salnamesi.
Yeni ilmikelâm.
Ibni Holligan ve feyatülâyan (tercümesi).
Afgan tarihi.
Mısır tarihi.
Mukaddimei İbni Haldun (tercümesi).
Keşfizzunun: Kâtib Çelebi.
Cevdet tarihi.
Muhasselül Kelâmi vel hikme: İzmirli İsmail Hakkı.
Yeni İlmi kelâm: Birinci Cild.
Üniversite notları.
Mehdil Kelâm: Sırrı Paşa.

Errisaletiddamiğa : Haimza Bibl. Nat. fondas. arabe Mss. 1415-1416.

Şehir Sitani : Kitabül milel Vennahıl.

Mehmed Fuad Köprülü : Türk Edebiyatında ilk mutasavvıflar.

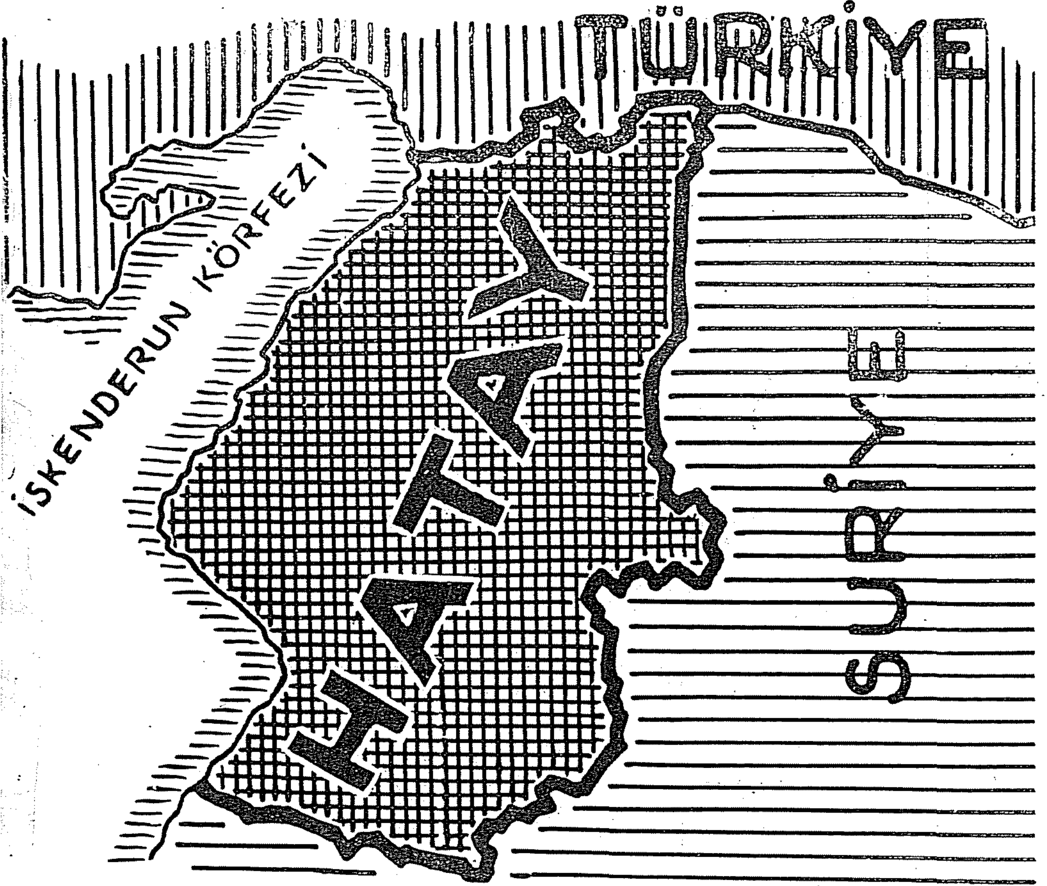
Yanlış - Doğru cetveli

İntişarı pek aceleye gelen bu kitabın içerisinde ister istemez bâzı baskı hataları da oldu. Bunlardan gözümüze ilişenleri bir cetvel halinde neşrediyoruz. Yalnız yer isimlerile has isimler üzerindeki yanlışlar daha fazladır. Bu cildin kültür tarihinde tesadüf edilen has isimler esas itibarile türkçe olarak yazılmıştır. Yalnız bazıları tertip hatası olarak yabancı dille kaydedilmiştir. Okuyucularımızın bu hususta bizi mazur göreceklerini umarız.

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
5	6	kuretleri	Kudretleri
5	28	zümre	zümrede
6	32	mantelite	mantalite
8	10	folklof	folklor
8	24	fotenit	göre fonetik
12	7	Htalarımızı	Hatalarımızı
12	17	felesof	feylesof
12	18	prazante	prezante
12	23	lenküstik	lengüistik
12	30	Kurumu	Kurumun
13	39	degildri	değildir.
14	17	Kemal	Kamal
19	5	ayrılmış	ayrılmıştır.
22	36	mansab	munsap
29	10	9 uncu ve 10 uncu satırlar, taktim tehir edilecek	
26	5-6	kisminda görülmüştür ki	kısmı ile ilgilidir ki
26	8	daha şimalde	bunların daha şimalde
26	11	denilebilir ki	denilebilir ki burası,
26	13	olmamakla beraber	olmamakla beraber, Hatayı fizikî coğrafya bakımından şöyle tahdit etmek mümkündür.

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
26	14-15	ğarbe	ğarben
26	15-16	nihayet	nihayetlenir;
27	13	4730	730
36	21	méandreler	meandırlar
37	17	mütevellitir	mütevellittir
39	25	ie	ile
40	7	Zili	Zilli
40	20	Hızır	Hınzır
41	9	muvzi	muvazı
41	16	mevkiin	mevkiinin
41	36	Fenk	Frenkler
44	44	kapıldır	kaplıdır.
46	32	grb	garb
58	5	amele	ameleye
60	27	sahinlerinin	sakinlerinin
65	15	oan	olan
65	24	ameleer	ameleler
67	17	bunların	bunlar
69	15	yerin	yerine
78	23	garipler	garikler
80	16	kararkterize	karakterize
94	15	site	sit
96	30	itzarle	itibarile
116	4	ţekerekli	ţekerlekli
118	11	İkısaca	kısaca
129	3	Tanurı	Taneuye
129	15	Tezkerei	Tezkirei
140	35	habis	hâdis
171	2	girdane	girdaniye
177	10	Alevîlere	Alevîleri
179	7	esslar	esaslar
182	26	meeslesi	meselesi
193	28	Harciler	Hariciler
201	23	faikasile	farikasile
202	18	tammen	temamen

HATAY
COĞRAFYA
ALBÜMÜ

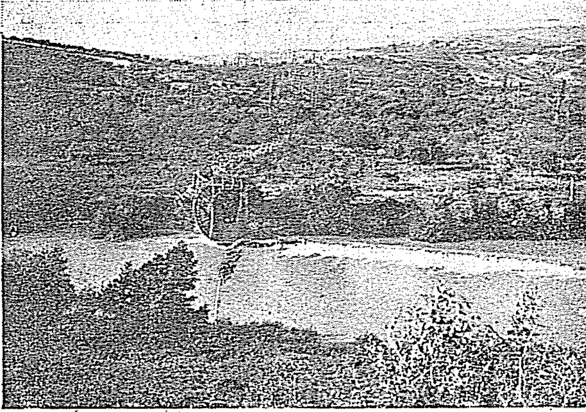
Bu albümdeki resimlerden N. işaretliler foto Necmi kolleksiyonundan ve P. işaretliler de M. P. Bazantay'in Enquête sur l'artisanat àAntioche adlı kitabından alınmıştır.

D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

Tabiî manzaralar, şehirler ve köyler

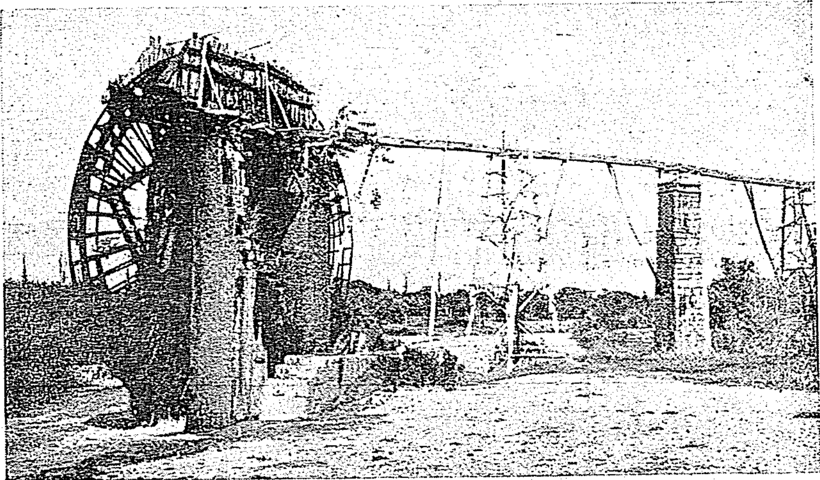
Asi nehri Antakya içinden geçerken
N.

Antakyanın umumî görünüşü ve eski devirlerden kalma taş köprü — N.

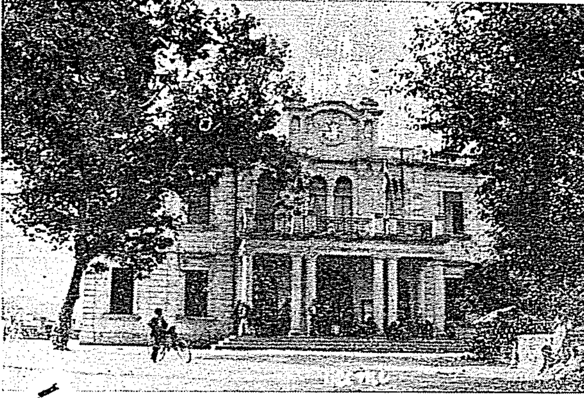
Asi nehri üzerinde su seddi (Zikir). — N.

Asi nehri üzerinde su dolabı ve tahta su cetveli (uluk) — P.

D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

Antakyanın yeni binalarından biri (Antakya Hükûmet konağı) — N.

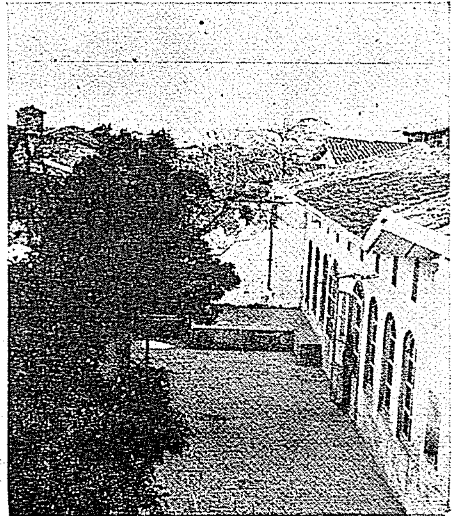

Antakyanın yeni caddelerinden biri — ([illegible]) N.

Antakyada bir eski sokak — P.

Antakyada eski evlerden biri (kapıları ve pencereleri avluya nazır tek katlı taş odalar ortasındaki geniş avlu döşeme taşı veya mermer döşenmiş olup köşede görünen yükseklik (seki) denilen üstü açık Taşlıklardır. — P.

D. T. C. F.
KÜTÜPHANESİ

İskenderun limanı, bulvar ve şehirden bir köşe.

İskenderun caddelerinden biri. — N.

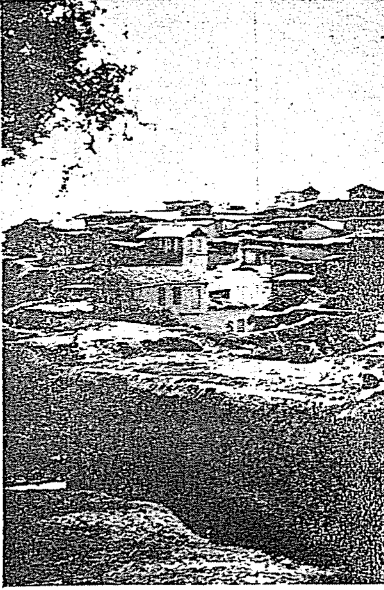
Reyhâniyenin umumî görünüşü — N.

Kırıkhanın umumî görünüşü. —N.

D. T. C. F.
KÜTÜPHANESİ

Hatay köylerinden biri. — N.

Bir köy sokağı ve (aba) geymiş bir köylü. — N.

Hatayda bir köy ve şehre giden bir köylü. — N.

Bahçelerden bir manzara ve satıcı köylü kadınlar — N

Köylülerin giydiği önü açık entari N.

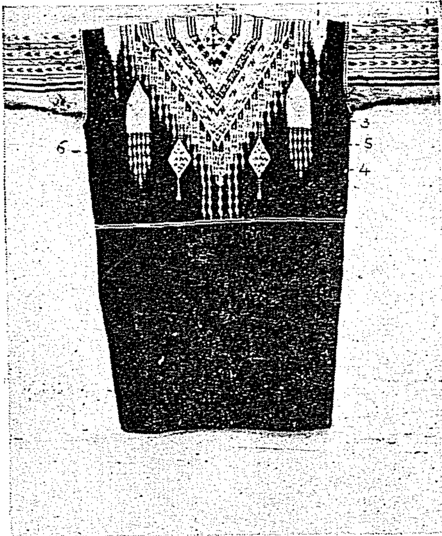
Köylülerin geydiği şalvar. — N.

D. T. C. F.
KÜTÜPHANESİ

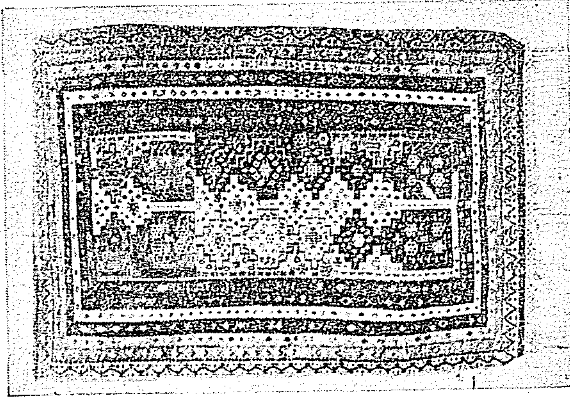

Hatay köylerinde kadın, erkek ve çocuk kıyafeti. — N.

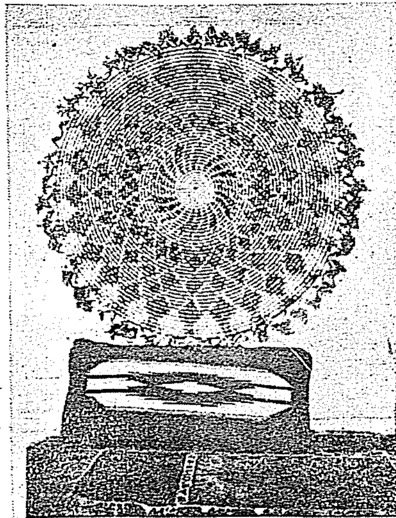
Köylülerin giydiği iba. — P.

Hatayın Amık köylerinde kadınların işlediği (kilim) denilen bir nevi yaygı.
P.

Hatay Köylüleri harman döverken. — N.

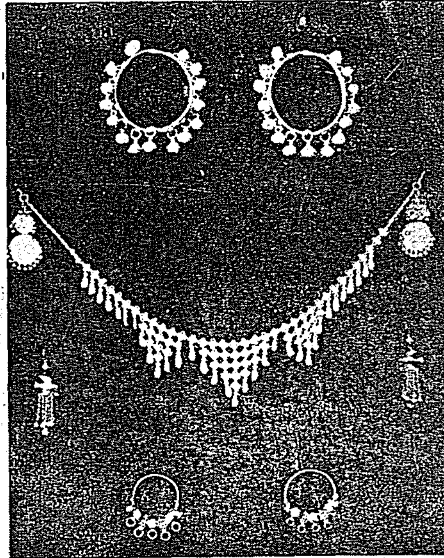
Hatay köylerinde buğday sapından işlenmiş bir tepsi ve köylerde döşenmiş oda ve bir sedir. — P.

D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

Hatay şehirlerinde sanayi:

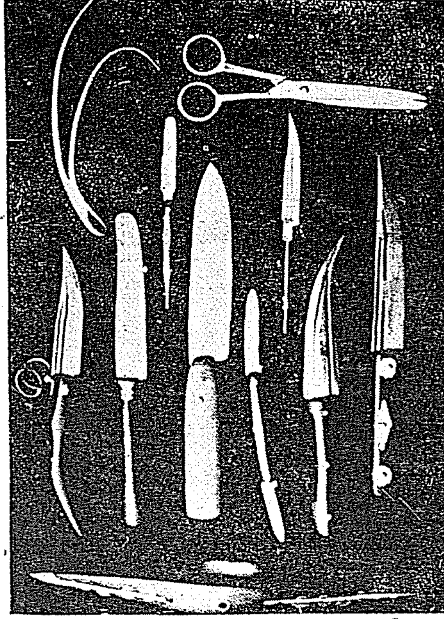

Tenekeci san'atkârların işlerinden örneker. —P.

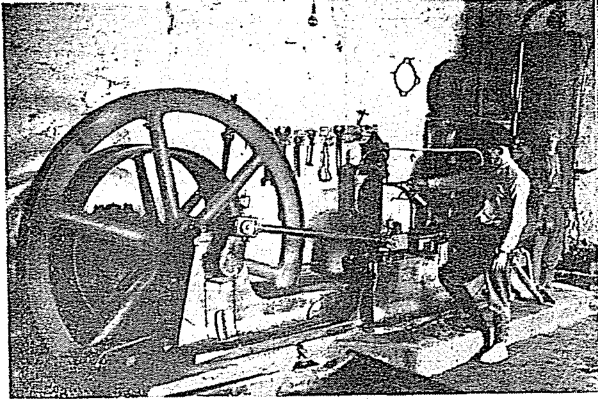

Antakya kuyumcularının işlerinden örnekler. — P.

Bunlar köylü kadınlarına mahsus olup şehirliler İstanbuldan getirilmiş zarif eşya takarla.

Antakyada bıçakçı san'atkârların işlerinden örnekler. — P.

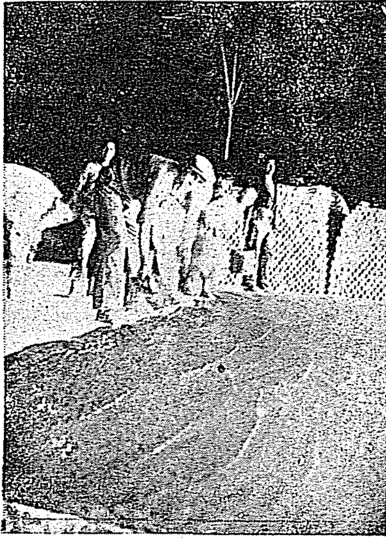

Antakyada küçük bir imalâthane. — N.

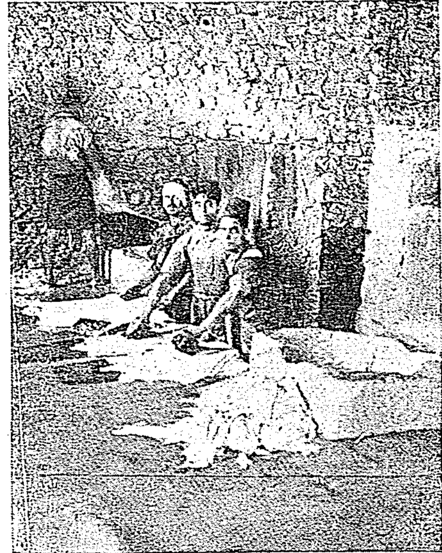
D. T. C. F.
KÜTÜPHANE

Bir sabun imalâthanesinde zeytin taneleri ezilirken. P.

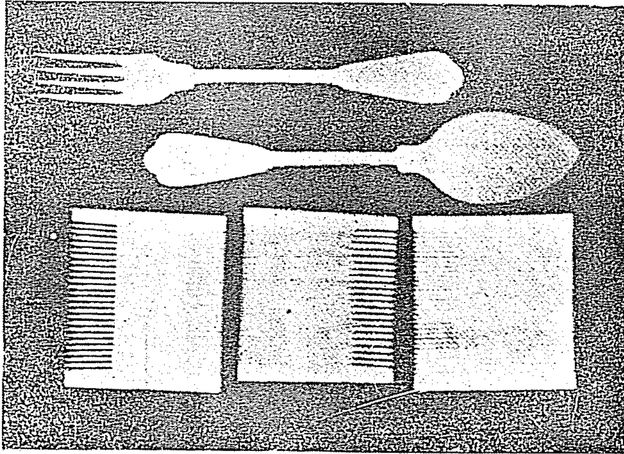
Sabun kalıpları ve henüz kalıp haline getirilmiş sabun hamuru üzerinde son çalışmalar. — P.

Debağhanede deriler yıkanirken. — P.

Bir çıkrıkçı iş başında. — P.

Kemik tarak, tahta tarak, tahta kaşık ve çatal. — P.

Hatayda ticaret :

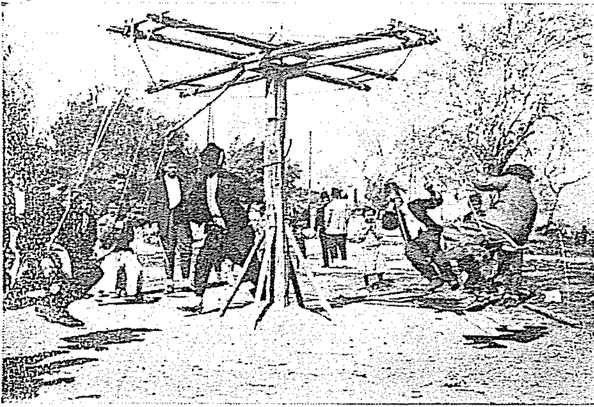
Antakyada buğday pazarı. — N.

D. T. C. F.
KÜTÜPHANESİ

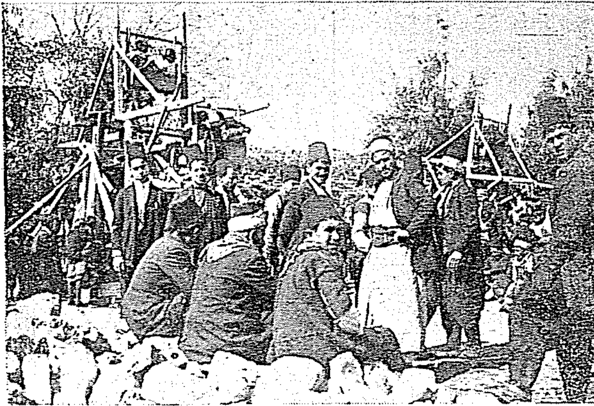

Hatayda develerle nakliyat. — N.

Hatay şehirlerinde bayram yerleri ve eğlenceleri.

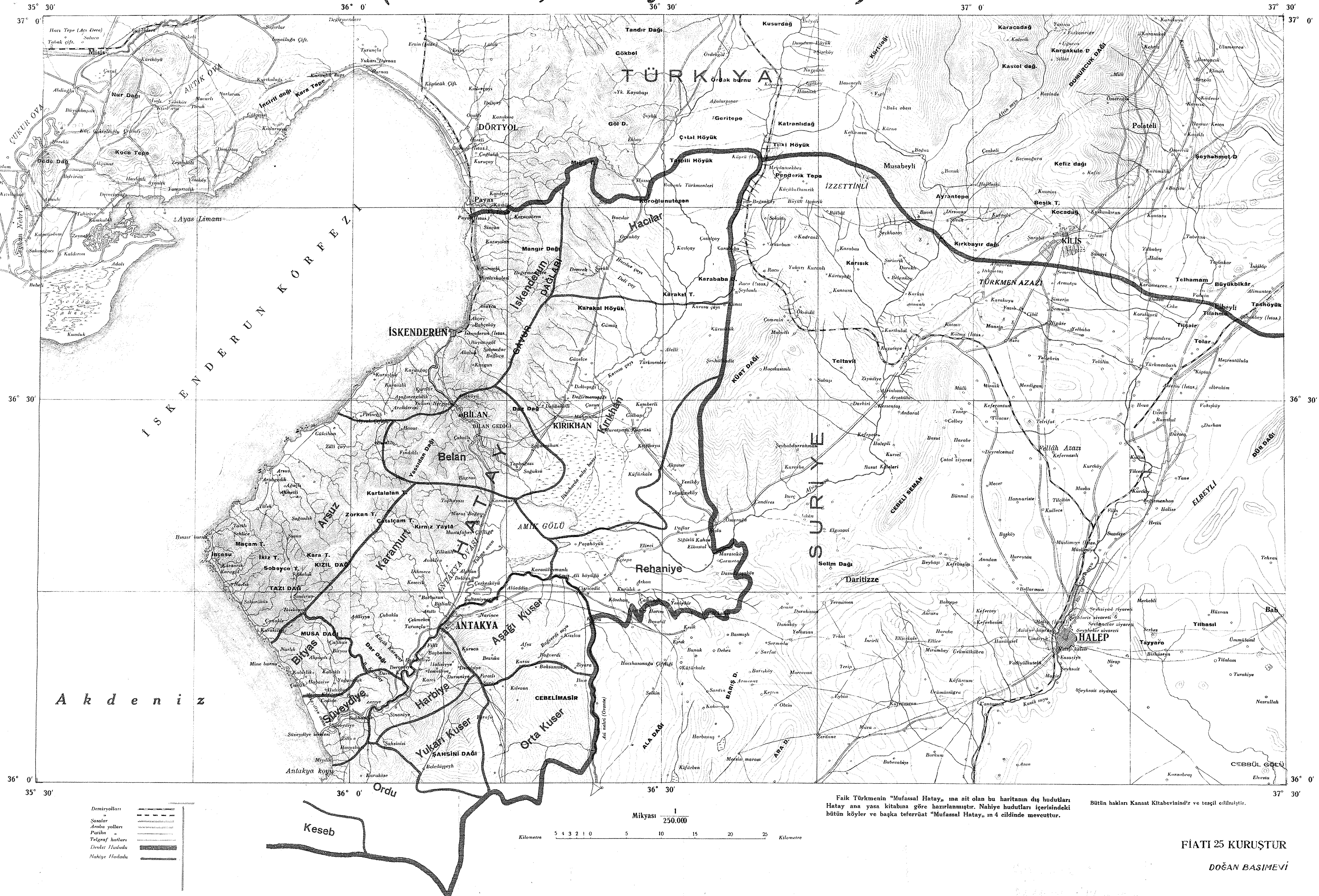

Çerhi felek. — N.

Dolap. — P.

HATAY (İskenderun, Antakya ve Havalisi) HARİTASI

Birinci Cildin Fihristi

İKİNCİ FASIL

II.

— Hatayda ziraat —

III

— Hatayda sanayi —

IV

— Hatayda ticaret —

V

— Hatayda beşerî durum —

I

II

— **Birinci grup şahsiyetler** —

— **İkinci grup şahsiyetler** —

III

— Hatayda musiki —

DÖRDÜNCÜ FASIL

Hatayda ekalliyetler: Alevi Türkleri (Eti Türkleri), Hıristiyanlar, Ermeniler.

BİRİNCİ KISIM

(Şiilik ve Sünnilik arasında mühim bir fark yoktur.)

II

— İkinci kısım —

III

— Üçüncü kısım —

— Hatay Coğrafya albümü —

D. T. C. F.
KÜTÜPHANESİ

MUFASSAL

HATAY

Tarih, coğrafya, (ekalliyetler, mezhepler, edebiyat,) ictimaî durum, lengüistik durum, folklor, etnografya Hatay davasını ihtiva eden 4 cild.

3 üncü Cild

TARİH

D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

HATAYLI
A. FAİK TÜRKMEN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültelerinden mezun Paris Üniversitesi felsefe yüksek tahsil devresinden diplomalı, Maltepe Süel lisesi felsefe-içtimaiyat Heybeliada R. Rahipler mektebi tarih, coğrafya öğretmeni.

Tercüme ve iktibas hakkı mahfuzdur.

REKLÂM BASIMEVİ — İstanbul 1937

Müellifin başka kitapları.

a) Neşrolunanlar :

1.) — Askerliğin Psikolojisi (225 sahifa olup tashih ve ilâvelerle 3 defa basılmıştır.)
2.) — Vasiyet : Millî piyes

---

b) Müellifin hazırlanmış kitapları :

1.) — Garp Türkçesinin Tarihi ve Türk Dili İnkilâbı (4 cild 1500 sahifa).
2.) — Hatay Filmi senaryosu.
3.) — Hatay piyesi.

---

c) Hazırlanmakta olan kitap :

Muasır Psikoloji ve Sosyoloji Cereyanları Karşısında Güneş - Dil Teorisi.

Bu kitabı büyük şefimiz Atatürk'e sonsuz saygılarımla ithaf ediyorum.

A. F. T.

Hatay tarihine başlarken birkaç söz...

Hatay tarihi hakkında türk müellifleri tarafından yazılmış hiçbir esere rastlamadık. Bu mevzu üzerinde Antalya Tarihi, Amasya Tarihi gibi dahi olsa hiçbir kitab yazılmış değildir.

Ecnebi muharrirlerin eserlerine gelince : Vakıâ Antakya Tarihi unvanlı birkaç kitaba tesadüf ediyoruz. Fakat bunlar da ihtiyaca cevap verecek mahiyette değildirler.

Verdikleri malûmatın daha ziyade turistlerin işine yarıyacak bir mahiyet arzetmesi, tarihi alâkadar etmiyen teferruatla dolu bulunması, gerek hıristiyanlığa, gerekse Yunan ve Roma imparatorluklarına ait efsanevî malûmatın tarihî bir tenkit ve tetkike uğramadan aynen kabul edilmiş bulunması, mıntaka tarihi olmaktan ziyade tek bir kasabanın tarihini teşkil etmesi bu cins garp eserlerinin bellibaşlı kusurlarını teşkil eder.

Bize kalırsa bu mevzu için yazılacak bu tarih her şeyden evvel şu iki vasfı taşımalıdır.

1 — Tarihin en eski devirlerinden bugüne kadar bu mıntakada geçen hadisatın tesbiti ve muasır tarih ilminin metot ile ekspoze edilmesi.

2 — Bir şehir tarihi değil bir mıntaka tarihi yazılması.

Böyle bir etüdde yukarıki birinci vasfın bulunmasının zarureti şu noktadan ilerigeliyor :

Yukarda vasıflarını saydığımız eski ve yeni Avrupa eserlerinin tesirlerinden kurtulmak için bu mevzuu tarihin hakikî kadrosuna ithal etmek lâzımdır. Böylelikle Antakya mıntakasının şu veya bu devirdeki vaziyetini aydınlatmaktan ziyade bu mıntakanın tarihî vaziyetini muhtasaran fakat tamamen derli

toplu olarak kavramak ve tarih içinde mevkiini ve hudutlarını bulmak.

Böylece "Hatay„ın muhtasar bir umumî tarihi yapıldıkdan ve daha başka bir tabirle "Hatay„ı alâkadar eden tarihî hadiseler birbiri arkasına sıralandıktan sonra daha etraflı etüdlere yol açılmış olur.

Müstakbel tarihciler artık "Hatay„ ın şu veya bu devresi üzerinde derin tetkikler yaparak mufassal eserlerini vücude getirebilirler.

İkinci vasfın lüzumunu hissettiren noktaya gelince, bu da şu noktanın aydınlanması içindir.

İskenderon körfezinin etrafını çeviren ve biraz da cenuba arab memleketleri içine sarkmış bulunan bu mıntakanın 40 asırdanberi Türkler tarafından meskûn olduğu, ecnebi istilâlarının neticesi gene bu toprağı Türklerin elinden alamamış bulunduğunu tebarüz ettirmek içindir. Filhakika Yunan - Roma ve Bizans istilâlarının neticesinde istilâcılar yalnız Antakyayı tarsin edip orada barınmışlar ve mıntakadaki türk ekseriyeti karşısında daima bir aristokrat ekalliyet vaziyetinde kalmışlar ve nihayet kitabımızda da tebarüz edeceği veçhile bu sefahet şehri sekenesile beraber mahvolmuş ve bugünkü şehir onun enkazı üzerinde Türkler tarafından kurulmuştur.

Daha başka bir tabirle "Hatay„ tarihi, cazibesile ilk zaman ve orta zamandaki birçok fatihlerin tamağ gözünü celbeden ve birçok istilâlara maruz kalan bir şehrin tarihi olmaktan ziyade otoktan halkın mıntaka tarihi olmalıdır.

Öyle bir mıntaka ki etrafını çeviren komşu halkalar da birer Türk mıntakalarından Tütk ülkelerinden başka bir şey değildir.

İşte bu maksatlarla yapmak istediğimiz şu umumî tarihde şu kronolojik tasnifi yapıyoruz :

1 — Preistuvarın ve ilk tarihî devirlerde Hatay (Türklerin birleşmeleri ve mıntakayı iymarları) ve bu mıntakanın ilk sakinleri olan Hatay Türklerinin kendi siyasî hakimiyetleri al-

2 — Hatay Türklerinin ekseriyetle ecnebi siyasî hakimimiyeti altında kaldıkları devre. (Milâddan evvel 1200-333).

3 — İstilâcıların Hatayda büyük şehirler kurup tutundukları devre. (Milâddan evvel 333 ten - Milâddan sonra 637).

4 — Müslüman olan Hatay Türklerinin resmen arab halifelerinin fakat hakikatte kendi kendilerinin idaresinde kaldıkları devre. (637-1084).

(Bu devrede Antakya 122 sene Bizanslılar idaresinde kalmıştır. 962 - 1084).

5 — Hatay ilinin tekrar türk hakimiyeti altına girdiği devre. (1084 - 1918).

(Bu devre içinde de Antakya 170 sene Haçlıların idaresi altında kalmıştır. 1097 - 1267).

En eski devre girerken birkaç söz ...

"Hatay" tarihinin ilk devirlerini yazmak ve bilhassa "Hatay" ın preistuvarını tesbit etmek cidden müşkül bir meseledir. Müşkülat ; "Hatay" ın çok eski devirlerine ait kaynakların azlığından ve aynı zamanda bu vadide kaleme alınmış hemen hiçbir eserin mevcut olmamasından ilerigeliyor. [1] Bu itibarla membalardan Şimalî Suriyeye ait izleri çıkarabilmek için büyük mesai sarfetmek ve gerek Eti tarihine ve gerekse

[1] Yalnız bu hususda "Nureddin Ardınç" birkaç ay evvel 30 sahifalık bir broşür neşretmiştir.

Antalya — İskenderon Etrafındaki Türk Davasının Tarihî Esasları, (Nureddin Ardınç), 1937 İstanbul 30. 5.

Bundan maada, yevmî gazetelerde yahut mecmualarda "Hatay" a dair neşredilen bazı makaleler umumî mahiyette oldukları için "Hatay" ın preistuvarına ve tarihinin de ilk devirlerine — kasdettiğimiz manada — cevap verecek mahiyettedeğildirler. Yalnız Bay İsmail [illegible] kısa fakat özlü malûmatı havidir.

eski kurun Önasya tarihine dair garpte neşredilmiş olan asârın kâffesini en ince noktasına kadar araştırmak icap etmektedir ki bunun da büyük, büyük olduğu kadar da güç bir iş olduğu şüphesiz tahmin olunur. Binaenaleyh, biz burada mevzubahs ettiğimiz müşkülata imkân nisbetinde karşı gelerek en yeni araştırmalara ve en yeni eserlere müracatla "Hatay„ ın preistuvarını ve ilk tarihî devrini kaleme almağa çalışacağız.

Malûm olduğu veçhile Önasya tarihi ; Anadolu, Mezopotamya, Suriye ve Mısırda son yıllar zarfında yapılmış olan hafriyat ve araştırmalar sayesinde [1] yeni bir istikamet almış ve tarih ilmi antropoloji ile filolojinin büyük yardımı ile Önasyayı artık hem Tevratın asırlardanberi devam edegelen an'anasine istinaden kurulan kavimler efsanesinden hem de bu âna kadar halledilemiyen meçhullerden kurtararak ona hakikî rengini vermiştir.

İşte biz bu fasılda "Hatay„ ın preistuvarile ilk tarihî devrinin ilk kalem tecrübesini yaparken yukarda işaret ettiğimiz antropolojik ve bilhassa filolojik delâile istinat edeceğiz.

" Hatay „ ın ilk tarihî devri "Eti„ tarihi sayesinde aydınlanmaktadır.

Eti tarihinde "Hatay„ ın, Suriyenin hatta Palestinin çok mühim rol oynaması, Şimalî Suriyenin hem arazi hem de tarih bakımından Eti arazisinden ve Eti tarihinden ayrılmaz bir parça olduğunu tabiatiyle gösterdiği için biz " Hatay „ tarihinin ilk devirlerini Eti tarihi çerçevesi içinde mütalea etmeği hem muvafık, hem de zarurî bulduk. [2]

---

[1] Mısır, Mezopotamya ve Şuriyedeki bu araştırmaları bütün tafsilatiyle görmek çin bilhassa şu iki esere bak : The Cambridge Ancient History, cilt I, S. 116-134 ; M. Şemsettin Günaltay, Yakınşark, Ankara, 1937, S. 121-152.

[2] Eti tarihine dair türkçe yazılmış eser henüz pek azdır. Maamafih Türk Tarih Kurumunun "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin Yakınşark kısmında Eti tarihi bütün tafsilatiyle tetkik edileceği için bu hususta şimdiden büyük boşluğun dolacağını düşünerek müsterih olabiliriz. Esasen Kurum müsvedde halinde Eti tarihine dair birkaç eser kaleme almıştır.

(M. Saffet - Reşit Galip, Etiler, Türk Tarihinin Ana Hatları eserinin müsveddeleri)

Yazılarımızda tam bir muvaffakıyete erişmeği ve eksik kalan noktaların tamamlanmasını müstakbel preistuvar âlimlerinden, türk hititoloğlarından, türk filoloğlarından ve türk tarihçilerinden bekleriz.

BAZI NOKTALARIN İZAHI

Bu fasılda geçecek olan ismi haslar hakkında ve onların "hititoloğ", "sumeroloğ" ve "asiroloğ" lar tarafından ne şekilde yazıldıkları etrafında not kabilinden birkaç satır yazmağı faideli bulduk.

A — Çivi yazısının transkripsiyonu hakkında :

Çivi yazısının transkripsiyonu mütehassısları tarafından müşterek bir esasa göre yapılır :

Bu usulu dünyada mevcut bütün sumeroloğ, asiroloğ ve hititoloğlar istimal ettikleri için biz de ilmî olmasına gayret ettigimiz bu kitabımızda bu müşterek esaslardan ayrılmamağı muvafık buluyoruz. Şimdi yalnız bu fasılda geçecek olan harflerin transkripsiyonlarını tesbit edelim :

1 —"$\breve{h}$" sedası, türkçede "h" dan bir az farklıdır. Boğazdan söylenilen kalın "h", yani arapca "hı" demektir.

2 —"$\breve{s}$" bizim türkçedeki "ş" nın mukabilidir.

— seri III, No. 7)

Keza : M. Saffet, Eti Medeniyeti, Şeri III, No. 7.

Bundan maada Ülkü mecmuasında Eti tarih ve medeniyetine dair silsile halinde muhtelif makaleler çıkmıştır.

Yalnız burada neşredilen türkçe eserlerden billhassa Dr. Şükrünün kitabını memnuniyetle kaydetmeği bir borç sayıyoruz. (Dr. Şükrü, Eti Tarihi ve Medeniyeti, 1934, Ankara)

3 — " y, i̯ „ türkçemizdeki " y „ dir [1]

4 — "w, u̯ „ türkçedeki "v„ dir [2]

B — Mısır hiyerogliflerinin transkripsiyonu hakkında :

Bu hususda en otoriter şahıs olan " A. Erman „ ın metodunu takip edeceğiz.

"Hatay„ ın preistuvarı ile ilk tarihî devresini şu plâna göre tetkik etmeğe çalışacağız :

I

HATAY'DA PREİSTORİK DEVRE

A — Orta pleistosen devrinde Önasya, insanın zuhuruna ait izler.

B — Önasyaya, Suriyeye ve bu arada "Hatay„ a Ortaasyalıların göçleri.

C — Preistuvardan tarihî devre geçiş.

II

HATAY'DA TARİHÎ DEVRE

1 — M. E. 2000 — 1200 arası.

A — M. E. 2000 — 1650 Şimalî Suriyede Eti hegemonyası.

B — M. E. 1650 — 1450 Mitanni - Ḫur hegemonyası.

C — M. E. 1450 — 1200 Hatay, Suriye ve Palestinde Eti hakimiyeti.

---

[1] Bu sedayı bazı filoloğlar «i̯», bazıları «y» tarzında yazmaktadırlar. Meselâ Albrecht Götze, F. Sommer; Y. Friedrich, B. Hrozny «i̯» şeklinde; Fransız hititoloğlarından Delaporte ve Amerikan filoloğlarından Sturtevant «y» şeklinde bir transkripsiyon ile ifade ediyorlar. Biz burada «y» yi türkçeye de uygun geldiği için tercih edeceğiz.

[2] Aynı vaziyet «u̯» ile «w» için de caridir. Biz ise pratik bakıma göre «w» yi

2 — M. E. 1200 — 331 arası .
Büyük Eti devletinin inkırazından İskendere kadar.

I

"HATAY„ DA PREİSTORİK DEVRE

A — Orta pleistosen devrinde Önasya, insanın zuhuruna ait izler :

Üçüncü jeoloji devrinde Önasyada Toroslardan başlayan orojenik tahavvül Amanos dağı istikametince ilerlemekte ve bugün Antakyamızın kenarında bulunduğu Orontos [Ası nehri] ile Erden mecraları, Bahrılut, Kızıl deniz vasıtasile Afrikaya kadar inerek Şarkî Afrika göllerile Mozambik ve Kap'a müntehi olmaktadır.

Gerek Avrupa ve gerekse Asyada mühim hadiselere sebep olan bu orojenik hareketin biz yalnız mevzuumuz olan Hatay ve onun cenup havalisindeki tetkikini yapacak olursak Mısır ve Fenike sahilleri arasında bir Akdeniz çukuru teşekkül ettiğini, sahil kısmında da ihtizazî hareketler saikıyle şimalde kayalık Fenikenin, cenupta da Palestinin dalgalı yaylâsının vücut bulduğunu görürüz. İnşikak hattının iki tarafında Lübnan ve Anti Lübnanlar vardır.

Muhtelif safhalar gösteren bu orojenik hareketlerin üçüncü safhasında, yani pliosen devrinin sonlarında Suriye ve bu meyanda Hatay; girinti ve çıkıntılarının kat'î şekillerine erişmiştir.

Akdeniz mıntıkasında ilk insan izlerini jeolojinin bize imkân vermiş olduğu istidlâller saikıyle anlayabiliyoruz. Bu takribî tarihe göre Önasyada ve Akdeniz mıntıkasında insanların ilk defa görünmeleri glasiyeler arası ikinci devrine — yani orta pleistosen çağına — doğru olmuştur. [1]

Biliyoruz ki ön paleolitik devir jeoloğlar tarafından preşelleen, şelleen ve musterien diye üçe ayrılmaktadır. İşte bu ön paleolitik devrinin şelleen çağı Önasya için hem çok sıcak, hem de çok ratıp olarak geçmiştir. [1] Musterien çağı ise oldukça soğuk olmasına rağmen Yakınşark için yine ratıp bir vaziyet almıştır. [2]

"Bu zamanlarda şark platosu geniş bir mimoza mer'asi halinde idi. Bu mer'anın umumî manzarası otlu ovalar yerine akasya ve çin hurması koruları, akasya ve palmiye ormanları kaim olmuş olan geniş ve ağaçlı bir parka benziyordu. Mer'aları zürafeler, çeşit çeşit antiloplar yani yaban öküzleri, yaban keçileri, gazallar, ceylanlar, mandalar, beyaz rinoseruslar, filler, yabani eşekler gibi memeli hayvanlar dolduruyordu. Et yiyen hayvanlardan aslan, sırtlan, çakal gibi mahlûklar da gıdalarını temin edecek olan bu ot yiyen hayvanlarla birlikte yaşıyor ve onlardan ayrılmıyorlardı. Bu çağlarda avcı insan da bu hayvanlarla beraber yaşıyor ve muhaceretlerinde onlari takip ediyordu.

Bunun içindir ki paleolitik devri başlarında insan izlerini yalnız henüz meydana çıkan ovalarda değil, geniş mer'alarda, bugün çöl halinde bulunan platolarda, Suriye ve Elamın dağlık mıntakalarında, bugün kurumuş göl kenarlarında bulmaktayız." [3]

B — Önasyaya ve bu arada "Hatay" a Ortaasyalıların göçleri:

Türk tarih tezinin en yeni araştırmalara ve en ilmî esaslara dayanarak ileri sürdüğü esas fikir, Ortaasyada ilk medeniyetin doğduğu ve bu medeniyetin en eski devirlerden itibaren tabiî, iktısadî hatta ictimaî sebepler saikıyle

---

[1] Emanuel Kayser, Lehrbuch der Geologischen Formationskunde, C. II. 1924 Stuttgart, S. 260 — 266.

[2] Émile Haug, Traité de Géologie, C. II, Paris, S. 1868 — 1871.

[3] M. Şemsettin Günaltay, Yakınşark, Ankara, 1937, S. 56—58.

dünyanın dört bucağına yayılmış olduğu malûmumuzdur. Ortaasyalılar bu göçleri — en eski devirlerden itibaren başlayarak son asırlara kadar — büyük, tarihî ve muayyen yollardan yapmışlardır. Mevzuumuzu alâkadar eden Önasyaya ve bu arada Suriye ve Hatay'a olan göç yollarını biz burada kısaca yazmağı faydalı bulduk. [1] Çinliler, Ortaasyadan başlıca iki büyük istikamete doğru ayrılan iki yolu Nan-lu ve Pe-lu diye yad ederler. Pe-lu şimal yolu, Nan-lu ise cenup yoludur.

Biz mevzuumuzu alâkadar eden Nan-lu yolu ile meşgul olacağız.

Cenup yolu Tien-şan dağının cenubiyle Kâşgar civarından başlayarak Fergana ve Suğd'a girer. Buradan ikiye ayrılır:

1 — Hindistana.

2 — Garbe.

Biz garbe teveccüh edeni ile meşgul olacağız. Garbe giden yol Horasan ve Merv havalisinden İran yaylâsına, Medyaya ve buradan Kafkasyaya, Anadoluya, Bosfora ve Eğe havzasına uzanır. Şark medeniyetinin Asya içinden başlayan yürüyüşünde Elam ve Mezopotamya, Basra körfezi kumsallarından Eğe denizi kıyılarına kadar ilk şuâ merkezi olmuşlardır.

Buralardan Tedmür üzerine Orontos [Asi nehri] boylarından Suriye ve Palestine; buradan da Mısır ve Nil boylarına göçenler ise Mısırda ikinci neoltik medeniyetini yaşatmışlardır. [2]

Bu göç yolunu hulâsa ettikten sonra bu göçü tetkik eden delaili de kısaca gözden geçirelim:

Eski Mısır metinlerinde Suriye ve Palestini Rtnw=Retenu

---

[1] İstanbul ve Ankara üniversiteleri Türk tarihi ordinaryüs profesörlerinden M. Şemsettin Günaltay Yakınşark adlı eserinde Ortaasya göç yollarının isitkametlerini mufassalan ilmî esaslara istinad ederek yazmaktadır. Bizim çok muhtasar olarak geçtiğimiz bu meselede derinleşmek istiyenler mezkûr esere müracaat edebilirler. (S. 106—127).

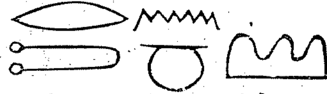
[2] M. Şemsettin Günaltay, Yakınşark, 1937, Ankara S. 111-112.

şeklinde görüyoruz [1]. Salâhiyettar ejiptoloğlar tarafından ekseriyetle Retenu veya Retsenu tarzında okunan [2] Suriyenin ve Palestinin Ortaasyalılar tarafından istilâsını son devirlerde yapılan araştırmalar sayesinde tesbit ediyoruz Mısır firavunlarınca daha muahhar devirlerde üzüm bağlarını, sebze ve meyva bahçelerini ve hububat tarlalarını meth ede ede bitiremedikleri [3] Oront vadisinin, Suriyenin ve Palestinin IV ncü jeoloji devri başlarındanberi meskûn bulunduğunu söylemiştik. Araştırmalar bize Retenu'nun M. E. 4000 de başka bir kavim tarafından istilâ edildiğini göstermektedir. Maverai Erden havalisinin yüksek yaylâlarında, Erden nehrinin garbindeki dağlarda görülen Dolmenlerle mukaddes mihrapları ihtiva eden Hal-Kilgaller bu yeni müstevlilerin eserleridir [4]. Tevratta, büyük kayalara yapılmış olan bu Hal-Kilgallerin inşası Kenanilerden evvel burada yaşamış olan Refaimlere isnat edilmektedir. Hatta Tevratta Refaim diye devasâ bir kudreti haiz olarak gösterilen kavmin son hükümdarı olan "Oc„ den

---

[1] Adolf Erman und Hermann Grapow, Wörterbuch der Ägyptischen Sprache, Leipzig 1928, cilt II S. 460.

Bu kelime Mısır hiyeroğlifleri ile şöyle yazılırdı :

Bazı müellifler bu kelimeyi Rotanu tarzında okumaktadırlar. Haddi zatında Mısır yazısında sedalı harf kullanılmadığı için bunun okunuşunda muhtelif noktai nazarların ileri sürülmesi tabiidir. Mısır hiyeroğlifleriyle iştigal edenlere bu kelimenin tertibinin ne şekiller aldığını görmek için şu iki eser tavsiye olunur:

Alan H. Gardiner, Egyptian Grammar, Oxford, 1927 S. 549; ve Günther Röder, Aegyptisch, 1926 München, S. 81 ve metin 13, 1, 42, 47.

[2] Erman und Ranke, Aegypten und Acgyptisches Leben im Altertum, 1923, Tübingen S. 613 de Retenu telâffuzun dahi kat'î olmadığını yazmaktadır. Maamafih Breasted dahi bunu (Retsenu) Retenu diye okur:

Y. H. Breasted, Geschichte des Aegyptens, 1936, Wien. S. 194 (Almanca tercümesi Hermann Ranke tarafından yapılmıştır).

[3] G. Cantenau, La Civilisation Phénicienne, 1928, Paris S. 34

[4] Şemsettin Günaltay, Suriye ve Palestin, "Türk Tarihinin Ana Hatları„ adlı eserin müsveddeleri, seri III, No. 23, S. 10

ayrıca bahsedilmektedir. [1]

Yapılan araştırmalar Suriye ve Palestinde bu Dolmen ve Hal-Kilgaller yapmış olan zümrenin neolitik devrine erişmiş olduklarını göstermektedir. Nitekim bunlar, Suriyenin kadim halkı gibi mağaralarda yaşamayıp taşdan yapmış oldukları evlerde oturuyorlardı. [2]

Bu binaları bırakanların Retenunun otoktun halkı olmadığına göre hariçten gelmiş olduklarını kabul etmek zaruridir. Palestin ve Suriyenin daha sonraki etnik vaziyetine göre bunların ya Samî, ya Hint- Avrupaî ve yahut Ortaasyalı olmaları ihtimali vardır. [3]

Şimdi bu ihtimalleri birer birer kısaca gözden geçirelim : [4]

1 — Bunlar Samî olabilirler mi ?

Arabistanın Samîlerin ana yurdu olarak kabul edildiği bugün ekseri âlimler tarafından kabul edilmiş bir keyfiyettir. Fakat Arabistanın harice gönderdiği bu samî muhacirler neoltik medeniyete erişmedikleri için bu binaların Samîler tarafından yapılmış olduğuna imkân yoktur. Nitekim Mezopotamyada sumer medeniyetiyle karşılaşan ilk samî kafilelerinin henüz neoltik medeniyete erişmemiş olduklarını biliyoruz. Ve sonra diğer bir nokta da Samîlerin Suriyede ancak tarihî devirlerden itibaren görülmüş olmalarıdır.

2 — Bunları vücude getiren Hind - Avrupaî denilen halk mıdır ?

---

[1] Tevrat, Tesmiye kitabı, 1-3. Okuyucularımız Refaimler hakkında Tevratta epey malûmat bulacaklardır. Nitekim bunların kabile taksimatı ve nerelerde oturdukları ayrı ayrı yazılıyor.

[2] Adolphe Lods, İsraël, Paris 1930 S. 30.

[3] Şemsettin Günaltay, Suriye ve Palestin, "Türk Tarihinin Ana Hatları„ eserinin müveddeleri, seri III . No. 23, S. 11

[4] Profesör Şemsettin yukarda adı geçen « Suriye ve Palestin » adlı eserinde vaziyeti bütün teferruatile deliller serdederek münakaşa etmektedir. Ancak biz burada muhterem profesörün eserinin bu kısmından mevzuumuzu alâkadar eden bir hulâsa yapacağız.

Bu ihtimal de varid olamaz. Esasen garp müverrihleri arasında M. E. 4000 yılında Asya tarikile bu havaliye Hindo-Avrupaî kafilelerin gelmiş olduğunu iddia eden hiç kimse yoktur.

3 — Bu eserleri vücude getiren Ortaasyalı zümredir.

Önasya tarihinin cereyan ve inkişafına en uygun olan bu ihtimal, yani Suriyedeki bu eserlerin Sumer ve Etilerle aynı menşeden inen boylar tarafından kurulmuş olması ihtimali son zamanlarda Mısır ve Suriye havalisinde, Palestin ve Mezopotamyada yapılan kazı ve araştırmalar daha da teyit etmektedir. Esasen preistorik devirlerde Palestinde, Fenikenin cenup ve cenubu şarkisinde bu binaları kurmuş olan halk brakisefal idi. [1].

Şu halde M. E. 4000 yıllarında Suriye ile Palestine ve oradan da Mısıra olan ve Sumer ve Etilerle akraba bulunan Ortaasyalı kafilelerin muhaceretini ve bu meyanda, Hatayın da daha M. E. 4000 tarihinde Ortaasyalının yurdu olduğunu böylece anlamış oluyoruz.

C — Preistuvardan tarihî devreye giriş:

Önasya, preistuvardan tarihî devreye M. E. 3500 yılına doğru girer. Bunu gerek Mezopotamyada ve gerek Mısırda bu devirde başlayan piktografik yazı göstermektedir. [2] İlk Mezopotamya ve ilk Mısır yazılarının birbirine müşabeheti ayrıca tetkika değer enteresan noktadır. [3]

---

[1] Şemsettin Günaltay, Suriye ve Palestin, Türk Tarihinin Ana Hatları eserinin müsveddeleri, Seri III, No. 23, S. 12 ve G. Contenau, La Civilisation Phénicienne, Paris, 1928, S. 38.

[2] Hans Jensen, geschiechte der Schrift, Hannover, 1925.

[3] İlk Mezopotamya hiyeroğliflerile Mısır hiyeroğlifleri arasındaki münasebeti görmek istiyenlere şu eser tavsiye olunur:

Waddell, Egyptian Civilisation, its Sumerian Origin and Real Chronology, 1930, London.

Suriye ve Palestinde ise tarihî devir M. E. 2500 den itibaren başlıyor. Milâddan evvel 3 ncü bin yılıkdan birinci Babil devrinin sonuna kadar (M.E. 1926) olan devirde Şimalî Suriye ve Suriyede sumer, akad, elâm ve mısır tevessüü ile nüfuzunu görüyoruz.

I — Suriyede görülen Mezopotamya kralları :

1 — Lugalzaggisi'nin seferi: Lagaš Krallığını ortadan kaldırdıktan sonra payıtahtı Uruk şehrine nakleden ve tari hte Uruk III hanedanı diye bir sülâle kuran Sumerlerin Fatih Kralı (M. E. 2750 — 2725) Lugalzaggisi, 25 yıl süren saltanatı esnasında Şimalî Suriye ve Fratın yukarı taraflarına kadar gelmiş ve oralardaki halka hakimiyetini tanıttırmışdı. [1]

Fakat istilâ ettiği yerde hakimiyetini idame edebilmesi için ordusunu dağıtması, felâketini intaç etti. [2]

2 — Šarru-Kinin (Sargon I) Şimalî Suriye ve Amanos seferi: Milâddan evvel takriben (2725-2543) arasında Mezopotamyada hüküm süren Akad İmparatorluğu krallarının birincisi olan Şarru-Kin, Mezopotamyanın yukarı taraflarını, Şimalî Suriyeyi, Torosları ve Amanosları zaptetmiştir [3].

3 — Naram — Sin'in Suriye ve Palestin seferi: Takriben M. E. 2645—2607 arasında hüküm süren Naram-Sin'in [4] akad nüfuzunu Şimalî Suriye, Amurru ve Ken'anilîne kadar ilerlettiği anlaşılıyor. [5]

4 — Yine Akad krallarından Šarganišsar I in (M. E. 2711 — 2688) devrinde de Suriyeye kadar akad nüfuzunun uzandığı görülüyor.

---

[1] Eduard Meyer, "Geschichte des Altertums,, 1, 2, 4 cü tabı, Stuttgart und Berlin, 1921.

[2] Filhakika Agade Kralı Şarru-Kin « Sargon » vaziyetten istifade etmiş ve Uruk şehrinde pek az askerile kalan Lugalzaggisiyi bir mücadeleden sonra mağlûp ederek kendisini zincirbent olarak Nippura götürmüştür.

[3] The Cambridge Ancient History, 2ci tabı S. 406.

[4] Akad İmparatorluğu krallarındandır.

[5] The Cambridge Ancient History, cilt 1, 2 ci tab'ı, Naram-Sin s Conquests, S. 412 — 416.

5 — Ur III sülâlesinden Dunginin Orontos vadisinde görünüşü :

Mezopotamyada Sumerlerin, III ncü Ur sülâlesi diye maruf olan ve takriben (M. E. 2350-2237) arasında hüküm süren hanedanının ikinci kral Dungi (veyahut Şulgi) yalnız Subartuyu [1] değil bütün Elâm havalisini hakimiyeti altına aldıktan sonra Orontos (Ası nehri) boylarına kadar hatta Akdeniz kıyılarına kadar olan sahayı zaptetmiştir. Bunu Dungi devrinden kalan âbideler göstermektedir. [2]

6 — Elâm krallarından Kutur — Lagamar'ın Suriyeyi istilâsı :

Elâm krallarından Kutur—Lagamar kendisine tâbi prenslerle birlikte Suriyeyi istilâ etmiş ve bu mıntakadaki küçük beylikleri kendisine vergi vermeğe icbar etmiştir.

7 — Yine Elâm krallarından Kutur-Mabuk'un Suriyeye hareketi :

Takriben M. E. 2167 tarihlerine doğru yine Elâm krallarından Kutur-Mabuk Suriyede askerî bir hareket yapmıştır. [3]

8 — Hammurabi devrinde :

Birinci Babil İmparatorluğunun en kuvvetli hükümdarı olan Hammurabi (M. E. 2123-2081) Suriye ve Palestinde hakimiyetini tesis etmiştir.

10 — Ammi - Saduga zamanında :

Yine Birinci Babil hükümdarlarından Ammi-Saduga devrinde de (takriben M. E. 1977—1957) Suriye ve Palestinde samî hakimiyeti görüyoruz. Yukardanberi sıraladığımız Mezopotamyalıların Şimalî Suriyeye, Suriyeye hatta Palestine olan akınları istilâları hatta az bir devir için olsa dahi yerleşmeleri neticesinde

---

[1] Subartu'nun tarihteki rolü ve Subartuya ait kaynaklar yeni olan şu esere bak. Arthur Ungnad, Subartu, 1936, Berlin.

[2] Orontos kenarında kâin Katna şehrinde (Yani bugünkü Tel-lül-Mişrife şehrinde) Dungiye ait âbideler bulunmuştur.

[3] René Grousset ise bu tarihi M. E. 2140 olarak kayd etmektedir. (René Grousset, Histoire de l'Asie, cilt I, Paris, 1924.

Suriyede sumer kültürünün izleri görülmeğe başlanır. Nitekim Orontos kenarında kâin Katna şehrinde [1] III ncü Ur sülâlesi zamanındanberi Mezopotamya ilâhelerinden olan Ningala ait bir mabed bulunuyordu [2].

II. — Aynı devirde Suriye ve Palestine Mısırlıların hareketleri :

Şimalî Suriye, Suriye ve Palestinde Mezopotamya hakimiyetinin teessüs ettiği sıralarda Mısırlıların tesiri ancak Akdeniz kıyılarına kadar girebilmişti.

Sülâle IV firavunlarından Snefru [3] devrinden itibaren Mısırlılarla Suriyenin o zamanlarda mühim bir limanı olan Byblos arasında ticarî münasebat görmekteyiz. Mısırlılar mezar inşaatında kendilerine gerek olan reçina ve keresteyi Lübnan çamlarından tedarik etmek mecburiyetinde kaldıkları için pek erkenden Mısır ile Byblos arasında ticaret gemileri işlemeğe başlamıştı [4]. Sülâle VI firavunlarından Peti I in [5] M.E. 2500 tarihine doğru Palestine mühim seferleri varsa da Şimalî Suriyeyi alâkadar etmediği için bu seferlerden ve vakayiden bahsetmiyeceğiz.

---

[1] Bugünkü Tellülmişrife şehridir.

[2] Ningal Ur sitessinin ay mâbudu olan Enzu'nun zevcesi sayılır ve perestiş edildiği bu site halkının büyük anası addedilirdi.

[3] Sülâle IV, takriben M. E. 2930 - 2750 arasında hüküm sürmüştür. Ve bu sülâlenin ilk firavunu de Snefru'dur. (Z. H. Breasted, "Geschichte Aegyptens,, almancaya tercüme eden Ranke, 1936, Wien, sahife 325)

[4] A. Erman ve H. Ranke, Aegypten, 1923, Tübingen, S. 307, 445 ve 612.

[5] Sülâle VI, Takriben M. E. 2625—2475 veya (2920— 2720 arasında hüküm sürmüştür, aynı eser, S. 659.)

II

HATAYDA TARİHÎ DEVRE

İskenderon körfezi civarı, Anadolu ve Mezopotamyadaki Türkler elile tarihe sokulmuştur. Yani buranın ilk sakinlerinin Türk ve Ortaasyadan hicret etmiş olduklarını biliyoruz. Ortaasyadan bu mıntakaya gelip yerleşen muhtelif türk kollarından burada en müstakar bir teşkilât kurup uzun müddet tutunabilen eti Türkleri olmuştur. Anadolu ve Suriyenin şimalini işgal eden bu muhacir kafilesi Çinin şimalinde bulunan Hata mıntakasından gelme Türkler olup Anadoluda eti medeniyetini kurmuşlardır. Eti tarihinde İskenderon mıntıkası veyahut bugünkü adile "Hatay„ ili Anadoludaki büyük Eti devletine bağlı yarı müstakil bir parça olarak bulunuyordu. Çünkü Eti devleti böyle yarı müstakil askerî şeflerin idaresindeki mıntıkalardan mürekkep bir devlettir. Demek ki o devirde Anadoluda bir nevi askerî aristokrasi teşekkül etmişti. Türklerin idarecilik ve teşkilatlarının tarihî safhaları gözden geçirilecek olursa ekseriya askerî şefler idaresinde birtakım mıntakalarda yarı müstakil yaşadıkları, bir umumî şefin idaresi altında toplandıkları görülür. Meselâ: türk tarihinin yakın devirlerdeki sipahî teşkilâtı da bunların bir nev'idir. Hatayilinden kalkıp ve uzun yollar kat ederek İskenderon körfezi civarına yerleşmiş olan Türkler bu yeni yurdlarında olanlara benziyen göl ve nehirlere aynı adları vermişlerdir. Çinin şimalindeki eski " Hata „ ilinin haritasını karşılaştırdığımız zaman birbirinin aynı olan göl ve nehir adlarına rastlıyoruz.

General P. Saykes 1914 de bazı mütehassıslarla birlikte Ortaasya ve Şimalîgarbî Çinde uzun etüdler yaparak Londraya dönüşünde dolaştığı bu ülke hakkında ilmî bir eser neşretmişti. Bu eserde görüyoruz ki eski Hatayilinde Tanrı dağları yanında Alagöl adında bir küçük göl ve Ası isminde de bir çay vardır. Hataylıların yeni vatanı olan Antakya civarında da aynı isimde bir göl ile Ası nehri mevcuttur. Fakat buradaki Ası kelimesini arapça isyandan gelme asi zanetmemelidir. Çünkü mahallinde yaptığımız

tetkiklerde Hatayili Türkleri, itaatsiz çocuklarına Âsî dedikleri halde bu ırmağı Ası diye telâffuz ederler. Bu da bu hadisede hatıra gelecek en ufak bir şüpheyi izale edebilir. İskenderon körfezi civarına yerleşmiş olan Hatay Türklerinin bu yeni yurdlarında kurmuş oldukları kasabalardan birine Hetiye ismini vermeleri de şayanı dikkattir ki bu kasaba bugün bir köy halinde mevcuttur.

"Hata„ ların bu yeni vatanı ile 40 bin kilometre şarkta bulunan eski vatanları arasındaki bulduğumuz bu müşabehetler daha birçok misallerle çoğaltılabilir. Meselâ bugün için Antakyaya mahsus millî bir tatlının adı da Haytalıdır. Ötedenberi düğünlerde verilen bu tatlı pek basit olup Ortaasyada mebzulen bulunan süt ve nişastadan yapılır.

İskenderon civarının haritasında Ortaasyanın dağ ve nehirlerile münasebeti olan dağlar ve nehirler çoktur. Meselâ Asının diğer bir adı olan Oront'u alalım; eski Türk tarihini ve Ortaasyanın coğrafyasını da tetkik ettiğimizde görüyoruz ki Türkistan dağlarından çıkıp şimale doğru akan ve muhtelif kollardan yürüyerek hep birlikte Sirideryaya dökülen büyük suların arasında bir tepe ve o tepede bir şehir vardır. Buraya Ura-Tube adı verilmiştir. Ortaasyadan Akdenize doğru gelen sayısız türk kollarından Ura-Tube sakinleri de İskenderon civarına geldikleri zaman cenuptan şimale doğru akan Ası ırmağına Oront adını vermişlerdir.

Hulâsa; İskenderon mıntakasının ilk defa olarak Ortaasyadan gelme Türkler tarafından işgal ve imar edilmiş olduğu artık şüpheden uzaktır. İskenderon mıntakası tarihinin mevzubahs ettiğimiz bu devresinde Türkler burasını imar etmişler, medenileştirmişler ve buraya kökleşmişlerdir.

Eti devletinin terekküp ettiği muhtelif beyliklerin hiç şüphesiz ki en mühimlerinden birini bu körfez beyliği teşkil etmekte idi. Çünkü Eti devletinin cenuba, Mısırlılara karşı yapacağı seferlerde bu mıntakanın hususî bir mevki ışgal ettiği göz önüne getirilecek olursa burada Eti devletinin en işe yarar kollarının tekâsüf ettiği kolayca tahmin olunabilir.

Merkezi Kızılırmağın kıvrımı içinde bulunan bu muhtelif

eti beyliklerinden İskenderon körfezi civarındaki beyliğin çok büyük bir mevki tuttuğunu tahmin edebiliriz. Çünkü Kadeş muharebesinde eti ordusu kadrosunda İskenderon körfezi beyliğinin çıkardığı kolordunun da adı anılıyor.

İskenderon körfezi civarına Kadu ismi verilirdi. Bu isim Koy manasından geliyor. [1]

Bu beylik te diğerleri gibi Hatusas'da oturan beyliğe karşılıklı hukuk kaidelerile bağlı idi.

Şimdi meşgul olduğumuz bu devri kısımlara ayırarak tetkike girişelim :

I. M. E. 2000 — 1200 arası :

A — Şimalî Suriyede eti hegemonyası (M. E. 2000—1650)

B — Hur hegemonyası (M. E. 1650 — 1450)

C — Suriye ve Palestinde eti hakimiyeti (M. E. 1450 — 1200).

A – Şimalî Suriyede eti hegemonyası (2000 — 1650)

Hatay tarihinin bilhassa mevzubahs ettiğimiz bu devri eti tarihi ile çok sıkı bir surette alâkadardır. Nitekim Anadoludaki ufak krallıkları ve şehir hükûmetlerini ortadan kaldırdıktan sonra kuvvetli bir hakimiyet tesis eden Etiler, az bir müddet içinde (takriben bir asır) Kızılırmak kavsinden taşarak Toroslara oradan da Şimalî Suriyeye indiler. [2]

"Etiler Milâddan evvel iki bininci yılı dolduran siyasî hakimiyetlerinin devamınca, memleketlerile pek sıkı coğrafî

---

[1] keza Amık adının menşei çok eski zamanlara kadar çıkar. M. E. IX uncu mısır kitabelerinde Unkî diye geçmektedir. Sonraları Unka, ve Amık şekline girmiştir.

(Hamit Sadi, Hatay coğrafyasına dair, Ulus, 6 sonkânun 1937 nüshası)

[2] Malûm olduğu veçhile eski Eti İmparatorluğunun kurucusu olarak elimizde mevcut olan kaynakta Pithana'nın oğlu Anitta görülmektedir.

(Keilschrifttexte aus Boghazköi, III, 22,1 — 79) Bu kaynaktan öğrendiğimize göre Hattusas şehri ilk devirlerde şehir krallarından birinin makarrı idi. Biz ancak Hattusas'ın Eti İmparatorluğu kurulmadan önce olan krallarından sonuncusunu tanıyoruz : Piyusti. Piyusti, Hattusas şehri civarında bulunan, belki de yine aynı Kızılırmak kavsi içinde olan

münasebatı olan Şarkî ve Garbî Anadoludan daha fazla Suriye ile meşgul oldular. Eti tarihinin en mühim ve en büyük vakayii Suriyede cereyan etti. Ve hatta M. E. XII inci asırda Boğazköy İmparatorluğu sukut ettikten sonra Etiler Şimalî Suriyede bir konfederasyon halinde daha asırlarca mevcudiyetlerini muhafaza ettiler. İşte, efendileri hemen her tarih devrinde Anadolu olan ve Anadolu yolile gelen Suriyenin, Etiler için Anadoludan sonra ikinci bir yurd olduğunu kabul ettiren sebepler bunlardır" [1].

Şimalî Suriyenin eti tarihindeki ehemmiyetini böylece gördükten sonra "Eski Eti İmparatorluğu" krallarının Şimalî Suriyeye olan seferlerini tetkik edelim. Eski Eti İmparatorluğu zamanında Şimalı Suriyeye sefer yapan üç kral tanımaktayız: Hattusili I, Mursili I, ve Hantili.

Hattusili I in Halpa [Halep] seferi

Eski Eti İmparatorluğu krallarından Hattusili I [2] o zamanki Önasya tarih ve siyasetinde amil olan kralların başta gelenlerinden birini teşkil eder. Kral Labarnanın oğlu ve halefi olan Hattusili I in [3] ilk defa olarak Kızılırmak kavsinden çıktığını ve Cenubî Anadolu hududlarına ve bu meyanda Torosları aşarak Şimalî Suriyeye yürütüğünü görüyoruz [4]. Bu

---

Kussara şehri kralı Anitta ile harbetti. Anittta galip geldi ve Hattusas şehrini zaptetti Hattusasın Kussara şehri kralı Anitta tarafından zaptı tarihini kat'î olarak bilmiyoruz.

Ancak bu tarihin M. E. 1900 yıllarında vukubulduğu tahmin edilmektedir.

(Kurt Bittel, "Die Ruinen von Boğazköy" 1937, Berlin und Leipzig, S. 2-3.)

[1] Nureddin Ardıç, "Antakya - İskenderon etrafındaki türk davasının tarihî esasları" 1937, İstanbul S. 19.

[2] Eti krallarının isimlerinin telâffuzunu eti çivi yazılarında görüldüğü veçhile yazacağız. İsmihaslar eti çivi yazılarında ya eti gramerine göre muhtelif hâlâtta muhtelif edatlar alarak ve yahut ta sadece akadca ismihaslarda olduğu gibi edatsız yazılır. Meselâ bu kralın adını metinlerde Ha-at-tu-si-li-is (Hattusilis) şeklinde gördüğümüz gibi Ha-at-tu-si-lî (Hattusili) şeklinde de görürüz. Biz burada ikinci şekli tercih ederek Hattusili tarzında yazacağız.

[3] Hattusili I.den evvel gelen eski Eti devleti kralları şunlardır:

Anitta, bir fasıladan sonra Tuthaliya I, Pussaruma ve Labarna.

[4] Albrecht Götze, «Das Hethiter-Reich» 1929, Leipzig, S. 16-17.

devirde Şimâlî Suriyede en mühim şehir olarak Halpa [Halep] şehri vardı. Hattusili I, o-zamanki cihanşümul ticarette mühim bir merkez olacak olan Halpa [Halep] şehrini zaptetmek projesini güdüyordu [1]. Maamafih Hattusili I in bu seferini siyasî bir gayeye atfedenler de vardır. Belki de Hattusili I aynı devirde yaşayan (takriben M. E. 1900) ve Lübnan ile Akdenize kadar ilerlemesi ile tefahür eden Asur hükümdari Samsi-Adad'a karşı koymak istiyordu [2]. Maamafih bu hususta ne eti ne de asur membaları bir şey söylememektedirler.

Hattusili I in, bu seferinde muvaffak olmadığı anlaşılıyor. Ve hayatının hangi devrinde bu fikrini mevkii tatbika koymak istediğini de bilemiyoruz. İhtimal hayatının son zamanlarına ait olsa gerektir. Belki Hattusili I, Halpa [Halep] şehri kralı ile olan muharebe cereyanı esnasınnda, aldığı mühlik bir yara tesirile ölmüş olabilir. Çünkü oğlu Mursili I in, Halpa da babasının kanının intikamını aldığı yazılmaktadır. [3]

Mursili I in Şimalî Suriye seferi

Hattusili I in oğlu ve halefi olan Mursili I devri Etilerin harice taşmalarını göstermesi itibarile çok enteresandır. Filhakika Mursili I tahta cülus ettikten sonra Suriye harbine devam etti. Bu sefer hakkında bize bir kaynak olan Tilipinus tekstinde [4] Mursili I in bu seferi hakkında az malûmat olmasına rağmen bize mühim malûmati vermesi itibarile şayanı dikkattir. Telipinusne tekstinde Mursili I hakkında şu satırları görüyoruz: [5] " . . . Halpaya sefer açtı. Halpayı tahrip etti. Halpa şeh-

[1] Louis Delaporte, «Les Hittites». Paris, 1936, S. 63.

[2] Eugène Cavaignac, «Le Problème Hittite» Paris, 1936, S. 18.

[3] Louis Delaporte, «Les Hittiles» Paris 1936, S. 63.

[4] F. Hrozny', «Hethitische Keilschrifttexte aus Boghazköi 1919, S. 90-129 da bu metnin tercümesini yapar.

[5] Albrecht Götze, "Das Hethiter - Reich,, 1929, Leipzig, S. 17.

rinden aldığı esirleri ve ganaimi "Hattusas„ a getirdi. „ Telipinus'un tekstinde biz Mursili I in bu seferinin Babilonyaya kadar uyandığını da görmekteyiz. Metni takip edelim: «... fakat bundan sonra Babilonyaya yürüdü ve Babilonyayı tahrip etti. Keza Hurri halkı ile de harp etti. Babilonya esirlerile mallarını Hattusasa taşıdı.»

Aynı vak'ayı bize bir eski babilonya kroniki anlatmaktadır. [1] kronikteki kayıt şudur:

« Samsu - Ditana zamanında Eti adamı Akad iline yürüdü.» eti ve babilonya kaynaklarının birbirlerile münasebettar olduklarına şüphe yoktur. Kalde kroniğinde yapılan hesaplara göre bu vak'anın M. E. 1806 tarihinde olduğu anlaşılmaktadır [2]. Fakat Albrecht Götze, (Hethiter, Churriter und Assyrer) adlı son eserinde bu tarihin M. E. 1758 olarak kendisi tarafından tesbit edildiğini yazıyor [3]. Samsu - Ditana Birinci Babilonya hanedanının son kralıdır [4]. Etiler kendi memleketlerinden uzak olan Mezopotamyada yerleşmediler. Bu gelip geçici bir akın mahiyetinde kaldı. [5] Fakat Etiler zaptettikleri Halep ve Yukarı Suriyeyi ellerinde muhafaza ettiler [6].

---

[1] King, Chronicles Concerning Early Babilonian Kings, 1907, Cilt II, S. 22, Agum yazısı

[2] Thureau — Dangin, La chronologie des trois premiére dynasties Babiloniennes, Revue Assyrologie, XXIV, (1927), S. 181 V. S.

[3] A. Götze, Hethiter, Churriter, und Assyrer, Dslo, 1936 S. 53

[4] Babilonya işaret ettiğimiz gibi bu devirde Amurru hanedanının başında bulunduğu I. Babil hükûmeti idaresinde idi.

M. E. 2057 — 1758 arasında hükûmet süren bu hanedan mevzubahs ettiğimiz devirde dahilen ve haricen inkişaf etmiş vaziyette idi. Dahilen idare ve hukuk, haricen ise askerî bakımdan kuvvetli bulunuyordu.

[5] Etilerin Mezopotamyayı istilâları iki mühim netice vermiştir:

a — Etiler bu istilâ neticesinde sumer - medeniyeti ile temasa geldiler. Sumer yazısını, sumer mabudlarının bazılarını aldılar.

b — Sumerliler de bu istilâdan sonra Samîlere galebe ettiler. Sumerlerin bu defaki galibiyetleri Kassitlerin M. E. 1750 tarihinde "Sinear" ı istilâlarına kadar devam et

[6] (Şemsettin Günaltay, "Yakınşark„ Ankara, 1937 S. 524) Louis Delaporte, "Les Hittites„ Paris, 1936 S. 64.

Mursili I bu zaferden az sonra kendine halef olacak olan Hantili'nin teşvikile Zidanta [1] adlı bir şahıs tarafından katledilmiştir. [2]

Hantili zamanında Şimalî ve Şimalışarkî Suriyede harpler :

Mursili I. i entrikalarile katlettiren Hantili, kral olduktan sonra Suriye tevssü politikası Mursili I zamanındaki gibi devam etti. Frat boylarında Astata ve Kargamış'ta Eliler yeniden Hurlarla harbe giriştiler [3] Hantili'den sonra varis Pseni idi. Fakat ileri gelenlerden Zidanta adlı bir şahıs meşru varis olan Piseni'yi ve onun çocuklarını öldürerek eti tahtına cülus etti. Maamafih bu hareketlerinden pek semereli netayiç elde edemedi. Çünkü kendi oğlu Ammuna kendisine karşı isyan etmişti. Zidantayı öldürdü, ve tahta geçti. Ammuna'nın saltanatı eti tarihi için felâketi olmuştur. Dahilde bir kıtlık hüküm sürmüş, hariçte ise bütün vasallar isyan etmişlerdi. Ammuna'dan sonra biz eti tahtında Huzziya'yı görüyoruz. Huzziya'dan sonra ise Huzziya'yı bertaraf ederek hükümdar olan Telipinu gelmiştir.

Telipinu kendisinden evvel gelen kralların zamanındaki vakayii de anlatan bir tekst vücude getirmiştir [4].

---

[1] Buradaki Zidanta ismihasının baş harfı olan «Z», «ts» şeklinde okunmalıdır. (Yani Tsidanta).

[2] Hantili, eti tarihinde ilk gasıp kral olarak görülür. Kendisi Mursili I in kayınbiraderi idi. Mursili I, Hantilinin kız kardeşi Harapsiliyi almıştı. Netice itibarile « Mursi » i entrikalarile Zidanta adlı bu şahsa katlettiren Hantiliyi biz eti tahtında Mursili I den sonra görüyoruz.

[3] L. Delaporte, "Les Hittites" Paris, 1936 S. 64.

[4] "Keilschrifttexte aus Boghazköy", I. F. Hrozny', "Boghazköi Studien, Heft 3, Leipzig 1919.

B : M. E. 1650- 1450 arasındaki devre.

Eski Eti İmparatorluğunun son hükümdarı olan Telipinu'dan sonra (takriben M.E. 1650) eti tarihi 2 asır kadar karanlık bir devre yaşar. Daha doğrusu bu devre ait dinî kaynaklarda bir sürü isimler mevcutsa da tarihî vakayii tenvir eden malûmat yoktur. Bu devre takriben M. E. 1650-1450 arasında uzayan iki yüz senelik bir zamandır [1]. Maamafih, bu devirde eti payitahtının başka bir yere nakledilmesi ve eti arşivinin. henüz meydana çıkarılmamış olan bu şehirde bulunmuş olması da muhtemeldir [2]. Aynı devirde gerek asur ve gerekse babilonya kaynakları da susmaktadırlar. Yalnız buna mukabil biraz aydınlık Mısırdan gelmektedir.

Biliyoruz ki M. E. XVIII inci asrın birinci nısfında Mısıra hiksos istilâsı vukubulmuş ve Delta havalisinde Avaris (veya Tanis) şehrini merkez ittihaz eden Hiksosların hakimiyeti M. E. 1580 yılına kadar devam etmiştir [3].

Müteakip devrede ise — yani Hiksosların Mısırdan çıkarılmasından sonra — Mısırlıların Suriyeye hatta Fırat boylarına kadar seferler icra ettiklerini ve bu seferlerin bazılarında "Hatay„ dediğimiz havaliye de uğradıkları yine malûmumuzdur. Mezkûr devirde biraz sonra bahsedeceğimiz veçhile Şimalî Suriyeden itibaren Fırat boylarına kadar yerleşen (Mitanni-Hur) larla Mısırlılar hali münasebette bulunmuşlar ; bazan galip, bazan da Mısırda dahilî buhranlar zuhur ettiği zaman mağlûp olmuşlardı. Aynı zamanda Mısırlılar Mitannilerle bir uzlaşma politikası takip ederek sıhriyet husule getirip sulhan anlaşmışlardır,

---

[1] A, Götze bu devreyi M, E. 1650-1430 diye tesbit etmektedir, (A· Götze, "Das Hethiter-Reich„ 1929, Leipzig, S. 21).

Keza. Kurt Biltel de yeni neşrettiği eserinde aynı tarihi M, E. 1600-1430 olarak gösteriyor, K. Biltel, "Die Ruinen von Boğazköy„ 1937; Berlin, s. 8)

[2] Delaporte, "Les Hittites„ Paris, 1936 s. 68.

[3] Hiksos'ların menşeini ve bunların öz Ortaasyalı oldugunu tesbit için bak:

M. Şemsettin Günaltay, Suriye ve Palestin - Türk Tarihinin Ana Hatları„ eserinin müsveddeleri, eseri III, No. 23, s. 33—35.

İşte biz bu kısımda mitanni-hur hakimiyeti ile mısır tevessüünü tetkik etmeğe çalışacağız.

Şimdi Eti İmparatorluğunun son hükümdarı olan Telipinu'dan sonraki "Hatay" vaziyetini gözden geçirelim :

Şimalî Suriyede mitanni-hur hegemonyası

Şimalî Suriyeye olan eti tevessüü müteakıp devirde, şimali şarkiden gelen bir zümre tarafından durduruldu.

"Eski Mezopotamya vesikalarının öğrettiğine göre daha M.E. 3000 yılında Irakın Zağros dağlarile Fırat arasında bulunan şimal kısmında, yani aynı vesikaların ifadelerine göre Subaru'da ehemmiyetli bir asianique kütle yşıyordu. Daha sonra 2 nci bin yılında aynı saha dahilinde Hurri isminde yine bir asianique kavmin mevcudiyetini görmekteyiz. mısır ve asur vesikalarının ve Boğazköy metinlerinin Hurriler hakkında verdikleri malûmat ve arkeolojik mutalar bu kavmin tarihini terkip etmeğe müsaittirler. Bahusus "E. Chiera" nın 1925 te Kerkük civarında "Yorgan tepe" de yaptığı hafriyatta ele geçen tabletler, Baron von Oppenheim'ın Tell-Halaf (Habur nehri kaynaklarında) da 1911 den 1929 a kadar fasılalarla yaptığı hafriyat ve araştırmalar ve daha sonra Suriye ve Palestinde yapılan arkeolojik keşifler Hurri lerin tarih ve kültürünü çok aydınlatmıştır.

Hurri'lerin lisanı iltisakî bir karakteri haizdi ve asianique dillerin bir lehçesinden başka bir şey değildir. Eski Şark sahasında tanınmış bir otorite olan E. Forrer, Journal Asiatique de neşrettiği bir makalesinde hurricenin türkçe ile olan akrabalığını tayin ve tesbit etmiştir.

Ayni zat Forschungen und Fortschritte de çıkan diğer bir yazısında :

"Die Horrier, deren Sprache dem Türkischen verhaltnissmässig am nächsten steht". gibi kısa bir cümle ile tezini hulâsa etmiştir.

Hurri'ler ırkî karakterleri itibarile de, akraba oldukları asianique kavimlerden (Sumerler, Eitler) farksız idiler.

Hurriler M E. II nci bin yılının ortalarına doğru bütün Önas-

yada büyük bir yayılma gösterdiler. Cenubuşarkî Anadoluda Mitanni Devletini kurdular. Bu devletin merkezi Wasukani idi ki, F. Hrozny' bu şehrin bugünkü Resülayn civarında bulunduğunu iddia etmektedir. Mitanni Devleti Asurlularla, Mısırlılarla bilhassa Etilerle siyasî ve kültürel münasebetlerde bulunmuştur.

Palestin ve Suriyede son yıllar zarfında yapılan tetkikler, Hurrilerin yine bu devirde Halepten Lut gölüne kadar bütün bu arazide dağılmış olduklarını meydane koymuştur ki, bu hususta en büyük istinat noktaları âbideler, lisan yadigârları ve bilhassa onomastika (= ismi hasların tetkiki) dir. Meselâ: Halepte ve civarında hurri san'ati dairesine ithal edilebilecek röliyefler, Ras-Şamrada (Lâzkıye civarında) hurri diline ait bazı yadiğarlar, Mişrife'de (Humus civarında) hurri ismi haslarını ihtiva eden akadca tabletler ve hurri san'atine bağlı bazı skülptürler, "Şeyh Saad„ ve Tellüssalihiye'de (her ikisi de Şam civarında) bir aslan heykeli ve bir röliyef, bulunmuştur.

Palestinde Tell-Ta'annek (Şimalî Palestinde) de yine hurri ismi haslarını ihtiva eden tabletler, Şihan (Lut gölü şarkında) Hurri'lere ait olması muhtemel bir stèle ele geçmiştir.

Bütün bu tetkik edilen vesikalar Hurri'lerin M.E. II nci bin yılı ortalarında Şimalî Mezopotamyada, Zağros dağlarına kadar Asurilinde, bütün Suriye, Arzıkenanda bir yayılma gösterdiklerini isbat etmektedirler. Hatta M. E. XVIII nci asrın birinci nısfında Mısırı istilâ eden Hiksos'ların, Hurri'lerle alâkası bütün etrafile nazarı itibara alınmaktadır.

Eti tarihinde eski imparatorluk ile yeni imkaratorluk arasındaki karanlık devrenin (1650-1450) Hurri'lerin bu en kuvvetli yayılma zamanına isabet etmesi de şayanı dikkattir„[1].

Hiksos'ların Mısırı istilâlarile Hur'ların Fırat'ı geçerek Suriyede tevessü etmeleri arasında bir rabıta tahmin edilebilir.

---

[1] Bu kısım Nureddin Ardıç'ın eserinden alınmıştır. Nureddin Ardıç, "Antakya-İskenderon etrafındaki türk davasının tarihî esasları„ 1937. İstanbul, s. 9—10.

Esasen Hiksos'lar payitahtları olan Delta'daki Tanis (Avaris) şehrine bir hur ilâhı olan "Hurun„ u götürmüşlerdir [1].

Şimalî Suriyede Hurri'ler [1]

"Hurrilerin kim olduklarını gösterdikten sonra bunların yani Türklerin bu eski akrabalarının, Antakya-İskenderon mıntakasındaki hakimiyetlerini tetkik edebiliriz. Bu hususta bilhassa âbidelere, lisanî vesikalara, Boğazköy eti arşivinin verdiği malûmata dayanacağız.

Şimalî Suriyede hurri san'atinin çerçevesi dahiline ithal edilebilecek birtakım âbideler mevcuttur ki bunlardan bizi alâkadar edenlerin en mühimleri şunlardır :

1 — Halep kalesi röliyefi : Halep kalesinde yapılan sondajlarda bulunan bu röliyef kanatlı ve sakallı iki génie'yi tasvir eder.

Bu sahneye Kerkük'te bulunan Hurri, glyptique eserlerinde ve Tell-Halaf'ta ele geçen skülptür'de rastlanır.

2 — Sefirde bulunan torso : Halebin 25 kilometre cenubu şarkisinde mevcut bir torso bulunmuştur. Bu, üzerinde bulunan bir kitabenin öğrettiğine göre Fnna-Aya oğlu Aduni-Abiya isminde bir Hurri'yi tasvir etmektedir.

3 — Cabbul'da bulunan tanrı taşı: Nihayet yine Şimalî Suriyede Cabbul'de bazalt bir tanrıtaşı bulunmuştur.

4 — Ras-Şamra'da bulunan hurri dil yadigarları :

Lazkıye civarında bulunan Ras-Şamra'da birkaç senedenberi Cl. Schaeffer ve arkadaşı tarafından yapılan hafriyat, burasının M. E. II nci bin yılında Önasya kültürile, Mısır, Kıbrıs ve hatta Eğe kültürlerinin temasa geldiği mühim bir arkeolojik istasyon olduğunu meydana çıkarmıştır. Ras-Şamra'da ele geçen çıvi yazısı tabletler arasında sumerce-akadca bazı lûgatler bulunmuştur ki, bu lûgatlerden biri de sumerceden meçhul bir dile ait olanıdır. Bu meçhul dili Mitanni-Hurri Kıralı Tusratta'nın (M.E. XIV ncü asır başları) Mısırda Tellül-Amerna arşivleri

---

[1] E. Cavaignac, "Le Problème Hittite„ 1956. Paris, s. 20.

arasında bulunan mektubundaki dilin aynı değilse de onunla pek vazıh bir akrabalık göstermektedir.

Bundan başka yine Ras-Şamra'da yine hurri dilinde diğer bir kitabe bulunmuştur ki bu kitabede birçok hurri tanrılalarının adı da ele geçmektedir.

Bu âbidelerin ve bu lisanî vesikaların gösterdiğine göre Hurri'lerin Şimalî Suriyeye hulûl ve hakimiyetlerinin en aşağı M.E. XVII nci asırda başlaması icap etmektedir. Bu hakimiyet M. E. XIV ncü asrın sonlarına kadar devam etmiştir. Burada bilhassa şunu tebarüz ettirmek lâzımdır ki Hurri'lerin Şimalî Suriyede ve Antakya-İskenderon mıntakasında bu birkaç asrı dolduran hakimiyetleri burada çok mühim eserler bırakmıştır. Bunu yalnız siyasî manada telâkki etmemek icap eder. Onlar mıntakamızın etnik teşekkülü üzerinde ve kültür hayatında derin ve devamlı tesirler icra etmişlerdir. Öyleki Şimalî Suriyede Hurri'leri yalnız bir devir için değil, sonraki devirler için de mühim bir âmil olarak telâkki etmek zarureti vardır.

Hurri'lerin hakimiyetleri zamanında, Kargamiş, Halep ve Ras-Şamra (Eski adı Ugarit'tir) bu mıntakanın ehemmiyetli merkezleri idiler. Bu şehirler daha muahhar devirlerin ehemmiyetlerini muhafaza ettiler [1]„.

(Retenu) Rtnw yani Suriyede mitanni-hur hegemonyasını gördükten sonra aynı devirde Mısırlıların da bu mühim ülkeye karşı yapmış oldukları bazı askerî seferlerle siyasî hareketleri gözden geçirmek faideli olacaktır.

Şimalî Suriyede Mısır Firavunları

Mevzubahs ettiğimiz devirde Suriyenin Lübnan ve Antilübnan arasında servi, çam ve meşe ormanlarının yükseldiği

---

[2] Bu kıtım da N. Ardıç'ın eserinden aynen alıyoruz,

[1] Nureddin Ardıç, Antakye-İskenderon etrafındaki türk davasının tarihî esasları, 1937, İstanbul, s. 10—11.

çukur kısmının Oront ve Erden nehirlerile sulanan mümbit sahası, bağlar, bahçeler ve tarlalarle örtülü idi. Yer yer müstahkem siteler buradaki ziraatçi halkın yuvalarını teşkil ediyorduu.

Flevteros (Nehrül kebir) mecrasının tayin ettiği güzergâh bu mıntakanın sevkulceyiş itibarile en mühim noktası mahiyetinde bulunmakta idi. Lübnanın şimalinden geçen bu yol, sahildeki Simyra limanından, dahilde Palmir vahasına kadar gidiyordu. Megeddo şehri kadar mühim olan tarihî Kadeş şehrine inen yoldan bu güzergâha müntehi olurdu. Daha yukarıda ve Oront ile Fırat arasında ise Halep ve Tunep şehirlerile Naharina memleketi bulunuyordu.

Suriye ve Anadolunun vaziyetini iyi öğrenen XVIII nci sülâle firavunları, Mısırı, şarktan gelecek yeni bir istilâdan kurtarmak için Palestin ve Suriyeyi zaptetmek, buradan geçen büyük istilâ yoluna hâkim olmak lüzumunu erkenden takdir ettiler [1]. Şimdi biz Şimalî Suriyeye ve Suriyeye sefer yapan Firavunları ve bunların hareketlerini kısaca gözden geçirelim:

Amosis'in Suriye istilâsı için hazırladığı zemin

Takriben (M.E. 1580-1551) arasında hüküm süren XVIII nci sülâlenin birinci hükümdarı olan bu firavun Hyksos'ları Mısırdan tardettikten sonra Palestin cihetine kadar uzandı [2]. Kendisi burada Şaruhen şehrini işgal etmiştir [3].

Thutmosis I' in ordusunun Fırat kıyılarına kadar yürüyüşü

Yine XVIII nci sülâle kırallarından olan ve XVIII nci sülâlenin üçüncü firavunu olarak gelen ve takriben (M. E. 1533-1501) arasında hüküm süren Thutmosis I. fütuhat sahasını

---

[1]- Şemsettin Günaltay, "Türk Tarihinin Ana Hatları,, eserinin müsveddeleri, Seri II. No. 23, s. 36—37.

[2] Erman-Ranke, "Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum,, Tübingen, 1923 S. 45 — 46,

[3] Y, H. Brasted, "Guchichte Aegypten,, 1936, Wien, s, 154

daha şimale götürmüş ve Fırat kıyılarına kadar yürümüştü [1]. Thutmosis I. yapmış olduğu bu hareketinde Kagamışa kadar ilerledi ve mukavemet te görmedi [2].

Thutmosis I. Fıratın sağ sahilinde bir âbide diktirdikten sonra avdet etti. Fakat bir müddet sonra Suriye halkı isyan ettiği için Thutmosis I. yeniden Suriye, Oront ve Palestine bir sefer yapmak mecburiyetinde kaldı. Suriye ve Palestinin Ortaasya prensleri, Hiksos'ları imha eden XVIII nci sülâle firavunlarının hasmı olduklarından mısır hegemonyasına karşı sık sık isyan ediyorlardı [3].

Thutmosis III ün Suriye seferi

Thutmosis III. XVIII nci sülâlenin haşmetli kırallarındandır. Kendisinin saltanatı takriben (M. E. 1501-1447) arasındadır.

Thutmosis III. saltanatının 22 nci senesinde Mitanni'lerin çıkardığı isyana karşı büyük bir sefer açmağa mecbur oldu. Fakat eski prensleri ortadan kaldırmadı veya kaldıramadı. Mısır hazinesine senevî bir vergi vermek şartile vali sıfatile yerlerinde bıraktı. Lübnanda müstakil bir kale yaptıktan sonra "Teb" şehrine döndü. Bu seferini bütün tafsilâtile Amon mabedinin duvarlarına hakkettirdi.

Thutmosis III saltanatının 30 ncu yılında Suriyeye yaptığı diğer bir seferde "Kadeş" i aldı. Saltanatının 33 ncü yılında ise Thutmosis III. ü Fıratın büyük kolu mıntakasında ve Kargamış civarında görüyoruz. Thutmosis III nehri geçti ve babasının diktirmiş olduğu âbide yanında kendisi de bir âbide rekzetti. Firavunun bu zaferi Mitanni'leri epeyi sarsmıştı. Buna rağmen Mitanniler bundan 2 sene sonra tekrar mücadeleye atıldılar.

---

[1] Jean Capart et G. Contenau, "Histoire de L'Orient Ancien" de 1936, Paris. S. 90-91.

[2] Y. H. Breasted, "Ancient Records of Egypt", 1906, Shigago, Cilt II, S. 84-85.

[3] Şemsettin Günaltay, "Türk tarihinin Ana Hatları" eserinin müsveddeleri, Seri II, No, 23, s. 67.

Fakat mağlûp oldular ve 6 sene sonra bütün Suriyede Firavun idaresine karşı umumî bir isyana önayak oldular. Kadeş ve Tunep şehirlerine kadar indiler. Lâkin burada firavun tekrar galip geldi.

Thutmosis III ün 20 yıl kadar süren Suriye harbi Suriyede sükûneti temin etti ve muayyen bir devre için Suriyede mısır hakimiyetini de temin etti.

Firavunlar eski prensleri, eski âyan meclislerini yerlerinde bırakmakla beraber, bunları mısırlılaştırmağı ihmal etmemişlerdi. Thutmosis III Suriyede büyük şehirleri zaptettiği zaman bu prensleri, ümera ve âyan çocuklarını Mısıra götürmüş, kendi ordusu içinde bunlara mısır terbiyesi verdirmişti. Suriye ve Palestindeki prenslerden biri öldüğü zaman onun Mısırda bulunan oğlunu veya kardeşini tayin ederek gönderiyordu. Mahallî âsayişi, ticareti, kervanlarının tecavüzden masuniyetini temin, civar kabilelerin akınlarını menetmek bu prenslere aitti. Bunun için kudretleri nisbetinde yerli bir ordu besliyorlardı [1].

Firavunlar Suriyenin yalnız sevkulceyş noktalarını işgal etmişler ve bunlara mısır askeri ikame etmişlerdi. Thutmosis III Megeddo ve Kadeş şehirlerinde yaptırdığı kalelerde bu yolda mısır askeri bulunduruyordu.

Amenofis II nin Mitanni'de olan ihtilâli bastırması

Thutmosis III den sonra firavun olan Amenophis II (takriben 1450-1415) zamanında yine Şimalî Suriyede işlerin biraz karıştığını görüyoruz.

Filhakika Suriyede bir ihtilâl zuhur etmiş, Amenofis II ise bu ihtilâli bastırmıştır. Bu hareketinde Amenofis II, Mitannilerin merkezine kadar gelmiştir.

---

[1] Şemsettin Günaltay, 'Türk Tarihinin Ana Hatları' eserinin müsveddeleri, Seri II, No. 23. s. 40-41.

Thutmosis IV ün muslihane politikası

Suriye işlerini yoluna koymak için Thutmosis IV sulh yolunu tuttu. Nitekim kendisi Mitanni kralının kızile evlenmek üzere Suriyeye gitmiştir [1]. Thutmosis IV bu izdivacı Mitanni kralının kızı Artatama ile yapıyor ve bu izdivaçta Etilere karşı müşterek bir hareket takip etmek istiyordu.

Thutmosis IV ün saltanatının sonu takriben (M.E. 1405) tir.

Netice: Firavunların Suriye ve Palestinde takip ettikleri siyaset, askerî, malî hususlarda sıkı bir kontrol altında bulundurmak şartile diğer hususlarda mahallî idarelere tam bir serbestî vermek esasına istinat ediyordu. Siyasî statüko, her sitenin, her memleketin âdet ve an'aneleri muteber tutulıyor. Mısırlılar tarafından bunlara müdahale edilmiyordu. Dinî hususlarda da tazyik yapılmıyordu. Firavunların birinci derece ehemmiyet verdikleri şey asayişin, sulhun ve ticaretin muhafazasıydı [2].

M. E. 1750- 1450 arasında Şimalî Suriye, Suriye ve Palestinin gerek Hur'lar ve gerese Mısırlılar nezdinde nekadar büyük bir ehemmiyeti haiz olduğu böylece tebarüz ettikten sonra Hatayın M.E. 1450-1200 arasındaki tarihini tesbite girişirken yine eti tarihine avdet edeceğiz ve daha evvel de müteaddit yerlerde işaret ettiğimiz veçhile Hatayın Anadoludan ayrılmaz bir parça olduğunu coğrafî bakımden olduğu kadar tarihî bakımdan da isbata çalışacağız.

C. — Hatay, Suriye ve Palestinde eti hakimiyeti (M E. 1450—1200)

Takriben iki buçuk asır devam eden bu devre zarfında Hatay, Suriye ve Palestin, Eti - Mitanni arasında bir rekabet mevzuu; ve Eti - Mısır arasında da bir harp sahası olmuştur.

[1] Bu kralın saltanatı 8 yıl sürmüştür.

[2] Şemsettin Günaltay, "Türk Tarihinin Ana Hatları" eserinin müsveddeleri, seri II, No. 23. s. 41-42.

Bu harp sahası gerek eti krallarının ve gerek mısır firavunlarının mukabil seferlerine sahne olmuş. Fakat neticede Suriye Palestinin mukadderatına doğrudan dağruya eti hegemonyesı hâkim olmuştur.

Şimdi bu devre zarfında Şimali Suriye ve Palestine sefer yapan eti krallarının seferlerini kısaca gözden geçirelim:

1 — Tuthaliya II nin Halep ve Şimalî Suriye seferi:

Tarihte yeni Eti imparatorluğunun ilk kralı olazak tanıdıdığımız Tuthaliya II (M.E. 1450 den sonra) Halebe bir sefer yaptı [1], ve Halebi fethederek tahrip etti [2].

Daha evvel bir eti metbuu olarak görmüş olduğumuz Halpa (Halep) şehri o vakitler Mısırın nüfuzu altında olmıyan Şimalî Suriyede hükûmet kuran Mitanni elinde idi.

Suriyeye olan bu hareketile Tuthaliya II eski devletinin yeniden ihyasına çalıştığını ve eti nüfuzunu bu mıntakada tevsi etmek için bütün müsait fırsatlardan istifade ettiğini anlıyoruz [3].

2 — Hattusili II nin Şimalî Suriyeye gelişi:

Tuthaliya'nın halefi olan Hattusili II tahta geçtikten sonra kendi tabiiyetinden çıkarak Mitanni hakimiyetini tanıyan Halpa (Halep) prensliğile yeniden harbe başlamak mecburiyetinde kaldı [4]. Ve Halep işini bertaraf için Şimalî Suriyeye kadar geldi. Bu sefer hakkında fazla tafsilâta malik değiliz.

Gerek Hattusili II ve gerek selefi olan Tuthaliya II zamanında yapılan seferler Şimalî Suriyede mitanni nüfuzunu tama-

---

[1] "The Cambridge Ancient History,, Cilt II. s. 260.

[2] Albrecht Götze, "Das Hethiter-Reich,, Leipzig 1929. s. 25.

[3] ve [4] Louis Delaporte, "Les Hittites, 1936,, Paris, s. 75-76.

mile ortadan kaldıramamış [1] ve "Mitanni„ ler buralarını ellerinde daha epey müddet bulundurmuşlardır [2].

3 — Tuthaliya III devrindeki vaziyet:

Hattusili II den sonra Eti kıralı olarak gördüğümüz Tuthaliya III dahi Şimalî Suriye ve Halep işlerile uğraşmıştır. Ancak bu kıralın devrinde Eti imparatorluğunda dahilî bir buhrana şahit olmaktayız ki bu buhran devrini ortadan kaldırarak tekrar Şimalî Suriyeye sarkan yeni bir hükümdar görebilmek için büyük Eti İmparatoru Suppiluliuma'yi beklememiz lâzımgeliyor. Filhakika Tuthaliya III Mitanniler tarafından da mağlûp edilmiştir.

4 — Suppiluliuma ve büyük sefer:

Yeni Eti imparatotlnğunun olduğu kadar, butün eti tarihinin en kuvvetli hükümdarı olnrak tanılan Suppiluliuma (E. M. 1395-1355) gerek Hatayı ve Suriyeyi tekrar eti hakimiyeti altına alması itibarile ve gerek Eti devletini zamanının en kudretli imparatorluğu haline çıkarması itibarile cihan tarıhinde ender yetişen fatihlerden biridir. Büyük kıral Suppiluliuma Anadoluda sükûneti temin ettikten sonra hayatının sonuna kadar kendisini işgal eden Suriye fütuhatına başladı [3].

Suppiluliuma'nın Suriyeye gelmesi sıralarında Suriye, Mezopotamya ve Mısırın vaziyetine kısa bir nazar atfedelim:

Mısır firavunlarının daha evvelki asırlarda Mitannilerle ittifak ettiklerini ve bu ittifak vaziyetinden istifade ederek Şimalî Suriyenin filî kontrolünü kazanmamış ve Halep te dahil olmak üzere hegemonyalarını temin ettiklerini görmüştük. Halbuki

---

[1] G. Contenau, "La Civilisation des Hittites et des Mitanniens„ 1934 Paris. s. 135.

[2] Albrecht Götze "Hethiter, Churriter und Assyrer„ 1936· Oslo, S. 56

[3] Albrecht Götze " Das Hithiter, Reih, 1929. Leipzig. s. 25.

Oront vadisindeki kuvetli şehirler Mısırın da itilâfile Mitanniler tarafından işgal edilmiş bulunuyordu. Fakat Amurru ve reisleri ileLübnan'ın ve Suriye sahil boyunun ufak prenslikleri hâlâ Mısırın müttefiki veya vasalı vaziyetinde bulunuyorlardı. Cenupta, Babilonyadaki Kassit kralları her nekadar Mısır, Eti ve Mitanni kralları gibi zamanın diplomatik muhaberatında aynen "büyük kral„ unvanını kullanmakta idiseler de siyasî ihtiraslar beslemiyorlardı [1].

Mısıra gelince: M. M. XVI ncü asırda Mısır devletinin ihtiyar hükümdarı (M.E. 1411 - 1375) Amenofis III ve halefi Ehnaton(veya Amenofis IV) devrinde zayıflamasından sonra [2] vaziyet Suriye devletlerinin ittihadını sarsmış ve Mitanni'leri mısır yardımından mahrum bırakmıştı. İşte ozamanlar Eti hükümdarı bulunan Šuppiluliuma bu buhranlı devirden istifade etmeği düşünerek cenuba, Suriyeye sarkma yollarını aramıştı [3].

Šuppiluliuma evvelâ payitahtı olan Ḫattušaš şehrinin sun'î müdafaa yerlerini kuvvetlendirdi [4].

Šuppiluliuma ozaman kendisine komşu bulunan hükûmetlerle evvelden siyasî müzakeratı da ihmal etmemişti. Ezcümle ittifak yapmış olduğu kırallıklar meyanında şimalde Kizzuwadna'yı, cenupta: Arzawa'yı, şarkta: bugünkü Ermenistanda ise Azzi-Ḫaiyašša'yı zikredebiliriz.

İlk teşebbüs: Etilerin Suriyeye ilk inme teşebbüsleri Halep ile Oront arasındaki Nuhasse mıntakasına olmuştur,

---

[1] John Garstang, "Hittite History Revealed by the Spade, Encyclopedia of Modern Knowledge,, London, Cilt III, s. 1555,

[2] Von der Osten, "Hittite History and Archaelogy, the Alishar Hüyük,, Part I. 1929, s. 4.

[3] Garstang. "Encyclooedia of Modern Knowledge„ London 1937. Cilt III. s. 1556,

[4] Kurt Biltel, Die Ruinen von Boğazköy, 1937, Berlin und Leipzig. S. 9.

Bu tamamile muvaffakıyetli olmadı [1].

Šuppiluliuma'nın Şimalî Suriye işlerile meşgul olmağa başladığı anda Mitanni dahilî mücadeleye sahne olmakta idi. Mitanni kralı Sutarna'nın ölümü üzerine oğulları arasında taht mücadelesi devam ediyordu. Bu mücadelelerde kıralın büyük oğlu Arta Sumara öldürüldü ve memlekete kardeşi Tusratta hakim oldu. Fakat bunun karşısına bir ikinci rakip, Artatama çıkmıştı. Artatama kurnaz davrandı. Šuppiluliuma'ya müracaat etti. Šuppiluliuma bunu fırsat bildı ve Artatama'yı himaye etti. Artatama Eti kıralından aldığı yardımlarla Tusratta ile mücadeleye girişti. Fakak Tusratta'ya mağlûp oldu [2]. İşte bu sıralarda eti ordusu Şimalî Suriye topraklarına kadar gelmişti. Šuppiluliuma bu ilk seferinde Tusratta'ya doğrudan doğruya hücum etmedi. Fakat Mitanni devleti Fırat şarkındaki araziyi Etilere bırakmıştı (M. E. 1380).

Büyük sefer: Šuppiluliuma asıl seferi için harekete geçerek Fırat nehrini bugünkü Malatya civarında olan bir yerden geçti [3]. Kendisine muarız olan ve hâlâ Tusratta'nın hakimiyetini tanıyan Tsuwa arazisini tahrip etti; hazırlıklarını bitirdikten sonra kemali itina ile şarka doğru Dicle nehrinin şimal kısmındaki Alse arazisine girdi. Burada Katmar kalesini tahrip

---

[1] Šuppiluliuma'nın bu seferini mufassalen buruda yazacak değilîz. Karilerimiz bunu Strazburg Üniversitesi profesörlerinden Eugène Cavaignac'ın bu muvzua dair neşretmiş olduğu iki eserinde okuyabilirler, Bunlardan biri :

"Les Annales de Subbiluliuma,, 1931, Strazbourg. S. 27, dir.

Diğeri ise :

"Subbiluliuma et son temps ,, 1932. Strasbourg. S. 108 dir.

Bu ikinci eser 6 fasıldan ibarettir. Bilhassa ikinci fasıl (15-35 s.) Suriyeye olan ilk seferler, beşinci fasıl (s, 67-86) ise Suppiluliuma'nın ikinci defa olarak Suriyede zuhuru mevzuumuzu alâkadar etmektedir.

[2] Nurettin Ardıç, "Antakya ve İskenderon etrafındaki Türk davasının tarihî esasları,, 1937, İstanbul, S. 13.

[3] John Carstang, "Hittite History Revealed by the Spade. Encyclopedia of Modern Knowledge,, London, 1937, Cilt III. S. 1556.

etti [1]. Bundan sonra ovalara doğru cenup boyunca inerek Suta kalesini aldı. (Bugünkü Batman suyunda) Ve en nihayet bizzat Mitanni ülkesi payitahtı olan Wassukkanni'ye girdi. Bu şehrin yukarı Haburda olduğunu Albrecht Götze tahmin etmektedir [2].

Mitanni kıralı Tusratta'nın harptan kaçtığı söylenirse de bu hususta kat'î malûmata sahip değiliz ve keza Etilerin Wassukanni'ye girmelerinden önce şehrin boşaltılıp boşaltılmadığı da meçhulümüzdür [3].

Suppiluliuma bundan sonra yürüyüşünü garbe tevcih ederek Fırat nehrini "Kargamıs" şehrinin cenubundan geçti ve Halpa (Halep) şehrine yürüdü.

Halpa'yı zaptetti. Artık yolu açılmıştı. Henüz düşman elinde bulunan Kargamıs tecerrüt etmiş vaziyette idi.

Suppiluliuma vakit kaybetmeksizin kendisine mukavemet göstermek için birleşen mahallî prenslere galebe ederek Oront vadisi boyuna ilerledi.

Oront nehri kenarındaki şehirler ya sukut etti ve yahut kapılarını açtılar. Böylelikle Suppiluliuma Şimalî Suriyenin büyük hakimi oldu.

Suppiluliuma'nın bu seferi muazzam bir harp harekâtıdır. Bu sefer neticesinde Mısırın Mitanni'lerle olan münasebeti inkitaa uğramış ve mısır nüfuzunun de artık Yukarı Suriyedeki vaziyetini sarsmıştır.

Maamafih Şimalî Suriyedeki mahallî prensler ve hatta kuvvetli Amurru hâkimleri bir taraftan Suppiluliuma ile ittifak

---

[3] Bu kale bu günkü Erzen'in yanındadır,

[2] Albrecht Götze. "Das Hethiter-Reich,, 1929, Leipzig, S. 28.

[3] John Garstang "Hittite History Revealed by the Spade, Encyclopedia of Modern Knowledge., 1937. London, Cilt III. s. 1556.

için müzakerata hazırlanırlarken, diğer taraftan Mısır hükümdarına olan daimî sadakatlerini ona yazmış olduğu mektuplarla bildirmekte idiler. Fakat eti akınları Cenubî Palestin hudutlarına kadar büyük tesirler yapmıştı. Fakat eti akınları bütün Suriye boyunca cenuba iniyordu.

Suriyedeki mısır mümessillerinin firavuna olan nevmidane mektupları gelen bu tehlikeyi ihtar etmişlersede o zaman mısir tahtındaki genç firavun Ehnaton (Amenophis IV) kendi ideallerile meşgul olduğu için bunlara aldırmadı.

Šuppiluliuma'nın Suriye devleti ve prenslerile yapmış olduğu muahedeler ittifak veya tabiiyet esasına istinat etmekte idi. Muahede ahkâmı ise büyük kıral Šuppiluliuma tarafından tayin ediliyordu.

Mitanni'ye gelince: kral T u s r a t t a 'nın ölümünden sonra Mitannide kargaşalık tekrar başlamıştı. Eskiden tahtı almağa yeltenen fakat muvaffak olamıyan Artatama bu sefer tekrar sahneye atıldı. Asurlularla ittifak yaptı. T u š r a t t a ' nın hakikî varisi genç oğlu Mattiwaza ise Mitanni ülkesinden kaçmağa mecbur kaldı. Birçok maceralardan sonra Anadoluya geldi. Šuppiluliuma'ya iltica etti.

Šuppiluliuma'dan bu hususta yardım istedi. Šuppiluliuma söz verdi ve kızını Mattiwaza'ya vererek onu kendisine damad yaptı. Mattiwaza, Šuppiluliuma'nın büyük oğlu B i y a š š i l i ile beraber eti ordusunun başında olduğu halde sefere çıktı. Šuppiluliuma Matiwazayı Mitanni kralı; oğlu B i y a š š i l i ' y i de kargamış kralı tayin etti [1].

Bu hususta elimizde bir muahade vardır. Muahede ozamanın diplomasi lisanı olan akatça ile yazılmıştır. Muahede de bu tafsilâtile tesbit edilmektedir [2].

---

[1] N. Ardıç, Antakya — İskenderon etrafındaki Türk Davasının Tarihî Esasları, 1937, İstanbul, S. 13=14.

[2] Ernst F. Weidner, Boghazköi - Studien, 8. Heft, Politische Dokumente aus Kleinasien, Leipzig. 1923, s. 1=75.

Suppiluliuma diğer oğlu Telipinu'yu da Halep kralı olarak Şimalî Suriyeye yerleştirdi.

Bu suretle Mitanni devleti Etilerle ittifak ederek Etilerin vassalı olmuştur.

Hulâsa : Suppiluliuma devri Şimalî Suriyede eti hakimiyetinin kökleştiğini gösterir. Bu devir eti tarihi için olduğu kadar Hatay tarihi için de büyük ehemmiyeti haizdir.

5 — Mursili II devrindeki Şimalî Suriye vaziyeti

Suppiluliuma'nın ölümünden sonra tahta geçen oğlu Arnuwanda II ölüm derecesinde hasta idi.. Bu sebepten daha Suppiluliuma'nın hayatının son günlerine doğru devletinin gerek dahilinden ve gerek haricinden başlayan emniyetsizliğin önüne geçemedi. Esasen Suppiluliuma uzun müddet Suriyede kalmış olduğu için hudutlarda asayiş biraz bozulmuş, hatta Suppiluliumanın ölümünden sonra bunlar isyan mahiyetini bile almıştı. Arnuwanda II son derece hasta olduğu için bu menfi harekâta mâni olamadan öldü. Ve yerine yine Suppiluliuma'nın oğlu Mursili II geçti. Bunun saltanatı takriben (M.E. 11353—1325) arasındadır [1].

Mursili II nin bidayet seneleri, bilhassa 10 yıllık saltanat devresi Anadolu asayişini temin ile geçti [2].

Suriye bu zamanda Kargamış kralı olan kardeşi Lugal-Sin-Ah'ın elinde bulunuyordu ki Mursili II Suriyenin elde bulundurulma işini ona verebilirdi. Mısır ise bu devirde Suriye için düşman olmaktan uzaktı. Asur devleti ise Mitanni devletini ortakaldırmak işi ile meşguldü.

Eti kralı Murşili II nin bize bırakmış olduğu annal'lar

---

[1] Albrecht Götze, Das Hethiter-Reich, 1929, Leipzig. s. 31.

[2] Bu kralın annalları tercüme edilmiştir, bak. A. Götze, Die Annalen des Mursilis, Mitteilungen Vorderasiatisch-Aegyptischen Gerellschaft, Leipzig, 1933.

sayesinde bu kralın her seneki vukuatını biliyoruz.

Şimalî Suriyeyi alâkadar eden vukuat bu kralın 9 ncu senesinde cereyan etmektedir.

Filhakika Mursili II 9 ncu saltanatı senesinde Suriyeden müthiş haberler almıştı. Nuhassi ile Kinza her halde Mısırdan bir yardım temin ederek baş kaldırdılar [1].

Kendisi epeydenberi gitmemiş elduğu Kummani mabedinde ayine iştirak etmek lüzumunu hissetmiştir [2]. Ve sonra Kargamışta krallık yapan kardeşi Lugal-Sin-Ah da ölmüştü- Mursili II şimal hudutlarındaki vaziyeti düzeltmek üzere generallerinden Nuwanzayı'yı, Şimalî Suriye işlerini tashih için Kal'ı de cenuba yolladı [3]. Kendisi ise veraset işini halliçin Kargamıs'a geldi.

Mursili II, ölmüş olan Kargamıs kralı Lugal-Sin-Ah'ın yerine onun oğlu Rimisarma'yı Kargamıs kralı yaptı.

Mursili II Şimalî Suriye işlerile çok fazla meşgul olamadı Çünkü Eti devletinin garbinde başgösteren Ahhaiyawa tehlikesi buna oldukça kuvvetli bir amildir. Ancak Mursili II devrinde Şimalî Suriyeyi, Mursili II nin yeğenleri olan Kargamış krallarının idare ettiklerini görüyoruz

İşte görüyoruz ki M.E. XIV ncü asırdaki Eti İmparatorlu- Şimalî Suriyenin hususî bir mevkii vardır. Bu mıntaka doğrudan doğruya Eti krallarının oğulları, kardeşleri veya yeğenleri olan prenslerin hakimiyet ve idaresine tevdi olunuyordu. Çünkü İmparatorluk ancak Şimalî Suriye üzerinden medenî ve büyük komşularile, Mısır ve Asur ile temasta bulunuyordu. Şimalî Suriyede hükümran olan eti prensleri, bu komşuların siyasî rekabetlerine karşı İmparatorluğu muhafaza vazifesini üzerine almışlardı [4].

---

[1] Eugène Cavaignac ' Le Problème Hittite, 1936, Paris 44—45.

[2] Delaporte, Les Hittites, 1936, Paris, s. 116 - 118,

[3] Albrecht Götze, Das Hethiter Reich, 1929, Leipzig, s. 34.

[4] Nureddin Ardıç, "Antakye - İskenderon Erafında ki Türk Davasının Tarihî Esasları" 1937, İstanbul, s. 16.

6 — Muwatalli, Kades muharebesi ve suriye mukadderatı

Mursili II nin oğlu ve halefi olan Muwatalli, zamanında Şimalî Suriye ve Suriye mukadderatı Mısır ile olan harpten sonra taayyün etmiştir. Saltanatı takriben (M,E. 1325=1305) arasında geçen Muwatalli cenuptan gelen mısır tevessüüne karşı mâni olmağı birinci pılânda gelen bir iş olarak telâkki etmiştir.

Mısırlılar Suppiluliuma'nın ölümünden sonra Eti İmparatorluğu dahilinde zuhur eden muvakkat bir tereddüt devrinden istifade ederek Suriye işlerine müdahaleye başlamışlardı, Nitekim Firavun Seti I (1320 — 1312) Şimalî Suriyeye gelmiştir [1]. Seti I den sonra Mısır tahtına geçen Ramses II zamanında ise Suriye meselesi için Mısır ile Etilerin harbetmeleri zarurî bir vaziyet halini almıştır.

Eti kralı Muwatalli askerlikte olduğu kadar siyasette de müdebbir olduğundan Anadolu kıyılarından Eti memleketine sokulan kafilelerle anlaşarak onları ücretli asker sıfatile ordusuna aldığı gibi Suriyedeki prenslerle de anlaşmıştı, Nitekim kendisi sureti Boğazköy arşivinde görülen Halpa kralı Rimisarma ile muahede aktetti [2]. Keza kendisi sair beyliklerle anlaştı. Bunlar meyanında Kizwatna kralı Sunassura'yı zikredebiliriz [3].

Muwatalli'nin bu kadar muhtelif unsurdan mürekkep olan ordusu, hem efradının cesareti hem de adedi itibarile Ramses I. nin ordusuna üstündü.

Etilerle Mısırlılar arasında olan Kades muharebesinin tarihi

---

[1] Erman - Ranke, Aegypten und Eegyptisches Leben im Altertum, 1923, Tübingen, s. 49—50 .

[2] Ernst F. weidner, Politische Dokumente aus Kleinasien, Leipzig 1923, s. 80—88.

[3] Ayni eser, s. 89—111 .

M.E. 1308 olarak tahmin edilir, Albrecht Götze son eserinde böyle yazıyor [1].

Diğer bazı müverrihler bunu 1244 olarak tahmin ederler [2].

Gerek Mısırlılar ve gerek Etiler evvelce söylendiği gibi en uzakta bulunan devletlerle siyasî ittifaklar yapmak için çabalamışlar; müthiş bir askerî kudret göstermişlerdir. Eti kaynakları bu seferi Amurru'ya yapılan bir askeri hareket olarak kaydetmektedirler [3].

Harp safahatı: Ramses II şimale doğru yürüyerek Nehrülkelp istikametince Yukarı Oront vadisini geçerek Humus gölünün biraz cenubunda bugün Telnebimemd denilen mahaldeki Kades şehri üzerine yürüdü. Hazırlığını daha evvel ikmal etmiş olan Eti kralı Muwattalli mısır ordusunu bu şehirde bekliyordu. Fakat Ramses II, Kades şehrine 10 kilometre mesafede bulunan Şalituma kasabasına gelinceye kadar Muwatalli'nin burada olduğundan haberdar olmamıştı.

Kades önlerinde vukubulan kanlı muherebe bidayette Etiler lehine inkişaf ediyordu. Fakat mısır ordusuna arkadan gelen mnavin kuvvet vaziyeti değiştirdi. Mısır kaynakları Kadeş muharebesinde kendilerini galip addetmektedirler. Ve bu zaferin de sırf firavunun dirayeti sayesinde elde edildiği zehabındadırlar. Yalnız mısır harp rivayetlerinin nekadar çok süslenerek, öğünülerek anlatılmış oldukları da hatırdan çıkarılmamalıdır. Vakıâ, Ramses II kendisini esir olmak tehlikesinden kurtarmışsa da, ordusunun mühim bir kısmının mahvolduğu, Mısırlıların cenuba doğru çok uzaklara çekilmek mecburiyetinde kaldıkları hakikati de şüphe götürmez [4].

Diğer taraftan eti membalarına göre Muwattalli çekilmekte olan Mısırlıları ta Aba (Şam) şehrine kadar kovalamış, Amurru

---

[1] A. Götze, "Hethiter, Churriter und Assyrer,, Oslo, 1936, S 57.

[2] G. Contenau, "La Civilization des Hittites et des Mitannens,, 1934, Paris. s.145.

[3] Albrecht Götze, "Das Hethiter-Reich,, 1929, Leipzig. Ş. 36,

[4] A. Götze, "Das Hethiter-Reich, 1929, Leipzig, Ş. 36

kat'î olarak kendi elinde kalmış. Cenup hududu Suppiluliumanın çağında olduğu gibi genişlemiş, hiyanet eden Amurru prensi Pentesina indirilerek yerine Sapili geçirilmiştir [1].

Kades muharebesinin neticesi: Kadim tarihin en büyük harplerinden biri olan Kades muharebesinin neticesi şudur: Ramses II muharebenin son safhasında galip geldi. Fakat Kades şehrini alamadı. Mısıra döndü. Şimalî Suriye yine Etilerin elinde kalmıştı. Yalnız Palestin ile Kades'in cenubundaki Suriye parçasi mısır nüfuzu altına düşmüştü. Fakat ertesi sene bu kısımdaki prensler, — ihtimalki Eti İmparatorunun teşviki üzerine — Mısir aleyhine silâha sarıldılar. Firavun Ramses II, bu isyanları bastırmak için 16 sene uğraşmağa mecbur oldu.

7 — Hattusili III devrinde Suriye vaziyeti Mısırla olan muahede

Bu kral devrinde Etilerin civar komşuları Etiler için bir tehlike teşkil etmeğe başlamışlardı. Önasya hegemonyalığına namzet olarak sahneye çıkan bu yeni kuvvet Asurlulardı.

Ötedenberi Kassitlerin ve Mitanni'lerin nüfuzu altında bulunan Asurlular Salmanasar I (1290—1260) devrinden itibaren tarihte rol oynamağa başlamışlar ve "Diyarıbekir„ i zabt ettikten sonra Fıratı da geçerek muvakkaten Kargamıs'ı da Etilerden almışlardı.

Asurluların zuhuru Hattusili III e Suriye ve Palestin hegemonyalığını unutturdu. Bu vaziyet karşısında eti siyasetinin zamanın vak'alarına göre siyasî bloklar tesis ettiğini görüyoruz.

Asurlulara karşı Etiler için tabiî müttefik Kassit'ler idi. Eti kralı Hattusili III, Kassit kralı Kadasman II ye anlaşma

---

121 A. Götze "Das Hetitter-Reisch„ 1929. Leipzig. S. 36.

yolunda bir tebliğ yaptı. Diğer taraftan bütün kuvvetile Asurlularla çarpışabilmek için evvelâ Mısır ile anlaşmağa karar verdi Ve tarihte meşhur muahede olarak tanıdığımız muahedeyi Mısır Firavunu Ramses II ile imzaladı. Bu muahedenin hem mısır hiyerogliflerile yazılmış bir metni, hem de o zamanın diplomasi lisanı olan akadca ile yazılmış diğer bir teksti vardır.

Akadca olan bu metin Boğazköy arşivinde bulunmuştur. G. Weidner bunu tercüme ve neşretmiştir [1]. Muahedenin mısır hiyerogliflerinden olan tercümesini İngiliz ejiptoloğlarından Gardiner ile yine ingiliz alimlerinden Landgon Amerikada mısır arkeologisi mecmuasında basmıştır [2].

Bu muahedenin her iki metnini mukayese ederek kitabına derceden alimler meyanında:

G. Contenau [3] ve L. Delaporte'ı zikredebiliriz [4].

Bu muahedeyi biz burada en ince noktasına kadar tetkik edecek değiliz. Esasen bu mevzuumuzun haricindedir. Ancak biz bu muahede neticesini bir iki kelime ile hulâsa edecek olursak Hattusili III ün müdebbirane siyasetile, Suriyenin, Suppiluliuma devrindeki gibi tamamile eti nüfuzu altında kalmış olduğunu anlarız.

8 — Tuthaliya IV ve Suriyedeki Amurru beyi ile olan anlaşma

Hattusili III ün oğlu ve halefi olan Tuthaliya IV ün zamanını, bize bırakmış olduğu annalları vasıtasile biliyoruz [5].

---

[1] Frnst F, Weidner, "Politische Dokumente aus Kleinasien., fI ci kısım, 1923. Leipzig. S, 113-123.

[2] Landgon ve "Gardiner, The Treaty I Alliance between Hattushili king of the Hittites, and the Pharaoh Pamesses II of Egypt. Journal of Egyptian Archaology „ Cilt VI. 1920. S. 179. u s.

[3] G. Contenau "La Civilization des Hittites et des Mitanniens„ 1934 Paris. S. 148-152.

[4] L. Delaporte, "Les Hittites„ Paris. 1936. S. 142-148.

[5] Eugène Coveignac, "Le Propleme Hittites„ 1236. Paris. S. 85-91.

D.T.C.F.

Bu kralın saltanatı takriben (M. E. 1260 — 1230) arasındadır [1].

Tuthaliya IV ün zamanı, asur rekabetine karşı ittihaz edilen askerî ve siyasî tedbirlerle geçtiği gibi Anadolu dahilinde de birkaç yere sefer yapmakla temayüz eder. Tuthaliya IV ün şarkta gitgide büyümekte olan Asurlulara her cihetten mâni olmak maksadını takip ettiği, kendisinin bir vasalı olan Amurru beyi ile yapmış olduğu muahedesinden anlıyoruz. Filhakika Tuthaliya IV kendi vasalı olan Amurru kralı İstarmuwa ile bir muahede yapmış ve bu muahede mucibince Amurru'nun Asurlularla ticarî münasebete girişmesini menetmiş aynı zamanda asur tüccarlarının da amurru arazisinden geçmelerine müsaade etmemesini ayrıca İstarmuwa'ya şart koşmuştur [2].

Tuthaliya IV de babalarından tevarüs ettiğini koruyabilmişti. Bu devirde Etiler Suriyede Mısırlılara ufacık bir yer dahi vermemişlerdir. Nitekim bu muahededen de anlaşıldığı veçhile diğer eti arazisile mısır arazisi arasında en mühim bir devlet olan Amurru tıpkı eskisi gibi Etilere tâbi bir devlet olarak kalıyordu. Bir harp vukuunda, meselâ Etilerin, Asurlular, Babilonyalılar veya Mısırlılarla müstakbel harpleri esnasında Etilere yardımı da tekeffül etmekte idi.

Etilerle Mısırlılar arasındaki dostluğun daha devam ettiğini anlıyoruz. Nitekim Mısır Firavunu Merneptah'ın saltanatının ikinci senesinde bir kıtlık sebebile sıkıntıye düşen eti ülkesine zahire göndererek yardımda bulunduğunu görmekteyiz [3].

Tuthaliya IV devrinde "Denizci kavimler„ diye tarihte şöhret kazanan ekvamın Boğazlar yolile Anadoluya gelmeleri başlamıştır. Bilâhere görüleceği gibi bu denizci kavimler eti tarihine nihayet verdiler.

---

[2] Albrecht Götze, "Das HethiersReich, 929. Leidzig, S. 45.

[2] L, Delaporte "Les Hittites„ 1936. Paris: s. 161,

[3] Albrecht Götze "Das Hethiter-Reil„ 929. Leipzig. s, 40.

Eti Devletinin inkırazı

Tuthaliya IV ten sonra halefi ve oğlu Arnuwanda II devrinde tehlike daha ziyade arttı (takriben M. E- 1230—1215).

Arnuwanda II den sonra Tuthaliya V in de hükûmet sürdüğü anlaşılıyor. Fakat birden bire eti tarihi vsikaları duruyor. M. E. 1200 yıllarında ve bundan az bir müddet sonra denizci kavimlerin istilâsı vukubuldu [2]. Bu istilâ dalgası Eti hükûmetine nihayet verdi. Eğe tarihinde olan bu istilâ Eğe tarihinde tekerrür eden istilâların en mühimlerinden biridir [1].

2

M. E. 1200 — 331 ARASINDA HATAY

(Büyük Eti Devletinin inkırazından iskendere kadar)

Bu devirde Hatay daha ziyade yabancı siyasî hakimiyeti altında kalmıştır. Filhakika büyük Eti devleti münkarız olduktan sonra gerek Toroslarda ve gerekse Cenubu Şarkî Anadoluda ve Şimalî Suriyede mahallî eti prenslikleri devri istisna edilirse diğer zamanlar asur ve pers nüfuzu altında geçmiştir. Biz bu devre üzerinde daha evvel tetkik etmiş olduğumuz devir kadar (yani M. E. 2000—1200 yılı arası kadar) tafsilâta girişmiyeceğiz. Daha ziyade Şimalî Suriyedeki eti prensliklerini tebarüz ettirdikten sonra asur krallarının muhtelif

---

[2] Bu istilâyı tetkik için Dr. Ârif Müfit Mansel'in II nci Türk Tarih Kongresine vermiş oldugu tezi gözden geçirmek lâzımdır (Arif Müfit, Eğe tarihinde Atalar Meselesi, 1937, İstanbul).

[1] Eğe- tarihinde muhaceretleri gözden geçirmek için İstanbul Üniversitesi Eskizaman tarihi döçenti Doktor Ârif Müfit Mansel' in Üniversite edebiyat fakültesi tarih seminer mecmuasında neşretmiş olduğu şu makale çok enteresandır :

Dr. Arif Müfit Mansel, Eğe tarihinde. Büyük Muhaceretler, Tarih Seminer Dergisi I 1337, İstanbul, S. 51—99)

Mezkûr etütte en eski zamanlardan itibaren Egeye olan muhaceretler, bütün tafsilatile en ilmî bir şekilde tetkik edilmiştir. Bilhassa Doktor Müfidin vermiş olduğu bibliyografya kıymeti itibarile ayrıca üzerinde durulacak bir noktadır.

seferler dolayısile Cenubu Şarkî Anadoluya ve Şimalî Suriyeye gelişlerile "Pers„ lerin idaresi altındaki devreyi muhtasaran anlatmağa çalışacağız.

Şimdi (M E. 1200—331) arasında olan bu kısmın tarihinin tetkikini şu plâna göre yapalım :

A — Büyük Eti İmparatorluğu münkarız olduktan sonra Şimalî Suriyede Eti prenslikleri.

B — Asurluların bu eti prensliklerile olan münasehet ve mücadeleleri.

C — Persler devrinde Şimalî Suriye.

A: Büyük Eti İmparatorluğu inkıraz bulduktan sonra Şimalî Suriye ve eti prenslikleri:

Boğazköy Eti İmparatorluğu sukut ettikten sonra Cenubu Şarkî Anadolu ile Şimalî Suriyede M. E. VII nci asra kadar mevcudiyetlerini yer yer idame eden eti prenslikleri hükûmeti devresine eski kurun dil ve tarih alimleri muhtelif isimler vermektedirler. Asur metinlerinde Hatti diye görmüş olduğumuz bu prensliklerin heyeti mecmuası fransız alimi G. Contenau tarafından " Les Syro-Hittites „ diye tesmiye edilmektedir [1]. Yine aynı âlim geçen sene fransız ejiptoloğlarından Jean Capart ile müştereken neşretmiş oldukları bir eserde bunları yine "Les Syro-Hittites „ veya " Les Hittites de Haute-Syrie „ diye yad etmektedir [2].

Fransız hithitoloğ ve arkeoloğ'larından Delaporte ise bunlara Les "Néo-Hittites — Yeni Etiler„ adını vermektedir [3].

Strasburg Üniversitesi profesörlerinden Eugène Cavaignac ise bu devri "Les temps des Hittites Hiéroglyphiques „ diye tesmiye etmektedir [4].

---

[1] G. Contenau, "La Civilisation des Hittites et des Mitanniens, 1934 Paris. s. 221.

[2] G. Contenau ve Jean Capart "Histoire de L'Orient Ancien „ 1936, Paris s. 265 — 266.

[3] Louis Delaporte "Les Hittites„ 1986. Paris. s. 315,

[4] Eugène Cavaignc, "Le Probleme Hitite„ 1936. Paris. s, 129—153.

Mezkûr alimin " hieroglif Etileri„ diye ad vermesine bu devir eti prensliklerinin bize bırakmış olduğu eserlerinin eti hieroglifleri ile yazılmış olduğudur.

Biz ise bunlara " Yeni Etiler „ diye kitabımızda yer vereceğiz.

Yeni Etiler devri takriben M.E. 1200 den 700 senesine kadar devam etmektedir. Yeni Etiler hakkında bize pek mühim malûmatı temin eder. Bunlarla pek sıkı münasebette bulunmuş olan asur krallarının bırakmış olduğu annal'lardır. Bu kaynakların yanında arkeolojik araştırmalarla elde edilen bilgiler Yeni Etiler hakkındaki malûmatımızı tamamlar.

İşte Asur kaynaklarının verdiği malûmat ile arkeolojik araştırmalar vasıtasile elde edilen bilgiler terkip edilirse o devirleri yani M. E, 1200 — 700 arasında "Ereğli„ den [1] Fırata, Malatyadan Hamaya kadar uzanan sahanın tarihi şöyle hulâsa edilebilir [2]:

a — Hilakku krallığı; (krallığın merkezi ihtimal Eti metinlerinde Tuwannuwa olarak görülen klâsik Tyana idi) bu krallık Boğazköy İmparatorluğunun sukutundan, Kargamış kırallığının yükselişine kadar hâkim bir rol oynamıştır.

b — Kummuh ve Gurgum memleketi, (Ceyhan ve Fırat arasındaki sahada idiler).

c — Milid kırallığı (Malatya havalisinde).

d — Sarn'al krallığı (cenuba doğru Zencirlide).

e — Kargamıs krallığı (bugünkü Cerablus'ta).

f – Hattinu krallığı (Antakya havalisinde).

g — Hamat krallığı (daha cenupta Hama'da),

Bu devir Etileri hieroğlif yazısını kullanmışlardır. Daha evvel görmüş olduğumuz Boğazköy Eti İmparatorluğu ise çivi yazısını kullanıyordu [3].

---

[1] Konya Ereğlisi kastedilmektedir.

[2] Antakya -İskenderon etrafındaki Türk davasının tarihî esasları. 1937, İstanbul, S. ;. 19.

[3] Etiler çivi yezısını Sumerlerin Ur III sülâlesinden almışlardır.

Sümer açık heca, kapalı heca ve ideogramları eti lisanına göre tanzim edilmiş, fakat bazan aynen sümerce, aynen akadca kelimeler etice olan edatı intihaiyelerden evvel vazedilmişlerdir. Etilerin çivi yazısı olarak kullandıkları şekillerin listesini görmek için bak:

(Louis Delaporte "Syllabere Hittite Cunéiforme,. 1929, Paris, ve Edgar H, Sturtevant - George Bechtel " A. Hittite Chrostomathy, 1935 Philadelphia, s, 25—41. Keza P. Anton Deimel, Lautvverte der Keilschriftzeichen in Sumerischen, akkadischen und hethitischen texten, Sumerisches Letzyon„. Roma I ci kısım, 2 ci tabı, 1930).

Eti İmparatorluğunun inkırazından sonra ve yer yer hükûmet kuran bu prenslikler devrinde kullanılan eti hieroğlif-yazısı henüz kat'î olarak halledilmiş değildir. Bu hususta şu alimler çalışmaktadır: B. Hrozny' [1], Gell [2], Meriggi [3] ve İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Helmieth Theonor Bossert.

Şimdiye kadar bu âlimlerin ortaya koymuş oldukları neticelere göre eti hieroğliflerinin sade ideogramlarda olduğu gibi, hece şekillerinden de ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Hieroğlif yazısı ile âbide bırakan Yeni Etilerin tekmil âbidelerini Liverpol Üniversitesi profesörlerinden John Garstang "The Hittite Empire = Eti İmparatorluğu„ adlı eserinde diğer eti asarı gibi toplayarak tam bir bibliyografya ile neşretmiştir [4].

Yeni Eti hükûmetlerinden bizim alâkadar olacağımız Kargamıs, Zencirli ve bilhassa Antakya civarındaki Hattina krallığıdır [5].

Bunların tarihine ummî bakış:

Bu krallıklar M.E. IX ve VIII nci asırlarda siyasî inkişaflarının en yüksek anını yaşamışlar ve o devirde büyük bir devlet olan Asur devletile birçok münasebetlerde bulunmuşlardır.

B — Asurluların bu eti prensliklerile olan münasebet ve mücadeleleri

Bu prenslerin Asurlularla münasebet ve mücadelelerine dair asur membalarında malûmata rastladığımızı işaret etmiştik. Bu eti hükûmetlerile münasebette bulunan asur kralları şunlardır:

Asurnazirpal I (M.E. 883-859), Salmanasar III (M.E. 859-825), Adad-Nirâri III (M.E. 810-782), Tiglatpalasar III (M. E. 745-727) ve Sargon II (M.E. 721-705).

---

[1] Prag Üniversitesinde profesördür.

[2] Amerikalıdır. Genç bir âlimdir; aynı zamanda döçenttir.

[3] Bir italyandır.

[4] John Garstang "The Hittite Empire„ 1929, London, S·189—328, Mezkûr eserde mevzuumuzla alâkası olan Kargamıs, Zencirli hafriyatları mufassalan tetkik edilmektedir. Biz burada bu noktayı derinleştirmiyeceğiz.

[5] Eugene Cavainac "Le Probleme Hittite„ 1936. Paris, S, 138—139.

Bu asur krallarının ayrı ayrı seferlerini bütün tafsilatile yazmaktan sarfınazar ediyoruz. Ancak son olarak M. E. 717 yılında Asurluların Kargamıs'ı zapt etmelerinden sonra bu konfederasyonun siyasî kudretinin inkıraz bulduğunu kaydetmekle iktifa edeceğiz [1].

Şimalî Suriyeye olan Pers istilâsını görmeden evvel bizim Antakyamızın civarında kurulan yeni eti prensliklerinden Hattina krallığına bir atfınazar etmeyi faideli buluyoruz [2].

Hattina Krallığı

Bu krallığa ait malûmatı "Nurettin Ardıç„ ın eserinden almağı münasip gördüğümüz için bu kısmı onun zikretmiş olduğumuz eserinden iktibas ediyoruz (S. 24-25):

" M. E. IX-VIII nci asırlarda Şimalî Suriyede bulunan yeni eti devletlerinden birisi olan Hattina kırallığı şüphesiz bizim için hususî bir alâka ile tetkik etmeğe değer. Çünkü Hattina krallığının hatırası, aradan aşağı yukarı 3000 yıl gibi bir zaman geçmiş olmasına rağmen, bugün yeniden canlanıyor; ve hatta 3000 yıllık bir fasıladan sonra bugün yeniden hayat ve mevcudiyet kazanıyor.

Hattina krallığı, buğünkü tamamile Antakya - İskenderon mıntakasında hükümran olmuştu; ve merkezi Kunulua şehri idi ki, bu isim Ahdi atikte de Kalneh şeklinde geçmektedir.

Oriental İnstitüte of University of Chigago tarafından "C. Prost„ un riyasetinde olarak gönderilen ilmî bir heyeti seferiye 1932-1933 senelerinde Antakya ile Halep arasında bulunan Reyhaniye civarındaki Çatal höyük'te hafriyat ve tetkiklerde bulunmuş ve Kunulua şehrinin harabelerini meydana çıkarmıştır.

---

[1] Nurettin Ardıç, " Antakya-İskenderon etrafındaki Türk davasının tarihî esasları „ 1937, İstanbul, s. 21.

[2] Şimalî Suriye ve Cenubuşarkî Anadoluda görülen mühim beylikleri ve kültürlerini yakından tetkik etmek istiyenlere şu eserler tavsiye olunur:

(Eugène Cavaignac, " Le Probleme Hittite „ 1936. Paris. s. 1929—170; Louis Delaporte, "Les Hittites„ 1936 Paris. s. 315—344; G. Contenau " La Civilisation des Hittites et des Mitanniens., 1934, Paris. s. 221—255; John Garstang "The Hittite Empire„ 1929. London. s. 189—328.

İşte bu arkeolojik keşfin temin ettiği yeniliklerle, asur kaynaklarının verdiği müteferrik malûmat M. E. VIII - IX ncu asırda Hattina kırallığının hayatını aydınlatmakta ve bazı vüzuhsuzluklara rağmen onu yeniden takip etmek imkânını vermektedir.

Asur kaynaklarında, bilhassa hükümdarların annal'ları büyük bir yer tuttuğundan ve bu annal'lar ise doğrudan doğruya ve münhasıren ait olduğu hükümdarın istilâ, zafer ve galibiyetinden bahsettiğinden verdikleri malûmat yalnız bir cephelidir. Ve bu malûmatı kritik etmeden kullanmak bazan bizi yanlış istidlâllere sevkedebilir. Meselâ: Asurnazirpal I annallarında Milid krallığını ve Kumuh'u tahtı itaate aldıktan ve M.E. 844 te "Kargamıs'ı zapt ettikten sonra Hattina kırallığına da hücum ettiğinden bahsetmektedir.

Bunun halefi Salmanasar III te " Assur „ a haraçgüzar olan yeni eti kralları arasında Hattina kralı Halparuda'yı da [1] saymaktadır.

Hattina kırallığının Şimalî Suriyedeki diğer eti hükûmetleri gibi M.E. VIII nci asırda tarih sahnesinden - Asur tesiratile - çekildikleri anlaşılıyor. „

C — Pers devrinde Şimalî Suriye

Klâsik iran tarihlerinde Kiyaniyan diye tesmiye edilen Ahemenit'ler devri, eski kurun iran tarihinde parlak devir olarak temayüz eder. Daha evvel gelmiş olan Met hanedanı idaresi altında İran tevessü etmiş, hatta bu hanedane mensup kral Kiyaksar devrinde Ninova M.E. 612 tarihinde sukut ettirilerek Asur devletine nihayet verilmişse de Kiyaksar'ın halefleri kendisi gibi metîn bir karakter sahibi olmadıklarından İran bir tereddi devresi geçirmeğe başlamıştı.

Kiyaksar devrinde iran orduları Anadoluya girmişler: hatta Lidya'lılarla ilk defa olarak her iki tarafın rızasile sulhan nihayete erdirilen bir harp dahi yapmışlardı.

---

[1] Halparuda'ın eti hiyeroğlifleri ile yazılı bir kitabesi İstanbul Arkeoloji Müzesinin Eski şark eserleri kısmında bulunmaktadır.

Met'lerin Mezopotamya üzerinden Anadoluya girdikleri esnada Şimalî Suriyeden de geçmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Kyros zamanı : Ahemenit'ler devrine gelince : Bu hanedanın en kuvvetli krallarından Kiros (Keyhusrev) [1] M.E. 555 yılında Med hanedanının son kralı olan Astiyages [2] ile harp ederek onu bertaraf ettikten sonra dahilde de sükûnu tesis etmiş ve Lidyaya sefer açmıştır (M. E. 546). Ordularının da Şimalî Suriyeden geçmiş oldukları anlaşılmaktadır. Esasen Kiros Mezopotamyadan sonra Suriyeyi de işgal etmiş ve o zamanın en kuvvetli donanmalarından birine malik olan Fenike donanmasına da sahip olmuştu [3].

Kiros M.E. 529 te İskitlere karşı yapmış olduğu bir seferde öldükten sonra yerine oğlu Kambizes geçti [4].

Kambizes devri:

Kambizes bu geniş ülkeye M. E. 525 senesinde Mısırı da ilâve etti [5] ve Şimalî Suriyeyi de ülkesinin diğer yerleri gibi pers nüfuzu altında bulundurdu.

Daruis devri:

Kambizes'in ölümünden sonra (M. E. 322) İran tahtında zuhur eden dahilî anarşiyi bertaraf ederek kral olan Daruis I [6] Ahemenit'lerin en büyük krallarındandır.

Daruis I de fütuhat sahasının Yunanistana kadar eriştiği

---

[1] Bu kralın adı pers çivi yazılarında Kurus tarzında; yunan membalarında ise ΚΥΡΟΣ şeklinde görülmektedir. Klâsik iran membaları bunu Keyhusrev olarak yazarlar, Bizde ise bazı tarihler bunu Kurus olarak kaydederler.

[2] Kelimenin yine Yunanca tarzı kullanılmıştır.

[3] Bu donanma ile Persler Kıbrıs adasını ellerine geçirmişlerdir.

[4] Bu kralın adı pers çivi yazıları membalarında Kambuziya olarak görülür. Klâsik iran membaları Keykâvus diye kaydederler.

[5] Kambizes'in babası Kyros'un Babil seferi, Babili zabtı M.E. 539 ve Filistine olan seferi, Yahudileri esarete alışı yine meşhur icraatı meyanındadır. Şimalî Suriyenin de bu sefer esnasında takriben M. E, 538 de İranlıların eline geçtiği anlaşılıyor.

[6] Klâsik metinlerde Dara olarak gördüğümüz bu kralın adı çivi yazrlarında Daraios, Daraıauos veya Daraiavvahus şeklinde geçmektedir.

yerler meyanında Şimalî Suriyeyi en mühim bir arazi parçası olarak telâkki etmiştir.

Daruis I den sonra :

Daruis I den sonra gelen Pers kralları da [1] Şimalî Suriyenin ehemmiyetini takdir etmişlerdir. Ancak bu krallardan Daruis III devrinde Şimalî Suriyede, İskenderon yakınında Payas civarında İssos'da olan büyük meydan muharebesinden sonra Makedonyalı Büyük İskender Şimalî Suriyeyi istilâ etmiştir (M.E. 331).

Ait olduğu fasılda İskenderin gelişi, harp ve Şimali Suriyeyi eline geçirişi tafsilatile gözden geçirilecektir.

Bu suretle preistorik devirden itibaren başlayarak Hatayın ilk tarihî devrini, Etiler, Hurlar, Mısırlılar, Asurlular, ve nihayet Persler zamanındaki vakayiini tedkik etmiş oluyoruz.

---

[1] (Bruno Meisssner, die Keilschrlft, 1922. Berlin ve Leipzig, s. 10).

[2] Daruis I den sonra gelen Ahemenit kralları şunlardır :

(M. E. 484 — 465)	Xerxes I
(M. E. 464 — 424)	Artaxerxes I
(M. E. 423 — 404)	Dareios II
(M. E. 403 — 259)	Artaxerxes II
(M. E. 358 — 338)	Artaxerxes III
(M. E. 337 — 330)	Dareios III

ÜÇUNCÜ FASIL

ÜÇÜNCÜ DEVİR

İSKENDER İSTİLÂSINDAN SONRA HATAY

Asya tarihi için olduğu kadar cihan tarihi için dahi siyasî ve içtimaî bakımdan önemli tebeddüllere mebde olması itibarile Makedonyalı İskenderin şark seferleri pek büyük bir ehemmiyeti haizdir.

Ön Asyada Milâddan önce dördüncü asırda ortaya çıkan yeni siyasî teşekküllerin meydana gelmesi İskenderin bu istilâlsile alâkadar olduğu gibi şark dinlerile temasa gelen Helen Kultünün gösterdiği tahavvüller de gene bu istilânın neticelerindendir (1).

İskender (M. E. 335) tarihinde Makedonyanın şimalindeki (Trak) isyanını ve Tep şehrindeki kıyamı bastırdıktan sonra Asya seferine 30.000 piyade ve 5000 süvari kuvvetile başladı (2).

334 ilkbaharında Anadolu sahilindeki Abidos şehrine geçti. Bu devirde Anadolu vilâyetleri satraplıklar halinde İrandaki Ahamaniş şehinşahlığına tâbi bulunuyordu. İran tahtında bu tarihte gayri meşru şekilde oturmuş olan (Dârâ KodamanIII) bulunuyordu (3).

Daryüs diye de tesmiye edilen İran şehinşahı İskenderin kuvvetlerini karşılamak için (Gönan) civarındaki Zeleia'da askerini topladı. Bu kuvvet başlarında pers hizmetine girmiş olan Yunanlı «Memon» bulunmakta idi (4).

Pers ordusu Graniküs nehrinin sarp kıyılarında Makedonyalı İskenderin ordusile karşılaştı. Bu muharebe İskenderin galebesile neticelendi (5).

Graniküs muharebesi diye yad edilen bu savaşı müteakıp İskendere bütün Anadolunun kapıları açılmış bulunuyordu. İskender bundan sonra bütün Garbî Anadoluyu işgale başladı. Bu esnada kendisine mukavemet eden Milet ve Halikarnas şehirlerini de ele geçiren büyük fatih bu suretle Likya, Karya, Pamfilya ve Pisidya mıntakalarına hâkim olmuş bulunuyordu.

---

(1) Şemsettin Gün Altay: «İskender ve halefleri» 934 - 35 senesi ders notları.
(2) J. G. Droysen: Histoire de L'Hellénisme. Paris 1884 S. 264. C. II.
(3) Şemsettin Gün Altay: İskender ve halefleri. S. 43.
(4) Arif Müfid: «Büyük İskender» 936 - 37 ders notları: S. 45.
(5) Droysen. Histoire de L'Hellénisme. S: 277. Cild II.

Bu sıralarda İran şehinşahı İskenderi bizzat karşılamak için ordusunu tanzim ve tensikle uğraşıyordu. Bazı müverrihlerin mubalağalı rakamlarına rağmen miktarı ancak yüz bin kişiyi bulan bu İran ordusu İskenderi karşılamak için Babilden hareket etmişti. (333 sonbahar). Dârâ kuvvetleri Amanos dağları gerisindeki geniş Sohoi ovasında İskenderi beklemeğe başladı. Fakat o sene İskender gelmediğinden Dârâ Amanoslardan Kilikyaya girdi. İskender ise sahili takiben «İsüs» üzerinden İskenderun civarındaki Mriandras kasabasına geldi. Dârâ İskenderin cenuba inişini haber alınca derhal arkasından cenup istikametinde ilerlemeğe başladı. İsüs mevkiinde karşılaşan iki ordunun mücadelesi pek kanlı oldu. Muharebe gene İskenderin parlak bir zafer kazanmasile neticelendi. Dârâ Kodaman, ailesini, çocuklarını ve kıymetli hazinelerini bırakarak firar etti. (M. E. 333).

Bu muharebeden sonra İskender Hatayı işgal etti. Anadolu. Irak ve Suriye yollarının düğüm noktası olan Hatay mıntakasında tarihin her devresinde bir çok muharebeler vuku bulmuştur. Bugünkü Yumurtalık körfezi kenarındaki Ayas mevkiinde İsüs harbinden maada bilhassa iki mühim muharebe daha vukua gelmiştir. Bunlardan birisi Roma İmparatoru Sepmtim Sevre ile rakibi Pescennius Niger (M. E. 194) ve gene Milâdın 622 nci yılında Sasani İmparatoru Hüsrev Perviz ile Bizans İmparatoru Herakliyos arasında vukua gelen muharebedir (1).

İsüs muharebesini müteakip İskender Dârâyı fazla takip etmedi. Buradan cenuba doğru yoluna devam ederek bütün Suriye ve Palestini işgal etti. Bu uzun yürüyüş esnasında hiç bir mukavemete maruz kalmadan Mısıra kadar uzandı (2).

İskender bu seferi esnasında Akdeniz sahillerinde bugünkü İskenderun şehrinin temellerini de atmıştı (3).

İskender Mısıra kadar uzanıp oradan Libya çölüne kadar gidip oradaki kâhini ziyaret ettikten sonra şimale müteveccihen hareketle Mezopotamyaya geldi. Buradan İran üzerine yürümek istiyordu. (M. E. 331).

Bu arada Dârâ Kodaman toplamış olduğu yeni kuvvetlerle İsüs mağlûbiyetinin intikamını almak ve İskenderi memleketinden tardetmek için Mezapotamyaya gelmişti. Ninuva civarında garb müverrihleri tarafından Arbelâ denilen Erbilde iki ordu tekrar karşılaştı. 331 se-

(1) Şemsettin Gün Altay: İskender ve halefleri. S. 44.
(2) J. G. Droysen: His. de. Hellé. Clid-II. S. 286.
(3) Şemsettin: Ayni eser.S. 57.

nesi birinciteşrin ayında vukua gelen bu muharebeye müverrihler Gaugomela muharebesi adını verirler. Ön Asyanın mukadderatı üzerinde kat'î rol oynıyacak olan bu harbi de İskender kazandı (1).

Dârâ Kodaman güçlükle firar ederek hayatını kazanabildi. İskender için artık büyük fütuhatına mâni olacak bir engel kalmamıştı. Genc fatihin ihtiraslarını tatmin için önünde geniş bir fütuhat sahası vardı. İskender evvelâ büyük Pers krallığının merkezi olan Babil üzerine yürüdü. Müteaddit istilâlara uğrıya uğrıya mukavemet kabiliyetleri tükenmiş olan Babilliler yeni efendilerini sevinçle karşıladılar. Genc fatih, şehre debdebeli bir alayla girdi. İskender, ileride yapacağı büyük fütuhat esnasında arkadan vurulmamak için, evvelâ zaptettiği mıntakaların halkını kendine bağlamak siyasetini takip ediyordu. Bu maksadla Babil ahalisine gayet iyi muamele etmiş ve onlara herşeyde, dinî ayinlerinde tam bir serbesti vermişti. (2) Burada büyük Babil mabedi Marduku tamir ve yeniden ihya etti (3). Babil şehrinin satraplığına eski satrap Mazaios'u tayin ederek şarka doğru yürüyüşüne devam etti.

İskender evvelâ «Elâm» ın merkezi olan «Sus» şehrini zaptetti. Sonra sırasile Persepolis, Pasargad ve sonra 335 senesinde şimalî İrana hareket ederek «Akbatan» şehrini işgal etti (1).

İskender şimale Partiya «Parier» ülkesine vâsıl olduğu zaman Hektompolis mevkiinde rakibi Dârânın cesedini elde etti. Zira İran şehinşahı Baktiryan Satrabı Peros tarafından katledilmişti (2).

Bu andan itibaren İskender büyük İran şehinşahlığının meşru varisi olmuştu (3).

İskender (M. E. 330 - 327) seneleri arasında bütün Maveraünnehir, Baktiryan, Horasan ve Partiyayı işgal ettikten sonra cenuba dönerek ve İndüs boylarını takiben Hindistana kadar uzandı (4).

(M. E. 326) senesinde İskender artık, Pencaba dahil olmuş bulunuyordu. İskender Hind fütuhatını ordu kumandanlarının muhalefeti dolayısile ikmal edemeden dönmeğe mecbur oldu. Ordusunu karadan ve denizden Mezopotamyaya nakletti ve kendisi de (M. E. 324) sene-

---

(1) Droysen: Cild II. S. 298.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne et moderne. S. 26.
(3) Droysen: Cild. II. S. 300.
(1) Droysen: Cild. II. S: 310.
(2) Arif Müfid: Büyük İskender. S. 59.
(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 30.
(4) M. Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 65.

sinde «Sus» a geldi. Buradan da (M. E. 323) ilkbaharında hareketle ayni sene içinde Babile vâsıl oldu (5).

Fakat bu haris kumandanın fütuhat arzuları henüz tamamile bitmemişti. Şimdi de Arabistan seferi için hazırlıklarda bulunuyordu. Fakat İskendere bu sefere çıkmak nasip olmadı. Zira; henüz pek genc bir yaşta (31) bir zevk, sefahet gecesinin sabahında İskender, başı altındaki hançeri ağzından ve burnundan gelen kızıl kanlarla ıslanmış bir halde gözlerini hayata kapadı. (6) (M. E. 323. 12 haziran).

İskenderin ölümile bu muazazm imparatorluğun birden dağıldığını görüyoruz.

***

İskenderin ölümünden sonraki vaziyet, Diyadoklar (Diadoc) devri:

İskenderin ölümile beraber bırakmış olduğu bu geniş ülkede siyasî ihtiras fırtınalarının başlamış olduğunu görürüz. Pek genç yaşında ve hiçbir varis bırakmadan ve istikbal için bir vasiyet yapmadan ölen İskenderin bu geniş imparatorluğuna hâkim olmak sevdasile büyük generaller arasında dehşetli bir mücadele başladı (2).

İskenderin büyük fütuhatında kendisile beraber bulunan generallerden her biri kendisini boş kalan tahta namzet görüyordu. Herkes ayrı sebeplerle kendisinin bu hakkını meşru addediyordu.

İskenderin ölümünden sonra ilkönce, ortada mevcut olan vahdeti temin ettirmek kaygusu hâkim olmuştu. Bu sebepten Babil sarayında içtima eden jeneraller İskenderin zevcesi «Roxane» nın çocuğunu dünyaya getirinciye kadar memleketi İskenderin üvey kardeşi, aptal ve meczup «Filippos Arhidios» un idare etmesini muvafık buldular ve bu adamı, yeni doğacak ve İskender ismini alacak çocuğa naibi saltanat tayin ettiler (3).

Saltanat naibinin yanına toplanan generaller, mühim askerî ve mülkî memuriyetleri ellerinde tutuyorlardı. Askerî ve mülkî idare bu suretle birbirinden ayrılmış oluyordu. Bu taksimde generallerden

---

(5) Droysen: Cild. II. S. 321.

(6) M. Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 62.

(1) İskenderin ölümünden sonra evvelâ Asyada bir takım krallıklar teşekkül etmiştir. Bunlar İskenderin kumandanları idiler. Fakat hegemonyalık için aralarında daima mücadele eksik olmuyordu. İşte bu devre tarihlerde «Diadoc» ler devri denilir. Droysen. Cild II. S. 327.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 32.

(3) Pierre Roussel: La Grec et l'orient. S. 377.

Perdikkas Asyada ve Antipatr Avrupada başkumandan olmuşlardı (4).

Mülkî işlerin tedviri de «Krater» e bırakılmıştı (5).

Fakat Krater Babilde bulunmadığı için umuru devleti Perdiccas eline almıştı (1).

Perdikkas, memleketi 43 satraplığa ayırdı (2). Bunlar arasında mühim kumandanlardan mühim satraplıkları elde edenler şunlardır:

1 — Mısır satraplığı: Lagosun oğlu Ptoleme.

2 — Büyük Frikya satraplığı: Antigon (3).

3 — Trakyada: Lizimahos (4).

4 — Makedonyada: Antipatras

Bunlardan başka, İskenderin büyük kumandanlarından olup, büyük savaşlarda süvari kıt'aları kumandanı bulunan Antiohosun oğlu Selefkos gene eski vazifesinde ipka edilmişti (4).

Bu esnada Perdikas İskenderin annesi Olympiasla evlenmek suretile krallığını ilân etmek istedi (5).

Fakat buna karşı diğer generaller bir ittifak vücude getirdiler. Mısırda zengin bir hazineye malik olmuş olan Ptolemenin önayak olduğu bu ittifaka Antipater, Lizamak, Antigon ve Krater de dahil oldular (6). Buna karşı Perdikas ta Kapadokya satrabı olan Eumen ile ile ittifak etmişti (7).

Perdikas; İskenderin cesedini İskenderiyeye götürmesi üzerine ordusile Mısır üzerine hareket etti (1). Fakat Nil boylarında ordusun-

---

(4) Arif Müfid: Büyük İskender. S. 66.

(5) M. Şemsettinde bu nokta başka türlü izah edilmektedir.

(1) Şemsettin Günr Altay, Perdikasın Arrihidas'ı şeriki saltanat olarak Perdikkas'ın seçildiğini kaydediyor. İskender ve halefleri. S: 59.

(2) Arif Müfid: Büyük İskender. S. 67.

(3) Büyük Firikya Satraplığı Pamphylie, Lycie'den terekküp etmekte idi. Bunlar da bugünkü Antalya ve İçel ile bunun şimalindeki sahalardan ibarettir. Charle Texier: Asie Mineur: C. II. S. 114.

(4) Bay Şemsettin, Lisimak'a isabet eden sahanın Karadeniz sahilindeki saha olduğunu kaydediyor (S. 59). Halbuki Arif Müfid (S. 66) P. Roussel, (P. 377) bunun Trakyada hâkim olduğunu kaydediyorlar.

P. Roussel: P. La. Gr. L'orient: 378.

(5) Bay Arif Müfidin notlarında İskenderin annesi Olimpiya olarak gösterilen bu kadın (S. 67) P. Roussel'de İskenderin kız kardeşi Cleopatre olarak (S. 384) gösteriliyor. İkincisinin daha doğru olması muhtemeldir.

(6) P. Roussel: S. 381.

(7) Ayni eser: S. 381.

(1) Arif Müfid: Büyük İskender. S. 69.

da çıkan bir isyanda ümerası tarafından katlolundu (2). Bu ümeranın başında süvari kuvvetleri kumandanı Selefkos bulunmakta idi (3). (321 mayıs veya haziran).

Perdikasın katli üzerine Eumén, Suriyeye yürümekte olan Antigon, Antipater ve Krater ordularını Anadoluda Kapadokyada mağlûp ederek durdurmağa muvaffak oldu. Hatta muharebede Krater maktul düştü. (M. E. 321) (4).

Perdikasa karşı birleşmiş olan müttefikler 321 senesinde şimalî Suriyede Ası (Orontes) nehri kenarında Tripadeusosta bir içtima aktederek devlet işlerini tanzim etmeğe karar verdiler (5). Bu toplantıda İskender (Roksanın oğlu), Antipater; Antigon, Ptoleme ve Arkidos bulunmuşlardı ve toplantı neticesinde Perdikasın vazifesini almış olan Antigon başkumandan olmuş, Selefkos Babil satraplığına tayin edilmişti (6)..

Müttefikler, Euméne karşı harbetmek vazifesini Antigon ve Antipaterin oğlu Kassandra vermişlerdi.

Bu sırada Antipater Makedonyaya geçmişti. Antipater biraz sonra 70 yaşında olduğu halde vefat etti. (7) (M. E. 319).

Antipaterin (M. E. 319) da ölümünden sonra yerine kendisine halef tayin ettiği Palyperhos geçmişti. Bunun ortaya atmış olduğu projeler vaziyeti karıştırmaktan başka bir işe yaramadı. Bu sırada İskenderin annesi «Olimpiyas», Arhidaios ve karısını yakalatıp idam ettirdi (1).

Fakat kendisinin hayatı da uzun olmadı. Zira Kassandr taraftarlarından bir çoklarını idam etmesi üzerine Kassandr Pydnada Olimpiyayı muhasara ve esir ederek idam ettirdi. Böylece kendisini Makedonyada hâkim ilân etti. (M. E. 316).

Bu sıralarda idi hi Antigon Anadoluda hâkim olan Euméni mağlûp ve esir etti. (M. E. 316). (2)

---

(2) P. Roussel. La. Grec et L'orient: 385.

(3) Ayni eser:

(4) Arif Müfid: Büyük İskender. S. 69.

(5) P. Roussel'de böyle bir kayde tesadüf edilmediği halde Arif Müfid bu hususta geniş izahat veriyor. Büyük İskender. S. 70.

(6) Arif Müfid: Büyük İskender. S. 70.

(7) Arif Müfid (Büyük İskender. S. 70): Antipater'in 80 yaşında vefat ettiğini bildiriyorsa da P. Roussel (La Grec et l'orient) S. 385. 70 yaşında olduğunu bildiriyor.

(1) Arif Müfid: Büyük İskender. S. 72. P. Roussel. S. 386.

(2) P. Roussel: La Grec l'orient: S. 386.

Bu galibiyetten sonra Antigon İskenderin tahtına tamamile hak kazanmış olduğu kanaatinde bulunuyordu. Bunun içindir ki diğer generallerden bazıları Antigona karşı bir koalisyon vücude getirdiler. Bu koalisyona Ptoleme; Selefkos, Ksandr ve Lizimak iştirak etmişlerdi (3). Bu suretle başlıyan mücadele (M. E. 315 - 310) tarihine kadar devam etti. Müttefikler; Antigona bir ültimatom göndererek işgal etmiş olduğu Babili Selefkosa terketmesini bildirdiler (4). Bu ültimatomda Suriyenin Ptoleme ve Frikyanın Lizimaka terkolunması ve kraliyet hazinesinin aralarında taksim edilmesini bildiriyorlardı. Fakat Antigon buna yanaşmadı. Bu sürüncemie vaziyeti (M. E. 310) tarihine kadar devam etti. (5)

Neticede Antigon elindeki memleketleri emniyet altına almak için müttefiklerle birleşmeğe razı olduğunu bildirdi. 315 senesinde generaller arasındaki içtimada beş kumandanın Ksandr niyabetinde kral olan genç İskenderin maiyetinde olduklarını kabul ettiklerini görmüştük (1).

Bu mükâlemede Antigon bütün Asyaya Ptoleme Mısıra, Lizimakın Trakyaya hâkim olacakları kararlaştırılmıştı (2). Fakat bu vaziyet fazla devam etmemişti. Zira Ksandrın İskenderi ve annesini katletmesi üzerine büyük bir mücadele başlamıştı (3). Bu müsalehada Selefkos hiç nazarı itibara alınmamıştı (4). Antigon Yunan sitelerile muhaberata girişerek onların istiklâl ve muhtariyetlerini ilân edeceklerini bildiriyordu. «P. Roussel» bu hususta Antigona ait bir mektup zikrediyor (5). Bu sıralarda Antigon Babilde Selefkosun Babilliler tarafından kral ilân edilmesine mâni olmağa çalışıyordu (6). Bunda muvaffak olamayınca garbe yürüyerek Yunanistanı Ksandros elinden almağı düşündü. Fakat Selefkos Babilde kendisini kral ilân etmişti (7). (M. E. 312).

Bu sırada Antigon ve oğul Demetr Yunanistana geçtiler. Orada

---

(3) Arif Müfid: Büyük İskender. 74. P. Roussel: S. 388.
(4) P. Roussel: La Grec et l'orient. S. 388.
(5) Ayni eser: S. 388.
(1) P. Roussel: La Grec et l'orient. S. 389.
(2) Ayni eser: S. 389. Arif Müfid: Büyük İskender. S. 75.
(3) Ayni eser: S. 389. (P. Roussel: S. 389).
(4) Droysen: Histoire de l'Hallenisme. Cild. II. S. 336.
(5) P. Roussel: S. 389.
(6) Arif Müfid, Büyük İskender: S. 75.
(7) Droysen: Cild: II. S. 346.

pek parlak bir surette karşılandılar (8). Antigon ordusu tarafından kral ilân olunmuştu (9). Bu sırada Babilde krallığını ilân etmiş olan Selefkos şarka seferler yaparak İskenderin zaptetmiş olduğu bu yerleri kendi tabiiyeti ve nüfuzu altına almış bulunuyordu (10).

Antigon, Demetr Ksandros ile birleşmiş olan Palyperhos ile uğraşırken kendisi de Anadoludaki Lizimak üzerine yürüdü (11). (M. E. 302).

Bu sırada Selefkos (1) şarktan dönmüş bulunuyordu.)M. E. 304). Selefkos Lizimakla aralarında bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmıya Mısır Kralı Ptoleme dahi iştirak etmişti (M. E. 302) (2). Antigon bu sırada hükûmetine merkez olarak Oorontos (Ası) nehri kenarında yeni yaptırmış olduğu Antigonsiya şehrini seçmişti. (3) Antigon 302 tarihinde buradan hareketle Lizimak üzerine yürüdü. (M. E. 302 ilkbahar). Ayni sene zarfında Selefkos beraberinde Hindistandan getirdiği 420 muharebe fili ile Babilden hareket etti (4). 301 senesinde büyük Frikyada kâin İpsos mevkiinde vukua gelen muharebede Antigon ordusu Selefkosun muharebe filleri yüzünden kat'î bir mağlûbiyete uğradı. (M. E. 301 Yaz) (5). Bu muharebede Antigon dahi maktul düşmüştü (6). Nihayet Ön Asyada 27 senedenberi mücadele halinde bulunan İskenderin kumandanları arasında büyük imparatorluk dört kısma ayrılmış oldu.

I — Trakyadan Torosa kadar olan sahada Lizimak.

II — Şarkî Anadolu, Mezopotamya, şimalî Suriyede ve Hatayda Selefküs.

III — Makedonyada Ksandros.

IV — Mısır ve cenubî Suriyede Ptoleme.

---

(8) P. Roussel: S. 391.

(9) Ayni eser: S. 391.

(10) Droysen: Cild. II. S. 366.

(11) P. Roussel: S. 322.

(1) Yunancada Selevkos diye kaydolunan bu ismi bizim memleketimizde bilhassa fazla hâkim mevki tutmuş olan Fransız müverrihlerinden naklen Seleucos = Selefkos şeklinde telâffuz edilmektedir.

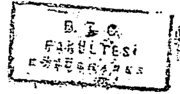
(2) J. Yanosky: Sirie an. S. 32.

(3) Bir çok müverrihler de Antigonun inşa ettirdiği bu şehir hakkında fazla malûmat mevcut değildir. Bilâhare Selefkosun yaptırdığı «Antiohos» şehri ile bunu karıştırmamak lâzımdır.

(4) P. Roussel: La Grec et l'orient. S. 392.

(5) Arif Müfid: Büyük İskender. S. 74.

(6) Droysen: Histoire de l'Hellenisme. Cild. II. S. 382.

Fakat haris generaller arasında vukua gelen bu taksim dahi uzun müddet devam edemedi (7).

İşte İpsos galibiyetini müteakip Selefkos Babilden hükûmeu merkezini alıp Antigonun Suriyede Ası nehri kenarında Antigonun tesis etmiş olduğu Antigonsiya şehri civarına getirdi. (8).

SELEFKOSLAR DEVRİNDE HATAY

(M. E. 301) tarihinde İpsos muzafferiyetini kazanmış olan Selefkos hükûmet merkezini Ası nehri kenarında yeniden tesis edip babası Antiohosa izafeten Antiohia tesmiye ettiği yeni merkeze nakletmişti.

Selefkos daha (M. E. 312) tarihinde Babili ele geçirdiği zaman istiklâlini ve (M. E. 306) da ise resmen krallığını ilân etmişti (2). Bu tarihten itibaren bu devlete Suriye krallığı veya müessisinin ismine izafeten «Seleucides» ler devleti namı verilmiştir. (3)

Selefkos devleti Suriye merkezine naklettiği zaman idaresindeki ülke İndüs boylarından Yukarı Torosa kadar temadi ettiği gibi bütün Suriye ve Mezopotamya, Ermenistan içerilerine kadar uzanan geniş sahayı kaplamakta idi. (4)

Selefkos devleti teşekkül ettiği zaman kendisile İskenderin imparatorluğu üzerinde kurulmuş olan üç devlet daha vardı. Bunlar da Trakya ve Makedonya Kassandros, Anadoluda Lizimakos (5) ve Mı-

---

(7) Ayni eser: Cild, II. S. 384.

(1) Selefkosun hükûmet merkezini Mezopotamyadan Suriyeye nakletmesi yeknazarda biraz garib görünür. Zira Antakya şehri Büyük İmparatorluğun merkezinden çok uzak bir yerde bulunmaktadır. Fakat Selefkosun hükûmet merkezini Babilden Akdeniz sahiline getirmesi hiç te manasız değildir. Zira, İskenderin ölümünden sonra geniş imparatorluğu üzerinde teşekkül eden krallıkların hepsinin gözleri bir noktaya teveccüh etmşiti. Bu da Yunanistan idi. Çünkü Yunanistanın güzelliği, serveti ve ihtişamı onları cezbediyordu.

Bu itibarladır ki Büyük Ahameniş İmparatorluğunu Yunanistana tercih edemiyen Selefkos, Yunanistana yakın olmak için Akdeniz sahilinde bir merkez yapmağı faydalı bulmuştu. Bundan başka Antakya Mezopotamyadan Suriyeye, Mısırdan Anadoluya ve Anadoludan İndüse ve Orta Asyaya kadar uzanan ticaret yolunun güzergâhında olması hasebile sevkulceyş bakımından büyük ehemmiyeti haizdi. Droysen: Cild. II. S. 436.

(2) P. Roussel: S. 438.

(3) Bu devlete Suriye Krallığı denmesinin sebebi hükûmet merkezinin Suriyede bulunmasından ileri geliyordu. M. Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 74.

(4) J. Yanosky: Syrie ancienne et S. 32.

(5) Ekser Fransız kitaplarının Lyzimah = Lizimak, tesmiye edilen bu adam Yunanca «Y» harfinin «H» okunması dolayısile Luzimahos diye okunması daha doğru olsa gerektir: Arif Müfid: S. 76.

sırda Ptoleme devletleri idi. Fakat bu haris kumandanlar hiç bir zaman uhdelerinde bulunan arazi ile iktifa etmeğe razı olmamışlar ve birbirlerinin arazilerine göz diktiklerinden daima mücadele içinde yaşamışlardır.

Ezcümle; İpsos muharebesini müteakıp maktul Antigonosun oğlu Demetr, Ksandr'ın ölümünü müteakip Makedonya tahtını elde etmeğe muvaffak olmuştu.

Selefkos; Anadolu şimali ve Trakyaya hâkim olan Lyzimaktan bu yerleri almak sevdasında bulunuyordu. Bunun için de eski rakibi Demetriosun dilber kızı ile izdivaç etmiş ve Lyzimaka karşı Demetriosla ittifak etmişti. (1)

Fakat, Makedonyada hâkim olan Epir kralı Pyrhos tarafından buradan tardedilen Demetr Anadoluya gitti. Lizimakın oğlu Agatokles onu Anadolu içerlerine kadar çekti. Ve Toros eteklerinde Demetr damadı Selefkos tarafından esir edildi (2) (M. E. 285). ve Apame şehrinde hapsedilerek burada (M. E. 287) tarihinde vefat etti. (3)

Fakat oğlu Antigon Gonatas babasının Makedonya tahtını elde ederek burada uzun zaman icrayi hükûmet etmeğe muvaffak olmuştur. Bu sıralarda Anadoluda hâkim olan Lyzimahosa karşı veraset meselesi dolayısile ümerası isyan etmişlerdi (4). Ümera Selefkosa müracaat edeerk ona Lyzimak üzerine yürümesini tavsiye ettiler (5). (M. E. 281). Lidyada Kurupedionda vukua gelen muharebede Lyzimak 80 yaşında olduğu halde maktul düştü (6).

Bu suretle Selefkos Trakya ve Anadoluya da hâkim olmuş bulunuyordu.

Selefkos 281 tarihinde Anadoludaki son rakibi olan Lyzimakı da ifna ettikten sonra artık İskenderin büyük kumandanlarından - Ptolemeos müstesna - kendisine rakip kimse kalmamıştı (1). Bu zaferi mü-

---

(1) Droysen: Histoire de l'Hellenisme. Cild II. S. 447.

(2) Arif Müfid: Büyük İskender. Ders notları. S. 79.

(3) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 73.

(4) Bu sefer için Bay Şemsettin notlarında başka türlü izahat vermektedir. (S. 73). Ona göre kendi karısına âşık olan oğlu Antiohosun bununla evlenmesinden sonra kederini izale için Trakya ve Makedonyaya yürümüştür. Bu isyandan kat'iyyen bahsetmemektedir.

(5) Droysen: Cild II. S. 456.

(6) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 32.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et mo. P. 33.

teakip Selefkosa fatihler fatihi manasına Nikator unvanı verildi (2).

Selefkos bundan sonra ordusu tarafından Makedonya kralı ilân edildi (3). Fakat Selefkosun bundan sonra ömrü uzun sürmedi. Yarım asra yakın çetin mücadelelerden sonra İskenderin geniş ülkesinin mühim bir kısmına tevarüs eden bu büyük ve enerjik şahsiyet Makedonyada, Mısır Kralı Ptolemeosun veliahdlıktan teb'it etmiş olduğu oğlu Ptoleme Keranaus tarafından katledildi (4). (M. E. 280).

(M. E. 301) tarihinde Antakyayı merkez haline getiren ve İskenderin İndüs boylarından, Bakteriyan ve Soğdiyan maverasından Makedonya sınırlarına kadar uzıyan geniş imparatorluğu üzerinde yeni bir devlet kuran Selefkos Nikatorun ölümünü müteakip yerine, hayatında iken İran satraplığına tayin etmiş olduğu oğlu «Antiohos I», ««oter» unvanile tahta çıkmıştı (280 - 262).

Daha veliahd iken babasının genc karısına âşık olacak kadar hafif iradeli olan (Antiohos I) tahta çıktığı zaman (M. E. 280) geniş imparatorluğu idare edecek kabiliyetten mahrum olduğunu göstermekte gecikmedi.

Antiohos Soter I in idaresinde bulunan geniş imparatorluktaki halk arasında hiçbir surette birlik ve vahdet mevcut değildi. Zira bu geniş ülkedeki ahalinin arasında dinî, millî, his ve an'ane bakımından hiçbir rabıta mevcut değildi. Onları bir idare altında bulunduran yegâne vasıta başta bulunan şahsiyetin otoritesi idi.

Bu otorite kuvvetli olduğu zaman tebea ona itaat ediyor ve memlekette sulh ve sükûn hâkim oluyordu. Fakat bu selefler kudretsiz olduğu zaman memleket müthiş bir anarşiye uğruyor ve isyanlar birbirini velyediyordu.

Yukarıda dahi izah edildiği veçhile çok iradesiz bir şahsiyet olan (Antiohos I Soter) iktidar mevkiine geldiği zaman tabiiyetinde bulunan müteaddid prenslerin isyanile karşılaştı.

İmparatorluktan ilk ayrılan parça Selânikte Selefkosun katlinden sonra katili Kerannus tarafından teşkil edilen Makedonya krallığı oldu (1).

Selefkosun ölümünden az bir zaman sonra Lajidler tahtında dahi tebeddülü saltanat olmuş ve Mısırda Ptelomeos Philadelphe hâkim ol-

(2) Ayni eser: P. 33.

(3) Arif Müfid: S. 77.

(4) Droysen: La Grec et l'orient: Cild II. S. 460.

(1) Ptoleme Lagos veliahdlikten tardettiği oğlu Pt. Kerannus Selefkosu katlettikten sonra orada Makedonya Krallığını kurmuştu. Şemsettin: S. 76.

muştur. İki devlet arasında kuruluşlarındanberi münazaalı bir halde kalmış olan Coel Syrie tesmiye olunan saha (2) Selefkos Nikator ile Ptoleme arasındaki şahsî dostluk münasebetile bir zaman için mücadeleye mâni olabilmişti (3). Fakat iki hükûmette yeni hükümdarların bulunması bu meseleyi derhal alevlendirmişti (4).

Bu vaziyetten istifade etmek istiyen Anadolu prensleri derhal Philadelphe ile ittifak ederek istiklâllerini elde etmek sevdasına kapıldılar (5).

Ptoleme ile Antiohos arasında Suriye için vukua gelen bu harbe tarihlerde birinci Suriye harbi denilmektedir.

(M. E. 274 - 276) tarihinde başlıyan mücadele birkaç safha arzetmiştir. İlk çarpışmalarda Antiohos Soter mevziî birkaç muvaffakıyet kazandise de 272 de kat'î mağlûbiyete uğrıyarak bütün Suriyeyi Lajitlere terke mecbur oldu (6).

Fakat Selefkosların zayiatı yalnız bundan ibaret kalmadı. Zira daha Selefkosun hayatında iken tam ve kat'î olarak Selefkoslara tâbi kılınamıyan şimalî Anadolu prenslikleri - ki bunlar İskender zamanında bile bu otoriteyi tanımamışlardı- de Philadelphein eline geçmiştir. Bunlar arasında Karya, Licie şehirleri bulunmakta idi.

Bundan başka birinci Suriye harbile Antiohos yalnız buraları kaybetmekle kalmamış, şimaldeki Pontos, Kapadokya prenslikleri de istiklâlini ilân ederek Selefkoslardan ayrılmışlardı (1).

Velhasıl Anadoluda bir prenslik yoktu ki Selefkosların bu âciz vaziyetlerinden istifade edip istiklâl ve muhtariyetlerini elde etmek için uğraşmak ve çalışmaktan geri kalmasın. Bu girift mücadeleler arasında isyan emareleri göstermiyen yalnız bir mıntaka mevcuddu ki o da

---

(1) Ptoleme Lagos veliahdlikten tardettiği oğlu Pto. Krannus Selefkosu katlettikten sonra orada Makedonya Krallığı kurmuştu. Şemsettin: S. 76.

(2) Coel - Syrie. Bugünkü Şam dahil olduğu halde Şamın şimalindeki sahaya ıtlak olunan isimdir.

(3) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 75.

(4) P. Roussel: La Grec et l'orient. S. 441.

(5) Ayni eser: S. 441.

(6) Ayni eser: S. 441.

(1) Tarihin muhtelif zamanlarında Pontos Krallığı diye yadedilerek ortaya atılan bu isimle izafe edilen saha: Amasya, Zile, Niksar havalisinden Karadeniz sahiline kadar olan arazi parçasıdır. Burada teşekkül eden ilk Punt hükûmetinin müessisi de Cios prensinin oğlu olan Mitridat adlı birisidir.

Kapadokya sahası ise Sivas, Karaman ve Kayseri taraflarını ihtiva etmektedir. (Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 77).

imparatorluğun geniş aksamını teşkil eden şarktaki saha idi. Fırat kenarlarından İndos boylarına kadar uzıyan bu sahada hiçbir isyan emaresi görülmüyordu. Gerçi bunun sebebi bazı müelliflerce o mıntaka halkının istiklâl sevgi ve kıymetini bilmediklerine atfediliyorsa da hakikatte bu hâdise başka sebeplerle izah olunabilir. Zira bu mıntaka halkile Antiohos Soter arasında bir bağlılık mevcuttu. Çünkü Selefkos daha hayatında iken oğlunu şark vilâyetlerine satrap olarak tayin etmişti. Uzun seneler, aralarında yaşamış olan Antiohusu, bu mıntaka halkı kendilerinden addettiklerinden ona karşı hiçbir buğuz ve adavet beslemiyorlardı. Bu itibarla Anadolu ve Kilikyada müteaddit isyanlar çıktığı halde şarkta hiçbir kımıldama hareketi mevcut değildi. Burada ilk kımıldamayı vücude getirenler Şimalî İranda Partiyada oturan Türk boylarından Partlar olacaktır. Bu vaziyet karşısında Antiohus Soter en iyi çarenin sulh olduğunu tahmin etmiş ve rakiplerile uyuşmağa başlamıştır.

Bu sıralarda Antiohus daha korkunç ve daha mühlik bir tehlike karşısında kalmıştı. Bu da Makedonya ve Yunanistanı mağlûp ettikten sonra Anadoluya geçen Galatlar idi (1). (278)

Bu istilâ (M. E. 1200) tarihlerinde Akdenizden gelen istilâlar gibi bütün Anadoluyu kaplamıştı. Galatlar Anadoluya kendi arzularile gelmemişlerdi. Onları Anadoluya davet eden Bythinya kralı Zipoétésin oğlu ve halefi kardeşinin kendi idaresine karşı isyanı üzerine Trakyada bulunan Galatları Anadoluya kendisine yardım için çağırmıştı. Galatlar Bitinya mıntakasından daha aşağı inerek Selefkosların arazisini dahi işgale başlamışlardı. Antiohus Soter kendi komşularını bertaraf edemediği bir zamanda vukua gelen bu istilâ karşısında tamamile kudretsiz kalmıştı. Fakat mahir ve sadık kumandanlarından Teodosyüs bu istilâyı durdurmağa muvaffak olabilmiştir. Antiohos kumandanı Teodosyüsü maiyetinde yirmi bin süvari ve on altı muharebe fili ile Galatlar üzerine sevketmiştir. Galatlar şimdiye kadar görmedikleri bu muharebe filleri karşısında şaşırdılar ve paniğe uğradılar. Zira muharebe fillerinden ürken Galat atları kendi safları üzerine saldırınca bu saflar arasında bir gerileme oldu. Bundan istifade eden Teodosyüs yirmi bin süvari kuvvetile birden Galatlar üzeri -

(1) Bazı müverrihler Galatlar ile Keltleri karıştırmaktadırlar. Galatlar Golvalılarla Makedonyalı Greklerin imtizacından husule gelen bir halitadan başka bir şey değildiler. Bundan dolayıdır ki yine bazı müellifler bunlara «Gollo - Grec» namını vermektedirler.

ne hücum ederek onları geri püskürtmeğe muvaffak oldu (2). Bu muvaffakiyetten sonradır ki Antiohos kurtarıcı manasına olan Soter adını almıştır (270). (1)

Bu galibiyetle beraber Galat tehlikesi bertaraf edilmiş bulunmuyordu. Zira Galatlar bu hezimetten sonra Ankara ve Kayseri civarına yerleşmişler ve buraya kendi isimlerine izafeten Galatya namını vermişlerdir (2). Buradan zaman zaman vukua gelen akışları yine Selefkos hanedanı için bir tehlike teşkil etmiştir. Galat istilâsı bertaraf edildiği bir sırada Anadoluda Selefkoslara karşı yeni bir hanedan türemişti. Bu hanedan tarihte mühim izler bırakan Bergama krallığıdır (3).

Bergama krallığını kuran Eumene, Philétariosun oğlu idi. Philétarios ise Tios adlı bir grekle (Pontos prenslerinden Atthal) Phaflagonialı bir prensesin evlâdı idi ki (4) Selefkos Nikatorun Lizimaka karşı seferi esnasında Selefkos tarafında bulunuyordu. Selefkos bunu Bergama valisi yapmıştı (5). Ölümünü müteakip yerine oğlu Eumen geçmişti. (M. E. 240 - 262)

İşte Antiohosun Galatlara karşı kazandığı zaferi müteakıp ilânı istiklâl eden Bergama kralı Eumen bu Philétariosun oğludur. Lizimakın ölümünü müteakıp bütün hazineleri Bergamaya taşındığından Bergama krallığı Anadolu prenslerinin içinde zenginliğile temayüz etmişti. (6).

Eumen istiklâlini ilân ettiği zaman Mısır Kralı Ptoleme Philadelphe ile ittifak etmişti. (7)

Antiohos Soter Eumeni tedip etmek ve memleketi tahtı idaresine almak için Anadoluya bir sefer yaptı. Fakat bu sefer onun ölümile neticelendi. (261 - 262) (1).

Antiohosun ölümile beraber Küçük Asya denilen Anadoludan Selefkos sulta ve hâkimiyeti hemen hemen tamamile denilebilecek bir

---

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 35.

(1) Bu galibiyeti müteakip Antiohos darbetmekte olduğu sikkeler üzerine galibiyetteki mühim âmil olan fillerin resmini koymuştu. (Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 78).

(2) Cha. le Texier: Asie Mineur: Cild II. S. 175.

(3) Şemsettin: S. 79.

(4) P. Roussel: S. 443.

(5) Ayni eser: 443.

(6) Dioder: Cild. III. XVI ıncı kitap. S. 221.

(7) P. Roussel: S. 443.

(1) Antiohos Soter I Sard'da bir Galatlı nefer tarafından katlolunmuştur. Şemsettin: S. 79.

şekilde nihayete ermiş bulunuyordu. Antiohosun ölümünü müteakıp Selefkos tahtına Antiohos II Theos geçti (261) (2).

Antiohus Theos II Bizansa hâkim olmak Bosforu elde etmek gibi boş meller peşinde koşan bu sefih adam dahilde Antakya sokaklarında halka kendisini allah diye ibadete sevkettirmek gibi meczubane hareketlerde bulunuyordu. (3)

(M. E. 270) tarihlerinde Coel - Syrieyi işgal eden Mısır hükümdarı Ptolemeos Philadelphe'e karşı harp için Pire ve Korent hâkimi Antiogon Gonatasla ittifak akdetti (4). Bu ittifaka karşı Filâdelf te Bergama kralı Eumen ile birleşmişti. Mücadelenin ilk safhalarında Antiohos Anadoluda bazı mevziî muvaffakiyetler kazanarak Milet şehrini işgal etti. ise de neticede Antiohus sulha razı olmuş ve yapılan musalâha ile burasını terke ve Suriyedeki toprakların Lâjidlere geç - mesine mâni olamamıştı (5). Tarihte bu harbe İkinci Suriye harbi namı verilir (M. E. 253) (6).

Yapılan musalâha mucibince Filâdelfin kızı Berenic ile izdivac edecek ve bundan doğacak çocuk ta Antakya tahtının varisi olacaktı (7).

Ptoleme bu suretle Selefkos tahtını Lâjidlere geçirmek emelini takip etmekte idi. Muahedenin diğer şartları arasında Karya, Lisya ve civarı Lâjidlere geçtiği gibi Suriyede iki memleket arasındaki hudut Sidon (Sayda) şehri olacaktı (1).

Bu muahedeyi müteakıp Antiohus II eski karısı Laodise ve çocuklarını (Efess) e göndermişti (2).

Antiohus çok sevdiği karısı Laodiseyi (M. E. 246) Mısır Kralı Ptoleme Filâdelfin ölümünü müteakıp menfasından Antakyaya getirtti (3). Laodise menfasından döndükten sonra intikam hissi beslediği kardeşi ve ayni zamanda kocası olan Antiohos II yi zehirliyerek katlettirdi (4). Bununla da kalmıyarak Antakya tahtını kendi ecdadına

---

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 36.
(3) Ayni eser: S. 36.
(4) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 80.
(5) P. Roussel: La Grec et l'orient. S. 444.
(6) Ayni eser: S. 444.
(7) Şemsettin: S. 80. P. Roussel. 444.
(1) P. Roussel: La Grec et l.orient. S. 444.
(2) Ayni eser: S. 444.
(3) Droysen: Histoire d'Hellénisme. Cild III. S. 364.
(4) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 81.

inhisar ettirmek için Mısırlı Kraliçe Bereniceyi ve veliahd olan oğlunu da öldürttü (5). Sonra da kendi oğlu Selefkosu (Selefkos Callinicos II) tahta çıkardı. (M. E. 264). Bu sırada Mısır tahtına Filâdelfin oğlu Ptöleme Everget III çıkmıştı. Berenice'in kardeşi olan Everget onun intikamını almak için ordularile Suriye üzerine atıldı ki tarihte bu harbe Laodise muharebesi ismi verilir (6).

Bu muharebere Selefkoslara çok pahalıya maloldu. Zira Everget Fıratın garbindeki Kilikya, Pamfilya, Çanakkale, Trakya ve sonra Fıratı geçerek Baktıryna kadar olan bütün sahayı kendi tabiiyeti altına alarak tekrar Mısıra girdi (7).

Bu sefer esnasında Mısır Kralı Ptoleme Everjet III Antakya şehrine dahi girmiş ve kardeşi Berenikesin intikamını almak için Laodiceyi dahi idam ettirmişti (1) (M. E. 241).

Bu istilâ esnasında Antakya hükümdarı Selefkos Kalinikos II hayatını kurtarabilmek için Mezopotamya şimalindeki dağlık mıntakalara firar etmiştir (2).

Fakat Selefkos buralarda boş durmamıştı. Memleketini Lâjidlerin elinden istirdad için müteaddid tşşebbüslerde bulunmağa çalışıyordu. Antakya şehrini elde eden Everjet burayı bir vilâyet haline kalbederek idaresini de Ksantios isminde birisine terketmişti (3). Keza Antiohos II nin Bereniseden tevellüd eden oğlu Antiohos Hieraxı da İçel prensliğine tayin etmişti. (4)

Bu mağlûbiyeti müteakıp Selefkos I in Baktiryandan Makedonyaya kadar uzayan imparatorluğundan ortada yalnız Antakya civarı kalmıştı. Bu suretle muazzam imparatorluk Selefkosun ölümünden yarım asır geçmeden Antakya havalisine inhisar eden bir prenslik haline gelmişti. Bu da yukarda söylediğimiz gibi bu geniş imparatorlukta hiçbir tesanüd olmadığı bu suretle kendiliğinden tebarüz etmektedir.

(5) Ermeni tarihçilerinden Euseli bu vak'anın Ephes'de olduğunu kaydediyorsa da (P. 345) J. Yanosky. Syrie anci. S. 37. Sard'da olduğunu kaydediyor. Keza Droysen dahi bu fikirde olduğunu kaydediyor. Cild III. S. 364. Not: I.

(6) P. Roussel: La Grec et l'orient. S. 444.

(7) P. Roussel: La Grec et l'orient. S. 445.

(1) Droysen: Cild IV. S. 367.

(2) Şemsettin: S. 81.

(3) Bu isim Bay Şemsettinin notlarında Xantios olduğu halde (S. 81) J. Yanosky bunun Xantippe (S. 38) olduğunu kaydediyor.

(4) Bu hususta diğer menbalarda bir kayda tesadüf olunamamıştır. Yalnız Bay Şemsettinde böyle bir kayıd görülmüştür. S. 81.

Zira her gelen fatihi efendi diye karşılıyan mıntaka ahalisi kendilerini hiçbir suretle herhangi bir hanedana merbut addetmiyorlardı.

Bu sebeptendir ki Selefkos imparatorluğu yarım asır içinde doğduğu yere kadar çekilmiş bulunuyordu.

Selekos Kalinikos III Evergetin kendi memleketini istilâsı üzerine Mezopotamyanın şimalindeki dağlık mıntakalara çekilmiş bulunuyordu. Burada memleketini Mısır istilâsından kurtarmak için teşebbüslerden geri kalmıyordu. Ezcümle Pont Kralı Mitridat II ile ittifak akdetmişti. İttifakı kuvvetlendirmek için kız kardeşi Stratoniseyi Kapadokya prensi Ariath'a vermişti (1). Fakat buna mukabil de Mitritadın Pontostaki hakimiyeti ve istiklâlini resmen tanıyordu. (2)

Selefkos Kalinikos badehu bu müttefiklerinden ve İzmir ve Manisa halkının yardımlarile tedarik ettiği kuvvetle denizden Suriye üzerine yürümüştü (3). Fakat talihsiz Selefkosun idaresindeki donanma yolda bir fırtınaya tutularak mahvolmuştu. Yeniden tedarik ettiği kuvvetlerle Evergetin Suriye valisi Ksantiyüs tarafından dağıtıldı (4).

Bu vaziyet karşısında Selefkos üvey kardeşi İçeli prensi Antiohos Hiyeraks ile memleketi ikiye taksim etmek suretile anlaştı. (5) Bu anlaşma ile Selefkos Toroslar ötesindeki Selefkos memleketinin idaresini Antiohosa terkediyordu. Bu sıralarda uzun mesailerden sonra Selefkos Everget ile on senelik bir muahede yapmağa muvaffak oldu (6). Bu muahede ile de Antakya tahtını tekrar elde etmiş oluyordu. (7)

Ptoleme Everget ile anlaştıktan sonra Antakyaya tekrar hâkim olan Selefkos Kalinikos II, Everget trafından İçel prensliğine tayin edilmiş olan üvey kardeşi Antiohos Hierax ile dahilî mücadelelere başladı (1). Uzun müddet devam eden bu mücadelede bazan Antiohos bazan da Selefkos galip gelmişlerdir. Nihayet iki kardeş (M. E. 237 tarihinde aralarında bir anlaşma yaparak memleketi ikiye taksim ettiler (2).

---

(1) Selefkos bu ittifak muahedesile Anadoludaki hükûmetlerin istiklâlini resmen tanımış oluyordu. P. Roussel: S. 445.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 36.

(3) Droysen: Histoire de l'Hellénisme. Cild II. S. 376.

(4) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 81.

(5) P. Roussel: La Grec et l'orient: S. 446.

(6) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 81.

(7) J. Yanosky: S. 37.

(1) Şemsettin: İskender ve halefleri: 83.

(2) P. Roussel: La Grèce et l'orient. S. 445.

Bu taksime göre Torosların şimali Antiohosta kalacak ve Suriye mıntakası da Selefkosa tâbi olacaktı (3).

Bu anlaşmayı müteakıp Selefkos şarkta tehlikeli bir hale gelen büyük Part isyanını tenkil için İrana bir sefer açtise de bu sırada Antakyada olan Demetriyosun karısı ve kendi kardeşi Stratonike'nin aleyhine bir isyan hazırlamış olduğunu duyunca tekrar Antakyaya dönmeğe mecbur oldu. (4)

Bu sırada Anadoluda Bergama kralı Attal ile uzun bir mücadeleye atılmış olan Antiohos Hierax neticede mağlûp olarak Bergamanın tam istiklâlini tanıdı (5). Antiohos sonra tekrar kardeşi Selefkosla mücadeleye başladı. Fakat mağlûp olduğundan Anadolu dağlık arazisine kaçtı. Bu arada Mısır Kralı Evergete müracaat ettise de Everget kendisini bir kaleye hapsetti. Fakat buradan kaçmağa muvaffak olan Antiohos yolda katlolundu (6).

Bu vaziyet Selefkos Kalinikosa İrandaki isyan hareketini bastırmak fırsatını veriyordu. Bunun için şarka bir sefer açtı. Fakat bu sefer kendisinin felâketile neticelendi.

Zira Patlar üzerine açtığı bu seferde Kalnikos Part kralı Mitridata mağlûp ve esir oldu (226) (1).

Mitridat Selefkosa esareti esnasında gayet iyi ve dürüst muamele etmiştir. Ve az bir müddet sonra bu esaretten kurtulmağa muvaffak olan Selefkos Kalinikos çok yaşamadan vefat etti (2).

Selefkosun yerine büyük oğlu Selefkos Korannos III geçti (3). Memleketteki anarşiyi kaldırmak ve Selefkosların eski sulta ve hakimiyetini tekrar tesis için samimiyet ve hüsnüniyetle çalışan Kalinikosun halefi Kerannos ne yazık ki arzularının tahakkukunu görmeğe vakit bulamadan vefat etti. Zira Anadoluya oradaki küçük prensleri tedip için yaptığı bir sefer esnasında askerlerine para vermediğinden ordu-

---

(3) Droysen: Cild III. S. 379.

(4) Bu kadın için P. Roussel Selefkos II nin kızı olduğunu söylüyorsa da diğer müverrihler müttefikan kardeşi olduğunu kaydediyorlar. Droysen: S. 552. Not: I.

(5) P. Roussel: S. 446.

(6) J. Yanosky: S. 45.

(1) J. Yanosky: S. 39.

(2) M. Şemsettin: Partler: 934 - 35 senesi ders notları. S. 3.

(3) Selefkosa verilen bu isim bünye itibarile cılız ve seriülhareke olmasından dolayı idi. Şemsettin: S. 85. P. Roussel bu adama «Pandre» isminin verildiğini de kaydediyor. (S. 451).

da çıkan bir isyan neticesinde katlolundu (4) (M. E. 223).

Büyük Antiohos ve Selefkosların tekrar kuvvetlenmeleri: (M. E. 189 - 223)

Selefkos III ün katlini müteakıp Hataydaki Selefkos tahtına oturan kardeşi Antiohos III bu sülâlenin en büyük hükümdarı olmuştur. Bu sebepledir ki kendisine Antiohos Le - grand (5) ismi verilmiştir.

Antiohos tahta çıktığı zaman Selefkos imparatorluğu eski Neharına ile Mezopotamyaya inhisar etmekte idi (7).

Bundan başka Anadoluda Pontia Paflagonya, Kapadokya, Galatya, Bitiniya havalisi müstakil prenslikler halinde bulundukları gibi diğer kısımlar da Bergama krallığı nüfuzu ve idaresi altında bulunmakta idi. Keza Kilikya ile Pisidya, Pmfilya ve Karya sahller de Mısırdaki Lâjidlerin hakimiyetini tanımakta idiler (1).

Keza Parlar da bütün İranı dareleri altına almış bulunuyorlardı. Bu vaziyet karşısında Selefkos tahtına çıkmış bulunan yeni hükümdar Antiohos III çok genç olmasına rağmen pek azimkâr ve çok enerjik bir şahsiyetti (2).

Antiohos tahta çıktığı zaman henüz on beş yaşlarında bulunuyordu (3). Buna rağmen memleketinin inkişafı için ne yapmak lâzımsa hepsini yapmaktan çekinmemiştir. Evvelâ Anadoludaki prenslikleri itaati altına almak için oraya yeğeni Ahaiosu göndermiştir (4).

Bu kumandan evvelâ Bergama Kralı Attalı eski sınırları içine çekilmeğe mecbur ettise de (220) az sonra Mısır hükümdarının teşvikile amcasına karşı isyan etti (5). Antiohos kendisi affettiğini ve vazifesinde ipka ederek kendisine dehalet etmesini bildirdiyse de Ahaios buna itimat edemediğinden dehalet edemedi (6).

---

(4) Droysen Krannos'u öldürenin Apatunos olduğunu kaydetmektedir. Ve katil senesini de 222 M. E. tarihidir. Histoire. de. l'Hellé. Cild. III. S. 552.

(5) P. Roussel: S. 451.

(6)

(7) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 85.

(1) Anadoludaki bu mıntakaların bugünkü isimleri sırasile Karadeniz sahilleri, Kastamonu civarı, Kayseri ve Amasya mıntakası, Ankara havalisi, Burdur ve Beyşehir göllerinin bulunduğu saha, Antalya körfezi sahili ve eski Menteşe vilâyeti mıntakasıdır.

(2) J. Yanosky: Syrie ansienne: S. 34.

(3) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 86.

(4) P. Roussel: La Grec et l'orient: S. 458.

(5) Aynı eser: S. 453. Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 86.

(6) P. Roussel: S. 451.

Bu sırada Antiohos şarka göndermiş bulunduğu iki kardeş kumandan Molon ve Aleksandr dahi isyan etmişlerdi (7). Antiohos şarktaki bu iki kardeşin isyanını teskin için oraya yani Medyaya kuvvetler sevkettiği gibi kendisi de en büyük gayelerinden biri olan Fenikedeki Lâjidlerin hakimiyetine nihayet vermeğe teşebbüs etti (1).

Şarka gönderilen orduyu Molon mağlûp ettiği gibi (221) tarihinde Fenikeye yapıln sefer de husumeti artırmaktan başka bir ntice vermedi (2).

Bunun üzerine Antiohos bizzat kendisi bu asi iki kardeş üzerine hareket ederek onları mağlûp etti. Ailelerini imha ettiği gibi bütün o mıntakayı da nüfuzu altına almağa muvaffak oldu (3) (M. E. 221).

Buradan avdetinden sonra Fenike ve Palestini istilâya teşebbüs etti ve ordularile evvelâ Seleuside Pieri şehrini zaptederek buradan diğer Palestin şehirleri üzerine yürüdü (M. E. 219).

Fakat Gazze cenubunda Raphiada bir hezimete uğrıyarak Lâjidlerle sulh akdine mecbur oldu (22 haziran M. E. 217) (4).

Yapılan bu muahede ile Antiohos zaptettiği mıntakaları tekrar Lâjidlere terke mecbur oldu (5).

Antiohos bundan sonra yeğeni Ahaiosu tedip için Bergama kralı Attal ile ittifak ederek Psidya üzerine yürüdü. Ahaios mukavemet edemiyeceğini anlamayınca Sardes şehrine çekilmişti. Fakat iki sene mukavemetten sonra (M. E. 213 - 214) yakalanarak katledildi (6).

Antiohos Ön Asyada vücude getirdiği muvakkat sulhtan istifade ederek şarktaki gaileleri bertaraf etmek ve imparatorluktan ayrılan bu parçaları tekrar idaresi altına almak için büyük bir şark seferine başladı (M. E. 213) (1).

Evvelâ Medya şimalindeki Atropana (bugünkü Azerbaycan) mıntakasındaki Ermeni prensliği üzerine yürüdü. (M. E. 210)

O sıralarda bu krallıkta Artabazan bulunmakta idi. (2)

---

(7) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 86.
(1) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 86.
(2) P. Roussel: La Grec et l'orient: S. 452.
(3) P. Roussel: La Grec et l'orient. S. 453. Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 86.
(4) J. Yanosky: Syrie ancienne et moder. S. 41.
(5) P. Roussel: S. 452.
(6) Ayni eser: S. 451. Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 87.
(1) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 87.
(2) Ayni eser. S. 87.

Bunu mağlûp ederek hükûmetine nihayet verdi. Ve yüksek hakimiyetini kabul ettirdi.

Antiohos III Ermenistanı baştanbaşa katederek Kzerksez Ermeni hanedanına kendi hakimiyetini kabul ettirdiği gibi Ermeni prensine kız kardeşini tezviç etmişse de az sonra prensi idam ettirmiş ve Ermeni prensliğini de iki satraplığa ayırarak ülkesine ilhak etmiştir. (3)

Bundan sonra Akbatana ve Hemedana kadar uzanmıştır. (M. E. 210) (M. E. 209) Hazar denizi cenubundaki Partyaya kadar uzanan Antiohos Part kralı Arsak ile bir mukavele yaparak ona da hakimiyetini kabul ettirdi. (4)

Antiohos bundan sonra Baktiryandaki grek prenslikleri üzerine yürüdü ve Baktıryan prensi Ötidem ile de anlaşarak onu da hakimiyetine aldıktan sonra İndüs boylarını açmış ve Hindistana kadar inmişti (5) (M. E. 206). Bu sırada Hindistanda Morya sülâlesi hâkim bulunmakta idi. (6) Antiohos buradan daha ileri gitmemiş ve Antakyaya dönmüştü (M. E. 199) (7).

Bu büyük muvaffakiyetleri müteakıp Antiohos III büyük Antiohos unvanın almıştır (1).

Büyük Antiohosun 23 sene devam eden saltanatı esnasında Selefkos imparatorluğu bir daha göremiyeceği bir ikbale vasıl olmuş bulunuyordu. Selefkos Nikator I in vücude getirmiş olduğu hudutlar tekrar tesis edilmiş bulunuyordu. Zira Antiohos III şark seferini müteakıp Lâjidlerden Finike ve Plestini tamamen aldıktan sonra Anadoluya geçmiş, burada Selefkos hakimiyetinden çıkmış bulunan bütün prenslikleri idaresi altına almış ve sonra Trakyaya dahi geçmiştir. Buradaki Lizimak ile Abidos şehirlerini dahi ele geçirmişti. İmparatorluk hudutlarının bu kadar genişlemesi Antiohosu yeni bir kuvvetle karşılaştırdı. Bu kuvvet Kartacayı mağlûb ederek büyük kumandan Anibalı firara mecbur eden Romadır. Pün harbleri muzafferiyetini müteakıp Romalılar Akdeniz ve dolayısile Ön Asya hegemonyasının kendilerine ait olacağı kanaatinde bulunuyorlardı. Bu itibarla Lampsean I şehirlerinin Antiohosun istilâsına karşı Romalılardan yardım istemeleri üzerine

(3) P. Roussel: La Grec et l'orient. S. 453 ve müteakip.
(4) Ayni eser: S. 454. Şemsettin: S. 87.
(5) P. Roussel: S. 455.
(6) Ayni eser: S. 455.
(7) J. Yanosky: Syrie ancienne et moderne. S. 42.
(1) P. Roussel: S. 453.

Romalılar bu mıntakaya müdahale etmek fırsatını filen elde etmiş bulunuyorlardı (2).

Bu sebepledir ki Roma Antiohosa Makedonya kralı Filip V i mağlûp ettikten sonra Anadolu limanlarını eski sahiplerine, Lâjidlerden aldıkları yerleri de Mısırlılara terketmesini bildiren bir teklif yaptılar (3). Antiohos Romalılara uyuşmağı arzu ediyordu. Zira onların yabana atılmaz bir kuvvet olduğunu anlamıştı. Fakat bu sırada Mısırdaki saltanat tebeddülünden istifade için derhal Suriyeye döndü (4). (M. E. 196). Bu sırada Kartacadan kovulan meşhur kumandan Anibal şarkın en büyük kuvveti olarak görünen Büyük Antiohosa ilticaya mecbur olmuştu (1) (M. E. 196).

Anibal Suriyedeki (Tyr - Tyrum) Sur şehrine çıkarak oradan Antiohosun nezdine gitmişti. Antiohos Anibalı (Efes) Ayasloğ şehrinde kabul etmişti. (2)

Antiohos Roma müzakerelerini bırakıp Suriyeye döndüğü zaman duyduğu haberin asılsız olduğunu anlamıştı. Fakat Roma tehlikesini çok iyi hissetmiş olan Büyük Antiohos şarkta Romaya karşı kuvvetli bulunmak istiyordu. Bunun için de o da Mısırla bir ittifak aktetti. Kızını da Epifana tezviç etti. Sonra Bizans ve Kapadokya prensi Arisat ile de ittifak etmişti. Bütün bunların gayesi Roma tehlikesi idi.

Bu icraatı müteakıp Antiohos Romaya bir sefaret heyeti gönderdi. Bu heyet te Hegesianax bulunmakta idi (3). Bu sefaret heyeti Romada Antiohosun Garbî Anadolu ve Trakyadaki fütuhatı tanınmak şartile kendilerile bir ittifak yapabileceğini söylemişti. (4)

Bu şartlar Romada kabul edilmedi. Zira Roma Senatosu Akdenizde böyle kuvvetli bir varlığın mevcudiyetini kat'iyyen istemiyordu. Saniyen Bergama Kralı Ömenin kardeşi Attal Roma senatörlerine azamî şekilde para vererek onları kendi fikrine göre hareket ettirmeğe yani bu ittifaka mâni olmağa çalıştırmakta idi (5). Roma senatosu işi ciddî telâkki ettiğinden Anadoluya Antiohos nezdine bir sefaret heyeti gönderdi (6). Bu heyete Ariston riyaset etmekte idi (7).

(2) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 89.
(3) Tite - Livre: De. M. Nisard. Histoire Romaine. Cild: II. 35 inci kitap. S. 339.
(4) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 89.
(1) Tite - Live: Histoire Romaines. Cild II. Kitap 33. S. 283.
(2) Tite - Live: Histoire Romaines. Cild II. 33 üncü kitap. S. 283.
(3) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 90.
(4) Ayni eser: S. 90.
(5) Droysen: Histoire de l' Hellénisme. Cild III. 196.
(6) Tite - Live: Cild II. 34 üncü kitap. S. 326.
(7) Ayni eser. Cild II. 34 üncü kitap. S. 326.

Aristo riyasetindeki Roma heyetini Antiohos Efeste kabul etmişti (1). Fakat müzakerata bizzat kendisi devam etmeyip tarafından tayin edilen murahhaslar vasıtasile idare etti (2). Antiohosun direktifleri kendisi vererek mkâlemeye memur ettiği bu murahhas şahsan karaktersiz ve fazla mağrur olduğundan Roma elçileri hiçbir neticeye vâsıl olmadan memleketlerine avdete mecbur oldular (3) (M. E. 192).

Bu vaziyet karşısında harbin iki taraf için bertaraf edilmez bir hal alması meselesi ortaya çıktı. Vaziyeti daha evvel kavrıyan Yunanlılar bilhassa Etölyalılar bu vaziyetten istifade ederek istiklâllerini kazanmağı tasarlıyorlardı. Bunu anlıyan Antiohos Yunanistanla ittifak etmeği düşünmüş ve (192) senesinde bir filo ile Yunanistana asker sevkederek Tesalyaya hâkim olmuştu (4).

Romalılar da buna karşı boş durmamışlar ve Makedonya Kralı Filiple ittifak etmişlerdi (5).

Bu esnada Antiohosun yanında bulunan meşhur Kartacalı kumandan Anibal Antiohosa harbi kazanmak için mükemmel bir plân ve proje teklif etmişti. Bu projeye göre Antiohos evvelâ Makedonya kralını elde edecek ve sonra donanmasının büyük bir kısmını Garbî Akdenize sevkederek Kartaca ile ittifak aktedecekti. Bu suretle Roma kuvvetlerinin ikiye ayrılması icap edecekti. Makedonya kuvvetlerinin Epirden İtalyaya yapacağı tehdit ise Romalıları tehlikeli bir vaziyete sokacaktı. Fakat Antiohos buna taraftar olmadı ve Yunanistanla ittifakı tercih ederek Makedonyayı ihmal etti (6).

Antiohos Tsalyayı işgal etmekle Makedonyayı Kralı Filip V i kendisine hasım yapmıştı. Bu vaziyeti hazırlamak için Makedonyaya müteaddit elçiler gönderen Romanın ekmeğine Tsalyanın işgali yağ sürmüş oldu. (1)

(191) senesi kışı içinde Romadan hareket eden cumhuriyet orduları Makedonyada birleştiler. Müttefik ordunun kumandanlığını Roma konsülü olan Manium Acilium Glabrianum deruhde etmekte idi. (2). İki ordu Yunanistanda Termopilde karşılaştı. Roma ordusu ku-

(1) Tite - Live: Cild II. 34 üncü kitap. S. 326.
(2) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 90.
(3) Tite - Live: Cild II. 34 üncü kitap. S. 327.
(4) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 47.
(5) Tite - Live: Cild II. 34 üncü kitap. S. 327.
(6) Droysen: Cild III. S. 509.
(1) Droysen: Cild III. S. 512.
(2) Tite - Live: Cild II. 35 inci kitap. S. 383.

mandanlarından Katonanın göstermiş olduğu meharet ve kudret Roma ordusuna emsalsiz bir galibiyet kazandırdı (M. E. 191) (3).

Antiohosun muazzam ordusu dehşetli bir mağlûbiyete uğradı Antiohos 40 bin telefat vererek harbi terketti (4). Maiyetinde kalan beş yüz kadar muhafızile Anadoluya geçmek için Chalcis şehrine iltica edebildi (5). Buradan da Anadoluya firar etti. Roma konsülü Acilyus Halkise geldiği zaman şehrin kapılarını açık buldu. Termopil muharebesile bütün Tsalya ve Trakya Romalılara geçmiş bulunuyordu. Fakat Romalılar bu kadarla iktifa etmediler. Antiohosun arkasından takip ederek Anadoluya geçtiler (5).

Antiohos karada mağlûp olduğu gibi deinzde de feci bir mağlûbiyete duçar oldu. Roma donanması Sakız adasile Ayaslog arasındaki Karikosta Antiohos donanmasını mahvetti (191 ağustos) (63. Antiohos bu vaziyet karşısında Roma ile sulha talip olduysa da bu esnada Senato tarafından şark harbine memur edilen Kornelyus Sipyonnun vüruduna kadar müsalâha yapmanın imkânsız olduğunu bildirdiler (7). Romadan hareket eden yeni kumandan Sipyon Antiohosun ihtiyatsızca tahliye etmek ve muhafazasız bırakmak gafletinde bulunduğu Çanakkaleden sühuletle Anadoluya geçerek Ayasloğ önlerine kadar gelmişti (1). Sipyona Bergama kralı Ömen lâzım gelen muaveneti yapmakta olduğundan mevsimin kış olmasına rağmen Sipyon ordusu kolayca Anadoluya gelmişti. Antiohos bu vaziyet karşısında tekrar talihini denemek mecburiyetinde kalmıştı. Bu sebeple toplamış olduğu bir ordu ile Manisa ovasında Roma ordusunu karşıladı. Zira Sipyon Antiohosun sulh talebine ancak bilâkaydü şart teslim olmasile muvafakat edeceğini bildirmişti (2).

Tarafeyn ordularından miktarca Antiohos kuvvetleri Sipyonun lejiyonların iki misline baliğ olmakta idi (3).

Selefkos hanedanının mukadderatını tayin edecek olan bu harp (189) senesi ikincikânununda Manisa ovasında Romanın galebesile neticelendi (4). Ordunun büyük bir kısmını muharebe meydanında

(3) Ayni eser: Cild II. 36 ıncı kitap. S. 383.
(4) Ayni eser: Cild II. 36 ıncı kitap. S. 383.
(5) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 91.
(6) J. Yanosky. S. 48.
(7) Droysen: Cild S. 513.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 49.
(2) Ayni eser: S. 49.
(3) Tite - Live: Cild II. 37 inci kitap. S. 420.
(4) Ayni eser: Cild II. 37 inci kitap S. 435.

kaybeden Antiohos selâmeti Antakya şehrinde bulduğundan bütün ağırlıklarını bırakarak oraya kaçtı (5).

Buradan Sipyona gönderdiği bir mektupta onun bütün şartlarına riayet edeceğini bildirerek sulha talip oldu (6).

Esas itibarile mühim olarak beş maddeden terekküp eden sulh şartları Antiohosun bütün sulta ve otoritesini kırmakta ve Selefkosların Ön Asyadaki hegemonyasına nihayet vermekte idi. Bu maddeler arasında bilhassa şunlar zikre şayandırlar:

1 — Selefkos hükümdarı Trakyayı ve Toroslara kadar olan sahayı Romaya terkedecek.

2 — Antiohos on beş bin talan harb tazminatı ödiyecek.

3 — Bergama krallığının istiklâli Selefkoslar tarafından tasdik olunacak.

4 — Romalıların tayin edecekleri Selefkos asilzadelerinden yirmi kişi Romada rehin kalacak.

5 — Romaya düşman olan ve Antiohosa iltica etmiş olan Kartacalı Anibal ile Etolya Tiranı Thoas Romaya teslim edilecek (1).

Antiohos Sipyonun ileri sürdüğü bu ağır muahede şartlarını kabulden başka bir çare bulamamıştı. Anibal daha evvel vaziyeti kavradığından Manisa mağlûbiyetinden sonra Ermenistandaki Artaksiya prensliğine iltica etmişti (2).

Bu suretle Antiohosu büyük bir şerefsizlikten kurtardığı gibi kendisini de Romada zafer arabasının peşinde sürüklenmekten kurtarmış oluyordu.

Tarihte Apame muahedesi diye anılan bu muahede, büyük Selefkos imparatorluğunu Romaya tâbi bir prenslik haline kalbetmiş oluyordu.

Muahedenin şartları (M. E. 188) Firikyadaki Apame şehrinde Roma murahhası Manillus idaresindeki on kişiden mürekkep bir heyet tarafından dikte ettirilmişti (3).

Antiohosun akıbeti bu muahede ve mağlûbiyetten daha feci oldu. Zira Romaya verilmesi iktıza eden harp tazminatını ödemek için Antiohos mabetlerdeki kıymetli hazineleri almak istediği zaman halkın isyanile karşılaştı (4).

---

(5) Droysen: Cild III. S. 522.
(6) Tite - Live: Cild II. 38 inci kitap S. 460.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 51.
(2) Şemsettin: İskender ve halefleri. 92.
(3) Tite - Live: Cild II. 39 uncu kitap 507.
(4) J. Yanosky: S. 52.

Bu isyan esnasında Antiohos katlolundu (1). Bu suretle şarkın en büyük hükümdarı olan Antiohosun cesedi yerlerde süründü. Bir zamanlar şan ve şerefin evcibalâsına yetişen, senelerce zafer tacları taşıyan Antiohosun kafası ihtilâlcilerin ayakları altında çiğnendi (2).

Antiohosun ölümünden sonra Selefkos saltanatı:

Antiohosun ölümile beraber Selefkos devletinin ikbali de söndü. Zira bundan sonra Asya işlerile yakından alâkadar olmağa başlıyan Roma hiçbir zaman Selefkosların fazla inkişaf etmelerine müsaade etmedi. Selefkos hükümdarlarının en küçük icraatlarını dahi yakından takip etmekte idi.

Daha Antiohosun sağlığında şarkta dahi Selefkoslara karşı isyanlar baş göstermiş ve Selefkosların otoritesi ve nüfuzu buralarda da Anadoluda olduğu gibi teb'id edilmişti. İranda Partlar kendi hegemonyalıklarını tesis etmişler ve bütün havalideki prenslikleri idarelerine almağa başlamışlardı. Bu suretle muazzam Antakya krallığı yalnız Mezopotamya ile Şimalî Suriyeye inhisar etmişti.

Apame muahedesile Selefkos ordusu ve donanması da tahdidata tâbi tutulduğundan Antakyalı hükümdarlar vassallarının isyanını bastırmaktan âciz kalıyorlardı. Herhangi bir şekilde Antakya hükümdarları bir ülkeye sefer açmak isteseler derhal Romanın müdahalesile karşılaşıyorlardı. Velhasıl Antiohosun ölümile beraber muazzam Selefkos imparatorluğu Romanın vassalı mahiyetinde bir prenslik haline gelmişti (3).

Büyük Antiohosun ölümünü müteakıp (189) (1). Antakya tahtına Antiohosun oğlu Selefkos IV Filopator unvanile çıktı (2).

Bu tarihten itibaren Selefkos saltanatı daimî bir mücadele ve münazaa içinde geçmiştir. Memleketteki taht kavgaları halkın daimî huzurunu selbetmekten başka bir netice vermemiştir. Bu dahilî mücadelelere inzimam eden haricî istilâlar Selefkosların tarih sahnesinden çekilmelerine kadar memleketi daimî bir hercümerç içinde bırakmıştır.

---

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 52.

(2) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 93.

(3) J. Yanosky: S. 52.

(1) Antiohos'un ölümü için bazı kaynaklar onun sarhoşlukla fena muamele ettiği kumandanları tarafından öldürüldüğünü yazarlar. Keza; Antiohos'un ölüm tarihini Şemsettin 187 olarak göstermesine mukabil (Droysen: Cild III. İlâve: S. 635) 189 tarihini zikretmektedir.

(2) J. Yanosky: S. 52.

Selefkos IV Pontos kralı Karnakus ile Bergama Kralı Ömen arasındaki mücadeleye Ömen tarafını iltizam ederek müdahale etmek istemişse de Roma işe karışmış ve Antakyanın bu gibi siyasî işlere girişemiyeceğini bildirmişti (3).

Bu da Romanın Antakyanın siyasî mukadderatı üzerine ne kadar büyük bir amil olduğunu göstermektedir.

Bu esnada Romaya verilmesi iktıza eden harp tazminatını vermek için hazinede para bulunmaması dolayısile Selefkos Filopator veziri Helyodorun tavsiyesile Kudüs mabedindeki hazineleri musadere etmek istemişse de bunda muvaffak olamamış ve az sonra da veziri tarafından katlolunmuştur (4) (M. E. 1793).

Selefkos yerine Antakya tahtına Helyodor çıkmış ise de burada fazla duramamıştır. Zira Selefkos IV ün kardeşi Antiohos Epifan Helyodoru tardederek tahta çıkmıştı (5) (M. E. 179).

Selefkos tahtına Antiohos Epifan IV namile çıkmış olan bu adam Apame muahedesi şartları meyanındaki Romaya rehine olarak verilen yirmi prensten birisi idi (1).

Uzun müddet Atinada kalmış olan bu hükümdar oradaki demokrat tarzın kuvvetli bir taraftarı bulunuyordu (2).

Bu itibarla Antakya tahtına çıktığı zaman Atinadaki hayat tarzının tesiri altında olarak Antakyada dahi demokrat bir idare makinesi kurmak ve çok sevdiği Yunan kültürnü ve Roma müessesatını tesis etmek sevdasına kapıldı (3).

Fakat onun bu icraatı kendisini saraydaki ümerası arasında gülünç bir mevkie düşürmüştü. Zira senelerdenberi eski aristokratik hayata alışkın olan bir halkı alışmadıkları bir hayata sürüklemek meczubane bir hareket addolunmaktan başka bir işe yaramıyacaktı. Nitekim bu hal çabucak kendini göstermişti.

Epifan; Apame muahedesinin Selefkos hükûmetine yüklemiş olduğun siyasî düşkünlüğü gidermek ve Selefkosların şarktaki komşularına eski nüfuz ve kudretlerini tekrar tanıtmak için bir takım siyasî teşebbüslere girişmekten ilk zamanlarda geri kalmadı. Bu meyanda Mısıra

---

(3) Ayni eser: S. 53.
(4) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 93.
(5) J. Yanosky: S. 53.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 54.
(2) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 93.
(3) Bu sevda Epifana Atinada ikameti esnasında oradaki idare tarzının kendi üzerinde yapmış olduğu tesirlerden ileri gelmektedir.

bir sefer dahi yaptı. Fakat Epifan, kardeşi Selefkos gibi derhal Romanın müdahalesile karşılaştı. Rômanın ağır tehditleri Epifanı arzularından sarfınazar ettirdi (4). Epifan memleketini siyasî bakımdan yükseltemiyeceğini anlayınca bütün mesaisini kültür sahasına hasrettirdi..

Epifan; Evvelâ Antakya şehrine bir mahalle daha ilâve ederek şehri genişlettiği gibi her mahallenin etrafındaki ayrı ayrı olan surları birleştirerek şehri bir tek surla muhafaza altına aldı (5).

Epifan yeni tesis ettiği bu mahalleye Yunanistandan ve Atinadan bir çok halk yerleştirdi. Bunlara geniş imtiyazlar verdi (1). Bu suretle Antakyaya Makedonyalı ve Yunanlı muhacirlerin gelmesini tesri etmiş oluyordu.

Epifan Suriyede bir takım ebniyeler de inşa etmekten hâli kalmadı. Ezcümle bunlar arasında Zeusalympien mabedile Bulenthenrien mabedi zikrolunabilir (2).

Epifan Suriyenin muhtelif yerlerinde bir çok Yunan kolonileri tesis etti (3). Bundan sonra da memleketi müdafaa için orduyu tanzim ve ıslah etmeğe çalıştı (4). Memleketin malî vaziyetini ıslah için o zamanlar zenginliğile şöhret bulmuş olan Hierapolis şehri prensile izdivaç etti (5).

Epifan Yunan kültürünü inkişaf ettirmek için gösterdiği gayret az zamanda tesirini gösterdi. Bu devirden kalma Epifana ait sikkelerde o devir yaşayışını ve giyinişini gösteren resimler vardır (6). Epifan bu sırada Roma ile Makedonya kralı Filip V arasındaki mücadeleden istifade ederek senelerdenberi Mısırla Suriye arasında bir münazaa noktası olan Coel Syrie denilen Şam mıntakasını istirdat için Mısıra bir sefer açtı (7). Epifan Mısır Kralı Ptoleme Philemetoru mağlûp ve esir etti (8). Fakat İskenderiyeliler Filemetorun kardeşini kral ilân ederek şehri müdafaa ettiler. Epifan Romanın müdahalesine

---

(4) J. Yanosky: S. 54.
(5) Yunan Ansiklopedisi.
(1) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 93.
(2) Yunan Ansiklopedisi.
(3) Fernand Gabral: Dictionnaire d'arche. Chretien. Cild I. S. 2365.
(4) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 53.
(5) Ayni eser: S. 53. Bu şehir Anadoluda Büyük Mendres nehri civarındadır.
(6) Ayni eser: S. 53. Bu sikkelerdeki resimler Yunan kıyafetinin aynıdırlar.
(7) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 94.
(8) J. Yanosky: S. 53.

meydan vermeden Suriyeye dönmek mecburiyetinde kaldığından İskenderiyeyi zaptedemedi (M. E. 169).

Ertesi sene (M. E. 168) iki kardeşin mücadelelerinden istifade ederek Mısırı kat'î surette ilhak etmeği kararlaştıran Epifan Mısıra bir sefer daha yaptı ise de bu sırada Makedonyaya karşı Pydna muzafferiyetini kazanmış olan Roma Epifana tehdidiamiz bir haber göndererek Mısırı derhal tahliye ile Suriyeye dönmesini bildirdi (1).

Bunun üzerine; siyasî teşebbüslerin Antakya için imkânsız olduğunu kat'î şekilde anlıyan Epifan bu arzularından vazgeçerek dahilî kültürel mesaisine devam etti (2).

Epifan, Suriyeden maada, asırlardanberi bağlı oldukları an'anelere tamamen sadık olan Aramî ve Yahudiler arasında dahi Yunan kültürünü yaymağa teşebbüs etti. (3).

Epifanın bu meczubane hareketleri gerçi ilk zamanlarda Kudüste ve Palestinde bir takım taraftarlar buldu. Fakat hiçbir zaman Yahudiliği ortadan kaldırmağa muvaffak olamadı (4). Epifn bu hareketile başına bir gaile açmış oldu. Zira bu icraata karşı zaman zaman mutaassıp Yahudilerin çıkardıkları isyanlar birkaç defa Epifanı Palestine gitmeğe mecbur etti (5).

Epifan bu seferlerinden birinde Kudüsteki mabedde yahudi ayinlerini resmen ilga ettiği gibi mabedin kıymetli hazinelerini de beraberinde Antakyaya nakletti. (6) (M. E. 168). Şehirde Yahudilere karşı dehşetli bir katliâm yaptı. Fakat bu mezalimin isyanı daha fazla şiddetlendirdiğini görünce eski ayinlerinin icrasına Yahudilere müsaade etti (7).

Antoihos Kudüsten döndükten sonra memleketin şarkında bir takım icraata girişti. Şarktaki Ermeni kralını kendisine tâbi olmağa icbar etti (1). Badehu Dicle üzerinde yeni bir şehir inşa ederek ismine

(1) Roma Epifanın bu icraatını kontrol için Afrikaya Popilins'i izam etmişti. Bunun Epifana bir daire çizerek müsbet bir cevap verinciye kadar bundan dışarı çıkamıyacağını söylemesi meşhurdur.

(2) Epifanın bu mesaisi sayesinde Aramilerin eski yurdu günden güne Helenizedolmuş Melkart mabudu Herakles, Baal, Zevs olmuştur.

(3) J. Yanosky. S. 52.

(4) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 94.

(5) Ayni eser. S. 94.

(6) J. Yanosky: S. 52.

(7) Ayni eser: S. 52.

(1) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 95.

Charax adını verdi (2). Buradan Medyaya giderek Akbatanda Yunan kolonisi tesis etti. (3).

Epifana bu seyahattan geri dönmek nasip olmadı. Akbatanda (Hemdn) fazla işret yüzünden hastalanarak vefat etti (4) (M. E. 163).

Selefkos İmparatorluğunun inhitatı:

Epifanın ölümünü müteakıp Selefkoslarda kat'î inkıraz alâmetleri belirmeğe başladı. Memleketteki taht kavgalarına Selefkos hanedanından olmıyan şahıslar da iştirak edince, Antakyadaki iğtişaş ve anarşi daha fazla arttı. Epifana halef olan oğlu Antiohos Öpator V tahta çıktığı zaman henüz dokuz yaşında bir çocuk bulunuyordu (5). Bu itibarla memleketi idare etmekten çok uzaktı. Epifan sağlığında şark seferine çıkarken veliahdını dostlarından Filippe isminde bir kumandana vesayet etmişti. Epifanın ölümünü müteakıp Lisyas isminde bir kumandan Suriyeyi işgal ederek Antiohosu Antakya tahtına çıkarmıştı ve kendisi de onun vasisi olarak memleketteki nüfuz ve sultasını ilâya çalıştı (6). Vesayeti kendisine almağa çalışan Filip ile Lisyas arasında şiddetli bir mücadele başladı (7).

Filip Antakyaya hâkim olmak için Mısır krallığından imdad istemişti. Buradan almış olduğu kuvvetlerle, Lisyasın Palestinde meşgul olmasından istifade ederek Antakya üzerine yürüdü ve şehri işgal etti (1).

Roma Selefkosların bu dahilî mücadelelerine daima bir seyirci olmaktan başka bir şey yapmıyordu. Bu sırada Roma Apame muahedesinin ahkâmını tahkik ve kontrol için Antakyaya üç kişiden mürekkep bir tahkik heyeti göndermişti (2). Bu murahhaslar Selefkosların 190 tarihindeki muahede ahkâmile tesbit edilen donanma miktarının fazlasını Antakyalıların gözleri önünde yaktıkları gibi Hindistandan getirilen muharebe fillerini de imha ettirdiler. (3).

(2) Yunan Ansiklopedisi.
(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 52.
(4) Ayni eser: S. 52.
(5) Ayni eser: S. 52.
(6) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 52.
(7) Şemsettin: 95. J. Yanosky: S. 52.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 52.
(2) Ayni eser: S. 52.
(3) M. Şemsettin: İskender ve halefleri S. 95. J. Yanosky: S. 52.

Bu hâdise Antakyalıları galeyana getirdiğinden halk murahhaslara karşı isyan etti. Bu isyanda murahhaslardan birisi olan Oktavius katledildi. (4) (M. E. 163) Bu hâdise dolayısile Romaya tarziye vermek için Selefkos hükümdarı Antiohos Öpator Romaya bir heyet gönderdiği gibi bir çok hediyeler de izam etti. Fakat bu heyet Senato tarafından kabul edilmedi (5).

Senato bu hâdiseye filî bir müdahale ile karışmadıysa da Selefkos V ün oğlu Demetriusun Romadan Suriyeye firar etmesine de ses çıkarmadı (1). Demetrios, Antakyada kendisine büyük bir taraftar kütlesi bulduğundan Selefkos tahtını elde etmek için fazla bir müşkülâta maruz kalmadı (2).

Selefi olan Antiohos Öpatorla vasisi bulunan Lisyası tevkif ve sonra katlettirdi (3). (M. E. 162) tarihinde Antakya tahtına cülûs eden yeni hükümdar Demetryos I e Babilonya halkı tarafından kurtarıcı manasına olan «Soter» lâkabı verilmiştir (4).

Bu esnada Selefkos devleti yakın ve uzak komşularının daimî tehlikesi ve tazyikı altında bulunuyordu. Bunların başında Kapadokya prensi, Lâjid hükümdarı ve Bergama kralı bulunmakta idi.

Demetriyos bu haricî düşmanlarından başka dahilî isyanlarla da uğraşmak mecburiyetinde kaldı. Babasının zamanında Fırat ötesindeki memleketlere satrap tayin edilmiş olan Heraclite Demetriyos I e karşı isyan etti (5).

Bütün bunlara inzimam eden bir hâdisede -ki bu sille Demetriyos için en zorlu ve en korkutucu idi- Romadan, tpkı kendisi gibi kaçmasına müsaade edilen Antiohos Epifanın oğlu Aleksandr Balanın kendi tahtına tehasub etmek istemesi idi (1). Bu tarihten itibaren Selefkos hükümdarları arasında bir taht kavgası başlamış oluyordu (2). Bu

(4) Ayni eser: 52.

(5) M. Şemsettin: S. 95. J. Yanosky: S. 52.

(1) Çünkü Antakya halkı, iktidardan henüz çok uzak olan çocuk hükümdarın vasilerinin mücadelesi esnasında dehşetli zarar görmüzlerdi. Bu sebeple Demetriyosu kurtarıcı diye kabul etmişlerdir. (J. Yanosky: S. 52).

(2) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 95.

(3) J. Yanosky: S. 52.

(4) Bu nokta biraz garib gibi görünüyor. Zira Babillilerden ziyade bu ismi Antakyalılar vermesi icap ederdi.

(5) J. Yanosky: S. 52.

(1) J. Yanosky: E. 52.

(2) M. Şemsettin: S. 96.

da Selefkos Filopator IV ile Antiohos Epifan oğulları arasındaki mücadeledir.

İmparatorluğun yıkılmasına kadar devam eden bu mücadeledir ki devleti süratle uçuruma yuvarlamıştır. Zira dahilî mücadelelerden baş kaldıramıyan Antakyalı Selefkos prensleri haricî istilâlara karşı hiç bir mukavemet gösterememişler ve devletin hergün bir parça arazisi komşu hükûmetlere geçmiştir.

Roma Senatosu Antakyada cereyan eden bu hâdiselere kat'iyyen karışmıyordu. Zira onlar biran evvel Selefkos hükûmetinin tarih sahnesinden çekilmesini bekliyorlardı. Bu sebepledir ki hiçbir zaman oraya ordu gönderip zorla ilhak yoluna gitmemişlerdir. Roma, Antakyada tahta çıkan hükümdarların, Antakya şehrine giden Roma elçilerinin Antakya saraylarından Romaya lâyık bir şekilde karşılnmasını düşünüyordu.

Nasıl ki Antakyaya gelen bir Roma elçisi (Tiberyus Grakūs) Epifan tarafından mutantan bir şekilde karşılanmıştı. Haleflerinin de ona ittiba etmesini dileyorlardı (3).

Epifanın oğlu diye Antakya tahtına sahib çıkmak istiyen «Aleksandr Bala» (152) tarihinde Ptolemais denilen bugünkü Akkâda karaya çıkış ve az zamanda etrafına kuvvetli bir taraftar kütlesi toplıyabilmiştir (1). (M. E. 150) tarihinde Antakya üzerine yürüyen Aleksandr Bala kendisini Antakya civarında karşılıyan Demetriyosu mağlûb ederek katlettikten sonra Antakya şehrine de hâkim olarak Selefkos tahtına oturdu (M. E. 150) (2). Kendisinin Antakyada kalmasını menfaati için lüzumlu bulan Lâjid hükümdarı Ptoleme Filometor kızı Kleopatrayı ona vererek bu arzusunu bilfiil göstermiş oldu (3). Fakat Aleksandr Bala Antakya tahtında fazla oturamadı. Zira sui harekâtı dolayısile halk tarafından iyi karşılanmadı. Bu sırada Kilikya taraflarında babasının thtını istirdat için ortaya atılan Demetriyos I in oğlu Demetriyos II (M. E. 147 - 184) tarihlerinde Aleksandr Bala ile mücadeleye girişti (4). Az zaman zarfında Aleksandr Baladan mem-

(3) J. Yanosky: S. 52.
(1) J. Yanosky: S. 53.
(2) J. Yanosky'nin 149 olarak kaydettiği bu tarihi Bay Şemsettin 150 olarak kaydediyor. Syrie anci. S. 53. Şemsettin: S. 96.
(3) J. Yanosky: S. 53.
(4) Şemsettin: S. 96.

nun olmiyan Antakyalılar derhal Demetriyosun etrafında toplandılar ve Aleksandr Balaya karşı cephe aldılar.

Bu esnada Aleksandr Bala icraatile kayın pederi olan Mısır hükümdarı Ptoleme Filometoru gücendirmiş olduğundan o da Demetriyosa yardım ediyordu (5).

Ptoleme Filometorun da yardımile Aleksandr Balayı mağlûp etmeğe muvaffak olan (Demetriyos I in oğlu olan Demetriyos II) Nikâtor unvanile Selefkos tahtına oturdu (1).

Gasıp telâkki edilen Aleksandr Bala Arabistan çöllerine firar etti ve orada öldü (2) (M. E. 145 - 146).

Henüz pek genç olan Demetriyos Nikator II tecrübesizliği dolayısile memleketi iyi idare edemedi. Kendisine vezir tayin etmiş oldu. Lasthenes ise kudretsiz bir şahıs olduğundan çok geçmeden memlekette kendisine karşı bir hoşnudsuzluk başgösterdi (3). Ve bu hoşnutsuzluk az zamanda bir isyan mahiyetinde tecelli etti. Antakya halkının bu haleti ruhiyesini hisseden Demetriyos Nikator onları silâhsız bırakmak istediği anda halk isyan ederek onu sarayında muhasara altına aldılar. Bu vaziyet karşısında tecrübesiz hükümdar Yahudi hükümdarı Jounatandan yardım istedi (4).

Nikatora yardım için Antakyaya giden Yahudi kralı şehirde dehşetli bir katliâm yaparak halkı tethiş etti (5). Rivayete nazaran şehirde 100 bin insan katlolunmuştur. (6)

Şehir, Yahudi hükümdarı tarafından yağma ve tahrip edilmişti. Bu hal Antakyalıların galeyanını artırmaktan başka bir işe yaramadı.

Bu vaziyetten istifade eden Triyphon lâkabile meşhur general Diyodot olmuştur. Diyodot, Aleksandr Bala zamanında, Antakya muhafızı bulunmakta idi. Galeyana gelen halkın başına geçerek Aleksandr Balanın oğlunu Antiohos namile hükümdar ilân etti (1).

Selefkos hükümdarı Demetriyos mağlûben Silifke kalesine tahassun etti (2).

---

(5) Ayni eser: S. 96.

(1) J. Yanosky: S. 53.

(2) Ayni eser: S. 53. Şemsettin: S. 96.

(3) Şemsettin: S. 96.

(4) O vakit Yahudi hükûmeti nim müstakil bir Prenslik halinde bulunuyordu.

(5) J. Yanosky: S. 53.

(6) Ayni eser: S. 53.

(1) Bay Şemsettin notlarında bunu IV üncü Antiohos diye kaydediyorsa da bunun bir sehiv olması muhtemeldir. Zira ondan evvel Antiohos Epifan vardı.

(2) J. Yanosky: S. 53. Şemsettin: S. 96.

Trifon Yahudi kralı Jounathası Akkâda muhasara ve katlettikten sonra Antakyada bütün hakimiyeti eline aldı (3). Trifon tarafından 142 tarihinde Antiohos V Theos (4) namile Antakya tahtına çıkarılan adam henüz bir çocuk olduğundan bütün hakimiyeti Trifon elinde bulunduruyordu (5).

Asi Trifon bunu da kâfi görmiyerek küçük hükümdarı bertaraf ederek memlekette hâkimi mutlak oldu. (M. E. 140) (6). Fakat halk kendisinden hoşnut olmadığından daimî teyakkuz içinde bulunduğu gibi Selefkos tahtının meşru varislerile de mücadele mecburiyetinde kaldı. Selefkoslarla Trifon arasındaki mücadele (137) tarihine kadar devam etmiş ve bu mücadele şarkın daimî bir anarşi içinde kalmasını intaç etmiştir. Bu fırsattan istifade ederek Partlar bütün İranı istilâ ettikleri gibi Yahudiler de Palestini zapt ve istiklâllerini ilân etmişlerdi (7).

Bu sırada Dicle kenarındaki Silifke (1) kalesine saklanmış olan Demetriyüs Nikator II Partların Medyaya kadar uzıyan akınlarını durdurmak için onlara karşı bir sefer açmak teşebbüsünde bulundu (2).

O zaman Part hükümdarı bulunan Mitridat I Balişan hükümdarı Demetriyüs II ile yaptığı bir mücadelede onu mağlûb ve esir etti (3). Bu suretle Partlar Sinear denilen bütün Cenubî Mezopotamyayı ve Babilonyayı işgal etmiş oldular. (4) M. E. 136 - 140).

Selefkos hükümdarının akıbeti Antakya tahtındaki asi Trifonun mevkiini kuvvetlendirmesine yardım etti.

Demetriyüsün esaretini müteakıb karısı Kleopatra kocasının hakkını istirdat için Trifona karşı mücadeleye girişti. Bu esnada Demetriyüs İranda Part hükümdarı Mitridatın esiri bulunuyordu. Kendisine çok iyi muamele eden Mitridat kızı Radgunu da ona tezvic etmişti (5).

---

(3) Ayni eser: S. 53.

(4) Ayni eser: S. 53. Şemsettin: S. 96.

(5) Şemsettin: S. 96.

(6) Ayni eser: S. 96.

(7) J. Yanosky: S. 53.

(1) Mezopotamya, Suriye ve Anadoluda olmak üzere bu devirde bir kaç tane Silifke bulunmakta idi. Die. d'arché. Chré. C. T. S. 2326.

(2) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 96.

(3) J. Yanosky: S. 53.

(4) Bay Şemsettinin notlarında bu tarih 140 gösterildiği halde Yanosky'de 142 M. E. olarak zikrolunuyor. S. 53.

(5) J. Yanosky: S. 53.

Antakyada Kleopatra ile Trifon arasındaki mücadele devam ederken Demetriyüsün kardeşi Antiohos Sideneste mücadele sahasına katılarak Antakya tahtının varisleri üçe baliğ oldu (6).

Demetriyüsün kardeşi olan Antiohos Trifonu itlâf ettikten sonra Antakya tahtını elde etmiş bulunuyordu. 138. I.

Biraz sonra Mısır Kralı Ptoleme Filomatorun kızı ve kardeşi Demetriyüsün karısı Kleopatra ile de izdivaç etti (2). Antiohos Sidenes VI memleketteki dahilî kavgaları bertaraf ettikten sonra haricî vaziyeti ıslaha teşebbüs etti. Evvelâ Kudüs prensi Hirkanı sulh istemeğe icbar etti (3).

Yahudileri itaate alan Antiohos Partları Balişandan tard için kuvvei seferiye tedarikine iptidar etti. Bunun için de seksen bin kişilik bir ordu cemetti (4). Evvelâ Fıratı geçerek Mezopotamyayı işgale başladı. Bir Part ordusunu da mağlûp ederek bütün Mezopotamyayı işgal etti (5) 130.

Kış gelmesi dolayısile kendisi de Akbatana (Hemedan) çekildiği gibi ordusunu da tedbirsizce Mezopotamyada dağıtmak gafletinde bulundu (6).

Fakat bunun acısını pek çabuk ve hayatile mukabele etmek suretile ödedi.

Antiohos Sidenesin Mezopotamyada evlere dağıtmış olduğu askerleri oradaki halka fazla zulüm yaptıklarından, halk bundan çok müştekiydi (1).

Bu itibarla Mezopotamyalılar gizlice Part hükümdarı Mitridat I in oğlu ve halefi Phraate II (2) ye müracaat ederek kendilerini kurtarmasını rica ettiler (3),

(M. E. 129 senesi) ilkbaharında Mezopotamyaya yapılan bir Part istilâsı neticesinde Antiohos Sidenesin bütün ordusu münhezim ol-

(6) Şemsettin: S. 96.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 54.

(2) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 96.

(3) J. Yanosky: S. 54.

(4) Ayni eser: S. 54. Şemsettin: Partlar: S. 113.

(5) Şemsettin: S. 97.

(6) Şemsettin: S. 97.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 54.

(2) Alelûmum ecnebi eserlerde Fhraat diye kaydolunan bu Part hükümdarı Ferhad II den başkası değildir. M. Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 97.

(3) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 54.

S. T. C. F.
KÜTÜPHANESİ

duğu gibi kendisi de bu harpte maktul düştü (M. E. 129) (4).

Bu mağlûbiyeti müteakıp Mezopotamya kat'î olarak Partların eline düşmüştür. Zira Selefkosların son enerjik ve kudretli hükümdarı olan Antiohos Sidenesten sonra Selefkos orduları bir daha Mezopotamyaya geçmemişlerdir (5).

Antiohos Sidenesin katlini müteakıp Part kralı Ferhad II babası zamanındanberi esarette bulunan Demetriyüs Nikator II yi serbest bıraktı (6).

Partiyadan avdetinden sonra Antakya tahtını tekrar elde etmeğe muvaffak olan Demetriyüs II memleketine avdetinden sonra birçok gailelerle karşılaşmıştı (1).

Bu sırada Mısır tahtını elde etmiş olan Ptoleme Everjet VII eski Mısır Kraliçesi ve Dimitriyüsün kayın validesi olan Kleopatrayı Mısırdan teb'it etmişti. Antakyadaki damadı Demetriyüse iltica eden Kleopatra onu Mısır üzerine harbe teşvik ediyordu (2).

Kayın validesinin teşvikile Demetriyüs Nikator II Mısıra bir sefer açarak cenubî Suriyedeki Pelûza şehrini muhasara etti (3).

Fakat bu sıralarda Ptoleme Everjet Aleksandr Bâlânın oğlu diye Aleksandr Zabinyas isminde birisini Demetriyüse karşı sevketti (4).

Daha evvel de Romalılar Apame muahedesi ahkâmına riayet etmiyerek Palestini geçmesi dolayısile Demetriyüse tehditamız bir haber göndermişlerdi (5).

Demetriyüs Aomayı memnun etmek ve yaptığı hareketi affettirmek gayesile Romaya bir heyeti murahhasa izam etmişti (6).

Aleksandr Zabinyas Mısır kralı Ptoleme Everjet VII tarafından kendisine verilen kuvvetlerle Demetriyüs Nikator II yi Şam civarında

(4) Bay Şemsettin bu harbin tarihini 129 kaydediyorsa da J. Yanosky bunu 130 olarak zikrediyor.

(5) Şemsettin: Partlar: S. 114.

(6) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 54.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 54.

(2) Bu kadın Demetriyosun karısı olan Kleopatranın annesi idi. Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 97.

(3) Bu şehrin bugünkü Palestin şehirlerinden birisi olması muhtemeldir. J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 54.

(4) Bu adam Aleksandr Balanın oğlu olmayıp İskenderiyeli bir mezad halıcının oğlu idi. Yanosky: S. 54.

(5) Tite - Live: Histoire Romaine: Cild II. 41 inci kitap S. 613.

(6) Ayni eser: CildII. 45 inci kitap. S. 716.

karşıladı (1). Yapılan muharebede Demetriyüs Nikator mağlûben firar etti (2).

Demetriyüs evvelâ Akkâda bulunan karısı Kleopatranın yanına gitti (3). Fakat Demetriyüsün Partyada Part kralı Mitridatın dilber kızı Rodgun ile izdivacını bir türlü affedemiyen Kleopatra kocasını kabul etmedi (4).

Demetriyüs buradan Tir şehrine giderken yolda ölmüştür (5) (M. E. 125).

İyi idaresile halka kendisini çabuk sevdiren İskenderiyeli Aleksandr Zabinyas Antakya şehrine hâkim oldu (6). Badehu Akkâda bulunan Kleopatra ile anlaşarak memleketi ikiye taksim ettiler.

Artık Selefkosların nüfuzu Fıratı geçmediği gibi şimalde dahi yeni prenslikler türemişti.

Şimalî Mezopotamyadaki Aramiler bir prenslik vücude getirerek başlarına Karen adlı birisini getirerek Osroen mıntakasını elde etmişlerdi (1) (M. E. 136). Burası üç asra yakın bir müddet Aramilerin merkezi ve ayni zamanda Süryani kültürünün de merkezi olmuştur (2). Bu esnada Akkâda bulunan Demetriyüsün karısı Kleopatra Akkâda yeni bir hükûmet kurmak niyetinde bulunuyordu (3). Kleopatranın kendilerini idaresini istemiyen Suriyeliler ona karşı hoşnutsuzluk göstermeğe başlayınca vaziyeti kavrıyan Kleopatra evvelâ büyük oğlu Demetriyüsün oğlunu tahta çıkarmak istemişse de bunun kendisinden babasının intikamını almasından korkarak Atinada bulunan ikinci oğlunu tahta çıkarmak için yanına çağırmıştı (4).

Henüz yirmi yaşında bulunan Antiohus bazıları tarafından Epi-

---

(1) J. Yanosky: 'Syrie ancienne. S. 55.
(2) Ayni eser: S. 55.
(3) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 97.
(4) J. Yanosky: S. 55,
(5) Bay Şemsettin Demetriyosun Sinada öldüğünü kaydetmektedir. İskender ve halefleri. S. 97.
(6) J. Yanosky: Syrie ancienn. S. 55.
(1) Osroen denilen bu saha bugünkü Suriye şimalinde bulunan Urfa - ki buraya Edesa dahi derler - civarında bulunmakta idi. Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 97. Bu mıntakada yerleşmiş bulunan Aramiler asırlarca Hititlerin içinde yaşadıkları halde Samiliklerinden bir şey kaybetmemişlerdi.
(2) Şemsettin: S. 98.
(3) Osmanlı tarihindeki Kösem Sultanı andıran bukadın Suriyede müthiş entrikalar çevirmiştir.
(4) J. Yanosky: S. 55.

fan tesmiye edildiği halde halk arasında Grippüs namile yad olunmaktaydı (5).

Lâjid hükümdarı Ptolemenin de yardımile Aleksandr Zabinyasa karşı açmış olduğu mücadelede galip gelerek memlekette yalnız başına hâkimiyeti elde etmişti (1).

Fakat Antiohus Grippüse annesi haris Kleopatra saltanatında rakip bulunuyordu (2). Bu haris kadın saltanatta oğlunun dahi mevcudiyetini istemiyordu. Bilhassa Aleksandr Zabinyasın mağlûbiyeti ve biraz sonra ölümünü müteakıp artık oğluna da lüzum kalmadığına kani olmuş ve onun izalesi yollarını tasavvur etmeğe başlamıştı (3).

Aleksandr Zabinyasa karşı bu muvaffakiyeti elde ettikten sonra memlekette nüfuz kazanan büyük oğlu Antiohus Grippüsü katil veya zehirleterek öldürüp yerine henüz sabi olan küçük oğlunu çıkartarak hakimiyeti tamamile ele almak istiyordu. Bu maksadladır ki bir gün Antakya sarayında yorgun bir halde avdan dönen oğlu Antiohusa zehirli bir şarap bardağı vermişse de annesinden şüphelenen Grippüs bardağı annesine iade ederek ona zorla içirdi (4).

Bu müthiş zehir tesirile Kleopatra acı sancılar içinde kıvranarak öldü (5) (M. E. 120).

Bu suretle Selefküs hükümdarı bu haris kadının istibdadından kurtulmuş oldu. Kleopatranın ölümile beraber Antakya sarayında taht kavgaları bitmiş olmuyordu. Zira Antiohus Grippüse kardeşi Antiohus Sizik saltanatta iştirak hakkı için rakip çıkmıştı (1).

Uzun müddet iki kardeş arasında devam eden bu saltanat mücadelesi (M. E. 113) tarihinde başlamış oluyordu (2). İki kardeş arasındaki mücadeleye evvelâ Romalılar müdahale etmiş oldukları gibi sonra şark prensleri ve daha sonra da kendi dahilî gaileleri başından aşmış olan Mısır hükümdarı Ptoleme Lâtir dahi iştirak etmişti (3).

---

(5) Ayni eser: Gryppus ismi uzun ve sivri burunlu olmasından verilmiştir.

(1) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 98.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 55.

(3) Ayni eser: S. 55.

(4) Ayni eser: S. 55. Şemsettin: S. 98.

(5) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 55.

(1) Marmara denizindeki Erdek şehrinde (Cyzique) doğduğu için Antiohosa bu isim verilmiştir. Şemsettin: S. 98.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 56.

(3) Ayni eser: S. 56. Şemsettin. S. 98.

Uzun mücadeleleri müteakıp (M. E. 111) tarihinde uyuşarak bu memleketi ikiye taksim etmeğe karar verdiler (4). Bu taksime göve Şam mıntakası ve Fenike şehirleri merkezi Şam şehri olmak üzere Antiohus Sizike isabet ediyordu (5).

Antiohus Grippüs bu taksimde Antakyayı merkez yaparak Selefkuslar idaresindeki diğer mıntakalara hâkim bulunuyordu (1).

Şam şehrini kendisine merkez yapan Antiohus Sizik az zaman sonra Yahudiler arasındaki münaferetlerden istifade ederek oraya bir sefer yapmış ve Samara şehrini de işgal etmişti (2).

Bu muvaffakiyetini müteakıp cesaretlenen Kızikos o esnada çok karışık olan Mısır işlerinden istifade ile Mısıra da bir sefer yapmış ve İskenderiyeyi muhasara ve zaptetmiştir (3).

Lâjid hükümadrı memleketini Kızikosun istilâsından kurtarmak için onu dahilî gailelerle mşgul etmeğe çalışıyordu. Bu sebepledir ki iki kardeş arasına Mısırlı bir prenses olan Kleopatrayı göndermekle bu nifakı yerleştirmiş oluyordu (4).

Bu şekilde (M. E. 101) tarihinde iki kardeş arasında tekrar mücadele başlamıştı (5).

Bu esnada Antakya tahtında bulunan Antohus Grippüs nedimlerinden Herakleon tarafından katlolundu (6).

Grippüsün Antakyada katlini müteakıp oğulları arasında başlıyan taht kavgalarına az sonra Şamda bulunan kardeşi Kızikos ta iştirak ederek memleketteki anarşi hâd devresine vasıl olmuş oldu (1) (M. E. 7). ntakyayı zaApt için bir miktar kuvvetle şehri muhasara eden Kizikos Grippüsün oğlu genç Selefkos tarafından katledildi (2).

Fakat bu da mücadeleyi durduramadı. Zira bundan sonra da Selefküs prenslerinden Kızikosun oğulları ile Gippüsün oğulları arasın-

(4) Ayni eser: S. 56. Şemsettin: S. 98.

(5) Profesör Bay Şemsettinin ifadesine göre bu taksim Romalıların iki kardeş arasındaki tavassutile olmuştur. Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 98.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 56.

(2) Bu seferde Yahudi Kralı Hirkan bidayette Kizikos'u mağlûp etmiş ise de Samreyi kurtarmağa muvaffak olamamıştır. Yanosky: S. 56.

(3) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 98.

(4) Ayni eser: S. 98.

(5) Yanosky: S. 56.

(6) Ayni eser: S.56.

(1) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 98.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 57.

daki mücadele memleketi ecnebi istilâsına sürükliyecek kadar ileri götürmüştü (3).

Bu mücadeleler esnasında Suriye halkı şimdiye kadar emsaline tesadüf etmedikleri kanlı sahnelere şahit oldular.

Antakya tahtını elinde bulunduran Selefkos Mopüsnet zamanındaki Suriye mücadelelerine kendi gaileleri başlarından aşkın olan Mısır Kralı Ptoleme Melâtir dahi iştirak ederek anarşiyi birkat daha fazlalaştırıyordu (4).

Antakyadaki bu mücadeleler halkı bizar etmişti. Eskiden müthiş kan dökülmüştü.

Grippüsün oğullarından Filip ve Antiohus Oront nehri kenarında Kızikin oğullarından Özeliye rasgelmişler ve bunu mağlûp ederek ölümüne sebep olmuşlardır (1) (M. E. 92).

Lâjid hükümdarı bu fırsattan istifade ederek Suriyeyi memleketine ilhak etmeği düşünüyordu (2). Bu sırada Şam tahtında Grippüsün dördüncü oğlu olan Demetriyüs Öşer hükümdar bulunuyordu (3). Fakat Demetriyüs az sonra Partların Suriyeyi istilâsında onlara yaptığı bir mücadelede Partlara esir düşmüştü (4).

Bu vaziyet Suriyede köylü halkını teşkil eden Aramileri Helen kültür ve idaresine karşı dehşetli surette gayız ve nefret beslemelerine sebebiyet vermişti.

Selefküslerin bu vaziyetinden istifade eden Aramiler Şimalî Suriyedeki ırktaşları gibi bulundukları şehirlerde Helenizme galebe çalmağa başlamışlardı. Bu sırada Sina çölü mıntakasında -ki buraya eski Arap kitaplarında taşlı Arabistan veya «Arabia Petra» denilirdi- teşekkül etmiş olan Nibtilerden üçüncü Haris dahi Suriye işlerine müdahale etmeğe başlamıştı.

Ezcümle Lâjid hükümdarı Ptolemenin Şamı işgali üzerine Napti hükümdarı Haris III burayı Mısırlılardan istirdat ederek Silifküslere ia-

(3) Antiohos Gryppus'ün Selefkos, Antiohos, Filippa, Demetriyos ve Diyonizos namlarile beş oğlu vardı. J. Yanosky: S. 56. Not I.

(4) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 98.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 57.

(2) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 99.

(3) J. Yanosky: S. 57.

(4) Ayni eser: S. 57.

de etmişti (M. E. 85). Bu sebeptendir ki kendisine de Filelen Helen unvanı verilmişti (1).

Partların Suriyeyi istilâsı esnasında Selefkos tahtında yeni bir tebeddül daha olmuştu. O da Antakya tahtına Grippüsün küçük oğlu Antiohus Diyonizosun iclâsı olmuştu (2).

Suriye halkı Selefkos prenslerinin bu kanlı mücadeleleri ve Lâjidlerin bu mücadeleyi tesri eden müdahaleleri dolayısile bu hanedandan artık bıkmışlardı. Bu vaziyetten kurtulmak için o zaman Ön Asyanın en kuvvetli hükümdarı olan Ermeni Kralı Büyük Dikranı memleketlerine çağırmışlardı (3). (M. E. 83) tarihinde Ermeni Kralı Dikran büyük bir ordu ile Suriyeye yürümüş ve Antakyayı zaptettikten sonra diğer Suriye şehirlerini zaptetmiştir (4).

Dikran, memleketi Megadet adlı bir kumandana havale etmişti. Megadet Antakya şehrinde ikamet etmiş ve buradan Suriyeyi idare etmiştir (1).

Bu esnada Selefkos prensleri ortadan kaybolmuşlar ve her biri bir tarafa kaçmış ve saklanmışlardı.

Kızikin oğlu olan Özeli Fenikeye çekilmiş ve Fenike sahilleri Selen adlı Mısırlı bir prenses tarafından idare olunmakta idi (2).

Bunlardan maada Selefkos prenslerinden ermeni istilâsı esnasında

---

(1) Elhars'a verilen bu isim Yunan dostu manasınadır. M. Şemsettin: İslâm tarihi. Cild I. S.

(2) Bu hükümdarı tahta Part kumandanı çıkarmıştı. J. Yanosky: S. 57.

(3) Tarihte Tigran III ismile yad olunan bu hükümdar Milâddan ènce 118 - 95 tarihinde Ermenistan mıntakasına Part Kralı Mitridat II tarafından tayin edilmiş olan ve bilâhare Ermeni Kralı unvanını almış olan TigranII «Valarsae» nın oğlu ve halefidir. Ayni zamanda Part Kralı meşhur Mitridatın da damadıdır.

(4) Tigranın Suriyeyi işgalinin bizat kendisi tarafından olmayıp kumandanı Megadete tarafından işgal olunduğunu zikreden muharrirler varsa da J. Yanosky Syrie anciennet mod. S. 57. Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 99. Bir kısım müverrihler de bizzat geldiğini ve şehri zaptettiğini yazan müverrihler de vardır. Ermeni tarihçisi Çamcıyan 1784 de Venedikte tabedilmiş olan üç cildlik eserinin birinci cildinin 225 inci sahifesinde Tigranın burada Suriye tacını giydiği ve kendisini Suriye Kralı ilân ettiği ve namına sikkeler bastırdığını kaydetmektedir.

(1) Bu isim üzerinde dahi Çamcıyan'da başka türlü kayıd vardır. Ona göre bu isim Bakarat'tır. Bu zamana ait sikkelerde, Çamcıyana göre Tigranın resmi bulunmakta idi.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 57.

berhayat bulunanlardan Antiohus Aziyatik ile (3) Selefkos Sibyozakt vardı (4).

Suriye, Dikran idaresinde (M. E. 69 - 83) 17 sene kalmıştır. On yedi senelik bu zaman esnasında Suriyeliler Selefkos prenslerinin kanlı mücadelelerinden kurtularak rahat ve huzur yüzü gördüler. Fakat bu devre çok uzun devam etmedi. Zira bu esnada Anadoludaki vakayi Romalıları şarka kuvvetli şahsiyetler gönderip orada Roma prestijini iade etmeği, lüzumlu bulduklarından şarka Pompeyi ve Lukullusu göndermişti (1).

Romanın bu büyük şahsiyetlerini şarka gelmeğe mecbur eden âmil Pont Kralı Mitridatın Ön Asyadaki geniş faaliyeti idi (2).

Bu vakayi üzerine kayın pederi Mitridata yardım için Ermeni Kralı Dikran Antakyada bulunan kumandanı Megadeti Romalılara karşı sevk için geriye çağırdı. Megadetin Suriyeyi terkini müteakıp bir tarafa saklanmış olan Selefkos prensleri tekrar ortaya çıktılar. Kilik-

(3) Bu adama bazı madalyalarda Kalinkos - Philopator ve Epiphanos adı dahi verilmektedir. J. Yanosky: Syrie anci. S. 57. Not: I.

(4) J. Yanosky: S. 57.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et. mod. S. 67.

(2) Pontos Krallığı namı altında uzun asırlar Karadeniz, Şimalî Anadolu kıyılarında hüküm süren Mitridatlar ailesi eski İranın bir Satrap ailesine bağlı bulunuyorlardı. Hattâ bu aile kendisini, İranın şanlı ve şöhretli hanedanından birisi olan Ahamenişlere çıkarıyordu. Hakikaten Makedonya istilâsı ile ortadan silinmiş olan «Pars» kültürü ve tesiri ancak Karadeniz sahilindeki bu mıntakada yaşıyabilmişti. Etraflarındaki kütleye dahi Ahamenişlerin halefleri perestişini kabul ettirmişlerdi. Ve bundan istifade ederek te mevcudiyetlerini koruyabilmişlerdir. Anadoluda teessüse başlamış olan lâtin kültürünü ortadan kaldırmağa azmeden ve Önasyada eski Ahameniş İmparatorluğunu ihya etmek emelinde bulunan Pontların son hükümdarı Mitridat Öpetor'un (M. E. 63 - 120) bu geniş fütuhatı Romalıları şark işlerile cezrî bir şekilde uğraşmak icap ettiğine kanaat getirtti. Zira Anadoluda Kapadokya, Bitina ve eski Bergama Krallığını işgal eden Mitridat burada Roma kuvvetlerini mağlûp ederek Trakyaya geçmiş ve Yunanistanla Makadonyayı istilâ etmişti.

Bunun üzerine Roma şarka evvelâ devrin mühim şahsiyetlerinden biri olan Sillâyı izam etmişti. Sillâ Yunanistanda Mitridatın iki ordusunu mahvettikten sonra Makedonya ve Yunanistanı tamamile işgal etti. Mitridat Anadoluya ricata mecbur oldu. (M. E. 80). Sillâdan sonra Anadoluya gönderilen Roma kumandanı Lucullus olmuştur. Lucullus ile Mitridat arasında Amisos = Samsunda vukua gelen muharebede Mitridat mağlûp oldu. Ve damadı Ermeni Kralı Tigranın yanına iltica etti.

Bununla birleşen Mitridat Zile civarında Lucullus'u mağlûp etti. Bunun üzerine Roma şarka meşhur fatih Pompei'yi gönderdi. (M. E. 67).

İşte Selefkosların tarih sahnesinden çekilmesini intac eden Roma istilâsı bu sebeplerle vücude gelmişti.

yaya saklanmış olan Özehin oğlu Antiohus Kalinikos Suriyeye avdet ederek Selefkos tahtına oturdu (M. E. 69) (1).

Selefkosların kanlı mücadelelerini pek çabuk unutan Suriyeliler onu büyk bir heyecanla istikbal ettiler (2). Fakat Antiohusa Antakya tahtında fazla oturmak nasip olmadı. Zira (M. E. 65) te Anadoludaki icraatını ikmal eden Roma kumandanı Pompe Amanosların zirvelerinden bir kartal gibi uçup geçerek Suriyeyi baştanbaşa kat'ederek Mısıra geçti (M. E. 65) (3). Mısırdan dönüşünde ise Selefkos hakimiyetine nihayet vererek Suriyeyi bir Roma eyaleti yaptı. (M. E. 64) (4).

Bu suretle (M. E. 312) tarihinde İskenderin meşhur kumandanlarından Selefkos Nikator tarafından tesis edilmiş olan ve bu tarihten beri Ön Asyada şerefli ve şanlı bir varlık olarak yaşıyan Selefkos imparatorluğu 247 senelik bir hakimiyetten sonra fani olan herşey gibi tarih sahnesinden çekilip gitmişti (M. E. 64).

DİYADOKLAR DEVRİNDE HATAYDA HELENİZM TESİRLERİ:

İskender istilâsı ve onu takip eden seneler Ön Asya ve bilhassa Hatay tarihi için çok ehemmiyetli bir devre teşkil eder. Büyük Türk muhaceretlerinin arkası kesilelidenberi şarkla garbin teması azalmıştı. Vakıâ müstevliler şarka bazı yenilikler getirmişti. Fakat şurası da muhakkaktır ki istilâ, müstevliler üzerinde de yerli halkta olduğu kadar hatta daha fazla bir tesirden hâli kalmamıştı. Müstevliler de temas ettikleri Türk halkın kendilerininkinden daha eski olan medeniyetinden istifade etmişlerdi. İskenderin Ege kıyılarından ve Makedonya sahillerinden kaldırıp İndüs boylarına sürüklemiş olduğu Helenler bu meçhul diyarlarda fazla olarak şimdiye kadar görmedikleri bir takım yeni tabiat hâdiseleri, korkunç ve enteresan manzaralarla karşılaşmışlardı. Bu tesadüfler onların tefekkürleri ve dünya görüşleri üzerinde mühim tahavvüller ika etmişti. Uzun asırlar yalnız Yunan filozoflarının nazarî derslerinin tesiri altında kalan ve Aristonun istikra metodu ile meşgul olan Makedon ve Yunanlılar Asyanın âmakında rasgeldikleri binbir çeşit tabiat manzaralarının tenevvüü, zirveleri bulutlar arasında gömülen yüce dağların azameti, uçsuz bucaksız kum

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 57.
(2) Ayni eser: S. 57.
(3) Ayni eser: S. 57.
(4) Ayni eser: S. 58.

çöllerinin heybeti ve bu çöllerin insanı hayretlere garkeden serap gibi garip hâdiseleri derin bir behtü hayret içinde bırakmıştı. Tetkik ve tetebbüe meraklı olan Yunanlılar bu hâdiseleri ve bu manzaraları derin bir vecd ve merakla seyrediyorlardı. Bu hâdiselerin teakup ve teselsülü Aristo ve Eflâton çocuklarını derin bir tefekküre garkediyordu. Bu itibarla şimdiye kadarki tabiat telâkkileri ve bilgileri buyeni hâdiseler ve manzaralar karşısında bir takım istifhamlarla karşılanıyordu (1).

Bundan başka, şarkın, garpta yalnız efsaneleri duyulan muazzam âbideleri de onların gözlerine, düşünce ve tefekkürü tehiç eden manzaralar yığmaktan hali kalmıyordu.

Mısırın kum çölleri arasında semaya yükselen Ehramlar, onların bekçisi gibi asırlardanberi kımıldamadan duran muazzam Sefenks, Mezopotamyanın ve Babilonyanın sayısız âbideleri, hattâ bu âbidelerin harabeleri bile onları her gün yeni bir garabet karşısında bırakıyordu. Suriyenin, tarihin geniş karanlıkları arasından yenbe bir şafak gibi yükselen ve uzun asırlar imtidadınca daimî bir inkişaf arzeden Sitearın parlak medeniyeti Yunanlıların gözlerine bir güneş gibi çarpmakta idi. Persepolis ve Akbatanın Keyhüsrev ve Dârâlara mahfil olan sarayların muazzam salonları, bu salonları tezyin eden korkunç çift boğa başları Yunanlıların gönlünde şarkın bitmek tükenmek bilmez debdebe ve ihtişamını bir misli artırmakta idi (1).

İşte bütün bu meraklı ve muamma gibi görünen hâdiselerin kâffesi dedüctif Yunan muhayyilesinde tetkik ve tamik için bir yer bulabiliyordu (2).

Ve bu tetkikler neticesidir ki uzun asırlar beşeriyetin bütün hayatına hâkim olan bir çok ilmî, felsefî prensipler ortaya atılmıştır. Zira Sinearlıların o zamana kadar uzun tetkiklerle elde etmiş oldukları astronomik rasadlar Yunanlı hey'etşinaslar tarafından bulunmuş ve bunlarla moderin ilmin ortaya attığı prensiplere kadar beşer düşünce ve telâkkisine hâkim olan prensipler ortaya atılmıştır (3).

Bu suretle şarkın bir tetkik zemini olması az zaman zarfında Ön Asyada yeni bir ilim faaliyetinin başlamsına ve bir ilim merkezinin teşekkülüne sebep olmuştur (1).

(1) P. Roussel: La Grec et l'orient: S. 523.

(1) P. Roussel: La Grec et l'orient: S. 323.

(2) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 64.

(3) Sinear denilen saha bugünkü Babil mıntakasından Basra körfezine kadar uzayan Dicle, Fırat havzasıdır ki Sumer medeniyetinin merkezi de burası idi. Şemsettin Gün Altay: Yakın şark: S. 191.

(1) P. Roussel: S. 323.

Tarihte İskenderiye mektebi diye şöhret bulan bu ilim merkezi muasır devirlere kadar hâkim olan telâkkilerin menşei olmuştur. Yunanlıların o zamana kadar meşgul oldukları ilim sahası muhayyilenin icatkerdesi olan ve tabiat ilimlerine istinat eden felsefî proplemlerdi (2).

Şarka geldikten sonra bu muhayyile faaliyeti zihnî ve siyantifik bir sahaya intikal etmiş ve ilim sahasında bir takım yeni telâkkiler doğurmuştur (3).

Yunanlıların şarkta müteessir oldukları nokta yalnız bu muazzam tabiat hâdiseleri, muhteşem abideleri ve asırlardanberi Sineada toplanmış olan astronomik rasatlar değil; bundan daha mühim olarak ve daha müessir olan şarkın din telâkkileri olmuştur (4).

Pers istilâları esnasında zâfa başlıyan Yunan dini, Yunanlıların şarka gelmesini müteakıp daha fazla bir tezelzüle uğramıştı (1).

Zira Yunanlıların yüksek kıymetler izafe ettikleri mabutlarının şark milletleri tarafından hiçe sayılarak tahkir olundukları halde onlara karşı gazaba gelmediklerini gören Yunanlıların kendi mabutlarına karşı olan sıkı itimat ve telâkkileri yavaş yavaş çözülmeğe başlamıştı (2).

İskenderin sevkile Asyaya gelmiş olan Yunanlılar burada yepyeni ve kuvvetli felsefî ve prensiplere istinat eden dinler karşısında müfekkireleri başka türlü işlemeğe başlamıştı (3).

Bu fikir ve telâkkiler tahtında ve eski Türk medeniyetinin tesirlerile Ön Asyada inkişaf eden Helen kültürü birkaç asır sonra meydana çıkıp cihanşümul bir din olan hıristiyanlığın da mebde ve menşei olmuştur (4).

İskenderin ölümünü müteakıp onun imparatorluğu üzerinde üç devletin teşekkül ettiğini görmüştük. Bunlardan biri Avrupadaki Makedon krallığı, diğeri Asyada Selefkos imparatorluğu ve diğeri de Afrikadaki Lâjid krallığı idi. Asyada yekdiğerile komşu olan Lâjid ve Selefkos hükûmetleri yekdiğerinden farklı bir karakter arzederler. Mısırda kurulmuş olan Lâjid krallığı istilâcı bir siyaset değil; sitastik

(2) Droysen: Histoire de l'Hellénisme: Cild III. S. 597.
(3) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 65.
(4) P. Roussel: La Grec et l'orient: S. 323.
(1) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 64.
(2) P. Roussel: La Grec et l'orient S: 324.
(3) Droysen: Histoire de l'Hellenisme: C. III. S. 599.
(4) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 64.

bir politika takip etmiştir (1). Halbuki Hatayda kurulan Selefkos imparatorluğu dinamik bir haricî politika takip ettiğnden fatih bir devlet mahiyeti arzetmiştir (2).

Mısır hükûmetinin sitatik siyasetinin neticesi olarak orada kuvvetli bir ilim hareketi vücut bulmuş ve vaziyet te ona müsait olduğundan az zamanda bu ilmî cereyan kuvvetli bir taraftar bulmuştur. Bu gaileler dolayısiledir ki ilim hareketlerine Mısırdaki Lâjidler kadar fazla bir yer verememişti (1). Daimî bir fütuhat ve bunun neticesinde daimî bir mücadele içinde yaşıyan Selefkos hükümdarları her nekadar Lâjid hükümdarları kadar memleketlerini ilim merkezi haline kalbedememişlerse de kültürel hareketlerden hiçbir zaman uzak kalmamışlardır (2).

Selefkos hükümdarları memleketlerinde sanayi ve ticaret ehemmiyet verdikleri kadar ilmi de himaye etmişlerdir (3).

Üçüncü Antiohusun Antakyada ve Ninuvada muazzam bir kütüphane yaptığını ve Altıncı Antiohusun ise Antakyada İskenderiye müzeomuna müşabih bir müzeom vücude getirdiğini bir çok tarihler yazmaktadırlar (4).

Keza Antiohus Epifanın Suriyenin muhtelif yerlerinde vücude getirdiği eserler, bunların nekadar ilmî faaliyete yer verdiğini göstermektedirler.

Selefkos hükümdarlarından dehşetli bir Helenizm taraftarı olan ve senelerce Atinada ikamet etmesi dolayısile tam bir Yunan kültürile yetişen Antiohus Epifan Helenizmi Suriyede yaymak için gösterdiği meczubane faaliyet muvakkat bir zaman için dahi olsa büyük bir tesir vücude getirmiştir.

Epifanın Suriyeden maada tarihte an'aneperestliklerile meşhur Yahudiler arsında bile Helenizmi yaymak siyasetini takip etmiş ve Kudüse birkaç defa sefer dahi yapmıştır (1).

Epifanın Kudüste ve sair Suriye şehirlerinde vücud egetirmiş olduğu jimnasyonlar birçok yahudi ve Suriyeli gencleri etrafına toplıyabilmiştir (2).

(1) Droysen: Cild III. S. 612.
(2) Ayni eser: Cild III. S. 613.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 34.
(2) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 99.
(3) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 34.
(4) Aynı eser: S. 34.
(1) Bakınız: Hatay Cild III. S. 42.
(2) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 90.

Yunanlılar ve Yunanlılık Hatayda yerleşebildi mi?

İskenderin varislerinin Ön Asyada kurmuş oldukları devletlerin Lâjidlerle Selefkoslardan hiç birisi millî bir devlet vasfını haiz değildiler (3). Zira ne Hatayda kurulan Selefkos devleti ve ne de Mısırda kurulmuş olan Lâjid devleti kuvvetli bir Yunan ve Makedonyalı kütlesine istinat etmiyordu. Bilhassa Hatay ve bunun cenubunda bulunan Suriyede bu vaziyet daha barizdi. Çünkü bunların monarşilerinde bir tek halk tabakası mevcut olmayıp Suriyede asırlardanberi birbirile imtizaç edemiyen muhtelif etnik gruplar mevcuttu. Hatayda ise Türk unsur, Yunanlılardan çok fazla idi. Suriyede asırlardanberi tevali eden göç dalgalarının tesirile meydana gelen muhtelif ırklara ve muhtelif medeniyetlere mensup ırkların arasındaki rabıtaları Selefkos hükümdarları hiçbir zaman mezce muvaffak olamamışlardır. Gerçi Selefkos hükümdarları bu gaye için azamî surette çalışmaktan fariğ olmamışlardır (1).

Fakat bu gayret beyhude idi. Zira ayrı ayrı medeniyetlere ve an'anelere malik olan etnik grupları müşterek bir Türklük çerçevesi ve idare mekanizması altında toplamağa çalışması onların mücadele içinde kalmalarını intac ettiği gibi millî bir halk kütlesine istinat etmiyen devletlerin bakasının imkânsızlığı bakımından da şayanı dikkat bir hâdisedir.

Bu şekilde gayrimütecanis br kütleye stnat eden Selefkos devletinin bakası ancak bu hanedanın kudretli şahsiyetler yetiştirmesine ve hanedana sadık idare adamları bulundurmasına vabeste idi (2).

Ntekim 248 sene devam eden Selefkos saltanatının tarihî seyri de bunu göstermektedir (3).

Zira başta Selefkos Nikator I ve Antiohus III gibi yüksek şahsiyetler bulunduğu zaman Selefkos devletinin hududları İndüs boylarından Tsalyaya kadar uzandığı halde Selefkos III zamanında küçük bir prenslik derekesine sukut etmiştir.

İskender, haleflerinin Avrupa ve Asyada teşkil etmiş oldukları devletlerin en büyüğü şüphesiz ki Hatayda teşekkül etmiş olan Selefküs devletidir (2).

İndüs boylarından Tsalyaya kadar imtidad eden bu geniş impa-

(3) P. Roussel: La Grec et l'orient. S. 414.
(1) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 106.
(2) P. Roussel: a Grec et l'orient: S. 324.
(3) Bakınız. Hatay: Cild III. S. 18 ve müteakib.
(2) J. Yenosky: Syrie ancienne. S. 33.

ratorluk dahilinde Selefkoslar hiçbir zaman tam ve mutlak olarak otoritelerini tesis edememişlerdir. İmparatorluğun gerek zayıfladığı ve gerek muvaffakiyet gösterdiği her devirde hükûmete karşı bir isyan çıkmıştır (3).

Bu isyanlar bir idare altında toplanmağa çalışılan millî grupların istiklâl ve muhtariyetlerini elde etmek gayesine matuf bulunuyordu (4).

Bu gruplar arasında bilhassa İranda yerleşmiş olan Türk Partların imparatorluğa karşı mütemadi isyanları neticesinde Milâddan önce Üçüncü asırda teşkil ettikleri monarşi diğer zümrelere de örnek olmuştu (1). Partların bu hareketlerini Anadoluda Kapadokyalılar, Bitinyalılar, Bergamalılar ve Asyada Bakteryan greklerinin isyanı ve istiklâlleri takip etmiştir (2).

Bu vaziyet imparatorluğun sonuna kadar, yani Roma generalı Pompenin Suriyeyi istilâsına kadar devam etmiştir (3). Şurası da şayanı dikkattir ki imuparatorluğun yıkılmasında, izmihlâlinde hiç şüphesiz ki idarî vaziyetin de tesiri olmuştur (4).

Çünkü Büyük Ahameniş şehinşahlığının üzerinde kurulmuş olan Selefkos imparatorluğu ve onun banisi olan Selefkos Nikator I tıpkı Lâjidler gibi hatta onlardan daha fazla bir hakla kendilerini İranlıların varisleri gibi görüyorlardı (5).

İran şahinşahlarının Mısır Firavunlarının saltanatın kendilerine Allah tarafından gönderilmiş olduğu ve kendilerinin yeryüzünde onun vekili bulundukları yolundaki kanaatleri az zamanda bu eski imparatorluklar üzerinde kurulmuş olan devletlerin hükümdarlarında dahi gözükmeğe başladı (1). Bu suretle menşeini teolojik bir noktaya rapteden Selefkoslar idareleri altında bulunan zümreleri de kendilerine bağlı bir kul gibi telâkki etmeğe başlamışlardı (2).

Bu vaziyet şimdiye kadar bu şekilde bir idareye alışkın olmadıkları için evvelâ devletin asıl istinatgâhı olan Makedon ve Yunanlıları bile hoşnut etmemişti (3).

(3) P. Roussel: La Grec et l'orient. S. 424.
(4) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 100.
(1) Victor Chapot: La frontier de l'enphrate: S. 90.
(2) P. Roussel: La Grec et l'orient: S. 325.
(3) J. Yanosky: La Syrie ancienne: S. 76.
(4) Arif Müfid: Büyük İskender: S. 112.
(5) Şemsettin: İskender ve halefleri: S. 67.
(1) P. Roussel: La Grec et l'orient: S. 416.
(2) Droysen: Histoire de l'Hellénisme: Cild III S. 610.
(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 76.

Muhtelif ırk ve mezheplerde bulunan imparatorluğun geniş hudutları dahilindeki zümreler ise kendilerinden ayrı bir yabancı sülâlenin bu tahakkümüne karşı muhalif bir vaziyet alıyorlardı (3).

Selefkos imparatorları bütün şark hükümdarları gibi bütün tebaalarını kul gibi telâkki ettikleri gibi onların mallarını da kendi malları gibi telâkki ediyorlardı (4).

Görülüyor ki bu idare sistemi tam manasile mutlak bir hakimiyettir. İşte bunun içindir ki kendi ırklarından olan Yunanlılar bile bu idareye karşı tam bir muhabbet ve samimiyet beslemiyorlardı (1).

Gerçi Suriyeli halk bu sisteme asırlardanberi alışmıştı. Fakat dinleri, dilleri ve ırkları başka olan her manasile kendilerinden olmıyan yabancı bir sülâlenin başlarında bulunmasını istemiyorlardı (2).

Bütün bu sebepler dolayısiledir ki imparatorluk her haricî istilâ karşısında istinat noktaları zayıf olduğundan daima gerilemiştir (3).

Ön Asyada kurulmuş olan Lâjid ve Selefkos hükûmetlerinin idare şekli bazı noktalarda yekdiğerile müşabehet arzederse de bazı mülkî ve idarî işlerde tam bir tezad teşkil edecek kadar ayrılıklar arzetmektedir (4).

İskenderin istilâsını müteakıp Ön Asyada teşekkül eden bu iki hükûmetten Mısırdaki Lâjidlere ait elimizde vesikalar mevcutsa da (1). Selefkosların hakkında böyle vesikalar bulunmadığından (2) bu devletin dahilî teşkilâtı ve idarî umuru hakkında fazla malûmata malik bulunmuyoruz (3).

Selefkos imparatorları kendilerini Pars imparatorluğunun devamı şeklinde telâkki ettiklerinden bazı noktalarda onları taklit etmişlerdir (4).

Ezcümle memleketin Ahamenişler devrinde olduğu gibi satrap-

---

(4) Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 100.

(1) Droysen: Histoire de l'Hel. Cild III. S. 613.

(2) Ayni eser: Cild III. S. 617.

(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 76.

(4) Arif Müfid: Büyük İskender. S. 112.

(1) Bu vesika son zamanlarda Mısırda yapılan arkeoloji hafriyatile meydana çıkarılan bir takım papirüslerdir ki Lâjidlerin idare sistemi hakkında geniş malûmatı ihtiva etmektedirler.

(2) Son senelerde Fırat boylarında Dura - Europos denilen mahalde yapılan hafriyatla elde edilen deri üzerine yazılmış olan bir takım vesikalarda Silefkoslara ait malûmat vermektedir.

(3) Droysen: Cild III. S. 612.

(4) J. Yanosky: S. 76.

lıklara ayrılması bunun bir misalidir (5). Ahamenişler zamanında otuz iki büyük satraplığa ayrılmış olan Pers imparatorluğu Silifküsler zamanında yetişmiş mütecaviz satraplığa ayrılmıştır (6).

Selefkoslar da şarktan aldıkları bu teşkilât yanında bir de Yunan teşirile vücude gelmiş serbest şehirler mevcut idi ki bunlara Polis namı verilmekte idi (1).

Satraplıklardan ayrı bir teşekkül olan Polisler nimmüstakil bir vaziyette olup muhtariyetlerine tamamile sadık ve sahip idiler (2). Dahilî işlerinde serbest ve müstakil olan bu şehirler haricî işlerde krala tâbi idiler.

Bu şehrin civarında bulunan arazi krala ait bulunduğundan, kral bu araziyi istediği bir şahsa terkte muhtardı (3). Zamanla bu şehirler tevessü ederek kraldan bir takım imtiyazlar elde etmeğe muvaffak olmuşlardı.

İmparatorluğun menşeini Allahtan alan otoritesi haricinde olarak bu şehirleri elde ettikleri imtiyazlarla kraliyet dahilinde bir nevi ayrılık vücude getiriyorlardı (4).

Şurası da şayanı dikkattir ki kralların bu yabancı ülkede en büyük istinatgâhları bu şehirler olmuştur.

Selefkoslar zamanında teşekkül etmiş olan bu şehirlerden bazan bir kaçı birden ayni ismi taşırdı.

Bu şehirlerin bir kısmı muhtelif Selefkos hükümdarları tarafından yapıldığı gibi bir kısım da devletin banîsi olan Selefkos Nikator I tarafından inşa edilmişlerdir (1).

Dört tane Selefkos (Seleusi) şehri vardır ki bunlar muhtelif Selefkos hükümdarları tarafından bina edilmişlerdir. Bu isimle anılan şehirlerden birisi Mezopotamya mıntakasında bulunmaktadır. Bu şehir Dicle nehrinin garp sahilinde kurulmuştur. Şehir Selefkos devletinin banîsi olan Selefkos Nikator I dir (2).

(M. E. 307) senesinde tesis edilmiş olan bu şehir Selefkos Nika-

(5) Satraplık, Pers hükümdarı Dara zamanında ihdas edilmiş bir nevi vilâyetdir ki Osmanlılardaki eyaletlere muadildir.

(6) Ahmed Refik: Tarihi umumî. Cild II. S. 261.

(1) Arif Müfid: Büyük İskender. S. 114.

(2) Ahmed Refik: Tarihi umumî: Cild II. S. 317.

(3) Droysen: Histoire de l'Hellé. Cild III. S. 619.

(4) Ayni eser: Cild III; S. 619.

(1) Şemsettin Sami: Kamusülâlâm. Cild IV. S. 2603 - 604.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienn. S. 34.

torun istiklâlini ilân ettiği zaman ilk merkezi olmuştu. (3).

(M. E. 310) Antakya şehrinin inşasına kadar merkez olarak kalan bu şehir bundan sonra da uzun zaman Selefkosların şarkta en büyük ve mamur beldelerinden biri olmuştur (4).

(M. E. 140) tarihine kadar ehemmiyetini kaybetmiyen bu şehir bu tarihte Partların istilâsına uğramış ve Part kralı Birinci Mitridat tarafından işgal edilmiştir (1).

Partlar bu istilâ ile bütün Babilonya ve Elâmı işgal ettiklerinden Müdayin «Ktesifon» u kendilerine merkez yapmışlar ve bu tarihten itibaren Silifkiye Selensinin ehemmiyeti azalmıya başlamıştır (2).

Bundan sonra da saha mütemadî harpler esahne olduğundan Selefkosların büyük merkezleri harabiye yüz tutmuştur.

Dicle Silifkesi denilen bu şehir şarkta tesis edilen Yunan şehirlerinin bir nümunesi olacak derecede tezyin edilmiştir. Şehirde müteaddit mâbetler, büyük caddeler, eğlence yerleri bulunmakta idi (3).

Selefkos hükümdarları tarafından tesis edilen ve bu isimle anılan şehirlerden birisi de Suriyede Selefkosların merkezi olan Antakya civarında bulunmakta idi (4).

Bu şehre Selefkıya Piryen ismi verilmekte idi (5).

Bugünkü Ası nehrinin denize döküldüğü yerde bulunan Suveydiye kasabasının yerinde tesis edilen bu şehir de Selefkosların mühim merkezlerden birini teşkil etmekte idi.

Şehrin banîsi de Selefkos Nikator'dı. Selefkos Pirye şehri Dicle Selefkıyası kadar değilse de yine mühim mamurelerden birisi idi (1).

Selefkos adiyle anılan şehirlerin üçüncüsü de Anadoluda bulunmakta idi (2).

Bugün Hamideli veya İçel namını verdiğimiz sahada bulunan bu şehir uzun zamanlar bir kültür ve medeniyet merkezi olmuştur (3).

Yakın zamanlara kadar dahi Silifke adile tanınan bu kasaba yalnız Eelefkoslara değil aynı zamanda Romalılara ve hattâ daha evvel

---

(3) Ayni eser: S. 34. P. Roussel: S. 377.
(4) Kamusülâlâm: Cild IV. S. 2603 - 604.
(1) Bakınız: Hatay: Cild III. S. 50.
(2) Şemsettin Sami: Kamusülâlâm: Cild IV. S. 2604.
(3) Malalas: S. 201.
(4) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 34.
(5) Kamusülâlâm: Cild IV. S. 2604.
(1) Şemsettin Sami: Kamusülâlâm: Cild IV. S. 2604.
(2) Ayni eser: Cild IV. S. 2607.
(3) Yunan Ansiklopedisi.

İyonlara merkez olmuş eski tarihî şehirlerden birisidir. (4).

Şehirde bu devirden kalma bir çok muazzam âbideler takı zaferler, büyük tiyatrolar, mâbetler bulunmakta idi. Geniş su havuzlarile şehir halkına su dağıtmak için muntazam yolları havi olan bu şehirde eski eserlerin hayret verici harabeleri bugün bulunmaktadır.

Bugün Kızkalesi denilen kale harabeleri eski Gorgos şehrinin harabeleri olduğu gibi bunun karşısındaki Korikos şehri harabeleri o devirden kalma eserlerdendir (1).

Selefkıya isimli şehirlerden biri de Selefkos hükümdarları tarafından bina edilmiş olup Anadoluda bulunmaktadır. Anadolu cenubunda Selefkıya namı verilen Toroslar mıntakasındaki bu şehir Bulgardağı eteğinde bulunmaktadır (2).

Bu itibarla şehre Selefkıya Adtavrum ismi verilmiştir (3). Bu şehir öteki Selefkıye şehirleri kadar meşhur değildir Selefkoslar tarafından ön Asyada kurulan şehirler arasında bir de Apama isimile yadolunan şehirler vardır. Bu şehirler arasında en meşhur olanı Anadoluda bugünkü Dinar kasabasının olduğu mahalle tesis edilen Apama şehridir (4).

Apama şehri Anadoluda Efes şehrinden sonra en mühim bir şehirdir (5). Şehir müesisi olan Antiohus Soter I annesinin adı olan Sihatos namını vermiştir. (6). Daha evvel şehre Selenes adı verilmekte idi (7). Apames şehri Asya ile Avrupa arasında bir ticaret merkezi olduğundan şehirde bir çok antrepolar ve depolar bulunmakta idi. (1).

Bu şehirde hıristiyanlık devirlerinde Bizans imparatorları dahi ikamet etmişlerdir (2).

Apame bilhassa (M. E. II - III) üncü asırlarda çok fazla inkişaf ve şehir halkı ticaret dolayısile çok zengin olmuşlardır (3).

Apame şehrine (M. E. III) üncü asırda Antiohos III tarafından bir çok Yahudiler yerleştirilmiştir. (4).

---

(4) Droysen: Histoire de l'Hellénisme: Cild III. S. 616.
(1) Şemsettin Sami: Kamusülâlâm: Cild IV. S. 2604.
(2) Ayni eser: Cild IV. S. 2604.
(3) Ayni eser: Cild IV. S. 2604.
(4) Bu şehrin yerini bazı müellifler Afyonkarahisar olarak tesbit ediyorlar.
(5) Fernand Cabral: Diktionnaire d'arché. et Chrétie. Cild I. S. 2499.
(6) Ayni eser: Cild I. Kısım I. S. 2499.
(7) Ayni eser: Cild I.Kısım I. S. 2499.
(1) Fernand Cabral: Dictionnaire d'arch. et Chré. Cild I. Kısım I. S. 2504.
(2) Ayni eser: Cild I. Kısım I. S. 2504.
(3) Ayni eser: 2507.
(4) Ayni eser: 2508.

Şehre yerleştirilen ve Mezopotamya ve Bâbilden getirilen Yahudilerin miktarı iki bin aile kadardı. (5).

(5) Ayni eser: 2509.

Şehir Romalılara intikal ettikten sonra Yahudiler «Flâkkus» sa para vererek şehirde yaşamıya müsaade aldılar. (6).

Bu suretle şehir bundan sonra mühim bir Yahudi kolonisi olmuştur.

Bir de Suriyede Antakya cenubunda bir Apame şehri vardı ki bu da Selefkos Nikator tarafından annesi Apameye izafeten tesis edilmiştir. (7).

Bu şehir bilâhara Arap istilâsı zamanında Ahamiye ismini almıştır. (1).

Apame ismile birde Marmara kenarındaki bugünkü Mudanya şehri vardır (2). Yine bu isimle Mezopotamyada dahi Selefkoslar tarafından tesis olunmuş şehirler vardır. (3).

Bunlardan birisi Dicle kenarındaki bugünkü Rum kalesi diğeri de Sineardaki Kerfer şehridir. Eski bir şehir olan burası daha evvel «Dicbe» ismile anılmakta idi (4).

Selefkosların ön Asyada vücude getirmiş oldukları şehirlerden birisi de payıtahtları olan Antakya şehri idi (5).

Bugün Hatay ilinin en mühim kasabası olan bu şehir hakkında bir çok membalardan toplayıp muhtelif ansiklopedilerle karşılaştırdığımız malûmatı hulâsa edelim.

Antakya şehri :

Uzun asırlar şarkta Helen kültürünün merkezi olan Antakya şehri hakkında eski ve yeni müelliflerin hemen hepsinde geniş malûmat bulmak mümkündür.

Bir kısım müverrihlere göre Antioh ismini taşıyan bu şehir İskenderin generallerinden Antigonosun Frikya ve Şimalî Suriyeyi işgali esna-

rin generallerinden Antigonosun Frikya ve şimalî Suriyeyi işgali esna-

sında Orontos «bugünkü Ası nehri» kenarında tesis edip Antigonya is-

(6) Fernand Cabral: Dictionnaire d'arché. Cild I. S. 2509.

(7) Şemsettin Sami: Kamusülâlâm: Cild IV. S. 2604.

(1) Şemsettin Sami: Kamusülâlâm: Cild I. S. 14.

(2) Ayni eser: Cild I. S. 14.

(3) M. Şemsettin: İskender ve halefleri. S. 89. Not I:

(4) Şemsettin Sami: Cild I. S. 14.

(5) Antakya şehri bugün Hatay Türklerinin dahi merkezi olması ve uzun zaman bir kültür merkezi bulunması dolayısile ondan bir bahis halinde bahsetmeyi faideli bulduk.

mini vermiş olduğu şehir üzerinde inşa edilmiştir (1). Yunan ansiklopedisindeki bir gayde göre bu şehir eski Silifke şehri üzerinde kurulmuştur. Dğer bir takım müverrihler ise bu Antigonya şehrinden hiç bahsetmiyerek Antakyanın Orontos nehri kenarında Dafne mâbedi yanında inşa edildiğini yazmaktadırlar. (2).

Şehri tesis eden Selefkosların bânisi Selefkos Nikator I dir (3). Tesis etmiş olduğu bu yeni şehre babası Antiohosun ismine izafetle Antioş ismini vermiştir. (4).

Bizans kronograflarından Malâlas bu şehrin isminin Selefkosun oğlu Antiohos Sotere izafeten Antioh verildiğini kaydediyor. (1). Denizden 35 kilometre uzakta olan Antakya şehri kurulduğu tarihten itibaren (M. E. 301) mütemadiyen inkişaf ederek İskenderiye ve Romadan sonra gelmek üzere o devrin üçüncü büyük şehri olmuştur (2). Antakya şehri eski Mısırlıların Lâtana dedikleri Şimalî Suriye, İskenderun — Şam ticaret yolu üzerinde kurulmuş bir şehirdir (3).

Şehrin kuruluşu hakkında Bizans kaynaklarından olan Malalas da iki ayrı kayıd vardır (4).

Bir rivayete göre Selefkos Nikatora Allah Kasyos Zöz namına bir kurban keserek bir şehir kurmak istediğini fakat mahallini tayin edemediğini bu itibarla nereye kurması lâzım geldiğini mabedden istirham ediyor (5).

Bu sırada havadan bir kartal gelerek kesilen kurbanın etinden bir parçayı alıp havalanıyor. Selefkos ve arkadaşları onu takip ediyorlar. Kartal bir yamacın eteğine konuyor. Selefkos da şehri buraya kuruyor (1).

Şehrin kuruluşu hakkında verilen bu malûmat Yunan ansiklope-

(1) Arif Müfid: Büyük İskender: S. 63.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 31.
P. Roussel: La Grec et l'orient: S. 394.
J. Yanosky: Histoire de l'Hellénisme: Cild II. S. 336.
(3) Ayni eser: Cild II. S. 337.
(4) Ayni eser: Cild II. S. 336. J. Yanosky: Syrie ancienn. S. 31.
P. Roussel: La Grec et l'orient: S. 386.
Şemsettin Sami: Kamusülâlâm: Cild I. S. 429.
(1) Malalas: S. 201.
(2) Fernand Cabral: Dictionnaire d'archéologie. Chrétienne et de liturgie. C. I. Kıs. II. S. 2359. Not 4.
(3) Yunan Ansiklopedisi.
(4) Malalas: S. 198.
(5) Ayni eser: S. 201.
(1) Malalas: S. 198.

disinde biraz başka türlüdür (2). Şehrin ilk ahalisi civardaki Antigonos tarafından kurulmuş olan Antigonya şehrinden nakledilmiştir. (3).

Şehrin sekenesi kurulduğu senelerde Makedonyalı ve Yunanlı olmak üzere 5.300 kişi idi (4). Bu Makedonyalı ve Yunanlı halk arasında Kıbrıslı, Rodoslu ve Giritli ahali de bulunmakta idi (5). Az zamanda inkişaf eden şehrin nüfusu (M. E. III) üncü asır başlarında 100.000 kişi olmuştur (6).

Bu miktarda çocuklar ve esirler dahil bulunmuyordu. Başka membalarda şehrin bu asırlarda nüfusu 500.000 olarak gösterilmektedir (1).

İhtimal ki bu rakkam biraz mübalâğalıdır. Zira henüz bir asırlık maziye malik olmıyan bir şehrin bilhassa o asırlarda birden 500.000 e çıkması biraz güçtür.

Şehrin inkişafa başladığı zamanlarda sekenesi arasına birçok yerli nasır da karışmıştır. Hattâ bunlar arasında Suriyeli Aramilerden başka Palestinli Yahudiler de bulunmakta idiler. (2).

Buradaki yerli anasır kaydı hakkında biraz düşünecek olursak hiç şüphe etmeyiz ki bunları Hatayın en eski sekenesi olan Türklerdendir. Demek oluyor ki Otokton anasırı teşkil eden Türk ekseriyeti Antakya adlı bu Yunan müstameresinin sekenesinin esasını teşkil ediyordu. Yunanlıların, Roma ve Bizanslıların en satvetli bir zamanlarında bile Hataya tamamen ve emniyetle hâkim olmayıp buradaki kıyam ve ihtilâllerin arkasının kesilmeyişi de çok şayanı dikkattir. Demek ki Hatay Türkleri istilâcılarla hiçbir zaman kaynaşamamışlar ve onlara daima kafa tutmakta bulunmuşlardı.

Şehrin bütün ahalisine Yunanlı ve Makedonyalılara verilmiş olan hakların kâffesi verilmişti. (3).

Halk bütün an'ane itiyat ve telâkkilerinde serbest bırakılmıştı. O kadar ki milâdî dördüncü asırda bile şehirde bir millî lisan meydana gelemediğinden herkes kendi lisanile konuşuyordu. (4).

Şehirde 18 kabile bulunmakta idi. Her kabile dahilî işle -

---

(2) Yunan Ansiklopedisi.

(3) Yunan Ansiklopedisi.

(4) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 31.

(5) J. Yanosky: S. 31.

(6) Fernand Cahral: Dicti. d'arché. Chré. Cild I. Birinci kısım. S. 2370. Not 2. Fakat bu asrın Kablelmilâd veya Badelmilâd olduğu malûm değildir.

(1) Yunan Ansiklopedisi.

(2) Fernand Cabral: Dicti. d'arché. Chrétie. Cild I. İkinci kısım: S. 2393.

(3) Ayni eser: 2393.

(4) Yunan Ansiklopedisi.

rinde tamamile serbest bulunuyordu. Kabilelerin ayrı ayrı reisleri mevcut idi.

Haricî işleri tedbir için kabile reisleri senede bir defa muntazaman toplanırlardı (1).

Antakyada bu şekil idare Arapların istilâsına kadar devam etmiştir. Zira Pompe orayı zaptettiği zaman onların dahilî işlerine karışmamış ve şehrî idaresinde serbest bırakmıştır. Bundan sonra Roma imparatorları dahi Antakyaya ayni idareyi bahşetmişlerdir (2).

Antakya şehri muhtelif zamanlarda yapılmak suretile dört mahalleden müteşekkildi (3). Bu mahalleler birer şehir kadar büyük olduklarından Antakyaya Tetrapolis namı verilmekte idi (4).

Her mahalle ayrı bir surla muhat bulunuyordu (5). Fakat Selefkos hükümdarlarından Antiohos Epifan zamanında bu surlar birleştirilmiş ve şehir bir tek sur altına alınmıştır (6). Şehrin bu dört mahallesinden iki tanesi Selefkos Nikator tarafından kurulmuştur (1).

Üçüncü mahalle ise Selefkosun haleflerinden Selefkos Kalinikos II tarafından inşa olunmuştur (2). Bu mahalle Oront «Ası nehri» üzerindeki bir adada tesis olunmuştur (3).

Şehrin dördüncü mahallesi bu sülâle hükümdarlarından olan Antiohus Epifan IV tarafından vücude getirilmiştir (4). Bu mahalle ova ile Silpiyüs dağı arasında kurulmuştur.

Şehrin tam merkezinde 4 kapılı bir direk altı mahallesi «Stoa» bulunmakta idi (5). Bu kapılardan şehrin dört cihetine uzanan dört yol mevcut idi (6). Şimdiki yol Selefkit sarayına gidiyordu (7). Bu saraylar şehrin dörtte birini işgal etmekte idiler (1). Şehrin tam merkezinde bir sütun yükselmekte idi. Şehrin dört semtine uzanan bu yol-

---

(1) Yunan Ansiplopedisi.

(2) Şemsettin Sami: Kamusülâlâm: Cild I. S. 249. J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 61.

(3) Fernand Cabral: Dicti. d'arché. Chrétie. Cild I. İkinci kısım. S. 2391.

(4) Yunan Ansiklopedisi.

(5) Ayni eser.

(6) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 31.

(1) Şemsettin Sami: Kamusülâlâm. Cild I. S. 429.

(2) Yunan Ansiklopedisi.

(3) Ayni eser.

(4) J. Yanosky: Syrie ancienn. S. 32.

(5) Yunan Ansiklopedisi.

(6) Fernand Cabral: Dicti. d'arché. Chrétie. Cild I. İkinci kısım. S. 2399.

(7) Ayni eser: Cild I. İkinci kisim. S. 2390.

(1) Yunan Ansiklopedisi.

lar muhteşem mozaiklerle, heykellerle tezyin olunduğundan çok muazzam ve güzel bir manzara arzetmekte idi.

(M. E. II) inci asırda Antiohus Filopator tarafından şehirde bir kütüphane ve bir de müze vücude getirilmişti (2). Hattâ bazı müelliflere göre Antakyada tesis edilen bu kütüphane İskenderiye muzeomu kadar büyük idi (3). Şehirde pek çok büyük mebani bulunmakta idi. Bunlar arasında tiyatrolar, sirkler, hipodromlar, müteaddit mabutlar ve mâbetler şehri tezyin etmekte idi (4). Şehrin etrafında pek çok sayfiyeler bulunmakta idi. Bunlar arasında bilhassa Dafne mesiresi âdetâ Anadolunun Versayı mahiyetinde idi (5).

Şehir halkı eğlencesine ve zevkine fazla düşkün idiler. Bu itibarladır ki şehrin eğlence mahalleri çok fazla idi (6). Antakya şehri ilk zamanlarda tam bir Yunan karakteri gösterdiği halde bilâhare müteaddit ırkların birleşmesile bu karakter vahdetini kaybetmiştir (1).

Antakyalılar bir karakter ayrılığının tesirile anarşist oldukları halde dinlerine çok sadıktılar. Hattâ bu sadakat taassup derecesine kadar çıkmakta idi. (2).

Antakyalılar eğlence ve sefahati çok severlerdi. Bunda şehrin zenginliği en büyük bir âmil olmuştu (3). Çünkü Antakya bir ticaret merkezi idi. Çin ve Şarkî Türkistandan gelen zengin kervanların telâki mahalli olan Antakya bir ticaret merkezi idi. Bu kervanların biraktığı servetle şehir halkı refah içinde yaşıyordu (4).

Antakyada yüksek bir ilim muhiti vücude gelmemiş ise de güzel san'atlar sahasında çok fazla inkişaf etmiştir (5). Ve Antakya bir çok resim ve san'at üstadları yetiştirmiştir (6). Hattâ denilebilir ki Antakya san'atı Bizans san'atının inkişafında bile mühim bir âmil olmuştur (7). Antakya şehri mevkii çoğrafisi dolayısile inkişafı süratli olmuştur.

---

(2) Fernand Cabral: Dicti. d'arché. Chrétie. Cild I. İkinci kısım. S. 2394.
(3) Yunan Ansiklopedisi.
(4) Şemsettin Sami: Kamusülâlâm. Cild I. S. 430.
(5) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 31.
(6) Batras Elbistani: Dairetülmaarif. S. 506 - 531.
(1) F. Cabral: Cild I. İkinci kısım: S. 2392.
(2) Ayni eser: Cild I. İkinci kısım. S. 2392.
(3) Yunan Ansiklopedisi.
(4) Ayni eser.
(5) F. Cabral: Cild I. İkinci kısım. S. 2399.
(6) Ayni eser: Cild-I. İkinci kısım. S. 2395.
(7) Ayni eser: Cild I. İkinci kısım. S. 2396.

Antakyanın en ziyade inkişaf gösterdiği bilhassa üç devre zikrolunabilir.

1 — Hellenik devir. 300 - 60 (M. E.)

2 — Helleno - Romeik devri. (M. E. 60 - M. S. 325).

3 — Bizantin devri (M. S. 325 - 637).

Antakya şehrinin en parlak devri (M. E. 60) tarihi ile (M. S. 325) tarihi ve bunu takip eden devirler olmuştur. Bilhassa hıristiyanlık devri Antakyanın ehemmiyetli devirlerinden biri olmuştur. (1). Bu devirde Bizans imparatorlarından bazıları Antakyada oturmuşlardır. (2).

Bu itibarla şehre La Metropol Doryan denildiği gibi Antioş Le Gran, Antioş La Bel isimleri verilmiştir. (3).

Antakya Arapların hâkimiyetine geçtikten sonra her gün biraz daha gerilemiştir. Ve bu devirde Antakya eski ehemmiyetini bir daha elde edememiştir (1).

Antakyanın ehemmiyeti bundan sonra ön Asyada Türklerin kuvvetli ve geniş kütleler halinde (X - XI milâdî asırlarda) bu mıntakaya gelmesinden ve bu mıntakada zaten mevcut olan Türkleri takviye etmesinden sonra başlıyacaktır. Bilhassa Haçlı seferleri esnasında Antakya çok mühim tarihî bir rol oynıyacak bir faaliyet sahnesi olacaktır. (1).

ROMA İDARESİNDE HATAY

Pompenin İtalyaya dönüşünden sonra Suriye artık tamamile Roma tarafından idare olunur bir şark eyaleti haline gelmişti (1). Pompenin İtalyaya dönüşünü müteakıp Suriyeyi idare eden Romalı valiler şunlar olmuştur. Seanrus - Marcius Philppus - Lentulus - Marcellinus - Gabinus (2). Gabinusun Suriye valiliği esnasında (M. E. 55) Hatay tam manasile bir Roma vilâyeti haline kalbedilmişti (3).

Romada üç muhteris adam tarafından vücude getirilen ve tarihte «Triumvirat» namı verilen bir ittifakla Roma ülkeleri bu üç şahıs arasında taksim edilmişti (1). Triyomvirahın üçlerinden birisi olan

---

(1) F. Cabral: Cild I. S. 2398.
Bu devir hakkında ilerde malûmat verilecektir.

(2) Batras Elbistani: Dairetülmaarif. S. 506 - 531.

(3) Cabral: Cild I. S. 2394.

(1) Bu kısım ilerde mufassalan bahsedileceği için bu gerilemenin sebepleri görülecektir.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 58.

(2) Ayni eser: S. 58.

(3) Ayni eser: 58.

(1) Les conquêts Romaine: S.

Crassus, bu taksimde Suriyeyi ve Romanın şark eyaletlerini deruhde etmişti (2).

Beş sene için şarka gönderilerek Romadan uzaklaştırılan Crassus, Antakyaya gelmişti (3).

Crassusun Suriye valiliği esnasında cenuptan bir takım Arab kabileleri şimale doğru muhacerete başlamışlardı (4).

Suriyedeki Roma idaresi için cenuptan bu istilâlar o kadar haizi ehemmiyet değildi. Zira bunlar organize edilmemiş, aşiret reisleri idaresindeki çapulcu Arablardı. Roma için Suriyede en büyük ve korkulu rakip hiç şüphesiz ki Fırat boylarında dehşetli akınlar yaparak havaliyi dehşet içinde bırakan Partlardı (1).

Crassus imparatorluğun şark hududlarını tehdit eden Partlar üzerine bir sefere hazırlandı (2). (M. E. 53 - 54) tarihinde Fratı geçti (2).

Fakat Crassus bu sefere epey hazırlıksız olarak iptidar ettiği gibi harp tekniğine riayet etmeden usulsüzce hareket etmişti.

Evvelâ ileriye giderken zaptedilmesi, harp tekniği bakımından elzem olan bazı kaleleri arkasında bırakarak ilerlemişti (1). Fakat Crassus Partlarla karşılaşmadan yerine döndü ve tekrar Suriyeye geldi (2). Ertesi sene daha fazla bir hazırlıkla tekrar Partlar üzerine yürüdü. (M. E. 53) (3). Ermenistan Kralı Romanın tabiiyetinde bulunan Artanasdas kuvvetli bir süvari kıt'asile Crassuse yardım etmek istedi (4). Fakat Crassus bu teklifi reddetti. Crassus maiyetinde yedi lejiyon ve on dört bin süvari kuvvetile Fıratı geçti (M. E. 53).

Crassuse Osroen prensi Algar kılavuzluk ediyordu. Fakat Algar, Romalıları emniyetli olan dağ yolundan götüreceğine Part süvarilerinin serbestçe manevra yapabileceği ova yolundan getirmişti (1). İki ordu Karhe denilen bugünkü «Harram» mıntakasında karşılaştı.

---

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 58.

(3) Ayni eser: 58.

(4) Ayni eser: S. 58

(1) Şemsettin: Partlar. S. 120.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. de Plotarktan naklen Krasos'un bu sefere çıkmasından evvel Part kralı Arsac tarafından Krasosa bir elçi gönderildiğini kaydediyor. Bunların sulh talebinde bulunduklarını da tasrih ediyor. S. 58.

(1) Şemsettin: Partlar. S. 120.

(2) Ayni eser: S. 120.

(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 58.

(4) Şemsettin: Partlar: S. 120.

(1) Şemsettin: Partlar. S. 121.

Düz bir sahada vukua gelen bu karşılaşmada Partlar şiddetli bir ok yağmurile Romalıları oldukları yere mıhladılar. Roma lejiyonları bu ok yağmuru karşısında şaşırmışlardı (2).

Part ordusunun başında Kral Orodes tarafından tayin edilen meşhur kumandanlarından olan Surena bulunmakta idi (1).

Süvari harplerinde ihata kabiliyeti çok yüksek olan Partlar, yakından muharebe etmeğe alışık bulunan Roma usulüne hiç meydan vermeden Roma ordusunu ihata etmişlerdi (2). Romadan takviye kuvvetile Sezar tarafından gönderilen Crassusün oğlu pervasızca Partlar üzerine atıldı. Fakat b upervasızlığını da hayatile ödedi (3).

Crassus oğlunun kesik başını düşman safları arasında sırığa asılmış görünce kuvvei maneviyesi tamamile bozuldu. Yaralılarını harp meydanında bırakarak ricate başladı (4).

Partlar Romalıları şiddetle takip ederek onlara dehşetli zayiat verdirmişti (1). Harp esnasında Crassus bir karışıklıkta katlolunmuştu. M. E. 53 haziran (2). Romalılar harp sahasında 20 bin telefat vermişti (3). Partlara da 10 bin esir vermişlerdi.

Surena idaresindeki Part ordusunun bu muvaffakiyeti onlara bütün Ön Asya Hegemonyasını teslim etmişti. Bu muvaffakiyeti müteakıp Ermeni kralı Arkadas Des Part kralı ile bir ittifak yaptı (3). Fakat her nedense Part kralı Orodes bu muvaffakiyetten hakkile istifade edemedi. Fakat iki sene sonra Romada Pompe ile Sezar arasındaki münaferet ve mücadeleden istifade ederek tekrar Fırat boylarında akınlara başladı (4).

Orodes bu akınları esnasında kendisini karşılıyacak kuvvetli bir ordu bulunmadığını anlayınca Fıratı geçerek Osroen sahasını işgal ettikten sonra Antakya şehrini de muhasara etmişti (1).

Fakat muhasara neticesiz kalmıştır. Zira Antakyanın müstahkem kalelerini aşmak Partlar için gayrikabildi. Çünkü onlar bu şekilde bir kale muhasarası usulünü bilmedikleri gibi böyle uzun müddet bir kale-

---

(2) Şemsettin: Partlar. S. 121.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 58.
(2) Şemsettin: Partlar. S. 121.
(3) Ayni eser: S. 121.
(4) Ayni eser: S. 121.
(1) Şemsettin: Partlar. 121.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 58.
(3) Şemsettin: S. 121.
(4) J. Yanosky: S. 58. Şemsettin: S. 121.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 58, Şemsettin: Partlar: S. 121.

yi muhasara etmek tahammülünde değillerdi. Bu muhasara esnasında ordu kumandanı Arakes (2) maktul düşmüştü.

Bu sırada Roma tarafından Suriye konsüllüğüne Crassuse halef olarak Cassius gönderilmişti (1).

Cassiusün yerine tayin edilen konsül Bibilus vazifesine başlar başlamaz herhangi bir muhtemel Part hücumuna karşı Antakya surlarını takviye etmişti. (M. E. 50) (2) Bibilustan sonra şarka yahudi Aristobol tayin edilmişti (3). Fakat Suriyede uzun müddet kalamıyan Aristobolın vefatını müteakıp yerine Roma tarafından Metellus Scipion geçmişti (4).

Sezarla Pompe arasındaki mücadelede Pompe tarafını iltizam ediyordu. Bunun için Pompe ile Sezar arasındaki Romanın mukadderatı için yapılan Pharsala (1) muharebesinde Pompeye yardım için Suriye gemilerinden mürekkep bir filo ile Yunanistana hareket etti (2) (M. E. 48).

Pharsala muzafferiyetini müteakıp Jül Sezar şarka hareket etmiş ve Suriyeye gelmişti (3). (M. E. 47).

Bir müddet Antakyada kalan Sezar yukarı Asyadaki Partlar üzerine yürüdüğü vakit Suriye işlerini tedvir için Antakya valiliğine Sextume Sesarı bırakmıştı (4).

İradesiz ve iktidarsız bir şahsiyet olan bu adam az zamanda Pompe taraftarı bir şövalye olan Cecibius Bossus tarafından Suriyeden koğularak memleket elinden alındı (1).

Aralarındaki mücadelede iyi bir asker ve mahir bir kumandan olan Cecibius tarafına geçen askerleri tarafından öldürüldü (2). Sezar bunu haber alınca maiyetindeki lejiyonlardan üçünü emrine vererek Statius Mureusu Cecibius üzerine gönderdi (3). Ayni zamanda Stati-

---

(2) Bu isim J. Yanosky'de Asakes şeklinde kaydedilmiştir. J. Yanosky: S. 58.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 59.

(2) Ayni eser: S. 59.

(3) Ayni eser: S. 59.

(4) Şemsettin: Partlar: S. 121.

(1) Pharsales mevkii, bugün Yunanistanda Turhala denilen mahaldedir. Şemsettin: Partlar: S. 121.

(2) J. Yanosky: S. 59.

(3) Şemsettin: S. 121. J. Yanosky: S. 59.

(4) J. Yanosky: S. 59.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 60.

(2) Ayni eser: S. 60.

(3) Ayni eser: S. 60.

usa yardım için Bitinyada bulunan kumandanlardan Marcius Crispus dahi üç lejiyonla Suriyeye gönderildi (4). Sezar, bu sırada maiyetindeki kuvvetlerle Partlarla harbe girişmekten korkarak Romaya dönmüştü (1).

Statius Mureus ile Marcius Crispus birleşerek Cecibiusu tahassun etmiş olduğu Apame kalesinde muhasara ettiler. Bu sırada Romada mühim bir vak'a cereyan etmişti ki bu vak'a Suriye işlerini de karıştırmıştı. Senatoda Jül Sezarın evlâdlığı Brutus ve Cassius tarafından katledilmişti. (M. E. 44). Bunun üzerine senato tarafından Suriye konsüllüğüne Cassius tayin edilmişti (2).

Fakat Suriyede Crispus ve Statius iktidarı muhafaza ediyorlardı. Fakat Anadoluda bulunan Delabella da bu sıralarda senato tarafından Suriye konsüllüğüne tayin edilmiş olan Cassius ta Suriyeye vasıl olmuştu. Cassius Suriyeye gelmesini müteakıp Cecibius ta Apame kapılarını açmıştı. Cassius Albinus idaresindeki dört lejiyonu alarak süratle Anadoluda Kilikyada bulunan Dalaballa üzerine yürüdü. Laodice civarında vukua gelen muharebede Cassius galip geldi (1). Bu suretle Daodike şehri de Romalılara geçmiş bulunuyordu.

Bu sırada Romadaki dahilî münazaalar bitmiş gibi idi. Sezarın katileri olan Brutus ve Cassius öldürülmüşlerdi.

Romada cumhuriyet taraftarlarının mağlûbiyeti demek olan Makedonyadaki Philipposun galibiyetinden sonra Partlara iltica etmiş olan Pompe taraftarlarından Labienus (1) buradan aldığı kuvvetlerle Roma üzerine yürümek istiyordu. Part kralı Orodes ihtimal ki bu Romalı kumandanın teşvikile, Romadaki karışıklıklardan istifade ederek tekrar Suriye üzerine yürümüştü. Oğlu Paskoros Kudüse kadar istilâ etmişti (2). Fakat Partlar faaliyetlerinde geç kalmışlardı. Zira Romada vaziyet düzelmiş ve Antuanla, Oktav vaziyete hâkim olarak memleketi ikiye taksim etmişlerdi. Bu taksimde Antuvana imparatorluğun şark eyaletleri isabet etmişti (3).

Labienusun Partlara ilticasının gayesini iyi takdir etmekte olan şark Kayseri Antoine kuvvetli bir ordu ile, kendine merkez yapmış ol-

(4) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 60.
(1) Şemsettin: Partlar: S. 122.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 60.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 61.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 61. Şemsettin: Partlar: S. 122.
(2) Şemsettin: Partlar: S. 122.
(3) E. Albertinie: Histoire Romaine. S. 37.

duğu Antakyadan çıkarak Fırata doğru yürüdü. Partlarla vukua gelen bir iki musademeyi muvaffakiyetle atlattıktan sonra İran içerisine yüz bin kişiyi mütecaviz olan büyük ordusile girdi. Fakat bu vaziyet onun için tehlikeli idi. Zira bu muazzam çölde o büyük orduyu idare etmek bilhassa mahir Part süvarileri karşısında adeta gayrimümkündü.

Nitekim Antuvan bunun cezasını çekti. Atrapane denilen Azerbaycandaki Phraate şehrini muhasara etti (1).

Bu esnada idi ki Partlar tarafından Antuvan ordusunun erzak ambarları yağma ve tahrip edildiği gibi ordunun hattı ricati de kesilmek tehlikesine maruz kalmıştı.

Vaziyeti kavrıyan Antuvan bu sonsuz Asya çöllerinin girdibadları arasında Romanın bahtını seraba çevireceğine kani olduğundan ordusuna ricat emri verdi.

Fakat bu ricat esnasında Part süvarilerinin amansız ok sağanağı Roma lejinyonlarını Crassusün uğradığı feci akıbete doğru sürüklemekte idi. Antuvan oldukça mühim bir zayiat bırakarak Fırata gelebildi. Bu esnada, uzun sefer meşakkatlerini dinlendirmek için muhteris ve dilber âşığı, İskenderiyedeki Kleopatranın yanına dönmekte istical etti (1).

Suriye valiliğine maiyetinden Decidius Saxe terkederek süratle Suriyeyi katededip İskenderiyeye vasıl oldu.

Fakat Antuvan bu hususta bir ihtiyatsızlık yapmıştı. Bu ise, Cassiusun asi askerlerini iktidarsız Decidiusa bırakması idi. Antuvan bunun cezasını çabuk çekti.. Zira Labienus Partlardan topladığı kuvvetlerle Fıratı geçerek Suriyeye anî bir hücum yaptı. Decidius mağlûp oldu ve Labienusa teslim olmaktansa Partlara teslim olmağı tercih etti (1). Bunun üzerine Part kuvvetleri Suriyeyi baştan başa istilâ ve tahrip ettikten sonra tekrar geri çekildiler (2).

Bir kısım Part kuvvetlerinin Labienus kumandasında Suriyeyi istilâsı esnasında Part kralı Orodes te Anadoluyu baştanbaşa katederek Iyoniya sahillerine kadar uzanarak oralara Part sultasını temin etmiş-etmişti (1).

İskenderiyede bulunan Antuvan Romadaki hâdiseler üzerine maşukunu terkederek Romaya dönmüştü. Burada iken şarktaki Part

(1) Şemsettin: Partlar: S. 123.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 61.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 61.
(2) Şemsettin: Partlar: S. 123.
(1) Şemsettin: Partlar: S. 122.

istilâsını defetmek için de Suriye kumandanlığına maiyetinden bir katır sürücüsü olan Ventidiusu tayin etmişti (M. E. 39) (2).

Ventidius Suriyeye vasıl olduktuan sonra bütün kuvveti elinde tutmağa muvaffak olmuştu.

Bundan sonra Part istilâsını def için bütün kuvvetile Partlar üzerine yüklendi. Suriye şimalinde Gindariusta (1) vukua gelen muharebede Partlar dehşetli mağlûp olarak geri çekilmeğe mecbur oldular. Partlara Orodesin oğlu Pakurus kumanda etmekte idi (2).

Muharebe esnasında Part kralı Pakurus maktul düşmüştü (M. E. 38) ve haziran (3).

Bu suretle uzun zamandanberi Suriyeyi tehdi teden Part istilâsı durdurulduğu gibi bu mıntakalar da Fırata kadar Roma idaresine ilhak edilmişti (1).

Fakat bu mıntakalar halkı Roma idaresinden ziyade Part idaresini tercih ettiklerinden Suriye valisi Ventidiusun bu sahaya gelmesi üzerine ona evvelâ şehir kapılarını açmak istememişlerse de Curtiusu Antuvana gönderdikten sonra şehir kapılarını da açmışlardı (2). Bu sıralarda Partların Suriyeyi tehdit eden müthiş bir istilâsı daha vukua geldi. Bu istilâ Ventidiusu dahi ürkütmüştü (3).

Fakat Ventidius Partların bu istilâsını da, onları mağlûp ederek defetmeğe muvaffak oldu.

Bu muvaffakiyet Romaya elde etmiş olduğu sahayı kat'î olarak tesbit ettirdi. Fakat bu mütevali muvaffakiyetler Ventidiusu yerinden etti. Zira bu muvaffakiyetleri çekemiyen ve kendi istikbali için tehlikeli gören Antuvan Ventidiusu azlederek kendisi şarka geldi (1). Antakyada bir müddet ikameti müteakip, kendisine bir şöhret temin ederek Romadaki rakibi Oktava galebe temin için Partlar üzerine bir sefer hazırlandı. (M. E. 36) (2).

---

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 61.

(1) Arablar bu mahalle Cindarus namını vermektedirler ki şimalî Suriyenin en eski şehirlerinden bulunan bu şehre Asur kitabelerinde Ki - na - ena diye tezekkür edilmektedir ki ihtimal bu ismin Mitenniler devrinden kalma ve doğrusu da Kinali — ena olmalıdır.

(2) Şemsettin: Partlar: S. 122.

(3) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 61.

(1) Şemsettin: Partlar: S. 123.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 61.

(3) Ayni eser: S. 61.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 62.

(2) Ayni eser: S. 62.

Fakat Antuvanın bu seferi de neticesiz kaldı. Zira Hazer denizi boylarında vukua gelen bir iki çarpışma Antuvan ordusunun, geçen seferki gibi bir akıbete duçar olması ihtimalini gösterdiğinden geri çekilmesini intaç ett. Yalnız Suriye Kayseri bu seferinde Ermenistan kralı olan Artanesdası mağlûp ve esir ederek dönmüş ve İskenderiyede yaptığı bir zafer alayında dahi teşhir etmişti (1). Antuvan bundan sonra memleket umuru ile iştifali tamamile terkederek kendini tamamen zevk ve safaya verdi (2).

İskenderiyenin lâtif havası ve muhteris Mısır Kraliçesi Kleopatranın cazibesi bütün dünyayı, istikbali, saltanatı, herşeyi Antuvana artık unutturmuştu (1).

Antuvan bu esnada Kleopatranın oğullarından birine Medyayı ve diğerine de Suriye ve Kilikya valiliğini verdiğini ilân etmişti (2).

Antuvanın bu çılgınlıkları, Romada kendsini sevenleri tamamile aleyhine çevirmişti. Zeki rakibi Oktavius bundan azamî şekilde istifade etmeği unutmamıştı.

Antuvanın bu çılgınca hareketleri ve bilhasa Romaya ait eyaletleri ecnebilere peşkeş çekmesi, şimdiye kadar Oktavi hâkimi mutlak yapmamak için kendi tarafını iltizam eden senatoyu da aleyhine çevirdi. Badehu senato tarafından Oktav Antuvanı vazifeye davet etmeğe memur edildi (1).

Oktav; Antuvanla kozunu paylaşmak için kuvvetlerini cemederek Yunanistan tarikile Anadoluya geçmeğe başladı (2). Vaziyetin vahametini idrak eden Antuvan muazzam bir Mısır donanmasile rakibini Yunanistanda karşıladı (3).

Epirde Actiumda vukua gelen muharebe Antuvanın, beraberinde olan Kleopatranın muharebenin ta mortasında yelkenleri şişirerek Mısıra dümen kırması üzerine, sevgilisini takip etmekte tereddüd etmiyen Antuvan muharebeyi kaybetmekte dahi gecikmedi (1). Fakat Oktaue rakibini orada dahi rahat bırakmadı.

---

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 62.
(2) Şemsettin: Partlar: S. 123.
(1) Şemsettin: Partlar: S. 123.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 62.
(1) Şemsettin: Partlar: S. 123.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 62.
(3) Ayni eser: S. 62.
(1) E. Albertinie: Histoire Romaine. S. 21.

Oktav Mısıra giderek orayı da hâkimiyeti altına aldı (2).

OKTAV DEVRİ

Bu suretle bütün Roma ülkelerine tamamile hâkim olan Oktav senato ile anlaşarak memleketi ikiye taksim ettiler. (M. E. 27. 13 kânunusani) (1).

Az zaman sonra senatonun nüfuz ve otoritesini de bertaraf ederek imparatorluğunu ilân etti. İmparator olduktan sonra Augoustus unvanını alan Oktav, Suriye ve Fenike eyaletinin tehlikeli bir komşu olan Partlarla hemhudut olması dolayısile buraya kuvvetli lejiyonlar sevketmişti (2).

Bu esnada Suriye, imparatorluğun yedinci eyaleti bulunuyordu.

Augoustus, Roma hudutlarının kâfi miktarda genişlediğini ve fazlasının imparatorluk için tehlikeli olabileceğini düşünerek komşu devletlerle sulh içinde yaşamağı tasvip ediyordu (1).

Bu sebeple Romalıların Suriyede müthiş komşuları olan Partlarla bir anlaşma yaparak onların istilâlarına mâni olunmuştu (2).

Bu esnada Suriye valiliğine Caius Cesar tayin edilmişti. Yeni vali olan genc prens Cesar, imparatorluğun Fırat kenarındaki hudutlarını tesbit maksadile Part kralı Phraat «Ferhad» IV ile mükâleme için Fırat boyuna hareket etti (3).

Partlarla vukua gelen bu görüşmede iki taraflı bir anlaşma hasıl oldu. Bu anlaşmayı Romalılar namına bir askerî tribün imza etmiştir (1).

Part kralı Phraat dahi Romalılarla dost geçinmek istiyordu. Bu itibarla dört oğlunu Romaya göndermişti. (M. E. 20) (2).

August dahi buna mukabele olarak Part kralına bir çok hediyelerle beraber bir de cariye kadın göndermişti ki bu kadın Partların başına bilâhare belâ olmuştur (3).

Bu kadının ihtiraslarına alet olan kral Phraat IV tan ahali soğu-

---

(2) Antoine rakibine karşı artık bir şey yapamıyacağına kani olduğundan Aatoine esir düşüp zafer alayında teşhir olunmaktan ise intihar etmeyi tercih etmişti. Biraz sonra Cleopatra da ayni şekilde intihar etmişti.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 62.

(2) Ayni eser: S. 62.

(1) E. Albertinie: Histoire Romaine: S. 29.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 63.

(3) Ayni eser: S. 63.

(1) J. Yanosky: S. 63.

(2) E. Albertinie: L'am. Romaine S. 50.

(3) Şemsettin: Partlar: S. 123.

muştu. Bu vaziyetten Tirdat namında birisi istifade ederek Ctesiphone denilen Medyede Ferhadı mağlûp ederek Part tahtına cülûs etmişti (1). Fakat Partlar bu gasıp hükümdarı tanımadıklarından ona karşı isyan ettiler ve Ferhad IV ın Romada bulunan oğullarından en büyüğü olan Voneni, kendilerine izam için imparator Ogüstten rica ettiler (2). (M. E. 11).

Romada uzun müddet ikameti sebebile tamamen Roma terbiyesi ve kültürü almış olduğu Vonen'in Part tahtına çıkmasını Romanın menfaatleri için faydalı bulan Ogüst prensi göndermekte tereddüt etmemişti (3). Fakat Vonen Part tahtında fazla kalamadı. Yerine, ana tarafından Partlara merbut olan Ermeni prenslerinden Artaban Medye sarayında tahta çıktı (4).

JOULİO - CLANDİENNE DEVLETİ:

(M. E. 68)

Bu esnada Ferhad IV ın oğlu Romadan gelen Vonen, Medye tahtından sukut ettikten sonra boş durmayıp Ermenistan tahtını elde etmek için faaliyete geçmişti. Bu faaliyetinde az sonra muvaffak oldu ve Ermenistan tahtına oturdu (1).

Bu esnada Romada İmparator Tiberius bulunmakta idi.

Part tahtını elde etmek için Vonen Roma impatarou Tiberiustan yardım istedi. Fakat sulhperver olan imparator, şarkta yeni maceralara atılmak istemediğinden Vonenin bu talebini kabul etmedi (2). Part hükümdarı Artabanın tazyikı üzerine yerinde kalamıyacağını anlıyan Vonen o sırada Suriye valisi olan Creticus Silanusa iltica etmeğe mecbur oldu. (1).

Bu esnada şark konsüllüğüne imparator Tiberius mahir ve muktedir kumandanlarından Germanicusu tayin etmişti (2). Bu esnada Selefkosların son bakayası bulunan Osroendeki Cammagene prensliği

(1) Şemsettin: Partlar: S. 124.
(2) J. Yanosky: S. 63.
(3) E. Albertinie: L'em. Romaine: S. 51.
(4) Şemsettin: Partlar: S. 125.
(1) Şemsettin: Partlar: S. 125.
(2) J. Yanosky: S. 63. Şemsettin: S. 125.
(1) Şemsettin: Partlar: S. 125.
(2) Germaniens, Roma tarihinde çok mühim bir yer işgal eden şahsiyetlerden birisidir. Tiherius'un yeğeni ve evlâdlığı idi.

de Romanın idaresine girmiş bulunuyordu (3). Germanicus maiyetile beraber Milâdî 17 tarihinde Suriyeye vasıl oldu (4).

Germanicus, Suriyeye geldiği zaman karşısında kuvvetli bir rakip bulmuştu. Bu rakip Cnaenscalpurnius Piso adında ve Pisan lâkabını taşıyan bir serkerde idi (1).

Pison, Germanicusun Suriyedeki hâkimiyetini tanımak istemediğinden aralarında uzun mücadeleler başladı (2).

Pison Suriyeye Milâdî 18 tarihinde gelmişti. Pisonun Suriyeye gelişile mıntakada büyük bir tahavvül husule gelmişti. Zira, Pison da az zamanda mıntakada kendisine bir hayli taraftar bulabilmişti. Germanicusla aralarındaki mücadelelerde kat'î bir netice hasıl olmamıştı.

Pisona, çok haris ve desisekâr bir kadın olan karısı Plancinenin büyük yardımları olmuştu.

Germanicus bu esnada Kilikyaya gitmiş ve oradaki Cammagen prensliği ümerasından Quintus Servanusa terkederek geri dönmüştü (1).

Germanicus az sonra Mısıra kadar bir seyahat yapmıştı. Bu esnada Suriyede kalmış olan Pison bu fırsattan istifade ederek Suriyede mevkiini kuvvetlendirmek için lejiyonların bir kısmını kendi tarafına çekmeğe çalışıyordu. Germanicusun Mısıra gitmesinden evvel Partiyadan bir heyet gelerek Vonenin geri verilmesini talep ediyordu (1). Fakat Partların bu arzusu is'af olunmadı. Germanicus Mısırdan avdetini müteakıp Antakyada rahatsızlanarak hastalandı.

Germanicusun hastalığı Pison için bir fırsat oldu. Bu hastalıktan istifade ederek orduyu tamamen ele geçirmeğe sâyediyordu (2).

Halk ve ordu arasında Pison aleyhinde bir cereyan görünmeğe başladığını hisseden Pison, vaziyetini kurtarmak için Antakya yakınındaki Selencie şehrine gitmişti (1). Buradan Antakyadaki bütün vuku-

---

(3) Albertinie: L'em. Rom. S. 47.

(4) Ayni eser: S. 64.

(1) E. Albertinie: L'em. Rom. S. 65.

(2) Bu mücadeleyi hazırlıyan, bir takım müelliflere göre bizat İmparatordu. Zira konsül yapmış olduğu Germaniens'in halk ve ordu üzerindeki nüfuzundan korkarak onu evvelâ Romadan uzaklaştırmış sonra da orada başına gaile açarak kendisini meşgul etmişti. E. Albertinie: L'emp. Romanie. S. 65.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 63.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 63.

(2) Albertinie: L'em. Rom. S. 65.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 64.

atı teferruatile takip edebiliyordu. Fakat burada dahi kendisi için tehlike hissettiğinden Cos'a vasıl oldu.

Fakat buradan öteye gitmedi. Zira bu şehirde Germanicusun ölümü haberini aldı (2). (M. E. 19 Eylûl).

Bu hâdise Pisona kararını değiştirtti. Ve Antakya valiliğini ele geçirmek için faaliyete başladı. Bu iş için dostlarının yardımlarını da talep etmşti. Fakat Antakyayı elde etmek oldukça güç ve tehlikeli idi.

Pison, evvelâ Suriyede imparatorun hakimiyetini tanıyacağını ve emirerine itaat edeceğine dair imparator Tiberiusa söz verdi (1). Germanicusun ölümünü müteakıp onu çok seven Suriyelilerin bir kısmı evvelâ karısı Agrippa etrafında toplandılar. Bu esnada Pison Antakyaya geldi ise de valiliği ordu tarafından tanınmadı. Ordu Şuriye konsüllüğü için iki namzet göstermekte idi. Bunlardan birisi Viberius Mersus ve diğeri ise ondan daha muktedir ve ehemmyetli olan Sentius idi (2).

Pison, Sentius ile çarpışmak mecburiyetinde kalmıştı ve bu mücadele için de uzun tedarikâtta bulundu. Kendisi Suriyedeki kuvvetlerin başında kaldığı gibi Laodice'de bulunan Altıncı lejiyonun başına da dostlarından Domitius Celere'i göndermişti (1).

İki ordu arasındaki karşılaşma Kilikyada Celenderis mevkiinde vukua geldi (2).

Pison, muharebeden evvel Sentiusa haber göndererek aralarında bir anlaşma yaparak memleketi taksim etmeği teklif etti (3). Sentius, Pisonun teklifine verdiği cevapta bilâkaydü şart Pisonun İtalyaya gitmesi suretinde harpten imtina edeceğini bildirdi (1). Pison bunu kabul ederek mücadeleden sarfınazar etti.

Bu esnada Suriyeliler çok sevdikleri Germanicusun hatırasını ihya için ona Amanoslarda bir takızafer yaptıkları gibi cesedi için de bir lâhid yapmışlardı (2).

Bu hâdiseleri müteakıp bütün Suriye uzun müddet rahat ve sü-

---

(2) Albertinie: L'em. Rom. S. 65.
(1) Albertinie: L'em. Rom. S. 65.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 64.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 64.
(2) Ayni eser: S. 64.
(3) Ayni eser: S. 64.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 64.
(2) Ayni eser: S. 64.

kûna kavuştu. Memlekette yeni bir refah devresi açılmıştı. Bu vaziyet Milâdî 33 senesine kadar devam etmektedir.

Milâdî 33 senesinde Suriye valisi Pompanius Tlaccus vefat etmişti.

M. 35 senesinde ise Suriye valisi imparator Tiberiusun pederi olan Vitellius idi (1). Bu adam Romada konsüllüğü terkederek şarka inzivaya çekilmişti. Kendisi akıllı ve müdebbir bir şahsiyetti (2).

Vitelliusun Suriye valiliğini aldığı sırada Partlar tahtından tardedilmiş olan Artaban tekrar mücadele için ortaya atılmıştı. Artaban, Vonenin Suriyeye naklettiği hazineleri geri istiyordu (3).

İmparator Tiberius Artabanı Partlara karşı bir koz olarak oynamak istediğinden arzularını tamamile reddetmemişti.

Fakat az sonra imparator vaktile Ferhad IV tarafından Romaya gönderilen oğullarından birinin çocuğu olan Tirdat namında (1) birisini Partlara gönderdi (2).

Phraat veya Tirdat ismindeki bu prens Suriyeyi geçtikten sonra Fırat boylarında vukua gelen bir ihtilâl esnasında ihtimal ki yaralanarak vefat etmiştir (3).

Bu sıralarda Ermenistanda tekrar dahilî münazaalar ve ihtilâller baş göstermişti. Partlarla Ermeniler arasında vukua gelen mücadelede Partlar iki defa mağlûp oldular. Bunun üzerine Vitellius Fıratı geçerek Ortabanı tedibe hazırlandı ve bu maksadla da Mezopotamyayı işgal etti (1). Artaban, Vitelliusun bu yürüyüşünden korkarak İskit diyarına kaçtı (2). Bu suretle Romalılar Dicleye kadar olan sahaya tamamen hâkim oldular..

Bundan sonra Vitellius muzafferen Striyeye döndü (M. 37) .

Bundan sonra şarkta gene uzun bir sükûn devresi başlamıştır. Vitelliusun Mezopotamyadan döndüğü sene içinde imparator Tiberius

---

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 64.

(2) Ayni eser: S. 64.

(3) Ayni eser: S. 64.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne'de bu adamın ismi Phreat şeklinde kaydettiği halde Bay Şemsettin Tirdet olarak kaydediyor.

(2) Şemsettin: Partlar: S. 126.

(3) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 64.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 64.

(2) Bay Şemsettin bu mıntakaya Dâhiler memleketi namını veriyor ve bunlara izafetendir ki bugün Hazar denizi cenubundaki sahaya Dâhistan diyor ki bilâhare bu isim Dağıstan şekline girmiştir. Partlar: S. 125.

vefat ederek yerine Calligula imparator oldu. (M. E. 37. 16 mart) (1).

Bu esnada gene uzun zaman hemen 15 seneye yakın bir müddet zarfında Suriyede asayiş berkemal idi. Partlar kendi dahilî işlerile ve Ermeni işlerile meşgul olduklarından Fırat ötelerine akınlar yapmağa vakit bulamıyorlardı. Fakat imparator Claudius (M. 48 - 54) seneleri arasında Suriyede tekrar mücadeleler ve karışıklıklar başladı (2).

47 tarihinde Part kralı Bardan selefleri yeni Ermenistana bir sefer yapmak istedise de Suriye valisi olan Vibius Marsusun tehdidi üzerine bundan sarfınazar etmeğe mecbur oldu (1).

Bardanın (2) ölümünü müteakıp yerine yeğeni Gudurz çıkmıştı. Fakat fazla zalim olması dolayısile halk kendisinden müşteki idi.

Partlar Claudiusa müracaat ederek Vonenin oğullarından, Romada bulunmakta olan Mitridatın gönderilmesini rica ettiler (3). Claudius, Partların bu arzusunu derhal kabul etmekte tereddüt etmedi. Zira Romalı terbiyesi ve kültürü almış bir şahsiyetin Ktesifon tahtında bulunması Romalılar lehine bir hareketti. Mitridat Partiyaya gelip Part tahtına cülûs etti ise de orada fazla kalamadı. Zira memlekette çıkan bir ihtilâl neticesinde, İber kralının oğlu olan yeğeni Rhadamiste tarafından (M. 51) tarihinde katledildi (1). Bu tarihlerde Romanın Suriye valisi olarak Ummidius Quadratus bulunuyordu (2). Kilikya valisi bulunan Pelignan Part hükümdarı Rhadamiste'e eski itibarını ve nüfuzunu temine çalışıyordu (3).

Suriye valisi Ummidius Ermenistanda kuvvetli bir lejiyonun başında bulunan General Priscusa bu adamı tedip etmesini emretmişti (1).

Bu esnada Şimalî Suriyede daha iki sefer yapılarak Toros ötesindeki barbarların akınları da durdurulmuştu.

Toroslar üzerine yapılan bu seferlerin sebebi vaktile 33 tarihinde

---

(1) E. Albertinie: L'em. Rom. S. 59.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 64.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 64.
(2) Bay Şemsettin bu adamın isminin Vardan olduğunu iddia ediyor ve tarihini de 43 olarak kaydetmektedir. Partlar: S. 125.
(3) Şemsettin: Partlar: S. 126.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 65.
(2) Ayni eser: S. 65.
(3) Ayni eser: S. 65.
(1) Albertinie: L'em. Rom. S. 63.

bu mıntakaya eski vali Vitellius tarafından iskân edilmiş olan dağlıların isyan etmeleri idi (2).

Bu mıntakanın sükkânı Milâdî 50 tarihlerine kadar o civarda ikamet etmişlerdi.

Ermenistanı uzun zamandanberi ellerinde bulunduran Romalılar hiçbir zaman burada Part nüfuzunun teşekkülüne müsaade etmiyorlardı. Zira Romalılar Partlardan fazla çekiniyorlardı. Çünkü Crassus ve Antuvan ordularının Partiyada uğradığı feci mağlûbiyetler uzun zaman Roma ordusunun Partlara karşı kuvvei maneviyesini sarsmıştı. Gerçi artık Partlar Antuvan ve Crassus ordularını münhezim ettikleri zamanki kadar cevvaliyet gösteremiyorlardı. Fakat Romalılarda onların korkusu hâlâ baki idi. Bunun içindir ki Roma şarka, çok mahir ve kuvvetli generallerinden birini tayin ederek, son zamanda yeni ortaya çıkan Part ihtilâflarına nihayet vermek istedi (1).

Bu sırada Part tahtında bulunan Vologes ismindeki Part kralı çok enerjik ve muktedir bir adam olduğundan az zamanda Medya ve Ermenistanı Romalılardan almağa muvaffak oldu (1).

Bu sıralarda Roma devrinin en mühim generallerinden olan Corbulunu şark konsülü tayin etti (2).

Eski vali Ummidius da maiyetindeki lejiyonlarla birlikte Corbulunun maiyetine verilmişti (3).'

Çok mahir bir kumandan ve iyi bir asker olan Corbulunun bütün hayatı Cermanyada, Kapadokyada ve Galatyada muharebelerle geçmişti (4). Bu itibarla Suriyeye geldiği zaman evvelâ orduyu ıslah ile işe başladı.

Orduyu eski Roma lejiyonlarında görülen bir disiplinle itaate aldı. Bundan sonra da Suriyede dehşetli bir otorite kurmakta gecikmedi. (Milâdî 60) (1).

Suriye bu muktedir kumandan idaresinde iken derin bir sulh içinde ve refah halinde yaşamakte iken Partların yeni bir istilâsı bu rahat ve huzuru ihlâl etti ve Partların şiddetli akınları karşısında Corbulun mütereddit kaldı. Zira, bu sırada şimalden dahi vukua gelen

---

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 65.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 65.
(1) Şemsettin: Partlar: S. 125.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne: S. 65.
(3) Ayni eser: S. 65.
(4) Albertinie: L'em. Rom. S. 71.
(1) J. Yanosky: S. 65.

isyanlar, zengin Suriye şehirlerini tehdit eden bir tehlike olmuştu. Bu vaziyet karşısında Corbulun imparator Nerona haber göndererek imdat istedi (2). Bu suretle Partların akınları Suriye valisini müşkül vaziyete soktuğundan Ermenistan için imparatordan bir general gönderilmesini rica etti (1).

Bu esnada Partlar Mezopotamyada bulunmakta olan Tigracerte kalesini muhasara etmişlerdi. Şehir Suriyeden imdat istiyordu. Fakat Corbulun evvelâ zengin Suriye şehirlerinin müdafaasını temin için kaleleri tahkim ettiriyor ve Fırat hududunu kuvvetlendiriyordu (2). Suriyenin müdafaasını emin bir hale getirdikten sonra Corbulun, Part Kralı Vologese haber göndererek şehrin muhasarasını terketmelerini bildirdi. Kendisi de bir ordu ile hareket etti.

Corbulunun büyük bir ordu ile gelmekte olduğunu öğrenen Partlar, onun arzusunu kabul ederek şehri bırakıp çekildiler. (1).

Bu sırada İmparator tarafından Corbuluna yardımcı olarak Cesennius Petus gönderilmişti (2).

Corbulun ordunun bir kısım lejiyonlarını Petusa bırakarak mütebakisini kendi uhdesinde tuttu.

Partların Mezopotamyayı terketmelerile mücadele nihayet bulmuş olmuyordu. Zira şimalde Petus kuvvetlerile Part askerleri arasında mücadele devam ediyordu. (M. 63) (3).

Corbulun, imparator, Nerona gönderdiği bir mektupta bütün Suriyenin kendisine bırakılmasını istemişti (1). Fakat imparator bunu kabul etmedi ve Suriye konsülü olarak Cineiusu tayin etmişti (2).

Corbulun bu esnada Fıratı geçerek tekrar Partlar üzerine yürümüştü ve Melit şehri önüne vâsıl oldu ki Partlar da burada bulunmakta idiler.

Nihayet iki ordu karşı karşıya geldi. Fakat harb başlamazdan evvel aralarında teati ettikleri elçiler vasıtasile iki taraf ta mutabık kalarak bir mütareke yaptılar (3).

---

(2) Albertinie: L'em. Rom. S. 65.
(1) Albertinie: L'em. Rom. S. 73.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 65.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 66.
(2) Ayni eser: S. 66.
(3) Ayni eser: S. 66.
(1) Albertinie: L'em. Rom. S. 76.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 66.
(3) Ayni eser: S. 66.

FLAVİENLER DEVRİ (M. 68 - 96)

Bu sırada Romada bir takım mühim hâdiseler cereyan etmekte olduğundan Suriye bir müddet için bir sulh ve sükûn içinde kaldı ise de bu vaziyet uzun devam etmedi.

Zira, Romadaki taht kavgalarının serhatlerde dahi başlamış olması Suriyeyi de bu girdibatlar içine yuvarlamakta geç kalmadı.

Zira Jan - Clan sülâlesini müteakıp Romada, tarihte Flavienler sülâlesi namı verilen yeni bir sülâlei imparatorî teşekkül etmişti. Bu sülâlenin ilk hükümdarı olan Vespasien zamanında Suriyede Licinius Mucianus vali bulunmakta idi (1).

Bu devre esnasında Suriyede mühim hâdiseler görülmez... Fakat az sonra Suriye dahi bir imparatorlar veraseti meselesine karıştı (2).

Zira Suriye konsülü bulunan Mucianus imparator Vespasianusun hükümdarlığını tanımak istemediğinden imparator kuvvetlerile aralarında mücadele başladı (1).

Vespasianus rakibi Vitelliusu Romada imha ettikten sonra Romanın hâkimi mutlakı oldu. Serhatlerde kendini tanımıyan valilere otoritesini tanıtmak için sadık kumandanlarını ve oğlunu göndermekte idi (2). Bu sebeple şarkta babasının nüfuzunu tesis için Titus Suriyeye gönderildi (3). Titus evvelâ Palestine giderek yahudileri tahtı itaate almış ve Kudüsü zaptederek dehşetli bir katliâm yapmıştı (4).

Buradan sonra Titus şimale çıkarak Antakyaya gelmişse de fazla kalmadan Romaya hareket etmiştir. (M. 71). Bu esnada Suriye konsüllüğü Cesennius, Petusa verilmişti (1).

Bu kumandan Suriye hudutlarını şarka, Fırat ötelerine doğru genişletmek sevdasında bulunuyordu (2).

Bunun için, Şimalî Suriyedeki Selefkosların bakayası olan ve Selefküs prensleri tarafından idare edilen Commagen prenslerinden Antichusun Emes kralı Aristobol ile olan ittifakını bahane ederek mıntakayı

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 66.
(2) Albertinie: L'em. Rom. S. 97.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 66.
(2) Albertinie: L'em. Rom. S. 98.
(3) Ayni eser: S. 98.
(4) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 66.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 70.
(2) Albertinie: L'em. Rom. S. 111.

işgal etti. Bundan sonra Commagendeki Silifküs prensleri Romada ikamete memur edilmişlerdi (1).

Commagen denilen saha da tamamile Suriye vilâyetine ilhak edilmiştir.

Roma tarihinde Flaviennes diye şöhret bulan sülâlei hükümdarî zamanında Suriye ve havalisinde fevkalâde vakayi zuhur etmemiştir.

Bu devir esnasında, imparatorların siyasî kanaatleri ve telâkkileri memleketi sulh içinde yaşatmak olduğundan bütün eyaletlerde olduğu gibi Suriyede dahi tam bir sulh ve sükûn hükümferma olmakta idi (2).

Bu hükümdar sülâlesinin zamanı saltanatında Suriyede Chalkis - Philadelphie ve Samosate şehirlerine Flavianusun aile adı olan Augusteuphrasienne namı verilmişti (1).

Yalnız 70 tarihlerine doğru Antakya şehrinde oldukça mühim bir zelzele vukua gelmiş ve şehir bundan epey hasara uğramıştı (2). Gene bu tarihlerde idi ki (Paganisme) Suriye vilâyetlerinde dahi inkişafa başladı (3).

ANTONİNLER DEVRİ

Suriyede Milâdî ikinci asır başlarında Partlarla Romalılar arasındaki ezelî mücadele tekrar başladı. (M. 105) Fakat Mezopotamyayı istilâ teşebbüsleri bu sefer kendileri için pek pahalıya mal oldu. Zira bu devir Romanın en kuvvetli ve en parlak devri idi. Bu itibarla Mezopotamyayı istilâ eden Partların karşısında bizzat Roma imparatoru Trajan bulunmakta idi. Trajan Avrupada Transilvanya ve Daçyayı inkiyada aldıktan sonra Asyaya geçmiş ve Suriyeye yürümüştü (2).

Trajan 150 senesi ilkbaharında Yunanistanı geçerek bütün Anadoluyu katederek kânunuevvel başlarında Antakyaya vasıl oldu (1).

İmparator şehre 7 kânunuevvelde Daphne kapısından girmişti. İmparatorun Antakyada ikameti esnasında bütün ordunun kuman-

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 70.

(2) Albertinie: L'em. Rom. S. 114.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 70.

(2) Ayni eser: S. 70.

(3) Paganisme bir nevi dinî mezheptir. Hıristiyanlıkla Mazdeime'in imtizacından husule gelmiştir.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 71.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 71.

danları ve etraftaki Roma vasalı prenslikler kâmilen Antakyada imparatorun yanında toplanmışlardı (2).

Bunlar arasında yalnız Osroen prensile «Edese = Urfa» prensi bulunmamışlar, fakat onlar da birer murahhas göndererek beyanı itizar etmişlerdi (3).

İmparator Partlar üzerine yapacağı sefer için lâzım gelen tedarikâtını ikmal ettikten sonra 107 senesinde Cassius dağındaki mabette Jupitere kurbanlar keserek ve mabudun kendisini korumasını dileyerek sefere çıkmıştı (1).

Trayan Romada tahta çıktığı zamandanberi Partlar Romanın şarktaki eyaletlerini daimî bir korku ve havf içinde bırakmışlardı. Fırat boylarında dolaşan Part süvarileri bu mıntakadaki halkta rahat ve huzur bırakmıyorlardı.

Trayan bu akınlara bir nihayet vermek ve imparatorluğunun şark hudutlarını da emniyete almak için büyük merasimle Antakyadan hareket etmiş bulunuyordu.

Trayan bu seferile Partların Fırat boylarında dolaşan kuvvetlerini geri atmağa muvaffak oldu ise de Partları tamamile itaat altına alamadı.

Trayan bu seferinde daha ziyade Anadoludaki ve Azerbaycandaki prenslikleri itaat altına almağa muvaffak olmuştu.

İmparatorun 107 tarihinde Antakyadan azimetini müteakıp ki senelerde Partlar gene Fırat boylarında mutat akınlarına devam ediyorlardı.

İmparator Trayan Partların bu akınlarına bir nihayet vermek için 114 senesinde tekrar Antakyaya avdet etti (1). Kışı burada geçirip ilkbaharda Partlarla kat'î surette çarpışmak için Antakyada bulunduğu müddet esnsında orduyu tensik ve tanzim ile meşgul oldu.

İmparatorun Antakyada bulunuşu Suriyenin merkezine azim bir yabancı kalabalığı toplamıştı. Antakya, Roma zabitleri, Suriyeli tacirler, meraklılar ve şehirler mümessillerile dolmuştu (1).

Trayanın Antakyayı bu ziyareti esnasında şehirde büyük bir felâket vukua gelmiştir (2).

Dehşetli bir kasırga ile beraber başlıyan bir yağmur sağanağı-

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 71.
(3) Ayni eser: S. 71.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 70.
(1) E. Albertinie: L'emp. Romaine. S. 182.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 71.

nı müteakıp 23 kânunuevvelde büyük bir zelzele vukubudu. Bu zelzele şehirde azim tahribat yapmış ve binlerce insan telef olmuştu (2). Fakat bu zelzelede imparatora hiç birşey olmamıştı.

İmparator Trayan şehrin bu zelzeleden sonraki haline çok acımıştı. Zira Selefkosların bu muazzam beldesi bir harabe haline dönmüştü. Bu eski mamurenin tekrar ihyası ve imarı için imparator bir çok yardımlarda bulunmaktan geri kalmadı (1). Zelzelenin şiddetinden şehrin eteğinde bulunduğu «Kaspius» dağı da çatlamış ve çatlıyan bu parçalardan birisi Antakya üzerine doğru meyletmişti (2). Mıntakanın manzarası, bu zelzeleyi müteakıp tamamile değişmişti. Etrafta yeni tepeler, meydana gelmiş ve yeni bir takım su membaları meydana çıkmıştı.

İmparator Trayan 115 senesi başlarında, kışın şiddetinin geçmesini müteakıp Partlar üzerine yürümek için Antakyadan hareket etti. Trayan evvelâ Fırat boylarındaki Part akıncı süvarilerini defettikten sonra bütün o mıntakayı istilâya başladı.

Bu sırada Part krallığı dahilî ihtilâller ve münazaalar dolayısile zayıflamış bulunuyordu. Bu sebeple imparator Trayan Fırat boylarında kendisini karşılıyan Part kuvvetlerini kolaylıkla mağlûp etmeğe muvaffak olmuştu.

Trayan bu muvaffakiyetleri müteakıp bütün Mezopotamyayı işgal etmişti. Partların bu mıntakada mühim merkezlerinden Seleucie ile Ctesiphon şehirlerini zaptetti (1).

İmparator Trayan bu seferi esnasında Partların meşhur altın taclarını da elde etmeğe muvaffak olmuştu (1).

Trayan, İskenderi takliden bütün Mezopotamyayı zaptettikten sonra şarka uzanarak Hindistana kadar gitmek istemişti. Fakat bu arzusuna muvaffak olamdan geri dönmeğe mecbur olmuştu. Bu seferini müteakıp imparatora Parthicus unvanı verilmişti (2).

Trayanın bu seferleri şarkta Roma nüfuzunu tamamile kuvvetlendirmiş ve tahkim etmişti. Fakat Romanın şarktaki bu galebesi daimî olmadı. Zira imparator Trayanın çekilmesini müteakıp Partlar tekrar Mezopotamyayı işgale muvaffak oldular (1). Bu esnada Suriye vali-

(2) Malalas: S. 256.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 71.
(2) Aynı eser: S. 71.
(1) Albertinie: L'emp. Rom. S. 182. Şemsettin: Partlar: S. 126.
(1) Şemsettin: Partlar: S. 126.
(2) Albertinie: L'emp. Rom. S. 182.
(1) Şemsettin: Partlar: S. 126.

liği 117 senesinde imparator Trayan tarafından kendisine tevdi edilen, Hadrianus uhdesinde bulunmakta idi (2). Trayan Mezopotamyadan Romaya avdet ederken Kilikyada Selinante şehrinde vefat etmişti (3).

Suriye valisi olan Hadrianus manevî pederi bulunan Trayana muazzam bir cenaze merasimi yaptırdı.

İmparatorun cesedini merasimle yaktırdıktan sonra küllerini Romaya gönderdi (1). Kendisi buradan evvelâ Suriyeye döndü. Fakat Suriye ordusu tarafından imparator ilân edilen Hadrianus süratle Romaya hareket etti (2).

Hadrianus Antakyadan ayrılmazdan evvel kendi yerine Cacilius Sevriliusu tayin etmişti (3).

Hadrianus devri Roma imparatorluğunun en parlak devirlerinden birini teşkil etmektedir. Bilhassa eyaletlerle fazla meşgul olan imparator Hadrianus milâdî 132 senesinde şarka yapmış olduğu bir seyahat esnasında tekrar Suriyeye de uğradı.

Daha valiliği zamanında iken Hadrianusu sevmiyen Suriyeliler, imparator olduktan sonra dahi onu, kendi memleketlerine geldiğinde pek soğuk karşıladılar (1).

Hadrianus, Suriyede bir takım idarî değişiklikler dahi yapmıştı. Ezcümle o zamana kadar Suriyeye bağlı bulunan Fenike kısmını ayrı bir vilâyet yaparak Suriyenin idaresinden ayırdı (2).

Fakat Suriyedeki bu idarî değişiklik çok devam etmedi. İmparatorun ölümünü müteakıp Suriye valileri Fenike mıntakasını tekrar kendi idareleri altına aldılar (1).

Hadrianus, Suriyeye geldiği zaman Part kralı ile de müzakerelerde bulunmuştu. Partların Romalıları yıldıran müthiş akınlarına nihayet vermek için imparator Part kralı ile müzakerata girişip muhasamatı kaldırarak anlaşma yolile Partlarla iyi geçinmeyi ehven bulmuştu. Bu itibarla Part kralı ile yaptığı müzakerelerde tarafeyn anlaşma ve uyuşma yollarını tercih etmişlerdi. Bu müzakeratın neticesinde vaktile

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 71.
(3) Ayni eser: S. 71.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 71.
(2) Ayni eser: S. 71.
(3) Ayni eser: S. 71.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 71.
(2) Albertinie: L'emp. Rom. S. 194.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 71.

Romalılar tarafından esir edilen Part kralının kızı geriye verilmişti (1). Part Kralı imparator Trayanosun Ktesifonu işgali esnasında oradan getirmiş olduğu Partların kıymetli altın tacını da istemişse de Hadrianus buna razı olmamıştı (2).

Hadrianusun ölümünü müteakıp Roma tahtına yeni bir sülâlenin müessisi bulunan Antonin cülûs etmişti (3). Antonin Le Pieux lâkabile anılan yeni hükümdar Romada yeni bir sülâlenin de müessisi olmuştu (4).

Antonin devri esnasında Suriye tarihi hakkında müverrihler geniş malûmat vermemişlerdir. Yalnız Antonin (138 - 161) devam eden saltanatı esnasında şarka bir sefer yapmış ve Part kralı Vologes III e temaslarda bulunmuştu. Hatta Part kralı Vologes III ile Ermeni meselelerini de müzakere ederek halletmişlerdi (1).

Bazı müelliflerde Antonin devrinde Partlarla Romalılar arasında vukua gelen şiddetli bir muharebeden bahsolunmaktadır (2).

Fırat kenarında (Europos — Salâhiye) Roma kumandanı Lucius Serus ile Partlar arasında vukua gelen muharebede Partlar mağlûp olmuşlar ve Romalılar Mezopotamyayı işgal ederek Partların merkezi olan Ktesifonu işgal ile yağma ve tahrip etmişlerdi (1).

Fakat bu esnada Roma ordusunda zuhur eden bir sari hastalık Romalıların daha fazla bu galibiyetten istifade etmelerine mâni olmuştu. Az sonra Romalılar mıntakayı tahliyeye mecbur olmuşlardı (2).

Antonin Pieux, Suriyeye geldiği zaman oradaki halka Roma kolonisi hukukunu bahşetmişti (3).

Romada yeni bir imparator sülâlesinin müessisi olan ve bu sülâlenin ilk imparatoru bulunan Antonin Pieuxnün ölümünü müteakıp yerine Marcus Aurelius Antoninus geçmişti. (M. S. 161 - 180) (1).

Marcus Aurelius devri imparatorluğun ekser eyaletlerinde bir

(1) Ahmed Refik: Büyük Tarihi umumî: Cild III S. 405.
(2) Ahmed Refik: Büyük tarihi umumî: Cild 3. S. 405.
(3) Albertinie: L'em. Rom. S. 195.
(4) Ayni eser: S. 195.
(1) J. Yanosky: S. 72.
(2) Şemsettin: Partlar: S. 127.
(1) Şemsettin: Partlar: S. 127.
(2) Ayni eser: Partlar: S. 127.
(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 72.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 72.

sulh ve sükûn devri olduğu halde Suriye eyaleti bu sükûndan hariç kalmıştır. Suriyedeki dahilî ve-haricî gaileler imparatorun en mühim mesailinden birini teşkil etmişlerdir (1). Part kralı Vologes III, imparator Antonin le yaptığı mülâkattan sonra onun ölümüne kadarki devre esnasında Frat boylarında dehşet saçan akınlarına germi vermişti (1).

Fakat Antoninin son senelerinde tekrar faaliyete geçerek Fırat boylarında eski akınlara başlamıştı.

Part hükümdarı Vologes III sin en mühim emellerinden biri Roma himayesinde bulunan Ermenistanı eline geçirmekti. İmparator Antoninin ölümünü fırsat ittihaz ederek Ermenistanı Part krallığına ilhaka teşebbüs etti (2). Bu ise Roma ile şiddetli bir mücadelenin başlamasına sebep olmuştu (3).

Romanın bu sırada Kapadokya valisi bulunan Elius Severianus Partları Ermenistandan çıkarmak için yukarı Fırat boylarında Partlarla bir mücadeleye tutuştu (1). Fakat bu mücadele ordusunun hezimeti ve kendisinin de ölümile neticelendi (2).

Partlar buradan Suriye üzerine yürüdüler. Bu esnada Suriye valisi Attictius Cornelianus bulunmakta idi (3).

Partlar 162 tarihinde Fıratı geçmişlerdi. Suriye valisi Partları karşıladı ise de Partlara karşı mağlûp oldu.

Roma şarktaki vaziyeti düzeltmek için Suriye valiliğine Roma ordusunun mahir kumandanlarından Lucius Verusu tayin etmişti.

Verusun maiyetinde mühim generaller de bulunmakta idi Bunlar arasında Statius Piscus ve Martinus Verus ile Avidino Cassius ta bulunmakta idi.

Yeni vali Lucius Verus Suriye valiliğinde dört sene kalmıştır. Bu müddet zarfında Suriye tam bir sükûn ve sulh içinde yaşamıştır.

Lucius zamanında Partlar tekrar Fırat boylarında görülmüşlerse de Lucius Verus onları Fırat boyunda karşılamış ve Part kralı Vologes mağlûb olarak memleketine ricat etmeğe mecbur olmuştu. Lucius Verus mahir kumandanlarından olan Statius Priscusu Kapadok-

(1) Albertinie: L'em. Rom. S. 208.
(2) Ayni eser: S. 208.
(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 72.
(1) Albertinie: L'em. Rom. S. 208.
(2) Ayni eser: S. 208.
(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 72.

ya valiliğine Avidius Cassiusu da kendi yerine Suriye valisi tayin etmişti (1).

Bunlardan Kapadokya valisi tayin edilen Statius Priscus Partları Ermenistandan çıkarmağa muvaffak olduğu gibi Ermenistanın merkezi olan Artaxia şehrini de zaptederek bütün Ermenistana hâkim oldu (1).

Ermenistan tahtına Romaya tâbi Arsacide Sohaemus namında birini çıkardı. Ermenistanda yeni bir merkez vücude getirerek adına Valarshapatı namını verdi (167) (2).

Lucius Verus tarafından Suriye valiliğine geçirilmiş olan Avidius Cassius 164 ve 165 seneleri zarfında bütün Suriye ordusuna hâkim olmuştu.

Avidius Cassius 165 senesinde Fıratı geçerek Mezopotamyaya varmış ve bugün Nusaybin dediğimiz Nasibis şehrini işgal ettiği gibi bütün Mezopotamyayı da bu mıntakanın tehdidi ve kumandası altında bulunduruyordu. Buradan Partların merkezi olan Ctesiphon şehrini de elde etti (1). Bu suretle Romalıların şarktaki muvaffakiyetleri İmparator Trayan zamanındaki kadar fazlalaşmıştı (2).

Bu muvaffakiyetleri müteakıb Lucius Verus ve imparator Marcus Aurelius Armanicus ve Parthicus unvanlarını almışlardı (3).

Bilâhare bu isimlere Medicus unvanını da ilâve etmişlerdi (4).

Fakat Roma ordusunda zuhur eden bir sari hastalık Partlarla uyuşmanın daha iyi olacağını Romalılara ihsas etmişti. Bu sebepledir ki fütuhata nihayet vererek Partlarla 166 senesinde bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşma Fırata kadar oalan sahayı Romaya, diğer kısımları da Partlara terkediyordu. (1).

İmparator Marcus Aurelius kızı Lucillayı şarkta büyük muvaffakiyetler kazanmış olan Lucius Verusa tezvic etmişti (2). Verus karısını karşılamak için «Efes» şehrine kadar gitmişti.

Lucius Verus izdivacını müteakıp Suriyeyi terketmiş ve İtalyaya

(1) Albertini: L'empiıe Rom. S. 209.
(1) Albertini: L'emp. Rom. S. 209.
(2) Ayni eser: S. 209.
(1) Albertini: L'emp. Rom. S. 209.
(2) Ayni eser: S. 209.
(3) Ayni eser: S. 209.
(4) Ayni eser: S. 209.
(1) Albertini: L'emp. Rom. S. 211.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 72.

dönmüştü.. İtalyaya avdetinden az sonra da İtalyada Venedik şehrinde 169 tarihinde vefat etmişti (1).

Verusun yerine bırakmış olduğu Suriye valisi Avidius Cassius Suriyede uzun müddet ifayi vazife etmiştir. Kendisini halka çok sevdirmişti. Bu itibarla imparatorluk tahtına kendisini de namzed gösteriyordu. Bu ise imparator Marcus Aurelius için bir kıskançlık vesilesi olmakta idi (2). Bu sıralarda idi ki şarkta Marcus Aureliusun ölümü haberi şayi oldu. (1).

Avidius Cassius bu şayiayı hakikî zannettiğinden Suriyede ordusuna istinad ederek imparatorluğunu ilân etti (2).

Aslen Suriyeli olan Avidius Cassius Cyrhus şehrinde doğmuştu (3). Bu itibarla Suriyedeki halk ve idare adamları da kendisinin imparatorluğunu tasdik ve ilân ettiler (4).

Antakya halkı da Avidiusu imparator tanıdılar. Fakat bu haberin yalan olduğu, yani imparator Marcus Aureliusun vefat etmediği meydana çıktı (1).

Kendi taraftarları imparatorun ölmediğini haber alınca yaptıkları işten nadim oldular. Fakat Avidius başlamış olduğu işi tamamlamak için imparatora karşı Anadoluda ve Tuna havzasındaki isyanlardan istifade ederek imparatorluğunu resmen ilân etmek istedi. İmparator Marcus Aurelius şarktaki bu haberi işitince Tunadaki şni terkederek şarka yürüdü (2).

Anadoluyu geçerek oradan Torosları aşmış ve Kilikyadan Avidius Cassius üzerine yürümüştü (1). Fakat, Avidius Cassius kendisini imparator ilân ettikten üç ay sonra kendi hassa askerleri tarafından katledildi (2).

---

(1) Albertini: L'emp. Rom. S. 211.

(2) Albertini: S. 211 - J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 72.

(1) Albertini: S. 211. J. Yanosky. S. 72.

(2) J. Yanosky: Avidius'un İmparatoriçe Fanstina tarafından imparatorluğunu ilân etmesini bildiren bir mektup aldığını ve bu mektup Avidius'un imparator olduğunu duyar duymaz imparatorluğunu ilân etmesini bildirdiğini kaydediyor. Syrie ancienne. S. 72.

(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 72.

(4) Albertini: L'emp. Rom. S. 211.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 72.

(2) E. Albertini: L'emp. Rom. S. 212.

(1) J. Yanosky: İmparator Mareus Durelius'un şarka, Avidius'u tedib için mahir kumandanlarını gönderdiğini ve kendisinin gelmediğini kaydediyor. Syrie ancienne. S. 72.

(2) Albertini: L'emp. Rom. S. 212.

Avidiusun ölümünü müteakıp imparator şark seferini Mısıra kadar temdid etti (2). İmparatorun bu seferi daha ziyade sulhperverane bir seyahat oldu. Zira hiçbir yerde mücadele etmedi. İmparator rakiplerine karşı daima rahim ve müşfik bulunuyordu. Kendi tebaasına karşı kullanmış olduğu dostane hüsnü muameleyi rakiplerine karşı da ibraz etmekten hâli kalmıyordu.

Avidius Cassiusun ölümünü müteakıp Suriye valisi Martius Verus olmuştu (1). İmparator şark seferine çıktığı esnada Antakyaya dahi uğramış ve Antakya halkına selefi olan Antoninin vermiş olduğu imtiyaz ve hukuku ipka etmişti (2).

Bu esnada imparator Marcus Aurelius Viyana civarında, Tuna barbarlarile mücadele ederken vefat etmişti (3). Yerine Commodius geçmişti (4).

Martius Verusun yerine 187 tarihinde Suriye valiliğine Pertinaxe tayin olunmuştu (5).

Pertinaxe Suriye valiliğinde fazla kalmadı. Zira ayni sene içinde Suriye valiliğine imparator Commodiusun azamlılarından, birisi olan Niger tayin olundu (1). Niger imparatorun ölümüne kadar Suriyede ifayi vazife etti.

İmparator öldüğü zaman da Suriyede vali bulunuyordu (2). Panonya ordusu tarafından Septinusun imparator ilân edilmesi üzerine Niger dahi kendini, ordusunun teşvikile imparator ilân etti (3).

Niger, daha Commodiusun zamannıda Ernesli Joulius Alexandre namında birisinin teşvikile kendisini imparator ilân etmek istemişti. Fakat Commodius bunu haber aldığından kendisini tedip için üzerine bir kumandan göndermişti. Alexandre bundan vaktile haberdar olarak onu Ernese geldiği anda bir gece zehirliyerek ifna etmeğe muvaffak olmuştu (1).

---

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 72.
(2) Ayni eser: S. 72.
(3) Albertini: L'emp. Rom. S. 212.
(4) Ayni eser: S. 212.
(5) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 73.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 73.
(2) Albertini: L'emp. Rom. S. 245.
(3) Ayni eser: S. 245.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 73.

Çok haris bir şahsiyet olan Alexandre Commodiustan evvel vefat ederek emellerini tahakkuk ettirmeğe muvaffak olamadı (2).

Az sonra da Commodius vefat ettiğinden Nigerin üzerine kuvvet sevkolunamamıştı (3). Yerine geçen eski Suriye valisi Pertinaxe ise tahtında, dahilií gailelerle uğraşacak vakit bulamadan vefat etmişti.

SEPTİME SEVER DEVRİ

Pertinaxe'ın ölümünü müteakıp Roma tahtına üç namzet çıkmıştı. Bunlardan birisi Suriye valisi Nigere, diğeri Panonia valisi bulunan Septimus Severius ve üçüncüsü de Britanya valisi olan Albinus idi (1).

Bunlardan Suriye valisi olan Nigere uzun müddettenberi bu mıntakada bulunduğundan halka kendisini çok sevdirmişti. Antakyada birçok mühim işler yapmıştı. Onun şöhreti Romaya kadar yayılmıştı. Romada herkes imparatorluğa onun geçeceğini tahmin ediyordu. Hatta Pertinax'ın ölümünden sonra imparatorluğunu ilân ettiği zaman bir çok yerlerden kendisine elçiler gelerek arzı inkıyat etmişlerdi (1). Fakat Romaya daha yakın bulunan Panonia valisi olan Septimus Severius ondan daha evvel davranarak süratle Romaya yürümüş ve Romada kendini imparator ilân etmişti. Bu esnada Romada bulunan Pretorienlerin kumandanı Didius Julianus, Septimus Sever'i evvelâ halk düşmanı ilân etti. Fakat onun nüfuzunu ve kudretini anlayınca memleketi paylaşmak için onunla müzakereye girişti (2). Fakat Sever onu kabul etmedi ve kendisi de bir asker tarafından Romada öldürüldü. Bunun üzerine Septim Sever mutlak surette Romanın hâkimi oldu (197, haziran) (3).

Septim Sever evvelâ Julianus taraftarı olan Pretorienleri tedib etti. Sonra Pertinax'ın katillerini cezalandırdı (1). Senato Septim Severi resmen imparator tanıdı (193) (2).

Septim Sever evvelâ Britanya valisi olan Albinus ile anlaştı (3). Bundan sonra Septim Sever şarkta kendini imparator ilân etmiş olan kuvvetli rakibi Nigere ile anlaşmak istedi. Fakat şarkta çok kuv-

(2) Ayni eser: S. 73.
(3) Ayni eser: S. 73.
(1) Albertini: L'empire Romaine. S. 245.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 74.
(2) Albertini: L'empire Romaine. S. 245.
(3) Ayni eser: S. 245.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 74.
(2) Ayni eser: S. 245.
(3) Ayni eser: S. 245.

vetli bir taraftara ve kuvvetli bir orduya malik olan Nigere yeni imparatorla anlaşmağa razı olmadı (4).

Bu itibarla Septim Sever rakibi Nigerle uzun müddet uğraşmak mecburiyetinde kaldı. Niger kendisini şarkın müstakbel hükümdarı addettiğinden başlıbaşına hareket ediyordu. Ve maiyet kumandanlarından Asellius Emilianusu Bizans zaptı için bir kısım kuvvetle Bosfora göndermişti (1).

Bu esnada şarktaki Partlar ve civardaki prenslikler Nigeri tanıdıklarından ona yardım ediyorlardı (2).

İmparator Septim Sever 193 senesi yaz başlarında rakibile karşılaşmak için Romadan hareket etti (3).

Emilianus kumandasındaki Nigere kuvvetleri Sevre'e Cyzik'te mağlûb oldular ve Emilianus burada maktul düştü (1).

Niger kuvvetleri geri çekildiler. Fakat Anadoluda Nicée (2) ve İsostaki karşılaşmalarda dahi Sevre kuvvetleri galebe etmişti (3).

Bu esnada şarkta Nigere karşı bir takım ayrılıklar olmuştu. Ezcümle Daodicée ve Thyr şehirleri Nigerden ayrılarak Sever'i imparator tanımışlardı (4).

Niger kuvvetlerinin bir kısmını ayırarak bunlar üzerine sevketmeğe mecbur olmuştu. İsos muharebesini müteakıp Antakya şehri de kapılarını Septim Sever'e açmıştı (1). Septim Sever Antakyaya sevincle indi. Bu esnada Niger Antakyadan firar ederek Partlara iltica etmişti (2). Fakat burada Partlar tarafından katlolunmuştu (194-195) (3).

Septim Sever, Nigere tâbi olan bütün şehirlerle beraber Antakyayı da idaresine almağa muvaffak oldu.

Sever, Antakyadan ordusile hareket ederek Fıratı geçti ve Mezo-

---

(4) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 74.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 74.
(2) Ayni eser: S. 74,
(3) Albertini: S. 246.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 74.
(2) Nicée şehri bugünkü «İznik» şehridir.
(3) Albertini: S. 246.
(4) J. Yanosky: S. 74,
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 74.
(2) «Dairetülmaarif» adlı Arab Ansiklopedisinde Sevre'in oğlu ve halefi Karakalla tarafından tavsit edilerek Sevre'in Niger'in affettiğini kaydediyor. S. 506 - 517.
(3) Albertini: S. 246.

D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

potamyadaki Araplarla Partlara bir gösteriş yaptı (1). Fırat şimalindeki Nisibis denilen bugünkü Nusaybinde bir mühimmat deposu vücude getirdi. Harekâtı için burasını kendine bir üssülhareke yaptı (2).

Sever bundan sonra, Arabicus ve Arabenicus unvanlarını aldı (3).

Bizans son hadiselerden sonra 196 senesi iptidalarında uzun muhasaradan sonra işgal edildi (4).

197 senesinde Partlar kralı Vologes IV imparatorun Romada başka dahilî gailelerle iştigalinden istifade ederek Nisibis ve Mezopotamyayı işgal etmek istemişti (1). Bu sebeple ayni sene içinde Nisibis kalesini muhasara etti (2).

Septimus Severus Part kralının bu icraatını durdurmak için şarka bir sefere çıktı. 199 senesinde Nisibisi Part muhasarasından kurtardıktan sonra Fırat boyundan cenubu şarkî istikametinde ilerliyerek Selefkiayı ve Ktesifonu zaptetti. Sonra Dicleyi geçti (3).

Mezopotamyada bulunan Hatra kalesi imparatorun iki hücumuna da muzafferane mukavemet etti (1).

199 senesinde bu muhasamat hitama erdi. Partlar, imparatora elçi göndererek kendilerile Trayan ve Mark Orel zamanındaki vaziyetin idamesini istediler (2).

Suriyede Septimus Severus zamanında bir takım idarî değişiklikler vücude gelmişti. Ezcümle, Flavienneler zamanındanberi Suriye müteaddit kantonlara ayrılmıştı. Bu kantonlar nim müstakil halde, mahallî sülâlelerin idaresinde bulunuyordu (3).

Bu kantonların her yerinde bir iki tane Roma lejiyonu bulunmakta idi (1). Bu kantonlar Sevreler zamanında birisi Palmyre, diğeri Emése ve Orroéne olmak üzere üç kısımda toplanmışlardı (2). Diğer vilâyetler Suriyeye tâbi idiler.

(1) Albertini: S. 246.
(2) Şemsettin: Partlar. S. 127.
(3) Albertini: S. 246.
(4) Ayni eser: S. 246.
(1) Albertini: L'emp. Rom. S. 247.
(2) Ayni eser: S. 247.
(3) Ayni eser: S. 247.
(1) Albertini: L'emp. Rom. S. 248.
(2) Ayni eser: S. 248.
(3) Ayni eser: S. 248.
(1) Albertini: L'emp. Rom. S. 248.
(2) Ayni eser: S. 248.

Burada bulunan lejiyonlara da «Part lejyonları» namını vermekte idiler (3).

Septimus Severus Britanyadaki Albinus isyanını tenkil için Galyaya avdet ederken Suriye valiliğine de Venedius Rufusu tayin etmişti (4).

198 - 199 seneleri arasındaki icraatile Venedius Romanın şarktaki eski nüfuz ve kudretini ihyaya çalışmıştı. Bu tarihlerde idi ki imparator Severus Galyadaki işini bitirdiğnden tekrar şarka dönmüş bulunuyordu.

İmparator evvelâ Suriye yahudileri meselesini hallettikten sonra Niger isyanında ona yardım etmiş olan ve onun müttefiki bulunan Ermenileri tedip için Ermenistana bir sefer yaptı (1).

İşte bundan sonra da yukarıda bahsetmiş olduğumuz müthiş mukavemetile muzaffer Roma lejyonlarını kapılarından geri çeviren Atra kalesi kumandanı Barsène üzerine yürümüştü. Fakat müteaddit hücumlarına rağgmen şehri elde edemediğinden tekrar Antakyaya avdete mecbur olmuştu (1). (M. 200) İmparator bundan sonra Suriyede iki sene daha kalmış ve sonra 202 tarihinde Suriyeyi terkederek İtalyaya avdet etmişti (2).

Septimus Severusun ikinci karısı olan Joulia Domna aslen Suriyeli idi. Çok haris olan bu kadından imparatorun iki çocuğu vardı. Birisi kendisine bilâhare halef olmuş olan Karakalla ve diğeri de Gèta idi (3).

Joulia Domna Suriyeli olması dolayısile şark imparatoriçeleri gibi yaşamak istiyen ve şarkta ikinci bir Semiramis olmağı düşünen bir kadındı. Oğlu olan Karakalla ise anasının oğlunda bulunması iktıza eden karakteri haiz bir şahsiyetti.

211 tarihinde vefat eden Severusun yerine oğlu Karakalla geçmişti (1). Karakalla babasının ölümünden sonra tekrar bozulan Suriye işlerini ıslah için Suriyeye geldiği zaman yanında anası da bulunmakta idi 216 (2).

---

(3) Ahmed Refik: Büyük Tarihi umumî. Cild 7. S. 44.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 74.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et. S. 75.
(2) Ayni eser: S. 75.
(3) Ayni eser: S. 75.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et. Mod. S. 75.
(2) Albertini: L'emp. Rom. S. 259.

209 tarihinde vefat etmiş olan Vologes IV in yerine iki oğlu birden hakimiyet iddiasına kalkışmışlardı. Bunlardan biri olan Artahan eski Part merkezi olan Ktesifonde diğeri Vologes V de Megranda hükûmet sürüyorlardı (1). Artahan, Severusun ölümünü müteakıp tekrar Ermenistan işlerine müdahaleye ve Mezopotamyaya akınlara başlamıştı (2).

Karakalla şarka geldiği zaman evvelâ Valoges V ile müzakerata girişerek onunla sulh yapmıştı. Bu suretle Fırat hudutlarını emniyete alan Karakalla buradan Mısıra gitmiş ve annesini de Antakyada bırakmıştı (3). Mısırda bulunduğu esnada Artahan tekrar şarkta faaliyete geçmişti.

Mısırda bulunan Karakalla bunu haber alınca tekrar Suriyeye dönmüş ve Dicleyi geçerek Partlar üzerine yürümüştü (1). Fakat bu sefer kendisinin ölümile neticelenmişti. Bu sefer esnasında Karakalla kendi kumandanlarından Makrinus tarafından katlolundu 217 (2). Antakyada bulunan imparatoriçe bu haberi işittiği zaman çok müteessir olmuştu. Zira hem çocuğunu kaybetmiş, hem de bütün ümitleri mahvolmuştu. Bu teessür tahtında olarak 217 tarihinde Antakyada intihar etmişti (3). Karakallanın ölümünü müteakıp katili olan Makrinus ordusu tarafından imparator ilân edilmişti (1).

217 senesinde Mezopotamyada ordusu tarafından imparator ilân edilen Makrinus buradan hareketle Suriyeye gelmiş ve Antakyaya girmişti (2).

Antakyaya geldiği zaman Makrinus oğlu Diaduméne'i Sesar ilân etti (3).

Bu esnada Suriyede bulunan eski imparator Severusun dilber kardeşi Joulia Mocasa dilberi kızı Soremise kendi oğlunu imparator yapmak istiyordu (1). Çok zengin olan bu aile para kuvvetile ordu rüesasını elde etmeğe uğraşıyordu. Bu esnada Makrinus, lejyonlardaki intizamsızlığı izale için orduda ıslahat ve tensikat yapmağa kalkışınca

(1) Şemsettin: Partlar. S. 127.
(2) Albertini: L'emp. Rom. S. 259.
(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 75.
(1) Albertini: L'emp. Rom. S. 259.
(2) J. Yanosky: S. 75.
(3) Ayni eser: S. 75.
(1) Albertini: L'emp. Rom. S. 259.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 75.
(3) Ayni eser: S. 76.
(1) Ahmed Refik: Büyük tarihi umumî: Cild 3. S. 421.

asker bundan memnun olmıyarak ondan yüz çevirdiler (2). Ve Severus ailesinin tarafını iltizam ettiler. İmparator seçilecek olan Soaenise'in oğlu Elogabal henüz 16 yaşında bir çocuktu (3).

Ordu Mezopotamyadan avdet edip Emese geldiği zaman Elogabal bir mabette rahip bulunuyordu (1).

15 mayıs 218 de Elogabal ordu tarafından Emesede imparator ilân edildi (2).

Makrinus bu vaziyet üzerine oğlunun bulunduğu Apamea şehrine gitti (3). Bilâhare buradan tekrar Emese'e gelerek bütün Bassianus ailesinin halk düşmanı olduğunu ilân etti (4).

Makrinus buradan Antakyaya hareket ederek orada kuvvet cemetmeğe başladı ve bu aile aleyhindeki propagandasına da bütün şiddetile devam ediyordu. Bu meyanda Roma senatosuna azamî şekilde menfi olarak bu aileyi anlatıyordu. Roma daha ziyade Makrinus tarafını iltizam etmekte idi. Çünkü şarklı olan yeni imparatoru sevmiyorlardı. Zira bütün şarklılar Romaya iyi bir nazarla bakmadıklarından, Romalılar tam manasile ve bütün an'anelerile şarklı olan bu yeni imparatordan korkuyorlardı (1).

Emese'de toplanan ordunun başına geçen yeni imparator Elogabal buradan ordusile hareketle, Antakyada bulunan rakibi Makrinus üzerine yürüdü (1).

Makrinus ta rakibini karşılamak üzere şehirden kuvvetlerile çıkarak İmma kalesi yanında cephe aldı (2). İki ordu arasında 218 de şiddetli bir muharebe vukua geldi (3).

Harp bidayette Markrinusun lehine inkişaf etmekte iken Ganne adlı bir generalin gayret ve iktidarile Elogabal tarafı harbi kazandı (1).

---

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 76.
(3) Albertini: L'emp. Rom. S. 259.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 76.
(2) Albertini: L'emp. Rom. S. 259.
(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 76.
(4) Ayni eser: S. 76.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 76.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 76.
(2) Ayni eser: S. 76.
(3) Ayni eser: S. 77.
(1) J. Yanosky: S. 77.

Muharebenin kendi aleyhine neticelendiğini gören Makrinus taraftarlarını bırakarak meydanı harbi terketti (2).

Kumandanlarının firarını gören lejyonlar da ricate başladılar. Harp sahasında Pretorienler yalnız kaldılar (3).

Elogabal derhal bunlarla müzakerata girişti. Genç imparator Pretorienlerin bütün eski hukuk ve imtiyazlarını tanımayı kabul etti (4). Buna mukabil Pretorienler de genc imparatoru resmen tanıdılar (1). Elogabal badehu ordusile Antakya şehrine girdi.

Bu suretle Roma imparatorluğu bu harbin galibi olan Elogabalın eline geçmiş bulunuyordu (2).

Makrinus harbi müteakıp kendi hassa askerlerinden biri tarafından katlolundu (3). Genç imparator Antakyaya büyük bir merasimle ve bir şark imparatoru gibi giyinmiş olduğu halde girmişti.

Elogabal Antakyadan maiyetile hareket ederek Anadoluyu geçmiş ve Tunayı geçtikten sonra da ayni, şark imparatorları gibi giyinmiş olduğu halde büyük merasimle Romaya girdi (1). Beraberinde Suriye valisi Fabius - Agrippinus ta bulunmakta idi (2). Bu esnada şarkta hiçbir hareket görülmüyordu.

İmparatorun Romadaki hayatı Pretorienler ve Roma halkı tarafından sevilmiyordu. Zira genç imparator kendi güneş kültürünü burada devam ettirmek istemişti. Bunun gibi bir çok halleri de halka ve Pretorienlere hoş gelmediğinden 222 senesinde vukua geln bir isyanda katledildi (1). Yerine kardeşi Alexandre geçmişti (2). Yeni imparator kardeşinden çok farklı olduğu için Romada oldukça iyi karşılanmıştı. Bu esnalarda idi ki on seneye yakın bir zamandanberi devam eden sulh ve sükûn tekrar bozulmuştu (2).

Şarkta yeni bir takım gaileler meydana çıkmıştı. Uzun asırlardanberi İskender haleflerini ve Romalıları müthiş akınlarile dehşet içinde bırakmış olan Partlar dahilî mücadeleler yüzünden haki-

---

(2) Ayni eser: S. 77.
(3) Ayni eser: S. 77.
(4) Ayni eser: S. 77.
(1) J. Yanosky: S. 77.
(2) Ayni eser: S. 77.
(3) Albertini: L'emp. Rom. S. 262.
(1) J. Yanosky: S. 77.
(2) Ayni eser: S. 77.
(1) Albertini: S. 262.
(2) J. Yanosky: S. 77.

miyet ve otoritelerini muhafaza edemiyecek kadar zayıflamışlardı. Bu ise hanedanın yıkılmasını intaç etti.

Zira bu zayıf vaziyetten istifade eden yerli prenslerden Erdişir namında biri Part hükümdarını hal' ve katlederek yeni bir hanedan vücude getirmişti. Babasının ismine izafeten Sasani namını taşıyan bu sülâle uzun asırlar Romalıların ve Bizanslıların şarkta en mühim ve korkunç rakipleri olmuştu (1).

Memlekette hakimiyetini tamamile tesis ettikten sonra Erdişir, kendisini «Ahameniş» saltanatının varisi addettiğinden eski İran şahlığının vilâyetlerini de istemeğe koyuldu ve bu maksatla Mezopotamya ve Ermenistan üzerine yürüdü (2).

Bu vaziyet karşısında İmparator Aleknsadr şarka sefer ederek yeni müstevlileri tedip mecburiyetinde kaldı (1).

231 senesinde Romadan hareketle Suriyeye gelen Alexandre, kışı Antakyada geçirdikten sonra Fıratı geçerek Mezopotamyada Sasanileri mağlûp ederek memleketlerine çekilmeğe mecbur etmişti (2).

İmparator bu muvaffakiyetini müteakıp Antakyaya döndüğü zaman orada namına merasimler yapıldı (3). İmparator Suriyede fazla kalamadı. Zira Tuna boylarındaki Germenlerin isyanı onu garbe hareket mecbur etti (4).

İmparator Rayne boylarındaki bu isyanla meşgul iken ordusu tarafından katledilmişti 235 (1).

İmparatorun ölümile beraber Romada dehşetli bir anarşi ve karışıklık başlamıştı. Serhatlerde bulunan ordular kendi kumandanlarını imparator ilân ediyorlar. Her kumandan kendini imparator yapmak için diğerlerile mücadeleye girişiyordu (2).

Bu vaziyet şarkta yeni inkişaf etmekte olan Sasaniler için kaçırılmaz bir fırsattı. Erdişir bu fırsattan istifade etmeği ihmal etmedi. Alexandrın avdetinden dört sene sonra Nisibis denilen Nusaybine kadar olan sahayı işgal etmişti (1). Bu esnada Romada Gordian III imparator bulunuyordu (2).

---

(1) Şemsettin: Sasaniler ders notu: S. 17.
(2) Ayni eser: S. 23.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 77.
(2) Şemsettin: Sasaniler: S. 26.
(3) J. Yanosky: S. 78.
(4) Albertini: S. 262.
(1) Ahmed Refik: Büyük tarihi umumi. Cild 3. S. 422. Albertini: S. 267.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 78.
(1) Şemsettin: Sasaniler. S. 31.
(2) Albertini: L'emp. Rom. S. 288.

Şarktaki Sasani istilâsını dudurmak için Gordian III Suriyeye bir sefer açtı (242 - 243).

İranlıların elde ettikleri Nusaybin ve Harran mıntakalarını geri aldı. Bu esnada Sasani hükümdarı Şapur I idi. Resaina denilen bugünkü Resülânyda vukua gelen kanlı çarpışmada Şapur mağlûp oldu (3). Romalılar Sasani payitahtına doğru ilerlemekte iken kendi generallerinden Filippus namında birisi tarafından katledildi 244 (1). Filippus alelâcele Şapurla bir muahede yaparak Romaya dönmüştü (2).

Filippus Romaya avdet ederken Suriye valiliğine kardeşi Priscusu terketmişti (3).

Filippus Romaya döndükten sonra tekrar saltanat mücadeleleri başlamıştı. Bu mücadeleler esnasında Filippus katledilmiş ve yerine Decius geçmişti (1). Bu da az sonra katletilmiş ve yerine de Gallus cülûs etmişti 251. Bu mücadelelerden istifade eden Sasani hükümdarı Şapur I tekrar Mezopotamyaya sefer yapmıştı (2).

Bu aralık Griades namında birisi İranlılara istinad ederek imparatorluğu elde etmek için Şapuru Antakyaya götürmek istemişti (3).

Bu esnada idi ki Romada eski bir senatör olan Valerianus ile oğlu Gallienus hükûmeti ele geçirmişlerdi (1). Şapur I Ermenistanı ele geçirdikten sonra 256 tarihinde Suriyeye hücum etmiş ve Antakyayı muhasara etmişti. Şehri tamamile zaptedememişti.

İmparator Valerianus Romada oğlu Gallienusu bırakarak kendisi şarka, Suriyeye geldi ve Antakyaya dahil oldu. Şapuru Mezopotamyadan def için kuvvetlerile onu Edessa önünde karşıladı (2). Vukua gelen muharebede Valerianus mağlûp oldu 260. (3)

Valerianus Pers kralı Şapur'a esir düştü (1). Bu esaret imparatorun ölümüne kadar sürdü (2).

---

(3) Şemsettin: Sasaniler. S. 33.
(1) Albertini: L'emp. Rom. S. 288.
(2) Şemsettin: Sasaniler. S. 36.
(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 78.
(2) Albertini: S. 288.
(2) Şemsettin: Sasaniler. S. 39.
(3) Ayni eser: S. 40.
(1) Albertini: S. 290.
(2) Ayni eser: S. 292.
(3) Ayni eser: S. 292. Şemsettin. S. 40.
(1) Şemsettin: Sasaniler. S. 41. Albertini İmparatorun esaretinden bahsetmiyerek bu muharebede vefat ettiğini kaydediyor. S. 292.
(2) Şemsettin: Partlar. S. 41.

Bu mağlûbiyeti müteakıp Şapura Anadolu, Suriye, Kilikya ve Kapadokya kapıları açılmış bulunuyordu (3).

Şapur bütün buraları işgal etti. Fakat Anadoluda karşısına kuvvetli bir mukavemet gösteren ve kendisini ricate mecbur eden bir Roma generali çıktı (4).

Flavius Marcianus namını taşıyan bu kumandandan Şapuru ricate mecbur etti (1). Şapur ricati esnasında şimalî Suriyede bulunan ve Tedmür denilen Palmyre geldiği zaman burada da Odenathus (Üzeyne) adlı Arap Emiri tarafından şiddetle mukabele gördü (2). Romalılarla birleşmiş olan Tedmür Emiri Üzeyne Şapuru Mezopotamyaya kadar takip etmiştir (3). Şapur hayatını güçlükle kurtararak payitahtı olan Medayine varabilmişti (4).

Tedmür Emiri olan Üzeyne daha evvel Şapura bir mektup yazarak kendisine Romalılara karşı ittifak teklif etmişti (1). Fakat Şapur bu teklifi kabul etmemişti. Bunun üzerine Üzeyne Romalılarla ittifak ederek Şapura ve ondan sonra Sasani hükümdarlarına belâ olmuştu (2). Üzeyne iki defa Medayin şehrini muhasara etmişti. Fakat az sonra ölümü Şapuru büyük bir belâdan kurtardı (3).

Üzeynenin yerine karısı Zenubia geçmişti (4).

Kocası kadar kahraman ve âkıl bir kadın olan Zenubia = Zeynel ayni zamanda güzelliğile de iştihar etmişti. Şapur I eski vak'alardan müteheyyiç olarak Zenubia ile Romalılar aleyhine ittifak etti (1).

Bu esnada Anadoluda imuaratorluğunu ilân etmiş olan Marcianus katlinden sonra oğlu Queitus Emese kalesini muhasara ederken Zenubia tarafından bağlûb ve katledilmişti 262 (2).

Tedmür emirliği imparator Trayan zamanında Romaya merbut bir küçük prenslikti (3).

---

(3) Albertini: L'emp. Rom. S. 292.

(4) Albertini: S. 292.

(1) Bay Şemsettin: Sasaniler bahsinde bu adamın ismini Balista olarak kaydediyor. S. 46.

(2) Şemsettin: Sasaniler. S. 47.

(3) Albertini: L'emp. Rom. S. 294.

(4) Şemsettin: Sasaniler. S. 48.

(1) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 129.

(2) Şemsettin: İslâm tarihi. S. 124.

(3) Şemsettin: Sasaniler. S. 49.

(4) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 124.

(1) Şemsettin: Sasaniler: S. 51.

(2) Albertini: S. 294.

(3) Ayni eser: S. 294.

Milâdın 268 tarihinde Romada tekrar bir saltanat tebeddülü vukua gelmişti. 253 tarihindenberi müstakillen Romada hâkim bulunan İmparator Valerianus'un oğlu Gallienus ordu tarafından hal' ve katledildikten sonra yerine katilleri tarafından gene ordu generallerinden biri olan Claudius isminde birini Marcus Aurelius Claudius namile tahta çıkardılar (1). Ekser tarihlerde Claude II diye bahsedilen bu hükümdara Claude Gothique namı da verilir (2). Mücadeleden hoşlanmıyan imparator Claudius'un devri, azçok bir sükûn içinde geçti. Bu yüzden şark eyaletlerindeki prensler dahilî istiklâllerini tamamile muhafaza ediyorlardı.

Suriyedeki Palmyre emirliği ise başında bulunan çok muktedir bir kadının dirayetile Romaya karşı mevcudiyetini ve istklâlini muhafaza edyordu. Tarihteki tanınan kadınların en mühimlerinden birisi olan bu kadın Zenubia ismini taşımakta idi (1).

Romalıları hiç sevmiyen Zenubia daha evvel Sasani hükümdarı Şapur I ile de ittifak ederek Romalılra karşı bir cephe almıştı. Roma İmparatoru Claudius bu kadının ehemmiyetini takdir ettiğinden ona Rodalılarca büyük bir unvan ve asalet nişanesi olan Septimia unvanını vermişti (2).

270 senesinde imparatorun ölümünü müteakıb yerine oğlu Quintillus evvelâ taraftarları tarafından imparator seçildi (3). Bunu bilâhare senato da tasdik etti (4).

Claudius'un yerine geçmiş olan oğlunun Romadaki hakimiyeti uzun müddet devam etmedi. Zira ordu kumandanlarından Aurelianus bir müddet sonra isyan ederek Quintillus ile mücadeleye girişti (1). Quintillus kendi taraftarları tarafından veya diğer bir ihtimalle kendi kendini öldürdü (2).

Aurelianus onun yerine imparator seçildi 270 (3). Claude ve Galliene devirlerinde ordu kumandanlığı etmiş olan Aurelianus ordu tarafından çok sevildiği gibi mahir bir kumandandı. Saltanatının ilk

---

(1) Albertini: l'Empire Romaine. S. 295.
(2) Albertini: l'Empire Romaine. S. 295.
(1) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 125.
(2) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 125.
(3) Albertini l'Empire Romaine. S. 297.
(4) Albertini: l'Empire Romaine. S. 297.
(1) Albertini: l'Empire Romaine. S' 297.
(2) Albertini: l'Empire Romaine. S. 297.
(3) Aynî eser: S. 297.

beş senesi daimî bir mücadele içinde geçti (4). Aurelianus garbde Germanie, Gothe ve Vandal hücumlarile meşgul olduğu esnada şarkta dahi imparatorluğu telâşa düşürecek hareketler vuku bulmakta idi (5).

Bu esnada Palmyre emirliği veya Tedmür devleti denilen Arap prensliğinin yanında validesi Zenubianın nezareti altında Üzeynenin oğlu olan «Vehbüllat» bulunmakta idi ki Romalılar bu adama Vabal-lathe diyorlar (1). Vehbüllat Romanın bu dahilî karışıklıklarından istifade ederek nüfuz ve hakimiyetini tevsie çalışıyordu. Bilhassa Sasanilerle yapmış olduğu ittifak onun Kilikya ve Torosun boylarındaki fütuhatını kolaylaştırmıştı (2). Keza cenupta Suriye ve Palestini elde ettikten sonra nüfuzunu Mısıra kadar tevsi etmişti (3).

Hatta daha fazla ileri giderek şimdiye kadar Tedmürde darbedilen sikkelerdeki Roma imparatorlarının isimlerini de kaldırarak yalnız kendi ismini bırakmıştı (4).

Vehbüllat bundan maada kendisine Romanın en büyük lâkablarından biri olan Augustus unvanını vermişti (1).

İmparator Aurelianus Avrupadaki imparatorluk işlerini tanzim edip bütün hakimiyetini temin ettikten sonra şark meselelerile yakından alâkadar olmağa başladı (2). Bu sırada şarkta Romayı işgal eden yalnız Palmyre emirliği mevcuttu. Zira Sasaniler kendi dahilî gailelerile meşgul oldukları gibi, Sasani tahtında bulunan şahsiyetler de iktidarsız kimseler olduklarından haricî fütuhatla meşgul olamıyorlardı.

Milâdî 272 senesinde imparator Aurelianus şarktaki işleri tesviye için Suriyeye bir sefer açtı (3). İmparator, ordusunu Byzantinede cemederek Anadolu üzerinden Suriyeye yürüdü (4).

Vehbüllat ve Zenubia harbe gelen Roma imparatorlarını topladıkları kuvvetlerle karşıladılar.. Tedmür ordusunda Arabistan, Irak, Anadolu ve Suriye halkından pek çok insan vardı (1).

---

(4) Ayni eser: S. 297.
(5) Ayni eser: S. 298.
(1) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 125. Albertini: l'Empire Romaine. S. 298.
(2) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 124.
(3) Albertini: l'Empire Romaine. S. 298.
(4) M' Şemsettin: S. 126. Albertini: S. 298.
(1) Albertini: l'Empire Romaine. S. 298.
(2) Albertini: l'Empire. S. 298.
(3) Albertini: l'Empire Romaine. S. 298.
(4) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 126.
(1) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 126.

Tedmür kuvvetlerile Aurelianus askeri arasında vukua gelen bir iki çarpışmada Zenubia kuvvetleri kahramanca mücadele ettilerse de Antakya ve Humus civarındaki mücadeleler Aurelianusun galebesile nihayet buldu 272 (2).

Zenubia bu mücadeleler esnasında müttefiki olan Sasani hükümdarı Şapur I den esaslı bir yardım bekliyordu (3). Halbuki bu mücadeleler esnasında Şapur I ölmüş bulunuyordu (4). Zenubia bu muharebede teslim olmamış ve Palmyre'de mukavemete çalışmıştı (5).

İmparator Aurelianus, Zenubiayı elde edemeyince Arablar arasına nifak sokarak onları emireleri aleyhine kıyama teşvik etmişti. Harb meydanında elde edemediği gayelere hile yollarile vasıl olmağa muvaffak oldu (1). Bunun üzerine Zenubia artık Tedmürde duramıyacağını anladığından Fırat boylarına kaçmıştı (2). Çok geçmeden Tedmür Romalılara teslim oldu (3). (272 Milâdî).

Hulâsa asırlardanberi hâkim yaşıyan Tedmür emirliği de Romanın eline düşmüştü. İmparator Tedmür hazinelerini elde ettikten sonra ahali hakkında bir affı umumî ilân etti (4). Fakat imparator henüz şarktan ayrılmadan, esaret altında yaşamağa alışmamış olan Tedmür halkı Roma idaresine karşı isyan ettiler (5).

Bu kıyamdan hiddetlenen İmparator Aurelianus, Tedmürde dehşetli bir katliâm yaparak şehri tamamile tahrib ederek (1) ahaliyi dağıttı. Bu suretle asırlardanberi Romaya ve İrana karşı istiklâlini muhafaza ederek yaşamış olan Tedmür devleti de tamamen tarihe karışmış oluyordu (2).

Bu sırada Mısırdan gelen bir heyet Aurelianus'a arzı itaat ederek Mısırın kendisini metbu tanıdığını bildirdi (3). Zira bu esnada Zenubia taraftarlarından bir kısım Mısıra gitmişler ve orada bir takım karı-

---

(2) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 126. Albertini: l'Empire Romaine. S. 298.

(3) Albertini: S. 298.

(4) M. Şemsettin: Sasaniler. S. 67.

(5) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 126.

(1) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 126.

(2) Bay Şemsettin «Sasaniler» adlı notlarında Zenubia'nın imparator tarafından esir edilerek Tivoli'ye nakil edildiğini kaydediyorsa da buna ait başka hiç bir yerde bir kayda tesadüf edilememiştir.

(3) Albertini: l'Empire Romaine. S. 298.

(4) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 127.

(5) Albertini l'Empire Romaine. S. 298.

(1) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 127.

(2) Ayni eser: S. 128.

(3) Albertini: l'Empire Romaine. S. 298.

şıklklar vücude getirmişlerdi (4). Bunlarn başında zengin bir tüccar olan Firmus bulunmakta idi (5).

Bunun üzerine İmparator Aurelianus tekrar Palmyre'e gelerek İskenderuna gitti. Burada asi tüccar Firmus affedildi. Fakat şehrin büyükleri tarafından Firmus vurduruldu (6).

Bu sıralarda İmparator Aurelianus 275 tarihinde Romada aleyhine hazırlanmış olan bir complo neticesinde katledildi (1). Ve yerine Senato tarafından eski bir konsül olan Tacitus imparator seçildi (2).

Yeni imparator Aaurelianusun katillerini tecziye ettikten sonra şarka bir sefer yapmak için tedarikâta başlamıştı. Ve bu sefer için Anadoluya geçerek Kapadokyaya geldiği zaman orada vefat etti 276. (3). Bunun üzerine Pretorienlerin reisi olan Floriene Asyadaki taraftarları tarafından imparator ilân edildi (4). Yeni imparator Romada dahi tasdik olundu. Fakat ayni zamanda Suriye ordusu da kendi kumandanları olan Probusu imparator ilân etmişti (5).

Suriye ordusu kumandanı olan ve Marcus Aurelius Probus ünvanile kendini imparator ilân eden bu adam eski imparator Aurelianusun maiyetinde bulunmuş sadık kumandanlardandı (1).

Bundan dolayı Aurelianusu seven Mısır kıt'ası da derhal Probusa tâbi olmuştu. Bunun üzerine Kapadokyada imparatorluğunu ilân etmiş olan Florien ordusile Suriyedeki rakibi üzerine yürümek için hareket etti. Buna karşı gelmek için Probus da ordusile Kilikyaya doğru yürüdü. İki ordu Kilikyada karşılaştılar. Mücadelede Florianus mağlûp ve sonra da taraftarları tarafından katlolundu 276. (2). Üç ay sonra da Romada imparator bulunan Tacitus vefat ettiğinden imparatorluk Probusa kalmakta idi (3). Esasen Tacitusun ölümü üzerine Romada dahi Probusun imparatorluğu resmen tanınmıştı (4). Probus 6 seneye yakın bir müddet imparatorlukta kaldı.

(4) Ayni eser: S. 298.
(5) Ayni eser: S. 298.
(6) Ayni eser: S. 298.
(1) Albertini: l'Empire Romaine. S. 299.
(2) Ayni eser: S. 300.
(3) İmparatorun burada bir sui kasda kurban gittiği de tahmin olunmaktadır. Albertini: S. 300.
(4) Albertini: S. 300.
(1) Albertini: l'Empire Romaine. S. 300.
(2) Ayni eser: S. 300.
(3) Ayni eser: S. 300.
(4) Albertini: l'Empire Romaine. S. 300.

Probus bu müddet zarfında memleketteki zorbaları ve mütegallibeleri izale etmeğe muvaffak oldu. Bu sırada Suriye valisi bulunan Saturninus Mısırda isyan etmiş ve kendisi taraftarları tarafından imparator ilân edilmişti (1).

Fakat isyanından üç ay sonra Mısırda yine kendi taraftarları tarafından katledilerek bu gaile de kendiliğinden bertaraf edilmiş oldu. Bu esnada Sasani tahtında Behram I ın oğlu Behram II bulunmakta idi. Sasani imparatorluğu Mani isyanının memlekette doğurmuş olduğu anarşi ve karışıklıklardan dolayı zâf içinde bulunuyordu. (2).

Probus selefi Aurelianus gibi İranilere karşı şiddetli bir siyaset takib etmek istiyordu. Bunun için Tuna boylarında bulunan iki orduyu şarka göndermişti (3). Fakat ordu Mezopotamyaya geldiği zaman burada vukua gelen bir isyanda imparator Probus katlolunarak yerine ordu tarafından Carus geçmişti 282 (1).

Carus imparator seçildikten sonra Sasanilere karşı hareket etmekte olan ordunun kumandanlığını oğullarından Numeriene terketti (2).

Roma ordusu az zamanda Sasani kuvvetlerini mağlûp ederek Mezopotamyaya vasıl oldu ve Selefkia ve Sasanilerin merkezi olan Ktisifonu muhasara ve bir kısmını zaptetti (3). Bu zaferini müteakıp İmparator Carus, Persicus unvanını aldı (4).

Bu seferi müteakıp Roma ordusunun Dicle nehri kenarında kurduğu ordugâhta imparator ansızın vefat etti 283. (5).

Bazı müverrihlere göre maktul olan bu imparatorun yerine Arrius Aper geçmişti (1). Fakat ordu Karadeniz boğazı kıyılarına geldiği zaman Numerien bunu katlederek yerine kendi geçmek istedi (2). Bu entrikalar ve kanlı vak'aların arkasını almak istiyen ordu rüesası toplanarak imparatorluğa yeni birisini seçmek istediler. Bunun üzerine eski generallerden olan Diocletianusu, Carius Valerius Aurelius Diocletianus unvanile imparator seçtiler (3). 284.

Bu muhtelif imparator tahavvülleri devamlı münazaalar devam ederken Roma şarkta ve bilhassa Suriyede hakimiyetinden hiç birşey

(1) Albertini: l'Empire Romaine. S. 301.
(2) M. Şemsettin: Sasaniler. S. 74.
(3) Albertini: l'Empire Romaine. S. 301.
(4) Albertini: l'Empire Romaine. S. 301.
(5) Ayni eser: S. 302.
(1) Albertini: S. 302.
(2) Ayni eser: S. 302.
(3) Ayni eser: S. 302.

kaybetmemişti. Zira Aurelianus tarafından Palmyre'in tahribinden sonra şarkta Romalılara rakip Sasaniler mevcuttu. Fakat onlar da berikiler gibi devamlı mücadeleler ve saltanat kavgalarile meşgul olduklarından Roma işlerile alâkadar olamıyorlardı. Bu itibarla o zaman için de Romanın Suriyedeki hakimiyetini baltalıyacak hiçbir kuvvet mevcut değildi. Yalnız mıntakada ileride daha fazla bahsedeceğimiz yeni bir faaliyet meydana gelmişti: Hıristiyanlık.

Denilebilir ki hıristiyanlık Suriyede şüphesiz menşei de burası olmak dolayısile- bilhassa inkişafını temin ettiği gibi bütün organizasyonu da burada yapılıyordu (1).

292 tarihinde Roma imparatorluğu üç kumandan arasında taksim edildiği vakit bunlardan Diocletianus imparatorluğun bütün şark vilâyetlerine sahip olmuştu (2).

Bu tarihlere doğru İrandaki Sasani tahtına da Şapur I un oğlu olduğu anlaşılan Narses isminde birisi çıkmıştı (3) 294.

Narses uzun müddettenberi durmuş olan Romalılarla mücadeleye yeniden başladı. Evvelâ Ermenistanı zaptederek burasını Romalılar namına idare eden Tirdatı atarak bütün mıntakayı kendi idaresine aldı (1).

Fakat Suriyede, Antakyada oturmakta olan imparator Diocletianus Sasaniler üzerine Sezar tayin etmiş olduğu Galeriusu gönderdi 297 (2). Galerius Sasani hükümdarı Narsise Harran ile Rakka arasındaki bir muharebede mağlûp olduysa da imparator Diocletian'ın derhal yardıma gelmesi ve mahirane manevraları ile Romanın şerefini, Narsisi mağlûp ederek kurtarmağa muvaffak oldu (3).

İmparator Diocletianus 301 - 302 temmuzuna kadar Antakyada ikamet etti (4). Fakat mühim bir hâdise onu ayni senenin kışı içinde burayı terke mecbur etti. Bu hadise imparatorun ikamet ettiği Nicome-

---

(1) Albertini: l'Empire Romaine. S. 304.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 81.
(3) Şemsettin: Sasaniler. S. 89.
(1) Şemsettin: Sasaniler. S. 93.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. et mod. S. 81.
(3) Şemsettin: Sasaniler. S. 93.
(4) J. Yanosky. İmparatorun uzun müddet Antakyada ikamet ettiğini kaydediyor. Halbuki Diocletianus imparatorluğu şarka nakletmiş fakat Antakyaya değil, Niconedia denilen İzmit şehrinde oturmuştur.

diade bulunan eski sarayının bir yangın neticesinde tamamen yanması idi. (1)

Bu sırada, yani imparatorun Suriyeyi terketmesi üzerine Eugene adlı birisi 500 kişi kadar bir çapulcu alayile Suriyede isyan ederek Antakya üzerine yürüdü (2).

Şehirde fazla asker bulundurulmuyordu. Antakya tamamen müdafaasız bir vaziyette demekti. Bu sebeple Eugene kolaylıkla şehre girmeğe muvaffak oldu ise de şehir halkı Mazistrat'ların yardımile kolaylıkla bu 500 kişilik zayıf kütleyi mağlûp ederek imha etmeğe muvaffak oldular (4).

Bu hâdiseden müteessir ve mütenebbih olan imparator Antakya ve Sleucie şehirlerinin müdafaasına ehemmiyet vermeğe başladı. Diocletianus 305 senesinde şarka Maximini tayin etti (5).

Valeriusun genc ve güzel karısı, kocasının ölümünü müteakıp şarka gelmiş bulunuyordu. Burada yeni Sezar Maximinle tanışarak onunla izdivac etmek niyetinde idi. Fakat bu gizli emeli sezen Maximinin eski karısı bütün gayretile buna mâni olmak istiyordu. Bu sebeble iki kadın arasında Antakyada müthiş bir mücadele başladı. Bu yüzden pek çok kimseler telef oldu. Bütün şehir bu hadise ile çalkanıyordu. (1) (311).

Antakya idaresi böylece kadın entrikaları ve dedikodularla uğraşırken Ermenistana hücum eden Sasaniler Suriyeyi tehdide başladılar (2). Halbuki Maximin bu sıralarda imparatorluk için rakipleri olan Constantine ve Licinius ile mücadele ile meşguldü (3). Maximin bu iki rakibini Bithynieda mağlûb ederek Hataya dönerken Tarsusta vefat etmişti (4).

Bunun vefatı üzerine uhdesinde bulunan memleketten rakibi olan Liciniusa intikal etmişti 313 (1).

---

(1) J. Yanosky: S. 82.
(2) Ayni eser: S. 82.
(3) Ayni eser: S. 82.
(4) Ayni eser: S. 82.
(5) Ayni eser: S. 82.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et moderne. S. 82.
(2) Ayni eser: S. 82.
(3) Ayni eser: S. 82.
(4) Yanosky, Maximius'un yolda öldüğünü kaydediyorsa da diğer bazı kaynaklar bunun Licinius'a mağlûp olarak onun tarafından öldürüldüğü kaydolunmaktadır.
(1) J. Yanosky: S. 82.

Licinius Antakyaya geldikten sonra burada bulunan rakiplerinin ailelerini ve dul zevcelerini Selâniğe gönderdi (2). Antakya halkı bu hareketten çok müteessir oldular.

Licinius 323 te rakibi Konstantine mağlûbiyetine kadar Hataya hâkim kaldı. 134 te imparator Constantin Hatayı ve Suriyeyi ziyaret etmek istemişti. Fakat dahilî bir takım münazaalar onu Avrupaya dönmeğe mecbur ettiğinden bu seyahat vukubulmadı.

327 senesinde Konstantin; annesi Eleninin vefatı dolayısile Antakyada Dafni de onun namına bir âbide yaptırdı (2). Bilâhare buna Augustalis namı verildi (3). İmparator hıristiyanlığın Suriyede süratle intişarına yardım ediyordu. Artık hıristiyanlık eskisi gibi saklı değil; alenî oluyordu (4).

Bu sükûn ve emniyet yalnız din sahasında değil, her sahada göze çarpıyor ilim ve san'at ta inkişafında devam ediyordu. Bu sıralarda Apameli bir filozof olan Sopater İstanbula gelerek Konstantinin sarayına kabul edildi. Burada Strateg adlı Antakyalı bir filozofla karşılaştı (1). Hulâsa ilim ve felsefenin himaye edildiği bu devrede Hatay 333 senesine kadar tam bir sulh ve sükûn içinde yaşadı. Fakat bu tarihte Antakya ve Suriyede dehşetli bir açlık ve pahalılık başgösterdi. Kıtlık sebebile herşey pahalılaşmıştı. Buğdayın kilesi 400 kuruşa çıkmıştı (2). İmparator Suriyenin ve Hatayın bu haline lâkayd kalmıyarak bu eyaletlere külliyetli zahire yolluyordu (3).

Constantinin ölümü üzerine bu geniş memleket üç oğlu arasında taksim edildi (4). Bu taksimde şarkın zengin vilâyetleri Constantine kalmıştı (5).

Sasaniler bu dahilî hâdiseler ve parçalanmalardan istifade etmekte gecikmediler. Sasani tahtına henüz çıkmış olan Şapur II Fıratı geçerek Mezopotamya ve Ermenistan içerilerine akınlara başlamıştı (1).

Constantin Sasani hükümdarı Şapur II in Nisibis denilen Nusaybini muhasara ettiğini haber aldı (2). Ve derhal Şarka hareket ede-

---

(2) Ayni eser: S. 82.
(3) Ayni eser: S. 82.
(4) Ayni eser: S. 82.
(1) J. Yanosky: S. 82.
(2) Batras Elbistani: Dairetülmaarif: S. 506 - 513.
(3) Yanosky: S. 82.
(4) Ayni eser: S. 82.
(5) Ahmed Refik: Büyük tarihi umumî. Cild 3. S. 331.
(1) Şemsettin: Sasaniler. S. 91.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 83.

rek 338 senesinde Antakyaya vasıl oldu. Fakat burada mevcut olan lejiyonların askerî disiplin ve intizamları çok bozulmuştu. Onlarla Sasaniler üzerine yürümek bir felâket olacaktı. Bunun için imparator evvelâ orduyu tensik etmek için çalışmağa başladı (3).

Nihayet hazırlıklarını bitirdikten sonra Teşriniévvelde Fıratı geçerek Emése ve Heliopolis şehrine vasıl oldu. Vukua gelen muharebeler neticesinde Şapur II Nisibis kalesi önünde mağlûben ricat etmeğe mecbur oldu (4).

Constance'ın bu muvaffakiyetini müteakıp Hatayda sükûnet bir müddet için daha temin edilmiş oldu.

Fakat Sasanilerin daimî akınları imparator Constance'ı Hatayda oturmağa mecbur etmişti. 350 tarihine kadar Antakya şark imparatorluğunun merkezi oldu (1). Bu devirde, şehirde birçok yeni binalar ve abideler vücude getirildi.

Antakya Selefkoslar zamanında olduğu gibi Suriyenin diğer şehirleri arasındaki mümtaziyetini tekrar elde etti (2). Antakya bütün Suriyenin ticaret antreposu haline geldi. Oronte (Ası) üzerindeki Selefkia şehri (bugün Güneydiye nahiyesi) Antakyanın bir kapısı haline gelmişti. Akdenizden gelen gemiler nehir vasıtasile buraya kadar geliyorlardı. İmparator ticaretin inkişafı için lâzım gelen kolaylığı göstermekte idi (3). Fakat 341 senesinde Antakyada o zamana kadar görülmemiş ve işitilmemiş derecede şiddetli bir zelzele şehri mahiv ve harab etti. Bu güzel mamure bir harebeye döndü (4).

Garp imparatorunun Maynentius isyanında vefat etmesini müteakıp Constance Gal kıt'asındaki iki évêque'e haber göndererek anlaşıp ittifak etmelerini bildirdi (1).

Kendisi de yeğeni ve Joulianus'un kardeşi olan Gallus'u Hataya davet ederek Fırat ordusunun kumandanlığını almasını teklif etti (2). İmparator, kuvvetlerile Avrupaya geçerek Tuna boylarında gasıp imparator Magnentius ile mücadeleye girişti. Onu bir iki defa mağlûp ettikten sonra bütün imparatorluğa sahip oldu (3). Hataya gelen genç

(3) Ayni eser: S. 38.
(4) Şemsettin: Sasaniler. S. 92.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 83.
(2) Ayni eser: S. 83.
(3) Ayni eser: S. 38.
(4) Ayni eser: S. 83.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 83.
(2) Albertini: l'Empire Romaine. S. 370.
(3) Ayni eser: S. 371.

kumandan Gallus Antakyaya vasıl olduğu zaman halk tarafından iyi karşılandı. Çünkü koyu ve müteassıb bir hıristiyan olan Constance şarktaki putperestlere eski serbestilerini vermiyordu. Halbuki Gallus onların eski ayinlerine müsaade etmişti (4).

Artık tiyatrolarda Gallus namına methiyeler inşad ediliyordu. Gallusun Antakyada elde etmiş olduğu muvaffakiyetlerden ürken imparator Konstantius Hataya Galliusun hareketlerini kontrol için bir gizli heyet göndermişti (1). Bunlar arasında bilhassa Talassius bulunmakta idi ki bu adam şark prefetsi olarak tayin edilmişti (2). Ve büyük bir dikkatle Thalassius Galliusun bütün harekâtını imparatora günü gününe rapor ediyordu.

354 senesi başlarında Antakyada dehşetli bir pahalılık ve açlık daha vukua gelmişti (3).

Şark kontu diye tanınan Honaratus isminde birisi bu pahalılık ve açlık felâketi dolayısile Galliusu mes'ul tuttuğundan, Gallius bir müddet için taraftarlarile beraber Antakyayı terketmeğe mecbur oldu (4).

Gallius Suriyeden ayrılırken yerine Théophile namında birisini Suriye valisi bırakmıştı. Théophile iktidarsız ve beceriksiz bir şahsiyetti. Antakya halkının en sıkıntılı zamanında onlara yardım edeceği veya onların kederlerini tahfif edeceği yerde kendi zevk ve eğlencelerile meşgul oluyordu. Bu itibarla halk kendisini kat'iyyen sevmiyordu.

Nihayet halk bir gün kendisine isyan ederek sirkte eğlenirken üzerine atılarak onu katlettiler (1).

Bu esnada Gallius ta Antakyaya avdet eyledi ve halk tarafından parlak bir şekilde karşılandı. Gallius, halkın kendisini nekadar çok sevdiğine bir kere daha emin olduktan sonra bu sevgiden istifade etmeği tasarladı. Esasen Théophile halk tarafından öldüdürüldüğü gibi kendisinin kontrolörü olan Thalassiusun vefat ettiğinden bu arzusuna mâni olacak bir kuvvet yoktu (3). İmparator kendisine müteaddit haberler göndererek Avrupaya gelmesini bildiriyor, fakat Gallus sükû-

---

(4) J. Yanosky: S. 83.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 84.

(2) Ayni eser: S. 84.

(3) Petros Elbistani: Dairetülmaarif. S. 506 - 513.

(4) J. Yanosky: S. 84.

(1) Petros Elbistani: Sairetülmaarif. S. 506 - 517.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 84.

(3) Ayni eser: S. 84.

netle Antakyada ikamette ısrar ediyor ve Hatayda rakipsiz ve serbestçe orduyu idare ediyordu. Nihayet imparator tarafından Hataya yeni bir Pretore geldi. Bunun ismi Domitianus idi (1).

Bu gelen adam da Galliusun bütün hareketlerini imparatora aynen bildiriyordu. Nihayet imparatordan aldığı bir emirle, Galliusun sarayına giderek ona derhal, imparatorun emri mucibince, Hatayı terketmesini bildirdi (2).

Bu esnada hazine şestoru olan Montius ile Momitianus arasındaki bir mücadelede ikisi de maktul düştüler. Bu sırada şarkta cesaret ve kahramanlıklarile temayüz etmiş olan Ursicine de Hataya gelmişti (3).

İmparator yeğeni Gallius yazdığı müdaheneci bir mektubda onu süratle kendi yanına çağırıyordu. Gallius imparatorun bu aldatıcı sözlerine kanarak derhal Hatayı terk ile İtalyaya hareket etti (4).

Fakat 354 senesinde Milânoya vasıl olur olmaz imparator tarafından derhal katlettirildi (1).

Galliusun şarktan hareketini müteakıp Hatayda yeni bir gasıp daha türedi. Bu imparatorluğun şark eyaletlerine göz koymuş olan meşhur kumandan Ursicin idi (2).

Yeni general bu arzularını tahakkuk ettirmek için Sasaniler üzerine bir sefer yapmak istiyordu. İmparator Constance Galliusun ölümünü müteakıp Hatay valiliğine eski Pretorelerden Musonianus naminda birisini tayin etti (3).

İmparatorun 360 senesinde, şarka bir sefere hazırlanırken vefat etmesi üzerine yerine yeğeni -Galliusun kardeşi- Joulianus geçti 361.

Sasanilere gelince, uzun zamandanberi Mezopotamya ve Fırat boylarında faaliyette bulunamıyan Sasanî hükümdarı Şapur II, şarktaki isyanları ve akınları bertaraf ettikten sonra garba teveccühle Mezopotamya ve Fırat boylrında müthiş faaliyete geçmişti (1).

Bu sırlarda imparator, ordusunun başında olarak Anadoluyu geçerek Hataya gelmiş ve muazzam merasimle şarkın büyük merkezi Antakya şehrine girmişti. Şehrin ekâbiri ve bütün halk kendisini bü-

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. et mod. S. 85.
(2) Ayni eser: S. 86.
(3) Ayni eser: S. 86.
(4) Albertini: l'Empire Romaine. S. 373.
(1) Albertini: l'Empire Romaine. S. 373.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 86.
(3) Ayni eser: S. 86.
(1) Şemsettin: Sasaniler. S. 103.

yük merasimle karşılamışlardı (2). İmparator şarkta bir müddet kaldıktan sonra 361 senesinde tekrar garbe hareket etti.

Buradan hareketi esnasında şarkta, Constance tarafından tayin edilen ve mutaassıp bir hiristiyan olan Helpidius bulunmakta idi (2).

Julyanus 362 senesinde tekrar şarka döndüğü zaman bu koyu hıristiyanı vazifesinden azletti (3). İmparator Antakya şehrine girdiği zaman onu çok muazzam bir halk kütlesi karşıladı. Bunların hemen hepsi putperestlerdi (1). Bunlar yeni imparatorun hıristiyanlığı sevmediğini bildiklerinden onun eski kültlerini, yani eski dinlerini tekrar ihya edeceğini ümid ediyorlardı (2).

Bu kalabalık kütle arasında Julianus «Şarkın yıldızı» avazelerile tebcil ediliyordu (3).

Julianus, evvelâ şehirde Galliusun düşmanalrını araştırarak onları tecziye etmek istedi (4). İmparator, Antakyada ikameti müddetince, tamamile eski dini ve Paganisme'i ihyaya çalıştığından şehrin hıristiyan olan mühim bir kısmı kendisinden hiç de hoşlanmıyordu (5).

İmparator şehirde eskidenberi mevcut olduğu halde son zamanlarda hıristiyanlığın inkişafile itibarlarını kaybeden Cassius dağı üzerindeki Daphnede bulunan eski putperest mabetlerini ziyaret ediyor ve onları ihya etmeğe çalışıyordu (1).

İmparatorun yanında Antakyada 200 kadar senator bulunmakta idi. Burada yeni mahallî Magistralıklar vücude getirmişti. Joulianusun Antakyada ikameti esnasında bütün mıntakaya şamil büyük bir pahalılık ve açlık vuku buldu (2).

Bu esnada Antakyada çıkan bir büyük yangın şehri kısmen harab etti. En büyük binalardan birisi olan Apollon mabedi de yandı (3).

İmparator memleketteki açlığı izale için etraftan buğday tedarik ettirdi. Mısırdan ve diğer yerlerden getirilen zahirelerle mıntakadaki

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne et moderne. S. 87.
(3) Ayni eser: S. 87.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 87.
(2) A. Vasiliene. His. de l.Empire Byzanitn. S. 94.
(3) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 88.
(4) Ayni eser: S. 88.
(5) Vasiliene: Histo. de l'Empire. Byzantin.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 89.
(2) Petros Elbistani: Dairetülmaarif. S. 507.
(3) Vasiliene. Histo. de l.Empire. S. 95.

kıtlık biraz teskin edildi (4). Yagın sönüp açlık bertaraf edildikten sonra Hatay sulh ve sükûn içinde güzel günler yaşamağa başladı. İlim, san'at ve felsefeye meraklı olan imparatorun etrafında filozoflar, san'at üstadları ve âlimler toplanmağa başladılar.

İmparator en aziz dostu olan Sofist filozoflardan Libanius ile bizzat münakaşalarda bulunurdu. İmparator tarafından kaleme alınan bir eserde -(ki buna Misopogan namı verilmektedir)- Antakyalılardan uzun uzun bahsedildiği için bu kitaba «Livre Antiochien» yani (Antakyalıların kitabı) namı verilmişti (1).

İmparator az sonra Antakyayı terkederek Hierapolis şehrine hareket etti (2). Ve şehrin valiliğini de Alexandre namında birisine terketti (3). Bu esnada imparatora karşı orduda bir komplo hazırlanıyor ve münasip bir fırsatta katli için tedbirler alıyorlardı (4). İmparator bunu haber aldığı zaman fazla telâş etmedi. Hattâ müttehimlerin bir kısmını da affederek Antakyaya gönderdi.

Ordunun imparatora karşı gösterdiği bu hareket Sasanilerin gözünden kaçmamış ve onlara fütuhat yapmak zamanının geldiğini hissettirmişti. Çok geçmeden Sasani hükümdarı Şapur II Mezopotamyayı geçerek Amidadan sonra Nisibisi dahi muhasara etti (5).

Julianus Sasani ordusunu karşılamak için ordusu ile 363 ilkbaharında Mezopotamyaya hareket etti (1). Ve ayni sene içinde yürüyüşüne devamla, Fıratın sol sahilini takib ederek Cenuba doğru indi. Bu süratli yürüyüş esnasında geçtiği yerlerdeki kaleleri de zaptederek Medayin namını verdiğimiz Sasanilerin merkezi olan Ktisifona kadar ilerledi. Burada, Sasani merkezinin kolaylıkla zaptedilemiyecek kadar müstahkem olduğunu ve Sasani hükümdarı Şapur II i de mühim kuvvetler topladığını haber aldı. İmparator bunun üzerine Diclenin sağ sahilini takiben şimale doğru çekilmeğe başladı (2). Kendisini takib etmekte olan Şapur II de süratle hareket ederek onun ricat yolunu kesmeğe çalışıyordu. Julianus şimali garbî istikametini takip ederek Urfa

---

(4) J. Yanosky: l'Empire Romaine. S. 376.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 89.
(2) Ayni eser: S. 90.
(3) Ayni eser: S. 90.
(4) Ayni eser: S. 90.
(5) Albertini: l'Empire Romaine. S. 376.
(1) A. Vasiileve: Histo. de l'Empire Byz. Cild I. S. 96.
(2) Albertini: l'Empire Romaine. S. 376.

üzerinde Roma arazisine çekilmek istiyordu. Fakat Pers ordusu kendisini her taraftan muhasara etmiş bulunuyordu (3).

İmparator çok müşkül bir vaziyette bulunuyordu. Roma ordusu tamamile muhasara edilmiş bir vaziyette bulunuyordu. Kurtuluş çaresi bir yarma hareketile mümkün olabilecekti. Fakat bu hareket de yapılamadı. Zira bu esnada İmparator Julianus vefat etmişti (26 haziran, 363) (1).

Roma ordusu bu müşkül vaziyette iken bir de kumandansız kalınca daha fena bir hale düştü. Fakat bu esnada ordu tarafından yeni bir imparator ilân edildi. Bu da Joviyanus idi (2).

Jovianus, Roma ordusunu bu vaziyetten kurtaracak derecede kudretli ve muktedir bir kumandan değildi. Onun için Roma ordusunu selâmete erdirmek ve harbi de nihayetlendirmek için Şapur II nin bütün dileklerini kabul ederek musalâhaya razı oldu (3).

Musalâha Romalılar için çok ağır olmuştu (4).

Bu esnada Antakyadaki ekseriyeti teşkil eden hıristiyan halk sevinç içinde bulunuyordu. Zira kendi dinlerini öldürmeğe uğraşan imparatorun ölümü haberi burada da işitilmişti (5).

Sasanilerle yapılan musalâhayı müteakıp yeni imparator Jovianus eylûl sonlarında Antakyaya dahil oldu (1).

Diğer taraftan bir takım fitneciler başlarına Préfet, Salluste'u geçirerek şehri elde etmek istediler (2).

Bu esnada Suriyede olduğu kadar bütün imparatorluk dahilinde dahi ahlâk çok bozulmuştu. Hatta resmî bir din olmuş olan hıristiyanlık bile akidelerinde bir çok değişiklikler göstermişti. Kiliselerin ve kitabı mukaddesin esas ruhu kaybolmağa başlamıştı. Memlekette müthiş bir anarşi hüküm sürüyordu. Bilhassa şarkta dehşetli mukateleler dolayısile kanlı sahneler eksik olmuyordu. İmparator Jovianus bütün eyalet valilerine gönderdiği bir mektupta dinin safiyetini ve esasını bozmak istiyenlerin şiddetle tecziye olunması ve İncilin hakikatini kaybtmemesine dikkat edilmesini şiddetle emrediyordu (3).

---

(3) Şemsettin: Sasaniler. S. 112.
(1) A. Vasilieve: Histo. de l'Empire Byzantin. Cild I. S. 96.
(2) Albertini: l'Empire Romaine. S. 377.
(3) Şemsettin: Sasaniler. S. 112.
(4) Albertini: S. 377.
(5) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 91.
(1) J. Yanosky: S. 91.
(2) Ayni eser: S. 91.
(3) Ayni eser: S. 92.

Maamafih imparator başka bir beyannamesile dinin serbestisini de ilân etmişti (4).

Ayni zamanda putperestlerin mabetlerinde kurban kesme ve saire gibi merasim yapmalarına müsaade etmişti (1).

Bu sırada Roma senatosu tarafından Antakyaya gönderilen bir hatip imparatora, bu müsamahakâr kanunu muhafaza etmesini bildiriyordu (2).

Antakyada bu putperestlerin ayinlerini serbestçe yapmaları veya yapabilmek kudretinde olmaları oraya dışarıdan da bir çok putperestlerin gelmesini temin etmişti (3).

Bunlar arasında 1500 millik mesafeden gelen bir çok meşakkatler ve açlık tehlikeleri içinde Antakyaya vasıl olabilen bir çok Romalılar da bulunmakta idi (4). Bu gelenlere imparator bir çok yardımlarda bulundu. Onların istirahatini temin edecek çareleri aramaktan geri kalmadı. Bu sırada imparator, İstanbula hareket ederek imparatorluk sarayına yerleşmek için istical ediyordu (5).

Fakat kânunuevvelde, Antakyadan hareket eden imparator, bu arzusuna nail olamadı. Zira 14 şubat 364 tarihinde Galatiada vefat etti (1).

Kendisine ordu kumandanlarından Valentinianus halef oldu (2).

Suriye Valentinianus zamanında çok bakımsız ve harap bir halde bulunuyordu. İmparatorlar artık Suriye işlerile meşgul olmuyorlardı. Memlekette hırsızlık vak'aları o kadar çoğalmıştı ki kimse evinde rahat rahat oturamıyordu. Bu esnada imparator kardeşi Valensi Hataya gönderdi (3).

371 senesinde Antakyaya vasıl olan Valens buraya Sasanilerin son zamanlarda fazlalaşmış olan akınlarını durdurmak için gelmişti (4).

Çünkü bu sıralarda Şapur II Romanın dahilî karışıklıklarından istifade ederek Ermenistanı istilâ ederek Sasani hudutlarını Kapadok-

(4) Vasilieve. Cild I. S. 98.
(1) A. Vasilieve: Cild I. S. 96.
(2) J. Yanosky: S. 92.
(3) Ayni eser: S. 92.
(4) Ayni eser: S. 92.
(5) Ayni eser: S. 92.
(1) J. Yenosky: S. 92.
(2) Albertini: S. 377.
(3) J. Yanosky: S. 93.
(4) Ayni eser: S. 93.

ya ve Pontus kıyılarına kadar uzatmıştı (1).

Valens kışın bir kısmını Antakyada geçirdi. Burada kendisine Anatolius ve Spudasius namında iki adam suikasd yapmak istedilerse de bunda muvaffak olamadılar (2).

Valens 372 ve 373 senelerinde Ermenistana birkaç sefer yaparak Sasanilerle mücadele teşebbüsünde bulundu. Fakat onlara karşı kat'î bir muvaffakiyet elde edemedi. Kazandığı ufaktefek mevziî muvaffakiyetler ise ehemmiyetsiz birer vak'adan ibaretti. Tam kat'î harekete geçmek için teşebbüslere girişeceği esnada Makedonyada Thracların isyanı haberi geldiğinden muhasamatı terketmek mecburiyetinde kaldı (3). Ve süratle İstanbula hareket etti (4).

Şark imparatoru Valens, Trakyada imparatorluk ülkelerini tehdit eden Gothes'lar üzerine yürümüştü. Fakat bu yürüyüşü Valense hayatı pahasına maloldu. Gotheslarla yapılan muharebede Valens maktuller arasında bulunuyordu (1). (378. 19 eylûl).

Valensin ölümünü müteakıp Valentinianusun oğlu olan Gratianus, onun yerine imparatorluğun yarısını teşkil eden şark eyaletlerini uhdesine aldı (2). Ve kendisine Auguste Theodosius namı verildi(3).

Henüz pek genç bir yaşta bulunuyordu. Bu sebeple memlekette rol oynıyacak bir tecrübe ve otoritesi yoktu. Fakat tarih, kendisine bilâhare oynamış olduğu mühim merkezî rol dolayısile «Lö Grand» unvanını vermiştir (4).

Teodosiusun zamanı hıristiyanlığın muzaffer devri sayılır (1). İlk defa olarak imparatorluğu Sezarsız idare eden «Teodosius» olmuştur (2).

İmparator büyük Theodosius devrinde 382 tarihinde şark kontu bulunmakta olan Philagrius zamanında Antakyada dehşetli bir kıtlık daha vukua geldi (3).

(1) Albertini: S. 382.
(2) J. Yanosky: S. 93.
(3) Albertini: S. 383.
(4) Ayni eser: S. 383.
(1) Albertini: l'Empire Romaine. S. 384.
(2) A. Vasilieve: Histo. de l'Empire Byzantin. Cild I. S. 99.
(3) Ayni eser: S. 99.
(4) Ayni eser: S. 99.
(1) Albertini: S. 385.
(2) : Bizans tarihi notları: İstanbul Üniversitesi.
(3) J. Yanosky: S. 94.

Vali, halkın, bu kıtlık sebebile yapmak istediği bir ihtilâli cebir ve şiddetle bastırmağa muvaffak oldu.

Bu devirde Antakyanın nüfusu tam olarak 200 bini buluyordu (4). Fakat bu rakamın içinde Antakyada muvakkaten oturan veya yabancı olmıyanlar mevcut değildir.

İmparator, hazinelerini doldurmak için ahaliden fazla vergiler cibayet etmeğe başlamıştı. Bunun için Antakyaya da 387 tarihinde bir haber göndererek Philagriusa derhal bu vergilerin cibayetini emretmişti. 26 eylûl. 387. Vali bunun üzerine senatörler ve Magistrat'ları içtimaa davet ederek onlarla vaziyeti müzakereye başladığı zaman senatörler bu işi üzerlerine alamıyacaklarını bildirerek vergi tarhını üzerlerine almaktan istinkâf ettiler (1).

Halk bu haberi çabucak örendiğinden şehirde dehşetli bir kıyam hareketi başladı. İhtilâlciler bir taraftan şehrin büyük kilisesine saklanmış olan valiyi ve maiyetini muhasara ediyor, bir taraftan da caddelerde halk, imparatora karşı beslediği gayız ve nefretini bağıra bağıra tezahürat yapıyordu (2). Daha sonra ihtilâlciler şehirde bulunan imparatorun çocuklarından Arcadius ve Honoriusa ait olan heykelleri parçaladılar (3).

Şehrin zenginleri ve âyanı bu ihtilâlin bastırılması için valiye müracaat ettilerse de vali şimdilik buna imkân olmadığı cevabını verdi (1).

İhtilâlciler nihayet yaptıkları işin kendilerine pek pahalıya malolacağını anladıklarından öğleye doğru hepsi birer tarafa firar edip saklanmağa başladılar (2). Bunun üzerine vali ihtilâlcileri birer birer yakalayıp tecziye etmeğe başladı (3).

İhtilâl, şehrin halkı arasında büyük bir korku ve heyecan tevlid etmişti. Bir nümayiş mahiyetinde tezahür eden isyan hiç bir mukabele görmeden gene kendi kendine dağıldı ve şehrin eski sükûneti tekrar başladı (4). Bu isyanın sebebi hakkında halk arasında, hıristiyan ve putperest bir çok efsane ve rivayetler uydurulmuştur.

O gün bütün ihtilâlciler yakalanamamıştı. Şehir muhafızları evleri

(4) Ayni eser: S. 94.
(1) J. Yanosky: S. 95.
(2) Ayni eser: S. 95,
(3) Petros Elbistani: Dairetülmaarif. S. 509.
(1) J. Yanosky: S. 95.
(2) Ayni eser: S. 95.
(3) Ayni eser: S. 95.
(4) Petros Elbistani: Dairetülmaarif. S. 509.

dolaşarak birer birer isyancıları tevkif ediyorlardı. Valinin ne yapmak istediğini bir türlü kestiremiyen halk o gece rahat uyku uyuyamadı. Ertesi gün bazıları şehri terkedip şuraya buraya firara başladılar. Bunlar arasında senatörler bile bulunmakta idi. Fakat vali senatörlerin firarına mâni oluyor ve halkı serbest bırakıyordu (1).

Bu vaziyeti işiten etraftaki haydut ve çapulcular, yolda firarilerin önlerine çıkarak mallarını yağma ettikleri gibi kendilerini de katlediyorlardı.

İmparator bu vaziyetten malûmattar olduğu halde şehre hiçbir kuvvet gönderemiyordu. İmparator evvelâ Antakya üzerine kuvvet sevkedip şehri imha ve halkı katlettirmek istemişse de sonra bundan vazgeçerek yalnız Antakyalılara bahşedilen imtiyazları geri almakla iktifa etmişti.

Şehirde baş papaz bulunan Saint Jean Chrysostome hergün halka vaizler ve nutuklar irat ederek imparatora murahhas gönderip affedilmelerini söylüyordu (2). Bu sıralarda Antakyada Hataya ve Suriyeye imparator tarafından Cesaire ve Hellebique namında iki kumandan gönderildiği haberi şayi oldu (1). Bunlar 29 martta Antakyaya vasıl oldular.

30 martta şehir halkını meydanda toplıyarak imparatorun kendi üzerlerinden bütün imtiyazlarını kaldırdığını bildirdi (2). Bunun üzerine şehir senatörleri uzun müddet müzakere ve müdavele ettikten sonra Antakya «Eveque» i (başpapaz) olan Flavien İstanbula imparator Theodosiosa af taleb için izam etmeğe karar verdiler.

Flavien, imparator nezdinde Antakyalılar için af talep etti ve imparatorun dinî hissiyatını tahrik ederek şehir halkını af ettirmeğe muvaffak oldu (3).

Antakya ve Suriyede bundan sonra uzun bir sükûnet devri başladı. Şehir sükûn ve huzur içinde inkişafında devam etti. Antakyada bir çok yeni hıristiyan mabetleri vücude getirildi. Fakat Sasaniler Suriye hudutlarında tekrar akınlara başladılar (1) (411).

Çünkü bu sıralarda Sasani tahtında bulunan Behramgûr memle-

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 96.
(2) Ayni eser: S. 96.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 96.
(2) Ayni eser: S. 97.
(3) Ayni eser: S. 98.
(1) J. Yanosky: S. 98.

ketteki hıristiyanlara karşı bir tazyik siyaseti takip ediyordu. Bu hâdise Bizansla Sasanilerin arasını açmıştı (2).

Bu mücadele oldukça uzun sürmüş, bazan Bizanslılar, bazan da Sasaniler galip gelmişti. Neticede 422 senesinde iki taraf da bu neticesiz muharebelerden usanarak harbe nihayet vermek için bir mütareke akdettiler (3).

Muahede şartları arasında iki devletin yekdiğeri arazisinde olan tebaaları dinlerinde serbest bırakılacaktı (4).

439 senesinde Theodosiusun zevcesi olan imparatoriçe Eudoxie, Kudüste bulunan Hazreti İsanın kabrini ziyaret etmek istediği vakit Suriyeden geçerken Antakyaya da uğramıştı (5).

İyi bir tahsil görmüş olan kraliçe Yunan dil ve edebiyatını iyi bilir ve çok severdi. Gençliğini babasile beraber Antakyada geçirmiş olan bu kadın, iktidar mevkiinde bulunduğu esnada, tesadüfen bulunmuş olduğu bu şehirde gençlik zamanlarını hatırlıyarak mütehassis olmuştu. Burada iken bir altın taht üzerine çıkarak halka hitaben şehrin kuruluşu ve yapılışı ve inkişafı hakkında uzun bir nutuk irat etti (1).

Bu nutuktan çok heyecana gelen Antakyalılar impaartoriçeyi şiddetle alkışladılar. İmparatoriçe ise halkın kendisine karşı gösterdiği alâkadan memnun olarak şehre birçok ihsan ve atiyelerde bulundu (2). Bu atiyyelerle şehrin hamamları tezyin edildiği gibi birisi bronz olmak üzere imparatoriçenin iki heykeli yapılarak şehre rekzedildi (3).

Yukarıdanberi gördüğümüz veçhile Antakyayı zaman zaman altüst eden hâdiselerin 3 esaslı amili vardır: İhtilâl, (kaht ve galâ), zelzele. İşte Antakyanın bu son rahat ve sükûn devresini de müthiş bir felâket bekliyordu: Zelzeleler...

447 senesi kânunusani ayında vukua gelen bir zelzele şehirde mühim tahribat yaptı (1).

15 sene sonra yani 458 tarihlerinde vukua gelen diğer bir zelzele ise şehri adeta büyük bir harabeye çevirdi. Bu esnada Bizans tahtında bulunan imparator Leon Antakya gibi meşhur ve büyük bir şehrin harab kalmasını istemediğinden şehirden o sene alınan vergiyi alma-

(2) Şemsettin: Sasaniler. S. 149.
(3) Ayni eser: S. 150.
(4) Ayni eser: S. 150.
(5) J. Yanosky: S. 98.
(1) Petros Elbistani: S. 510.
(2) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 98.
(3) Ayni eser: S. 98.
(1) J. Yanosky: S. 99.

mış ve kendisi de mühim miktarda para ihsan ederek şehrin tekrar inşa edilmesini emretti (2). Fakat 494 tarihinde tekerrür eden bir zelzele hem Antakyayı, hem de civarda bulunan Hierapolis ve Laodicéeyi de tahrib etti (3).

Bu esnada Antakyada vali bulunan Calliopus imparatora karşı isyan etmişti (1). Kendisini tedip için üzerine imparator Anastasius tarafından Constantius namında muktedir bir kumandan gönderildi (2). Altıncı asır başlarında Hatayda tam ve kat'î bir sükûn hükümferma bulunuyordu.

Beşinci asrın son senelerinde Bizansta yeni bir tebeddülü saltanat vukua gelerek Leonun yerine damadı olan Zenon namında İsaurienli (3) bir kumandan geçmişti.

Leon zamanında kızile izdivaç etmiş olan bu adamı kayınpederi ölmezden evvel de kendisini imparatorluğa namzet görmekte idi. Bu itibarla Antakyaya çekilerek kendisine orasını merkez yaparak ve orada nüfuz kazanmağa çalışıyordu (469).

Beş sene sonra kayınpederi imparator Leonun vefat etmesi üzerine saltanat kendisine teveccüh etmişti.

Zenon imparator olunca şark kumandanlığını İllus namında birisine tevdi etti. İllus az bir müddet sonra Antakyada vazifesi başına geçti. Hataya geldiği zaman beraberinde kardeşleri de bulunmakta idiler.

İmprator İllusu Hataya oradaki vaziyeti ıslah ve asayişi temin için göndermişti. Halbuki bu yeni kumandan Antakyada kendi başına icraata başladı ve az sonra da imparatorluğa göz dikmeğe koyuldu. Bu sebeble Kilikyada eski imparator Leonun dul karısı kraliçe Verin ile izdivaç etti. Ve mıntakada bir isyan hazırlıyarak Konstantinopl (İstanbul) üzerine yürümek için plânlar tertib ediyordu (1). Ve ayni zamanda Tars şehrinde İllusun kardeşi Leonce imparator ilân edildi (2). Bu hâdiseler yalnız Hatayda değil bütün Suriye vilâyetlerinde mühim karışıklıklar doğurdu.

Gasıp imparator Leonce Antakya şehrini kendisine merkez ittihaz etmişti ve 484 senesi haziranında şehre merasimle dahil oldu.

---

(2) Ayni eser: S. 99.

(3) Petros Elbistani: Sairetülmaarif. S. 510.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne. S. 99.

(2) Ayni eser: S. 99.

(3) Isania denilen bu mahal Anadoluda olup bugünkü Kütahya şehrinin bulunduğu sahaya itlak olunurdu.

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 99.

(2) Ayni eser: S. 99.

Leonce şehirde derhal faaliyete geçerek hükûmetteki partiler arasındaki münafereti bertaraf edip onları organize etmeğe çalıştı. Bu sırada Antakyada Pretorların reisi olan Lilianus idaresinde toplanmış olan lejyonların miktarı 70 bin kişiyi bulmakta idi.

Suriyeli imparator Leonce ve daima beraber bulundurduğu kardeşi İllus bu kuvvetlerle Chalcis üzerine yürüdüler. Şehri kolaylıkla zaptettilerse de imparator Zenonun kardeşi Longinin büyük kuvvetlerle kendi üzerlerine geldiğini haber alınca derhal süratle Antakyaya döndüler (1). Antakya civarında gasıp imparatorla Zenonun kardeşi arasında vukua gelen bir muharebede Longin Suriyeli imparatora esir düştü (2).

Bunun üzerine İllus ve Leonce Suriyeyi terkederek İstanbul üzerine yürümek için Anadoluyu katettiler ve İsavriaya kadar geldiler.

Bu sırada İstanbuldan gönderilen ordu ile bu mıntakadaki Selefki şehirlerinden olan Silifke - Seleucie kasabası yanında yeni musademeler başladı. Gasıp imparatorla kardeşi Kilikyada bulunan bir kaleye tahassun ederek hayatlarını kurtarmağa çalışıyorlardı. Bu kalede üç sene kendilerini müdafaa ettikten sonra nihayet yakalanarak kafaları kesildi (1).

Hataylılar bundan sonra imparatorlarını unutarak rahat ve sükûn içinde yaşamalarına devam ettiler ve Zenona karşı hiçbir isyan ve suikasd hareketinde bulunmadılar. İhtimal ki imparator da bu sebebden Hataylılara karşı hiçbir tedib ve tecziye hareketi göstermedi.

Antakyalılar bu esnalarda Sirk mücadelelerile meşgul oluyorlardı. Bunlar da hakikî birer dahilî muharebe mahiyetini almışlardı. Bu mücadeleler esnasında bilhassa yahudilere karşı dehşetli katliâmlar yapılmış ve yahudiler ateşte yakılarak öldürülmüşlerdi (2).

Bu sıralarda şarkta, Fırat boylarından Akdenize kadar uzıyan sahada vukua gelen bir çekirge istilâsı bütün memlekete umumî ve müthiş bir zarar getirdi.. Fakat imparator, bu defa bu zarar dolayısile halka hiç yardım etmedi. Bu çekirge belâsı üzerine memlekette pahalılık ve açlık başgösterdi. Bu kaht memleketi dehşetli bir anarşi içinde bıraktı (3).

---

(1) J. Yanosky: S. 100.
(2) Ayni eser: S. 100.
(1) J. Yanosky: S. 100.
(2) Petros Elbistani: Dairetülmaarif. S. 511.
(3) Vasilieve: Cild I. S. 136.

Bütün bunlara inzımam eden haricî istilâlar da Hatay ilinín rahat ve sükûnunu tamamile bozmuşlardı.

Şarkta epeyce bir zamandanberi hiç bir fütuhat teşebbüsünü göstermiyen Sasaniler Fırat boylarında tekrar akınlara başlamışlardı. Bu esnada imparator Zenon vefat ederek yerine Anastasius tahta çıktı (1).

Anastasius 502 senesinde Sasanilerin üzerine kuvvet sevkederek onları geri çekilmeğe mecbur etti (2) ve Hatayda kuvvetli bir idare kurularak sükûn ve istikrarın teminine çalışıldı. Fakat bu rahatlık çok uzun sürmedi. 507 senesinde Antakyada diğer bir isyan daha vukua geldi.

Bu isyan sirklerde yapılan bir müsabakanın doğurduğu bir netice idi. Bu isyanı hazırlıyan da, Antakya olimpiyadlarında ekseriya galip çıkan Galliopus namında bir müsabakacı olmuştu.

Olimpiyadların birisinde kalabalık bir halk kütlesi oyunları seyrederken bir yahudinin galebesi üzerine halk bu adamın üzerine hücum ederek kendini parçalamışlardı. Bu hâdise üzerine diğer yahudiler de hücuma uğramışlar ve sirkte dehşetli bir mücadele başlamıştı (2). Bu vaziyeti haber alan imparator Anastasius şark Domestiki olan Basili azlederek tecziye ettiği gibi yerine Procopios namında birisini tayin etti. Bunun erkânından olan Menas namında bir adam da Magistrallar tarafından St. Jean kilisesi yanında yakalanmış bir muhalifin kafasını kestirerek cesedini Ası nehrine attırmıştı... Bunun üzerine maktulün taraftarları da eski Antakyada bir isyan çıkararak Menası yakaladılar ve envai işkencelerle katlederek cesedini şehrin ortasına getirdiler.

Domestique, Procopios bu vaziyetlere seyirci kalmaktan başka bir şey yapamıyordu. Bu kargaşalıklara çok hiddetlenen imparator İrenée namında birisini şark valisi olarak Prokopios'un yerine tayin etti. Yeni vali vazifeye başlar başlamaz evvelâ mürtecileri tecziye etti. Bu adam daima sirklerde dolaşır ve intizamsızlıklara mâni olmağa çalışırdı.

Bu tarihlerde, aynen İstanbulda olduğu gibi Antakyada Mavi ve Kırmızı namlarile spor grupları teşekkül etmişti ki bunlar siyasî işlere de müdahale ediyorlardı (1).

Sirklerdeki bu mücadelelerin fazlalaştığı 518 - 520 seneleri arasında Justinianusun amcası olan imparator Justinus zamanında halkın

---

(1) J. Yanosky: S. 100.
(2) Ayni eser: S. 100.
(1) J. Yanosky: S. 100.

refahı ve memleketin sükûnetini temin etmek maksadile olimpiyad oyunlarının icra edilmiş olduğu bu oyun yerleri kapatılmıştı. Bu hadise, spor müsabakalarının ne derece vahim siyasî hâdiseler tevlid eden kavgalar çıkardığını ispata kâfidir. Bu suretle Antakyada münazaaların ve kavgaların önü alınmış oluyordu.

526 tarihinde Antakyanın en büyük belâlarından biri olan müthiş bir zelzele ve onu takip eden büyük bir yangın daha vukua geldi ve gene şehri baştan başa geniş bir harabeye çevirdi. İmparator Justinus şehir halkına, memleketlerini imar için 2000 altın gönderdi. Kendisi bir Antakya vatandaşı olduğu için Hatayı çok seviyordu.

İmparator, Carinus adlı bir kumandanla kargaşalıklara meydan vermemek için Hataya asker ve felâketzedelere yardım için pek külliyetli para gönderdi (1).

526 ve 528 seneleri arasında birbirini takib eden Antakyadaki bu zelzele ve yangın gibi afetlerle tam 4870 kişi ölmüştü (1).

Bu tarihlerde Bizans imparatorluğunun başında bu devletin en büyük hükümdarlarından olan Justinianus bulunuyordu.

531 senelerinde Iraktaki Beni Lâhim devletile İraniler arasındaki bir ittifakı müteakıp Beni Lâhim Emiri Menzer maiyetindeki kuvvetlerle Fıratı geçerek Suriye kapılarına kadar dayanmıştı (2). Menzer istilâsını müteakıp Suriyeyi Sasaniler de istilâya başladılar. Sasanilere karşı gönderilen Bizans kumandanı Belisarius İran kuvvetlerine rakka denilen Callinicumda mağlûb oldu (3).

İki devlet arasında 532 de musalâha akdedildi ise de Munzar - Menzer 537 senesinde tekrar Fıratı geçerek Suriyenin Bizans elindeki zengin mıntakalarını istilâ etmeğe başladı (1). 540 senelerine doğru da Sasani hükümdarı kuvvetlerile tekrar Suriye kapılarında göründü. Fakat bu defaki taarruzdan Sasaniler büyük bir kâr elde edemediler. Sasani hükümdarı buralarda elde etmiş olduğu Suriyeli ve Bizanslı olmak üzere 12 bin esiri iki yüz altın mukabilinde geri vererek istilâsına nihayet verdi.

Bu esnada Sasani hükümdarı Hierapolis kapılarında bulunmakta idi. Bu şehir yakininde o mıntaka évéque'i olan Megas ile bir sulh yaparak zaptettiği yerleri kendine alakoydu. Sonra da bin altın alarak Hierapolis halkına da dokunmadan geri döndü (1).

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 101.
(1) J. Yanosky: S. 101.
(2) M. Şemsettin: İslâm tarihi. S. 336.
(3) Ayni eser: S. 339.
(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et moderne. S. 102.

Hükümdarlar bu mukaveleyi yapmış olan Hierapolis évêque'i Sasani hükümdarının avdetini müteakıp derhal Antakyaya gelerek Sasanilerin teklifini onlara da bildirdi. Fakat Megas avdet etmeden Sasani ordusu Chalcis önüne gelmiş bulunuyordu.

Chalcis şehri müdafaası çok hafif olduğu kadar az olan halkı da fakirdi. Bu itibarla Küsraya iki bin gümüş lira vermeği teklif ediyor - du. Sasani hükümdarı bunu reddetti.

İranlılar bunun üzerine şehri tahrip ederek Antakya üzerine hareket ettiler.

Bu sırada Antakyaya Justinin yeğeni Germain gönderilmişti. Fakat maiyetinde ancak 300 kişi vardı. Lâkin imparatorun arkadan kuvvet göndereceğini biliyordu. Bu sebeble İranlılara karşı durmak istedi. Halk da kendi tarafını iltizam etmişti. Esasen Antakyanın surları çok sağlam olduğundan Bizanstan kuvvet gelinciye kadar müdafaa edebilirdi. Şehirden geçen Asi nehrile de Selefkiden erzak almak mümkündü.

Germain İranlılar gelmeden evvel şehri tamamen müstahkem bir hale getirdikten sonra Antakyayı terkederek Kilikyaya gitti (1). Germainin avdetinden biraz sonra évêque, Megas Antakyaya vasıl oldu. Fakat bu sefer Antakyalılar onu hüsnü suretle kabul etmediler..

Bu sıralarda imparatordan Jean ve Joulien namında iki elçi gelmişti (1).

Bunlardan birisi Consey kâtibi idi. Vazifeleri İran ordusunu karşılamak ve konuşmaktı.

Az sonra da Liban kumandasında şehre altı bin Bizans askeri geldi. Bunun üzerine Antakyalıların kuvvei maneviyesi yükseldiğinden Sasani hükümdarına elçi göndermekten sarfınazar ettiler.

Fakat Sasani ordusu çok geçmeden her taraftan şehri muhasaraya koyuldu. Ve kısa bir muhasaradan sonra Antakya şehri zaptolunarak Sasanilerin eline geçti.

Şehir İranlılar tarafından yağma ve garat edildikten sonra tahrib ve yangına verildi (2).

Bunun üzerine imparatorun elçileri olan Jean ve refiki Joulien Sasani hükümdarile sulh müzakeratına giriştiler.

Muahede şartları mucibince Sasani orduları Suriyeyi terkedecek, buna mukabil Mezopotamyada işgal etmiş olduğu şehirler kendisine

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et mod. S. 103.
(1) J. Yanosky: S. 104.
(2) Ayni eser: S. 104.

kalacaktı. Keza İran hükümdarile Bizans imparatoru birbirine denk ünvanlar taşıyacaktı. Bu zaferi müteakıp Küsra, Silifke şehrine kadar gitti. Burada kendi dini üzere güneşe kurbanlar takdim etti. Küsra, Daphne'de bir gezinti esnasında maiyetindeki süvarilerden birisi Antakyalı bir oduncu tarafından öldürülmesi üzerine şehrin büyük kilisesine ateş verildi. Küsra, bundan sonra yürüyüşüne devam ederek Apamea şehrine gitti. Halk şehrin kapılarını kapadılar. Hükümdar bunlardan bin tane gümüş lira istedi. Verilmeyince Sasaniler şehri zaptettiler ve kiliseleri tahrib ederek içindeki kıymetli eşyaları aldıkları gibi şehrin zeginlerini de elde ederek servetlerini aldıktan sonra bunları katlettiler.

Küsra burada sirk oyunlarını göstermek istemişti. Bundan sonra İran ordusu Suriyede fazla durmadı. Hükümdar Fırat üzerinde Obbanes mahallinde bir köprü vücude getirerek buradan Mezopotamyaya geçti.

İran hükümdarı Suriyeden ayrılırken tekrar Chalcis önünde durarak onlardan fidyei necat istemişti. Halk 200 altın lira vererek hükümdarı memnun ettiler.

İran ordusu beraberinde kalabalık bir esir kütlesi de götürüyordu. Bu esirlerle şehinşah yeni bir şehir vücude getirerek ismine «Küsra Antakyası» namını verdi (1). Bu istilâyı müteakıp İmparator Justinien tarafından Antakyada yeni bir saray vücude getirilmişti. Bundan başka şehirde bir çok yeni abideler ve kiliseler bina edilmişti. Fakat şehir baştan aşağı yeniden imar edilemiyor ve tamamen eski haline getirilemiyordu. Bu imar esnasında şehrin içinden geçen Oront nehrine yeni bir mecra ve yeni bir istikamet verilmişti.

Şehirde üç hastane vücude getirilmişti. Bunlardan birisi kadınlara, birisi erkeklere ve birisi de şehri gezmeğe gelen seyyahlara tahsis edilmişti (552).

Bu esnada Sasani şehinşahı yeni bir sefer hazırlıklarile meşgul oluyordu. İmparator müstakbel Sasani hücumlarına mukabele etmek için meşhur kumandan Belisarius'u şarka yolladı.

Belisarius'un yanında Justiniene'in yeğeni Buzér dahi bulunmakta idi. Bu adam Küsranın bundan evvelki istilâsı esnasında dahi Suriyede bulunmuştu. Roma kuvvetleri Nisibis kalesini, İran ordusu gelmeden evvel muhasara ettiler.

Bunu haber alan şehinşah maiyetine altı bin asker vererek ku-

(1) J. Yanosky: Syrie ancienne et moderne. S. 105.

mandanlarından Adaarmanis adlı birisini süratle Suriye üzerine sevketti.

Bu kumandan Fıratı geçerek Antakya önünde göründü. Burada kendisini Antakya valisi Magnus karşiladı. Fakat İran kuvvetleri bunları mağlûp ettikleri gibi kumandanlarını da esir ettiler. Şehir artık tamamile müdafaasız kalmıştı. Fakat Persler herhangi bir anî baskından ürkerek Antakya önünde fazla kalmıyarak Heraclee üzerine yürüdüler. Pers kumandanı burada da fazla ilerliyemedi. Apamea'yı muhasara etti ve halktan fidyei necat istedi. Şehir halkı vermekten imtina edince şehri zapt ve tahrib etti (573). Bu istilâlar kâfi gelmiyormuş gibi bir müddettenberi arkası kesilmiş olan zezeleler gene Hatayı tahribe başladılar.

573 senesinde vukua gelen bir hareketi arz şehirde oldukça büyük tahribat yaptı. Fakat 589 senesinde vukua gelen bir hareketi arz Antakyada imparator Justinien tarafından yaptırılan büyük kilise de dahil olmak üzere şehrin bütün büyük binalarını altüst etti. Bu hâdiseler üzerine Suriye ve Hatay dehşetli bir hercümerc içinde yüzüyordu.

Hergün biraz daha yaklaşan İran orduları Suriye halkında rahat ve huzur bırakmadığı gibi buna inzimam eden korkunç tabiat hâdiseleri de halkı amansız bir korkunun pençesinde titretiyordu.

Bu esnada Bizans tahtında gasıp lâkabile anılan imparator Phocas bulunmakta idi. Ruhan çok vahşi olan bu adam, Hatayın kendi derdi başından aşkın olduğu bir zamanda Antakyada yahudiler aleyhinde dehşetli bir tazyik takip etti. Yahudi mahallelerinde katliâm yaptırdı (610).

Fakat ayni sene içinde Phokas katledilerek yerine Bizansın meşhur imparatorlarından biri olan Heraclius geçmişti.

Tam bu sıralarda şarkta yepyeni bir varlık ve yeni bir kuvvet daha teşekkül etmeğe başlıyordu. Az zaman sonra bütün dünyayı hayrette bırakacak olan bu vak'a Muhammedin zuhuru ve islâm dini idi.

Arabistan yarımadasında asırlardanberi uyuşuk bir halde, bedeviyet hayatı yaşıyan Arablar «Allah» isminden aldıkları kuvvetle bir kılıcda İranı ve bir darbede asırlar üzerine dayanarak yükselip gelmiş olan Bizansı perişan ederek kendilerine tâbi birer eyalet haline getirmişlerdi. Heraclius tahta çıktığı zaman yeni teşekkül ettiğini duyduğu Arab yarımadasındaki yeni dinden korkmuyordu. Heraclius için en korkulu rakib Sasani hükümdarı Küsra diye anılan Nuşirevan bulunuyordu. Bunun için Heraclius bütün kuvvetlerile İran üzerine atılarak, Sa-

sanilerin Bizanstan almış oldukları araziyi kâmilen geri aldığı gibi Sasanileri de bir daha hareket edemiyecek bir hale getirdi.

632 senesinde imparator Heraclius Şama geldi. Burada hazırlıyacağı bir ordu ile Nuşirevan üzerine yürüyecekti. Zira o tehlikeyi ancak şarkta görüyordu.

Halbuki bu tarihte, Cenupta, Arabistan yarımadasında dahilî organizasyonunn ikmal etmiş olan Muhammed şimdi, İslâmın satvet ve kudretini dünyaya ilân için haricî fütuhuta başlamış bulunuyordu. Gafil imparator bunlara ehemmiyet bile vermiyordu. Bu tarihte ufak bir Arab ordusu Palestin şimalinde bulunan Mute kalesine kadar ilerlemiş, burada bulunan bir Bizans kuvvetini mağlûp etmişti. Bu ufak galibiyet Araplara Suriye için ümidler vermişti.

DÖRDÜNCÜ FASIL

İSLAMLAR İDARESİNDE HATAY

637 milâdî ve 15 Hicrî senesi iptidasında Antakya ve bütün Hatay kıt'ası yeni bir idare şeklile karşılaştı. Bu yeni fatihler Araplardı. Araplar; asırlardanberi Arabistan badiyelerinde yaşıyan Arapların kuvvetli bir idare altında toplanarak az zamanda cihanşümul bir devlet ve medeniyet vücude getirmeleri insanı hayrette bırakacak bir hâdise teşkil eder.

Bu itibarla bu vakıanın ve bu dikkate şayan hâdisenin, ilerideki mühim neticelerini gözden geçirmezden evvel tetkiki, kısa da olsa elzem bir iştir. Arapları çöl hayatından çıkarıp onları bir idare altında toplıyarak bir Arap birliği teşkil eden şahsiyet, beşer tarihinin en büyük organizatör diye kabulde ittifak etmiş olduğu Muhammet bin Abdullah namında Mekkede Kureyş kabilesinden ve Beni Haşim ailesindendi. Hazreti Muhammedin hayatının nasıl geçtiği ve islâm dininin hangi prensiplere dayandığı mevzuumuzun haricindedir.

Bilâhare 350 milyonluk bir insan kütlesi tarafından kabul edilen bu prensiplerin müessisi olan «Muhammet» evvelâ Mekke ve Medinede islâm dinini neşrederek bütün Arapları etrafına toplamağa muvaffak olduktan sonra onları Arabistan dışından sevkederek dinini yabancı ülkelere de intişar ettirmeğe çalıştı. Fakat hayatı bunu görmeğe kâfi gelmedi. Maamafih Muhammedin son senelerinde, Suriye havalisine sevkedilen kuvvetler ve muvaffakiyetli neticelerle avdet etmişlerdi. Fakat bunlar bilâhare islâmın Pamir eteklerinden Atlas Okyanusu sahillerine kadar intişar eden nüfuz ve satvetinin yanında elbette ki çok sönük kalmışlardır.

Muhammedin ölümünü mütekıp kendisine, kurmuş olduğu devletin reisi sıftile, en iyi arkadaşlarından Ebu Bekir halef olmuştu (1).

(1) Burada dikkat olunması lâzım gelen bir nokt avardır. Ebubekir İslâmı dininin reisi olmayıp, İslâm devletinin reisi oluyordu. Zira, Muhammed vefat eder-

Bu müessesenin kurulmasında Muhammedden sonra en büyük rol oynamış olan Ebu Bekir, Muhammede halef olduğu zaman onun prensiplerinden kat'iyyen ayrılmamış ve bir çok dahilî gailelere rağmen onun hatırlayıp da ölümü dolayısile sevkine muvaffak olamadığı orduyu gene onun tayin etmiş olduğu kumandan idaresinde Suriyeye sefere çıkarmıştı (1).

Ebu Bekir dahilî gailelerini bertaraf ettikten sonra fütuhata başladı. İki koldan inkişaf eden bu fütuhat az zamanda asırdide iki imparatorluğu bir hamlede devirerek kuvvet ve kudretini bütün dünyaya ilân etmiş oldu..

Ebu Bekire halef olan Ömer bin Hattap zamanında Sâd bin Ebi Vakkas muazzam Sasani imparatorluğunu devirdiği gibi Suriye kumandanı olan Ebu Ubeyde bin Cerrah da büyük Bizans imparatoru Heracliusu Suriyede dehşetli bir mağlûbiyete uğrattı. Bu galibiyeti müteakip bütün Suriye ve Palestin Arapların eline geçmiş bulunuyordu.

Dımişk denilen Şam, Humus ve Kunnesrin namı verilen bugünkü Halebin zaptını müteakıb Araplar «Ası nehri» yani Türk Hatay önlerinde görülmüşlerdi (1).

Araplar arasında eskidenberi Antakya şehrinin büyük bir kıymeti ve ehemmiyeti mevcuttu.

Herhangi bir malın veya eşyanın kıymetini tezkâr için mal sahibi malını «Antaki» diye Antakyaya nisbet ederdi (2).

Keza bu iddiayı tevsik eden bazı kayıdlarda (Cahiliye) devri büyük Arap şairlerinin şiirlerinde bulabiliyoruz (3).

---

ken müessis bulunduğu dine filân veya filânı reis intihap etmemiştir. Zira buna lüzum görmemişti.

(1) Peygamber sağlığında Suriyeye kölelerinden Zeyd namında birisi kumandasında bir ordu göndermiş, fakat bu ordu mağlûben döndüğü için bunun intikamını almak üzere Zeyd'in oğlu Üssame kumandasında bir diğer ordudaha sevke hazırlanıyordu.

(1) Ayni: Tercümeyi akdülceman fi tarih Ehlül zaman. Cild II. S. Üniversite kütüphanesi.

(2) Yakut el - Hamavi: Mucimmül - Bülden: Cild I. S. 353.

(3) Bunlar arasında Cahiliye devri büyük şairlerinden olan Züheyr ile Emrülkays'in iki beyti meşhurdur.

Bunlardan başka Arabistanda ve Arablar arasında Antakya hakkında bir çok üstureler de mevcuttu. Bu üsturelerden birine göre Antakyayı tesis edip oraya ahali getirip yerleştiren Nuh Paygamberin oğlu Sam ve onun oğlu Elyakın oğlu Elrumu kızı Antakyadır (1).

Daha muahhar olan Arap kaynaklarında Antakya hakkında Muhammedin dahi takdirkârane sözleri mevcut olduğuna dair kayıdlar vardır. Bunlar arasında İbni Abbas Ebu Sait-ül-Hudri «Ebu Hureyre» den naklen şöyle bir rivayet vardır:

«Peygamber demiştir ki Mirac gecesi gökte beyaz bir kubbe gördüm. Ondan daha güzelini şimdiye kadar görmemiştim. Bu kubbenin çevresinde bir çok beyaz kubbeler vardı. Cebraile sordum:

— Ya Cebrail bu kubbeler nedir?.. Cevab verdi:

— Bu kubbeler senin ümmetinin serhadleridir!..

Sonra, en güzel olan beyaz kubbe nedir dedim?..

— O Antakyadır.. O serhadlerin anasıdır. Onun sair hudut şehirlerine nisbetle fazlı Firdevsi âlânın sair cennetler üzerine olan fazlı gibidir. Antakyada oturan Beytulmamurede oturan gibidir. Antakyada senin ümmetinin iyileri toplanmıştır. Antakyada bir gün ibadet, bir yıl ibadet gibidir. .

Ümmetinden Antakyada vefat eden kimseye yarın kıyamet günü Murabıt (hudut muhafızı) sevabı yazılır.» (2).

Bunlardan başka islâmlar nezdinde Antakyanın kıymetini ilâ

Züheyr beytinde:

1° Alevne bi Antakikiyyete fevka Amkatin
Ve erdülhevaşi levneha levne endemi.

Develer etrafı doru at rengi gibi gülgün, rengi iki kardeş kanı ismile maruf kırmızı renkte Amık ovasından Antakyaya yükseldiler.

Alevne bi Antakiyye fevka Amkatin
Keücnneti mahlin ev kecenneti yesribi.

Develer Amık üstünde bulunan ve kesilmiş hurma salkımı yahut Yesreb (Medine) bahçeleri gibi gülgün olan Antakyaya yükselip çıktılar.

(1) Yakutül Hamavî: Mucemül Büldan: Cild I: S. 353.

(2) İbni Şeddad, El alâkıl Hatıre: Ayasofya kütüphanesi. S. 313. Bu rivayet belki de bilâhare Avasım denilen «Murabit» yani serhad akıncılarının gayretini arttırmak için Peygambere atfedilmiş olması da ihtimal dahilindedir. Bueserin asıl ismi (El alâkıl aHtıre fi ümraüşşamin vel Cezire) dir. İbni Şeddad bu eserini büyük Türk hükümdarı Baybars namına yazmıştır. Bueserin İstanbulda 2 nüshası vardır. Ayasofya kütüphanesi 3084 numarada bulunan nüshası Tarihi Misril Kahire adile mukayyeddir. Öbür nüshası Topkapı müzesinin Revan odası kütüphanesinde 1564 numaradadır. İstanbuldaki bu nüshalar hep birinci cild olup eserin 3 cildi Avrupa kütüphanelerinde mahfuzdur.

eden bir rivayet de gene başka bir Arap tarihinde mevcuttur. Bu eserin beyanına göre:

«Antakyada Yahya Peygamberin kabri mevcuttur. Keza Tevratla Musanın asası da Antakyadadır. Elvahın ufantıları da Antakyadadır. Süleymanın maidesi de Antakya maralarından birindedir. İdris Peygamberin hokkası, Şuayıb Peygamberin kuşağı, Nuh Peygamberin iki cübbesi de, Antakyadadır. Antakya ahalisi Tanrının yarattığı insanların en güzelidir. Ahlâkça da en iyileridir. Antakyalılar rikkati tab'a malik ve cömert insanlardır. Halkın ekseriyeti beyaz ve al yüzlüdür. Habib Neccarın kabri de bu şehirde bulunmaktadır» (2).

İster hakikat istei rivayet olsun islâm membalarının bir çoklarında görülen bu kayıdlardan anlaşılıyor ki Arablara bilâhare bütün islâmlar Antakya şehrine hususî bir kıymet atfediyorlardı.

İhtimal ki bu fazla kıymet Emevî ve Abbasî hilâfetleri teşekkül ettikten sonra artmıştır. Zira bu devirlerin Bizansa karşı akınlar icrası için imparatorluğun diğer yerlerinden bir çok mücahidler getirilerek buraya yerleştirilmiş ve orada ayrıca bir yeni eyalet teşkil edilerek ismine Avasım namı verilmişti. İleride mufassalan bahsedeceğimiz bu vilâyet mücahitlerinin gayretini artırmak için ve onlara kutsî bir kıymet izafesi için islâm siyasetinin Antakyaya bir çok kıymet izafe etmiş olması da muhtemeldir.

Maamafih Arablar nazarında daha Halife Ömer zamannıda bile Antakyanın hususî bir kıymeti olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Halit bin Velidin azlini müteakıp Suriye orduları başkumandanlığına tayin edilmiş olan Ebu Ubeyde bin Cerrah bütün Suriyeyi zaptettikten sonra Halife Ömere yazdığı bir mektubda Antakyayı zaptedip etmemesi soruyordu. Ömerden gelen cevabda ise Antakyanın tahrib olunmadan zaptedilmesi bildiriliyordu.

Bunun üzerine Suriye Arab orduları kumandanı olan «Ebu Ubeyde bin Cerrah - Kinnisrin denilen Haleb ve civarındaki islâm kuvvetlerile Antakya üzerine yürüdü. Şehirde oldukça kalabalık bir Bizans kuvveti mevcuttu. Esasen daha evvel Kinnisrin'in zaptı esnasında buradan kaçan bir takım halk ve askerler Antakyaya iltica etmişlerdi. Bu itibarla şehir mukavemete hazırlanıyordu.

Bu sıralarda; imparator Heraclius deniz tarikile Hatay kıt'asına asker sevketmişti. Oğlu Kostantin idaresinde olan bu ordu 638 senesin-

---

(2) İbni Şeddad, El alâkıl Hatıre. Cild I. S. 314.

de Oront - Asi ağzında bulunan Silifke - Selencie şehrinden nehir tarîle Antakyaya vasıl oldu.

Fakat bu ordu Humus ile Halep şehri arasındaki Merc - üss - Safer mevkiinde Halit bin Velit kumandasindaki Arab kuvvetlerine mağlûb olarak tekrar Antakya müstahkem mevkiine tahassun etmişti (1).

Ebu Ubeyde kendi kumandanlarile müzakere ettikten sonra şehir üzerine yürümeğe karar verdi. Şehirdeki Bizans kuvvetlerinin başında bulunan İmparator Heracliusun oğlu Kostantin de şehir dışına çıkarak Arab ordusunu karşıladı. İki ordu arasındaki mücadele pek kanlı oldu. Fakat Bizanslılar Arab hücumları karşısında tutunamıyacaklarını anlayınca şehre çekilip müdafaa etmeğe karar vererek Antakyaya girdiler (2).

Bunun üzerine islâm orduları kumandanı olan Ebu Ubeyde bin Cerrah da şehrin etrafındaki yüksek mevkileri elde ederek şehri muhasaraya koyuldu. O zamanlar Antakya şehri kalın surları ve müdafaa tertibatile, zaptedilmesi çok müşkül olan müstahkem mevkilerden biri idi. Bu itibarla şehrin zaptı Arablar için pek kolay olmıyacaktı.. Fakat o mıntaka hıristiyan emirlerinden olup bilâhare islâm olmuş olan Yukna isminde birinin yardımı sayesinde Antakya şehri kolaylıkla islâmların eline geçmişti (1).

Antakyanın Arablar tarafından fethinde Yuknanın yardımı dokunmuş olduğuna dair hem hıristiyan ve hem Arab menbalarında kayıdlar vardır. (İbnülesir) in (Fütuhuşşam) ında bu vak'a şöyle hulâsa edilir (1). Arablar Suriyeden Hataya doğru akın ederek Hatay civarındaki küçük kasabaları işgal etmişlerdi. Bunların bir kısmı İslâmlığı kabul edip Ebu Ubeyde tarafına geçmişler ve hatta Arap kumandanının ordusuna yardımlar yapmıya bile başlamışlardı.

Bunlardan Yukna daha mühim ve nazik bir vazife deruhte etmiş bulunuyordu. Yukna Antakyaya gidecek ve Antakya kuvvetlerinin rei-

---

(1) Mükrimin Halil: 1936 - 37 ders senesi takrir notları. S. 117.

(2) Ayni tarihi: Üniversite kütüphanesi el yazması. Cild II.

(1) Antakyanın zaptı hakkında müslüman ve hıristiyan menbalarında zikrolunan bir çok kayıdlarda vaziyet başka başka anlatılmıştır. Bir kısım müellifler şehrin sulhan alındığını bir kısmı ise cebren uzun bir muhasaradan sonra alınmış olduğunu kaydederler. Fakat bunların ikisi tevhid edilerek bir netice almak mümkündür.

(1) El alâkıl Hatire. Ayasofya kütüphanesi numara (3048) birinci cild, sahife 314, Halep tarihi, Dairetülmaarif. Elbistani (Antakya bahsi).

şine hulûl ederek böylece Ebu Ubeydeyi vaziyetin içyüzünden haberdar edecekti.

Yukna bu plânını şöylece tatbik etti: Bu zatın akrabaları da müslüman olmuş ve bu işde kendisine yardım etmeğe karar vermişlerdi. Yukna yüzü mütecaviz akraba ve amcazadelerinden birkaçını alıp Antakyaya gitti. Diğerleri bir iki gün sonra şehire iltica edecekler ve gûya Arabların kendilerini tazyik ettiğini mübalâğalı bir lisanla şikâyet edeceklerdi.

Yukna plânında muvaffak oldu. Antakyaya vâsıl olur olmaz doğruca (Marseman) manastırına gitti. Şehrin hâkimini bu manastırda hıristiyanlarla beraber ibadetle meşgul buldu. Şehrin hakimi esasen zeki ve işgüzar olan Yukna'yı sever ve onun fikirlerine itimad ederdi. Yukna daha ilk hamlede ona hulûl etmeğe ve hıristiyanlık müdafii ve islâm düşmanı gözükmeğe başladı. Bir kaç gün sonra tertibi veçhile amcazadeleri ve akrabaları Antakyaya iltica ederek müslümanların şiddetinden ve kendilerine yaptıkları tazyikten mübalâğalı bir tarzda bahsetmeğe başladılar.

Bu vaziyet şehrin hakimi üzerinde istenilen tesiri yaptı ve Yukna artık tamamen vaziyete hakim bir hale geldi. Tam bu sırada Antakyaya yakın bir sayfiyede bulunan İmparatorun kızı babasına bir mektup gönderdi. Bu mektupta Arapların muhtemel bir hücumundan korktuğunu bildiriyor ve babasının kendisini şehre naklettirmek için büyük bir kuvvet göndermesini rica ediyordu.

Bu hâdise üzerine İmparatorun çok sevgili kızını şehre celb için Yuka'nın maiyetine külliyetli bir kuvvet vererek kalenin haricine çıkardı. Yukna bu fırsatı ele geçirir geçirmez. Halepte bulunan (Ebu Ubeyde) ye haber yollıyarak vaziyeti anlattı ve yardıma hazır olduğunu bildirdi. Esasen Yukna'nın Antakyadaki bu faaliyetinden günü gününe haberdar edilen Ebu Ubeyde halife Ömer'e mektup göndererek Yukna'nın hizmetlerini anlatmış ve Antakyanın zaptı için kuvvet göndermesini istemişti.

İşte bu hâdiseler üzerine Ebu Ubeyde Antakya üzerine yürümüş ve yukarıda izah ettiğimiz şekilde şehri zaptetmişti. Esasen Halep kalesinin kolayca Arablara teslim edilmesine muğber olan bir kısım Halepliler de Antakyaya kaçmışlar ve bu şehir halkile birleşerek Arab ordusuna karşı koymağa hazırlanmışlardı. Ebu Ubeyde az bir müddet sonra Amık ovası yolile Antakya üzerine yürüdü. Şehrin haricindeki yüksek mevkileri tutmuş ve müdafaaya hazırlanmış olan kuvvetlerle Arab ordusu arasında vukua gelen bazı çarpışmalar üzerine Ebu Ubeyde bir

kuvvetleri şehre kaçmağa mecbur etti. Az bir müddet sonra bütün mukavemet kuvvetleri Antakya kalesine tahassun etmiş bulunuyordu. Arab ordusu şehri muhasara etti. Fars kapısı ile Deniz kapısı taraflarından şehri sıkıştırmağa başladı. Antakyalılar daha fazla mukavemet edemiyerek Arab ordusu kumandanile kısa bir müzakereden sonra şehri teslim ettiler. Ebu Ubeyde (Demir kapı) dan askerini şehre geçirdi.

Şehrin zaptı esnasında İmparatorun oğlu olan hıristiyan kumandanı Kostantin dahi maktul düşmüştü (2).

Antakyanın zaptı üzerine şehir halkile islâm kumandanı arasında bir mukavele akdedildi. Bu mukavele mucibince Antakyalılar isterlerse şehirde ikamet edecekler, fakat bu takdirde islâmlara muayyn bir vergi vereceklerdi. İsterlerse şehirden ayrılıp gidebileceklerdi. İstiyenler de müslüman olabilirlerdi. Hiç kimse zorla müslüman olmağa icbar edilmemişti.

Antakyalılardan sinni bülûğa ermiş olan her ferd senevî bir dinar ödiyecekti.

Ebu Ubeydenin Antakyayı zaptını müteakıp orada bir mescit vücude getirildi (1). Bir müddet sonra islâm ordusu şehri terkederek Halife Ömerin emri mucibince tekrar fütuhata başladılar (2). Fakat Antakyada bir kısım asker bırakarak şehrin müdafaasını bunlara havale ettiler (3).

Fakat Antakyadan uzaklaşan Arab ordusunun fütuhatile elde edilen ganaimin taksimine bunlar dahi iştirak edeceklerdi. Zira o vakit islâm ordusundaki askere para verilmeyip ganaim aralarında mütesaviyen taksim edilirdi.

Ebu Ubeydenin Antakyadan ayrılmasından bir müddet sonra Antakyalılar islâmlarla yapmış oldukları mukaveleyi feshederek şehirdeki islâm kuvetlerini şehri terke mecbur ettiler.

Bu haberi Ebu Ubeyde işittiği vakit Antakya üzerine tekrar kuvvet gönderdi. Bu kuvvetin başında İyaz bin Ganem ve Habib bin Müslime bulunmakta idi (1).

Bu kuvvetler şehri tekrar zaptederek Ebu Ubeydenin şartları dahilindeki mukaveleyi tecdit ettiler (2).

---

(1) Aynî tarihi: Üniversite kütüphanesi nüshası. Cild II.

(2) J. Yanosky: Syrie ancienne et moderne. S. 84.

(2) Ayni eser:

(3) Haleb tarihi: Ayasofya kütüphanesi nüshası.

(1) Elbostani: Dairetülmaarif. S. 511.

(2) Ayni eser.

Fakat Antakyalıların bu sefer de sözlerinde durmaması üzerine Ebu Ubeyde Amribil As kumandasında tekrar asker sevkederek şehri zaptettirdi. Bunun üzerine Antakyada daimî muhafız bulundurulmak lüzumu hasıl olduğundan şehirde «Murabıt» yani hudut bekçisi teşkilâtı ihdas olundu ve Humus, Balebek halkından bir kısım halk tefrik olunarak Antakya şehrine daimî muhafız tayin edildiler (1). Bu muhafızlar içinde Abdullah ben Habib bin Müslim - Elentakî bulunmakta idi. ki bilâhare şimalî Suriye yani Hatay valisi tayin edilmiş olan Habib bin Müslimin babası idi. Bir müddet sonra deniz tarafından sevkedilen Bizans kuvvetlerile Antakya muhafızları arasında vukua gelen bir muharebede sur üzerinde bulunan Abdullah bin Müslim Bizanslılar tarafından atılan bir mancınık taşile yaralanarak vefat etmiştir. Kendisi bilâhare Müslim kapısı denilen mahalle defnedilmiştir (1).

Antakyanın fethi islâm muhitinde pek büyük bir tesir hâsıl etmişti. Bu esnada Şam valisi olan Muaviyeye Halife Ömer tarafından yazılan bir mektputa Antakyanın itina ile idare edilmesi ehemmiyetle tavsiye ediliyordu (1). Bir müddet sonra Osman Halife olduğu vakit vali Muaviyeye gönderdiği bir mektupta Ömerin tavsiyelerini teyid ediyor «Antakyada müslümanları ikamete mecbur et, onlara arazi ver» diyordu (2).

Emeviler zamanında Arablar Antakyaya çok ehemmiyet vermişlerdi. (Velid bin Abdullah bin Mervan) Antakyada bulunan muhafız askerlere mukataa suretile deniz kenarındaki Silifke arazisini vermişti. Bu mukataada muhafızlar bir Kilserlik (küçük bir arazi parçasına verilen isim) arazi için bir dinar ve iki müd (küçük bir hububat ölçüsü) buğday icare veriyorlardı (1). Bu usulün Türk tarihindeki Sipahilik rejimine benzemesi muhafızların Türklerden seçilmiş olması ihtimalini hatırlatır (2). Bu teşkilât Antakyada hayli inkişaf etmiş ve muhafızlar Hatay ilini imar etmişlerdi. Hattâ bu esnada Silifke kalesi de inşa edilerek Bizans tarafından gelecek hücumlar önlenmiş bulunuyordu.

İslâmların eline geçtikten sonra Antakya eski şöhret ve kıymetini yavaş yavaş kaybetmeğe başlamıştır. Uzun asırlar hıristiyanlık ve putperestliğin dinî merkezi olarak yaşamış olan Antakya şehri «Ali» nin

(1) Yakutül Hamavî: Mucemül Büldan. Cild II. S. 353.
(1) Yakutül Hamavî: Mucemül Büldan. Cild II. S. 353.
(1) Yakutül Hamavî, Mucemül Büldan. Cild I S. 315.
(2) Halep tarihi. Ayasofya kütüphanesi numara 3036.
(1) Yakutül Hamavî, Mucemül Büldan. Cild I. S. 316.
(2) A. Faik Türkmen. Askerliğin psikolojisi S. 175.

vefatile beraber teşekkül eden Emevî imparatorluğu zamanında Kınnisrin Haleb ordugâhına bağlı küçük bir vilâyet halinde kalmıştır.

Şurası şayanı dikkattir ki Yunan ve Roma hakimiyeti altında geçen uzun asırlar esnasında Hatayın Türk halkı ekseriya idarî işlere karıştırılmamıştı. İşte buna tahammül edemiyen Türk unsur yukarı fasıllarda tafsilâtile kaydettiğimiz isyanları çıkarmışlar ve müstamerecilere kafa tutmaktan bir an bile yılmamışlardı. Meselâ A. Vasiliev meşhur Bizans tarihinin birinci cildinde İmparator Jülien'in 362 da Antakyaya kadar seyahat ettiğini fakat burada halkın kendisini çok soğuk karşıladığını kaydediyor. Yunanlıların, Romalıların ve Bizansların bütün gayretlerine rağmen Antakya Türkleri kendi benliklerini unutmamışlar ve yabancılarla kaynaşmamışlardı. Fakat islâm istilâsı Hatayda bir içtimaî tebeddül husule getirmişti. Bu da o zamana kadar kenarda kalmış olan mıntakanın hakikî sahibi olan Türklerin idarî vazifelerde istihdamı olmuştur.

Antakya ve diğer Hatay şehir ve kasabalarında bulunan Türkler islâmiyeti derhal kabul etmiş olduklarından islâm ordularında mühim mevkiler elde etmeğe muvaffak oldular..

Hatta daha muahhar devirlerde Anadolu içerilerine kadar uzanaraka bu mıntakaları fetheden Arab ordularının piştarlarını Hataylı Türkler teşkil etmekte idi.

Suriyede, merkezi Şam olmak üzere teşekkül etmiş olan Emevî imparatorluğu kendi merkezlerinin koruyucusu olmak dolayısile Hataya azamî ehemmiyet vermişlerdir. Yukarıda söylediğimiz gibi Emevî hükümdarlarından olan Velit bin Abdullah bin Mervan Antakyanın Akdenizin iskelesi mahiyetinde olan Silifke şehrini Antakya murabıtlarına mukataa olarak vermişti. Bu mukataa Emevî tarihinin de kabul ettiği veçhile bir Türk rejimi olan mıntakadaki muhafızların Türklerden seçildiğini gösteren kuvvetli bir noktadır.

Bir asra yakın bir müddet devam eden Emevî hükûmeti 661-750 zamanında Hatay kıt'asında büyük bir tahavvül ve isyan görülmediği gibi mühim hâdiselere de rasgelinmez.

Ancak Abdülmelik bin Mervan zamanında Antakyanın kasaba ve otokton halkı olduğu tahmin olunan ve Arab tarihlerinde ceracime, cerceme veya gurgume namlarile zikredilen kavmin Emevî saltanatına isyan ederek onları uzun müddet meşgul etmiştir. Ecnebi müellifleri Gurgumelilerin hangi ırktan olduğunu kat'iyetle tesbit etmiş değiller-

dir. Fakat Türk tarihçileri bunların Türk olduklarını ispat etmiştir. Meselâ Hasan Fehmi Turhal sırf bu nokta üzerinde Ulus gazetesinde bir makale neşretmiştir (1).

Hatay ilinin yüksek mıntakalarında ikamet etmekte olan bu kavim Halife Abdülmelik bin Mervan zamanında Emevî hakimiyetine karşı isyan etmişti. Abdülmelikin bunlar üzerine sevketmş olduğu kuvvetleri Gurgumalılar müteaddid defalar mağlûp etmeğe muvaffak olmuşlardır.

Halife Abdülmelik nihayet bunlarla sulh ederek uyuşmak mecburiyetinde kalmıştı ve Abdülmelik kendi saltanatına karşı isyan etmiş olan Amr bin Sait ile meşgul olduğu sıralarda Hatayın etrafına epeyce bir kuvvet toplamış olan Gurgumalıların reisine de haftada bin altın vergi vermeği kabul etmiş bulunuyordu.

Fakat Abdülmelik Amr bin Saidin isyanını teskin ettikten sonra gene Ceracime başbuğu ile ciddî bir surette uğraşmağa başladı. Nihayet onu birisinin yardımile elde ederek katlettirip taraftarlarını dağıttı. Rivayete nazaran Abdülmelik İbni Müsafir namında birini Gurguma reisine göndererek onu kendi aleyhine harbe teşvik etti. Ceracime reisi yeniden harbe başlar başlamaz her taraftan kuşatılarak taraftarlarile birlikte elde edildi ve kendinin katlini müteakıp taraftarları dağıtıldı.

Emeviler zamanında islâm orduları şarkta Baktriyan ve Horasan taraflarında fütuhata devam ederken Bizansa karşı olan akın ve seferler de bütün şiddetile devam ediyordu. Bizansa karşı vukua gelen bu seferlerin ekserisinde Hataylı Türklerin çok mühim bir rol oynadığı mahallî efsanelerde görüldüğü gibi bir takım Arab eserlerinde dahi rasgelinmektedir. Hatayın mahallî halk edebiyat ve bazı hikâyelerinde bunların izlerine rasgeliyoruz. Hatayın folklorundan bahseden 2 nci cildimizde bunlara rasgeleceğiz. Emevî saltanatının esas karakterini teşkil eden «Arabdan gayrısına ehemmiyet vermemek» düsturu 750 Milâdî tarihinde Emevilere halef olan Abbasiler zamanında terkedilmiş olduğu malûmdur. İslâm imparatorluğunun siyaset ve kültür bakımından en yüksek asırlarını teşkil eden bu devirde bilhassa 750-842 seneleri arasında hüküm süren halifeelr zamanında islâm imparatorluğu tam bir sükûn ve istikrar halinde kalmıştı.. Memlekette ilim ve irfanın en yüksek bir devreye vasıl olduğu bu zamanda dahi Bizansa karşı yapılmakta olan akın ve seferler hiçbir vakit şiddet ve kuvve-

(1) Hasan Fehmi Turhal. Ankara Ulus gazetesi. İkincikânun 1936.

tini kaybetmemişti.. Emverilerin aksine olarak, tesislerinde en büyük rolü oynamış olan Türk unsuruna istinad ve ehemmiyet veren Abbasiler zamanında Maveraünnehir ve Horasan boylarından akın akın gelen Türk boyları imparatorlukta yüksek bir hüsnü kabul görüyorlardı...

Büyük Abbasî Halifesi Harun-el-Reşidin kuruluşlarındanberi Abbasilere büyük yardımlarda bulunan (1) Bermak (Parmak) ailesini kâmilen katletmesine rağmen haleflerinden oğlu Memunla Mutasım zamanlarında imparatorlukta Türklerin ihraz etmiş olduğu muvaffakiyet çok büyük olmuştu.

Kendisi bir Türk kızından doğmuş olması ve hilâfeti Türk kuvvetlerinin yardımile elde etmiş bulunması dolayısile Halife Memun saltanatı esnasında Türklere fazla ehemmiyet vermişti. İmparatorluk topraklarına kütle halinde Türkler gelip yerleşmeğe başlamışlardı.

Halefi Mutasım ise kendi hassa askerini Türklerden teşkil ettiği gibi Arab ordularile iyi geçinemiyen bu askerleri ayrıca tesis etmiş olduğu (Samerra) denilen şehirde yerleştirmişti.. Bu devrin meşhur Türk kumandanlarından olan ve Fergana Türk prenslerinden İşnas ile hemşeri olan Afşin Bizansa karşı yapmış oldukları akınlarla temayüz etmişlerdi..

Esasen Abbasî imparatorluğu zamanında imparatorluğun başka taraflarında fütuhat durmuş olduğu halde Bizansa karşı Anadoluda yapılmakta olan seferler devam ettirilmişti. Abbasî imparatorları küffar üzerine yapılan bu gazalara fazla ehemmiyet veriyorlardı. Bu noktadan Antakya ve Hatay mıntakası mühim bir mevki işgal eder.

Meşhur Abbasî Halifesi Harun-el-Reşit zamanında Hatay mıntakasile cenubî Kilikya yeni bir vilâyet haline getirilerek ismine de Avasım yani serhat veya uc vilâyeti denmiştir.

Avasım, hem Bizansa yapılmakta olan islâm akıncılarının teşkilât mahalli hem de merkezi olacağı gibi Bizanstan gelen mukavemetlere de karşı koyan bir sed ve istihkâm vazifesini görecekti.

Avasımın mühim merkezleri Antakya, Maraş - Haruniye (Kozan) Malatya, Aynizerbe gibi şehirlerdi. Bu itibarla Hatay mıntakası Abbasiler zamanında mümtaz bir eyalet mevkiinde idi. Bu mıntakaya birçok yerlerden gaziler yerleştirilmiş olup bunlar yalnız Bizansa karşı gaza ile mükellef olup başka bir iş yapmazlardı. Ve buralardan alınmakta olan vergi kaldırılarak bu para yalnız gazilere tahsis edilmişti.

(1) Türk Tarih Kurumu: Büyük Türk Tarihi Cild II.

Anadolu - Suriye - Mezopotamya arasındaki kervan ve askerî yolların düğümlenmiş olduğu Hatay sahası bir askerî eyalet haline kalbedildiği bu esnalarda idi ki Abbasî Halifesi Harun-el-Reşit gazaya çıktığı bir seferinde Antakyaya da uğradı. Şehrin güzelliğini çok beğenmiş olan Abbasî Halifesi bir rivayete göre burasını merkez yapmak istediği zaman Antakyalı bir şeyh kendisine yaklaşarak bu beldenin kendi beldesi olmadığını söylemiştir. Buna hiddetlenen halifeye karşı şeyh sözünü tevil ederek Antakyanın diğer şehirlere benzemediğini, burada her şeyin infisaha yüz tuttuğunu, Hind demirinden yapılmış olan silâhların bile paslandığını söyliyerek hayatını kurtarmıştı.

İster rivayet ister hakikat olsun bu vak'a bize şunu gösteriyor ki Antakyalılar ve Hataylılar kendilerini daima Arablardan ayrı addediyorlar ve hiçbir zaman onların hakimiyetinin başları üstünde bulunmsını istemiyorlardı. Hatay mıntakası bu vaziyetini uzun asırlar devam ettirmiştir. Abbas Halifeliğinin zayıf düştüğü son devirlerde memleketlerinin her tarafında müstakil bir takım idareler teşekkül etmişti. Bunlar yalnız hutbelerde Halifenin ismini söylemek ve onun bazı manevî otoritelerini tanımakla iktifa ederek diğer meselelerde tamamen müstakil idiler.

İşte bunlardan şimalî Suriyede merkezi Halep şehri olmak üzere bir müstakil idare teşekkül etmişti ki buna tarihte Beni Hamdan devleti namı vermiştir. Milâdî 944 tarihinde Seyfüddevle ebül Hasan Ali tarafından tesis edilmiş olan bu hükûmet nüfuzunu Antakyaya kadar temdid ederek bütün Hatayı idaresinde bulundurmakta idi.

Tarihte büyük bir iz ve şöhret bırakmış olan Seyfüddevle Ebul Hasan bilhassa Bizansa karşı yapmış olduğu gazalar kadar ilme ve edebiyata vermiş olduğu ehemmiyetle de zikredilmeğe hak kazanır. Bu devletin hükümdarları şunlardan ibarettir:

1 — Seyfüddevle Ebul Hasan 944 - 967

2 — Sait-el-devle Ebülmaali Şerif 967 - 991

3 — Sait-el-devle Ebül Fezayil Sait 991 - 1002

4 — Ebül Hasan Ali 1002 - 1003

5 — Ebül Maali Şerif 1003

Bu tarihte Hamdan oğulları devleti Mısırda kurulmuş olan Fatımî devletine intikal etmiştir.

Halepte teşekkül etmiş olan bu devlet zamanında Bizans impara-

torluğunun en mühim ve kudretli hükümdarlarından madud olan Nikeforus Phocas bütün Avasım vilâyetlerini birer birer islâmların elinden zaptetmeğe başladı.

Nikeforus Fokas Hamdan oğlu Seyfüddevle arasındaki mücadele Türk - İslâm âleminin en yüksek hamasî vak'alarının meydana gelmesine âmil olacak kadar dehşetli olmuştu.

Hamdan oğlu Seyfüddevlenin ölümüne kadar devam eden devre esnasında imparator Fokas Hataya kadar inmeğe muvaffak olamamıştı. Onun ölümünü müteakıb halefleri kendisi kadar muktedir olmadıklarndan imparator Fokas Hataya kadar uzanmış ve Antakyayı muhasara etmişti. Bu muhasara Antakyanın metin kalelere malik bulunması hasebile neticesiz kalmıştı. Fokas ertesi sene tekrar Antakya önünde görünmüştü. Fakat bu sefer şehri teslim olmağa mecbur etmek için evvelâ mıntakadaki kasabaları ve şehirleri zapta başladı ve Antakya şehri etrafında geniş bir muhasara tertibatı vücude getirdi. Nihayet imparator 969 tarihinde tekrar Antakya önünde göründü ve uzun muhasaradan sonra şehir imparatora teslime mecbur oldu.

Bu suretle 331 senedenberi islâmların elinde bulunan Antakya tekrar Bizanslıların eline geçmiş bulunuyordu.

İmparator bundan sonra sahili takib ederek Suriyeye kadar indi ise de ancak bazı şehirleri yağma ve tahrib etmekten başka birşeye muvaffak olamadı.

Bizanslıların bu galebesi üzerine Halepte oturan Hamdan oğulları Bizansa vergi vermeğe razı olarak memleketlerinde istiklâllerini muhafaza edebildiler.

İmparator, bilâhare kendisine halef olan meşhur kumandanı Jan Zimeskis'i şark Domestiki tayin ederek İstanbula davet etti.

Antakya şehri bundan sonra 1084 tarihine kadar Bizanslıların elinde kadı (1). Milâdî 11 nci asırda merkezleri Rey şehri olan büyük Selçuk imparatorluğunun en büyük hükümdarlarından olan Alp Aslan Halep şehrine kadar gelmişse de Hataya kadar ilerilemeğe fırsat kalmamıştı. Halepten sonra Hatayı fethedip Mısıra gitmek üzere olan Alp Aslan Bizans imparatoru Romanus Dieojenusun Anadoluda kendisini takib etmekte olduğunu duyunca Halep cenubundan geri dönerek Anadoluya gelmiş ve tarihte Malâzgird diye maruf olan meşhur muharebeyi kazanmıştı. Bu muharebe Türklerin Anadoluda kat'î olarak

(1) Türk Tarih Kurumu. Büyük Türk Tarihi. Cild II.

D.T.C.F.

yerleşmelerinin mebde olması itibarile Türk tarihinde mühim bir dönüm noktasıdır 1071.

Alp Arslan bu muvaffakiyeti müteakıb kumandanlarını Anadoluda icraatlarında serbest bırakmış, fethettikleri mıntakanın kendilerine ait olduğunu, ancak büyük sultanın tabiiyeti altında olduklarını kabul etmişti..

Büyük Türk fatihi, Alp Arslanın vefatından sonra yerine geçen oğlu büyük Sultan Melikşah zamanında dahi bu fütuhat devam etti.

Anadoluda bu fütuhata memur edilen kumandanlar arasında Selçuk ailesinden Kutalmış bin Süleyman dahi bulunmakta idi.

Tarihlerde Anadolu Selçukilerinin müessisi diye anılan bu meşhur Türk kumandanı Üsküdara kadar bütün Anadoluyu fethederek İznik şehrini kendisine merkez yapmıştır.

Süleyman bin Kutalmış, bütün bu mıntakaları elde ederek şöhreti her tarafa yayılmış olduğu zaman Hatayda bulunan ve hakimiyetlerini civar islâm emirlerine vergi vererek idame ettirmekte olan Bizanslıların Antakya valisinin oğlu tarafından Hataya çağırıldı.

Zira bu tarihte (Milâdî 1084, Hicrî 477) Antakya valisi ile oğlu arasındaki mücadeleler dolayısile halk bizar olduğundan şehri teslim için Süleymanı çağırıyorlardı. Antakya o devirlerde de büyük binaları ve etrafının zenginliğile şöhret kazanmıştı. Süleyman kuvvetlerile Antakya üzerine hareket ederek şehri kolaylıkla fetih etti.

Bu devir kapanırken bazı düşünceler:

Arab saltanatı asırlarca Hatayı idare etmiş olmasına rağmen Hatay Türkleri uzun asırların miras bıraktığı bir itiyadla belki yabancılara tamamen boyun eğmiş değildiler. Yalnız bunların kendi dinlerinden olması vaziyette büyük bir fark vücude getirmişti. Artık Hatay Türkleri kendi kendilerini idare ediyor demekti. Arablar, Emeviler ve Abbasîler zamanında Hatay gibi bir çok Türk memleketlerinde de hüküm sürdükleri halde buralarını tamamen Arablaştıramamışlardı. Bilhassa Abbasîler zamanında Arab saltanatının Hataya Türk unsurlarını yerleştirdiğini yukarıda görmüştük. Türkler bu devirde Hataya eski şöhret ve ihtişamını temine muvaffak olamamışlar sa da burasını hayli imar etmişler ve güzelleştirmişlerdi. O devirlerde Hatay yalnız askerî yolların düğümlendiği bir müstahkem mevki değil ayni zamanda kervanların geçtiği bir ticaret merkezi ve Türk âlimlerinin toplandığı bir bilgi ocağı olmuştu.

Birinci cildimizdeki Hatay kültür hayatı faslında bu devirde yetişen meşhur âlimleri görmüştük. O zamanlar bilhassa İskenderun ve Süveydiye limanları vasıtasile denizden yapılacak tehdidlerden korkulurdu. Bu sebepten Halife Vasıkbillah zamanında Türkler Hatay sahillerini iyice tahkim etmeğe koyulmuşlardı.

Bir çok istilâlar, Bizans ve İran mücadeleleri esnasında tahrib edilmiş olan İskenderun kalesi de bu sıralarda İbni ebu Davud tarafından tamir ve kısmen yeniden inşa edildi. (Hicrî 227-233, Milâdî 447-841).

(İbni Butlan): Hicrî 440 da Bağdadda (Ebu Hüseyn Hilâl ibni Muhsin - Al-sabi) ye yazıp gönderdiği bir risalede diyor ki: «Halepten Antakyaya gitmek üzere yola çıktık. Aralarında bir gün ve bir gecelik bir mesafe vardı. Biz katetmiş olduğumuz bu mesafeyi hep mamur ve mezru bulduk. Asla harab bir yer görmedik. Lâkin bu yerlerde buğdayı ve arpayı zeytin ağaçlarının altlarına ekilmiş gördük, köyleri yekdiğerine muttasıl, bağ ve bahçeleri çiçeklerle müzeyyen yer yer suları cari olduğu için bu yerlerde seyrüsefer edenler gözleri, gönülleri nürnur ve müsterih oldukları halde emnü sükûn içinde katederler (1).»

Müellif bundan sonra Antakyanın tasvirine geçerek bu şehrin mamurluğunu ve tarzı idaresini teferrüatile izah ediyor.

Böylece öğreniyoruz ki o vakitler Süveydiye Antakyanın pek işlek bir iskelesi olup Akdenizi aşan gemiler burada durup mallarını dubalar üzerinde Ası nehri vasıtasile Antakyaya naklederlermiş (1).

Gerek bu devirde gerekse bundan sonraki asırlarda yazılmış olan bir çok eserlerde Türklerin faaliyeti neticesinde bu mıntakanın çok imar edilmiş olduğunu görüyoruz.

(İbni Havkal), «Kitabül mesalih ve memalik» adlı eserinde Avasımdan ehemmiyetle bahsederek diyor ki:

«Avasım adile anılan hususî bir şehir yoktur. Buranın merkezi Antakyadır. Antakya Şam ülkesinin (Suriye) nin Dımışk'dan sonra en güzel şehridir. Şehir etrafında bugüne kadar duran büyük taşlardan yapılmış bir hisar mevcuttur. Bu hisar hem şehri hem de üzerinde ekin tarlaları, bahçeler, değirmenler ve şehir ahalisinden bazılarına mahsus su bendleri bulunan dağı ihata eder. Bu hisarın çevresi bir günlük yoldur. Antakyanın pek bol olan suları; çarşılarından, evlerinden, sokaklarından ve büyük camilerinden akmaktadır. Münbit toprakları, yeşil çiftlikleri ve güzel köylerile burası çok şirin bir kasabadır. Fakat Hicrî 359 Rumların eline geçtikten sonra bozulmıya başlamıştır.»

(1) Yakutül Hamavî, Mucemül Büldan. Cild I. S. 357 ve devam.
(1) Yakutül Hamavî, Mucemül Büldan. Cild I. S. 359.

Ebu-el-Kasım ayni eserinde İskenderun için şu malûmatı veriyor:

«Bu şehir Akdeniz sahilinde müstahkem bir kaledir. Hurma ağaçları arasında münbit toprakları ve mahsuldar çiftliklerile bolluk ve ucuzluk bir yerdir.» Hülâsa; bu devir içinde Türklerin Abbasî Halifeleri ülkesinde almış oldukları ehemmiyetli mevkii daha birinci cildimizde Nuseyrilerin tarihinden bahsederken görmüştük. Ve yine orada Türk Tarih Kurumunun vücude getirdiği büyük Türk Tarihinin 2 inci cildinden tezimizi isbat edici misaller zikretmiştik. İşte bu devir içinde Türklerin Abbasî devleti topraklarında tekâsüf etmelerinin sebeplerinden birisi de şu olmuştu: Abbasî hükûmetini ellerine alan büyük küçük Türk ricalinin her biri şahsına mahsus ve kendine sadık asker besliyordu ve bu askerlerin miktarı ne kadar çok olursa hükûmetin nezdinde mevkiini o nisbette yükseltiyordu. Bu askerler tabiatile Türk memleketlerinden celbedilen gençlerden ibaretti. Çünkü bu Türk ricali Türk olmıyanlara bittabi itimad edemezlerdi. Fakat bu askerleri basit bir hizmetkâr veya köle şeklinde anlamamalıdır. Bunlar mensup oldukları şefin maiyetinde liyakat gösterdikçe bazı mertebeler katederek bazan şeflerini istihlâf bile ediyorlardı. Abbasî hükûmetinin en tehlikeli hudutlarına maiyetlerile birlikte yerleştirilen bu Türk beyleri kendi insiyativlerile düşman akınlarına mukavemet ediyorlar ve icabında kendileri de akın ediyorlardı.

İşte Hatay ili Bizans İmparatorluğu hududunda tehlikeli bir mıntaka olduğundan buraya bir çok Türkler ortodokslara karşı akın yapmak maksadile yerleştirilmişlerdi.

BEŞİNCİ FASIL

BEŞİNCİ DEVİR (1084 - 1918)

Hatay ili birinci devirde olduğu gibi bu beşinci devirde de Türk siyasî hakimiyeti altında bulunmuştur. Vakıa bu devir başladıktan 12 sene sonra Haçlı seferleri açılmış ve Antakya kalesi uzun müddet hıristiyanların elinde kalmışsa da Hatay ili Haçlı seferleri devam ettiği müddetçe Türk ve hıristiyan mücadelesine büyük bir sahne olmuştu. ki bu hâdiseleri az aşağıda göreceğiz. Hulâsa, epeyce zamandanberi Bizanslıların eline geçmiş olan Antakyanın yukarıda izah ettiğimiz gibi Türkler tarafından zaptedilmesi bütün Türk - islâm âleminde büyük bir sevinc doğurmuştu. Hatta büyük Sultan Melik Şah da bu haberden fevkalâde memnun olarak Süleymanı tebrik etmişti (1).

Süleymanın Antakyayı zaptetmesi Musulda hükümran olan Ukayl hanedanı tarafından iyi karşılanmadı. Zira Bizanslıların Antakya valileri bunlara senevî vergi vermekte idi. Halbuki Süleyman buraya sahip olunca bittabi bu verginin arkası kesilmişti. Bu sebeble Ukayl hükümdarı Şerefüddevle Müslim ile Süleyman bin Kutalmış arasında Halep civarında bir musademe vukua geldi. Süleyman bu kavgayı kazanarak Antakya şehrine tamamile hâkim oldu. Fakat Süleyman Antakyayı zaptından sonra fazla yaşamadı. Hatayı fethettikten sonra Halebi de elde etmek istiyen Süleyman bu şehir üzerine yürüdüğü zaman şehrin valisi Suriyede bulunan Melik Şahın kardeşi Tutuşa müracaatle Süleymanın şehri zaptına mâni olursa şehri kendisine vereceğini vadetti.

---

(1) Antakyanın fethi üzerine o asrın meşhur şairlerinden Ebyurdi Melikşaha hitaben şu beyitleri söylemişti.

Leme'te kenahiyetül hisanül eşkeri
Narün bi mükallicül kesibül Ahmeri
Ve fetahte Antakiyyetürrumülleti
Neşeret maakiluha alel İskenderi
Vetaet menakibüha ciyadüke Fensenet
Telki ecinnetüha benatül Asfari.

Kızıl kumları kaynatan kumral atların altın rengini alan nasiyeleri gibi parladın. Ve böylece İskenderi barındırmış olan Rumların Antakyasını fetheyledin.

Atların, Antakya üzerinde hücum için kanadlanırken, hâsıl olan bu müstesna hamleleri altında sanki Benatı asfar (Benatı asfar: Arab kabileleri içerisinde güzelliği darbı mesel haline gelmiş olan kızlardır) bükülerek çocuklarını düşürüyor gibi idi.

Bunun üzerine Tutuşla Süleyman arasında vukua gelen mücadelede Süleyman mağlûb olduğundan yesinden intihar etti. Bunun üzerine Hatay mıntakası Tutuş bin Alp Arslan eline geçmiş oldu (Milâdî 1086).

Antakya ve Hatay mıntakası bundan sonra Selçukilere tâbi olarak 1096 senesine kadar Türkler elinde kaldı. Fakat ayni senede garbden sel gibi gelen Haçlı seferleri ve orduları karşısında dayanamıyarak şehir tekrar hıristiyanların eline geçti (1097).

741 de vefat eden «Mesalikil ebsar» sahibi Şahabeddin, bu hâdise hakkında şu tafsilâtı vermektedir (1):

Süleyman bin Kutalmış'ın Antakyayı fethetmesi üzerine Musul ve Halep Emiri Şeref - el -Devle ötedenberi Antakyalıların kendisine gönderdikleri vergiyi istemek için Süleyman nezdine adam gönderdi. Süleyman ise «Antakya idaresi hıristiyanlarda idi, sana bu parayı cizye olarak gönderiyorlardı» diye red cevabı verince her iki tarafta asker toplıyarak birbiri üzerine yürüdüler. Her iki kuvvet Hicrî 478 senesi Sefer ayının 24 ünde Antakya haricinde karşı karşıya geldiler.

Cereyan eden çok kanlı bir muharebe neticesinde Şeref - el - Devlenin askerleri mağlûp oldu. Haleplilerden 400 gnç bu uğurda fedakârane savaş yaparak can verdikten sonra bizzat Şeref - el - Devle de muharebe meydanında maktul düştü.

Çok enerjik bir adam olan bu Halep Emirinin gözleri şaşı idi. Hayatında çok büyük bir faaliyet göstermiş ve arazisini Asi nehri kıyılarına kadar genişletmişti. Hatayı Bizanslılardan zaptetmiye hazırlanırken Süleymanın daha evvel Antakyayı fethetmesi bu haris Emiri kıskandırmıştı. Vefatından sonra hapis etmiş olduğu kardeşi İbrahimi zındandan çıkararak Emaret mevkiine getirdiler. İbrahim (30) sene hapishanede kaldığı için zındandan çıktığı zaman yürüyemiyecek bir hale gelmiş bulunuyordu. Bu adamın memleketi idare edecek enerjisi mevcut olmadığından Halep ve Musul mıntakaları anarşi içinde çalkanmıya başladı ki bu hal bir müddet sonra Hatayı istilâ edecek olan Haçlı seferlerde Türk ve islâm tarafı hesabına büyük bir zarar oldu.

---

(1) Şahabeddin Ahmed bin Yahya (Mesalikil ebsar fi memalikil emsar). İstanbul Ayasofya kütüphanesi numara 3438. Cild 28.

HATAYIN HAÇLILAR TARAFINDAN İSTİLÂSI:

Anadoluda Türklerin tamamen yerleşmesini müteakıp Bizansın akıbeti tehlikeye girmiş bulunuyordu. Zira bütün Anadoluyu tamamile elde eden Türkler ergeç İstanbulu da bu topraklara ilhak edeceklerdi. Bu itibarla Bizans imparatorları kendi akıbetlerinden endişe ediyorlardı.

Bilhassa Süleyman bin Kutulmuşa halef olan oğlu meşhur Selçuk hükümdarı Ebul Megazi Kılınc Aslan I zamanında Türkler İznikte tamamen kuvvetlenmiş olduklarından Bizanslılar çok telâşa düşmüşlerdi.

Kılınc Aslan I in Bizansı zapt için donanma inşasına teşebbüs etmesi Bizanslıları telâşla akıbetlerini korumağa sevketti. İmparator Alexie Comnen Roma kilisesine müracaat ederek garb âleminin yardımını istedi.

Papa tarafından bu fikir hüsnü kabul gördü. Çünkü bu suretle ortodoks âlemi de katolik dünyasına bağlanmış oluyordu.

Buesnada Avrupada yeni ve çok kuvvetli bir cereyan başlamış bulunuyordu. Piyer Lermit namında bir keşiş tarafından propagandası yapılan bu cereyan, İsanın doğmuş olduğu ve kabrinin bulunduğu Kudüs Jeru Salemi islâmların elinden kurtarmak...

Bizans imparatorunun da istimdad talebettiği bir anda başlamış olan bu cereyan Papanın da teşvikini gördüğünden Avrupada kuvvetle yayılmağa başladı.

Fransada Klermon şehrinde 1095 tarihinde toplanan Conais din meclisi, islâmlara karşı bir «Cihadı Mukaddes» ilân etti. İşte bu meclisin kararile ilân edilen Cihadı Mukaddese iştirak edenlere tarihlerde «Haçlı orduları» namı verilmiştir.

1096 senesinde eli silâh tutan ve tutmıyan bir çok mutaassıb Avrupa hıristiyanlarından teşekkül eden bu ordu, keşiş Piyer Lermit idaresinde olarak Bizansa geldi ve buradan Anadoluya geçti. Fakat bu ordu az zamanda Selçuk hükümdarı Kılınc Aslan I tarafından tamamile imha edildi.

Fakat iş bu şekilde bitmiş olmuyordu. Hakikî Haçlı ordusunun piştarlarını teşkil eden bu kalabalık kütleyi müteakib asıl Haçlı ordusu 1097 senesinde bir çok Avrupa şövalyelerinin daresinde olarak Bizansı geçip Selçukilerin merkezi olan İznik şehrini muhasara etti.

Türk ve ecnebi tarihlerinde büyük takdirlerle karşılanan Türklerin İznik müdafaası Kılınc Aslanın müthiş ve kahramanca hücumlarına rağmen nihayet bu çok faik kuvvetler karşısında tutunamıyarak Bizansa teslim oldu.

Selçuk hükümdarı Kılınc Aslan Anadoluda Haçlılara musademe yapa yapa onların önünde Konyaya kadar çekilmeğe mecbur oldu.

Kılınc Aslnın mütemadi hücumları ve yollarda rasgeldikleri binbir meşakkat içinde Kilikya kapılarına gelmeğe muvaffak olan muazzam Haçlı ordusundan ancak pek azı ayakta kalabildi.

Büyük Haçlı ordusundaki kumandanlar Anadoluya geçerken Bizansla yaptıkları mukavele mucibince Haçlıların Anadoluda zaptedeceği yerler Bizansa kalacaktı.. Halbuki Haçlı ordusu kumandanlarından Tankret ve Baldivin gibi meşhur şövalyeler Kilikyada zaptetmiş oldukları mıntakalarda birer müstakil beylik kurmak arzusunda bulunuyorlardı.

Bu meyanda teşekkül eden prenslikler arasında bugünkü Urfa şehrinde Edessa prensliği bulunmakta idi. Bütün Kilikyayı çiğnedikten sonra Haçlılar Hataya kadar uzanarak Antakya önüne gelmiş bulunuyordu.

Hçlı ordusunun piştar kumandanı olan Bohemena 21 teşrinievvel 1097 tarihinde Antakya surları önünde göründü.

Bu esnada Antakya Emiri bulunan Yağı Sıyan buraya, Süleyman bin Kutulmuşun ölümünden sonra Suriyeye tamamen sahib olan Tutuş bin Alp Aslan tarafından tayin edilmişti.

Yağı Sıyan Tutuşun maiyetinde kumandanlık etmiş, bir çok muharebelerde bulunmuş kıymetli ve cesur bir kumandandı. Yağı Sıyan Haçlıların Hataya gelmesi üzerine Yağısıyan büyük Selçuk Sultanı Berkyaruka haber göndererek imdad taleb etmişti.

Bundan başka Tutuşun oğlu olan Haleb Emiri Ridvana da yardım için haber almıştı. Ayni zamanda Suriye hükümdarı olan Dekkaki da imdada çağırmıştı. Halbuki bu esnada Rıdvanla Dekkak mücadele halinde bulunuyorlardı. Bu muharebelerde Yağısıyan da Ridvanın maiyetinde bulunmuştu.

Haçlıların islâm âlemini istilâsı esnasında Hatayın en müstahkem şehri Antakya idi. Uzun seneler zarfında vukua gelen birçok istilâlara ve müteaddid azim zelzelelere rağmen Antakyanın surları hâlâ metanetini muhafaza ediyordu. Antakya Surları İstanbul surları kadar

mukavim ve yüksekti. Bizanslılar burada 400 kadar kuleli suru vücude getirmişlerdi. Surların etrafında azim hendekler mevcuttu.

Şehrin bir tarafı nehirle kapalı olduğu gibi bir tarafı da azim bir bataklıkla çevrili bulunuyordu. Şehrin Emiri Yağısıyanın maiyetinde 7000 süvari ve 20 bin piyade bulunmakta idi (1).

21 teşrinievvelde başlamış olan Antakya muhasarası tarihin kaydettiği en büyük muhasara ve müdafaa muharebelerinden birini teşkil eder.

Şehri müdafaa eden Türk kuvvetlerinin Antakyayı muhasara eden Haçlılara nisbetle pek az olmasına rağmen muhasara 7 ay devam etti. Muhasaranın fazla uzamasının sebebleri, Türklerin cengâverlikleri ve Haçlıların iyi tertibat almaları dolayısile müdafilere dışarıdan yardım ve erzak gelmesidir.

Antakya muhasarasına, Haçlı ordusunda bulunan bütün hıristiyan prensleri iştirak etmişler ve bütün prensler ordularile Antakyanın etrafında cephe almışlardı.

Antakya Emiri Yağısıyan, her ihtimale karşı Antakyadaki hıristiyanları şehirden ihrac etmişti.

Haçlılar, şehre hücum etmeyip yalnız muhasara ile iktifa ediyorlar ve Antakyanın neticede teslim olmasını bekliyorlardı. Fakat mahsurlar şehrin bir taarfını teşkil eden Habib Neccar dağı üzerinden Haçlılar üzerine müteaddid akınlar yaparak onlara hayli telefat verdiriyor ve kuvvei maneviyelerini kırıyorlardı. İlk zamanlar şehri tertibatsız bir halde muhasara etmiş olan Haçlılar bir müddet sonra bu baskınlara karşı tertibat almak mecburiyetinde kaldılar. Haçlı kuvvetleri bilhassa şehrin garbında bulunan Saint Paul kapısını tutarak buradan yapılan akınlara mâni olmağa başladılar. Haçlılar bu tertibattan sonra artık şehri sıkıştırmak için tedbirler alıyorlardı: İlk tedbir teşebbüsü şu suretle yapıldı. Godfruva de Bouillon karargâhının bulunduğu mahalde Oront Ası nehri üzerinde gemilerden bir köprü inşa edildi. Böylece mahsurların karşı tarafla olan alâkaları tahdid edildiği gibi Haçlılar bu suretle şehrin kendi kapılarını da temin etmiş oldular.

19 teşrinisanide Kimmer kumandasındaki Haçlı kuvvetleri sahilde bulunan Laska limanını ellerine geçirdiler. Bu suretle Haçlılar denizden gelecek hıristiyan kuvvetlerile irtibat temin etmiş oldular.

(1) Michand, Histoire des Croisades. Cild I. S. 142.

Bu esnada Antakya garbında bulunan St. Paul kapısından Türkler bir huruc hareketi yaparak Haçlıların erzak ve mühimmatlarını iğtinam etmek istediler. Fakat Haçlılar bu huruc hareketini şiddetli bir mukabele ile neticesiz bıraktılar. Bundan sonra bu kapıyı önüne kayalar yığmak suretile kapatmağa muvaffak oldular.

Haçlılar St. Paul kapısı yanında tarassud için bir müstahkem mevki vücude getirdiler..

Muhasara başlıyalı üç ay olmuştu. Türkler büyük bir cesaretle şehri müdafaa ediyor, Haçlılar hiç birşey elde edemiyorlardı. Nihayet Haçlılar zahire ve erzak cihetinden sıkıntıya maruz kaldılar. Zahireleri tükenmiş olan Haçlılar arasında müthiş bir açlık baş gösterdi. Bunun üzerine muhasaracılar, etrafa kuvvetler sevkederek civardaki kasabaları yağmaya başladılar..

Haçlı orduda husule gelen açlık aziyeti muhasaranın şiddetini kaybetmesine sebeb oldu. Haçlı ordusunda açlık ve hastalık hüküm sürerken bir taraftan da Türkler sık sık kale haricinde akınlar yaparak düşmanları yıldırıyorlardı.

23 kânunuevvelde Haçlı ordu reisleri toplanarak büyük bir kuvvet seçip etrafta geniş mikyasta yapılacak bir talan projesi hazırladılar. Bu iş için 20 bin kişilik bir kuvvet ayırdılar. Bu kuvvet cenuba doğru indiği esnada Türk Emiri Yağısıyan, şiddetli bir huruc hareketi yaparak Haçlılara büyük bir korku verdi. Fakat Tulus prensi Adamar buna mukabele ederek akıncıları şehre çekilmeğe mecbur etti.

Bu esnada Suriyedeki müslüman Türkler kuvvet cemederek Antakyaya yardıma gelmek için teeşbbüsatta bulunuyorlardı. Bu kuvvetler başında Dimişk Şam hükümdarı Dekkak ve Atabeyi Tuğtekin ve Humus Emiri Cenahdevle bulunmakta idiler.

Antakyada kahramanca mukavemet eden Türk kuvvetine yardıma gelmekte olduğunu haber alan Yağısıyan oğlunu bir kısım kuvvetlerle bunlarla birleşmeğe memur etti. Böylece takviye gelmiş kuvvetlerle birleşen Türk askerlerile Haçlı kuvvetleri arasında Albara önünde (31 kânunuevvel 19-7) tarihinde bir çarpışma vukua geldi.

İslâm membalarından Kemalettinin bildirdiğine göre bu mücadelede islâmlar galib gelmiştir. Fakat orduda bulunan Reymond ve diğer frenk müverrihleri musademenin frenkler lehine hitam bulduğunu kaybetmektedirler. Keza Histoire des Croisades müellifi Michand da bu harbi frenklerin kazandığını söylüyor.

Maamafih galibiyet frenklerde olsa da bu çarpışmadan sonra Haçlı kuvvetlerin daha cenuba inmeğe cesaret edemiyerek geriye döndüklerini görüyoruz. Bu hâdiseler cereyan ederken Haçlı ordudaki açlık da eskisi gibi şiddetle devam etmez olmuştu. Çünkü civardaki Ermenilerin ve hıristiyanların Haçlılra göndermiş olduğu zahire onları sefaletten ve açlıktan kurtarıyordu. Şehir haricinde bulunan Haçlı ordusu arasında hiçbir nizam ve intizam mevcut değildi. Uzun müddet burada kalmaları sebebile ordu arasına civardaki bir çok yabancılar ve ayak takımı da dahil oduklarından ordudki disiplinsizlik son haddini bulmuştu.. Kumandanlar arasında dahi nifak ve husumet belirmişti. Bu itibarla içlerinden geri dönmek istiyenler bile vardı. Fakat Haçlıların mühim kumandanlarından olan Bohemond orduyu disiplin altına aldığı gibi kumandanlar arasındaki nifak ve husumeti de izaleye muvaffak oldu. Bu esnada Fatimi halifesinin veziri olan Melik Efdal Türklere karşı husumet besliyor ve Suriyeyi elde etmek istiyordu. Bu maksadla Haçlılarla münasebeta girişti. Bu anlaşma neticesinde ordusunu harekete getirerek Suriyeyi Artıkoğulları elinden zaptetmeğe koyuldu.

Fatımî devleti Antakya önünde bulunan Haçlı kuvvetler nezdine de elçiler göndermeğe başladı. Fakat Melik Efdal Suriyeyi elde etmek arzu ediyordu. Onlara Kudüs ancak silâhsız girmeğe müsaade ediyordu. Haçlı rüesası bu tekliflerden memnun olmamakla beraber Melik Efdal ile anlaşma ve münasebet yollarını büsbütün kapamak da istemiyorlardı.

Bu esnada Suriye hükümdarının Dekkakın mağlûbiyeti üzerine Antakya Emiri Yağısıyan Halep Emiri bulunan Dekkakın kardeşi Ridvana haber göndererek kendisine yardım etmesini rica etti.

Kardeşile olan mücadelesinde Yağısıyanın ekseriya öteki tarafı tutmasına rağmen Ridvan, Antakya Emirinin arzusunu is'af etmemezlik etmedi. Zira Haçlıların Antakyayı müteakıb Haleb üzerine yürüyeceklerini kestirmekte gecikmemişti.

Ridvan Elcezirede bulunan Artıkoğlu Sekban ile ittifak etmişti. Bu iki kuvvete yolda Hama, Humustaki kuvvetler de birleştiler. Bu ordu Antakya üzerine anî bir baskın yapacak ve Haçlıları da ricate mecbur edecektir. Fakat bu maksad mıntakada bulunan Süryani ve Ermeniler tarafından Haçlı rüesasına bildirilmişti.

Bu gizli haber üzerine Antakya önünde vukua gelen muharebede frenk ordusu kumandanı olan Bohemond tertibatı almış ve hâkim

mevkileri tutmuştu. Bu çarpışmalar neticesinde Türk kuvvetleri ricate mecbur oldular (8 şubat 1098).

Bu esnada kaledekiler de bir huruc hareketi yapmışlarsa da Bohemond idaresindeki şövaylyelerin mukavemeti üzerine tekrar kaleye girmeğe mecbur olmuşlardı.

Antakya muhasarasının hâlâ devam ettiğini haber alan büyük Selçuk Sultanı Berkyaruk işe ehemmiyet vererek Elcezire ümerasına emir vererek Antakyaya yardım etmesini bildirdi ve bu işe Musul valisi olan Karaboğa (Kerboğa)yı memur etti. Kerboğa Antakyanın imdadına gitmek için büyükçe bir ordu toplanmağa başladı. Diyarbekir, Erbil, Sencar Emirleri kuvvet toplamağa başlamıştılar. Bu haber Antakya önünde şuyu bulduğu zaman Haçlı rüesası arasında telâş başladı.

5 mart 1098 de rüesa toplanarak bazı kararlar almağa koyuldular. Ezcümle büyük ordu geldiği zaman kaledekilerin huruc hareketlerine mâni olmak için kale kapısı önünde bir kale vücude getirdiler. Bu kaleye Reymond kalesi namı verildi.

Bu sırada bir İngiliz donanması Süveydiyeye gelerek Haçlılara bir çok muhasara harb levazımı getirdi. Az sonra gelen bir Ceneviz donanması da gene birçok muhasara levazımı ve amele getirmişti.

Bunun üzerine Türkler yeni bir huruc hareketi yaparak yardıma gelen ameleyi kaçırmağa muvaffak oldularsa da kale haricinde çok tutunamıyarak Godfruva kuvvetleri tarafından kaleye çekilmeğe mecbur edildiler.

Birkaç gün sonra bizzat Yağısıyanın başında bulunduğu bir kuvvetle huruc hareketi yapan Türklere karşı Bohemond, Reymond, ve sair prensler şiddetli mukabele ederek onları tekrar Antakyaya girmeğe mecbur ettilr. Gemilerin getirdiği levazım ve amele ile Haçlılar Antakyayı zapt için sıkı bir muhasara tertibatına başladılar. Evvelâ başlamış oldukları kaleyi ikmal ettiler. Bu suretle mahsurların huruc hareketi yapmaları müşkülleşti. Bundan sonra bir taraftan sahil ile olan münasebetlerini emniyet altına alıp diğer taraftan da Baldivinin Urfada tesis etmiş olduğu Edesra kontluğu ile de temasa gelmeğe muvaffak oldular.

Haçlıların aldığı bu tertibat üzerine Antakya şehri açlık tehlikesi altında bulunuyordu. Muhasara altında olan Türk ordusunda bulunan Süryanî ve Ermenilerden

Para ile zahire tedarik etmek istedikleri zaman Tankret buna mâni oldu. Bu esnada Haçlı rüesasından Bohemond, şehrin burclarından birini muhafaza etmekte olan Firuz namında bir zabitle muhabe-

reye girişti ve onu elde ederek gizlice uyuşmağa muvaffak oldu. Firuz namını taşıyan bu adamın Ermeni, Türk veya dönme olduğuna dair muhtelif müelliflerde kayıdlar vardır. Yağısıyanın itimadını kazanmış olan Firuz bu itimadı suiistimal ederek Bohemonda şehrin elinde bulundurduğu kapıları teslim etmeği kabul etti.

Bu esnada Haçlı rüesası aralarında bir içtima akdederek Musul Emiri Kerboğa kumandasında olarak Antakya mahsurlarına yardıma gelmekte olan kuvvetin mağlûp edilmesi için lüzım gelen tedabiri almağı konuşmağa başladılar. Musuldan gelen kuvvetler Edessa önüne kadar yaklaşmışlardı.

Antakya kalesinin biran evvel zaptı lâzımdı. İşte Haçlı ordu reisleri Kerboğar kuvvetleri gelmezden evvel Antakya kalesinin zaptı için kararlar almağı münakaşa ederlerken Bohemond ayağa kalkarak eğer kale zaptedildikten sonra kendisine teslim edilirse pek yakın bir zamanda kaleyi zaptedebileceğini söyledi. Fakat rüesa bunu kabul etmediler. Zira onlar zaptettikleri yerleri Bizansa terkedeceklerine dair imparatora söz vermişlerdi. Bu sözlerinden dönmemek için Bohemondun arzusunu reddettiler.

Maamafih, Haçlı reislerin bu teklifi şiddetle reddetmeleri Bizanslılara verdikleri vaide sadakatten ziyade Bohemondun burasını elde etmesini çekemedikleri içindi.

Fakat birkaç gün sonra Kerboganın ilerlemekte olduğunu haber aldıkları zaman tekrar bir içtima akdederek vaziyeti karar altına almağı konuştular. Bu konuşmalar esnasında bir kısım rüesa vaziyetin vahim olduğunu ve bu sebeble Bohemondun fikrinin kabul edilmesini ileri sürdüler.

Nihayet Bizansın hakimiyetini tanımak şartile ve kaleyi zaptettiği takdirde Bohemonda burasını terketmeği kabul ettiler.

İçtimada Bohemond bütün prenslere bunu kabul ettiklerine dair bir kâğıt imzalattı.. Bunu müteakıp Firuzla Bohemond kale burclarının teslim edileceği günü kararlaştırdılar.. Ve bir kaç gün sonra karanlık bir gecede Bohemond maiyetine 60 kadar güzide şövolyelerini alarak Firuz elinde bulunan kalelere tırmanmağa başladı.. İptida korkak

ve mütereddid hareket eden şövalyeler Bohemondun bizzat öne geçtiğini görünce kaleye tırmanmalarına devam ettiler. Nihayet burcda Firuza mülâki oldular..

Firuz gelen miktarın azlığını görünce hayret ederek bu kadar az bir kuvvetin bir iş göremiyeceğini anlattı. Bunun üzerine Bohemond bir kısım kuvvet daha tedarik ederek kaleye girmeğe muvaffak oldu ve şehrin cenubunda bulunan diğer kaleleri de işgale koyuldu.

Bu hadise cereyan ederken Firuz'un kulesinde bulunan muhafız askerler uyku esnasında katledildiler. Ve buradan köprü kapısına hücum ederek kapı muhafızlarını öldürdükten sonra kapıları açtılar.

Bu esnada surda bulunan Haçlı askerleri «Allah böyle istiyor» diye nâreler savuruyorlardı. Bu vaziyet karşısında şaşırmış olan kule muhafızları yerlerini terkederek ricate başladılar. Diğer taraftan açılan köprü kapısından şehre Haçlı askerleri girmeğe başladı. Bu umulmadık vaziyet, Yağısıyanı dahi telâş ve heyecana sevketmişti. Haçlıların böyle kale surlarında görünüşü onu büsbütün şaşırtmıştı. Eğer Yağısıyan vaziyete hâkim olabilseydi bunun yapacağı bir hücumla Haçlıları dışarı atabilirdi.

Fakat oda askerlerle beraber iç kaleye sığınmıştı. Kuleleri bırakıp kaçan askerler de iç kaleye girmişlerdi. 3 haziran 1098 sabahı güneş doğarken Bohemond Antakyanın içinde bulunan tepelerden birine kendi bayrağını asmıştı..

O sabah Haçlı ordusu şehre girerken onlarla beraber dışarıda bulunan hıristiyanlar da şehre dahil oldular. O sabah Emir Yağısıyan kalenin surları üzerinde Bohemondun bayraklarını görünce daha fazla heyecanlanmıştı. Emir; iç kalenin de zaptedildiğini zannederek maiyetine 30 kişi kadar bir kuvvet alıp surun dış kapısından dışarı fırlıyarak Halep yolunu tuttu. Maksadı Halepten ve civardan toplıyacağı kuvvetlerle Antakyayı düşmanlardan kurtarmaktı. Fakat yolda şehirden gelen bir haberden iç kalenin Türkler elinde olduğunu işitti. İyice düşünmeden yaptığı bu acele işe nadim oldu.

Karısını, çoluk ve çocuğunu düşman elinde bırakmış olmak Yağısıyanı, kendini bilmiyecek kadar müteessir etti ve bu teessürle atından yuvarlanarak vefat etti. Türk kumandanının heyecanı yanındakilere de sirayet etmişti. Doludizgin ilerliyen maiyeti, Yağısıyanın düştüğü-

nün farkına varmamışlardı. Civarda bulunan oduncu Ermeniler onu tanıdıklarından kafasını keserek Antakyaya getirdiler (1).

Antakya Haçlılar tarafından zaptedildiği zaman şehirde dehşetli katliâm yapıldı. Türkler ve müslümanlara karşı şiddetli bir siyaset takip olundu.

Emeviler zamanında Halife Süleyman Abdülmelik tarafından tahrib edilen büyük kilise tekrar tamir edildi.

Antakyanın zaptı haberi Hatayda şayi olunca etrafta bulunan bütün kasaba halkı kaçışmağa başlamışlardı. Antakyanın Haçlılar tarafından zaptından sonra prenslerden Bohemond şehre hâkim oldu.

Şehrin zaptını müteakıb Haçlılar bütün kilisede ayini ruhanî yaptılar. Yapılan şenlikler ise haftalarca devam etti.

Hıristiyanlar bu şenlik ve sevinclerinde haklı idiler. Zira Antakya muhasarası bir hafta daha uzamış olsaydı Haçlıların akıbeti çok fena olacak, belki de buradan büsbütün dönmeğe mecbur olacaklardı. Çünkü Antakyanın zaptının ertesi günü yardıma gelen Türk kuvvetleri şehir yanındaki köprü başında görünmüşlerdi.

Fakat iş işten geçmişti. Zira ordu kumandanı olan Musul beyi Kerboganın lüzumsuz yere Urfa kontluğunu muhasara etmeğe kalkması ve 3 hafta bu muhasaraya devam etmesi Antakyanın Haçlılar tarafından zaptına fırsat bırakmıştı. İslâm müverrihlerinin verdiği malûmata göre bu ordunun mevcudu 200 bini bulmakta idi.

Çünkü Elceziredeki bütün Emirlerin iştirakile büyümüş olan bu ordu Suriyede Mercdabık önüne geldiği zaman burada Dekkak, Ridvan ve sair Suriye Emirlerinin kuvvetleri de bu orduya iltihak etmiş bulunuyorlardı.

Mercdabıkta orduya bir resmigeçid yaptırıldı. Bu esnada, yani Mercdabık resmigeçidi yapılırken Antakyanın zaptı haberi geldi. Antakya müslümanlarının kılıcdan geçirildiği haberi Türk - islâm ordusunda büyük bir gazab uyandırdı.

Türk ordusu bu hırs ve kinle yola çıktı. 4 haziran sabahı Türk ordusu Antakya yanındaki Cesir Hadid köprüsü başında bulunuyordu. Burada bulunan müdafiler kâmilen kılıcdan geçirildi. Türk ordusunun taarruzunu gören civardaki hıristiyanlar kâmilen Antakyaya iltica ettiler.

Türk ordusu bundan sonra Antakyayı muhasara etti. Taarruz

(1) Emrülisir, Fütuhüşşam. Cild II. S. 243 - 245.
(2) Elbistani, Dairetülmaarif (Antakya bahsi).

edilecek burclar Emirler arasında taksim edildi. Reymond şatosu denilen kale sıkı bir surette tazyik edildi. Kaleyi müdafaa etmekte olan Flender Kontu Roben vaziyetin vahametini takdir edince kaleyi ateşle yerek Antakya surları içine çekildi. Sonra Codfruva kumandasında olan şimaldeki kale de ayni şekilde sıkı bir muhasara altına alındı. Burada da Reymondun yaptığı gibi kaleyi tahrib ederek şehre girmişlerdi. Haçlılar böylece şehir haricindeki müstahkem mevkiler ve kalelerden dahile doğru püskürtüldükten sonra 5 haziranda Antakyanın umumî muhasarası başladı... Bazı ecnebi müverrihleri muhasaraya Selçuk hükümdarı Kılıc Aslanın da geldiğini yazmakta iseler de islâm membalarında böyle bir kayıd mevcud olmadığından bu rivayetin sıhhati meşkûktur.

7 haziranda Antakya tamamen muhasara altına alınmış bulunuyordu. Yağısıyanın iç kaleyi terketmesinden sonra buradaki kumandayı oğlu Şemsüddevle almıştı. Hırisiyanlar şehri zaptetmiş olmalarına rağmen iç kaleyi elde edememişlerdi..

Kerboga ordusu Antakyayı muhasara ettiği zaman kale Emiri Şemsüddevle Musul Emirinin himayesine girdiğini ilân etti. Fakat Musul Emiri Kerboga kalenin kendisine teslimini istedi.

Şemsüddevle şehrin zaptından sonra bırakacağını söyledi ise de Kerboga razı olmadı. Bunun üzerine kale Ahmet bin Mervana teslim edildi.

Kaleye yerleşen muhafızlar, buradan şehir içine akınlar yapmağa başladılar. Kerboga şehri evvelâ sıkı bir hücumla elde etmek istiyordu. Bunu anlıyan Haçlı kumandanlar şehir etrafına derin hendekler kazdırarak surlara tırmanılmasını menettikleri gibi bir taraftan da surları tamir hatta bazı yerleri yeniden inşa ediyorlardı.

Bir müddet sonra Kerboga hücumla şehri zaptetmekten vazgeçerek muhasara ile ele geçirmeğe karar verdi. Zira içerdekilerin zahiresi yoktu, bunları açlığa mahkûm ederek teslim almak mümkündü. Zaten kâfi miktarda zahireleri olmıyan Haçlı ordunun şehri alır almaz muhasara altına girmeleri kendilerini çok fena bir vaziyete sokmuştu. Çok geçmeden Haçlıların kuvvei maneviyeleri bozuldu. Bu sebebledir ki bir kısım Haçlılar Suriye kapısından firara başladılar. Bunlar sahilde bulunan hıristiyan donanmasına iltica ile Haçlı ordusunun mahvolduğunu söyleyip yelkenleri açarak Avrupaya hareket ettiler.

Bu sırada Antakyadan kaçmış olan Haçlı rüesasından Giyyom dö Gramberi İstanbula giderek ve Bizans imparatorlarından yardım is-

temişti. İmparator maiyetine 40 bin kadar asker alarak hem Anadoluyu zaptetmek, hem de Antakyada bulunan Haçlıların başına geçmek için Akşehire kadar geldi. Akşehirde bir Kısım Antakya firarileri imparatora mülâki olarak Türk ordusunun kesretini ve kaledekilerin fena vaziyetini anlatarak onu bu fikrinden vazgeçirdiler. İmparator bunu haber alınca derhal geri döndü. Antakyadaki Haçlılar arasında dehşetli bir açlık hüküm sürüyordu. Orada bulunmuş olan müverrih Giyyom de Tir bu vak'ayı şöyle anlatıyor:

«Şehirde öyle müthiş bir açlık mevcut idi ki ölü köpekler ve kediler nefis birer rosto gibi idi. Çamurlu ayakkabılar âlâ bir biftek telâki olunmakta idi.. Bunları bulamıyanlar da yekdiğerlerine, açlığın verdiği bir korkunclukla fena nazarlarla bakıyorlardı.»

Şehirdeki açlık dolayısile asker surları muhafaza edemiyordu. Fakat Türk ordusu muhasarada ısrar ediyordu. Bu vaziyette iken yapılan dehşetli bir hücum şehri sukut ettirebilirdi. Fakat bu yapılmadı.

Şehirdeki bütün rüesa müteessirdi. Ve kuvvei maneviyeleri tamamile kaybolmuştu. Yalnız Bohemondun kuvvei maneviyesi yüksekti. Şehirdeki ikazı o temin ediyor ve kaçmak istiyenleri şiddetle tecziye ediyordu. Hatta askerin surları terkederek evlere kapanmasına mâni olmak için bütün evlere ateş verdiğinden asker mecburen surlara gitmişti.. Fakat bu tedbirlere rağmen Haçlı askerlerin kuvvei maneviyesi çok kırılmıştı. Ordu arasında baron ve prenslerin gece firar edeceği şayiaları dolaşıyordu.

Bu şayiaların asker üzerinde bıraktığı menfi tesirlerden ürken Godfruva de Bouillon rüesayı büyük kilisede toplıyarak onlara rahib Adamar vasıtasile vaız ettirdi. Bu vaız rüesasının firarına mâni oldu..

Bir iki gün sonra Antakyada vukua gelen bir hâdise Haçlı ordusunun vaziyetini kurtarmıştır. Hıristiyan membalarında uzun uzun izah edilen bu vak'a ihtimal ki Godfruva tarafından yapılmıştır.

Haçlı ordusu arasında bulunan Provanslı Pier Barthelmi namında birisi rüyasında aziz Andreyi görmüş ve ondan Hazreti İsaya saplanan mızrağın Antakyadaki St. Piere kilisesi mızrakları arasında ve toprağa gömülü olduğunu öğrenmişti. Bunun üzerine Piyer Bartelmi ertesi günü rüyasını Adama ve Reymond de Saintgile anlattı.

Daha bazı ilâvelerle süslenip büyütülen bu rüya haberi dindar ve mutaassıb Haçlılar arasında bir bômba gibi patladı ve sarsılmış olan kuvvei maneviyeler yeni ümidlerle beslenerek canlandı. Büyük bir ka-

labalık rüyada tarif edilen mahalle koştu. Heyecanla toprağı kazmağa başladılar. Kazılan yerde hakikaten bir mızrak meydana çıkarıldı.

Bu hâdise Haçlılar arasında büyük sevinc ve neşeyi mucib oldu. Kuvvei maneviye yükseldi, iman arttı. Ve işte bu vak'adır ki Haçlıların muhasarayı yararak Suriyeye inmelerine sebeb oldu. Böylece kuvvei maneviyelerinin yükseldiğini söylediğimiz Haçlılar bir huruc hareketile muhasırları yarmağa muvaffak oldular. Huruc hareketinden evvel şehirde hıristiyanlar tarafından büyük ayinler ve merasim yapıldı.

Mızrak hâdisesini müteakıp ordunun başkumandanlığını prens Reymond de Saintgil aldı. Fakat kendisi hasta olduğundan vekâleten kumandayı çok enerjik bir şahsı olan Bohemonda tevdi etti. Aslen norman olan bu adam kuvvetli bir huruc hareketi yapmağı tasarlıyorlardı.

Fakat prensler böyle anî bir baskına cesaret edemediklerinden Kerbogaya evvelâ bir murahhas heyeti göndermeğe karar verdiler.

Bunun üzerine Piyer Lermit ve iyi lâtince ve arabca bilen rahib Herbini Türk ordusu nezdine gönderdiler.. Frenk müverrihlerile islâm müverrihleri arasında bu heyetin teklifleri hakkında muhtelif rivayetler vardır. İslâm müverrihlerine göre; bu murahhaslar Kerbogaya muhasarayı refetmesini, kendilerinin Suriye ve Kudüse gitmeyip gemilere binerek memleketlerine avdet edeceklerini bildirmişlerdir.

Halbuki ecnebi müverrihlerine göre murahhaslar Kerbogaya derhal muhasarayı kaldırmasını tehdidamiz bir lisanla söylemişlerdir. Türk müverrihlerinin bazıları ikinci defa gelen bir heyetin Kerbogayı meydan muharebesine davet ettiğini kaydederler. Bunun üzerine bazı Türk Emirleri bunun bir hile olduğunu ve kat'iyyen kabul edilmemesini, onların şehirde fena vaziyette olduğunu anlamakta gecikmediler. Fakat bazı Emirler de hıristiyanların meydan okumalarını izzetinefislerine yediremediklerinden meydan muharebesi yapmağı istiyorlardı. Bunlar başkumandan olan Kerbogayı da ikna ederek meydan harbi yapmağa karar verdiler.

Bu esnada Türk ordusunun kuvvei maneviyesini bozacak bir takım hâdiseler vukua geldi. Halep Emiri olan Ridvan, kardeşi Suriye hükümdarı Dekkakla aralarında mevcut olan husumetten dolayı muhasaraya gelmişti. Bu esnada Kerboga da fena bir hata yaparak Ridvandan elçilerle mülâkat yaptığından Suriye ordusunda kendisine karşı bir itimadsızlık uyandırmıştı.

Ayni zamanda orduda bulunan Rakka ve Münbiç Emiri Yusuf bin Sabuk ile Humus Emiri Cenahdevle Hasanın arası açıktı.

Emir Yusuf bin Sabuk Ridvan taraftarı idi. Emir Kerboganın bu nunla da görüşmüş olması ordudaki itimadını artık tamamile sarstı.

Bu esnada Türk ordusundaki rekabet ve husumeti fazlalaştıran amillerden birisi de mıntakanın yağması esnasında Türkmenlerle Atiye ailesi reisi Vessal bin Mahmut arasındaki mücadele oldu. Bütün bu vakayi Türk ordusundaki dahilî zâfı şiddetlendirdi. Türk ordusunun bu dahilî zâfını hisseden Haçlılar biraz daha sabır ve mukavemet etmeğe koyuldular. Hâdisat silsilesinin Türkler aleyhine sıralanması neticesidir ki artık 24 haziran 1098 de Haçlı orduları başkumandanlığı vekâletini yapan Bohemond şehrin garb kısmındaki köprü kapısını açtırmış bulunuyordu. Haçlı ordunun ön safında Flaman ve Belçikalılar bulunuyordu ki başlarına Flander kontu Rober geçmişti.

İkinci fırka Almanlardan mürekkeb olup başlarında Godfruva de Bouillon bulunuyordu. Diğer bir kısımı da Normandiya Kontu Rober kumandasında idi.

Ordunun bayraktarlığını rahip ve müverrih Reymond Dagil yapmakta idi.

Diğer bir fırka da İtalya Normanlarından terekküp ediyordu ki bunların başında Tankret bulunmakta idi. Bu kuvvetler Oront - Ası boyunu takip ederek karşı tarafa geçtiler. Bunun üzerine Kerboga bunlar üzerine Vessab bin Mahmutu gönderdi. Mahmudun şiddetli taarruzu Haçlıların nehri geçmelerine mâni oldu.

Burada bir kısım Emirler Haçlıların kale kapılarından çıkmalarına mâni olunmasını söyledilerse de bazı Emirler meydan muharebesi yapmağı tercih ettiklerinden bu gibi tavsiyelere kulak asmadılar. Kerboganın da bunların taraftarı olması Haçlıların kolaylıkla nehri geçmelerine sebeb oldu. Türk kuvvetleri nehrin garbındaki yüksek tepeleri işgal ediyordu.

ANTAKYA MUHAREBESİ

Ası nehrini geçmiş olan Haçlı ordusu karşı taraftaki bütün tepeleri tutmuş olan Türk ordusu üzerine hücuma kalktı. Kerboğa bu hücum üzerine büyük bir süvari manevrası yaparak, nehrin sağ sahilini takib edip ve Haçlı ordusunun son cenahını vurmak istedi. Haçlı ordusu kumandanı Bohemond Türk süvarisinin arkadan yapmak istediği bu akını durdurmak için Tur Prensi Remoyu bunlara karşı gönderdi. Remonun yanında Godfruva da bulunmakta idi. Haçlı ordusu müver-

rihi olan Giyyom işte bu süvarilerin Kılıc Aslanın kuvvetleri olduğunu söylemektedir (1).

Godfruva süvarilerin hareketine mâni olmak için o civarda bulunan çalı ve kamışlıklara ateş verdi. Bu beklenilmiyen hâdise Türk çevirme manevrasını akamete uğrattı (1).

Bu sırada Haçlılarla Türk ordusunun diğer kısmı arasında mücadele bütün şiddetile devam ediyordu. Demir zırhlılarla kaplanmış olan Haçlı süvari ve piyadelerine yalınkılıc atılan Türk askerleri etrafa ölüm yağdırarak Haçlı safları arasında dolaşıyor ve etraflarında geniş bir daire bırakıyorlardı. Bu daire adeta bir ölüm girdabı oluyor, içine girenler ölümün amansız pençesine takılıyorlardı. Fakat Türk ordusunun kumandanları arasında mevcud olan nifak ve husumet ordunun toplu bir kütle olmasına mâni olduğundan umumî hücum ve manevra yapmak kabil olmuyordu. Bu sebeble her biri bir aslan tehevvürile saldıran Türk kahramanlarının hücumları münferid kaldığından hiçbir semere vermiyordu.

Sol cenaha kumanda etmekte olan Emir Sekban ve Emir Elgazi kuvvetleri yavaş yavaş erimeğe başlamıştılar. Geride kalmış olan ihtiyat kıt'aları Musul askerine yardıma koşuyorlardı. Fakat sol cenahın esaslı kütlesini teşkil eden Şam askerinin muharebeleri terkederek çekilmesi üzerine burası tamamile hafifledi (1).

Muharebe şimdi bütün şiddetini merkezde toplamıştı. Burada kumandayı elinde bulunduran Kerboga manasız hareketleri ve huysuzluklarile maiyetindekileri kendisinden soğutuyordu. Bundan müteesir olan merkezdeki Musul kıt'alarının bir kısmı harbi terketmeğe başladılar (2).

Haçlı ordusu zayıf kalmış olan merkez üzerine şiddetle hücum etmeğe başladı. Halbuki sağ cenah kuvvetlerine kumanda eden Cenahüddevle ve yanında bulunan Elcezire ümerası emsalsiz muvaffakiyet gösteriyorlar ve şiddetle mukabele ediyorlardı (1).

Fakat merkezin bozulmuş olması onların muvaffakiyetini de müşkül hale getirmişti. Nihayet bunlar da ricat etmeğe mecbur oldular.

Türk ordusu bütün ağırlıklarını bırakarak çekilmişti. Bütün or-

---

(1) Guillamme. Histoire des Groisades.
(1) İbnilesir - Fütuhüşşam.
(1) İbnilesir - Fütuhüşşam.
(2) Ayni eser.
(1) Guillamme: Histoire des erois.

dunun eşyası Haçlılara intikal etti. Fakat bir kısım Türkmen ve Arab aşiretleri geri kalan erzakı yakarak imha etmişlerdi (2).

Bu muharebedeki telefat hakkında Ehlisalib müverrihleri mubalâğalı rakamlar zikretmektedirler. Bunlara nazaran Türklerden 200 bin kişi ve Haçlılardan 40 bin kişi telef olmuştur..

Bu rakamların mubalâğasına rağmen telefatın her iki tarafta da çok fazla olduğu tahmin olunmaktadır.

Haçlı kuvvetler islâm ordusunun arkasını Dicleye kadar takib etti.

Muharebenin kaybedilmesinde en büyük amil olan başkumandan Kerboga ve harb esnasında onun emirlerini dinlemiyen diğer suçlu kumandanlar Sultan tarafından tecziye edilmemesidir. Zira Sultanın onlar üzerinde fazla otoritesi yoktu. Haçlıların elde ettikleri bu galibiyeti müteakıb Antakyada Piyer Lermitin iştirakile muazzam bir ayini ruhanî yapıldı. Şehir hıristiyanları azim bir sürur içinde bulunuyorlardı (1).

Fakat iç kalenin teselllümü ve zaptı meselesinde Haçlı rüesası arasında münaferet çıktı.

İç kalede bulunan Ahmed bin Mervan kaleyi Bohemonda teslim etmeği vadetmişti. Fakat Raymond'agil Antakyayı Bohemondla taksim etmek istiyordu. Nihayet Bohemond bir hile ile rakibini aldatarak iç kaleyi teslim almağa muvaffak oldu. İşte ecnebi ve islâm müverrihlerinin hakkında uzun uzun tafsilât verdikleri Antakya muhasarası ve muharebesi bu şekilde Haçlıların galebesile nihayet buldu (1).

Artık Haçlıların önünde Kudüse kadar bütün Suriye açık bulunuyordu.

Haçlılar bir kaç ay sonra Kudüs önüne vasıl oldular. Ve 15 haziran 1099 tarihinde Kudüsü kolaylıkla elde ettiler. Buranın zaptından sonra bir Kudüs krallığı teşekkül etti. Kudüsün zaptile Haçlıların gayesi artık tahakkuk etmiş oluyordu. Fakat Haçlı rüesası bundan sonra zaptettikleri yerlerde birer prenslik vücude getirdiler. Bunlar bidayette dört teşekkülden ibaretti (2).

1 — Kudüs krallığı

2 — Antakya prensliği

---

(2) Reymond d'agril: Histoire des croisades.
(1) Michand: Histoire des croisades.
(1) İbnilesir - Fütuhüşşam.
(2) Michand: Histoire des croisades.

3 — Edessa prensliği
4 — Trablus prensliği.

Bu prenslikler birer birer Kudüs kralına sadakat yemini etmişlerdi. Bu itibarla onun manevî hakimiyetini tanıyorlardı (1).

Biz burada mevzuumuzu alâkadar etmesi dolayısile yalnız Antakya prensliğini tetkik ve mütalea edeceğiz.

ANTAKYA NORMAN PRENSLİĞİ

Kudüsün zaptından sonra Haçlıların gayesi artık tahakku ketmiştir.

Antakyanın zaptını müteakıb burası evvelce Haçlı rüesası tarafından kabul edildiği üzere Norman prensi Bohemonda terkedilmişti (2).

Kudüsün zaptından sonra Haçlıların gayesi tahakkuk etmekle her prens artık kendi menfaatlerile alâkadar olmağa başladılar. Antakya prensi olan Bohemond çok haris bir adamdı. Antakyayı kendisine merkez yaptıktan sonra bütün Hatay mıntakasını elde etti (1). Fakat o hududlarını daha fazla genişletmek istiyordu. Bunun için şimale Kilikya üzerine seferler yaparak burasını da elde etmeğe teşebbüs etti. Bu meyanda Maraş şehrini de zaptederek yukarı çıkmak arzusunda idi.

Bu esnada Malatya hâkimi bulunan Frank prenslerinden Gabriel Sıvas Emiri Melik Danişment tarafından daimî bir tazyik altında bulunuyordu. Bohemondun Maraşa doğru ilerlediği esnada Gabriel kendisini çağırarak Malatyayı teslim edeceğini bildirdi. Malatya o zaman iktisadî ve coğrafî bakımdan çok ehemmiyeti haiz bir mıntakaydı.

O zamanki şartlar ve vaziyetler icabı buraya hâkim olan bütün Ermenilere de hâkim bulunabilirdi. Esasen Antakyada bulunan Ermeni rahibi Kijoriel ile Malatyadaki Ermeni papazı Kirkor, Bohemondu şehri zaptetmeğe teşvik ediyorlardı. Bunun üzerine Bohemand beraberinde amcası olan Rişar de Salem olduğu halde Malatya üzerine yürüdü. Bohemond daha ziyade Ermenilerin kendisine yardım edeceğini zannediyordu (1). Halbuki Ermeniler bilâkis Bohemondun geldiğini Emir Danişmende haber verdiler. Bunun üzerine Emir Danişmend etrafa pusular kurduktan sonra bir fırka ile de kendisini karşılamağa

(1) Annal Komnen vekayinamesi.
(2) Annal Komnen vekayinamesi.
(1) Michand: Histoire des crois.
(1) İbnilesir - Fütuhüşşam.

hazırlandı. Ve iki taraf arasında bir mücadele başladı. Bu mücadele esnasında pusuda olan kuvvetler meydana çıkarak Norman kuvvetlerini perişan ettiler. Rişar de Salem ve Bohemond Emir Danişmende esir düştüler (1104, temmuz, 17) (2).

Bohemondun esareti hıristiyanlar için büyük bir felâket oldu. Zira bu esnada Kudüs Kralı da ansızın öldüğünden Haçlıların kuvvei maneviyeleri çok bozuldu. Edessa Kontu Baldvin, Gabriele yardım için Malatya üzerine yürüdüğü zaman Melik Danişmend esirlerini alarak Sıvasa çekilmiş ve onları Niksarkalesine hapsetmiş bulunuyordu (1). Bunun üzerine Baldvin, Malatyaya hâkim kaldı. Bohemondun esareti üzerine Antakya prensliğine Norman prenslerinden Tankret geçti. Normanları kendisine en büyük düşman addeden Bizans imparatoru ise Norman prensini mağlûp ederek Antakyayı da imparatorluğuna ilhakı düşünüyordu. (2).

Bu sebeble İmparator Melik Danişmende Taroniti namında bir elçi göndererek 260 bin altın mukabilinde Bohemondun ya kafasının yahud kendisinin teslimini istedi (3).

Fakat Emir Danişmend bunu reddetti. Bunu işiten Kılıc Aslan, Emir Danişmende haber göndererek bu paranın yarısının kendisine verilmesini istedi. Danişmend bunu da reddedince Kılıç Aslan Sıvas üzerine yürüdü. Danişmend mağlûp olması üzerine bir kısım arazisi Kılıc Aslanın eline geçti (1).

Melik Danişmend bu esnada esiri bulunan Bohemondla istişare ediyordu. Bohlmond kendisine, bu paranın yarısını vereceğini ve bütün Haçlı kuvvetlerile Emire yardım edeceğini vadederek serbest bırakılmasını taleb etti (2).

Bu anlaşmayı müteakıp Emir Danişmend Bohemondu serbest bıraktı. Bohemond esaretten kurtulunca doğru Antakyaya geldi. Kendisi de Antakyada hâlâ esir bulunan Yağısıyanın kızını serbest bıraktı.

İmparator Aleksi Komnen Bohemondun Antakyaya gittiğini haber alınca kuvetli bir ordu ile Antakya üzerine yürümeğe hazırlandı. Bu ordu Kilikyaya vasıl olarak Maraşı zaptetti. Bunun üze-

(2) Ayni eser.
(1) Annal Komnen vekayinamesi.
(2) Ayni eser.
(3) Annal Komnen vekayinamesi.
(1) İbnilesir - Fütuhüşşam.
(2) Michand: Histoire des croisades.

rine Bohemond Avrupaya gidip tekrar kuvvet toplamak için İtalyaya hareket etti (1). Seyahati esnasında yerine amcazadesi Tankreti vekil bıraktı. Fakat sahiller Bizans tarafından abluka edilmiş olduğundan Bohemond bin müşkülâtla bunlar arasından kaçabildi (2).

Bir kısım müverrihler Bohemondun Avrupadan tekrar şarka dönmediğini iddia ederlerse de bazı kaynaklarda onun tekrar şarka döndüğü kaydolunmaktadır. Fakat bundan sonraki hadiseler esnasında Bohemondun hiç zikredilmeyişi birinci iddiayı kuvvetlendirecek mahiyettedir. Zira Bohemond gibi enerjik bir adamın kenarda kalıp hadisat arasına karışmıyacak kadar münzevî yaşaması imkânsız gibidir.

Bohemond İtalyaya gittikten sonra yerine yukarıda söylediğimiz gibi amcazadesi Tankret gelmişti. Tankret 1112 tarihine kadar Antakya prensliğinde kaldı.

Tankretin ölümünü müteakıb Antakya prensliğine Norman prenslerinden Roje geçti (2). Roje 1119 tarihinde Halep üzerine sefere hazırlandığı gibi etraftaki kasabaları da yağma ve tahrib etmeğe başladı. Bu sırada Haleb Emiri olan İlgazi Mardinde bulunuyordu.

İlgazi Antakya Prensinin Halebe yürüyeceğini haber alınca hemen kuvetlerini toplıyarak hıristiyanları karşılamağa koyuldu. Telafrinde vukua gelen muharebede hıristiyanlar mağlûp oldukları gibi Prens Roje de maktul düştü.

Roje'nin ölümünü müteakib Kudüs kralı Boduen de Brug Antakyayı işgal etmek istedi. Fakat 1126 tarihinde Filistine gelmiş olan Bohemondun oğlu Bohemond II namile Antakya prensi oldu. Bohemond II fazla yaşamıyarak 1130 tarihinde vefat etti ve Atakya prensliği karısına kaldı. Çok zeki ve enerjik bir kadın olan bu Prenses, Haçlı tarihinde pek mühim bir mevki işgal eder. Bu muhteris kadın gözünü Kudüs krallığına da dikmişti. Bu sıralarda Kudüs krallığını elde etmiş olan Boduenin damadı meşhur Fransız şövaylelerinden Fulk da Antakyayı işgal etmek istiyordu (1).

Bu esnada Antakya prensliğinde Sinyör dö Margat bulunmakta idi.

1137 senesinde Kudüs kralı Fulk Bohemond II nin kızı olan Konstansı Reymondla evlendirerek onu Antakya prensi yaptı. Fakat

(1) Reymond d'agril: Histoire des crois.
(2) Ayni eser.
(1) Guillamme de Tyre.

o zamanlar, Bizans İmparatorluğunda bulunan Jan Komnen büyük bir ordu ile Kilikyaya yürüdü ve burasını zaptettikten sonra Hataya inerek Antakyayı da muhasara ve zapteyledi (1).

Jan Komnen Antakyadan hareketle Halep üzerine yürümeğe teşebbüs ettiyse de buna muvaffak olamıyarak geriye dönerek İstanbula hareket etti (2).

İmparator Jan Komnen 1142 tarihinde tekrar Antakyaya geldi. Bu seferinde imparator Hatayın bir çok kasabalarını ve köylerini yağma ve tahrib ettirdi. Kışa doğru imparator Kilikyaya çekildi. Fakat burada bir av esnasında vefat etti.

Jan Komnene halef olan Manuel Komnen de Hatay üzerinde mevcut olan eski haklarını takib etmekten vazgeçmedi (1). Antakya prensi bunun üzerine imparatorla anlaşmak için İstanbula giderek imparatorun tabiiyetinin tanımak şartile Antakyada kalmağa muvaffak oldu (2). 114 3 trihinde Antakya prensliğine gene Bohemond adlı bir prens geçti ise de bu mevkide fazla kalamadı. Bu esnada Musul Emiri bulunan Umadettin Zengi Edessa prensliğini zaptederek burasını memleketine ilhak etmişti. Buradan da diğer hıristiyan prensler üzerine yürümeğe hazırlanıyordu. Bunu haber alan hıristiyan prensler telâşa düştüler ve Avrupaya müracaat ederek yeni kuvvetler gönderilmesini rica ettiler. 1145 senesinde Ermenilerden müteşekkil bir heyet te Romaya Papa nezdine gidip şarka imdad gönderilmesini rica etmişlerdi. Keza Antakya piskaposu Hug da Papaya müracaat için Romaya gitmişti.

Bir taraftan da Antakya prensi olan Reymond da Papaya mektuplar göndererek şarktaki hıristiyanlara yardım istiyordu (1).

Bunun üzerine Avrupada tekrar haçlı seferleri için bir faaliyet başladı. Yeniden bir çok kuvvetler toplanıyordu. Toplanan kuvvetlerin başında Alman imparatoru Konrat III ve Fransa Kralı Lui VII bulunuyorlardı. Bu kuvvetler Anadoluya geldikleri zaman Selçuk hükümdarı tarafından dehşetli bir paniğe uğratıldılar ve Türk kılıcından kurtulabilenler ancak deniz yolile Antakyaya kaçarak hayatlarını kurtarabildiler.

---

(1) Annal Komnen vekayinamesi.
(2) Aynî eser.
(1) İbnilesir - Fütuhüşşam.
(2) Annal Komnen vekayinamesi.
(1) Bibliothèque d'orient. Cild I.

Fransa Kralı Lui VII Antakyada merasimle karşılandı. Bu esnada Kilikya havalisinde teşekkül etmiş olan Ermenistan prensliğinde Ropeniyan ve Antakya prensliğinde de Bohemond bulunmakta idi. Bohemond Ermenistanı Hataya ilhakını düşündüğünden bu iki prensin arası açıktı.

Antakya prensi Bohemond bir aralık Ermeni kralını hile ile hapsetmişti (1). Ropenyanın hapsini müteakıp yerine Kilikyada Ermeni tahtına kardeşi Siyunen geçti (2). O da Bohemondu bir mülâkatta esir etmeğe muvaffak oldu.. Bu tarihlerde idi ki şarkta yeni mühim şahsiyetler ortaya çıkmışlardı. Bunlardan birisi Umadettin Zenginin oğlu olan Nurettin Zengi ve diğeri de bunun yetiştirdiği kumandanlardan olup Mısırda yeni bir devlet kuran ve bu devlete kendi ismini vermiş olan Salâhattini Eyyubi idi (3).

Nuretinin ölümünü müteakıb bütün Suriye, Elcezire ve Mısıra hâkim olan Salâhattin Haçlılarla mücaeleye girişerek bütün Suriye sahil şehirlerini aldıktan sonra Kudüs üzerine yürümüş ve 1187 tarihinde Küdüsü hıristiyanlardan almağa muvaffak olmuştu.

Bu tarihten sonra Suriyede hıristiyan prenslikleri olarak yalnız Trablus ve Antakya şehirleri kalmıştı. Bunun üzerine Avrupada yeni haçlı orduların hazırlanmış ve bunlar şarka hareket etmişlerdi. Başlarında İngiltere Kralı Aslanyürekli Rişar, Fransa Kralı Filip, ve Alman İmparatoru Fredrik Barbaros bulunmakta idi. Deniz tarikile Suriyeye gelen bu kuvvetler Salâhattinin şiddetli mukabelesi dolayısile hiç bir iş yapmadan dönmeğe mecbur olmuşlardı (1).

Bu esnada yukarıda söylediğimiz Ermeni prenslerile Antakya prensleri arasındaki mücadele devam ediyordu. Bu mücadeleler esnasında Antakya bazan Ermenilerin eline geçmiş ise de Ermeniler tam manasile burada yerleşmeğe muvaffak olamamışlardı (2).

Bundan sonra garbdan gelen haçlı orduları gayelerini değiştirdiklerinden bazıları Suriyeye kadar gelmiyorlardı. Bunlardan ulaşabilenler de hiç birşey yapmağa muvaffak olamamışlardı. Fakat Antakyadaki Norman prensliği böylece 1268 tarihine kadar devam etti. Ancak bu tarihte, Mısırda 1252 senesinde Salâhattin Eyyubi devletine halef olmuş Türk Memlûk devleti büyük hükümdarlarından olan Sul-

(1) Correspo. d'orient.
(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Selçuk tarihi notları. S. 112.
(3) İbnilesir: Fütuhüşşam.
(1) Michand: Histoire des croisades.
(2) Bibliothèque orie.

tan Melik-el-Zahir Rüknettin Baybars tarafından Antakya zaptedilerek buradaki Norman prensliğine nihayet verildi (1).

Bu suretle şarkta hıristiyanların en büyük istinadgâhı olan Antakya 170 sene sonra tekrar Türklerin eline geçmiş bulunuyordu.

Melik Zahir Beybars Antakyayı zaptetiği vakit burada bulunan bütün kaleleri ve surları tahrib ettiği gibi şehirde de çok kanlı musademeler olduğundan Antakya adeta bir harebeye dönmüştü. Antakya bu tarihten itibaren bir daha çıkmamak üzere asıl sahibleri olan Türklerin eline geçmiş bulunuyordu.

* * *

Kitabımızın bu kısmı Haçlı seferlerinin sırf Antakyada cereyan eden eden kısımlarına ait olduğundan Türklerin bu seferlerde diğer mıntakalarda göstermiş oldukları kahramanlıklardan ve yaptıkları büyük işlerden bahsetmek mevzuumuzun haricinde kalıyor. Bu münasebetle Kılınc Arslan ve Salâhaddin Eyyubî gibi büyük Türk kumandanları zaferlerine de temas edemyioruz.

Antakya Haçlılarda kaldığı müddetçe Türkler zaman zaman burasını ele geçirmek için Hatay iline akınlar yapmaktan geri kalmıyorlardı.

Haçlıların Antakya gibi Suriye sahillerinde bir kaç kaleyi ellerinde tutmakta ısrar etmelerile o devirlerde Suriyenin siyasetine hâkim olan Eyubîler ve daha sonra Memlûkler gibi Türk idarelerinin zayıf olduklarına hükmetmemelidir. Bu Türk devletleri o zaman bu bir kaç kalede tutunabilen Haçlıları zaman zaman hayli sıkıştırıyorlardı. Meselâ bu cümleden olmak üzere Hicrî 583 de (Salâhaddin Eyyubî) nin Beylândaki (Bakras) kalesini Haçlılardan zaptetmesi üzerine, Antakya kalesinde bulunan hıristiyanlar ancak (Süveydiye) vasıtasile denizle olan irtibatlarını temin etmek suretile hâkimiyetlerini idame edebilmişlerdi ki bilâhare Antakyayı zapteden Baybars bu yolla fütuhatına devam etmişti. Hicrî 559 tarihinde de yine Türk kumandanlarından (Nureddin Şehit) Harm kalesini Haçlıların elinden istirdad etmiştir.

Hulâsa 1267 de Baybars'ın elile Haçlıların bakiyesi de ortadan

(1) İbnilesir - Fütuhüşşam.

kaldırılmış oluyordu. Yalnız Haçlılarla yapılan bu mücadeleler Türklere pek pahalıya malolmuştu.

Hıristiyanların tesis ettiği Antakya Prensliği zamanında şehrin nüfusunun 100 bini bulduğu bazı kayıdlardan anlaşılmaktadır.

Yalnız (1170) de vukua gelen büyük bir zilzele şehrin bir çok yerlerini harab etmişti. Antakyada tutunan Haçlılar arasında Bizans ve Lâtin rekabeti de onları dahilen epeyce zayıflatmıştı.

Bu münasebetle eski meşhur Antakyayı ihya etmek yolundaki bütün tasavvurlar da tahakkuk ettirilemiyordu. Bunlar yalnız Antakyada bir frenk mahallesi kurmak ve mekteplerde Aristo felsefesi okutmaktan başka bellibaşlı bir şey yapamamışlardı.

HATAYDA MEMLUK İDARESİ

1268 milâdî tarihinde Hatay ve buranın merkezi olan Antakya şehrinin Memlûk devletinin en büyük hükümdarlarından Melik-el- Zahir Beybars tarafından fethedilmiş olduğunu yukarıda söylemiştik..

Bu tarihten Osmanlı İmparatoru Yavuz Sultan Selim I zamanına kadar 1517. Mısır Memlûk Türkleri idaresinde bulunduğu esnada Hatay Türkleri tam manasile kendi idarelerini kendileri temin ediyorlardı

Zira Memlûk Sultanları Hatay mıntakasını doğrudan doğruya uhdelerinde bulunan Şam vilâyetine bağlamışlardı. Orada bulunan halk ise dahilî işlerinde tamamile serbest olup ancak senevî vergilerini muayyen vakitte vermekle mükelleftiler (2).

Denilebilir ki bu devir Hatay için, bir sulh ve sükûn devresi olmuştur. Maamafih bunu kaydederken bundan evvelki devirleri yani 10 ve 11 inci asırları nazarı itibara alarak düşünmek lâzımdır. Yoksa bu devir esnasında dahi Hatayda bir çok vukuat mevcuttur.

Maamafih bu devirdeki vukuatı Hatay tarihi için başka bir manzara arzetmektedir. Bu devirdeki vukuat tarihlerde büyük muharebeler ve kıyamlardan ziyade bir muhaceret ve akın dalgası halinde görülmektedir.

İranda teşekkül etmiş olan Moğol (İlhani) devletinin bir iki seferi istisna edilirse Hataya vaki olan istilâların daha ziyade sulhperverane olduğu görülür.

1260 tarihinde İran Moğollarının Hatay yanından geçerek Şama kadar inmeleri üzerine Mısırda kurulmuş olan Memlûk devleti hükümdarlarından Melik-el Zahir Baybars Nablıs civarındaki Ayn Calut mevkiinde bunları yüzgeri etmeğe muvaffak olmuştu (1). Bu tarihten sonra Moğolların Hatay ve Suriyeye doğru olan istilâları bir-

---

(2) İbnil Esir Fütühüşşam.

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Selçuk İmparatorluğu. Ders notları.

kaç defa tekerrür etmiş ise de hiç birisinde muvaffak olamıyarak geri dönmeğe mecbur olmuşlardır (1).

Bu devirde Hatayda çok faal bir unsurun yerleşmekte olduğunu görüyoruz. Bu unsur tarihlerde Türkmen diye yadedilmekte olan Türk aşiretleridir. Bugünkü Hatay Türklerinin bir kısmını teşkil eden bu Türkmenler Anadolu ve İrandaki Türk boylarının ayni olan kabile ve aşiretlerden müteşekkildi. Türkmenlerin Hataya nasıl ve hangi yollardan ve ne zaman geldiklerini izah etmezden evvel Türkmenlerin menşeini tetkik etmeğe çalışmak faydalıdır.

TÜRKMENLERİN MENŞEİ

Eski Türk ve islâm müelliflerinde olduğu gibi ecnebi müellifleri de Türkmen ismi üzerinde bilhassa durmuşlar ve bu kelimenin nereden neşet etmiş olduğunu düşünmüşlerdir. Ve bu fikir üzerinde bir çok mütalealar serdedilmiştir. İslâm tarihçilerinin bu isim hakkında vermiş oldukları malûmat birbirini hiç tutmadığı gibi hakikatle fazla alâkaları dahi mevcut olmadığından burada münakaşalarına girmek istemiyoruz. Ancak bir fikir verebilmek, bu hususta ileri sürülen mütalealarını mahiyetini göstermiş olmak için onlardan bir kısmına burada temas ediyoruz.

Türkmen ismi hakkında ecnebi ve islâm müverrihleri şu fikirleri ileri sürmüşlerdi:

1 — Divan Lûgat Türk müellifi Kaşgarlı Mahmud çok manasız bir şekilde olarak Türkmen isminin İskender tarafından verildiğini kaydediyor (1).

2 — Tarihi Güzide sahibi olan Hamdullah Müstevfi de (2) bunların Horasana gelmeleri anında İranlılara bunlara «kimsiniz?» diye sordukları zaman Men Türk demişlerdir. Bu sebeble İranlılar bunlara kelimenin yerini değiştirerek «Türkmen» namını vermişler..

3 — Hama prensi Melikel Müeyyed «Tarih Ebulfeda» adlı eserinde bunların İrana geldikten sonra Farisî öğrenerek diğer Türklere tercümanlık yaptıklarından dolayı Tercüman namını aldığı ve bilâhare bu ismin de Türkman olduğunu söyler (1).

(1) İbnilesir - Fütuhüşşam.

(1) Divan lûgatüttürk: Mahmud Kâşgarî. Cild II.

(2) Hamdullah Müstevfi: Tarihi güzide. Nuru Osmaniye kütüphanesi.

(1) Tarihi Ebülfeda: Melekülmüeyyed. Ayasofya nüshası.

4 — Deguignes ise Türkman kelimesinin «Türk - Koman» dan geldiğini yazar (2).

5 — Ayıntablı Mütercim Asım Efendi ise Kamusî tercümesinde bu kelimenin «Türk - iman» dan geldiğini kaydediyor (3).

Diğer bir iddiaya göre Ben veya Man lâfzı türkçede büyütme edatı olduğundan dolayı bunlara da Türklerin en kudretlisi ve en şecii mânasına olarak Türkman veya Türümen namı verilmiştir (1).

İster Türkman ve ister Türkmen olsun bunların Türk olduklarının kabulü tarihçiler nezdinde bir mütearife haline gelmiştir. Artık bunların Türk olduklarını münakaşa etmek bile lüzumsuzdur.

Esasen bu ismin kendilerine Mahmut Gaznevi tarafından onların Seyhun mıntakalarından Horasan vilâyetlerine geçtikten sonra verildiği ve bundan evvel umumiyetle Oğuz ismile tesmiye olundukları da malûm bir keyfiyettir (2).

Türkmenler veya Oğuzlar tarih sahnesinde daha ziyade X - IX inci asırlarda görüumüşlerdir. Bundan evvel Oğuz ismine pek tesadüf olunmaz (3).

Oğuzlar, tarih sahnesinde evvelâ Selçuk Bey kumandasında olarak Cent şehri boylarında görülmüşlerdir (1).

Selçuk yahut Selçik ismile anılan bu Oğuz Beyi bir kısım müverrihlere göre evvelâ Uygurlara tâbidi (2).

Bir kısım müverrihler ise bunun Hazarlara veya Türkeşlere tâbi olduğunu söylemektedirler (3).

Maamafih şurasını da ilâve edelim ki Selçuk Bey idaresinde evvelâ Cent şehri ve Seyhun nehri boylarında görülen Oğuzlar çok kuvvetle tahmin olunabilir ki IX inci asrın «847» Çinlilerin tazyikı ve Uygurların hücumile inkıraz bulan Tu-kiu devletinin dağılmasını müteakıb yurdlarını terkederek garba hicret etmişlerdi. Bu itibarla bir kısım eserlerde görüldüğü gibi onların esas yurdlarının Bahri Hazerle Aral

---

(2) Deuguigne: Histoire des Tattar, Mongol. Cild IX.
(3) Asım: Kamus tercümesi.
(1) Mükrimin Halil Yinaç: Selçuk tarihi notları. Üniversite Tarih şubesi desrleri.
(2) Ayni eser.
(3) Barthald: Orta Asya Türk tarihi konfernasları.
(1) Melekülmüeyyid: Tarihi Ebülfeda: Ayasofya nüshası.
(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı: Selçuk İmparatorluğu notları.
(3) Mükrimin Halil Yinaç: Selçukiler ders notları.

gölü arasında bilâhare Türkistan çölü veya Türkmen çölü ismini alan saha olmadığı muhakkaktır.

Bu tarihlerde islâmiyeti kabul eden Oğuzlar bilâhare Selçuk ailesi idaresinde bütün İran, Maveraünnehir, Horasan ve Anadolu, Suriye, Elcezireyi ihtiva eden büyük bir imparatorluk kurduktan sonra Orta Asyada bulunan bir çok Türk aşiretleri de garba hareketle bu yeni teessüs eden imparatorluğun en faal bir uzvu olmuşlardı. Büyük imparatorluğun müessisi olan Tuğrul Bey ve ona halef olan Alp Aslan zamanlarında bunlar Anadoluda Bizansa karşı Emir Danişmend, Emir Saltuk, Emir Mengücek, Emir Artık, Emir Balak, Emir Sanduk ve sair kumandanlar idaresinde akınlara başlamışlar ve Bizansın yıkılmasında en mühim amil olmuşlardır.

Yukarıda söylediğimiz gibi Sultan Mahmut Gaznevi tarafından Horasan vilâyetlerine yerleştirildikten sonra Türkmen ismini alan bu Türk aşiretleri bilâhare imparatorluk otoritesi zayıfladıktan sonra Emirleri idaresinde Ön Asyada (1) müteaddid küçük hükûmetler vücude getirmişlerdi...

Bu küçük hükûmetleri aralarından çıkan kuvvetli şahsiyetler az çok birleştirmeğe muvaffak olmuşlarsa da o şahsiyet ortadan kalkınca tekrar bu müttehid beylikler dağıtılarak istiklâllerini ilân etmekten vaz geçmemişlerdir.

Bir kısım müverrihlere göre Mısırda teşekkül eden Memlûk devleti de bu Oğuz boylarından teşekkül etmekte idi (2).

XI uncu asırdan itibaren bugünkü Türk memleketlerinde yerleşmeğe başlıyan bu Türkmen boylarının en mühimlerini şunlar teşkil etmekte idiler:

Kayı aşireti:

Osmanlıların mensub olduğu aşirettir.

Bayat aşireti:

Şah İsmailin mensub olduğu aşiret.

Döğer aşireti:

Melikşahın meşhur kumandanı Artık Bey bu aşirettendir.

---

(1) Muasır tarihlerde «Ön Asya» diye zikredilen saha Anadolu, Mezopotamya, Suriye ve Mısırdan teşekkül etmektedir.

(2) Yusuf Akçora: Osmanlı İmparatorluğu inhitatı sebepleri.

Afşar aşireti:

Oğuzların bulunduğu her yerde vardır. Zülkadir oğulları ve Nadirşah kabilesi bu aşirettendir.

Beydili aşireti:

Celâleddin Harzımşah bu ailedendir. Moğol istilâsına durdukları için çok zayıflamışlardır.

Bayındır aşireti:

Akkoyunlu devletinin mensub olduğu aşirettir.

Salur - Salgur aşireti:

Karaman oğulları, Kadı Bürhaneddin bu aşirete mensubdur.

Öregir aşireti:

Bunlar bilhassa cenubî Anadoluda mukimdirler. Ramazan oğulları bunlardandır.

Yiva aşireti:

Türkmen aşiretleri arasında pek ünlü bir aşiret olan Yivalar, ilk Bizans akınlarını yaptıkları gibi Haçlılara karşı en fazla mukavemet eden de bunlar olmuştur. Fakat Suriyeye gittikten sonra mücadeleler bunları zayıflatmıştır.

Kınık aşireti:

Anadolunun yarı halkı bunlardan müteşekkildir. Selçuk ailesi de bu aşirettendir.

Bunlardan başka pek çok Türkmen boyları mevcut ise de bunlar mevzuumuzun haricinde kaldığından burada onları da zikretmeği lüzumsuz bulduk...

Tarihte muhtelif unvanlarla müteaddid Türk hükûmetleri vücude getiren bu aşiretler yukarıda da söylediğimiz gibi İran üzerinden şarkî Anadoluya geçmişler ve buradan garbî Anadolu, cenubî Anadolu ve Hataya kadar uzanmışlardı.

Bilhassa Haçlı seferlerini müteakıb ve Haçlı seferleri esnasında garba hicret eden bu aşiretlerin mühim bir kısmı Hatayda yerleşmişler ve burasını kendilerine yurd edinmişlerdir. Bu suretle asırlardanberi ecnebi idaresine rağmen varlıklarını kaybetmemiş olan Hatayın otokton Türk halkını takviye ederek orada Türk hakimiyetinin ve Türk unsurunun kuvvetlenmesini temin etmişlerdi. Bu asırlar zarfında Anadoluya hicret etmiş olan Türkmen aşiretleri burada yerleşerek

mühim hanedanlar vücude getirmişlerdir.. Ezcümle Osmanlıların mensub oldukları Kayı boyu, Zülkadir oğullarının mensub oldukları Afşar aşireti ve Ramazan oğullarının mensub oldukları Döğer boyu (Yörger) (1) aşiretleri bunlar arasında zikrolunabilir. Cenubî Anadolu ve şimalî Hatay mıntakalarında teşekkül etmiş olan buhükûmetlerden Zülkadir oğulları (1339 tarihinde) Yavuz Sultan Selimin Mısır seferi esnasında bu havaliyi zaptederek Osmanlı memleketine ilhak etmiş olduğu 1516 dan sonra dâhi yaşamışsa da 1521 tarihinde Kanunî Sultan Süleyman zamanında ortadan kaldırılmıştır. Aşağı yukarı iki asır kadar bu mıntakada hâkim olan Zülkadir hükûmeti Mısırdaki Türk memlûklerile Anadoludaki Osmanlı hükûmeti arasında 200 sene hakimiyetini idame edebilmesi onların kudret ve kuvveti hakkında bize kâfi miktarda malûmat verebilir.. Zülkadir oğullarının en kudretli hükümdarlarından birisi ve ilk müessislerinden bulunan Karaca bin Halil Bey 783 - 1382 tarihlerinde Mısırlıların elinde olan Hataya kadar inmiş ve buraları memalikine ilhak etmişti (1).

Zülkadriye hanedanı, Türkmen «Zeyneddin Karaca Zülkadir, tarafından bugün Maraş vilâyetini teşkil eden mıntaka ile Hatayın şimalinde bir buçuk asır hüküm sürmüştür.

Hanedanın müeessisi Türkmen Zeyneddin Maraş, Elbistan, şehirlerini fethederek hicrî 780 - Milâdî 1379» tarihinde sülâlesinin esasını vazetti. Bilâhare, gelenler de, Harput, Behesni, Malatya şehirlerini dahi zaptederek hâkimiyetlerini tevsi eylediler. Bu hanedandan 10 hükümdar gelmiştir.

1 — Zeyneddin Karaca Zülkadir «hicrî 780 - Milâdî 1378» de hanedanı tesis etti.

2 — Oğlu Halil Bey «hicrî 788 - Milâdî 1378» de Türkmenler tarafından öldürüldü.

3 — Sevlî Bey «Halil Beyin kardeşi». «hicrî 800 - Milâdî 1397» tarihinde Mısır sultanı Berkokun emrile Mısır batınilerinden biri tarafından öldürüldü.

4 — Nasreddin Mehmet bin Halil Bey. «hicrî 846 - Milâdî 1439» tarihinde seksen yaşında vevat etti.

5 — Nasreddinin oğlu Süleyman Bey kızı Sittiyi ikinci Mehmetle evlendirdi. Bu zatın da vefatı «hicrî 858 - Milâdî 1451» tarihindedir.

(1) Halil Etem: Düveli islâmiye. S. 308. Not I.

(1) Halil Etem: Düveli islâmiye. S. 308.

6 — Aslan Bey.

7 — Şehsüvar 8 — Budak 9 — Alâeddevle Beylerdir; bunlar birbirini müteakip hüküm sürdüler.

10 — Onunculari ve sonunculari Şehsüvar zade Ali Bey gelir ki Zülkadriye hanedanı — yüz yirmi bir senelik bir mevcudiyeti müteakip — Şehsüvar zade Ali Bey zamanında inkiraz buldu. Zülkadriye hanedanının nasıl battığı hakkında biraz malûmat verelim:

Birinci Selim Mısır meselesinden dolayı Zülkadir Beyinden intikam almağı fikrine koymuştu. Kemahın fethinden sekiz gün sonra «13 rebiülâhir 921» Sivasa avdet etmiş olduğu halde oradan «Alâeddevle» aleyhine Şehsüvar oğlu Ali Bey ile ve veziri azam Sinan paşa on bin yeniçeri ile gönderdi. Sinan paşayi El - bistan hisarları önüne yetişti ve İncesu kenarına gelip ordu kurdu. O sırada Alâeddevle Ördeklide bulunuyordu. İlk iş olmak üzere hazinelerile haremini Turnadağı zirvesine çıkararak yanindaki Türkmenler ile memleketin kalpgâhına methal olan boğazları zaptetti. Sinaş paşa ise Köksu sahrasını geçerek Turnadağının eteklerinde tahassun etmiş olan ihtiyar Zülkadriye Beyini harbe icbar etti. vuku bulan muharebe üzerine Alâeddevle maktul düştü. Şehsüvar zade Ali Bey ise bu mıntakaya vali tayin olunmak suretile bu hanedan söndürülmüş oldu. «hicrî 921 - Milâdî 1515».

1466 Milâdî ve 871 Hicrî senesinde Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed tarafından Zülkadir - Dulkadir beyliğine tayin edilmiş olan Şehsüvar Bey hükûmeti zamanında Osmanlılar tarafını iltizam ettiğinden Mısırlılara karşı müteaddid seferler yapmıştı. Şehsüvar Beyin bu seferlerinin bir kısmı Hataya karşı yapılmış olup Amık ovası tamamen Zülgadir oğullarının eline geçmiş ise de Mısırlıların bunun üzerine sevketmiş olduğu kuvvetler burasını tekrar istirdad etmişlerdi (1).

Maamafih Şehsüvar Bey müteakıb senelerde Hataya bir kaç defa daha sefer yapmışsa da mıntakada yağma ve tahribden başka birşey yapmağa muvaffak olamadı (2).

Mısır Sultanı Sultan Kaytbay tarafından Zülkadir oğlu Şehsüvar

(1) Halil Etem: Düveli islâmiye. S. 310.

(2) Halil Etem. Düveli islâmiye. S. 310.

Bey üzerine sevkedilen kuvvetli bir ordu Şehsüvar Beyi Ayıntab civarında mağlûb ve esir etti (1). Bunu müteakıb Şehsüvar Bey Mısırda 1472 senesinde idam edildi (2). Bu suretle Zülkadirli aşiretinin Hatay mıntakasına olan akın ve istilâları bir müddet için durdurulabildi. Fakat bu tarihten 30-40 sene sonra Hatay mukadderatının başka bir Türk devletinin hâkim bulunduğunu görmekteyiz. Bu devlet, 1453 tarihinde İstanbulu zaptettikten sonra cihanşümul bir imparatorluk vücude getirmiş olan Osmanlı devletidir. 1472 tarihinde Kahirede idam edilmiş olan Zülkadir oğlu Şehsüvar Beyin yerine kardeşi olan Alâüddevle Osmanlı Sultanı Mehmed Fatih II tarafından iclâs edildiğinden bu da Osmanlılar tarafını iltizam ettiğinden bittabi Mısıra karşı muhasım bir cephe almıştı (1).

Esasen bu beyliğin kuruluşundan beri ön Asyanın iki büyük Türk devleti arasında - Anadolu Osmanlı devleti ve Mısır memlûk devleti - bulunduğundan hükümdarları daima iki taraftan birine istinad ederlerdi. Bu vaziyet ise Osmanlı devletile Memlûk devleti arasındaki münafereti teşdid etmekte idi.

Osmanlı devletile Mısır Memlûkleri arasındaki münasebat iki devletin teşekkülündenberi hiçbir zaman dostane bir manzara arzetmedi. Bu münafereti artırmakta büyük amillerden birisi hiç şüphe yoktur ki yukarıda söylemiş olduğumuz Ramazan oğulları ve bilhassa Zulkadir oğullarının iki hükûmetten birine istinad ederek diğer hükûmet toprakları üzerinde garat ve yağmada bulunmaları idi (2).

Bu hallere bir takım dinî sebebler de inzımam etmiş olduğundan iki büyük Türk devletinin araları tamamen açılmış bulunuyordu. Osmanlı hükümdarı Fatih Mehmed II zamanında Hicaz su yolları meselesile daha ziyade artan bu gerginlik, uzun zamandanberi Dülkadriye işlerine müdahale etmiyen Mısırın tekrar bu devletin dahilî işlerine karışması hasebile bir kat daha fazlalaştı (1).

Esasen islâm âleminde mümtaz bir mevki elde eden Mısır sultanları Anadoluda kendilerine rakib kuvvetli bir Türk hükûmetinin türemesini hiç arzu etmiyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu ise şarkta kendisine en büyük rakib

(1) Halil Etem: Düveli islâmiye. S. 311.

(2) Mehmed Arif - Necib Asım: Osmanlı tarihi. S. 550.

(1) Halil Etem: Düveli islâmiye. S. 311.

(2) Ahmed Hâmid, Mustafa Muhsin: Türkiye tarihi.

(1) Enver Ziya: Osmanlı - Mısır münasebatı. Seminer faaliyeti.

olan Memlûk devletinden endişe ediyor ve burası için hiç de dostane niyetler beslemiyordu. Bilhassa Uzun Hasan hükûmetinin ortadan kaldırılarak memleketinin Osmanlılara ilhak edilmesinden sonra Mısır; Osmanlılardan daha fazla endişe etmeğe başlamıştı (2).

Türk tarihçileri Mısır - Osmanlı münasebatının gerginleşmesinde iki amil gösterirler.

1 — Dinî amiller.

2 — Siyasî amiller..

Alâkadar olduğu safha itibarile hiç de ismile ilişiği olmıyan dinî sebeb Fatihin Hicazda bulunan ve Abbasî halifeleri tarafından yapılmış olan su yollarının bakımsızlık dolayısile bozulmaları oraya giden islâm hacılarını müşkül bir vaziyette bırakıyordu. Osmanlı hükümdarları daha teşekküllerinden az bir zaman sonra bu işle alâkadar olmuşlar ve Mekke için mühim tahsisatlar göndermişlerdi. Fatih de ayni şekilde bu işe ehemmiyet vermiş ve Mısır Sultanından buranın tamiratını kendisine bırakmasını söylemişti. Fakat Mısır Sultanı Fatihin bu arzusunu is'af etmediğinden Fatih II ile aralarındaki husumeti fazlalaştırmıştı. Buna bir de Zülkadir oğulları işlerine karışmaları yüzünden Osmanlılarla Mısırlılar arasında meydana bir harb çıkaracak vaziyetine gelmişken Fatih II nin ordusu başında Anadoluya gideceği yer malûm olmıyan bir sefere çıkarken vefat etmesi üzerine bu muharebenin önüne geçebilmişti. Fatih II in yerine Osmanlı tahtına çıkmış olan oğlu Beyazıd II zamanında Fatih zamanında had devresine varmış olan münaferet nihayet bir harbe müncer oldu (1). Zira bu devirde eski sebeblere Beyazıd II nin kardeşi ve taht ortağı olan Cem meselesi de inzimam ettiğinden iki devlet arasında harb kaçınılmaz bir vaziyete geldi (2).

Mısır Sultanı iki kardeşi arasındaki mücadeleyi teşvik etmekten geri kalmadığı gibi Ceme maddî yardımlarda dahi bulunmakta idi (3).

Bu itibarla «Cem» meselesi Mısır - Osmanlı münasebatının artmasında çok büyük bir amil oluyordu (4).

Bu suretle «Cem» meselesi Mısırla Osmanlı devletinin arasının

---

(2) Ayni eser. Üniversite Tarih şubesi Seminer mesaisi.

(1) Enver Ziya: Mısır - Osmanlı münasebatı.

(2) Tacüttevarih: Hoca Sadettin efendi.

(3) Neşri.. «Cihannüma».

(4) Ahmed Hâmid - Mustafa Muhsin. Türkiye tarihi.

açılmasında ve hatta harbe kadar uzıyan bir münasebatı hasmanenin vücude gelmesinde büyük amil oldu..

Bu esnada Zülkadir oğlu Alâüddevle Beyin, Mısır Sultanı Kayıtbay tarafından gönderilen Şam ve Haleb naiblerinin askerleri tarafından tecavüze uğraması üzerine Zülkadir oğlu da Beyazıd (II) mektub göndererek kendisine yardım edilmesini istedi (1). Ayni zamanda Mısır kuvvetlerinin Osmanlı hakimiyetini tanımış olan Ramazan oğullarının Ermenilerle yaptığı bir mücadele fırsatından istifade ederek onların ülkelerini de ilhâka teşebbüs etmeleri Osmanlıları Alâüddevleye kuvvet göndermeğe mecbur etti (2).

Osmanlı hükümdarı Beyazıd II Mısır memlûklerinin bu akınları üzerine Karaman Beylerbeyisi olan Karagöz Paşayı Alâüddevleye yardıma gönderdi. Karagöz Paşa Haleb civarında ve Hatay mıntakasında bulunan birkaç kaleyi elde etmeğe muvaffak oldu. Bu elde edilen kalelere muhafız olarak da Musa Beyle Ferhad Beyi muhafız bıraktı (1).

Ferhad Beyle Musa Beyin kalede muhafaza yerine eğlence ile meşgul olmalarından istifade eden memlûk kuvvetleri anî bir baskınla buraları elde ettikleri gibi kendilerini de esir ettiler (2).

Bunun üzerine Beyazıd II tarafından Anadolu Beylerbeyisi olan Hersekoğlu Ahmed Paşa ile Hızır Beyzade Mehmed Paşa ve Çeşmisiyah Mehmed Paşa Mısır üzerine sefere memur edildiler (1).

Fakat Karagöz - Çeşmisiyah Mehmed Paşa ile Hızır Beyzade Ahmed Paşa Hersekzade Ahmed Paşanın maiyetinde harbetmekten imtina ettiklerinden muharebenin nazik bir zamanında kumandanlarını terkettiler (2).

Hersekzade yalnız kaldığından Mısır askerinin eline esir düştü (3). (891 - 1490).

Beyazıd bunun üzerine Sadrıazam Davud Paşayı Mısır seferine memur etti (4). (892 - 1492). Davud Paşa Alâüddevlenin mıntaka-

---

(1) Hoca Saettin Efendi: Tacüttevarih: Cild 2. S. 50.
(2) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. Cild III. S. 411.
(1) Müneccimbaşı: Sahayifil ahbar. Cild III. S. 413.
(2) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild II. S. 50.
(1) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar. Cild III. S. 413.
(2) Miratülkâinat. Cild II. S. 426.
(3) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild II. S. 50.
(4) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar. Cild III. S. 413.

sına geldiği vakit Alâüddevle onu ikna ederek Mısıra seferden vazgeçirip Karaman hakimi Turgud oğlu Mehmed Bey üzerine sefer yapmağı teklif etti (1). Bunun üzerine Mahmud Bey ailesile birlikte Mısıra dehalet ederek Haleb şehrine kaçtı (2). Bunun üzerine burada bulunan Ermeni Beyleri Davud Paşaya gelerek arzı itaat ettiler (3). Davud Paşa burada fazla kalmıyarak İstanbula avdet etti.

893 Hicrî 1492 de Sultan Beyazıd Veziriazam Hadım Ali Paşayı Mısır seferine serdar tayin ederek maiyetine 5 bin Yeniçeri ile Rumeli Beylerbeyisi Halil Paşa kuvvetlerile Anadolu Beylerbeyisi Sinan Paşa kuvvetlerini terfik etti (4).

Bu esnada Mısır Sultanı Kayıtbay nezdinde esir bulunan Hersekzade Ahmed Paşa Beyazıda sefir olarak gelip Sultan Kayıtbayın sulha talib olduğunu bildirdi (1).

Fakat Sultan Beyazıd buna hiç ehemmiyet vermediği gibi Ahmed Paşayı Derya kaptanı yaparak 100 kadar kadirga ile Ali Paşaya denizden yardıma gönderdi (2). Hadım Ali Paşa Mısırlılar elinde bulunan cenubî Anadolu ve şimalî Hataydaki bazı kaleleri zapt ile tahrib ve yağma etti (3).

Mısır Sultanı Kayıtbay Ali Paşa üzerine Özbeki tayin ettiği gibi maiyetinde Türkmen kuvvetlerile Turgud oğlu Mahmud ve Ramazan oğlu bulunmakta idiler (4).

«Mısır sultanı askeri Rumun hücumundan tekrar haberdar olucak Kalemrunda olan ümera ve sipahi cem edüp naibi olan Özbeki ki Emir kebiri Mısr idi, serdar etti. Şam, Halep, Tarablus ve Seyda naiblerini bile koşup Ali paşa karışı gönderdi. Bakras beline geldiklerinde gördüler ki sevahili deryada Hersek oğlu Ahmet paşa Gühu Peyker gemilerle lenger bırakup rehgüzarların alup seddi İskender gibi durur. Ol yolları kimse geçmesin deyu korur; Diyarı Ruma rah ol mahalden gayri güzergâh olmamağın arap leşkeri mütehayyiz kaldılar ve ne tedibir edeceklerin bilmeyüp bahri efkâra daldılar. Hikmeti huda ol esnada bir mu-

(1) Miratülkâinat: S. 426.
(2) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar. Cild III. S. 413.
(3) Ayni esr: S. 413.
(4) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild 2. S. 50.
(1) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar. Cild III. S. 413.
(2) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild II. S. 51.
(3) Miratülkâinat: Cild II. S. 426.
(4) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild II. S. 51.

halif rüzgâr peyda olup gemilerin her birin bir canibe perakende ve perişan etmekle Mısrıler fırsatı ganimet bilüp ol mahalli mezburdan alelâcele mürür ettiler. Ve mahı ramazanın sekizinci günü Adana kurbünde vaki Ağaçalı nam menzilinde Ali paşaya mukabil oldular». (1).

Bu parçadan da anlaşıldığı gibi, Bakras karşısında bulunan Osmanlı donanması perişan olduğundan buradan kolayca geçen Mısır kuvvetleri Adana ovasına kadar gelip ve şehri muhasaraya başlamışlardı (2).

Bu esnada Ali Paşa kuvvetleri de ovada görüldüklerinden Mısırlılar muhasarayı terkedip Osmanlı kuvvetlerile mücadeleye başladılar.

Ali Paşanın maiyetinde bulunan Karaman askerlerinin harb saflarını terkederek kaçmaları Anadolu askerlerini de inhizama sevkettiğinden Osmanlı ordusunda bir panik başladı (3). Fakat ayni şekilde Memlûk ordusu da mukavemet edemiyerek ricate başlamıştı (4). Fakat Memlûkler çabucak toplanarak geri döndüler ve Osmanlı askerini takibe koyuldular (5).

Bu muvaffakiyet üzerine Mısır ordusu Adana kalesini tekrar muhasaraya koyuldu. Kaledeki bir infilâkı müteakıb kale kumandanının ölmesi üzerine şehir halkı teslim olmak mecburiyetinde kaldılar (1). Bu esnada Ali Paşa vaziyeti İstanbula bildirmiş olduğundan, vazifesinden azledildiği gibi Karagöz Paşa da katlolundu (2).

Osmanlıların bu muvaffakiyetsizlikleri üzerine (Hicrî 894. Milâdî 1493) Zülkadir oğlu Alâüddevle Osmanlılardan yüz çevirerek Memlûklere meylettiğinden arazisi Beyazıd II tarafından kardeşi Budakşaha verildi (3). Ve kendisine yardım için de Karaman Beylerbeyisi Mahmudla Kayseriye yeni Mihaloğlu İskender Beye ve Amasya Beyi Hızır Beyzade Mehmed Paşaya emir gönderildi (4).

---

(1) Solakzade tarihi. S. 300. Üniversite kütüphanesi. Numara 336.
(2) Miratülkâinat: Cild II. S. 426.
(3) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild 2. S. 58.
(4) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. Cild III. S. 413.
(5) Ayni eser: S. 413.
(1) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild II. S. 60.
(2) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. Cild III. S. 414.
(3) Miratülkâinat: Cild II. S. 427.
(4) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. Cild III. S. 415.

Fakat Şahbudak Bey Alâüddevleye mağlûb olunca memleketinden firar etti (1).

Alâüddevle Mısır sultanını Osmanlılar üzerine harbe teşvik etmekten geri kalmıyordu.

Nihayet Milâdî 1494 te Mısır kuvvetleri tekrar Hatayı geçerek Anadolu vilâyetlerine doğru ilerilemeğe başladılar (2). Bunun üzerine Padişah, Hersekzade Ahmed Paşayı sefere memur etti ise de bu esnada Tunus Emiri Osman Hıfıs tavassut ederek iki islâm devleti arasında devam eden bu mücadelelerin kaldırılarak barışmalarını rica etmek için elçiler gönderdi (3).

Bu vaziyet karşısında İstanbul Müftisi olan Mevlâna Zeynettinarabiden harb veya sulh yapılması için sorulduğu zaman Müfti:

— Müsliminle kıtal caiz değildir.

Diye Padişahı ikna ettiğinden seferden vazgeçildi (1).

Beyazıd Tunus Emiri Osman Hıfızın elçisine sulha talib olduğuna dair bir name verdi (2).

Ertesi sene Müfti Mevlâna Zeynettinarabi Mısır Sultanına elçi olarak gönderildi ve o mıntakada bulunan ve Osmanlılar elinde bulunan kaleler Haremeyn vakfı olduklarından Mısıra iade edildi (3).

Bu suretle Mısır hükûmetile Osmanlı hükûmeti arasında beş seneye yakın bir müddet devam eden bir mücadele nihayet iki tarafın anlaşmasile nihayet buldu. Fakat bu musalâha daha ziyade bir mütareke mahiyetinde idi. Zira az zaman sonra Osmanlı tahtına çıkmış olan Beyazıdın küçük oğlu Yavuz Sultan Selim tahta çıktığı vakit İran seferini yaparken Mısırla Osmanlı devleti arası yeniden açılmıştı.

Bu sıralarda ön Asyada birbirine rakib olan bu iki Türk devletinin arasındaki husumetleri tazeliyecek hâdiseler birbirini takib edyordu.

Selimin İran seferi esnasında cenubdan Sinan Paşa kumandasında sevketmiş olduğu kuvvetlerin Mısır arazisinden geçmesi için Mısırlılardan istenen müsaadeyi hükümdar Kansogavri reddetti.

Ayni zamanda Yavuz Selimin Çaldıran seferi esnasında Zülkadir oğlu Alâüddevleden bir fırka askerle Osmanlı ordusuna iltihak etme-

(1) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. Cild III. S. 416.
(2) Miratülkâinat: Cild II. S. 428.
(3) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild II. S.
(1) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. Cild III. S. 427.
(2) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild II. S' 59.
(3) Miratülkâinat: Cild II. S. 414.

si istendiği halde buna yanaşmadığı gibi Ayıntab havalisinde Osmanlı ordusuna gönderilen erzak kollarını da yağma etmişti (1). Alâüddevle Bey bu işe teşvik eden Mısır Sultanı idi. Bütün bu sebepler Mısırla Osmanlılar arasındaki münasebatın tekrar gerginleşmesini intac etti.

Yavuz Selim 1516 senesinde Sinan Paşayı Alâüddevle üzerine sevkederek arazisini zapt ve kendisini katlettirip kellesini de Mısır Sultanına gönderdi (2). Birinci Selim Alâüddevleyi bu suretle ortadan kaldırdıktan sonra arazisini de Şehsüvarzade Ali Beye verdi.

Bütün bu hâdiseler Mısırla Osmanlı devleti arasında yakın bir zamanda tekrar başlıyacak olan müthiş bir mücadeleyi hazırlıyordu.

Busebepledir ki Mısır Sultanı Kansugavri derhal harb tedarikine başlıyarak ordusunu tanzim ve tensik edip harbe hazır bir vaziyette bulundurmağa gayret ediyordu. Osmanlı topraklarile Mısır hududları arasında binlerce senedenberi geçid mahalli olan Hatay ili yeni bir mücadeleye sahne olacak demekti.

Zira kuvvetlerini ve teçhizatını ikmal eden Mısır Sultanı Kansugavri Halebe gelerek herhangi bir istilâ teşebbüsünü burada takib etmeği muvafık bulmuştu. Mısır hükümdarı ilk iş olarak, Alâüddevle Beyin kardeşi olan Abdurrazzak Beyi, Hatay mıntakasından topladığı Türkmen kuvvetlerile Osmanlı ülkesine akına memur etti (1). Kansugavri herhangi bir ümidle de bir taraftan da Birinci Selim nezdine bir heyet gönderdi (2). Halbuki Osmanlı hükümdarı harbetmeği iyice kafasına yerleştirmiş olup Edirnede topladığı bir mecliste bir islâm devletine karşı sefer açmak için ulemadan fetva almağa da muvaffak olmuştu (3).

Bundan sonra Sinan Paşa kumandsında 50 bin kişilik bir kuvveti Kayseriye göndererek az bir müddet sonra da kendisi İran üzerine yürümek maksadile İstanbula hareket etti (1). Osmanlı hükümdarı Kayseride bulunan kuvvetleri de maiyetine alarak cenuba doğru indi ve Mısır devleti hududlarına dahil oldu (2).

Hatay şimali şarkisinde Haleb civarında bulunan ve Mercdabık denilen mahalde iki ordu karşılaştı. Mısır ordusunun süvari kuvvetlerinin faik olmasına mukabil Osmanlı ordusundaki topların mevcudi-

---

(1) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild II. S. 294.
(2) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi.
(1) Miratülkâinat: Cild II. S. 474.
(2) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. Cild III. S. 459.
(3) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild II. S. 327.
(1) Miratülkâinat: Cild II. S. 477.
(2) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. Cild III. S. 460.

yeti harbin neticesi üzerinde en büyük tesiri vücude getirdi. Mısır ordusunun sağ cenahını idare etmekte olan Hayrıbay evvelce Osmanlılarda anlaşmış bulunuyordu. Harbin en nazik zamanında Hayribayın ricat etmesi, Mısır ordusunda dehşetli panik husule getirdi (3). Kuvvei maneviyesi tamamen kırılmış olan Mısır ordusu telâşla kaçıyordu. Mısır hükümdarı Kansugavri bu ricat esnasında vefat etti (4).

* * *

Mısır Türkleri zamanında Hataya umumî bir bakış:

Mısır Türklerinin idaresinde Antakya şehri eski cesamet ve ihtişamını bulamadı ise de yine mamur ve mahsuldar bir mıntaka olarak bulunuyordu. O devirlerde yazılmış coğrafya ve tarih kitaplarile seyahatnamelerde bu tahminimizi teyid edecek kayıdlar buluyoruz. Hicrî 741 de vefat eden Şehabeddinin Mesalikil Ahbar'ında Hatay mıntakası için şunları görüyoruz (1):

«Süveydiye kasabası, Ası nehrinin denize döküldüğü mahalde kâin olup Antakya şehrinin limanıdır. Antakya şehri büyük bir belde olup hadeke gibi acayıp bir sur ve sayedar bir dağ ile çevrilmiştir. Bu sur dahilinde değirmenler, dolablı bostanlar, bağlar ve bahçeler, çayırlar bulunur. Antakyanın eski devirlerdeki ihtişamı bir destan gibi dillerde dolaşmıştı.

(Şerif) diyor ki: «Şam eyaletinin dahilinde ve haricinde Antakyadan başka sokaklarında ve çarşılarında muntazaman sular cereyan eden bir şehir yoktur. Buradaki su yollarının uzunluğu 12 mildir. Antakyanın şimal mıntakalarındaki çam ormanlarından getirilen keresteler Şam eyaletinin her tarafına sevk ve ihraç olunur... ilh...»

Yine ayni eserde İskenderun için de şu satırlar vardır: «Antakyanın şimal tarafından İskenderun kasabası vardır. Deniz kenarında bulunan bu kale hurmalıklar arasındadır. Geniş tarlaları da vardır.»

Yine bu devre ait kıymetli malûmatı hâvi olan Takvimil Büldan'da Hatay ilinin o zamanki şehirlerini bize haber veriyor. Takvimil Büldana göre 13 ve 14 üncü asırlarda Hatay ilinde şu kasabalar mevcuttu. Antakya, Bakras, Harım, İskenderun, Ayas.

---

(3) Enver Ziya: Mısır - Osmanlı münasebatı. Tarih seminer konferansları.

(4) Hoca Sadettin: Tacüttevarih. Cild II. S. 338.

(1) Şahabeddin Ahmed bin Yahya Mesalikil absar fi memalikil amsar. İstanbul kütüphanesi numara 3415. Cild II.

Bu eser diğer Hatay kasabaları hakkında malûm olan şeyleri söyledikten sonra Ayas için de şunları kaydediyor (1):

«Ayas deniz kıyısında kâin büyükçe bir şehirdir. Güzel bir limanı ve bunun yanında da kalesi vardır. Bir zamanlar Akdenizin bütün ticareti bu limanda toplanıyordu. Fakat Hicrî 722 senesine doğru hıristiyanlardan Türklere geçtiği sırada vukua gelen muharebelerde Ayas kalesi tahrib edilmiştir.»

Hulâsa Memlûkler zamanında Antakyada Türkler tekâsüf etmekte devam etti. İş hayatı inkişaf edip uzunca bir müddet «bazı hâdiseler müstesna» harb felâketlerine maruz kalmıyan bu mıntaka her hususta ilerledi. 14 üncü asrın meşhur sayyahlarından İbni Batuta, Hatay mıntakasını ziyaret ederek bu inkişafı görmüştü. İbni Batuta Halebden bahsettikten sonra diyor ki:

«... Badehu Antakyaya gittim. Bu da büyük bir beldedir. Etrafında bulunan suru muhkemin bilâdı Şam eyaletinde naziri madum olduğu halde Melik Zahir (Bay bars) beldei mezkûreyi fethettikte surunu hedim ve tahrib eylemiştir.

Ahalisi suleha ve muammerindendir. (Mehmed bin Ali) nin sinni yüzü mütecaviz olduğu halde kuvası mükemmeldir. Bir kere bahçesinde iken ziyaretine gittim. Odun topladıktan sonra şehirde bulunan hanesine nakil için sırtına yüklendi ilh...»

«... Amık, vüs'ati ve kuvveti inbatiyesinin kesreti cihetile Türkmen taifesinin mevaşisile indikleri yerdir ilh...» (1).

Mısır Türk hükümdarları ricalinden olan Alkalkaşendi'nin tarih ve siyesete ait bundan yedi yüz yıl evvel yazmış olduğu (Subh - al âşa) adlı eserinde çok calibi dikkat malûmat vardır. Bu asırlarda Antakya ve Suriye memleketleri Mısıra bağlı olduğu için bunların idarî ve içtimaî teşkilâtına dair malûmata raslıyoruz. Bunlar arasında Hatay ilinin de büyük bir inkişaf içinde olduğunu anlıyoruz.

1467 ve 1487 seneleri arasında Yakın şarka yaptığı bir seyahatte Hataya da uğramış olan Bertrandon de la Broquière'in müşahedeleri de Hatay tarihinin bu devresini aydınlatması bakımından çok ehemmiyetli vesikalardandır (1). Mülllif Antakyayı Arabların Bizanslılar elinden nasıl aldıkları ve sonra tekrar nasıl Bizansa geçtiği hakkında bildiğimiz malûmatı verdikten sonra Hatayın o zamanki ahalisi hakkında sarfetti-

---

(1) Takvimil büldan. S. 26.

(1) İbni Batuta seyahatnamesi Cild I. S. 74-76.

(1) Voyage d'Outre mer de Bertranton de la Broquière. Publié et annoté par Ch. Schefer, membre l'Institut Paris 1842.

ği bir kaç cümle çok şayanı dikkattir: «Suru memleketinden gejtim. Bizim Ermenistan dediğimiz Türkmenistana girdim. Buranın merkezi büyük bir şehirdir. Bu şehre Antakya diyorlar. Biz Antioche deriz. Burada hep Türkmenler oturur.. Surları pek güzeldir... ilâh...» (2).

Bütün yabancılar gibi, Hatayın Türk sakinlerine Türkmen diyen müellif, Hatay Türkleri hakkında kıymetli malûmat verdikten sonra kitabının başka bir yerinde diyor ki: «Türkçe denilen bu dil, güzeldir, kısadır ve öğrenilmesi kolaydır.» (3).

Hulâsa: Bir çok Avrupalı müellifler Hatayla alâkadar olup Antakyaya dair eserlerinde malûmat vermişlerdir.

Belon, Les observations de plurieurs singularités adlı eserinde şunları söylüyor: «Antakya şehri o kadar güzeldir ki bunu az sözle lâyıkile tasvir etmek mümkün değildir. Surlarının tarzı inşası onu temaşa etmekte insana büyük bir zevk verir. Surlarının muhiti İstanbul surlarından aşağı değildir.» (4).

Keza garb müelliflerinden Willibrand d'Oldenbourg'un kitabında da (5) Antakyanın güzel bir tasviri vardır.

Türk ve İslâm müelliflerine gelince: Bunların hemen hepsi Hatayla çok alâkadar olarak eserlerinde Antakyadan bahsetmişlerdir. İslâm müverrihlerinden Ebül Mahasin; Antakya surlarının, Baybars zamanındaki durumu hakkında şu malûmatı veriyor: O zamanlar Antakya surlarının muhiti 12 mil idi. Üzerinde 136 kule ve 24 bin mazgal vardı.

İslâm müelliflerinden Lil-Beşarî, «Ahsenittekasim fi marifetil Akalim» adlı eserinde (S. 186-190) Hatayın bundan evvelki asırlarda da çok mamur bir mıntaka olduğunu zikrediyordu. O zamanlar (Hicri 5 inci asır) Halepten Antakyaya beş günde ve Antakyadan Lâzkiyeye ise üç günde gidilirmiş.

(2) Ayni eser S. 76 - 79 - 84.

(3) Ayni eser. S. 100.

(4) Belon, Les obliservations de plusieurs sirgularités sahife 134.

(5) Intineratiun Willibrandi ab Oldenborg dans les Symmicta d'Allatius. Cologne. 1653 S. 132.

OSMANLI İDARESİNDE HRTAY

Bu mağlûbiyeti müteakib bütün Suriye beraber Hatay da Osmanlı İmparatorluğuna ilhak edilmiş oluyordu.

Mercdabık galibiyeti Yavuz Selime hiç mücadelesiz Haleb kapılarını açmıştı. Halebin zaptını müteakıb bütün Hatay ve Antakyada Osmanlı ordusu beşaşetle karşılandı (1).

Haleb zaptedildikten sonra Hatay mıntakası da buraya ilhak olunup ve Haleb valiliğine de Karaca Paşa tayin olundu (2).

Osmanlı idaresi zamanında iken Hatay Türkleri tam manasile kendi benliklerine sahib oldular. Zira Antakya bir Türk memleketi olarak idare edildi. Antakya Türkleri de Anadolunun muhtelif şehirlerinde oturan Türk halkı gibi ayni muameleye tâbi tutuldu.

Bu itibarla Osmanlı Türkleri idaresinde iken Antakyalılar da kendilerini diğer Türklerden ayırmıyorlardı.

Antakya ve Hatayın Türk topraklarına bağlanmış olması cenubî Anadoluda oturmakta olan Türkmen aşiretlerinin hayvanları için mükemmel bir otlak olmuştu.

Hatayın mümbit ovaları Maraş ve Elbistan ovalarında kış mevminde hasıl olan soğuktan hayvanlarını kurtarmak için en mükemmel bir saha teşkil etmiş oluyordu. Bu itibarla Antakya valisi ve Amık ovası Anadolunun Türkmen aşiretleri için olduğu kadar diğer mıntakalarını da yakından alâkadar eden tabiî zenginlikle dolu bir mıntaka olmuştu.

Hatayın zaptından evel Anadoluda oturmakta olan Türkmen aşiretlerinin bir kısmı eski âdetleri olan göçebeliği bir türlü terkedememiş olmaları dolayısile memlekette anarşi vücude getiriyorlardı. Halbuki Hatayın işgalini müteakıb burası onların en mükemmel bir ilticagâhı oldu. Osmanlılar idaresinde iken Hatay hiçbir vakit Antakyanın ilk müessisleri olan Selefkoslar devrindeki ihtişam ve ziynetini görememişse de Mısırlılar zamanında olduğu kadar da ihmale maruz kalmış değildi.

Yavuz Selime halef olmuş olan oğlu «Süleyman Kanunî» zama-

---

(1) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. Cild III. S. 461.

(2) Ayni eser: S. 463.

nında Antakya civarında bir köy inşa edilerek burada bir mesçid, bir hamam ve bir han yaptırıldı. Bundan başka bu köyde oturanlardan tekâlifi harbiye de kaldırıldı (1).

Osmanlı idaresi esnasında iken Hatay ve Antakya hakkında Osmanlı tarihlerinde geniş malûmat mevcud değildir. Çünkü Hatay ili artık Selefkoslar zamanında olduğu gibi hükûmet merkezi ve daha sonraki devirlerde olduğu gibi hudud mıntakası olmadığından burada mühim hâdiseler cereyan etmez olmuştu. Antakya ve civarında Osmanlı devletinin diğer Anadolu memleketleri gibi sakin ve yeknesak bir hayat geçirmeğe başladı. Daha ziyade mühim vak'aları kaydeden Osmanlı devri tarihçilerinde Antakyanın bu sükûnetli asırları hakkında fazla malûmata rasgelemeyince, bu devir hakkında malûmat vermek için Türk ve islâm seyyahları tarafından vücude getirilmiş olan Seyahatnamelere müracaat ediyoruz.

Bu seyahatnamelerden öğreniyoruz ki Hatay mıntakası Osmanlılar zamanında eski müreffeh hayatını aynen idame ettirmekte idi. Halk huzur ve refah içinde yaşıyordu. Memleket geniş bir umrana sahib bulunuyordu (1).

933 Hicrî 1532 Milâdî tarihinde Hatay mıntakasında Zünnun namında birisi türedi. Maiyetine topladığı bir takım Zülkadirli Türkmenlerle hükûmete karşı isyan etmişti. Fakat Süleyman Kanunî tarafından üzerine sevkedilen Rumeli Beylerbeyisi, maiyetindeki kuvvetlerle bu adamı tenkil ederek mıntakanın huzur ve sükûnunu tekrar temin etti (2). Osmanlı idaresinde iken Hatay mıntakası daima Haleb vilâyetine bağlı bir sancak halinde bulunmakta idi (3).

İmparatorluğun birçok Türk mıntakalarında olduğu gibi burada da timar usulü cari oldu. Mıntaka dirliklere ayrılmış bulunuyordu (1).

Osmanlı İmparatorluğunun şarkta en zengin eyaletleri olan Bağdad, Şam ve Mısırla İmparatorluk arazisi arasında bulunan Hatay mümtaz bir mevki olmak dolayısile zengin bir mıntaka olmuştu.

Karadan ve denizden bu mıntakalarla İmparatorluğun merkezi arasında bir hattı muvasala teşkil eden Hataya İmparatorluk lüzumu kadar ehemmiyet vermekte idi. Bu itibarla Mısıra giden her kafile ve

(1) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. S. 471.
(1) İbni Batute seyahatnamesi: Cild II.
(2) Miratülkâinat: Cild II. S. 499.
(3) Evliya Çelebi seyahatnamesi.
(1) Kâtib Çelebi. Cihannüma.

her donanma muhakkak Hataya uğrar ve oradan yoluna devam ederdi.

Ezcümle Kanunî Süleyman Irak seferinden avdet ederken Hataya uğrıyarak orada bir ay kadar ikamet etti (2). Bu sıralarda (960 Hicrî ve Milâdî 1559) Kanuninin oğlu Şehzade Cihangir burada vefat etti (3). Keza Süleyman Kanuninin kıymetli veziriazamı olan maktub İbrahim Paşa da Mısıra giderken ayni şekilde Hataya uğrıyarak ve burada uzun müddet konaklamıştı (1).

Osmanlı idaresinin ilk zamanlarında Hatay ili Halep ve Kilis civarile birlikte kanlı bir hâdiseye sahne oldu. Meşhur Kilisli Canbulat oğullarının Osmanlılara isyan etmesi üzerine İstanbuldan gelen ordu ile Halep, Kilis ve Hatay halkını başına toplıyan Canbulat oğulları arasında vukua gelen bu şiddetli muharebe Hatay ilinde kâin Oruc ovasında cereyan etti. Ve Osmanlıların zaferile neticeelndi.

Bu dahilî harb hakkında izahat verebilmek için evvelâ bu mücadele saikı olan Canbulat oğullarile Osmanlı sarayı arasındaki geçimsizliği tetkik ve Canbulat oğulları hakkında malûmat verelim.

Osmanlıların Hatayı ve Suriyeyi fethettikleri günlerde Eyyubiler ümerasından kahraman bir Türk kumandanı olan Kasım beyin oğlu Canbulat bey Kilis civarında yetişmiş ve çok hürmet kazanmış zeki ve cesur bir gençti.

Birinci Süleyman İran seferinden avdet ederken Halebe uğradığı vakit Canbulat bey Osmanlı hükümdarına takdim edilmiş ve iltifat kazanmıştı (Hicrî 942). Bir müddet sonra Birinci Süleyman, Canbulat beye Kilis sancağını verdi. Zeki ve enerjik Türk idarecisi olan Canbulat bey az zamanda Kilis ve Hatay civarında asayişi yoluna koymak için eşkıyalarla büyük bir mücadeleye girişerek onları tenkil etmeğe muvaffak oldu. Birinci Süleyman Hicrî 955 de ikinci defa olarak Halebe gelirken hükümdara icraatını göstermek için 40 kı mütecaviz eşkıyayı idam ederek Süleymanın geçeceği yolun üzerine bırakmıştı. Bu hal Birinci Süleymana aksi tesir yaparak Canbulat Beyin Kilis sancağından azli ile katledilmesini emretmişti. Fakat rivayete nazaran Canbult Bey, Rüstem Paşanın delâleti üzerine yakasını kurtarabilmiş (1) ve çok geçmeden tekrar Kilis sancağına tayin edilmişti. Bu hâdiseden müteessir olup eski gayretini kaybetmiyen bu faal Türk idarecisi daha bir çok faaliyetlerle memlekete hizmet etmişti.

(2) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. Cild III. S. 477.

(3) Ayni eser: S. 478.

(1) Müneccimbaşı: Sahayifil Ahbar tercümesi. Cild III. S. 479.

(1) B. Kadri, Kilis tarihi, İstanbul 1933 S. 60.

Hicrî 975 de isyan eden Şattülarab mıntakasındaki Arabların tenkiline memur edilen Bağdad valisi İskender Paşanın maiyetine Kapudan tayin edilen Canbulat Bey Hatay, Kilis ve Halep civarından topladığı külliyetli bir kuvvetle gemilere binmiş ve Basraya yollanmıştı. İstanbuldan gönderilen 2000 Yeniçeri ve topçular ve Osmanlı ordusunun en güzel toplarını hâvi gemiler de Canbulat Beyin maiyetine verilmişti. Enerjik Türk kumandanı bu güç ve ehemmiyetli vazifenin uhdesine tevdi edilmiş olmasından mütehassis olarak büyük bir gayretle vazifesini ifa ederek Basradan tekrar Hataya dönmüş ve Kilise avdet etmişti. Kıbrısın fethinde de büyük yararlıklar gösteren Canbulat Beyin artık her seferde ve her mühim meselede yardıma çağırılması Osmanlı sarayı tarafından itiyad haline gelmişti. Uzun ve faal bir hayat geçiren ve Kilisdeki Canbulat camii gibi eserler bırakan Cenbulat Bey Hicrî 11 inci asır başlarında vefat etmişti

Canbulat Beyin Hüseyin, Ali Haydar ve Ahmed Hıdır adlı üç oğlu kalmıştı. Büyük oğlu Hüseyin Bey babasından inhilâl eden Kilis sancağına mutasarrıf olmuş ve gerek şahsî mesaisi gerekse babasının şöhreti tesirile o zamanlar İstanbul sarayında büyük bir nüfuz sahibi olan Cağaloğlu Sinan Paşanın delâletile Hüseyin Beye Halep valiliği verilmişti (Hicrî 1010).

Hüseyin Paşa çok geçmeden Halep civarında ve Hatayda büyük bir nüfuz sahibi oldu.

1012 de Cağaloğlu Sinan Paşa İran seferine memur edilmiş ve Hüseyin Paşanın da maiyetile birlikte sefere iştirakini emretmişti. Fakat Hüseyin Paşanın biraz geç gelmesinden hiddetlenen serdar, Halep valisini idam ttirmişti.

İşte bu hâdise üzerine Hüseyin Paşanın Halep civarı ve Hataydan toplamış olduğu 30.000 kişi serdara kızarak Halebe döndü ve başlarına Canbulat Beyin diğer oğlu Ali Paşa geçti.

Ali Paşa Dürzü reislerinden Fahreddin ve Şam valisi Emir Yusuf ile de ittifak edeerk istiklâlini ilân etti ve Hatay ili kısa bir müddet için bu müstakil Türk idaresine tâbi oldu. Al Paşa, namına hutbe okutmak, skke kestirmek ve Toskana Grandüki ile muahede akdetmek gibi hareketlerle istiklâlini ciddileştirip nüfuzunu arttırdı. Bu hâdiseye çok ehemmiyet veren Osmanlı sarayı Ali Paşa üzerine Kuyucu Murad Paşa maiyetinde bir ordu sevketti.

Ali Paşanın yarısı piyade ve yarısı süvari olmak üzere 40.000 kişilik muntazam bir ordusu vardı. Osmanlı ordusu ile Ali Paşa kuvvetleri arasında şiddetli bir muharebe başladı. Ali Paşanın mağlûbiyetile

D. T. C. F.
KÜTÜPHANESİ

neticelenen bu muharebeyi Ahmed Rasim, Osmanlı tarihinde tafsilâtile anlatmaktadır (1).

«Murat paşa, Nemçeden bedeli sulh namına gelen emvali getiren elçileri beraberine alarak İstanbule geldikten sonra tedibi eşkiyaya memur olundu (1016). Rumeli Beylerbeyliği (Tiryaki Hasan paşa) ya ve Anadolu Beylerbeğiliği dahi (Marbul Hüseyin paşa) ya verildi. Bursa muhafızı (Mustafa paşayı) da kaymakam bıraktı.

Üsküdardan harekette Ankara tarafında bulunan şaki Kalender oğlu ordunun mürurunа mani olması için evvelâ taltif Konyaya vusülünde eşkiyadan münkarci gibi eşirrâyı katil ve Saraç zade (Ahmet Bey) otuz bin avaneye malik bir zorbayı idam ile kuyuya ilka (Silifke) de Musallî çavuşu ve Adanada (Cemşit) avenesini perişan ve kendilerini mecburu firar (Ankara) da beldei mezkûre kadısı ve Vildan zade (Ahmet Efendi) nin tedabiri âkilâne ve cessuranesi ve Tekeli (Mehmet paşa) ile gönderdiği asker vasıtasile (Kalender oğlu) nu münhezim ettikten sonra asıl maksudu olan (Canbolat oğlu) üzerine yürüyerek merkumun yirmi bin piyade ve yirmi bin atlı ile (Bakras) denilen mahalde hendekler ve metrisler kazarak yolu kapadığını anlayınca Güvercinlik sahrasına geçti. (Oruç ovası) nam mahalde Canbolat oğlu ile muharebeye girişerek Rumeli valisi veziri şehir (Tiryaki Hasan paşa) nın gayret ve himmetile Canbolatın hücumlarını defi ve on günde yirmi altı bin şakiyi katleyledi. Serdarın otağı önünde yirmi kadar cellât bulunmakta ve eşkayadan derdest edilenleri durmamaca kesmekte idiler. Velhasıl Canbolat hezimeti küllîyeye uğradı ve maskatı re'si olan (Kilis) e kaçtı ise de orada dahi dikiş tutturamıyarak (Halep) e gitti ve şehri yağma etti. Halepten dahi geceleyin firar ederken ahali damlardan başına kazurat ve çirkâp döktüler. Şehirde muhtefi olan binden ziyade taraftarını dahi yakalayıp kestiler. Mesan oğlu Fahreddin dahi Canbolat ile beraber kcarak (Şakif) kalesine iltica etmiştir. Halepte kalede kapanan sekbanları dahi birer birer katlevledi».

Bu hâdise Osmanlıların lehine neticelendikten sonra Hatay ili uzun

(1) Ahmed Rasim, Osmanlı tarihi. Birinci cild S. 436-444.

müddet sükûn içinde yaşadı. Yalnız Hicrî 1186 da Halil ve Osman Paşalar isyanında bu mıntaka bazı karışıklıklara sahne oldu. 1186 da Şamdan kaçan Halil ve Osman Paşalar 12.500 sker, top ve saire ile Hataya geçerek o zamanlar Osmanlı hükûmetinin askerî kuvvetlerinin bulunduğu Kilis şehri üzerine yürüdüler. O sıralarda Kiliste Osmanlı kuvvetleri pek azdı. Fakat cesaretlerile meşhur olan Kilis halkı müsellehan şehri müdafaa ederek Halil Paşa kuvvetlerini mağlûp ettiler. Bu muharebe 7 saat devam etti. (Cemaziyelevvel 1186). Halil Paşanın maksadı Kilisi ele geçirdikten sonra bütün Hataya hâkim olmak idi. Bu mağlûbiyetten 2 buçuk ay sonra Halil Paşa askerlerini tensik ederek ve etraftan da bazı kuvvetler toplıyarak Hatayın şimali şark mıntakasında 17.000 asker cemetti. Ve bugün Gazi Anteb vilâyeti dahilinde bulunan «İlezi» mevkiinde karargâh kurdu. Kilisin şimal şarkisinde bulunan «Karataş» tepesi de Halil Paşaya karşılık olmak üzere tahkim edilmişti. Halil Paşa Hicrî 1186 yılının şaban ayı nihayetlerinde «Karataş» mevkiinin Şerehbil türbesi noktasına 51 pare top atmak suretile taarruza başlad. Hiç bir muvaffakiyet elde edemedi. Halil Paşa nihayet ayni sene Zilhicce ayının 19 uncu pazarertesi günü üçüncü defa olarak bir taarruz yaptı. Bu defasında Halil Paşa kuvvetleri Oyhun hüyüğü denilen mevkide bulunuyordu. Bunlar son bir gayretle Karataş müstahkem mevkii üzerine atıldılarsa da bu defa da müsbet bir netice elde edemediler. Vakıa bir iki sene devam eden bu kargaşalıklar neticesinde Halil Paşa yine İstanbuldan Kilis hâkimliğini elde etti. Fakat bu mıntakalarda nüfuz sahibi olup tutunmağa muvaffak olamadı. Kilisdeki vazifesinde ancak bir sene kadar kalabildi.

Hulâsa, nadiren zuhur etmiş olan bu gibi vak'alardan sarfı nazar, Osmanlıların parlak devirleri olan 16 ve 17 inci asırlarda Hatay mıntakası da inkişaf etmiş bulunuyordu. 17 inci asırda buralarını ziyaret eden Evliya Çelebi bu yerlerin o zamanki vaziyeti hakkında çok dikkate değer malûmat vardır. Evliya Çelebi evvelâ Payastan bahsediyor. Burasını Sokullu Mehmed Paşa imar eylemiş. 850 kadar hanede 8.000 kadar nüfusu olan Payasın ahalisinin fevkalâde kahramanlıklarını öğüyor, bu harikulâde şecaatlerine rağmen muti olduklarını ilâve ediyor. Yaylaların güzelliğini methederken: «Sürmeli yaylada asla taun olmaz.» diyor. (Bu yaylanın adı bugün Göktepe yaylasıdır.) Çatalağaç ve Fındıklı gibi diğer yaylaları da methederken «Bunda hırsız ve harami bulunmaz. Hazreti İsa anasile beraber buraya gelüp oturmuş.» diyor. Evliya Çelebi bundan sonra sıra ile İskenderun, Belân ve Antakyanın tasvirine geçiyor.

İskenderun için: «İskenderunu Urban kavmi harab edüp sonra yine bina eyledi. Yine harab olmuş ise de mahreci haccac mestur olup haramiler yatağı frenk durağı olduğundan Sultan Ahmed Han zamanında Veziriazam Nasuh Paşa bir kalei metin bina etmeğe mübaşeret edüp itmamı müyesser olmadı. Karadeniz kenarında Sinob kalesini Kazak istilâ eylediğini Nasuh Paşa Sultan Ahmed Hana ilân etmediği için Ahmed Han Nasuh Paşayı katlettirüp bu İskenderun kalesi natamam olmuştur. Sehilce himmeti Âli Osman ile mamur olup bir şehri bender olması emri sahil idi. Zira Halebe iki menzil karib ve elzem levazımdan bir iskeledir. Beher sene limanına 200 pare keştii frenk ve müslim kayıkları gelüp lengerendaz olarak yatarlar. Kalesi yarı harab olmakla frenk gümrük vermede inad ve muhalefet edüp giderler. Hâlâ bu bender yetmiş yük akçe iltizam ile gümrük emanetidir. Ve İskenderun 150 akçelik kasabadır.»

Beylân için de müellif şunları söylüyor: «Evsafı kalei Beylân: Türkmen lisanında yokuş olan yere hep beylân derler. (150) akçelik kasabadır. Kethuda yeri ve Yeniçeri serdar vekili vardır. Ahalisi, 3000 kadardır. Havası güzel amma evleri gayet dardır. Cümle yolcu anlardan bizardır.»

Evliya Çelebi bundan sonra Pakrastan geçerek Antakyaya 12 saatte vasıl oluyor. Evliya Çelebi Antakya üzerinde çok duruyor ve tafsilât veriyor. Bu tafsilâttan anladığımıza göre Osmanlılar devrinde Antakyanın ilk Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa, ilk kadısı da Rami Ali Efendi olmuştur. Evliya Çelebinin Antakyayı ziyareti esnasında dört mezhebden birer müftisi varmış. Nakibuleşrafi kethudası, Yeniçeri Serdarı, Şehir naibi Muhtesebi, Dizdarı, Kale bölüğü varmış ve Antakya kasabası (300) akçelik bir kasaba imiş. Evliya Çelebi bundan sonra şehrin tasvirine geçerek Antakya kalesinin bir şaheser olduğunu söylüyor. Bu kalenin çevresi (12) bin adım küçük olup yavaş yürünürse 12 saatte devredilebilirmiş. Kalesinin 80 zira yüksekliğindeki şark duvarları dağlar üzerine yapıldığından güneşin şehre doğması ancak tulûdan iki saat sonra mümkün olurmuş. Evliya Çelebi şehir hakkında daha teferrüatlı tafsilâta geçerek diyor ki: «Sekiz aded azim sarayları vardır. Evvelâ aşağı şehirde Ketgatpaşa sarayı gayet mükellef kaideli ve müteaddid hücreli kapısı demir ve zincirli bir saraydır. Hattâ bir kere zinciri Ketgaç Paşa kılıç ile iki parça eder. Hâlâ kapı üzerinde maslûb durur. Zaten Ketgaç ta kılıç demektir. Ekseriya memur haneleri nehri Ası tarafında vakidir. Ası burada kıbleye cereyan ederek Bahrisefide mansab olur. Abıhayat gibi bir mai zülâldir.» diyor.

Evliya Çelebi Antakyanın cami ve medreselerinden bahsederken şu tafsilâtı veriyor: «Medreseleri gerçi İstanbul medreseleri gibi kârgir değildir. Amma yedi yerde cami ve mesçitlerde cemi ulûm görülür. Hususile dersiam efendileri fudaladan kimselerdir. Darülkurra ve Mektebi Sübyanları, tekkeleri, hamamları, hanları: (Dokuz aded bekârlara mahsus han vardır). Şehir Arabistan hududunda olmakla gazalî ve mükemmel gözlü, münevver yüzlü, şirin hubrü civanları vardır. Paşaları şehre dahil olunca cemi nisvan beyaz izorlar bürünüp seyre çıkarlar. İklimi mutedil olup güzel kaynakları vardır.»

Evliya Çelebinin Antakyanın 17 inci asırdaki durumunu anlatan bu görüşleri çok dikkate şayandır. Eğer Evliya Çelebi Antakyada arabca konuşulduğunu işitseydi ve Arablığa ait bazı noktalar müşahede etseydi hiç şüphesiz bundan uzun uzadıya bahsederdi. Çünkü bir Türk olan Evliya Çelebi, o zamanın bütün İstanbul münevverleri gibi Arab tesiri altında kalmış dindar bir şahsiyettir. Bu haleti ruhiyesini bize eserlerinin bir çok yerlerinde izhar etmiştir. Çünkü 17 inci asırda İstanbul münevverleri Arab diline karşı büyük bir hürmet beslerlerdi. Medreselerde okunan Zemahşeri'nin Mukaddümet-ül-edeb isimli eserinde şöyle garib bir fikre raslıyoruz. Bütün lisanlar, tek bir kökten çıkmıştır. O da arabcadır. Bu lisan cemaat lisanı olup Hazreti Âdem bu lisanı cennetten dünyaya indirmiştir. Hazreti Âdemden türemiş olan bütün milletlerin konuştukları dillerin arabcaya olan nisbeti ise şu iki şekilde izah olunmuştur.

1 — Arabcanın haricinde kalan bütün lisanlar arabcanın bozularak fasihliğini ve temizliğini kaydederek déformé olmasında nneşet etmiştir.

2 — Arabcanın haricinde kalan bütün lisanlar bir takım galat söz yığınları olup bu lisanların gayesi kendilerini arabcaya yaklaştırmak ve arabca ile münasebet tesis etmek olmalıdır. İşte İstanbul medreselerinde bu eseri okuyan ve bu fikirleri itirazsız kabul eden İstanbul müneverleri bir taraftan türkçesi arabcaya yaklaştırmak ve yükseltmek için galatat (1) isimli eserler yazarken bir taraftan da Divan Edebiyatçıları sanat sahasında bu gayretkeşliği tamamlıyorlardı. Münşiler ise resmî lisanda Barbarizm yaparak bir çok türkçe kelimelerini Arab kaidesile cemilendiriyorlar ve arabcaya malediyorlardı. Ve nihayet Tecvid isimli Arab fonetiği Türk kelimelerinin güzelliğini déformé ederek onları Arab zevkine uydurmağa çalışıyor ve arabcaya malediyordu. Hulâsa böyle bir

---

(1) Galatat adlı eserlerin en meşhuru 16 ıncı asırda İbni Kemal tarafından yazılmıştır.

haleti ruhiye taşıyan bir muhitte yetişmiş olan Evliya Çelebi, elbette Tüaklük ve Arablık meselesinde bitaraf kalamazdı. Rasgeleceği bir muhitte ufak bir Arab tesiri görse orasını Arabdır diye hükmederdi. İşte Antakya hakkında böyle bir hüküm vermeyişi 17 inci asırda Antakyanın hiç bir Arab tesirine maruz kalmamış olduğunu tebarüz ettirebilir.

17 inci asrın Türk âlim ve mütefekkirlerinin en meşhuru olan Kâtib Çelebi de Cihannüma'sında Antakya için bir kaç sahife ayırmıştır. Müellif Antakyanın eski parlak devirlerini uzun uzun anlattıktan sonra bu şehrin 17 inci asırdaki durumuna intikal ederek şu zengin malûmatı veriyor:

Velhasıl Antakya harap olduktan sonra Halya bu tarz üzeredir ki miyah, Antakya şehrinin derününde ve esvaklarında ve mescit ve camilerinde cereyan eder. Ve Antakya beş tabakadır. Hammamat ve besatin ve menazırı hasenesi tabakai hamisededir. Ve bunun sebebi bu dur ki güneşin ziyası Antakya üzerine Meşriki Cebelden nazil olur. Ve Hammamat ve sebatini deracat üzere ika etmişlerdir. ve Antakyada kenayis lâyuat idi. Hâlâ bazısının asarı vardır. Antakyanın Hammamatı etyabı Hammamatdır. Ve Antakya ve kura ve arazisi gayet cesimdir. Nahiyeleri bunlardır: Süveydiye, Altın ovası, Kuseyir, kasabai Habibinneccal bunda vaki olmuştur ve hâlâ mezarı andadır. Bakras kalesi mürtefidir. Membaları, vadisi ve besakini vardır. Bakras Antakyadan iki mildir. ve kezalik İskenderuna ve Bakras Amık Harım üzerine nazır bir cebelde olup ve Harım Bakrasın ceheti şarkiyesindedir. Andan iki merhale baittir. Antakya ve Buheyrei Afrin şimallerinde Antakya ve Amık ve Com üzerlerine nazırdır. Ve tariki âm şerkisinde dağ içinde bir mekândır ki ana Bakras mevkii derler. Burada geçiler pek çoktur.

Sultan Süleyman Han 959 da anda bir köy kondurup ve bir cami ve bir han bina ettirmiştir. Ve halkını tekâlifi örfiyeden muaf edup burası bir kasabai azime olmuştur. Ve anda imarat bina etmiştir. Taam ve aliki ol darı ziyafetten verilur. Ve akar suları ve besatinleri vardır. Antakyaya giderken mabinleri bir merhaledir. Yoldan geçilirken görünür bir yerdedir. Sağ tarafta dağlar içindedir. Bir müferrah yerde han ve camili ve hamamlı bir kazadır. Sultan Süleyman Han sene 959 da bina etmiştir. Ve bu

semtte meşhur sünbül olur ki Bakras sünbülü derler ve ol mestte sarı sünbül bulunur deyu naklederler.

Kuseyri nahiyesi Antakyadan Şama giderken Cisir Hadidin sol tarafındadır. Kuş sağ tarafında Kuseyir nahiyesi olup bu nahiye Şeyk köyüne mümtettir. Yani Şeyh Ahmet Halvetî hâlâ anda mezarı olur Kandil deresi de bu taraft vakidir ki andan öte ordu köyü Tarablusa tabidir. Bu Kandil deresi safice ormandır. Ve bu Kandil deresi şuğur ensesinde olur. Harım beldei sağiredir, kalesi vardır. Ve eşcar ve uyun ve bir nehri sağiri vardır. Güzel rummanı vardır. Halepten iki merhale ve Antakyadan bir merhaledir. Ve Harım kurbünde Halka ve derküş ve zaviyei derküş rummanı meşhurdur. Selkin Harıma tabi bir müferrah ve mamur kasabadır. Hâlâ Harım kadısı anda oturur. Şakika dahi eşcr ve uyun ve esmarı çoktur. Keferbin Antakya kurbünde Halepte bir meşhur hasındır. İskenderun sahil bahri Rum üzere Antakya kurbünde bir medinedir. Bunu Hilâfet Vasık eyyamında ibin Ebu Davut Eyari bina etti. Hâlâ Halebin iskelesidir. Frenk bazirgânlarının gemileri daima eksik olmaz. Eriha bunun karpuzu gayet meşhurdur ki bir yerde böyle karpuz olmaz. İdlip sağiri nahiyesi İdlip kebiri Teyzin nam nahiyei cebel yarısı Cebelülâlâ derküş zaviyei şuur Şeyhülhadit ma Amık nahiyesi derler gayetle mamur bir yerdir.

Hasılı Osmanlı devrinde yazılmış her eserde Hataya ait kıymetli malûmat buluyoruz. Bunlar arasında Piri Reisin (Kitabi Bahriye)sinden aldığımız şuparçalar, bize Hatay sahillerinde o zamanki Türk faaliyetini tesvir etmektedir. Piri Reis, Lâzikiyeyi tasvir edip bitirdkten sonra Süveydiyeden itibaren Hatay sahillerine intikal ederek diyor ki:

Bundan sonra Süveydiye körfezini beyan edelim. Mezkûr Süveydiye körfezi gün batısına karşı bir körfezdir. Ol körfez içerden yani gün doğusu tarafından gayet seyrek rüzgârı olur hem anın içeri nihayeti sığdır. Ol sığlardan içeri Bari Ası derler bir su gelür. Suya sandallar girer mezkûr suyun bir mil karayel tarafında bir küçük adacık vardır. Badehu mezkûr adacıktan Re'sülhınzir bir yüksek burundur. Ol burnun ucunda taşlıklar vardır ve badehü mezkûr Re'sülhınzirden İskenderun yirmi mil-

dir. Gün doğusu poyraz üzerine güzel bir liman olduğu mülâhaza oluna vesselâm».

«Bu fasıl İskenderun canibini ve dahi Ayas kenarlarını beyan eder.

Mezkûr İskenderun bir alçak burnun üzerinde bir harap kaledir. Ol kalenin önü gün batısı, lodos ve kıble tarafından olan rüzgârlara yataktır. Ve iki tarafa demir ile yatırılan gemilerin yattığı yer on kulaçtır. Ama mezkûr alçak burundan bir mil irak dururlar ki ol burnun ucu sığdır. Ve badehu mezkûr İskenderundan Ayasa kadar on iki mildir. Karayel üzerine mezkûr Ayas kalesi merhum ve mağfur Bayezit Han Mısırlı elinden alıp harap eylemiştir. Ve ol kalenin önünde bir adacık vardır. Ol adacık sahilinde iki kulaç su vardır. Küçük gemiler yatup amma büyük gemiler ol adanın taşra yanında açığa bağlarlar demiri gün doğusu üzerine altı kulaç suda korlar. Ve badehu mezkûr Ayasdan beri Karanlık liman derler bir batan vardır. Denize karşı bir yüce yerde bir harap kale vardır. Ol kalenin altında yani lodos tarafında bir adacık var. Küçük gemicikler mezkûr adacıkla kenar arasına girerler. Andan içeri Adana suyudur. Mezkûr büyük su Adana kalesinin önüne uğrar öylece gelir ve denize koyulur şöylece mülâhaza oluna vesselâm.»

* * *

17 inci asırdan itibaren Osmanlı devletinin dahilî isyanlar devri esnasında Hatay ilinde Türklerin tekâsüf etmeğe başladığını gösteren yeni bir âmille daha karşılaşıyoruz. Askerliğin Psikolojisi adlı kitabımızın 4 üncü faslında izah ettiğimiz veçhile bu devirde Osmanlıların bir nevi Türk askerî aristokrat sıfatı demek olan Sipahilik rejimi Osmanlı hükümdarlarının hatası yüzünden zayıf düşüp, bir takım ücretli askerleri başına toplayan paşalar hâkimiyeti devri başlamıştı. Bu devirde artık her devlet adamı şahsına sadık ve şahsına mahsus asker beslemeğe mecbur kalıyordu. İstanbulda bulunan bu askerî şefler vilâyetlerde sık sık isyanlar olduğu için merkez tarafından vali sıfatile o memleketlere gönderiliyordu. Bittabi bunlar böyle yarı isyan halinde bulunan

(1) Kitabi Bahriye. S. 746 - 747. Üniversite kütüphanesi. Numara 35-94 P. 66 = (262) 91. (Müellifi Piri - Reis).

yerlere tek başına gidemedikleri için kapı halkını ve kendilerine para ile bağlı askerlerini beraberlerinde götürürlerdi. Fakat o zaman fitne ve fesad kaynağı olan İstanbul için bir valiyi bir kaç seneden fazla bir vilâyette tutmak vaki olmazdı. Bu suretle gözden ve mevkiden düşen vali tek başına İstanbula döner ve kapı halkile askerlerini bizzarure o memlekette bırakırdı. Irak ve Suriyeye giden yolların başında bulunan Haleb vilâyeti, Osmanlı ülkesi için hususî bir ehemmiyeti haizdi. Buradaki valiler daha az bir müddet tutunabiliyordu. Haleb vilâyeti salnameleri bize bu sık sık değişen valilerin uzun bir listesini vermiştir. Bu valilerden büyük bir kısmı menkûben ayrıldığı için kapı halkını orada bırakmağa mecbur oluyorlardı. Anadolu ve Rumeli Türklerinden seçilen bu kapı halkı ve valinin hususî askerleri yerlilere karışarak maişetlerini temine çalışıyorlardı. İşte gerek Halebde gerekse sair Arab memleketlerinde bir çok ailelere (Kabasis) isminin verildiğini görüyoruz. (Bu kelime kapusuz yani kapısı elinden alınmış adam manasınadır.) İşte bu vesile ile bir çok Türkler, Arab memleketlerine yayılmış ve yerleşmişlerdir. Haleb valilerinin terkettiği bu kapı halkı ve askerlerin ekserisi Hatay iline gelerek yerleşiyorlardı. Çünkü Antakya -İskenderun muhiti hem tabiî zenginlikleri bol, ve hem de Türk olduğu için bittabi Arab muhitine ısınmıyan bu gibi bikeslere iyi bir melce oluyordu. İşte bu vaziyetlerde 17 inci asırdan sonra Hatay ilinde Türk nüfusunu tekâsüf ettiren âmillerden biri oluyordu.

19 uncu asrın başında beynelmilel ticaretin inkişafı, tabiî yollar üzerinde bulunan İskenderun limanı ve civarında ticarî ve iktisadî faaliyeti arttırmış, burada hâkimiyeti ötedenberi ellerinde tutan Türk unsuru yanında bir takım ticaretle geçinen ecnebiler de birleşmeğe başlamıştı. Bu tarihe kadar pek ender tesadüf edilen yabancılar bu iktisadî ve içtimaî âmilin tesirile (pek az olmalarına rağmen) kendilerini hissettirecek miktarda artmışlardır. Maamafih bu miktar hiç bir zaman Anadolu sahil şehirlerinin karakteristik vaziyeytinden ileri gitmemiştir. Bunların yanında ticaretle geçinen Türkler de mevkiin ehemmiyet ve faaliyeti saikasile buralara akın etmeğe başlamışlardır. Hatay ili askerî ehemmiyetile iştihar edegelmekte iken bir de ticarî ve iktisadî kıymet kazanmış ve bu sahada da terakki etmiştir. Yani İskenderun körfezi garbî Anadoluda İzmirin oynadığı ticarî role benziyen bir ticaret iskelesi olmuştu. İşte vilâyeti şarkiyeden gelip yerleşen bu Türklerle Anadolunun şark vilâyetlerine ecnebi malı sevkeden İskenderuna ve civarına oralardan gelme Türk tüccarlar da gelip yerleşmişler ve Türk kesafetine katılmışlardır.

Nisbeten daha yakın bir maziye ait olan bu hâdisenin izleri daha

bariz olarak görülmektedir. Şark vilâyetlerinden gelip İskenderun ve Antakyaya yerleşen ve komüsyonculukla geçinen bu tüccarların en büyük faaliyeti memleketlerindeki manifaturacı ve hırdavatçılara mal göndermekti. Bu maksadla şark vilâyetlerinden gelip Antakya ve İskenderunda yerleşen aileler kendi şive farkları ve aile isimlerile kolayca kendilerini belli ederler. Meselâ Şernakzadeler, Urfalızadeler ilh... Antakyada ticaretle meşgul aileler olup bu iktisadî âmille bir asır evvel Hatayın Türk kesafetine katılmış şarklı muhacirlerden bir kaçıdırlar.

Osmanlılar Zamanında Hatayın idare şekli

Osmanlı Türkleri zamanında Suriyede üç vilâyet bulunmakta idi. Bunlar da:

1 — Şam vilâyeti...

2 — Haleb vilâyeti

3 — Trablus vilâyeti

Hatay bunlardan Haleb vilâyetine bağlı bulunuyordu ve Antakya merkez olmak üzere bir Sancak Beyi tarafından idare edilmekte idi.

Antakya şehri Osmanlılar zamanında daima Halebe bağlı bırakıldı. Tanzimattan evvelki devirlerde Osmanlı devri Türkiyesinin her tarafında olduğu gibi buraya gönderilen Sancak Beyi Voyvoda ve Müsellimler halkı istedikleri gibi idare ederlerdi. Bunlar Halepte oturan vali veya kumandanların adamları olduklarından zulüm ile topladıkları servetin bir kısmını da onlara verirlerdi. Bunların yaptıkları zulümlere ait bazı hikâyeler hâlâ halk arasında duyulmaktadır. 18 inci asır ile ve 19 uncu asrın ilk yarımında Hatayda eşraf nüfuzu da çok artmıştı.

Merkezden epeyce uzakta olan bu Türk mıntakası İstanbul hükûmeti tarafından bilhassa 18 inci asır sonlarından itibaren çok ihmal edilmişti. Merkezin bu gevşekliğini fırsat telâkki eden bazı mütegallibeler halka zulüm ederek nüfuz sahibi oluyorlar. Bunlardan şikâyet eden halkı İstanbul hükûmeti himaye etmeğe yanaşmıyordu. Dahilî idaredeki bu tezebzüb Hatayın şimal komşusu olan Kilis ve Gazi Anteb mıntakalarında da cari idi. Hâlâ halkın hafızasında yaşıyan bu haksızlık ve zulüm idaresine ait vak'alar bütün teferrüatile hikâye edilir. Bu hikâyelerden en karakteristiği Daltabanoğlu Mehmed Paşa idaresinde zulüm ve haksızlıklara aittir. Mehmed Paşa Kilisi idare etmiş olmakla beraber nüfuzu Hatayın bazı mıntakalarına kadar yayılmış olduğundan mevzuumuzu alâkadar eder. Osmanlıların o zamanlar Hatay ve civarındaki haksızlıklara ne kadar lâkayd kalmış oldukları hakkında bir fikir edine-

bilmek için Kilis tarihinin Daltabanoğluna ait sahifelerine bir göz gezdirelim:

«Bu zat esasen hassa kazasının «tiyek» köyünden Kilise hicret etmiş, evvelâ imar ettiği Hebsino ve Akabe karyelerinde bir müddet oturmuş ve sonraları Kilis kasabasına yerleşmiştir. Kendisi kuvvetli, atıcı, cesur ve aynı zamanda zeki bir adem olduğu için az müddet zarfında büyük bir kuvvet ve nufuz sahibi olarak bütün Kilisin âmirimutlakı kesilmiştir. 1197 de kendi kuvvet ve zoriyle hutbehut Kilis hükûmet riyasetine geçdi. Kendi varlığını tanıttıran kuvvet ve nüfuzu ve o vakta göre Kilisin idaresinde gösterdiği kabiliyet hükûmetin nazarı dikkatini celbettiğinden 1198 tarihinde uhdesine Paşalık tevcih olunmuş ve azaz ile Kilis te kendisine malikâne suretiyle verilmiştir. Bu tarihten sonra mumaileyh kendi malikânesi dahilinde istediği gibi asıp, kesmiş, icrayi hükûmet etmiştir. Yedi sene devam eden zamanı idaresinde şiddetli icraatile Kilis halkını titretti. «Kör Bilâl» namındaki mutemet adamı kendisinin icra vasıtası idi. Daltaban Mehmet Paşa şu yoldaki harekâtile Kilis ve Azazde kuvvetli ve rakibsiz bir derebeylik idaresi tesis etmiş oluyordu. Peyda ettiği satvet ve kuvvetle etrafa saldırsa daha bir takım malikâneler elde edebilirdi. Fakat mumaileyhin malikânesi haricine çıkması hükûmetce men edilmiş idi. Çünkü; mumaileyhin şiddetli idaresi civar memleketler halkını âdeta korkutmuş idi. Kiliste oturduğu halde bir kaç defa Kürt, Türkmen, Arap ve Rişvan aşiretleriyle Anteb ve Haleb illerini yağma etmiş idi. Zamanı idaresinde aklına gelen her muameleyi tatbikden çekinmezdi. Vefat eden zenginlerin varislerinin elinden mallarını zapt ederdi. O vakte kadar cari âdet hilâfına olarak emlâk üzerine de «Saylan» vazetmişti.

Ekincilere tarhedilen saylan o kadar çok idi ki; bir çok ekinciler çifti, çubuğu satmağa mecbur oldular, Vakfa ait bir çok emvali de zaptetmiş ve bilhassa Güllü camiine vakfedilen bir çok malları kendi malı olmak üzere deftere kaydettirmiş idi. Kürtlerden cerime tarikile üzüm ve pekmez toplar, değerinden fazla bir fiat ile zorla halka tevzi ederdi. Kiliste ilk evvel paci ihdas eden Daltaban Paşadır. Zamanı idaresinde merkebe yarım, deve ve estere bir kuruş pac vazetti. Han, hamam ve saray yaptırmak bahanesile bir çok kimsenin evlerini yıktırarak taşlarını çektirdi. Daltaban Mehmed Paşa evine lâzım olan bütün eşya ve levazımatın hiç birisine para vermez, esnaftan cebren alırdı. Adamı Kör Bilâl her gün birer vesile ile halktan topladığı parâları akşam Paşaya takdim ederdi. Daltaban Mehmed Paşa buna benzer bir çok icraat ile Kilisi titredirken 1209 tarihinde Ayıntab derebeyi Battal oğlu Mehmed Paşa ile A-

yıntab ahalisi iki taraf olarak birbiriyle uğraşmağa başlamışlardı. Halk tarafını iltizam eder Serdâr Kasapzade İbrahim ağa Ayandan bazı kimselerle müzakere ederek Daltaban oğlu Mehmed Paşayı Ayıntaba davet eylediler. Ötedenberi Ayıntaba da hâkim olmak istiyen Daltaban Mehmed Paşa bu daveti büyük bir fırsat telâkki etti. Hemen adamı Kör Bilâlı iki yüz Sekban (atlı) ile Ayıntaba yolladı ve oraya vardığında şehri yağma ve mümanaat edenlere cebir icrası için kendisine talimat verdi. Kör Bilâl maiyetindeki kuvetlerle beraber Ayıntaba yetişerek derhal yağmagerliğe başladı. Balta ile kapıları kırarak evlere girmek, ele geçirdiği emvali almak, kadınların ve gelinlik kızların cihaz sandıklarını kırmak ve kadınlara varıncaya kadar dövmek gibi bir çok işler yaptıktan sonra iptida Battal oğlu Mehmed Paşa ile mütinin ambarını kırdı. İçinde mevcut zahireleri hep yağma eyledi. Sonra Paşanın sarayındaki bütün mallarını, Kadızade ile Battal Beyin ve Basmacıoğlunun evlerini yağma etti. Saık ağayı yakalayarak otuz kese idyei necata kesti. Biçare adam bütün mallarını sattığı halde ancak yirmi kese tedarik edebilmişti. Kör Bilâl buna kanaat etmiyerek zavallı Sadık ağayı hapse attırdı. Bundan başka bir çok kadın ve erkekler de hapis edilmiş idi. O sırada Daltaban Mehmed Paşa da Ayıntaba geldiğinden yapılan icraata bir kat daha şiddet verildi. Mahpusta bulunanlar günde bir kaç dea dövülüyordu, kadınları darb için Tüekcibaşı, erkekleri dövmeğe de Odabaşı memur edilmiş idi. Daltaban Mehmed Paşanın beş on gün içinde yaptığı icraat halkı canından bıktırdı. Bunu davet edenler çoktan nedamet etmişlerdi. Fakat meydana getirdikleri şu müthiş vaziyete karşı bir çare bulabilecek iktidarda değillerdi. Nihayet tevali eden mezalimden canı yanan halk silâhına sarıldı. Şehir kaynaştı. Müthiş bir ihtilâl başladı. İhtilâlciler Daltaban Mehmed Paşanın oturduğu sarayı muhasara ile silâh sıkmağa başladılar. Atılan kurşunlardan birisi Paşaya isabetle veatına sebebiyet verdi. Cenazesinin başile bir kolunu kesip aldıktan ve cesedini sokaklarda teşhir ettikten sonra defneylediler. Kör Bilâlı yakalayıp başını kestikleri gibi Tüfekcibaşıyı da öldürdüler. Musademe neticesinde Daltaban Paşa askerlerinin bir çoğu Suburcu mevkiinde maktul düşmüş idi. Sağ olarak ele geçenleri de soyup bıraktılar.

Daltaban oğlu Mehmed Paşanın katlile neticelenen Ayıntab hâdisesi üzerine Kilisteki emvali halk tarafından yağma ve hattâ Hasırcı pazarı civarında mumaileyh tarafından inşa ettirilen cami bile (Zalimin yaptırdığı camide namaz kılınmaz) diye hedim ve tahrip edildi.»

İşte Hatay ili de o devirlerde buna benzer hükûmet memurlarile idare ediliyordu. Antakyada da bu gibi haksızlıklar ve zulümler olu-

yor ve mütegallibeler görülüyordu. O sıralarda Osmanlı sarayı ve Babıâli de bunlardan daha âdil bir idare sistemi takib etmediğinden yapılan şikâyetleri duymak istemiyordu. Halk arasında acı hatıraları hâlâ yaşıyan bu zalim idare Tanzimata kadar devam etti. Tanzimattan sonra yine memlekette ciddî bir inkılâp ve âdil bir idare gelmiş değilse de mütegallibeler zulmünün kısmen arkası alındı. Fakat buna mukabil İstanbul sarayının zulüm ve istibdadı uzak vilâyetlere kadar tesirini göstermeğe başladı. Hulâsa Hatay ili yine âdil bir idareye kavuşamadı. Bir taraftan Hatay şehirleri böyle zalim ellerde idare edilirken öbür taraftan da dağ mıntakalarında zaman zaman eşkıyalar zuhur ederek yolları kapatıyor ve kârvanları soyuyordu. 19 uncu asrın başlarınd Haty iline musallat olan Küçük Ali senelerce bu mıntakaya hâkim kesilmişti. Şarl Teksiye'nin (Küçük Asya) adlı kitabında Küçük Ali hakkında verilen malûmatı gözden geçirelim: (1).

«O vakitler (Piramus) mıntakasının bütün dağ memleketlerine hâkim olan Türkmen reisi (Küçük Ali» isminde biri idi. Bu adamın kendisine mahsus bir hükûmeti vardı. Ovadaki şehirleri vurmaktan çekinmezdi. (Misis) köprüsünü tahrip etmişdi. Ticaret sahipleri buna bir vergi verirler. Hiç bir kervan bunun izni olmaksızın (Amanos) dağını geçemezdi. Epeyce müddet paşalar bunu itaate davet ettilerse de muvaffak olamadılar. Babıalinin fermanları ise hiç bir tesir yapmadı. Küçük Ali müdafaası kolay bir geçit olan (Beylândağı) cihetindeki müstahkem bir şatoda otururdu. En sonra Adana paşası Küçük Aliyi ve müstahkem mevkiini muhasara ederek şiddetli hücumlarla bunları ele geçirdi. Küçük Ali ile arkadaşlarını hep kılıçtan geçirdi. Bu şato Beylândan az bir mesafede ormanlarda mestur bir tepede gözükür. Dağın yamacında bu küçük kasabanın bol ahar suları vardır. Havası ovanınkinden çok iyi ve saftır. İskenderunun hastaları hep Beylâna çıkarlar. Eski (Eğe) şehri olan (Ayas) İskenderun körfezinin çukur bir yerinde ve deniz kenarındadır. Elyevm gümrük yerine muhtevi bir köyden fazla bir şey değildir. Etrafındaki büyük bina harabeleri kadim beldenin ehemmiyetini takdir ettirir. Ayasın şimal taraf. ovasını tahdit eden dağlara

(1) Üiversite kütüphanesi. Küçük Asya kitabı. S. 280-281-282. Müellifi Şarl Teks, mütercimi Ali Suad.

vusul için yedi saat gitmek lâzımdır. Bunlar (Amanos) dağlarının kollarıdır».

Osmanlı idaresinde Hatayın bu vaziyeti Tanzimatçıların vilâyet teşkilâtına kadar devam etti.

Tanzimattan sonra vilâyetlerde yapılan yeni idare teşkilâtı üzerine Hatay mıntakası yine Halep vilâyetine tâbi olmak üzere Antakya, İskenderun ve Beylân kazalarına ayrıldı. Her kazada birer kaza meclisi kurulduğundan kaymakamların keyfî hareketleri biraz tahdid edilmiş oldu.

Hatay ili Napolyonun Hatay civarına kadar olan istilâsı ve Akkâyı muhsarası istisna edilirse 400 senelik uzun bir müddet zarfında hiçbir ecnebi istilâsı görmedi. 400 sene devam eden bu müddet zarfında Suriyede muhtelif zamanlarda zuhur eden edyan ve mezahib mücadeleleri çok şayanı dikkat bir nokta olarak Hatayda hiçbir vakit görülmedi. Bu bize mıntakadaki ırkî ve dinî tesanüdün en güzel bir misali olarak görünmektedir.

Napolyon 1789 da Mısırı istilâ ettikten sonra Suriye üzerine yürümüş ve şimale doğru ilerlemeğe başlamıştı.

Bu esnada Suriyede, Akkâ kalesinde kumandan bulunan Cezzar Ahmed Paşa kendisini burada karşıladı. Napolyonun iğvakâr vaidlerine aldanmıyan Cezzar Ahmed Paşa kalede mukabele etti. Bunun üzerine Napolyon şimale ilerliyebilmek için kalenin zaptına lüzum gördüğünden sıkı bir muhasaraya başladı.

Fakat o ana kadar Avrupanın namağlûb kumandanı olan Napolyon burda şimdiye kadar taşımış olduğu bu unvanı terke mecbur oldu.

Zira Akkâ muhafızı Cezzar Ahmed Paşanın sillesi onun namağlûb unvanını Akkâ kalesinin asırdide burclarına çarparak parçaladı..

Cezar Ahmed Paşayı 1776 da Sayda şehrinin başında görüyoruz. Gösterdiği şedid icraat İstanbulun nazarı dikkatini celbederek 1787 de memuriyeti, Hayfaya naklolundu. Üç sene sonra Şam valisi oldu (1780).

Napolyon şimdiye kadar raslamadığı bir kuvvete çarptığını anlayınca yüzgeri etmekte tereddüd etmedi ve ordusile Mısıra hareket etti.

Fakat burada dahi tutunamıyarak ordusunu Kleber namında bir generale tavdi ederek kendisi gizlice Fransaya kaçtı.

Hatay mıntakası da bu suretle bir haricî istilâdan kendini kurtarmış oldu..

Fakat bir müddet sonra Hataya ikinci bir istilâ daha vukua geldi. Bu istilâ gene bir Türk istilâsı idi. Napolyon istilâsı zamanında Mısıra sevkedilen Osmanlı askeri arasında bulunan Kavalalı Mehmed Ali namında birisi Mısırda hile ve desise ile yerleştikten sonra Babıaliden oranın valiliğini elde etmeğe de muvaffak olmuştu. Az zaman zarfında Mısırda kuvvetli bir idare teşkil eden Mehmed Ali Paşa ayni zamanda Fransadan zabitler ve muallimler celbederek Mısırda mükemmel bir ordu ve bir donanma vücude getirerek merkezin otoritesini tanımaz olmuştu.

Mora isyanında oğlu İbrahim Paşaya verilmesi vadedilen Suriye valiliğini isyanın hitamında istemesine rağmen verilmemesi dolayısile İmparatorluğa isyan ederek Suriye üzerine yürümüş ve bütün Suriyeyi işgal etmişti. Üzerine sevkedilen Osmanlı kuvvetleri mağlûb olduğundan oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır orduları Halebi zaptettikten sonra bütün Hatayı da işgal etmişlerdi..

İbrahim Paşa 9 temmuz 1832 de Halep valisini Humus civarında mağlûp ettikten sonra Hataya doğru ilerledi. O sıralarda Hüseyin Paşa kumandasındaki bir Osmanlı ordusu da Beylân geçidini tutmuş idi. İbrahim Paşa, Hüseyin Paşa ordusunu da mağlûp ederek Beylândan ricata mecbur etti. Bundan sonra Mısır ordusu Kilis ve Antebe doğru ilerledi. (1).

«İbrahim paşa ikinci Mahmudun ordusunu (Nizip) de mağlûb ederek Antep üzerine yürüdüğü vakit Antep ve havalisi halki toplanıp İbrahim paşanın askerini şehre sokmamak için müdafaa tertibatı alarak (Nizip) de (Orol) taraflarında son derece mukavemet göstermişlerse de nihayet mağlûb olarak şehre dönmüşlerdir. İbrahim paşa Anteplilerin bu harekâtına fena halde hiddetlenerek şehri kâmilen yakacağına yemin etmişti. Mısır ordusu Antebe yaklaştığı zaman Antep ulemasından Küçük Hafız Mehmet Efendi ile hoca Timur Efendeilerin ve bazı eşrafı beldenin iki üç saat mesafede İbrahim paşayı istikbal ve şehrin yakılmamasını istirham etmeleri üzerine İbrahim paşa şehri yakmaktan vazgeçmiş, yalnız bir kaç bahçe ve bostanın yağma edilmesi, ve bir haymenin etrafile yeminini yerine getirmiştir. İbrahim paşa (15 temmuz) da Antebi işğal ve kaleye asker ikame etmiştir. İbrahim paşa oldukça ahaliye muavenet etmiş ve memleketin

(1) Gazi Anteb tarihi. S. 250 .

asayişini temin ederek kalenin bazı taraflarını tamir ve bir de köprü yaptırmıştı. Fakat İbrahim paşa Adanaya hareket ettikten sonra maiyeti Antep halkına ve bilhassa esirlere pek fena muamele yapmış, bir çok zulüm ve işkenceler altında memleketi inletmişlerdi.»

O esnada Osmanlı İmparatoru bulunan Mahmud II tarafından Hafız Mehmed Paşa kumandasında sevkedilen ordunun Nizibde mağlûbiyeti üzerine bütün mıntaka tamamen Mehmed Alinin eline geçmiş oluyordu 1839.

Bu vaziyet karşısında Avrupa devletleri meseleye vaziyed ederek Osmanlı İmparatorluğu tarafını iltizam ettiklerinden Londrada 1840 senesinde bir protokol imzalıyarak Mehmed Aliye bir ültimatom verdiler. Bu ültimatoma göre Mehmed Ali Paşa kaydi hayat şartile Mısır valiliğini kabul edecekti. Aksi takdirde kendisine hiç brşey verilmyecekti (1). Ve kendisine de cevab vermesi için on gün mühlet verilmişti. Bu mühletin hitamında Mehmed Ali Paşanın protokol hükümlerine riayet etmediği görülünce İngiliz, Avusturya ve Prusya donanmaları Suriyedeki Mehmed Ali elinde bulunan Beyrut ve Akkâ kalelerini bombardıman ederek buradaki kuvvetleri çekilmeğe mecbur ettikleri gibi İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır askerleri de Osmanlı ordusu tarafından mağlûb edilerek geri çekilmeğe icbar edilmişti (1).

Müttefikler donanması İskenderiye önüne muvasalat ederek Mehmed Aliye bir ültimatom daha vererek şartlarını kabul etmediği takdirde şehri topa tutacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Mehmed Ali sulha talib oldu ve Suriye, Hatay mıntakalarındaki haklarından feragat ederek Mısırda veraset şartile valiliği kabul etti (2). Bu suretle Hatay tekrar Osmanlı Türklerinin eline geçmiş oldu (3).

Uzun zamandanberi Suriye üzerinde bilhassa mıntakadaki katolik hıristiyanların mevcudiyeti sebebile bir takım hukukî ve dinî imtiyazlar elde etmeğe çalışan Fransa Napolyon istilâsından sonra 1860 tarihinde Hatay cenubunda hıristiyan Marunilerle Dürzüler arasındaki bir mücadelenin bütün mıntakaya sirayet ederek mahallî bir mesele almasını fırsat addederek meseleye müdahale etmek istedi.

Bu sırada Beyrut valisile beşinci ordu Müşiri bulunan Ahmed Pa-

(1) Ahmed Hâmid - Mustafa Muhsin: Türkiye tarihi. S. 636.
(1) Ahmed Hâmid - Mustafa Muhsin: Türkiye tarihi. S. 636.
(2) Ayni eser: S. 636.
(3) Ayni eser: S. 637.

şanın iktidarsızlıkları vaziyeti tehlikeli bir hale ifrağ ettiğinden isyan Şama ve Hataya kadar imtidad etti.

Bunun üzerine Fransız donanması İskenderun önünde göründü. Devleti Osmaniye işe ehemmiyet atfederek Fuad Paşayı fevkalâde salâhiyetle meseleyi halletmeğe memur etti.

Fuad Paşa süratle Suriyeye hareket ederek Fransızların müdahalesine meydan vermeden vaziyeti ıslah etmeğe teşebbüs etti.

Ve evvelâ cezrî hareket ederek isyana önayak olan rüesayı derhal elde ederek idam ettiği gibi bunların hareketine müsamaha eden memurları da derhal muhakeme altına alarak haklarında şiddetli kararlr almaktan geri kalmadı.

Ezcümle beşinci ordu Müşiri bulunan Ahmed Paşayı dahi muhakeme ederek idama mahkûm etti. Fuad Paşanın bu şiddetli icraatı derhal tesirini göstermiş ve mıntakada sulh ve sükûn derhal hasıl olmuştu.

Fuad Paşanın bu cezrî harekâtı isyanın Hataya kadar uzamasına mâni olduğu gibi Fransızların da müdahalelerine meydan vermemişti.

Bu suretle Suriye ve Hatayın Fransızlar tarafından işgalinin yarım asır evvel işgal edilmesi önlenmiş oldu. Bu esnada Osmanlı İmparatorluğunda bir takım idarî değişiklikler vukua gelerek ve memlekette meşrutiyet ilân edildi.

Fakat bu idarî değişikliklerin Hatayda hiçbir tesiri görülmedi. Mıntaka gene eski vaziyetinde sakin sakin yaşıyordu. Osmanlı hükümdarları kendi dahilî gailelerinden eyaletleri imar ve ıslaha kadir olamadıklarından, Osmanlı İmparatorluğunun son devirlerine doğru bütün Osmanlı eyaletlerinde olduğu gibi Hatayda bir imar ve terakki görülemiyordu.

Hatay 1918 de Fransızların işgaline geçinciye kadar gene bir sulh ve sükûn devresi geçirmiş ve Harbi Umumî bütün dünyada yaptığı tesirleri orada da yapmıştı.

Tanzimatçıların ve bilhassa Abdülhamidin Anadoluyu ihmal ederek Rumeli vilâyetlerile, Suriyeyi imar ettikleri malûmdur. Hatay ilini de Suriye zanneden Osmanlı idaresi Suriyenin imar siyasetini buraya da teşmil ederek bazı faaliyetler göstermiştir. Meselâ 1888 de İskenderun - Haleb şosesi yapılmıştır. Halebi Umumî harb ve müteakıb Fransız işgaline kadar Hatay mıntakası bu imar çığrında ilerlemiştir ve Fransızlar işgal ettiği sıralarda Hatay Anadolunun bir çok mıntakalarından daha mamur bir halde bulunmaktaydı.

OSMANLILAR DEVRİNDE HATAYDA TÜRKLERİN TEKÂSÜFÜ VE VÜCUDE GETİRDİKLERİ ORGANİZASYONLAR

Osmanlı devleti zamanında Hatayda Türklerin vücude getirdiği organizasyonlar Anadolunun diğer semtlerinde olduğu gibi daha ziyade askerî mahiyette idi. Arazi Zeamet ve Timarlara ayrılmış ve bu topraklar Birinci Selimin ordusile beraber Hataya gelmiş olan Türk muhariplerine verilmişti. Hatay arazisinin bir parçası da has olarak ayrıldığına dair Türkiye arşiv dairesinde (Hazinei evrak) hiç bir kayda rasgelmedik. Hulâsa Osmanlı istilâsından sonra Hataya yerleşmiş ve oradaki Türk unsurunu takviye etmiş olanlar başlıca iki gruptan mütalea edilebilir.

a) Zeamet ve Timarlara sahip olanlar, b) Buraya gelip yerleşmiş Türk aşiretleri (Türkmenler).

Birinci grubun vücude getirmiş olduğu organizasyonları başka bir kitabımızda (1) hususî bir fasıl içerisinde tetkik etmiş olduğumuzdan burada da ayni fikirlerimizi tekrar etmeğe lüzum görmüyoruz. Çünkü adı geçen kitabımızda bütün Anadolu ve Rumelindeki Türk memleketleri için tesbit ettiğimiz Timar ve Zeamet rejiminin, umumî vasıfları Hataydakiler için de ayni idi. Ve bu mıntakanın Timar ve Zeamet usulünde diğer vilâyetlerden başka bir hususiyet mevcut değildi. Yalnız Hatayda timar ve zeamete devletce daha çok ehemmiyet verilmişti.

Çünkü Hatay ili gibi Suriye ve Iraka giden yolların ve geçitlerin düğümlendiği bir noktada bulunan bir mıntaka hiç şüphesiz dikkati celbetmiş ve buraya külliyetli miktarda Türk kuvvetleri yerleştirmeğe Osmanlıları mecbur etmişti. Bu sebepten dolayı timar ve zeamet usulüne Hatayda diğer vilâyetlerden daha çok itina olunmuş, ve bu mıntakaya bir çok Türk muharipleri ailelerile birlikte yerleştirilmişti. Türklerde pek eski evirlerdenberi mevcut olan bu Sipahilik rejimi Hatayda da iyi neticeler vermişti. Fakat bu hal ancak bir asır kadar devam edebildi.

Bu devirlerde her mıntakanın olduğu gibi Hatayın da timar ve zeamet sahiplerinin ellerindeki kuvvetlerle Osmanlı ordusu çok inkişaf et-

---

(1) Faik Türkmen, Askerliğin Psikolojisi. Fasıl 4. S. 159.

miş ve Hataydaki Türk unsuru da tamamen mıntakaya hâkim bir vaziyette bulunmuştur (1).

Koço B. meşhur lâyıhasında diyor ki:

«Hafi olmaya ki, ecdadı izâmın bunca gazevatı celile, ve fütühatı cemile edip, zamanı meymeymenetnişanlarında, darbı şimşir âbidarıi İran ve Hint ve Yemen ve küffar memleketlerine erişüp,...... Âdayı dinü devletten kimesne mukabele kadir olamayüp, her memleket padişahı muti ve fermanber olup, (semi'-nâ ve ata'na) dedikleri, bunca kula' ve memaliki feth edüp, sıytü âlemârâları dünyaya velvele saldıkları, zuamâ ve erbabı timârın muzaheretile olup, mülûkı etraftan bâc ve haraç almışlar idi. Ve anlar mügemmel iken vaki olan gazevat ve musaflarda, kapu kullarına aslâ ihtiyaç olmadı.» «Koçi Bey lâyıhası»

Ve yine Timar ve Zeâmet sahiplerinin oynamış oldukları mühim rollardan sitayişle bahseden Netayicül Vukuâtda diyor ki:

«...... Pek çok intizamet ve hikemiyyat mevcut olduğu, ednâ mülâhaza ile malûm olup bunlardan **(birincisi):** Seferler nekadar mümtet ve telefât nekadar müştet olsa, asâkiri merkumeden bir nefer eksilmek ihtimali yoktu. Çünki bir timar mahlûl olurise on talibi bulunur.

(İkincisi): Ekser eshabı timar ebaancet vatanlarının zabit ve harisi, ve memleketlerinin ocak zadesi olmağla, ahali bunları büyük görmüş olmağla ve kenduları dahi hanedanlıkla müftahir ve sahibidârat adamlar idüklerinden kurâ ve kasabalar muhafazasına kadir, ve eşkiya ve ecânip tasallutu ihtimalinde, derhal ahalinin işe yararlarını toplayup, def ve tenkili âdâya müsaraat edecek kuvvei asabiyyeye sahip idiler.

(Üçüncüsü): Bunların evlâtları babalarına halef olabilmek istihkakını tahsil etmiş bulunmak için, vaktı sabâvetlerinde ata binmek ve esliha kullanmak, hususlarile iştigal edegeldiklerinden fürüset ve silâhşorlukta kecbimeharet ederlerdi.

(Dördüncüsü): Bunların menafii, dirlikleri dahilinde bulu-

(1) Türkiye arşiv dairesindeki, Mühimme defteri (963 - 964 yıllarına ait) S. 207, 3 rebiülevvel 963; S. 227 26 rebiülevvel 963.

nan zürraın tekessürü ziraatlarına vabeste olduğundan mühtaciâne olan ahaliye tohum ve hayvanat ita, ve ziraattan hali mahal kalmamasına itinâ, etmelerile ve kenduleri için dahi hayvan yetiştirmek mecburiyetinde olmalarile memaliki mahrusenin mamuriyeti ve tuvânâ hayvanların yetişmesi emrinde, tesiratı külliyeleri bedihiyyattan bulunmuştur. Netayiculvukuat; cili; 1; sahife; 123...»

Osmanlı sarayı dahilî düşkünlük devrine girer girmez saray mensupları padişahı kandırarak her yerde olduğu gibi Hatayın timar ve zeamet sahiplerinin topraklarına da göz diktiler. Ve bir behane ile bu muharip unsurların ellerinden topraklarını alıp kendi adamlarına verdiler. Bu gibi haksızlıklar Hatay muhitinde Osmanlı sarayına karşı büyük bir nefret havası vücude getirmişti.

«...... Vüzera bizzarur, iç halkına mütabaât ve havalarına muvafakat edüp, her ne murat etseler deriğ etmez oldular.

Anlar dahi nice umura müdahaleye başlayup, gazatı mukatele hakları olan, nice yüz yıl mukaddem fetholunmuş kurâ vü mazarii, birer tarik ile kimin yaşmaklık ve kimin temlik ettirüp ve kendülere tamam istiğna geldikten sonra, herbiri tevabiine, nice timarlar ve zaametler ettirüp, erbabı seyfin dirliklerin ketettiler. Ve âlemi bu şekle koydular.

Bundan sonra yine kanaat etmeyüp babı irtişayı küşade kılup, sancaklara ve beylerbeyiliğe vesair menasiba, müdahaleye başladılar.

Bir alây naehil ve na müstahakkın lâşei rüşvetine tama edüp kimine beylerbeylik alup, erbabı istihkak olan birtakım kârdide ve emektar, yarar ve şecaatşuar kullar küşei mezellette, binâm ve nişan kalup, payimalü fakrüfena oldular.

Ve erbabı timar ve zaamet bilkülliye yok oldular.

Ol cihetten vaki olan gazevatta fethü nusrat bertaraf oldu. Zaptu rapt âlemden kalktı.

Ulufeli kul dünyayı tuttu.

Ve sipahi gürühunu bastırdı... Bundan böyle bir tedarik görülmezse ve zaamet ve timar erbabına verilmezse, bu derme çatma asker ile dinüdevlete lâyık bir hizmet görülemez bir maslâhat tamama ermez... Koçu B. lâyihası.»

Halbuki Birinci Selim ve Birinci Süleyman zamanlarında bu gibi haksızlıklar görülmezdi. Timar ve zeamet ancak muhariplere verilir ve aralarına ecnebi sokulmazdı.

«Ve aralarında bir fert ecnebi olmayup cümlesi ebaâncet ocakzade idi. Hattâ aralarına ecnebi duhul etmesin deyu, sipahizadelere istihkak emri verildiği zaman, sahih sipahizade olduğuna, iki nefer zaim ve on nefer ehli timar şehadet etmeyince dirlik verilmezdi. Ve şehir oğlanı ve reaya taifesi timar emrine talip olmak, küfr ile beraberdi... Koçu B. lâyıhası».

Fakat 17 inci asırda timar ve zeamet nizamı bozularak ordu en kuvvetli unsurunu kaybetmeğe başladı. O zamanlar şöhretli bir asker ve kuvvetli bir şahsiyet olan Koçubey, Dördüncü Murad'a verdiği lâyihada şunları söylüyor:

«... Veçhiarzda fitne ve fesat ve şer ve şurun şuyuu intişarına bâisi âzim budur ki; erbabı zaamet ve timar ki. indettahkik asker anlardı halen anların dirlikleri katolunup ve kendileri bi nâm ve nişan olup fitne ve fesat âlemi tuttu. Memaliki Mahrusai Osmaniyede olan zaamet ve timarın ancak üşrü nizasız olup mâdâsı bilkülliye nizalıdır. Veziri âzam kulları halen timar ve zaamet davası istimaından gayri umur ile takayyüde zaman kalmaz sancak ve eyaletler mevcudülisim ve madumulcisim olup bir kalıbı biruha dönmüştür her eyaletin ruhu revnakı ve hüsnü ehli timar ve zaamet idi. Halen vaki olan seferlerde Rumeli ve Anadolu ve sair eyaletlerde zaamete mutasarrıf eğer çavuş ve eğer müteferrika ve küttap ve sair zuama ve ehli timar kulları ceman yedi sekiz bin adam anca olup olancasının dahi ekseri kiracı ve hizmetkâr olup maadasından nâm ve nişan kalmamıştır. (Koçu Bey lâyıhası)».

Osmanlı sarayı, dejenere sultanlar ve etraflarını alan dalkavuk bir zümrenin elinde pek düşkün bir hale gelmişti. Zulüm ve iltimas son dereceyi bulmuştu. Bu inhitat neticesinde her yerde olduğu gibi Hatayda kurulmuş ve parlak devreler geçirmiş olan idarî ve içtimaî organizasyonlar merkezden gelen garib ve mütenakız emirlerle altüst oluyordu.

O sıralarda merkezin ne feci bir intizamsızlık içerisinde olduğunu yine Koçi beyin şu satırlarından anlıyoruz:

Vüzera ağalarından ve müteferrika ve çavuş ve küttap zümrelerinde, ve dilsiz ve cüce taifesinde, ve nüdemayı padişahîde,

ve bölük halkının ekâbirinde, nice timar ve zaamet olup, kimi hizmetkârlarıüzerine, ve kimi azatsız kulları üzerine berat ettirmişlerdir. Bu adamlarının mahsulünü kendileri yeyüp, içlerinde adam vardır ki, yirmi otuz, belki kırk elli mıktarı timar ve zaameti bu tarik ile alup, mahsulün kendileri ekledüp, seferi hümayun vaki oldukça, mahza yoklamada mevcut olsun deyu, iki bin akça harçlık verüp cebe ve cüşen yerine, aba kebe geydirüp, birer semerli at ile sefere gönderüp, kendileri evlerinde zevku sefa ve seyrü sohbette olup, âlem harap olsa ayinlerine almazlar, ve iyazenbillâh dünyayı düşman alsa, sefer nedir bilmezler, amirane geçinirler, endişei din ve devlet hatırlarına kat'â gelmez... Koçu B. lâyıhası».

Hulâsa merkezin bütün bu aciz ve beceriksizliği yüzünden Hatay organizasyonunun yalnız a) unsuru (Timar ve Zeamet müessesesi) değil, b) unsuru (Türkmen aşiretleri) de müthiş bir tazyik siyaseti altında bulunduruluyordu ki bunları da az aşağıda hususî bir kısımda göreceğiz.

Hulâsa bir zulüm ve iltimas kaynağı olan Osmanlı sarayının bu bozuk idaresi neticesi tarihte malûm olduğu veçh üzere bir mütegallibeler devri açıldı. Tabiî zenginliklerile meşhur olan bu mıntakada memleketin birçok yerlerinde olduğu gibi zaman zaman şu veya bu mütegallibenin nüfuzu altına girmeğe başladı. Bazan mütegallibeler arasında da mücadeleler vukubuluyor ve memleket bu yüzden harab oluyor fakir düşüyordu.

Kâtib Çelebi memleketin uğradığı bu gerileme vaziyetini bize şu satırlarla anlatıyor:

«... Rakımülhuruf (1045) tarihine gelince on iki sene memaliki mahrusada gezüp, ekseri kariyeleri harap görüp şahı Acem memalikinden Hemedân ve Tebriz ülkelerine vardıkta, onbeş yirmi menzil kadar mesafede bir harap karye görmek vaki olmadı...»... «... Taşralar bilkülliye berbat olduğu halde tevatıra ermiştir. Bu telâşın bir sebebi, a'zâfı müzaaf tekliftir. Ve baisi azâmı budur ki, emanet ehline verilmek ve naehil ve gaddarın hakkından gelinmek lâzımdır. Halbuki cümlesi (Belegan mabelâğ be'yi min zeyid) olup iştira eden meâlin, istical ile ol maddeden verdüğü mâlı habisi maa ziyadetin cem ve tahsile sa'y üzre iken, zaruret, bahanesile birine dahi bey' edüp ol vardıkta dahi ziyade taaddi eder... Zulüm ve udvan âlemi berbat eylemek mukarrerdir,

(İnnalillâh ve innaileyhh raciun) Kâtipçelebi risalesi. S: 129...».

«... Aydın muhassılı olub başında üçbeş bin levent müçtemi bulunan Yusuf paşa, mukaddema hocai şultaniye mektup gönderüp, bana vezaret ihsan olunursa, Celâli eşkiyasının kahr ve tenkilini deruhde ederim demekle, istidasına müsaade olunmuş idi... Netayicülvukuat. C. 2 S: 30..».

***

Hatayda ve sair Osmanlı eyaletlerinde âyan hakimiyeti:

Osmanlı sarayının inhitat manzarası aldığı günden itibaren memlekette dahilî siyasete hâkim olan kuvvet, bazan müstebid sultanlar ve bazan da zayıf ruhlu ve mütereddid sultanları avuçları içine almış kadınlar, vezirler veya askerî kuvvetler, bazı defalar da vilâyetlerde kuvvet ve nüfuz sahibi olmuş âyan idi. Memleketin âyan hâkimiyetine sahne olduğu devirlerde, İstanbul sarayı, birbirlerile mücadele halinde olan bu taşra âyanlarının en kuvvetlilerine tehdid mukabilinde Vezirlik ve Paşalık unvanı yollıyan âciz bir vaziyete düşerdi. İşte 17 inci asrın ortasından beri Osmanlı devletinin iç siyasetinde bu üç kuvvetin birbirile mücadele ettiği görülür. Zaman zaman bu üç kuvvetten biri vaziyete hâkim olarak diğer ikikuvveti nüfuzu altına alırdı.

Fakat Osmanlı devrinin son asırları sureti umumiyede bu manzarayı göstermekle beraber memleket 18 inci asrın ortasına kadar daha ziyade Vezirler hâkimiyetine ve bundan sonra âyan hâkimiyetine sahne olmuştur demek te pek yanlış olmaz. Mısırlı Mehmed Ali Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Serezli İsmail Bey, Tekke Oğulları ilâh... bu âyan tiplerinin en meşhurlarındandı.

Eyaletlerde bu âyan tipleri Osmanlı sarayının beceriksizliği yüzünden felce uğratılan Türk Sipahi teşkilâtını istihlâf etmiş başka bir Türk teşekkülü idi. Daha doğrusu bunlar köylerden şehirlere intikal etmiş ve Osmanlı sarayına ısınamamış ademi merkeziyetci Türk idareleri demektir. Osmanlr tarihinde âyan hâkimiyeti diye telâkki ettiğimiz bu kısa devir, bilhassa 3 üncü Selim zamanında ve İkinci Mahmudun ilk günlerinde en karakteristik çehresini arzediyordu. Artık merkezin zâafından istifade eden bir takım taşra ailelerinin yavaş yavaş bulundukları mıntakaların hâkiimyetini elde etmesi, tek tük zuhur eden birer vak'a değil, bir cereyan halini almıştı. Merkezden resmî surette gönderilen Paşalar, ancak bu yerli hanedanla uzlaşmak suretile vazifelerini ifa edebiliyorlardı. Acaba ilk bakışta insana mütegallibe tipi hissini veren bu taşra Türk te-

şekküllerinin, Osmanlı devri Türk tarihindeki zuhurlarının hikmeti nedir ve tarih sahnesinde ifade ettikleri mana ne olabilir?

Vâkıa Osmanlı devri âyanlarına o devir tarihçileri birer asi, mütegallibe nazarile bakmaktadırlar. Biz tamamen bitaraf olarak yazdığımız bu kitabda bu meselenin münakaşasına girecek değiliz.

18 inci srın sonlarında ve 19 uncu asrın ortalarına kadar Türk memleketlerinde bu âyan tipini doğuran âmillere de kısaca temas edelim:

A)— Hükûmet otoritesi zayıf ve kararsız kuvvetlere dayanıp, uzun müddet bir yerde tutunamıyan paşaların eline geçince tabiatile her eyaletin ileri gelenleri, bu kararsız hükûmet kuvvetini kendilerinde tecelli ettirmeğe, müsait zemin buldular.

B)— Timar ve Zeamet teşkilâtının eyaletlere hâkim olduğu daha eski devirlere şehirler köylere hükmederlerdi. Başta sahibi arzlar olmak üzere, köyler ekseriya faik ve hâkim idi. Yukarıda gördüğümüz tarzda Osmanlı sarayı Türk Sipahi rejimini alt üst ettikten sonra zuhur eden düşkünlük ve karışıklık devrinde, Türk Sipahilerinin köylere dayanan siyasî hâkimiyeti imha edilince, şehirlerin ileri gelenleri için yeni bir faaliyet sahası açılmış oldu.

Dğer taraftan şehirlerin nüfusu da artmıştı, kasabalarda siyasî hâmiyetlerini kaybedip, cündiliği iratçılığa tahvil eden eski sahibiarzlardan bazıları da şehirli âyan tipine istihale etmiş bulunuyordu. Ticaretle zengin olmuş, ilmiyeden yetişmiş, tekke şeyhliklerinden servet toplamış, bazı hali vakti yerinde kimseler de, bu âyan sınıfana karışıyordu. İşte bu zengin aileler, birbirile sıhrî karabet yapmak ve ticaret şirketleri kurmak suretile münasebetlerini arttırdılar. Ve Avrupada olduğu gibi resmî imtiyazlar ve sair vasıflarla muayyen bir sınıf teşkil edemedilerse de aralarında bir zümre zihniyeti ve bir hususî sınıf vicdanı peyda oldu. İlkin köylüye borç para vererek, sonra yavaş yavaş köylünün iltizamını alarak rençberler üzerinde nüfuz sahibi oldular. Hükûmeet işi düşen köylülerin önlerine düşüp onlara yardım ederek, yine onlar üzerindeki nüfuzlarını arttırdılar. İşte âyan otoritesi böylelikle zuhur etti ve ilerilledi. Hulâsa 18 inci asrın sonlarına doğru her tarafta çoğalan bu âyandan bazıları, başına silâhlı adam da toplıyorlardı. İlk önce rakiplerini imha ederek, servet ve kudret sahibi oluyor, sonra merkeze kafa tutarak mütegallibe tipine istihale ediyorlardı. Hükûmet kuvveti esyyal ve gelip geçici olduğu için, uzak eyaletlerde türeyen bu âyan mütegallibelerine, bir şey yapamıyordu. Yahut bunları tedibe gidenler de, para kuvvetile mütegallibeler ile birleşerek diş geçirebildiği bigûnahları, suçlu çıkarıyorlar-

dı. Böyleec merkeze karşı kendilerini icraat yapmış olarak gösteriyordu. İkinci Mehmudun ilk zamanında, mülkün büyük bir kısmı böyle ayrı, müstakil mütegallibelerin elinde idi. Bitytabi merkez para sıkıntısı çekiyordu. Hattâ İkinci Mahmud, evkafına irat temin edebilmek için, gedik varidatına müracaat etmiye mecbur olmuştu.

Tarihin bize gösterdiği bazı siyasî âmiller neticesi, Avrupa müdahalesi vukubulmasa idi, Osmanlı saltanatı daha o zamandan nihayete ermiş oluyor ve yeni bir Tevaifi Mülûk zuhur ediyordu. Yeni türeyecek müstakil beylerin birbirile mücadelesinden bilistifade imparatorluğun umumî bir Rus istilâsına maruz kalması da muhtemeldi.

***

Bu kısmı bitirmezden evvel şurada ehemmiyetli bir noktaya da temas etmek isteriz. Acaba sarayın sefaheti yüzünden bozulan Anadolu Timar ve Zeamet usulü üzerine şehirlerde türeyen âyan, köylere istinat eden eski Türk askerî şefleri yerini işgal etmiş tipler miydi?.

Bu noktaya evet diye bir cevab verilemez.

Çünkü âyan ile Sipahiler arasındaki farklar oldukça geniştir. Bunların tafsilâtına girişmek uzun sürer. Yalnız şunu kaydedelim ki Sipahiler daha ziyade menafii umumiye endişesile kurulmuş bir eski Türk rejimi idi. Âyan ise herşeyden evvel şahsî otoritesini arttırmak istiyen kimselerdi. Vâkıa bunlar da bir takım Türk şefleri olup birer Türk idaresi kurmak istiyorlardı. Fakat âyanın hemen her tarafta halka çok zulüm icra ettiğini tarih kaydediyor.

B) ESKİ DEVİRLERDE HATAYDA GEZGİNCİ TÜRK UNSURLARI

Yukarıda menşelerinden ve Anadoluya nasıl geldiklerinden muhtasaran bahsettiğimiz Türkmenler, Osmanlı devleti zamanında Anadolunun her tarafında ve Rumelide gezginci hayatlarını devam ettirdilerse de bunlardan büyük bir kısmı yurdun şurasına burasına yerleştirildi ve buna devam olundu. Gezginci hayatı idame ettirenlerin de gene kışlakları ve yazlık mahalleri muayyen olup bunlar da yarı sabit bir hayat geçiriyorlar demekti. Daha ziyade hayvan yetiştirmekle geçinen bu Türk cemaatleri için böyle yazlı kışlı ayrı mahallere göçmek hayvancılık bakımından zarurî idi.

Şurasını da kaydedelim ki Anadoluda hayvan yetiştirmekle geçinen ve yazlı kışlı yer değiştirerek yarı göçebe bir hayat süren her Türk cemaatine Türkmen demek halk arasında itiyad haline gelmişti. Bu sebebden bugün Türkmen denilen bir takım Türk cemaatlerini tetkik ederken bu noktayı gözönünde bulundurmalıdır.

Osmanlı devleti zamanında Türkmen adını taşıyan bu gezginci Türk aşiretlerinin çok büyük bir rolü vardı. Osmanlılar has, zaamet, tımar için olduğu gibi bu Türk aşiretleri içn de bir takım kanunlar yapmışlardı. Bu aşiretleri nizam ve intizam altına alarak imparatorluğun müdafaası için bunların cengâverliklerinden istifade etmek yolunu tutmuşlardı. Gerek II inci Mehmedin gerekse Kanunî Süleymanın Kanunnamelerinde bu Türk aşiretleri hakkında pek çok maddeler vardır (1).

İkinci Mehmedin Kanunnamesinde Yürük tabir olunan Türkmenlerin teşkilât ve vezifeleri ve bilhassa harb zamanındaki mükellefiyetleri hakkında şöyle bir madde vardır (Hicrî 893).

«Kanunu yürü kâin: 24 kişiden biri eşkinci, üçü çatal, yirmisi yamak ola. Ve mezkûr eşkinci kendu cebelusu okunda ve yayında, kılıcında, kalkanında eksük olmayup müretteb ola. Ve on eşkincinin bir orta beygiri olup bir tenktörü ola. Yörükler eşkincüsü çatal, yamakları

---

(1) Kanunnamei Ali Osman. S. 10, 19, 20, 40, 60, ve 63.

arpa veg saman salmak ve hasad yapmak, ve geyri avarıza karışmaya» (1).

Yürükler Türkden başka bir cemaat değildir. Bunlara Yürük unvanı Fatih zamanında verilmiştir.

Yürükler hakkındaki bu hizmet maddeleri Kanunî Süleyman zamanında daha fazla tafsilâtla kanunnamelere geçirilmiş bunların teşkilâtına ehemmiyet verilmişti. Artık Yürüklerin yaşadıkları mıntakalara göre yani Anadolu ve Rumelide bulunanlar için hayat ve muhit şartları gözönünde tutularak ayrı ayrı maddeler konulmuştu.

Rumelide bulunan Türkmenler Yürük ve Müsellim olmak üzere 2 sınıfa ayrılmıştı. Bunlardan başka Voynuklar, Doğancılar, tatarlar ve cambazlar da vardı (1).

Rumelide Vize, Yanbolu, Tekirdağı, Ofcebolu, Selânik, Kocacık, Naldöken gibi mıntakalar Yürüklerin bellibaşlı merkezlerini teşkil ediyordu. Kızılca, Çirmen ve Veze tarafları da Müsellimlerin merkezleri sayılırdı. Yürükler Osmanlı devleti nazarında resmen asker sayılırdı (2).

Koçi Beyin meşhur risalesinde bu nokta üzerinde şöyle bir kayıd vardır:

«Ve Rum İli eyaletlerinde yirmin bin defterlü akıncı ve kırk bin yürükân müselliman var idi ve yürükân ve müselliman tarifesinden seferi hümayun vaki oldukça nöbetle beş altı bin nefer âdem tayin olunup mühimmatı seferiyyelerin gitmeyenleri görürlerdi ve taifei mezbureye yürük beyleri başubuğ olup ol taifeyi sefere sürerlerdi» (3).

Yürüklerin otuz neferi bir ocak sayılırdı. Bu 30 kişinin beşi nöbetle eskinciler ve mütebaki 25 ini de yamaklar teşkil ederdi. Nöbetli eskinci olanlar yamaklardan avarızı divaniye mukabili (50) şer akçe alıp sefere giderlerdi (1).

Bu sebebden yamaklara ellici de deniyordu (2). Yürüklerin muharebedeki vazifeleri top çekmekti. Bosnadaki Kanenğırak, Benelüka ve Rüdnik madenlrind top yuvarlağı dökmek işlerinden de hep Yürükler kullanılırdı. Keza kale duvarları yapmak, kale muhafızlığında bulunmak, donanmada çalışmak, kereste taşımamak, cami ve saire

---

(1) Mitteilungen zur Osmanischen Gechihte Band I. 1921 Hef. I. S. 28.
(1) Kanunnamei âli Osman. S. 43, 46, 48.
(2) Kanunnamei âli Osman. S. 40.
(3) Koçi Bey lâyihası. S. 6.
(1) Ayin Ali Efendi. risalesi S. 42.
(2) Hatayda Ellici adlı bir köy mevcut olup zamanla ismi Ellezi olmuştur.

gibi miri binaların inşasında amele hizmetini görmek hep Yürüklere aiddi. Osmanlı İmparatorluğunun eski divanı hümayun mühimme defterlerinde Yürükleri bu gibi vazifelere çağıran bir çok emirler vardır. Bu vazifeleri ifa etmeleri için şefleri ve «altı aylık zadü zahirelerile gelmeleri» için subaşılarına ve yürüklerin bulunduğu mahallerin kadılıklarına şiddetli emirler verilirdi. Şayed bir sene içinde yürüklerin o zamanın tabirile sefere eşmelerine hükûmetçe lüzum görülmezse her ocaktan 600 akçe para alınırdı. Hükûmetçe lüzum görüldüğü takdirde sefere gelmiyen yürüklr şiddetle ceza görürlerdi. Osmanlı kanunnamesinde yürükler hakkında şunlar yazılıdır:

«Yürük taifesi göçer halktir. Mukarrer yerleri ve Sancakta Sancak beylerine iytisasları olmayıp ağaları su başıdır. Şöyle ki galiz günah sadir olup siyasete müstahak olsalar kadılar hüküm idüb hüccet virdikten sonra siyaseti su başılarınındır.»

Yürükler bir yerde üç günden fazla oturamazlardı; binaenaleyh raiyyet değillerdi. Hangi kariyeye yazılırlarsa, raiyet resmini o kariyenin sipahisine verirlerdi. Bir yürük sipahiden yer tutup ziraat etse, öşür ve salârlıkla beraber on iki akçe boyunduruk resmi verirdi. Sancak beğinin ve timar sahibinin yerinde kendi baltalarile yer açacak olurlarsa, o yerler için tam çiftten on iki yarım çiftten altı akça çift resmi vermeleri kanundu. Fakat reaya yerlerinde ziraat edecek olurlarsa çift resmi ile öşürü, reaya gibi verirlerdi. Bundan başka yürüklerden iki koyuna bir akça ağnam resmi, âlâ sürüden yirmi ve evsattan on beş ve ednadan on akça otlak resmi, her ağıldan ikişer akça ağıl resmi alınırdı. Nöbetle sefere eşenlerden o sene ağnam resmi alınmazdı. Resimler Sancak beğine verilirdi, ve koyun kırkımında alınırdı. Sultan Süleyman zamanında, eylûlde alınmak kanun olmuştur.

Yürükler konar göçerlikten vaz geçerler, ve davarlarnı dağıtarak ziraat ve hirasetle meşğul olurlarsa, artık yürüklükten çıkarlar, raiyyet olurlardı. Tahrir zamanı, on yıldan ziyade hangi kariyyede sakin oldukları yazılmışsa, raiyyet resmini o kariyenin sipahisine verirlerdi.

Yürüklerin Divan'a tâbi oldukları yoktu. Bir çok zamanlar sefere gelmeleri, veya maden hizmetinde bulunmaları için mükerrer hükümler yazıldığı halde asla icabet etmezlerdi. Etseler bile ya geç kalırlar, veya nizamından eksik mevcutla gelirlerdi.

Bin tarihinden sonra yürüklerin nizamı büsbütün bozuldu. «Yürükân ve müselliman taifesi mukataaya bağlandı» «Taifei mezbureden bir ferd sefere gitmeyüp anların hidmetlerin mevcut olan erbabı timar kulları edâ ider oldılar»

O zamanlar Hatayda bulunan Yürüklerin de bu gibi hizmetlerde bulunduklarına dair bir çok vesikalar vardır. Bilhassa Osmanlıların Mısır, Arabistan, Suriye, Irak ve İran seferlerinde Hatay Yürükleri ordunun levazım hizmetlerinde çok çalışmışlardı. Bu hususta mevcud vesikalardan birini görelim:

Yeni İl'deki Türkmenlerin Bağdat seferinde pirinç ve peksimet nakletmelerine dair.

Yeni İl voyvodası... zide mecdihuya hüküm ki Ağce Koyunlı taifesinden Kiçelu oğlı Hacı İbrahim ve .... cemaatinden Hacı Beğ Karşı cemaatinden Halil bağ ve Musa Hacılıdan Lâtif kethuda ve sayir kiracı Türkmenler piyasda olan pirinç ve peksimedden Birecik'e nakli fermanım olan pirinç ve peksimadı nakleimeğe melmeyüp firar eyledikleri ilâm olunmağın imdi ol makule itaati emir etmeyüb fermanım olan pirinç ve peksimedi nakletmeğe gelmiyenlerin haklarından gelinmek babında fermanı âlişanım sadir olmuştur. Buyurdum ki.. vusul buldukda emrim üzre zikrolunan cemaatlerden Birecik'e nakli fermanım olan pirinç ve peksimedi nakletmeğe gelmeyüb ve itaati emretmeyüb firar edenleri beher hal ele getürüp itaati emri şerifim eylemedikleri için şer' ile haklarında lâzım gelâni icra edüp bir kimesneye teallül ve etdirmiyesin. Ol sebeb ile seferi hümayunum hidmeti avk olunmakdan begayet ihtiyat eyleyesin. F. 14. z 1047.

Fakat zaman geçtikçe yürüklerin nizamı bozuldu. Çünkü eski Türk an'anelerini muhafaza eden bu Türk cemaatleri sarayın kozmopolit muhiti tarafından hiçbir zaman sevilemiyordu. Kendileri de saray muhitinin göndermiş olduğu bir takım eyalet memurlarına ısınamıyorlar ve onlarla anlaşamıyorlardı.

Bu hallerin neticesi Osmanlı sarayı yürüklere karşı şiddetli bir tazyik siyaşeti takib etti. İmparatorluğun Rumelideki kanadı biraz zedelenince bu mıntakadaki yürükleri okşamak lüzumu hissedildi. Ve bunlara Evladifatihan gibi parlak bir unvan verildi. Böylece Rumeli Yürükleri Anadoludakilere nisbeten daha az tazyik görmeğe başladılar. Bunların Hicrî (1100) senesinde yalnız eşkincilerinin meçmuu

(2802) neferi bulmuştu (1). Meselâ Silistre ve Niğbolu sancaklarında evlâdıfatihanın mevcudu (3830) ve eşkincileri ise (632) neferdi. Bunlarına başlarına İstanbuldan gönderilen vezire de evlâdıfatihan zabiti denirdi. Bunlar yalnız Çeribaşlarından ve sarayla araları açık olmdığı zaman zabitlerinden emir alırlar ve bunların haricinde tamamen serbest ve müstakil yaşarlardı.

Anadolu Yürüklerine gelince:

Rumeli hududlarından uzakta bulunan Türk cemaatlerinden sarayın korkusu olmadığı için bunlar üzerindeki tazyik siyaseti bütün şiddetile devam ediyordu. Zaten büyük zaferlerin arkası kesilip sarayın servet membaı azaldıktan sonra İstanbuldaki mütereddi zümre Anadolu Türklerinin kazancına gözünü dikmişti. İstismar edilen Türkler ylnız Yürükler değil, ayni zamanda tımar ve zeamet sahibleri idi. Bunların asırlardanberi ellerinde bulunan arazisi sultanın iradesile zaptedilerek Türk olmıyan saray uşaklarına veriliyordu (1). Ekserisi saray mensublarının uşakları olan Anadolu eyalet memurları Türk halktan topladıkları paranın büyük bir kısmını efendilerine yollarlardı. Aksi takdirde yerlerine başkası gönderilirdi. Bu korku ile memurlar ellerinden geldiği kadar halkı sıkıştırmağa gayret ederlerdi. Dağlarda yaşıyan ve gezginci bir hayat geçiren bu müsellâh Anadolu Yürükleri saray hesabına çalışan memurlara kendilerini öbürleri kadar istismar etmiyorlardı. Bu hal eyalet memurlarını ve onların İstanbuldaki efendilerini fena halde sinirlendiriyordu. Bunun neticesi Anadolu Yürüklerini iskân ettirmekten başka çare bulamadılar. Ve bunu temin için Osmanlı padişahına boyuna ferman yazdırdılar. Bu faaliyetler neticesi Anadolu Yürüklerinin bir kısmı İçeli sancağına iskân olunmuşlardı. Kozmopolit saray muhitinin uşakları olan Anadolu eyalet memurlarile uyuşamayınca tekrar gezginci hayata başladılar. Hükûmet bunları yeniden iskân etmeğe uğraştı. Bu mücadele Hicri 1200 tarihine kadar devam etti.

Konyada toplanan Türkmen kongresi:

Fakat 18 inci asrın başlarında Osmanlı Hükûmeti, Yürükleri biraz okşamak lüzumunu hissetti. Çünkü İkinci Viyana muhasarasını müteakıb

(1) Ahmed Refik, Anadoluda Türk aşiretleri mukaddeme. S. 8.
(1) Koçi Bey lâyihası.

ordunun uğradığı mağlûbiyet Osmanlı sarayını büyük bir endişeye düşürmüştü. O zamana kadar kendilerine pek ehemmiyet vermediği Anadolu Yürüklerinden istifade etmek ciheti düşünülmeğe başladı.

Bu iş için Konyaya gönderilen Ali Paşa Türkmenleri organize etmeğe başladı. Toros boylarında Hatayda ve bütün cenubî Anadoluda ki Türkmen aşiretlerinin ulusları beyleri Konyada Ali Paşanın huzuruna davet edildiler. Harbe iştirak edeceklerine dair çıkan irade Konya mahkemesinde kendilerine okundu. Bunun üzerine padişah tarafından gönderilen defter de kendilerine verildi. Bütün beylere kadının huzurunda harbe iştirak edeceklerine dair yemin ttirildi. Mahkemede tutulan hüccetin bir nüshası da İstanbula gönderildi.

Hatay tarihi için dikkate değer bir vesika olan bu hücceti okuyalım:

Boz Ulus'un harbe iştirak edeceğine dair Konya'da tanzim olunan hüccet. Boz Ulus'un birbirine kefalet hüccetidir:

Sebebi tahriri kitabı mer'î budur ki:

Hususu atiyülbeyanın mahallinde istima' ve tahriri için hasbel iltimas bu fakir işbu senei mübarekede seferi zafer rehbere me'mur olan tavayifi askeriyyeyi ve Türkmanan tayifesini ihrac ve irsale me'mur olan düsturu mükerrem müşiri müfahham nizamül âlem veziri rüşen zamir izzetlû ve saadetlû Ali Paşa edamalahü tealâ iclâlihu hazretlerinin mahmiyei Konya da huzuru âlilerine varub zeyli kitabada isimleri mestur olan müslimin ile akdi meclisi şer'i şerif olundukda veziri müşarünileyh hazretleri meclisi ma'kudu mezburda Boz Ulus Türkmanından seferi nusrat encama me'mur olan üçyüz neferin ser neferleri ve miri aşiretleri ve kethudaları olub tarafı saltanatı âliyeden varid olan mümza defterde isimleri mastur olan Cafer beğ ibni Minnet ve Abdullah beğ ibni Matar ve Mehmed beğ ibni Hüsam ve Hamza Hacılu Mehmed beğ ve Keşne oğlu Süleyman beğ ve Ali beğ ibni Abdüavehhab ve Topal Ahmed karındaşı dinmekle maruf Ömer biğ ve Mehmed biğ ibni Elhac Ali ve Şedid oğlu Hasan biğ ve Koca biğ ibni Elhac Kulı ve Ömer biğ ibni Yahya ve Halil biğ ibni İsâ ve Deli biğ oğlu Halil biğ Şeyhli Abdürrahman biğ ve Çepeni Kantemir biğ ve Armudlu Nazar biğ ve Harbendelü Abdal oğlu ve Köçeklü ve Yabaltunlu Abbas biğ nam kimseler mu-

vacehelerinde takriri kelâm buyurub işbu senei mübarekede Boz-Ulus Türkmanından gaza ve cihada kadir ve cengü harb ümurunda mahir müsellâh ve mükemmel üçyüz nefer kimesne seferi nusrat eser içün matlûb olub ve mezburlara ser nefer nasbu tayin buyurulub her birinin isimleri defter olunub mümza defterlerile serian ve acilen evlerinden ve yerlerinden ihracları ve me'mur oldukları mahalle isaleleri içün fermanı vecibül ittiba ve lâzimül imtisal verid olmuştur deyu mazmumu hümayunları takriri meşruhatlarına muvafık fermanı âlişan ve defteri mümza ibraz buyurduklarında mezburların her biri Semian ve taaten Biz her bir sefer neferatımız ile me'mur olduğumuz üzre hazır ve âmâdeleriz mahı recebin dokuzuncu günü cümle üçyüz nefer olmak üzre azimet ve mahalli me'mura teveccüh etmeğe icma ve ittifak idüp ve birbirimize her birimiz kefil olduk dinmeğin mavak'a kütüb olundu.

Şühudülhal

Umdetülmüderrisin zübdetülmüdekkıkın Mehmed Efendi, Fahrülkuzat Seyyit Şeyh Hasan Efendi, Kidvetüs Esseyid Abdül Hay Efendi kayimakamı nakıybüleşref, Elmüfti be Konya Fahrül kü-Efendi ibni Receb Efendi. Ve gayri him.
zat Elhac Mehmed Efendi Esiri, Fahrül kuzat Elhac Mustafa

Konyada toplanan bu Türkmen kongresi üzerine Haleb Türkmenleri denilen ve Hatay Türkmenlerini de ihtiva eden aşiretlere gönderilen defteri gözden geçirelim:

Yeni İl Türkmanı Halep'teki aşiretlere gönderilen defter:

İşbu senei mübarekede meünet ve levazımı seferiyyelerin görmek üzre ellişer guruş ile Türkman aşayirinden seferi hümayuna me'mur olan süvari asker ile binefsihim gelmeleri ferman olunan boy beğleri ve kethudaları ve iş erlerinin alelesami defterleridir. Sene 1101.

Yeni İl ve Türkmanı Haleb mukataasına tâbi Türkman aşayirleridir ki zikrolunur:

Afaşar Türkmanı Tabii mezbur

Receb oglu Halil beğ, Çerkez oğlu Hacı Mustafa beğ, Deli Seyf

oğlu Mire Muammer beğ, Çerkez oğlu Ömer beğ, Kara Gündüz oğlu Murad beğ, Hacı Ivaz oğlu Dokuz Ibrahim beğ, Bahri oğlu Himmet beğ, Kara Gündüz oğlu Selim beğ, Kara Gündüz oğlu Kara Halil kethuda, Receb oğlu Dana Dana Murad beğ, Hacı İvaz oğlu Abaza beğ, Kör Ali oğlu Gündüz kethuda.

Neferen
200

Cemaati: İmir Türkmanı Elhac Kadir beğ. Neferen 100, Cemaati: Abalu Türkmanı Çarık oğlu Doğan beğ, Meş'al beğ oğlu Müşerref beğ, Bad oğlu Hacı Ali kethuda, Assaf kethuda, Göçer Sülük kethuda,

Yekûn
Neferen 60

Cemaati: Şam Beyazı Kör Haydar beğ, Tâbii Üsküdar Gazi oğlu Mahmud beğ, Kara taş oğlu Mehmed kethuda, Koyuncı Bilâl kethuda.

Yekûn
Neferen 30

Cemaati: **Kızık Türkmanı** Tâbii mezbur
Hacı Zekeriya oğlu Assaf beğ, Oturak Kızık Kara oğlu Bekir beğ, Kızık Mehmed oğlu Terbus.

Yekûn
Neferen 30

Cemaati: Türkmanı Ağce koyunlu, Behram oğlu İsmail beğ, Keçeli oğluMuslı beğ, Arzman oğlu Hacı Murad kethuda, Yeni oba kethudası Ahmed kethuda.

Yekûn
Neferen 150

Cemaati: Çiçlü Türkmanı, Ali Küçük oğlu Hasan kethuda, Yekûn 10. Cemaati: Burak Türkmanı, Arab Osman oğlu Muharrem beğ, Musa kethuda, Yekûn 50.

Cemaati: **Çiğdemlu Türkmanı,** Çiğdem oğlu Osman beğ, Çiğdem oğlu Köse Yusuf kethuda, Çiğdem oğlu Balaban beğ.

Yekûn
Neferen 100

Cemaati: **Türkmanı Bayındır** Tâbii mezbur, Rüstem kethu-

da oğlu Halid beğ. Cemaati: **Reyhanlu** Tâbii mezbur, Hacı İlyas oğlu Hacı Mehmed kethuda.

Kethudā Kara Ramazan

Yekûn Yekûn

Neferen 20 Neferen 15

Cemaati: **Türkmananı Beğdilü** Tâbii mezbur, Firuz beğ oğlu Şahin beğ, Seyifhan beğ, Şedid oğlu topal Assaf beğ, Ebu Seyyif oğlu Mirza İsmail beğ, Beğmişlu Ganem beğ, Kara Şeyhlü kızıl İdris oğlu Musa beğ, Kör Nasır beğ, Şeyh Musa kethuda, Yüz Hatem ağa oğlu Hasan beğ, Şah İsmail oğlu Mehmed beğ, Bozkoyunlu Ahmed kethuda, Bozkoyulu Murteza kethuda, Karaşeyhlü El'is Kenan ve Kesal bey, Kırgıl Yahya oğlu, Dögerli Yedi beğ.

Yekûn

Neferen 150

Cemaati: **Keçelü Türkmanı,** Kefe oğlu Ömer beğ. Yekûn 15. Cemaati: **Yömrük Türkmanı Tâbii mezbur,** Kara Hasan oğ- Ali Cafer beğ, Ali kethuda.

Yekûn

Neferen 15

Cemaati: **Oturak Bahadırlı,** Kör Hacı Mehmed, kethuda, Gözü büyük oğlu. Cemaati **Oturak Çepeni Türkmanı,** Hacı Mahmud kethuda, Radif kethuda, Ali Paşa oğlu, Sami kethuda, Döğer oğlu.

Neferen 20 Neferen 20

Cemaati: **Elci,** Elci zeman oğlu Tatar ketuhuda. Cemaati: **Türkmananı Musacalu** Çavuş oğulları.

Neferen 15 Neferen 20

Cemaati: **Pehlivanlu.** Pehlivan oğlu İsmail beğ, Pehlivan

Danişmendlü Türkmanının boy beğleri ve kethudaları ve iş

oğlu Hacı Musa beğ, Pehlivan oğlu Battal beğ, Hasan beğ oğlu Mirza beğ, Pehlivan oğlu Hacı Abbas beğ oğlu, Kuzu güdenli kethuda, Sınal beyazı kethudası, Biber oğlu Assaf beğ, Tatar İlyaslı kethudası, Bılas kethudası.

Neferen 300

Cemaati: **Kılıclu kürdü.** Kızıl Şaban oğlu Kenan beğ, Bektaş kethuda oğlu.

Yekûn

Neferatı Yeni İl 20 Türkmanı Haleb

İfrazı Zülkadiriyye mukattaasına tâbi Türkmanın boy beğleri ve kethudaları ve iş erleridir.

Emirza oğlu Mirza beğ, Emirza oğlu Hacı Mahmud beğ, Bekir kethuda, Hacı Hızır oğlu Hacı Abdurrahman kethuda, Dağlı İsmail kethuda, Adamcıl Kısır Seyf oğlu, Aydınlı monla Ahmed kethuda, Pir Sultan oğlu Hüseyin kethuda, Okçılu bölükbaşı oğlu, Bidil oğlu Hasan beğ, Çolak Osman kethuda, Hacı mehmed kethuda, Toruk Haleb virdi kethuda, Kılıççı Ali kethuda, Bour kethuda oğlu, Musa kethuda oğlu Mehmed kethuda, Musa Kırlu Ali kethuda, Keke Hacı Himmet kethuda, Hindi kethuda oğlu, Abdillü Kocabeğ, Kör Yusuf kethuda oğlu Ya'kub kethuda, Küçük Abdillü Kadı oğlu, Ovacıklı beğ oğlu, Tacirli koca kethuda, Çakal Demürcilü kethudası Yunus kethuda, Bostancı cemaati kethuda, Turşir cemaati kethuda.

Neferen 200

erleridir.

Altı parmak oğlu Hüseyin ağa, Ketiş oğlu İbrahim beğ, Kodal Ömer kethuda, İvaz kethuda, Yusuf kethuda Haydar, Hızır kethuda, İbrahim kethuda, Ca'fer kethuda Piri oğlu.

Neferen 300

Mamlu Türkmanı ve Hacı Ahmed oğlu Türkmanı zikrolunur.

Hacı Ahmed oğlu Bektaş beğ, Ca'fer beğ, Mamlu cırık Hacı Ali beğ, Mamlu Hacı, Nasuh, Mehmed, Solak.

Neferen 200

Maraş eyaletinde vaki Türkman Taifesinin boy beğleri ve kethudaları ve iş erleri.

İl Beği oğlu Musa beğ, İl Beği oğlu Deli Behram beğ, İl Beği oğlu Ali Kadı, İl Beği oğlu Mehmed ağanın oğlu, İğir oğlu Hasan Kadı, Helteler Mirza Ali oğlu, Kasıllu Sarım oğlu, Kara Ya'kup oğlu, Cemaati Kadılu, Cemaati Hacılu Cemaati Küreci, Cemaati Hırkalı Cemaati Devik, Cemaati Çanakcılu, Cemaati Bulanıklı, Vandurunlu Cemaati Heteler, Beyezid oğlu Kalender ağa.

Neferen 400

Adana eyaletinde ve Kars ve Zülkadiriyye sakinlerinden olan boy beğleri ve kethuda ve iş erleri.

Karslı Yusuf ağa oğlu İsmail ağa, Abdülkerim ağa karındaşı oğlu Ahmed ağa, Derviş Paşa oğlu beğ, Fazlı Efendi oğulları Sakini Adana, Kozan oğlu, Kara Hasan ağa oğlu, Tâbii Yusuf ağa, Kel Hasan ağa, Topal demürci oğlu, Tâbii Yusuf ağa, Misisli Hacı oğluHacı Hüseyin bey, Misisli Hacı Mezid bey, AdanalıDenizli oğlu, Tarsuslu Dilâver bey, Cemaati Kars ve Sis, Cemaati Kozan oğlu, Cemaati Varsak, Cemaati Boz doğan Yürük, Cemaati Dümdarlı, Tarsusda sakin tüfenk endaz, Adana dağlarında sakin tüfenk endaz.

Neferen 300

Payas ve bilân etrafında tüfenk endaz neferata başu buğ olacak kimseler cemaatlerile zikrolunur.

Bilânlu Yusuf ağa oğlu Abdülfettah ağa, Hacı Durak oğlu Ali, Molla... oğlu Mustafa bölükbaşı, Yeşilbaş bölükbaşı, Cemaati Alay beği oğlu tâbii, Cemaati Abacı oğlu Tâbii Payas, Yusuf ağa oğlu Abdülfettah ağa, Cemaati Kösecilü, Tabii Payas.

Neferen 200

Osmanlı hükûmeti böylece bir taraftan Türkmenleri yardıma davet ederken, bir taraftan da eyalet memurları onlara zulüm etmekten geri durmuyorlardı. Hükûmetin bu tazyıkı karşısında Türkmenlerin ötedenberi müracaat ettikleri kurtuluş yolu, iskân mıntakalarını bırakıp tekrar gezginci hayata başlamaktı. İşte cenub Anadolusu ve Hatay Türkmenleri de 18 inci asır başlarında yer yer yeniden gezginci hayata başladılar. Bu vaziyet İstanbulu fena halde sinirlendirerek Türkmenlerin iskân mıntakalarından kaçmamaları için eyaletler memurlarına fermanlar yağmağa başladı. Bunlardan bir tnesine göz gezdirelim:

İskân edilecek cemaatlerin kaçmalarına meydan vermemek için derbendlerin seddine dair.

Kilis voyvodası Hüseyin'e hüküm ki:

Raka beylerbeğisi Kadı zade Hyseyin dame ikbalihu mübaşeretlerile iskân olunacak Türkman teyifesinden fermanı hümayuna itaat eylemiyenlerin yolları sed olunmak babında bundan akdem emri âli sadir olmağla miri miran mumaileyh tarafından

sana âdem varub mürur idecekleri derbendleri hıfzu hiraset eylemek üzere tenbih olunmuş iken derbendleri gergi gibi muhafaza itmedüğünden tavayifi merkumeden bir mıkdarı fürce bulub derbendden mürur ve Amik ve Antakya taraflarına geçtikleri istima' olunub bu hususta fermanı hümayunuma ademi itaat ile hidmeti âliyede tekâsül ve taksirin zahir olmağla müstahakı ukübet olmuşsundur. İmdi bundan sonra tamaı hâmın sebebi ile me'mur olduğun hidmetde bu makule rızayı hümayunuma mugayir vaz'u hareketin istima olunur ise kat'â özrün isga olunmayup hilâfı fermanı hümayun bir dahi bu gûne vaz'u hareket ile hidmeti mühimmede miktarı zerre tekâsül ve taksirden begayet ihtiraz eyleyesin. F. 29 r 1104

Hulâsa 18 inci asır başlarından itibaren Osmanlı sarayı ile Türkmen cemaatlerinin arası açılmıştı. Fakat iki taraf arasındaki gerginliğin şiddetli bir mücadele şekli alması İbrahim Paşa zamanına tesadüf eder.

Bilhassa 3 üncü Ahmed sarayının meşhur sefahat âlemlerine para yetiştirmek için Anadolu Yörükleri ve sair Türkmen cemaatleri muhtelif namlar altında alınan vergilerle soyuluyordu. Bu zulümlerden Hatay ve Hatayın şimaline yakın Türk cemaatlerinin hissesine düşen işkencelerden nümuneler görelim:

İfrazi Zülkadriyye ismile Divanı hümayun defterlerine geçmiş olan bu mıntaka aşiretlerinin bütün kıymetli eşyaları ve sürüleri vergi borcu için hükûmet tarafından gasb olunuyordu. «Mal miri tahsil olunacağı zaman İfrazi Zülkadriyye; Türkmani» «Halimiz mükedder olmakla defaten edaya iktidarımız yoktur. Tedric ve imhal ile eda edebiliriz» dediler. Fakat «Sözlerine itimad olmayıp mevcut olan koyun ve sığırları ve sair devab ve mevaşisi ve sim kılıç ve bilcümle zikıymet besatları ahzü füruht ve üzerlerine peyder pey mukdim mübaşirler tayin ve irsal» için Karaman valisi Hüseyin Paşaya hüküm yazıldı. (Zilhiccenin başları 1118).

Bu tazyikler üzerine Karaman sakini olan Buz ulusu Türkmen cemaatlerinden Danişmentliler de Valde Sultan hassındaki reiyyeleri tahrik ettiler. Bunları ayartarak Ankara sakini olan Buz ulusların içine götürdüler. Bunun neticesinde buraların rüsumu hükûmetçe tahsil olunamadı. Meselenin halli için Karaman valisine ve Konya kalesi Dizdarına hüküm yazıldı. (Zilhiccenin ortaları 1118).

Bir taraftan Rekka'da iskânları emrolunan Bozkoyunlu cemaatinin de Ankara sakini olan Bozulusu cemaatinden ayrılma Şeyhlü cemaatile arası açılmıştı. Bu yüzden, Bozkoyunlular Şeyhlü cemaatini mağlûp

ederek epeyce hırpalamışlardı. Buna mani olmak için de civar valiler ve Sancak Beylerine hükümler yazıldı. (Zilhiccenin ortaları 1118).

Bu sıralarda İfrazi Zülkadriyye hassı aklâmından yirmi otuz hane Çakilu ve Dokuzu cemaati de Lâzkiye taraflarına gişmişti. Onların da işgal ettikleri mahallerden sürülmeleri için üzerlerine adam tayin olundu. (Zilhiccenin sonları 1118).

Yine bu hâdiseler esnasında Rekkada iskân olunan Afşar ve Kılıcımlı aşiretleri de İfrazi Zülkadriyye Türkmenlerile Amık ovası, Süphan dağı ve Uruç ovası gibi Hatay topraklarında yerleşmişler ve saraydan gelecek herhangi bir haksız emre karşı koymağa azmetmişlerdir. Hükûmet, bunları tefrik edip Rekkadan gelenleri yerlerine göndermek için Rekka valisi Yusuf Paşaya şiddetli bir hüküm yazdı. (Receb başları 1118).

Fakat hükûmetin bu gibi kuru tehdidlerine kulak asmıyan bu Türk cemaatleri cebren Rekkaya sevkedilemediler.

Nihayet hükûmet gerek Hatay gerekse bütün cenubî Anadolu Yörük ve Türkmenlerini tehdidle yola getiremiyeceği anlayınca onları okşar gibi görünmeğe karar verdi. Sadrıazam Damad İbrahim Paşanın bu sulhperver siyaseti neticesinde Türkmenler ve Yörükler itaat ederek biraz sükûnet buldular. Fakat ev yaparak bulunduklart iskân mıntakalarına tamamile yerleşmediler. Hükûmet bir taraftan bunları okşar gibi görünüyor, bir taraftan da kaçmalarına mani olmak için bulundukları eyalet memurlarına sıkı emirler veriliyordu. Bu hususta Alâiye, Akşehir, Yenişehir ve Hamid sancakları ile Hatay civarındaki mıntakalara yazılmış emirlerin sureti Türkiye arşiv (Hazinei evrak) dairesinde mevcuttur. (Evahiri Zilhicce 1120). Yörüklerin Kacar cemaatinden bazıları Adanadan kalkıp İçil sancağına gittiler. Teke sancağındaki Alaylu, Doğancı oğlu Karamanlusu da Hamid sancağına geldi. Tarsus ve Sis taraflarında oturan Musacalu cemaati perakendesinden Ca'ber cemaati 400 kadar evlerile kışın, Aydın ve Saruhan sancaklarında kışladıkları halde ilkbaharda Karahisar Sahib sancağında Sandıklı havalisi halkından bazılarile araları açıldı. Neticede bazı müsademeler oldu. (Receb ortaları 1120).

Hükûmet ise bunların cenubî Anadolu ve Hatayda iskânlarına bir türlü müsaade etmiyor. Muhakkak Rekkaya gitmelerinde inad ediyordu. Bunun üzerine Yürüklerin hemen ekserisi isyan haline geçti. Mamalı cemaatinden Elci oğlu Valde Sultan haslarından Akçakoyunlulara hücum etti. (Cemaziyelevvel ortaları 1119).

İfrazi Zülkadriyye'ye tâbi Cirid cemaati Rekka valisi Yusuf Paşanın hücumuna uğrıyarak dağlara iltica eyledi. (Muharrem başları 1119). Hamada oturan Kacılı cemaati de iskân mıntakalarının haricine çıktılar. Hükûmet bunlar üzerine de kuvvet sevketti. (Ramazan ortası 1119).

Nihayet Sadrıazam İbrahim Paşa hükûmeti bu Türk cemaatlerini ebediyyen yurdlarından çıkarmak ve Kıbrısa nefyetmeğe karar verdi. (1124). Hattâ onları kovacak olan Osmanlı kuvvetlerine karşı gelmeğe teşebbüs ettikleri takdirde katillerinin caiz olacağı hakkında o zamanın Şeyhülislâmı Abdullah Efendiden bir fetva bile alınmıştı.

Osmanlı sarayının Türklere karşı aldığı garib vaziyeti gösteren bu karakteristik vesikayı görelim:

Yurüklerle mukatele için çıkan fetva:

Yürükân taifesinden bir tayife kat'ı tarık idüb müslimînin ırz ve mallarına taarruz ve ekinlerini itlâf ve bu makule zulmü fesad âdeti müstemirreleri olub sai bilfesad olmaklarile taifei mezbureyi ahiz ve şerlerini def' ve Kıbrıs ceziresine iskâna me'mur olan Zeyd vali taifei mezbureyi ahiz ve Kıbrıs ceziresine iskân murad itdikde mezburlar şer,i şerife ve emri sultanîye itaat itmeyüb muharebe sadedinde olsalar emri veliyyül emr ile taifei mezbure ile mukatele idüb şerlerini def' içün katletmek caiz olur mu?

Elcevab beyan Allahü a'lem

Olur Ketebehül hakir Abdullah

Bu fetva Beyşehir sancağında vaki Bozkır ve Konya sancağındaki Aladağ ve Buluğdere Kadılıklarına ve Yeniçeri Serdarlıklarına gönderilmişti.

Nihayet Yürükler Antalyadan gemilere bindirilerek Kıbrısa sevkolundu. Yolda bir kısmı gemi kaptanlarını ve kendilerini sevkeden memurları öldürerek sahile çıktılar. Bir kısmı da adaya geldikten sonra kaçarak Hatay sahillerine yerleştiler. Kıbrıstan kaçanlardan bir kısmı da Aydın, Menteşe, Saruhan, taraflarına yayıldılar.

Bir kısmı da Hatay sahillerinde yükselen Kızıldağa tırmanarak yüksek yaylalarda köyler tesis edip yerleştiler ki bu köyler bugün 10-15 parça olup Aydınlılar ismi verilen ve hayvan beslemekle geçinen çalışkan Türk köyleridir.

Osmanlı sarayı bunları itaati altına almak için nihayet başka bir

tedbire başvurdu. 1126 da Yürüklerin dağıldıkları yerlerde kalmaları ve ziraatle meşgul olmaları hakkında bir af kararı çıktı. Bunun bir kısmı kendi arzularile iskânı kabul ederek hayvan yetiştirmek ve dağlarda odun kesip satmakla maişetlerini temin etmeğe koyuldular. Bu hâdiseler üzerine Anadolu Yürüklerinin an'anelerinde ve yaşayış şekillerinde büyük tebeddüller görüldü. Esasen Anadoluda Yürüklerden Azçok farklı bulunan gezginci Türk cemaatleri mevcuddu ki bunlardan Yeni İl ve Türkmanihalep mıntakası diye meşhur olan cengâverliklerile nam kazanan gezginci Türkler şunlardır:

Yeni İl ve Türkmanı Halep mukattaasına tâbi olanlar:

Afşar türkmeni, İmir türkmeni, Abalı türkmeni, Üsküdar türkmenine tâbi Şam Beyazı (Bayatı) türkmeni, Kızık türkmeni, Akça koyunlu türkmeni, Bayındır türkmeni, Reyhanlı türkmeni, Beğdili türkmeni, Keçelü türkmeni, Yörmük türkmeni, Oturak Bahadırı türkmeni, Oturak Çepeni (Çepni) türkmeni, Elci türkmeni, Musacalı türkmeni, Pehlivanlı türkmeni, Kılıçlı aşireti.

İfrazı Zülkadiriyye mukattaasına tâbi olanlar:

Danişmendli türkmeni, Mamalı türkmeni, Hacı Ahmetli türkmeni.

Bunlardan başka Adana, Kars, Zülkadriyye, Payas ve Beylân taraflarında da bir çok Türkmen aşiretleri vardı. Bu aşiretler uzun müddet gezginci bir hayat sürdüler. Bunlar Amık ovasının zengin çayırlarında hayvanlarını beslerler. Keçi kılından örülmüş çadırlarda yaşarlardı. Hicrî 11 inci asırdan itibaren bunların da iskânlarına başlandı. İskân mıntakası olarak Raka havalisi münasib görüldü. Fakat bu Türk aşiretleri Raka mıntakasını beğenmiyorlardı. Bunun üzerine müsellâh kuvvetlerle Rakaya sevkedildiler. Fakat üzerlerinden Osmanlı kuvvetleri çekilir çekilmez gene eski yurdlarına döndüler. Bu cebrî iskân zaman zaman tekerrür etti. Fakat hiç birisini de bu Türk aşiretleri Osmanlı sarayına boyun eğmediler. Bu Türkmen aşiretlerinin kendi aralarında da yaylak ve kışlak münazaaları eksik olmazdı. Osmanlı idaresinin bilhassa 17 nci ve 18 inci asırlrda nekadar büyük bir tezebzüb içerisinde olduğu malûmdur. Bilhassa Hatay gibi İstanbuldan nisbeten uzak mıntakalarda bulunan eyalet memurları hiçbir zaman hak ve adalet gözetmezlerdi.

Bu cildin edebiyat kısmında Mecaminin bir manzumesi bize bu kötülükleri bütün çıplaklığile anlatmaktadır. İşte bütün bu halleri gören Hatay Türkmenleri Osmanlı eyalet memurlarına ısınamıyorlardı. Aralarında karşılıklı bir itimadsızlık vardı. Hele son asırlarda hükûmet kuvvetlerile bu müsellâh Türk aşiretleri arasında barışıklık nadiren vaki olurdu. Musademelerin olmadığı zamanlar karşılıklı şartlara ve ahidlere müstenid bir nevi mevziî mütarekeler yapılırdı.

Meselâ: Aşiret reisleri hükûmete bir miktar para yatırırlar ve buna «Nezir akçası» derlerdi. Hükûmet bu parayı rehin olarak yanında tutar. Buna mukabil de aşiret hükûmete karşı bazı taahhüdlere girerdi.

Bu taahhüd mucibince aşiret mıntakasında bir şekavet vak'ası olursa aşiret reisi suçluyu bizzat hükûmete teslim etmeğe, başka aşiretleri aralarına sokmamağa mecburdu. Bunun aksi zuhur ederse (Nezir akçası) hükûmetçe zaptolunur. Ve aşiret üzerine asker sevkedilerek bütün silâhları musadere olunurdu. Hatta bazan bunları halk nazarında küçük düşürmek için ata binmeleri ve silâh kullanmaları menedilirdi. Eyalet memurlarının bu Türk aşiretlerini korkutmak için son koz olarak ellerinde sakladıkları tehdid vasıtası da onları Rakaya sürmekti.

Hulâsa büyük bir kısmı Hatay mıntakasında bulunan ve Yeni İl, İç İl, Maraş ve nihayet Aydın havalisine kadar uzanan bu Türkmen cemaatleri, Kuşadasına kadar gitmişlerdi. Bugün Kuşadasında Yürük mahallesi diye bir mahalle mevcuddur. Yapılan bütün bu gayretlere rağmen eski devirlerde ancak bunların küçük bir kısmı iskân edilebilmişti.

Osmanlı sarayının siyaseti daima Toros dağlarında zapt raptları güç olan Türk aşiretlerini ilk fırsatta Halep civarına sürmekti. Yukarıda adı geçen mühimme defterlerinde Türk aşiretlerine Rakaya sevklerine dair yüzlerce ferman sureti görüyoruz. Osmanlılar tarafından ısrarca takib olunan bu siyaset Hatay ilinde bilhassa Amık ovasında Türkmenlerin tekâsüf etmesine sebeb oldu. Hatay tarihi için çok kıymetli birer vesika olan bu fermanlardan bir tanesini okuyalım:

Haleb eyaletinde Alaca Han'a iskân edilecek cemaatler hakkında.

Haleb eyaletinde vaki Alaca Han'a iskânı fermanım olan cemaatler bulundığı mahallerin kadılarına ve Haleb mütesellimine hüküm ki:

Kangal ile Hasan Çelebi mabeyninde vaki Alaca Han nam mahalde evamiri âliyyem ile iskân olunan Dedeşlü ve Selmanlu ve Çokşurtlu ve Aybasanlu ve Sofılar ve Kulıhak cemaatleri meclisi şer'e rarub Alaca Handa baş buğ olan Murad Raka iskânından baş iskân olan Döğerli eşkıyasını Alaca Handa meks ve tavattun itdirüb hanı mezburdan mürur ve ubur iden ebnai sebilin malların garet ve zikrolunan cemaatlerin malik oldukları hayvanatların gasb ve Rakaya götürüb zulmü taaddilerinden emniyet ve rahatleri kalmamağla mezbur Murad baş buğlukdan ref' ve erbabı istihkakdan Hüseyin cümlenin mu'temedi ve ağalığın uhdesinden gelür deyu cümlesi huzru şer'de tekeffül eyledikleri ni mevlâna Yeni İl kadısı Seyyid Ebubekir zide fazlühu ilâm ve hanı mezburdan Keban ve Ergani madenlerinden mürur ve ubur iden hazinenin hıfzu hirasetine ve âminen ve salimen mururuna ve bir akçe zayi ve telef ve gasb olur ise tazmin ve canibi mirîye edâsına ve hanı mezburda iskân fermanım olub mahalli iskânlarına gelmiyen Dedeşlü ve Selmanlu ve Aybasanlu ve Çakşurutlu ve Akkuzılu Türkmanlarını iskândan af ve mezbur Murad'ın inhasile virilân evamirin mahalleri ref'ü terkıyn olunub ancak Sofılar Türkmanı yetmiş beş ev ile ve Kulıhak ve Çoban Yusuf cemaatleri Ocaklık ve Kangal ile Alaca Handan mürur ve ubur iden tüccarın beher hamlinden onar akçe bac alınub yüz nefer mustahfızan mevacibleri virilmek ve Keban ve Ergani madenlerine mürur ve ubur iden hazinei âmmenin ve salimen geçirüb ve zayi ve telef olur ise malinden edâsına sabıka Sivas valisi vezirim Hüseyin Paşanın karındaşı Elhac Hasan zide mecdihu tekeffül ve teahhüd ve ağalık mezbur Murad'ın ref'inden Hüseyin'e tevcih ve beratı âlişanım verilmek recasına memhur arzuhalile istid'a ve mezbur Hüseyin ancak Sofılar cemaatini yetmiş beş hane ile mahalli iskânda ibka ve ağalığın medarı maaşlarıyçün tayin olunan Kulıhak ve Çoban Yusuf ve Sofılar cemaatleri berveçhi Ocaklık zabtu rabt olunduğu üzere cem'ü tahsil eylemek ve mustahfızan neferatlarının mevacibleriyçün bac mukâtaasın dahi mürur ve ubur iden tüccardan almak üzre beher hamlinden ferman olundığı cem'ü tahsil itdirilmek içün mumaileyh Hasan zide mecdihunun teahhüdü mucibince bin yüz kırk dört senesi zilhiccesinde beratı âlişanım virüldiği Hazinei âmire'mde mahfuz baş

muhasebe defterlerinde mukayyed ve vechi meşruh üzre hanı mezburda ağa olan Hüseyin ve Sofılar cemaati Tokadda meclisi şer'de Tokad voyvodası Hasan zide mecdihu dahi hazır oldığı halde her biri takriri kelâm idüb erbabı istihkakdan Derende sakinlerinden Şehy zade Mehmed zade kadrihu hanı mezkûr ağalığın her vechile uhdesinden gelmeğe kadir ve sezavarı inayet olmağla mezbur Hüseyinnin feragat ve kasrı yeniden merkum Mehmed zade kadrihuya tevcih ve yeniden beratı âlişanım verilmek babında Tokad kadısı mevlâna İbrahim zade ilmühu ilâm itmeğin Alaca Han dimekle ma'ruf mahal Derbend ve mahuf ve muhatara ve me'vayi lüsus ve Türkman ve Ekrad tayifesinin makarrı olduğundan mürur ve ubur iden tüccar ve ebnai sebil ve Keban ve Ergani madenlerinden gelân ve giden hazinenin hıfzu hiraseti Ergani madenlerinden gelân ve giden hazinenin hıfzu hiraseti mühim olduğundan bundan akdem hanı mezbur arazisine Sofılar ve Dedeşlü ve Selmanlu ve Kulıhak Çoşkurutlı ve Aybasanlu ve Akkuzılu nam yedi cemaatlerin işkân olunmalariyçün evamiri aliyyem virilüb ve hanı mezkûr ağalığı Murad'a tevcih ve iskân olunmuşlar iken yüz kırk dört senesinde Murad fevt olduktan sonra hanı mezbur havalisine iskân olunan cemaatlerden Dedeşlü ve Selmanlu ve Çokşurutlı ve Aybasanlu ve Akkuzılu nam altı cemaatler iskândan af ve ancak Sofılar cemaati iskânda kalub ve hanı mezburdan mürur ve ubur iden hazineyi hıfzu hiraset eylemek üzre ağalık mezbur veziri müşarünileyhin karındaşı Elhac Hasan zade mecdihu kefaletile mezbur Hüseyin'e tevcih olunub lâkin bu defa hanı mezburda iskân olunan Sofılar cemaati reayasının emval ve eşyaları nehbü garet olunmağla zikrolunan altı cemaatlerin işkândan af olunduklarında emniyyet bilkülliye ref' ve nizamlarına halel tetarruk itmeğin mukaddema nizam virildüği üzre zikrolunan cemaatler kemakân iskân olundığı suretde bundan sonra mürur ve ubur iden ebnai sebil ve tüccar ve madenlerden amedü şüd iden hazinenin kıfzu hiraseti ve bir kimesnenin malü canına zarar ve güzend irişmek ihtimali olur ise kendüden tazmin ve eshabına teslim olunmak üzre müteahhid ve tekeffül eylediğini takrir eyledüğı ve ağalık mezbur Hüseyin kasrı yedinden mumaileyh Şeyh zade Mehmed zade kadrihuya tevcih ve yedine beratı âlişanım ve şurutu mukarreresile ce-

maatlerin kemafilevvel iskân olunmalariyçün halâ baş defterdarım olan İbrahim dame ulüvvühu ilâm ve mucibince fermanı âlişan sadir olub mezbur Şeyh zade Mehmed zade kadrihunun yedine beratı şerifim verilmekle asıl fermanı baş muhasebede hıfz olunub cemaati merkumenin hanı mezbura iskânlarıyçün Divanı hümayun'um tarafından evamiri şerifem tahriri babında kalemi mezburdan memhur kayime verilmeğin cemaati merkume bulundukları mahallerin hükkâm ve zabitanına yerlerinden ihraç ve hanı mezbura sevku isal olunmalarıyçün başka başka evamiri şerifemle tenbih ve te'kid olunmağla imdi işbu emri şerifim dahi... ile vusulünde senki mütesellim ve sayir mumaileyhim siz cemaati merkumeden havzai hükûmet ve tahtı kazanızda bulunanları mübaşiri mumaileyh marifetile oldukları mahllerden ihraç ve hududunuz dahilinden çıkınca muhafazalarına ihtimam iderek hey'eti mecmualarile mahalli iskânlarına mübaşiri mumaileyh ile irsal eyleyüb teavün ve taksirden gayetülgaye ihtiraz ve ictinab eylemeniz babında fermanı âlişanım sadir olmuştur. Evasıtı 1 1146.

Bir sureti dahi

Meraş beylerbeğisi Süleyman dame ikbalihu ya ve eyaleti mezburda vaki Alaca Han'a iskânı fermanım olan cemaatler bulundığı mahallerin kadılarına:

Bir sureti daha

Sivas eyaletinde vaki Alaca Han'a iskânı fermanım olan cemaatler bulundığı mahallerin kadılarına ve Sivas müssellimine

Bir sureti dahi

Bozok Türkmanı miri aşireti Pehlivan oğlu zide kadrihuya.

Bir sureti dahi

Raka eyaletinde vaki Alaca Han'a iskânı fermanım olan cemaatler bulundığı mahallerin kadılarına ve Sivas mütesellimine

Bir sureti dahi

Bervechi malikâne Malatya sancağı mutasarrıfı Rişvan zade Mehmed Paşa damet maalihü ve livai mezburda vaki Alaca Han'a iskânı fermanım olan cemaatler bulundığı mahallerin kadılarına.

Bir sureti dahi

Mamalu aşireti Mamalı oğlu Kantemir zide kadrihuya.

***

Halep civarındaki çöllere ve Rekkaya sevkedilen bu Türk aşiretlelrinin tabiî zenginlikleri daha fazla olan Hatay topraklarına gelerek yerleştikleri görülmekte idi. O zamanlar haricî meseleler ve Rumeli hududlarile meşgul olan Osmanlı hükûmetinin bu halle mücadele etmek için Hataya büyük bir kuvvet sevketmesi ve bu kuvveti uzun müddet Hatayda tutması mümkün değildi.

Hükûmetin mecburen işi gevşek tutması neticesinde Anadoludan Rakaya sevkedilen Türkmenler Hatayın her tarafında yerleşmeğe başladılar. Bir çok köyler ve mezraalar tesis ettiler. Meselâ Kuseyir nahiyesinde Türkmen mezraası adlı bir köy ve Türkmenlerle meskûn bir çok köyler ve çiftlikler mevcuddur. Amık ovası baştanbaşa Türkmenlerle meskûndur ki bunlardan ayrıca bahsedeceğiz.

Osmanlı sarayı Türkmen aşiretlerinin bu itaatsizlikleri üzerine hiç olmazsa zavahiri kurtarmak için civar eyalet memurlarına bunu menetmeleri için emirler yağdırıyordu. Mühimme defterleri bu emirlerle doludur. Gene Hatay tarihi için çok ehemmiyetli birer vesika olan bu emirlerden bir tanesini okuyalım:

İskân mahallerinden çıkan Tacirli cemaatinin Raka'ya izamına dair.

Raka valisi vezir Osman Paşaya hüküm ki:

Raka sükkânından Tacirli cemaati mahalli iskânlarından firar ve hâlâ Piyasdan Kurd Kulağı caniblerinde ebnai sebile isali mazarrat ve fesadü şekavete tesaddi üzere oldukları ilâm olunmağla faifei mekume kaldırılub Rakada mahalli iskânlarına iyvâ ve iskân olunmak üzere tarafına teslim olunmak içün emirül ümerail kiram Adana beylerbeğisi... dame ikbalihuya ve kıdvetül emacidü vel âyan İfrazı Zülkadiriyye voyvodası ... zide mecdihuya emir şerifim ısdar ve irsal olunmağla imdi senki veziri müşarünileyhin tarafından kifayet mıkdarı âdemler irsal ve mezburları devab ve mevaşi ve ayal ve eşyalarile Rakaya getürüb mahalli iskânlarına iyva ve iskân ve fimabaad gerek mezburların ve gerek sair iskân tavaüifinin mahalli iskânlarından huruc ve firar itmemek üzre zabtu rabıtlarına ziyade dikkat ve ihtimam eyleyesin. Bu makule iskâna me'mur olan taifeden bazılarının

iskândan huruc ve firarları sairlerine dahi sirayet ile ihtilâli azîme bais olacak halâtı namarazıyyeden olduğı bedihi olmağın şöyle ki bu emri mühimde ihmal ve tekâsül zuhur idüb bundan sonra Rakada iskâna me'mur olan tavayifden bir ferd mahalli iskândan huruc ve firar eylediği istima' olunacak olur isebir dürlü özrü cevabın ısga olunmayub muahaz ve muakab olacağın yekıynen malûm idinüb ana göre bu hususda ziyade ihtimam ve aleddevam iskân tavayifinin zabtu rabıtlarında basiret üzre ciddi tam eyleyüb hilâfından fevkal'had tevakkıy ihtiraz eylemen babında fermanı âlişanım yazılmıştır. F. evahiri r 1135.

***

Hulâsa en küçük birvasıf en basit bir suans ile de olsa, Türkmenlerin Türklerden ayrı imiş gibi mütalea olunmasının ilmî hakikatlerle kabili telif olunmadığı bugün bir mütearife haline getirilmiştir.

Bu itibarla biz de Hataydaki Amık Türkmenlerini Türkmen olarak değil Türk olarak kabul ve mütalea edeceğiz.

Amık Türkleri: Eski asırlarda, aşiret hayatı yaşıyan bu Amuk Türkleri, büyük Reyhanlı Türk aşiretine mensubdurlar.

Resmî bir vesikadan ziyade kendi aralarında yaptığımız tetkikler ve sosyolojik etüdler etnik araştırmalar solklor tetkikleri bize şu kanaati veriyor ki: Bu Türk aşiretleri bir kaç asır evvel Hataya gelerek Amık ovasına konmuşlardı. Ve derhal İnhanı burnundan başladıktan sonra Nehrülkebir mecrasını, Bayır dağlarını, kısmen Nehrülâsiyi, Cebeliâlâ, Cebelisem'ani takiben ve Halebin otuz kilometro şimalinden başlıyarak Kilisin Türkmen nahiyesile Çobanbey - Cerablus hattı cenubundaki İlbeyli ve Türkmen nahiyelerini de ihtiva eden geniş sahaya yayılmışlardı. Bu Türk aşireti siyah kıldan örülmüş çadırlar içerisinde yaşıyorlardı (5).

Büyük aşiret başlarında Mursalli olmak üzere 13 kola ayrılmışlardı.

Mursalli (2 kol), Bahadırlı (2 kol), Sarıcalı (2 kol), Kodallı, Corslu, Torunlu, Karaahmedli, Löklü, Yirdinli, Tevekkeli.

1802 de Amuk'ta bulunan bu aşiret 50.000 den fazla idi (6). Gene o tarihlerde Suriye şimalini geçen İngiliz miralaylarından Sikar bu aşiret Türklerinin çok güzel deve, at yetiştirdiklerini yazıyor.

1810 da Hatay ilini gezen meşhur seyyah Burckkardt ta, Reyhanlı

(5) Antakya Yeni Mecmua sayı 10 sahife 9. Bay Cemil Bahadır oğlu makalesi. Suriye Salnamesi cild 2 sahife 37 Bay Mehmed Behçet.

(6) Antakya Yeni Gün gazetesi 21/5/932 Ata Dervişin makalesi (Alman müellifi Rit Nerek) ten tercüme edilmiştir.

Türkleri hakkında calibi dikkat malûmat veriyor: «Büyük Reyhanlı aşiretlerin başkanları olan Mursal Ağa oğlu Haydar ağa (Değirmentaşı) ndaki konağında oturuyor. Bu konak Gölsuyu üzerinde olup bir saray kadar cesimdir. Reyhanlı aşiretinin 13 kolundan diğerlerinin de ayrı ayrı başkanları vardır. Bunlar kendi nüfuz mıntakalarında serbesttirler. Fakat büyük davalar ve meseleler Haydar Ağanın divanında hallolunur.

Afrin nehrile hamam arasına yerleşmiş olan Reyhanlı oymağı zorladıkları zaman 3000 atlı ve 3000 yaya çıkarabilirler. Bu oymak çadırlarından her birine 15 kişi sığınabilir.

Her çadır sahibinin 16 aygır, 12 kısrak, 1500 koyun, 450 keçi, 18 sığır ve 24 devesi olup bunların tutarı 150 bin kuruşa varır. Bu oymak halkı zengin olup hepsi bahtiyarlık içindedir. Reyhanlılardan başka buralara Girid; Rişvan ve Pehlivanlı oymaklarının da bazı kol kışın gelip yaz girimi Anadolu içerisindeki yaylalarına çekilirler.»

Yalnız şurasını da ehemmiyetle kaydedelim ki çok zengin olan Amuk ovası Reyhanlı aşiretinden evvel de bir çok Türk aşiretlerile meskûndu. Yukarı fasıllarda temas ettiğimiz veçhile milâdî 1326 da Hataydan geçen İbni Batuta, Amukda bir çok Türk aşiretleri çadırlarının bulunduğunu söylüyor: «Bunlar sürülerini otlatmak için burada bol çayırlıklar bulurlar ve reislerine (Ağa) derler.» diyor.

Hulâsa eski devirlerde Amık ovasını dolduran ve aralarında birçok mertebe silsileleri bulunan bu Türk aşiretleri vakıâ tek bir başkanın emri altında idi. Fakat her kol kendi mıntakasında büyük bir hürriyete malik bulunuyordu. Bu muhtelif kolların teşkilinde çok serbest esaslara istinad ederdi. «Reisin icraatı, aşiretlerin reiy ve muvafakatleri alındığı zaman meşru olurdu.» (7).

Bu Türk aşireti Musul cviarında bulunan diğer Türk aşiretleri gibi daima Arab kabilelerile hali mücadelede bulunuyorlardı. Bu itibarla Hatay Türkleri Osmanlı Türkiyesinden cenup hududunda ekseriya isyan eden Arabları tedib için kullanılan bir nevi akıncı kuvvetleri Türk mıntakasının cenub hudud muhafızı gibiydi.

Mısırlı İbrahim Paşa Hatay iline geldiği vakit bu Türk aşiretinin Su-

---

(7) Yeni mecmua, Bay Cemil Bahadır makalesi. Sayı 12. Sahife 1928.

riyeli ve Mısırlı askerlerle teşriki mesai etmediğini mahallinde yaptığımız tetkiklerden öğreniyoruz. Fakat bilhassa İbrahim Paşa gailesini atlattıktan sonra Osmanlı Hükûmetinin dahilî siyasetinde şiddetli bir merkeziyetçilik rejimi takib etmesi üzerine Reyhanlı aşiretleri de sıkı bir tazyik altına alınmıştı. Bu oymaklar merkezle epeyce mücadele ettikten sonra 19 uncu asrın ortalarına doğru gezgincilik hayatına nihayet vermişlerdir. Bu aşiretin muhtelif kolları Amuk ovasına ve Hatayın muhtelif semtlerine iskân edilmişlerdir.

OSMANLI İDARESİNİN SON GÜNLERİNE DOGRU HATAYDA GÖRÜLEN İÇTİMAÎ GRUPLAR

Hatayın bugünkü içtimaî durumunu ve içtimaî grupların tetkikini 2 inci cidimizde yapıyoruz. Burada ise Osmanlı devrinin son günlerine kadar devam edegelen ictimaî gurupları etüd edeceğiz. Fakat ilk önce şunu söyliyelim ki bu tasvir edeceğimiz ictimaî zümreler bugün ortadan kalkmış ve besledikleri haleti ruhiye değişmiş, yarattıkları atmosfer dağılıp gitmiştir. O halde biz, bugün için maziye karışan bu ictimaî zümrelerin Hatay tarihinde bırakmış oldukları izleri taharri ve tersime çalışıyoruz.

Vakıâ Türkiyede eskidenberi Avrupada anlaşıldığı manada bir aristokrat sınıf yoktu. Yalnız eşraf denilen ve bazı noktalarda Avrupa aristokratlarına benziyen bir grup teşekkül etmişti. Bunların muayyen ve müdevven imtiyazları yoktu. Yalnız muayyen vasıflarla halktan, yani sınaat ve küçük ticaret yapan (esnaf) tan ve köylülerden ayrılırlardı. Hatay eşrafına kibarlar denirdi. Bütün aristikrat sınıflar gibi eşraf sınıfının da gerek teşekkülünde, gerekse inhilâlinde iktısadî âmillerin büyük roller oynadığı malûmdur. Hatay ili, eski Osmanlı İmparatorluğunun, Suriye ve Iraka giden yolları üzerindeki mahsuldar bir mıntakası olduğu için hem askerî, hem iktısadî bir ehemmiyeti haizdi. Bu sebebden buraya Osmanlı İmparatorluğunun kuvvetli elemanları yerleşiyor ve büyük arazi sahibi oluyorlardı. Hatay ilinin sabunculuk, ipekçilik, yemişçilik, sebzecilik ilâh... gibi bir çok çalışma nevilerine müsaid olması burada halkın başında dama bir zengin sınıfın peyda olmasında âmil oluyordu.

Diğer taraftan birinci cildde izah ettiğimiz veçhile Türk Alevileri, Sünnî Türklerin tahakkümüne muti, sabırlı, çalışkan bir kütle haline gelmişlerdi. Bu hal, büyük arazi sahibi olan ve Sünnî halife hükûmetinin otoritesine dayanan Sünnî Türk zenginleri için, ucuz çalışan ve her türlü eziyete tahammül eden çalışan ve namuslu rencber tedarikini kolaylaştırmış oluyordu.

Hulâsa, bu ve bunun gibi daha birçok amillerle Hatay ilinde, bilhassa Antakyada Sünnî Türklerden mürekkeb eşraf sınıfının çok kuv-

vetli ve nüfuzlu olduğunu görüyoruz. Bu suretle Hatay halkı 19 uncu asrın ortasına kadar resmen değilse de uzvî tesanüd neticesi kibar, esnaf, köylü olmak üzere 3 grupa ayrılmış bulunuyordu.

Hatayda eşraf sınıfı: Hemen münhasıran Türk ve Sünnî ailelerden mürekkeb olan (1) kibarlar arasında bir mihanikî tesanüd ve müşterek bir aile vicdanı ve zihniyeti mevcuddu.

Aşağıda sıra ile esnaf ve köylü sınıflarını mütalea ederken onlar da bu vasıfların mevcud olmadığını göreceğiz.

Üzerinde fazla durmağa lüzum görmediğimiz bu eşraf sınıfının başlıca mümeyyiz vasıfları şunlardı:

1 — İzdivacda görülen hususiyetler.

a — Eşraftan olmıyan bir aile ile, zengin de olsalar kız alıp vermemek.

b — İzdivacda erkek tarafın (hak) tâbir edilen çok yüksek bir mihri (meselâ 200 altın) nakden vermesi, kız tarafının ise bunun bir misli fazla bir masrafla cihaz çıkarması. Nadiren zengin olan esnafın böyle ağır mihir vermeleri ve cihaz yapmaları âdet olmadığı gibi yapanlar dahi muhitin istihzasına maruz kalırlardı.

c — İzdivac günü eşraf kızları tahtıravana bindirilmek suretile ve büyük şenlikler, külfetli merasimlerle kocalarının evine götürülürlerdi. Esnaftan nadiren zengin olan aileler Antakyada düğünlere mahsus olan tek tahtıravandan parası mukabilinde dahi istifade edemezlerdi. Burada tafsilâtına girişmiyeceğimiz çok yorucu ve mudil düğün merasimleri sırf eşrafa mahsustu.

2 — Yaşama tarzında görülen hususiyetler.

a — Eşraf evleri selâmlık ve harem dairelerinden mürekkebdi. Eşraf ailelerin sokak kapısı tahtadan yapılmış ve büyük olup daima kapalı durur ve yalnız merasimde açılır. Fakat bu kapının içinde ikinci bir küçük kapı açık bulunurdu. Esnaf daima eşrafı ziyaret eder. Fakat eşraf ancak eşraftan bir diğerine iadei ziyaret edip esnafa iadei ziyaret âdet değildi.

b — Eşrafın müdavemet ettiği berberler ve oturdukları kahveler muayyen olup esnafın esasen pahalı olan bu mahallelere gelmesi hoş görülmezdi.

c — Umumî hamamlarda eşraf ve esnaf için soyunma ve yıkanma yerleri muayyendi. Hatta sırmalı peştemal eşraf kadınlarına, iplik-

---

(1) Mihanikî ve uzvî tesanüd hakkında fazla malûmat almak için Necmeddin Sadık ve İçtimaiyat kitabın a müracaat etmelidir. İstanbul 1937.

lisi esnaf kadınlarına mahsus olup zengin bir esnaf kadınının sırmalı bir peştemal satın alıp umumî hamamda kullanması muhite derhal bir reaksiyon yapardı.

d — İlkmektebler ve rüştiyeler açılmazdan evvel mevcud olup bugüne kadar tektük bâki kalan sıbyan mektebleri eşraf ve esnaf çocukları için ayrı ayrıydı.

e — Doğumlarda löhusa evine sıbyan mektebi çocukları giderek (neşide) merasimi yaparlar ve muayyen bahşişi alarak hocalarına getirip teslim ederlerdi. Neşide merasimi çocukların hep bir ağızdan, muayyen dinî şarkılar ve ilâhiler söylemesinden ibaretti. Bu neşide merasimi de yalnız eşraf ailelerde vukua gelen doğumlara mahsus gibiydi.

f — Eşraf sınıfından fakir düşenleri bile küçük san'at, küçük ticaretlerle iştigal etmesi ve amelelik yapması pek ayıp sayılırdı. Hatta kendi malı olan bahçe ve tarlada bile çalışamaz. Kendi evi için bile elinde iri bir paket taşımazdı. Eşraf kadınlarının çarşıdan kendi evi için gündelik yiyeceğini satın alması bile çok ayıp sayılırdı. Bütün bu işler hizmetçiler tarafından görülür ve böylece çok hizmetçi kullanmak mecburiyeti hasıl olurdu.

g — Eşraf ailelerden bazıları ağa, bazıları efendi unvanını taşır, bey ünvanını taşıyanlar nadirdir. Köylerde ikamet eden büyük arazi sahibleri de eşraftan addolunur ve şehir eşrafile ayni seviyede tutulurdu. Bunlarla şehir eşrafı kız alıp verir ve «her taş yerinde ağır» gibi mânidar bir darbımesel ile bunların kıymetleri kabul olunur.

h — Miras meselelerinde Anadolunun bazı yerlerinde olduğu gibi kız çocuklarına miras vermekte pek tamakâr olurlardı.

3 — Adabı muaşeret: A — Bir çok kasabalarda olduğu gibi burada da kadınların erkekle teması şiddetle menedilmiş olduğundan eşraf kadınları arasında yalnız bayramlar ve mühim günlerde değil, her zaman için sık sık ve karşılıklı ziyaretler yapılırdı. Bu ziyaretlerin adab ve erkânı, bu ziyaretin şekline göre değişirdi. Meselâ taziyet ziyaretlerinde ev sahibi misafiri ayağa kalkıp karşılamaz. Kısa süren bu kabil ziyaretlerde az konuşulur ve kahve falan ikram olunmazdı.

Düğün, löğusa, hac dönüşü ve sair ziyaret nevilerinin hep kendilerine göre erkânı vardır.

b — Bu ziyaretlerde eşraf kadınlarının, ihtiyar ve orta yaşlılarının elleri öpülür. Esnaf kadınlarına rasgelindiği vakit ihtiyar ve zengin

D.T.C.F.
KÜ‥PHANESİ

de olsalar gene elleri öpülmezdi. Genc kızlar yalnız sorulan suallere cevab verirler, umumî toplantılarda gülmeleri ve fazla konuşmaları ayıb sayılırdı.

c — Esnaf kadınları zengin ve yaşlı dahi olsalar, toplantı mahiyetinde olan bu kalabalıkça ziyaretlerde misafir odasına girdikleri vakit kimse ayağa kalkmazdı. Buna mukabil eşraftan bir kadın, hatta genc bir kız bile tek başına bu misafir odasın girse herkes ayağa kalkardı. Kendisine bu kıyam merasiminin yapılması için bir eşraf kızının yalnız çarşafa girmiş olması, yani 15-16 yaşında bulunması bile kâfidi.

d — Tesadüfen esnaf kadınlarının da hazır bulunduğu bu toplantılarda kahve veya şerbet geldiği vakit herkese sıra ile dağıtılmayıp eşraf kadınlarının yaşlılarına, sonra genclerine, daha sonra yaşlı esnaf kadınlarına verilirdi.

e — Anadolunun bazı yerlerinde olduğu gibi kızların izdivacdan sonra bir sene kadar kayınpeder ve kaynana ile konuşmamaları adeti Hatayda tatbik edilmezdi. Yalnız gelinlerin kaynana ve kayınpedere çok hürmetkâr oldukları görülürdü.

Hatayda esnaf adını alan sınıf: Eski ve yeni bir çok müelliflerin (1) bize tasvir ettikleri eski devirler iş hayatını temsil eden bu işçi sınıfların heyeti umumiyesine birden Hatayda (esnaf) derlerdi. Eski tabirle hirfet, san'atla iştigal eden bu sınıfa mensub erkeklere efendi, ağa ve bey unvanları verilmeyip sadece herif denirdi. Herif sözü Hatayda bugüne kadar yaşamakta olup bazı semantik tahavvüllere uğratılmıştır. Meselâ, herif sureti umumiyede koca manasına geldiği gibi daha bir çok kaba manalara da alınabilir. Herif sözünden türetilen herifane sözü tahavvüllere uğrıyarak zamanla hörfeneye çevrilmiştir. Meselâ, bir çarşı esnafı aralarında topladıkları para ile tatlı ve sair yiyecekler satın alıp kır gezintisi yaparlar ki buna esnaf arasında hörfene yemeği denir.

Esnaf grupu arasında da, korporasyonların kalkması ve esnaf teşkilâtlarının bozulması üzerine, kibar sınıfın aile tesanüdüne mukabil müşterek bir mahalle tesanüdü ve mahalle vicdanı teşekkül etmişti. Ayni mahalleden olanlar, (mahalle uşağı) adını taşırdı. Meselâ Dutdibi mahallesinde oturan bir esnafa başka mahalleden birisi tecavüz ederse bütün Dutdibi uşağı galeyana gelirdi. Mahalle kahveleri bu haleti ruhiyenin kaynağı idi. Maşerî tasavvurlar ve kıymet hükümlerinin

(1) Belediye Meclisi İstanbul mektubcusu Bay Osman Nuri.

remzi olan yiğitlik burada münakaşa olunur ve mahallenin en yiğit yani en kudretlisinin bıçağı bu mahalle kahvesinde asılı kalırdı. Cismanî ve ruhî evsaf başka bir yiğite daha fazla tebarüz etti mi birincinin bıçağı indirilir, yerine ikincininki asılırdı. Antakyada korporasyon kalkmış olmakla beraber iktısadî durum mahdud bir iki cins zanaati toplu bırakmıştı. Yemenicilik, dericilik gibi. Bunlar arasında da müşterek mahalle tesanüdü ve vicdanı evsafında meslek tesanüdü ve vicdanı mevcud kalmıştı (2). Esnaf namı umumisini alan bu halk tabakasının eşrafla muayyen temas şekilleri vardır. Eşrafa muayyen hizmetleri yaparlar. Mukabilinde muayyen yardımlar görürlerdi. İçtimaî hayatın bu morfoloji şekli esnafı bir araya toplıyan ve onları ziyafetler ve hediyelerle memnun eden külfetli düğün âdetlerini doğurmuştu. Meselâ eşraf düğünlerinde güveğiyi beklemk için yapılan (bekleme) merasimleri ve şenlikleri gibi.

Beklemelerde Antakya eşrafının mermer döşenmiş takriben 50-100 metre murabbaı geniş avlularında bir çok safralar hazırlanır. Bunlardan her biri bir mahallenin yiğitleri içindir. Bunlar bıçağı mahalle kahvesine asılı başyiğitin riyaseti altında gelir ve sofraya otururlar. Uzun süren bu sofra âlemlerinde şayed birisi muvakkaten kalkmak istese bıçağını, sofrada oturan reise teslim eder, öylece meclisi terkeder. Bu, fena maksadla kalkmadığına bir hâdise çıkarmağa teşebbüs etmediğine delildir. Avrupanın eski içtimaî hayatında bunun benzerlerine rasgeliyoruz. Şövalyeler devrinde bir asılzade diğerini dostça ziyarete gittiği vakit başındaki zırhlı miğferini ve elindeki zırhlı eldivenleri çıkarıp kendisini müdafaa vasıtalarından tecrid etmek suretile dostça ziyaretini yapardı. Bugünün Avrupa âdabı muaşeretinde dostça ziyaretlerde şapka ve eldivenlerin çıkarılması âdetinin buradan geldiğini kabul edenler çoktur. Hatta bu sebebden kadınlar şapka çıkarmazlar. Çünkü onların şövalye musademelerinde rolleri ve zırhlı miğferleri yoktu.

Hasılı eşraf ve esnaf arasında karşılıklı ihtiyacdan doğma uzvî tesanüd de vücude gelmişti. Esnaflar arasında en büyük meziyet yiğitlik idi. Bunlar ancak bu vesile ile eşraf sınıfının işine yararlardı ve eşraf sınıfının inhisarı altında bulunan umumî hayata yaklaşmaları ancak eşraf kapısına intisab etmekle mümkün olurdu. Esnaf yiğitleri amelelik ve küçük ticaret ve zanaat yapmak suretile hayatlarını temin edecek

(2) Meslek tesanüdü ve aile vicdanı hakında fazla malûmat için Kültür Bakanlığı neşriyatından İçtimaiyyat ve Ahlâk kitaplarına müracaat etmelidir.

yerde ağa kapısına intisab ederek yaşamak yolunu tercih ederlerdi ki bize göre bu esnaf yiğitlerini bu yolu tercihe sevkeden amil siyasî ve içtimaî hayata karşı duydukları ruhî temayül idi. Bu haleti ruhiyenin hâkim olduğu eski devirlerde ancak ekseriya korkaklar ve beceriksizlerin küçük ticaret ve zanaatle meşgul oldukları görülürdü. Hatta halk arasında birisinden bahsederken «kendi halinde kendi işi gücile meşgul» tabirleri «miskin ve basit bir adam» mefhumlarına müteradif olarak kullanılır. Küçük ticaret yapan ve zanaatle iştigal edenlere zaten kâr bırakılmış değildi. Onların bütün çalışmaları ancak maişetlerini temin edebilirdi. Bu hal, uzun asırlar Türk iktısad hayatında cari olan nerh ve gedik sisteminin zarurî bir neticesi idi.

Hatta bunlardan bazan tesadüfen zengin olanların paraları birer bahane ile eşraf tarafından gasbolunurdu. Şehirler mıntaka mıntaka eşraf arasında taksim olunmuştu. Eşrafın bu nüfuz mıntakaları yalnız, şehirlere inhisar etmeyip köylere kadar da sirayet etmişti. Her eşraf aile kendi nüfuz mıntakasındaki yiğitleri, adeta muhafızları ve askerleri gibi kullanırlardı. Yiğitler ise kendi mahalle ağalarına müfid olmak onu korumaktan an'anevî bir gurur duyarlardı. Fakat şurasını da ehemmiyetle kaydedelim ki esnaf yiğitlerinin ağalara karşı takındıkları tavır bir hizmetçinin efendisine karşı olduğu gibi kul köle tavrı değildi. Esnaf yiğitleri, iki ağa arsındaki münazaada hangi tarafın haklı veya haksız olduğunu aramağa lüzum görmeden kendi ağasına taraftarlık yaparlardı.

Ağalar arasında olan münazaalarda bir ağa diğerinin kredisini kırdırmak için onun kendisini değil adamlarını döğdürürdü. Adamları dayak yemiş olan ağanın kendisi bizzat hakarete uğramış bir vaziyete düşerdi.

Esnaf yiğitleri ağalardan muayyen ücret falan almayıp yalnız an'ane haline gelmiş hediyelerle himaye edilirlerdi. Senelik zahire, elbiselik, bayramlarda harçlık, düğünlerde, doğumlarda nakdî hediyeler ağa tarafından etrafındakilere verilmezse böyle yapan eşraf kredisini kaybederdi. Bu gibi aileler kredisini bu suretle çok kaybettikleri zaman esnaf yiğitlerinden en kuvvetlisi tarafından çiftliklerinden bir kısmının zaptolunduğu nadir olmakla beraber vâki idi. Antakyanın yaşlıları arasında bu gibi nadir vak'aları hikâye edenler vardır.

Hulâsa esnaf yiğitlerinin ağalardan aldığı bu muayyen ve an'anevî hediyelere fredi potlaç diyebiliriz.

Bunlar bize Türk iktısadî içtimaiyatının en karakteristik hâdiselerinden olan şölenleri de hatırlatır. Esnaf yiğitlerinin maişet yollarından

biri de eşraf çiftliklerini idare etmekti. Bu takdirde evvelâ (Sübaşı yamağı) sonra (Sübaşı) olurlardı. Şemseddin Sami Bey kamusunda (Sübaşı) yı suları tevzie nezaret eden gibi manalarda anlıyorsa da bunun sü sözünden geldiğinde bütün dilcilerimiz müttefiktirler. Türkçede sü kemik manasına gelir. Eski devirlerde kemikleri sivriltmek suretile yapılan silâhlarla harbettikleri için sü sözü harb ve harbi yapan adam mefhumlarına esas olarak alınmıştır. Türk Dil Kurumu sübay ve Sü Bakanlığı gibi yeni ünvanlar kabul etmesi de bunu teyid eder. İşte Osmanlı Türklerinin de kabul ettiği Sübaşı ünvanı Türklere eski devirlerin bıraktığı yadigârlardandır. Bu hal zeamet ve timar usulünün bakiyyesi mahiyetinde sayılabilir. Eşrafın şehir dahilindeki ticarethanelerini, sabun ve zeytinyağı imalâthanelerini idare edenlere de (Odabaşı) derlerdi. Bu vaziyetlerde Sübaşılar daima köylülerden daha yüksek bir içtimaî mevkide olup onlara hâkim vaziyetinde idiler. Çiftliklerde amelelik yapmazlar, ağalar onları köylü huzurunda tekdir etmezdi. Kendi Sübaşısının ve kendisine mensub yiğitlerin kredilerinin bozulmamasına dikkat etmek ağalar arasında bir an'ane halinde yaşardı.

Muntazam maaş almıyan bu eşraf kapı halkının köylüler üzerindeki bzı ufaktefek tecavüzleri de ağa tarafından müsamaha ile karşılanırdı. Az aşağıda izah edeceğimiz âmillerle bugün artık tamamile tarihe karışmış olan bu hayat şeklinin bugün bile bazı izlerine rasgeliyoruz. Evvelemirde bu malın hangi eşrafa münasebeti olduğunu düşünür. Bu saygı, yalnız bir nezaket lâzimesi değil, muhitin maşerî tasavvurlarına uygun bir mecburiyet halindedir. Hulâsa: Ağa kapıları esnaf gençlerinin içtimaî ıstıfasını temin eden amiller meyanına girmiş oluyordu.

Çünkü esnaftan her genc, böyle bir şekilde kapılanmağı kendisi için bir ideal addediyordu. Hatta ileride temas edeceğimiz veçhile bugün bile bu sistem tarihe karıştığı halde esnafların ağalara karşı hürmeti vardır. Bunu, her zengin olan esnafın ağaların hayatını taklide heves etmesile de anlıyoruz.

Köylü sınıf: Köylü grupu şehirdeki bu iki gruptan esaslı farklarla ayrı bir varlık teşkil etmezdi. Ancak mevziî bazı hususî karakterler taşırdı ki, bunlardan şehirlere göç edip burada bir müddet yaşıyanlar derhal bu hususî köy karakterlerini kolayca bırakırlardı. Köylerdeki bu hususî karakterlerin başlıcalarını zikredelim:

Şehirdeki tek bir mahalle yerine köyün heyeti umumiyesi kaim oluyordu.

O halde muhtelif köyler arasında rekabetler başlıyor ; ve bunlar

içtimaî ıstıfaya amil oluyordu. Köylerin karşılaşması bayramlarda ve düğünlerde yıkış ünvanını verdikleri güreşlerde kendini gösterirdi.

Köy ağalarının köylü üzerine nüfuzu aynen şehir eşrafı gibi idise de şunu ehemmiyetle kaydedelim ki her köyde bir ağanın bulunması nadirdir. Ekseriya köyler tamamen şehirlerde ikamet eden eşrafa aid olduğundan bunların gönderdiği sübaşılar orada köy ağası rolünü oynarlardı. Fakat bunlar hiçbir zaman hakikî köy ağası kadar bir nüfuz ve itibar kazanamazlardı.

Köylü grupu ve köy içtimaî hayatının karakteristik vasıflarının başlıcaları şunlardır:

a — Düğünler Anadoluda olduğu gibi davullar, şenlikler ve güreşlerle yapılır. Gelin at üzerinde kocasının evine götürülür. Türk Alevilerde de bu âdet caridir. Şehirlerin gerek kibarları, gerek esnafları bu âdetleri tatbik etmezler. Köy izdivaclarında şehirlilerin çıkardığı cihazlar ve nakdî mihirler yoktur. Esasen fakir olan bu köylüler arasında hali vakti yerinde olanlar bile bir bağ veya tarla vermek suretile gelini ağırlarlardı.

b — Misafir kabulü ve kahve ikramı.

Ağalığın mümeyyiz vasfı kapısına gelen misafirlere kahve ikram etmesiydi. Köylerden zengin olmuş ve muhitinde sivrilmek arzusunu besliyen bir kimsenin kahve ikram etmesi âdet değildi. Böyleleri için, ancak hediyeler göndermek ve onların memnuniyetlerini celbetmek suretile kapısında kahve ocağı bulundurmak mümkün olurdu. Civardaki ağalar bu yeni zengini aralarına sokmağa karar verdikleri takdirde bu türediye bir mükellef ziyafet tertib ettirirler, ziyaretine gelirler ve beraberlerinde ev sahibine hediye edilmek üzere bir kahve takımı getirirler, pişen ilk kahveyi kendileri içerlerdi.

Bu hâdise ve burada tafsiline lüzum görmediğimiz ziyafetlere ve yemeklere müteallik bazı âdetler bize Selçukiler zamanındaki (Atabeği) sistemini hatırlatır. Malûm olduğu veçhile Selçuk devleti merkezinden vilâyetlerdeki kasaba ve büyük köylere gönderilen ve kendilerine muayyen salâhiyetler verilen Atabeklerinin salâhiyet ve kredilerinin derecesi, ziyafetlerde çıkarabilecekleri yemeklerin çeşidile de ölçülebilirdi.

Hulâsa bütün bu hâdiseler Hatay Türklerinin eski Türk içtimaî hayatının bütün hususiyetlerini olduğu gibi veya silinmiş olarak ihtiva ettiğini göstermekte idi. Potlaç usulünden başka birşey olmıyan bütün bu saydığımız hâdiseler, meşhur Türk şölenlerinin deforme olmuş ve eskimiş şekillerinden başka ne olabilir? Aşağıda izah edeceğimiz

âmillerle bu içtimaî sınıflar ve bu hayat şekilleri bugün Hatay şehirlerinde değişmiş olmakla beraber köylerinde pek fazla bir değişiklik görmüyoruz. Yalnız manzarası ayni kalmak şartile bütün karakterleri geşvemiş ve silinmiş bir halde buluyoruz.

İÇTİMAİ HAYATTA DEĞİŞMELER GRUPLARIN BİRLEŞMESİ

Hatayın içtimaî hayatının tarihinde çok büyük bir hâdise olan bu üç grupun birbirine kaynaşması ve birleşmesi hiç şüphesiz çok enteresan bir hâdisedir. Biz bu hâdisenin evvelemirde âmillerini tetkik edelim. Bundan sonra bu hâdise ile alâkadar tarihî zaruretler ve vukuatı tesbit edelim:

İçtimaî amiller:

1 — İktısadî hayattaki değişiklikler:

Avrupa aristokrat sınıfları gibi bizim eşraf sınıflarımızın da gerek teşekküllerinde, gerekse inhilâllerinde iktısadî amillerin büyük roller oynadığını yukarıda arzetmiştik.

Şimdi burada eşraf sınıfının inhilâlindeki bu amillerden bir ikisini görelim:

a — Avrupa büyük sanayiinin inkişafı, ve her yerde olduğu gibi Hataya da sirayet etmesi Hataydaki iktısadî sistemleri altüst etmişti. Beynelmilel mübâdelenin tevessüü Hatayın haricde para eder bazı mahsullerinin fazla istihsal edilmesini ve başka memleketlerden daha ucuza getirilip Hatayda satılan bazı emtianın da Hataydaki bazı yerli istihsalâtını öldürmesini intaç etmişti. Bir eşraf kapısına kolayca kapılanamıyan esnaf gencleri küçük ticaretler yaparak daha kolaylıkla para kazanabiliyorlardı. Hatta bunlrdan bzıları zengin bile oluyorlardı. Çünkü etüdümüzün beşinci devrinin nihayetlerine doğru izah ettiğimiz veçhile İskenderun körfezi şark Anadolusuna Avrupa emtiasını satan bir limandı. Bittabi Hataylılar bu yüzden de transit muamelelerinde iş buluyorlardı. Hulâsa müteşebbislerin, sermayedar mevkiine çıkıp zengin olması eşrafın hayatını daha kolaylıkla taklid etmelerine vesile oluyordu.

b — Tanzimat hükûmeti ve daha sonraki Osmanlı hükûmetleri merkeziyetçilik sistemini titizlikle tatbik ettiği için eşrafın nüfuzu kırılıyordu. Hatta bu yüzden eşrafın bir kısmı fakr düşüyordu. Çünkü taaddiler, zulümler kalmamış ve müsaderelerin arkası kesilmişti. Diğer

taraftan malını idare edemiyen eşraf eski an'anelerin bahşettiği manevî otorite ile vaziyetini kurtaramıyarak derhal iflâs ediyor, mevkiini kaybediyor. Ya «devlet düşkünü» mevkiinde acı bir hayat sürmek, yahud şehri terketmeğe mecbur oluyordu. Hâsılı eski devrin geçtiğini farkedemiyen bu içtimaî değişmeleri kavrıyamıyarak eski masraflı ve külfetli hayatı zorla idameye çalışan eşraf aileleri iflâs ediyor, bunların yok pahasına satılan malları esnaf zenginlerinin ellerine geçiyordu.

Keza tanzimat hükûmetinin memlekete getirdiği bu yeni şekil neticesi Haleb vilâyet teşkilâtının Antakyaya gönderdiği birçok memurlar başka Türk meleketlerinden gelme yabancılardan ibaretti. Bu memurların kasabalara yerleşip eşrafla düşüp kalkması esnaf üzerinde garib tesirler hâsıl ediyor, eşraftan başka kimselere de hürmet etmek haleti ruhiyesini vücude getiriyordu. Ekserisi merkezden gönderilen bu Türk memurlara akran muamelesi yapmağa mecbur olan ağalar arasında da eşraflık an'anesi saktlnıyordu.

Hulâsa; bir taraftan esnaf ve eşraf sınıfları arasında uzvî tesanüdün peyda olması ve iş hayatının başka mecralara girmesi, diğer taraftan bu iki sınıf arasındaki eski mihanikî tesanüdü besliyen hayat şartlarının azalması ve kuvvetini kaybetmesi eski mihanikî tesanüdü gündengüne gevşetiyordu.

2 — Muvazzaf askerliğin ihdası:

a — Eski Osmanlı hükûmetinin muvazzaf askerlik usulünü ihdas etmesi esnaf ve köylünün de devlet askeri sıfatile orduya iltihak etmesi üzerine halkta devlet zabitlerine itaat etmek ve eşraftan başka bazı otoriterin de mevcud olduğunu sezmek haleti ruhiyesi peyda oluyordu. Askerlik vesilesile muhtelif memleketleri dolaşan esnaf ve köylü gençlerinin düşünme ve dünyayı anlama tarzları başkalaşıyor. Dünyayı mensub oldukları içtimaî muhitin dar çerçevesile görmekten kurtuluyorlardı.

b — Esnaf ve köylü bu zamana kadar siyasî hayata sokulmamış hayranlıkla baktığı yüksek işleri daima eşrafın icazına atfetmiş ve onların tabiî bir hakkı zannetmişti. Bu zamana kadar terbiyei siyasiyeden mahrum edilen halkın umumî hayata olan temayülleri, yani siyasî ve içtimaî inisiativleri, yukarıda temas ettiğimiz gibi, ancak ağa kapılarına intisab ve onların adamı sıfatını taşımakla tatmin edilmiş oluyordu.

Halbuki askere giden köylü ve esnaf çocuklarından bazıları ordudakabiliyet göstererek alaylı zabitler sırasına geçiyorlardı. Bunlar bir

müddet sonra azçok bir bilgi ve kuvvetli bir görgü ile Hataya döndükleri zaman, ister istemez, eliteler arasına karışıyorlardı. Bittabi bu vaziyetler de eşraflık an'anesini sakatlıyordu.

İşte mühimlerini zikrettiğimiz daha birçok içtimaî âmiller sınıflarının Osmanlı idaresinin son günlerine doğru birbirine yaklaşarak tek bir sınıf olmağa temayül ettiğini görüyoruz ve 4 üncü cildimizde artık bu iki grubun birbirine kaynaşmış olduğunu göreceğiz ve anlayacağız ki Artık Hatayda bugün eşraf esnaf diye iki sınıf veya iki grup halk kalmamıştır, hepsi bir kütle olmuştur.

Şimdi âmilleri bir tarafa bırakarak hâdiselere geçelim ve evvelâ halkın yukarı tabakaya çıkmak arzusuna tercüman olan hâdiseleri hulâsa edelim. Bundan sonra da eşrafın sınıf zihniyetini muhafaza ve sınıflarını vikaye için baş vurdukları tedbirlere aid hâdiseleri görelim.

1 — Halkın yukarı tabakaya yaklaşmasını gösteren hâdiseler:

a — Esnaf gençleri yukarda arzettiğimiz tarzda zengin olur olmaz oğluna devlet düşkünü kibarların kızını almak veya kızını bir yoksuz kibar gencine vermek suretile sihrî münasebetlere heves ettiler.

Çok güçlükle ve dedikodularla vukua gelen bu nadir hâdiseler muhite büyük aksülâmeller uyandırıyordu. Her yerde olduğu gibi burada da kinayeli halk türküleri, halk hicivleri bu aksülâmellere tercüman oluyordu. Bu nadir hâdiselerin Antakyada vukuunu isbat eden bir çok türküler vardır.

b — Esnaf aileleri zengin olur olmaz kibarların yaşayış ve giyiniş tarzlarını taklid ediyorlardı. Kibar aileler bu taklitten sinirlendikçe yeni mobilyalar yaptırıyorlardı. Esnaf bunları da taklid edince daha yenilerini buluyorlardı. Bu yarış daha doğrusu bu kovalama neticesi bugün Hatay şehirlerinde giyiniş ve yaşayış itibarile İstanbul manzarası aynen görülüyor.

Bu İstanbul hayatı mukalidliğini Osmanlı devrindeki Anadolu şehirlerinin bazılarından daha fazla Hatayda göze çarpardı. Hulâsa bu giyim ve mobilya değişmelerinde daima İstanbul modası esas tutuluyordu. Bu yüzden daima değişen ve eşraftan esnafa geçen âdetlerle kıyafetlerle hattâ mahallelere bile rastgeliyoruz.

2 — Kibarların sınıf zihniyetini muhafaza ettiğini gösteren hâdiseler:

A — Bu zamana kadar eşraf sınıfının okumağa fazla heves etmediğini görüyoruz. Vak'a birinci cildimizin kültür hayatı hakkında münevverlerin bir kısmının eşraftan yetiştiğini görmüştük. Fakat bunlar

müstesna hâdiselerdi. O zamanlar eşraf arasında cahillik ayıp sayılmazdı. Çünkü yegâne kıymet eşraflıkta idi. Hatta okuma yazma bilen ağalar kâtib kullanır ve yazılarını daimî onlara yazdırırlardı. Yazı yazmanın ayıp olduğuna dair çok eski eşraf nezdinde bir haleti ruhiye bile vardı. Fakat eşraflar son derece kendilerini her hususta taklid eden esnaf zenginlerinin bu takibinden kurtulmak için kültür yolu ile de onlardan ayırmak istediler. Bu zaruretler neticesinde Antakya eşrafı XIX uncu asrın tahsil hayatında hakim olan naklî ilimlerle divan edebiyatını da okumağa heves ettiler. Birinci cildimizde Antakya aşirlerinden bahsederken bu iddiamıza kâfi derecede delilller göstermiştik. Her hususta eşrafı taklid eden esnaf zenginleri yalnız bu sahada bir şey yapamıyorlardı. Çünkü bunlar ancak muayyen bir yaştan sonra para kazandıkları için ve ekserisi tüccar olduğu için tahsil ve tetebüe fazla vakitleri yoktu.

B — Tanzimat hükûmetinin merkeziyetçilik sistemi neticesinde imtiyazları ellerinden alınmış olan eşraf sınıfı bu yoksulluğu gidermek için merkezden gelen memurlara hulûl ederek onlar üzerinde bir nevi nüfuz peyda ediyorlardı. Hükûmete işi düşen köylü ve esnafın önüne düşmek suretile hükûmet dairelerindeki işlerini görüyorlardı. Bu suretle halk üzerinde esnaf zenginlerinin elde edemediği bir krediyi temin ediyorlardı.

3 — Hatayda esnaf ve eşraf sınıflarını birbirine kaynaştıran veya birbirinden uzaklaştıran tarihî hâdiseler:

A — Mısırlı İbrahim Paşanın Antakyayı merkez yaparak orada kalmasını eşraf an'anesini sakatlıyacak hâdiseler vukua getirmişti. Asırlardanberi Antakyada arzu ettikleri gibi yaşamağa alışmış oln eşraf İbrahim Paşa ve onun maiyeti ve zabitleri hükmüne girer girmez halk üzerindeki nüfuzları sarsılmıştı. Hatta buna tahammül edemiyen bir çokları İbrahim Paşanın zulmüne uğramışlardı. Bu hal Hatay tarihinde Osmanlı zamanının son devri içinde en karakteristik hâdiselerden biridir. Çünkü asırlardan beri sukûnet içinde kalan Hatay elinde eşraf zümresi müesses an'aneler içinde esaslı bir değişikliğe uğramadan yaşayıp gelmişti. Başlarında merkezden gönderilen küçük memurlar bulunsa bile bunlar kendilerine halka küçük düşürecek bir vak'a ihdas etmeğe cesaret edemezlerdi. Çünkü sınıf menfaati ve eşraflık kredisi mevzuubahs olunca bütün eşraf yekvücud olurdu. Esasen XVII ve XVIII asırlarda taşralarda İstanbulun nüfuzu azalmış olduğundan Hatay eşrafı da istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Resmî tezkeredeki bir elkap ve ünvan meselesi yüzünden Antakya müftisinin Halep valisine nasıl kafa

tuttuğunu birinci cildimizde görmüştük. Antakya eşraf sınıfına mensup olan Müftü Sadık Efendiye bu cesareti veren kuvvet eşraf sınıfının asırlardanberi müesses zümre gururunun son kalan izleridir.

Hulâsa İbrahim Paşanın Antakyada ikamet etmesi eşraf an'anesinin bozulmasına ve eşrafın halk üzerindeki nüfuzlarının sarsılmasına ilk darbe olmuştur.

Titiz ve dik kafalı bir adam olan Mısırlı İbrahim Paşanın idarei maslahatçılığından uzak olan şedid idaresi Babıâlinin idarei maslâhatçı sıyasetile nüfuzlandırılmış Antakya eşrafını şaşırtmıştı. İbrahim Paşanın Antakyadan asker toplaması bazı eşraf ve hatta esnaf gençlerinin en zekilerini zabit sıfatile orduya alması zengin eşraftan bazılarının mallarını gasbetmesi Hatayın içtimaî hayatını altüst etmiş ve eşraf an'anelerini bozmuştur. Hasılı maddî zararlar gören ve hatta servetlerini kaybeden eşraf aileler yoksul düştükçe halk üzerindeki kredileri büsbütün azalıyor ve bu haller teaddüt ve tekerrür ettikçe eşraf an'anesi sakatlanıyordu.

B — XIX uncu asırda Antakyada vukua gelen iki büyük zelzele çok maddî zararlarla neticelenmiştir. Bu yüzden de yoksul düşen eşraf ailelerine rastlıyabiliriz. Eşraf an'anesinin sakatlanmasında bunun da az çok bir tesir yaptığı kaydedilebilir.

C — Hatay ilinin tabiî zenginlikleri İstanbulca meşhur olması dolayısile Rumeliden gelen bir çok muhacirler Antakya ve civarına iskân edilmişlerdi. Bunların içerisinde divan edebiyatını ve naklî ilimleri iyice kavramış o zamanın zihniyetine göre âlim sayılan kuvvetli kimseler de bulunuyordu. Bittabi bu gibi münevverler eşrafa akran muamelesi yapıyorlardı. Bu hâdise de eşraf sınıfının eski vaziyette kalmasını başka bir suretle değiştirmiş oluyordu.

D — Abdülhamid II zamanında eşrafın rütbelerle şimartılması halk üzerindeki nüfuzlarının artmasına sebeb oluyordu. Fakat buna karşılık da askere gitmek istiyen birçok esnaf gençlerinin medreselere dolması da yukarda temas ettiğimiz gibi esnaf ve eşraf arasındaki naklî ilimler farkını izale etmeğe âmil oluyordu.

E — Meşrutiyetten sonra İttihadı Terakki ve Hürriyet İtilâf fırka mücadelelerine Hatay ili de sahne olmuştu. İtilâfçılar eski eşraf zihniyetine İttihatçılar ise esnaf ve eşrafı birleşdirmek gayesini takib ediyorlardı. Hatta İttihatçılar Türk Alevileri de aralarına almağa başlamışlardı. Bu suretle İtilâfçılar eski eşraf zihniyetini ihyaya çalışırken bunlara her nokdada zıd gitmeğe alışmış olan İttihatçılar ise esnaf, eşraf farklarını ortadan kaldırmağa gayret ediyorlardı.

F — Cihan Harbi bu sınıf an'anelerini altüst etti. Hatay mahsullerinden buğday gibi bazıları anî olarak pahalılaşmış ve ipek kozası gibi bazıları da yok pahasına düşmüştü. Tesadüfen servetleri bu para etmiyen mahsullere inhisar eden bazı eşraf aileleri çok yoksul düşmüşler gene tesadüfen biraz buğday mahsulü olan hali vakti yerinde esnaf ise birdenbire zengin oldular. Cihan Harbinin dört yıl süren maişet darlığı artık sınıf an'anelerini düşündürmeğe fırsat bırakmıyordu. Cihan Harbi esnasında her yerde olduğu gibi Hatay ilinde de bir harb zengini zümresi peyda olmuştu. Bunlar yoksul düşen eşrafın sıkılarak,sattığı birçok emlâki da ele geçirerek onlarla hem akranolmak hevesine düşmüşlerdi. Bu hâdiseler eşraf an'anesini büsbütün zaâfa düşürmüştü.

İşte Fransız idaresinin başlangıcına kadar Antakyanın içtimaî durumunda halk kütlelerinin birbirine karşı aldıkları vaziyet bu manzarayı gösteriyordu. Fransız idaresinden sonra eşraf ve esnaf kütlelerinin hangi içtimaî zaruretlerle birbirine kaynaşıp birleştiğine eşraflık zihniyetinin nasıl ortadan kalktığını dördüncü cildimizde göreceğiz.

ÜÇÜNCÜ CİLDİN SONU

Bibliyografya

Büyük Türk tarihi : Türk tarih kurumu.

Hatay hakkında Cumhuriyette çıkan makaleler: İsmail Müştak Mayakon.

Türkiye Cumhuriyeti arşiv dairesindeki Hataya aid vesikalar. Başvekâletin 16-8-937 tarih ve 1596 No. lu emirlerile

Yakın şark, Ankara 1937 : M. Şemsettin Gün Altay.

Etiler Türk tarihinin ana hatları eseri müsveddeleri: M. Saffet - Reşit Galib.

Eti medeniyeti. Seri numara 7. M. Saffet.

Eti tarihi ve medeniyeti. 1934 Ankara: Dr. Şükrü.

Antakya - İskenderun etrafındaki Türk davasının tarihî esasları. 1937 İstanbul: Nureddin Ardiç.

Dr. Arif Müfid Ege tarihinde Atalar meselesi, 1937, İstanbul.

Dr. Arif Müfid Ege tarihinde Büyük muhaceretler tarihi semineri, Dergi I, 1937, İstanbul.

Ahmed Refik. Büyük Tarihi Umumî Cild III; VII.

Şemsettin Sasaniler Ders notu.

Tercümeyi Akdülceman fi tarihi ehlül zaman Cild II.

Kamusülâlâm: Şemsettin Sami.

Dairetülmaarif: Batros Elbistani.

Mürucüzzeheb : Mes'udî.

Mesalikil Absar fil Memalikî vel Emesar — Şehabiddin.

Takvimil Büldan : Ebülfeda.

Mucemül Ümrân.

Ehsenittekasim fi marfi fetil Akalim : Li - el - Bişarî.

Suriyenin iktisadî tarihi : Emir Abdülâziz - el - Hasenil Cezairî.

Kitabil Mesâlik vel Memalik, İbni Hürdâbe.

Tarihil Aleviyyin : Mehmed ibnil Galib, Lazikiye 1343.

Etiler ve Kadeş muharebesi hakkında bir makale (Yeni Türk Mecmuası) : Feridun.

Gazi Anteb tarihi : Mustafa Nuri.

Kilis tarihi : B. Kâdri

Neima tarihi.
Lûtfi tarihi.
Anadoluda Türk aşiretleri : Ahmed Refik.
Küçük Asya : Şarl Teksiye.
Cihannüma : Kâtip Çelebi.
Kitab bahriyye : Piri Reis.
Heşti Bihişt tercemesi : İdrisi Bitlisi.
Kitabi mükaddes 23 üncü bab : (Tekvini mahlukat kısmı).
Münşeâtı Salatin : Feridun.
Netayicül Vukuat.
Evliya Çelebi seyahatnamesi.
İbni Batuta seyahatnamesi.
İbni Batuta seyahatnamesi zeyli : M. Cevdet.
Adana vilâyeti salnameleri kolleksiyonu.
Haleb vilâyeti salnameleri kolleksiyonu.
Beyrut vilâyeti salnameleri kolleksiyonu.
Tarihi Cevdet : Cevdet paşa.
Belediye mecellesi : Osman Nuri.
Türk tarihi : Necip Asım.
Türkçülüğün esasları : Ziya Gökalp.
Anadolunun fethi : Mükrimin Halil.
Cenubda Türkmen oymakalrı : Ali Riza Seyfi.
Amasya tarihi : Hüsamettin.
Maraş tarihi : Resim Atalay.
Kavanini Âli Osman der mezamini defteri divan : Ayin Ali Efendi.
Türk ili Türkmen ili (İkdam kolleksiyonundan) : Niyazi Asım.
Cumhuriyet gazetesinde Antakya putları makalesi : Mehmet Fuat Köprülü.
Kurun gazetesinde bir tarih makalesi : Hasan Fehmi Turgal.
Etiler : Salâhattin Kandemir.
Türk Yurdu kolleksiyonunda Türk medeniyeti hakkında makaleler : Ağa oğlu Ahmet.
Türk tarihi : Şemsettin.
Kayseri tarihi : Müze Müdürü Halil.
Konya seyahatnamesi : Mehmet Ziya.
Edib Ferhat : Suriyenin tabiî coğrafyası.
Kanunnamei Ali Osman.
Elâlakül Hatîre: Ayasofya kütüphanesi.
Mükrimin Halil : 1936 - 37 ders senesi takrir noktaları.

Hasan Fehmi Turhan : Ankara Ulus gazetesi İkincikânun 1936.
Deuguigne : Histoires de Tattar Mongol. Cild IX.
Mükrimin Halil İnanç : Selçukiler ders notları.
Yusuf Akçora : Osmanlı İmparatorluğu inhitatı sebepleri.
Mehmed Fuad Köprülü : Türk edebiyatında ilk mutasavviflar.
Ebu Hanife hakkında Profesör İsmail Hakkı İzmirlinin Türk Tarih Kurumuna sunduğu bir broşür.
Mehmed Arif - Necib Asım : Osmanlı Tarihi.
Koçibey risalesi.
Tercümei Hammer.
Ahmed Rasimin Osmanlı tarihi.
Mehmed Arif - Necib Asım : Osmanlı tarihi.
Ahmed Hâmid, Mustafa Muhsin : Türkiye tarihi.
Enver Ziya : Mısır - Osmanlı münasebatı.
Tacüttevarih : Hoca Sadettin efendi.
Solak zade tarihi Üniversite kütüphanesi No : 336.
Halep tarihi.
Mucemülbüldan : Yakutül Hamevî.
Ankara Ulus gazetesi 2. kânun 1936: Hasan Fehmi Turhal.
Selçuk tarihi notları: İsmail Hakkı Uzunçarşılı.
Divanı lûgatüttürk: Mahmud Kaşgari.
Kamus tercümesi: Asim.
Orta Asya Türk tarihi konferansları: Barthald.
Sahayifil ahbar: Müneccimbaşı.
Miratül kâinat: Müneccimbaşı.
Düveli İslâmiye: Halil Ethem.
Aynî tarihi: Aynî.
İskender ve halefleri Tarih şubesi notları: M. Şemsettin.
Partlar: M. Şemsettin.
Fütuhüşşam
Fütuhülbüldan
El Kâmil
Nekdil Kelâm
Kutbeddini Mekki seyahatnamesi

***

The Cambridge Ancien Hictory. Cild I.
Emanuel Kayser, Lehrbuch der Geologischen. Formationskunde Cild II. 1924 Stuttgart.

Emil Haug, Traité de Géologie. C. II. Paris.
Adolphe Erman und Grapovv Wörterbuch der Ağyptischen Sprache, Leipzig 1928 Cild II.
H. Gardiner, Egyptian Grammar Oxford 1927.
Gunther Röder, Aegyptisch 1926 alfünchen metin 13, 1, 42, 47.
Erman und Ranke Aegyptisches Leben im Altertum 1923 Tübingen.
Y. H. Breasted, Geschichte des Aegyptens 1936 Wien.
G. Catenau, La Civilisation Phémicienne 1928 Paris.
Adolphe Lads, İsrael, Paris 1930.
Hans Yensen, geschiechte der Schrift, Hannover 1925.
Waddal, Egyptian Civilisation, its Summerian. Origin and Real Chronology 1930 London.
.Edvard Mayer, «Geschichte des Altertuns» 1, 2, 4 üncü tabı, Stuttorat und Berlin 1921.
Arthur Yonad, Subartu, 1936 Berlin. René Grousset, Histoire de l'Asie, Cilt I. Paris 1924.
Z. H. Brested «Geschichte Aegyptens» Almancaya tercüme eden Ranke, 1936 Wien.
A. Erman ve H. Ranke, Aegypten 1932 Tübingen Kurt Bittel «Die Ruinen von Gogazköy» 1937, Berlin un Leipzig.
Albrecht Götze «Das Hethiter - Reich» 1929 Leipzig.
Louis Delaforte «Les Hittites» Paris 1936.
Eugéne Cavaignac «Le problème Hittite» Paris 1936.
F. Hrozny «Hethitische Keilschrifttexte aus» Gogazköy 1919.
King Chrornicles Concerning Early Balilonian King 1907, Cild II.
Thureau - Dangin, la chronologie des trois premières dynasties Babiloniennes. Revue Assyrologie, 1927.
A. Götze, Hethiter, Churriter, und Assyrer, Dolo, 1936.
E. Cavaignac, «Le probléme Hittite» 1936 Paris.
Jean Capartet, G. Contenan «Histoire de l'Orient Ancien.» 1936 Paris.
John Garstano «Hittite History Revealed by the Spade, encyclopedia of modern Knawledge Cild III.
Von der Osten «Hittite History and Archaelogy, the Alishar Hüyük, Par» Part I.
Ernest F. Weidner, Boghazköi - Studien 8, Heft Politische Dokumente aus Kleinasien, Leipzih 1923.
A. Götze, Die Annalen des Mursilis.
Mitteilüngen Vorderasiatisch - Aegyptischen Gerellschft Leipzig 1933.
Ernest F. Weidner, Politische dokunente aus Kleinasien, Leipzig 1923.

London ve «Gardiner, The Treaty I. Allience between Hattushili kingof the Hittites, and the Phara of Pamesses, Il of Egypt. Jurnal of Egyptian Archaology» Cild VI, 1920.

Louis Delaporte «Sillabere Hittite Cunéiforme» 1929 Paris.

Edgar H. Sturtevant, Georoe. Bechtel.

A. Hittite Chrotomathy, 1935 Philadelphia P. Deinal, Lautvvert der Keilschrift zeichen un Sumerschen, akkadischen und hethitischen texten Sumerisches Satzyon.

John Garstang «The Hittite Empire» 1929 London.

Bruno Meissner, die Keilschrlft 1922. Berlin ve Laipzig.

Albertinie; L'empire Romaine.

Histoire de L'Hellenisme: J. G. Droysen.

Büyük İskender: Arif Müfit.

Syrie ancienne et moderne: J. Yanosky.

M. Şemsettin İslâm tarihi.

La Grèce et l'Orient: Pierre Roussel.

Histoire Romaine: Tite - Live: Pe. M. Nisard.

Yunan Ansiklopedisi.

Dictionnarie d'arché. Chrétienne: Fernand Gabral.

La frontière de l'Eupharate: Victor Chapot.

Les conquètes Romaines.

Histoire Romaine L'empire Romain: E. Albertinie.

Voyage d'Outre mer de Bertrandon de la Broquière. (publié et annoté par Ch. Schefer, membre de l'institut) (1487 - 1467) Paris 1842.

Les observations de plusieurs singularités, Belon.

Barbié du Bocage; Recueil de voyages et des mémoires t. II.

L. F. Cassas : Voyage pittoresque de la Syrie de la Phénicie, de la Palestine et de la Bsse-Egypte; in. fol., Paris, n III. 1799.

L. A. Corancez: Itinéraire d'une partie peu connue de l'Asie - Mineure, in 8°., Paris, 1816, c. III.

J. de La Roque : Voyage de Syrie Paris 1723.

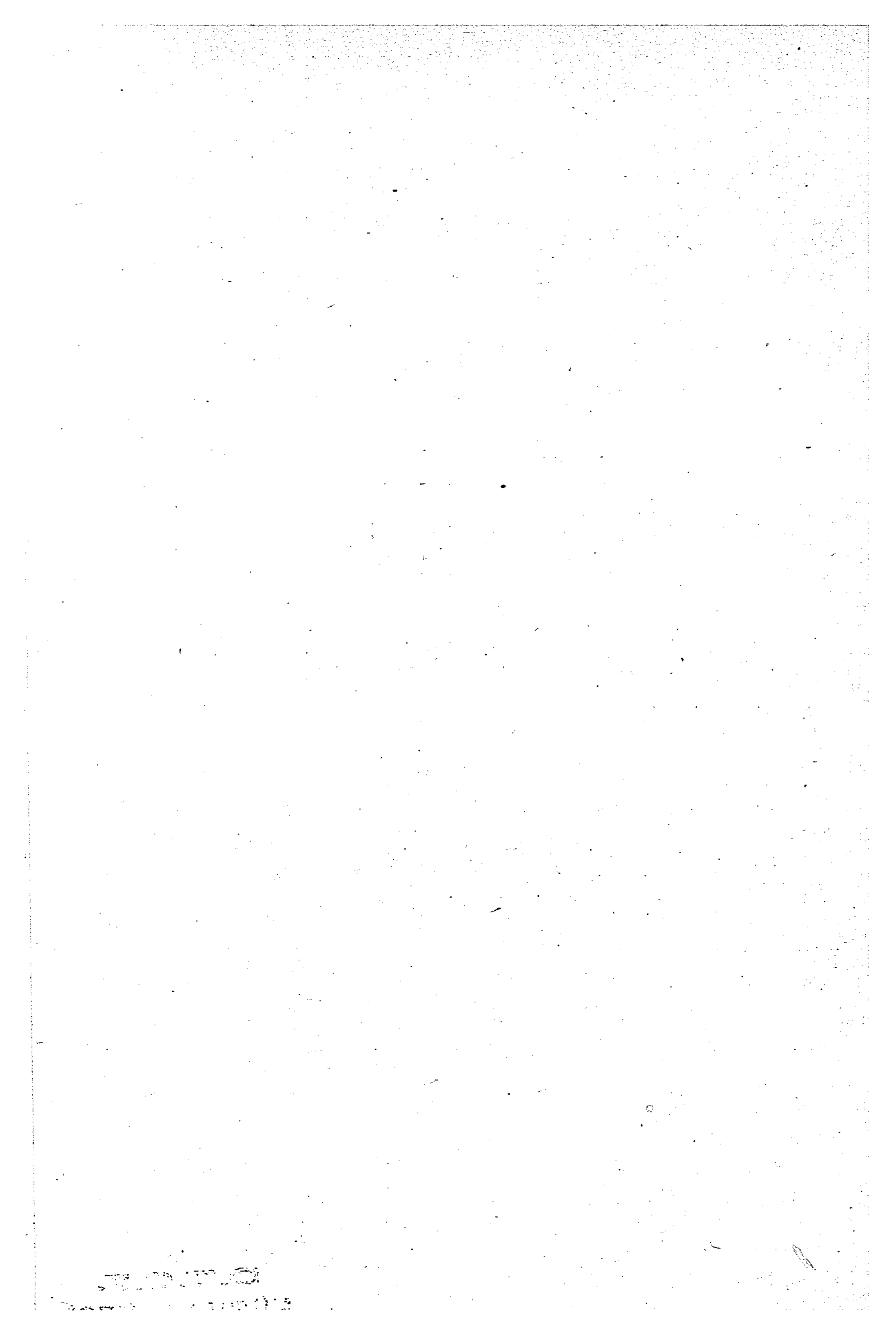
M. de Fortie d'Urban: Du tremblement de terre arrivé à Antioche l'an 589 dans l'Univers catholique 1843 t. XV.

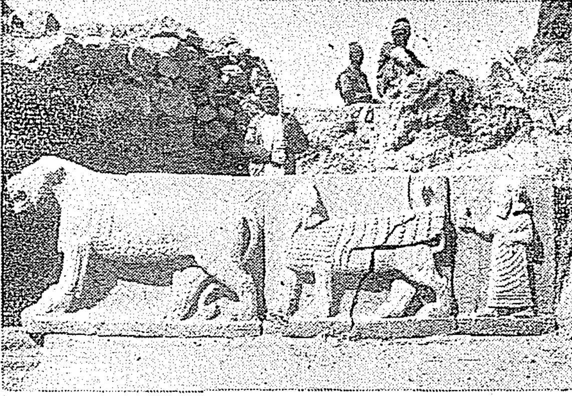
S. Krauss, Antioche dans la Revue des études juives, 1902.

E. Le Cannus, Notre voyage aux pays biblique in 8°, Paris 1890.

G. Rey : Etudes sur les monuments de l'architécture militaire des croisés en Syrie, in 4°. Paris 1871.

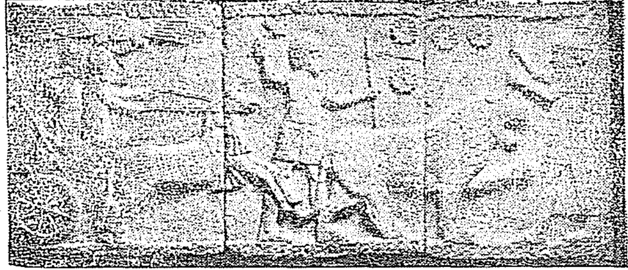
Volney : Voyage en Syrie et en Egypte in 8°, Paris an III. t. II.
A. Vasilieve : His. de L'Empire Byzantin.
Histoire et religion des Nosairi R. Dussaud Paris 1900
Mitteilungen zur Osmanischen Gechihte Band I. 1921 Hef.
P. Bazantay : Enquête sur l'artisanat à Antioche, Beyrut 1936.
Les rèvues de l'Académie Arabe de Damas.
Histoire des Croisades: Guiliamme de Tyre.
Histoire des Croisades: Reymond d'Agril.
Histoire des Croisades : Michaud.
Vekayiname: Annal Komnen.
Bibliothéque d'orient. Cild I.
Correspo. d'orient.
Malalas Kronigi: Malalas.

« Sakca gözü » nde bulunan yan duvardaki müzey-yen bir rölief.

«Sakca gözü» rölieflerinden: Kral avını tasvir etmektedir.

Bu albümdeki resimlerden N. işaretliler foto Necmi kolleksiyonundan ve P. işaretliler de M. P. Bazantay'in Enquête sur l'artisanat à Antioche adlı kitabından alınmıştır.

D. T. C. F.
KÜTUPI NESİ

İlâh Taşup, Furtana ilâhinin tasvirini hamil İstel (Babil) den.

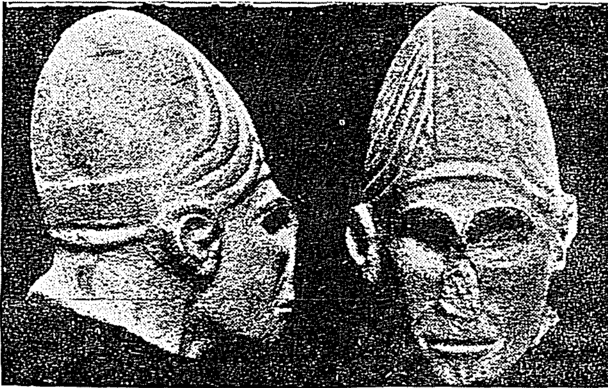

Tellül - Müşrife şehrinde bulunan bronz heykel (Louvre müzesindedir).

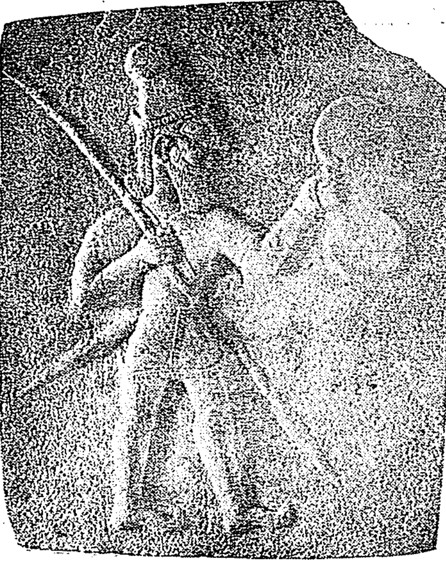
« Sakca gözü » ne ait kabartmalardan.

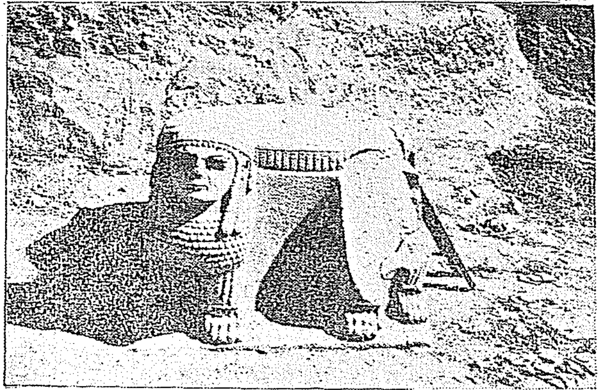

Bazaltdan yapılmış bir heykel başı.

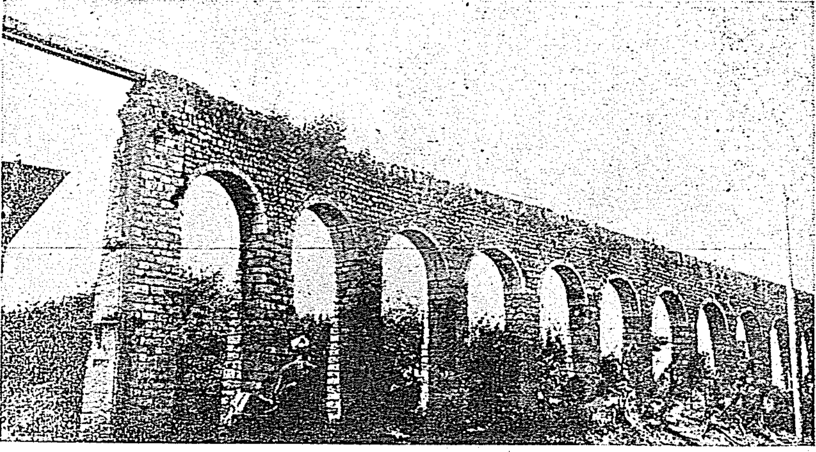
D.T.C.F.
KÜTUP...ESİ

Zincirli (İslâhiye yakınlarındadır) de bulunmuş bir muharib röliefi.

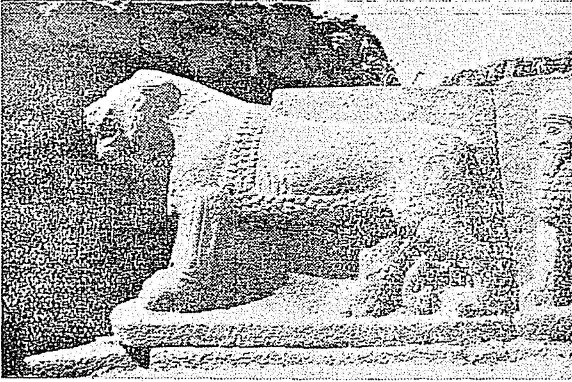

« Sakca gözü » ndeki eserlerden kaide Sfenksi.

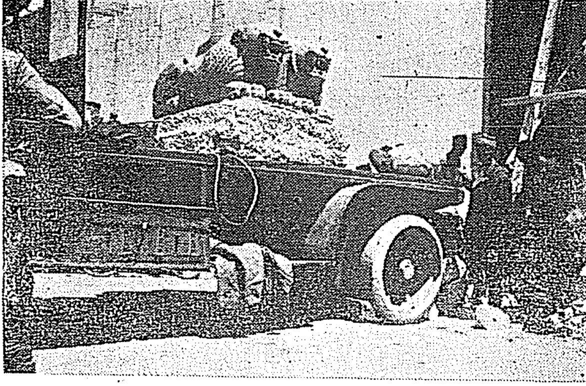
Antakyada Romalılardan kalma bir su yolu.

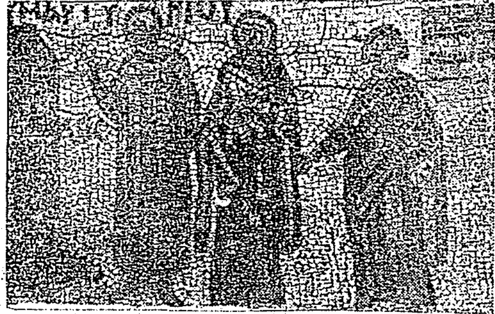
« Sakca gözü » Saray medhalinin sol cenahında, köşe taşı olarak kullanılan bir arslan kabartma heykeli.

D. T. C. F.
KÜTÜPHANESİ

Antakya civarında bulunarak Antakya müzesine nakledilen Eti eserlerinden.

Antakyanın Yakto köyünde bulunan ve Mr. J. Lassus tarafından tetkik edilen mozaiklerden : (Kadın elbiseleri bugün Hatay köylü kadınlarının entarilerine benzemektedir). — P.

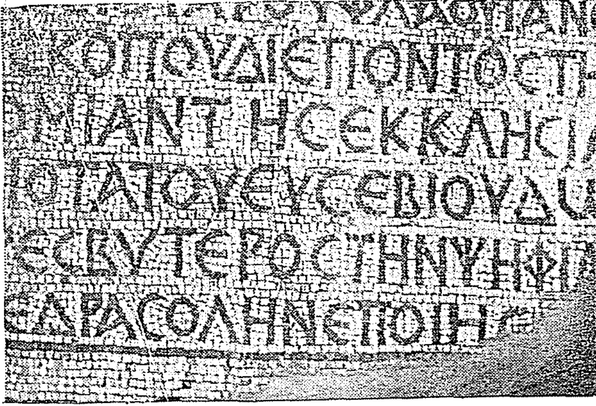
Antakyanın Yakto köyünde bulunan mozaiklerden : (Bugün Hatay köylülerinin hayvanları eşya yükleme tarzı bunlara benzemektedir. — P.

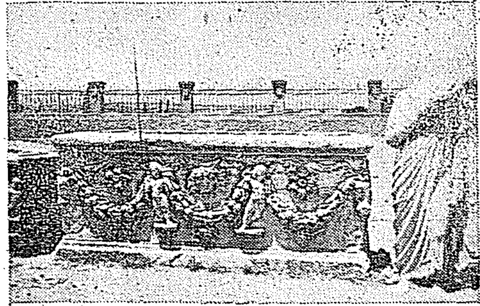

Antakyanın Yakto köyünde bulunan ve Mr. J. Lassus tarafından tetkik edilen mozaik : (Evlerin biçimi bugün Antakyadaki eski mahalle evleri gibidir. Damlar, aynile, birbirini katteden iki sathı mail şeklindedir. — P.

D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

Antakya civarındaki tarlalardan çıkarılmış eski eserlerden : bir kilise döşemesi üzerinde birer santimetre murabbaı büyüklüğundeki taşlarla vücude getirilmiş olan bu mozaik yazının tercümesi şudur : «Episkopos Flavianos zamanında, bu kilisenin papazı Evsevios bu mozaiği yapmıştır.

Harbiye - Antakya yolunda bulunmuş Romalılar zamanına ait bir taş sandık ve bir heykel. — N.

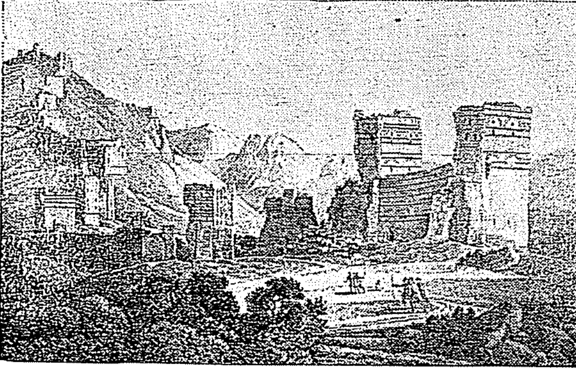
Hatayın Halep yolu üzerinde bulunan eserlerden. - N.

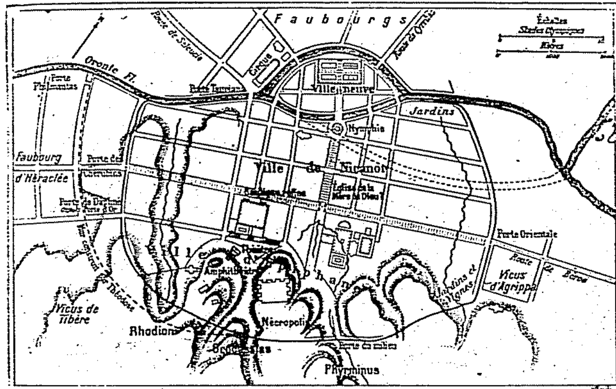
Yine Hatayın Halep yolu üzerinde bulunan eskieserler-
den : « Kızlar sarayı ». — N.

D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

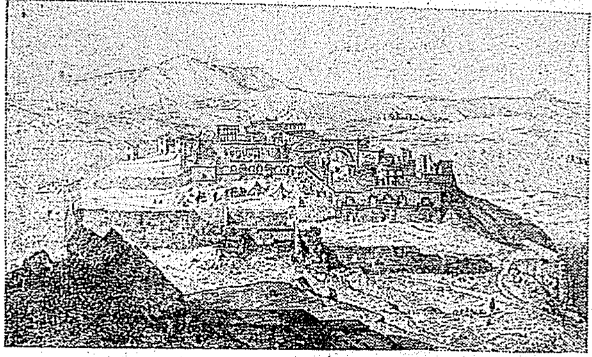

Bizans ve Türk mücadeleleri esnasında Antakya suları ve eski Antakyadan bir manzara.

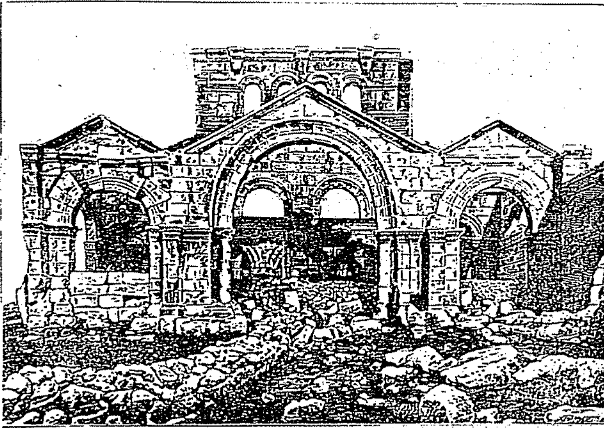

Eski Antakya şehrinin plânı.

Bizans'lılar devrinde Hatayın mamur göşelerinden bir manzara.

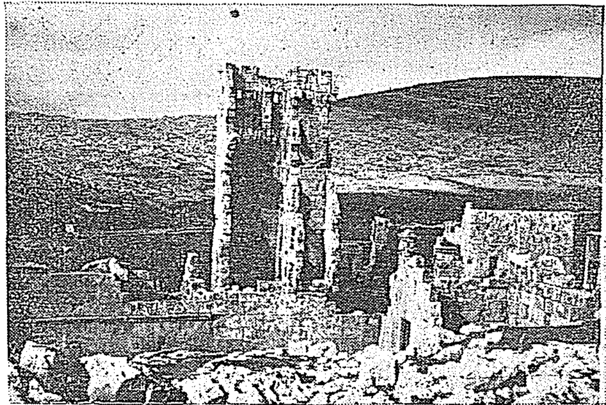

Bizans'lılar devrine ait bir mabed.

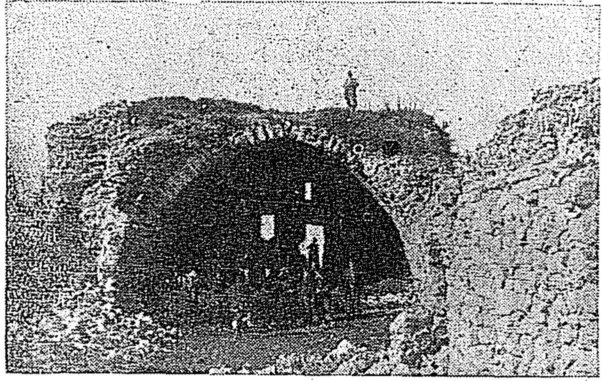
D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

Bizans imparatoru Téodos'un oğlu Arkadyüs'ün heykeli. (Bu heykel Bizans'lılara karşı yapılan bir isyanda Antakyalılar tarafından parçalanmıştır).

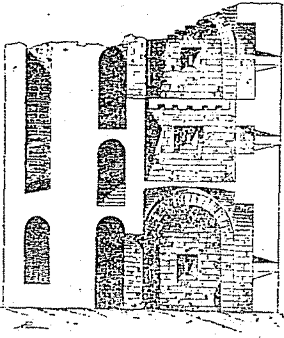

Hatayın Halep yolu üzerinde bulunan kızlar sarayı -N.

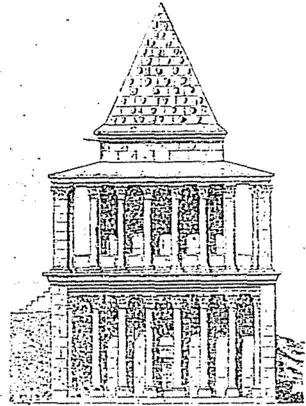

Habibneccar dağının tepesinde bulunan eski surlar bekiyesinden bir kısım. — N.

Hatayda bulunan eski eserlerden.

Eski devirlere ait bir mezar.

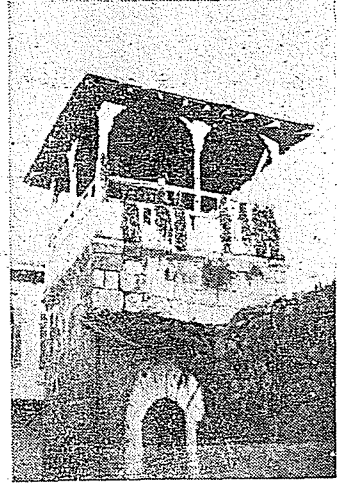
19 uncu asır sonlarında Antakyada yapılmış bir çeşme üstündeki yazi. — N.

Antakyada eski Türk eserlerinden kapıcı kümbeti ve kapıcının mezarı. — N.

Hatayın Kuseyir nahiyesi Zev köyünde bulunan eski türk eserlerinden: Küseyir kalesi. — N.

Büyük harpte Beylan'da bulunan Türk ordusu 41 inci fırkası şehitleri namına inşa edilen âbide. (1916). — N.

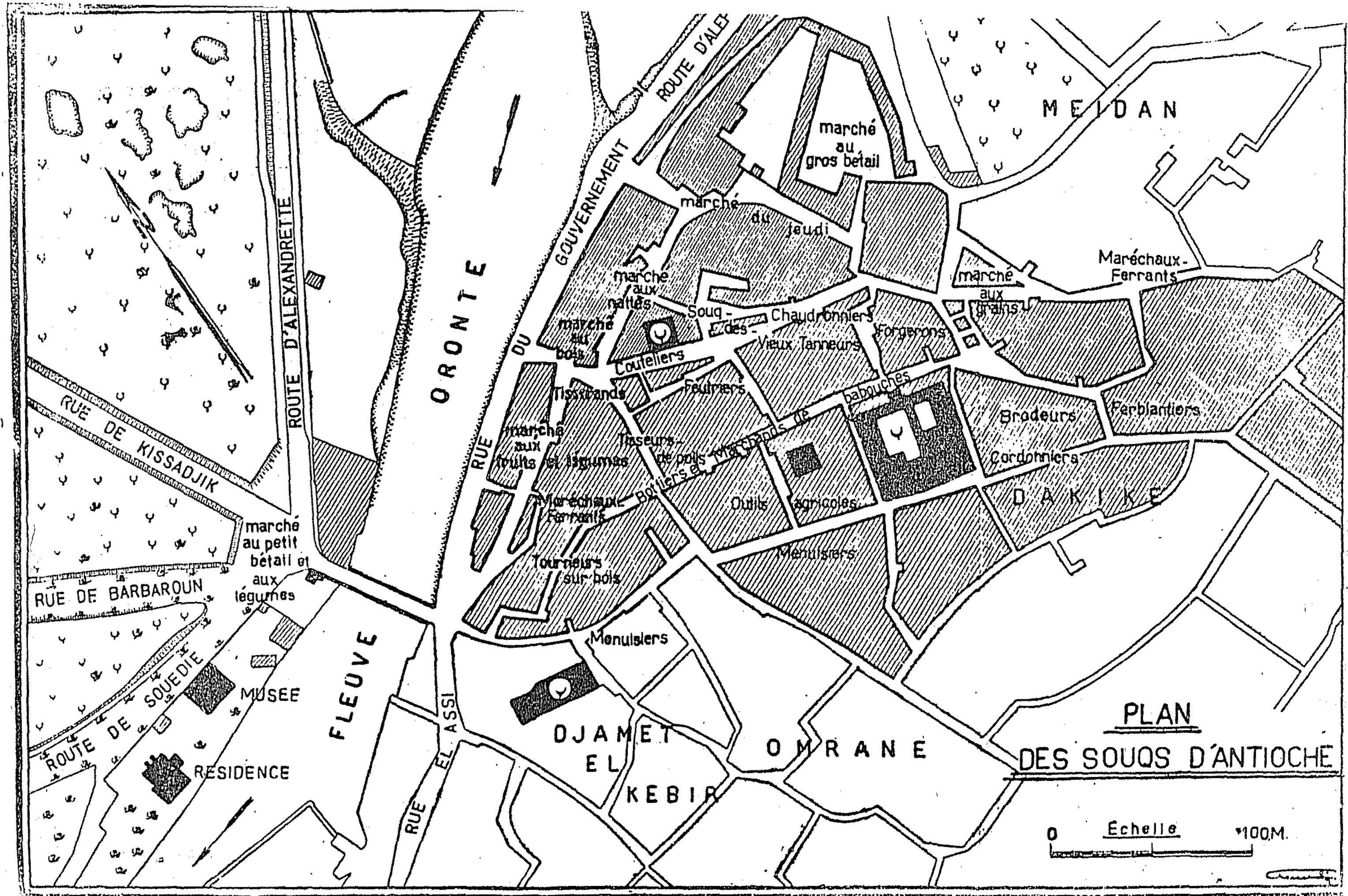

Antakyada bir minare tipi. N.

Antakyada Ulu caminin içi.

D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ

... plânı (Koyu çıkmış kısımlar çarşılardır.) — P

Doğru - Yanlış Cetveli

İntişarı pek aceleye gelen bu kitabın içerisinde ister istemez bazı baskı hataları da oldu. Bunlardan gözümüze ilişenleri bir cetvel halinde neşrediyoruz. Yalnız has isimler üzerindeki yanlışlar daha fazladır. Hatay tarihinin bilhassa eski devirlerinde çok tesadüf edilen bu has isimler esas itibarile türkçe olarak yazıldı. Bir kısmı ise tertip hatası olarak yabancı dille yazılmıştır. Bu hususta okuyucularımızın bizi mazur göreceklerini umarız.

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
310	26	otoktan	otokton
310	33	birleşmeleri	yerleşmeleri
316	24	ve	ve Suriyeye
318	33	palestin	Palestin ve
368	19	Sepmtim	Septim
368	19	Sevre	Sever
370	22	generaller	Generaller
371	1	Peıdikkas	Perdikas
371	10	Antigon	Antigonos
371	11	Siziinahos	Lisimahos
371	12	Antipatros	Antipatris
371	20	Antipater	Antipatris
372	16	Kassandra	Kassandrosa
372	19	Antipaterin	Antipatrosun
372	24	Kassandr	Kassandros
372	38	Grec	Grèce
373	3	Antigonas	Antigonosa
373	20	müsalehada	mükâlemede
373	29	oğul	oğlu
373	29	Demetr	Dimitro
374	11	Ooıontos	Orontos
374	24	Selefküs	Selefkos
375	3	hükûmen	hükûmet

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
375	5	Antigonsiya	Antigonya
376	6	Kasand'ın	Kasandrosun
376	24	edeerk	ederek
377	13	oter	Soter
377	34	Ptelomes	Ptolemeos
379	8	Antiohusu	Antiohosu
381	4	meller	emeller
382	18	tşşebbüslerde	teşebbüslerde
383	16	Kuvvetlerle	Kuvvetlerde
384	23	Korannos	Kerannos
385	12	Pmfilya	Pamfiliya
385	12	sahller	sahiller
385	14	dareleri	idareleri
385	27	Krannos	Kronos
386	7	yapıln	yapılan
386	20	Psidya	Pisidya
387	18	unvanın	unvanını
387	23	Plestini	Palestini
388	19	Arisat	Aristos
388	28	Ariston	Aristos
389	24	Tsalyayı	Tesalyayı
389	26	Tsalyanın	Tesalyanın
390	8	Tsalya	Tesalya
393	22	kültürnü	Kültürünü
393	23	tpk	tıpkı
398	13	karşılumasını	karşılanması
401	6	Filomatorun	Filomitorun
405	14	mogul	meşgul
405	19	Antohus	Antiohus
405	24	ntakyayı	Antakyayı
412	28	arsında	arasında
410	12	Sefenks	Sfinks
412	30	vücud	vücude
413	28	Tsalyaya	Tesalyaya
416	25	Selefkos	Selefkiya
410	15	yenbe	pembe
410	29	moderm	modern

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
410	35	Grec	Grèce
416	17	Dicbe	Dicle
420	3	Dğer	Diğer
420	9	sehrin	şehir
424	4	Philppus	Philippus
411	3	Yumanlıların	Yunanlıların
426	10	b	bu
428	18	Daodike	Laodike
429	21	Saxe	Saxi
431	29	Oktaue	Oktave
432	29	tan	den
434	4	Pisan	Pison
435	10	emirerine	emirlerine
436	3	Tlaccus	Flaccus
441	5	Flaviennes	Flavianos
442	28	esnsinda	esnasında
443	2	olmuştu	etmiştir.
443	23	Ktısıfhon	Ktisifon
422	24	Şimdiki	Birinci
435	14	Viberius	Tiverios
424	29	Triyomviranın	Triyum virorum
424	10	u	bu
510	20	Hçlı	Haçlı
511	29	Godfruva	Godfurva
511	29	de Bouillon	dö Buyyon
511	36	Michad	Michaud
512	14	aziyeti	Vaziyeti
512	27	Cenahdevle	Cenahüddevle
512	34	Reymond	Raymond
517	34	Köprüsü başında	mevkiinde
519	8	de	dö
519	33	Piere	Pièrre
520	38	Münbiç	Munbuc
446	25	Piscees	Priscus
448	21	şnı	işini
448	30	Fanotina	Faustina
448	31	mektup	mektupta

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
448	32	olduğunu	öldüğünü
449	23	Septinusun	Septimusun
541	6	Bizans	Bizansı
451	4	müstakbel	müstakil
451	15	Sevre	Sever
526	25	Antkya	Antakya
496	2	Amribil	Amribin
498	6	sevketmş	sevketmiş
502	1	mebde	mebdei
560	30	vaziyeytinden	vaziyetinden
561	11	Paşabık	Paşalık
568	26	evirlerdenberi	devirlerindenberi
478	18	impaatoriçeyi	imparatoriçeyi
541	30	mütehayyiz	mütehayyir
542	26	yeni	beni
544	30	İstanbula	İstanbuldan
545	3	Hayribayn	Hayırbay
546	39	Bertranton	Betrandon
547	1	gettim	geçtim
547	11	pleurieurs	plusieurs
547	30	obliservations	observations
548	1	Hrtay	Hatay
548	19	valisi	havalisi
549	8	civarında	ve civarı da
550	6	maktub	makbul
554	10	sahil	sehil
555	8	izorlar	izarlar
555	20	cemaat	cennet
555	30	türkçesi	türkçeyi
556	2	Tüaklük	Türklük
556	36	mabunleri	mabeyinleri
573	3	şultaniye	Sultaniye
573	6	srın	asrın
574	30	işi	eşi
590	35	asırlada	asırlarda
597	27	cviarında	civarında
470	8	Monitianus	Domitianos

Bu Cildin Fihristi

BİRİNCİ FASIL

İKİNCİ FASIL

ÜÇÜNCÜ FASIL

DÖRDÜNCÜ FASIL

İslâmlar idaresinde Hatay

BEŞİNCİ FASIL

Türklerin yeniden Hatay idaresini ellerine alışı

Osmanlı idaresinin son günlerine doğru Hatayda görülen İçtimaî gruplar.

Osmanlı idaresinin son günlerine doğru içtimaî hayatta değişmeler ve içtimaî grupların birleşmeleri.

D.T.C.F.
KÜTÜPHANESİ